

Susanne Leonhard

Mina 13 ryska år

Susanne Leonhard var en tysk socialist/kommunist som vid nazismens maktövertagande först flydde till Sverige (med sin son Wolfgang, som senare blev ledande kommunist i Östtyskland) och sedan, 1935, beslöt att fara till Sovjetunionen. Ett år senare arresterades hon, liksom många andra antifascister som tagit sin tillflykt till Sovjetunionen, och hamnade tvångsarbetsläger. Hon förbli i Sibirien fram till 1948, då hon fick återvända till den sovjetiska zonen av Tyskland (dvs Östtyskland), varifrån hon tog sig till Västtyskland. I denna bok berättar hon själv sin historia.

Även sonen skrev en bok om sina upplevelser: [Wolfgang Leonhard: Revolutionens barn](#)

Denna bok utgör ett av författarinnan verkställt sammandrag av första delen av ett manuskript som i sitt ursprungliga skick omfattar två delar. Detta manuskript har tidigare icke utgivits i tryck på något språk.

Översättning efter det tyska manuskriptet av Knut Stubbendorff
Originalets titel: *Ein Viertel meines Lebens*

Stockholm. 1954

Innehåll

Förord.....	1
Jag emigrerar till Sovjetunionen	1
Resan till Sverige	1
Emigrant utan att ha emigrerat	4
Resan till Sovjetunionen.....	7
Sexton månader i Moskva	10
Dömd till tvångsarbetsläger	30
Häktningen	30
I fängelse	34
I höga norden.....	63
Som lägerfånge i Vorkutaområdet	79
Sex månader i Kotjmes	79
Två år i Adak.....	88
Två år på Tegelbruket	114
Ytterligare fyra år i Kotjmes	162
Deporterad till Sibirien.....	187
Utskriven från lägret.....	187
En överraskning i Kosjva	193
Två år i Altai-distriktet.....	203
Resan hem till Tyskland.....	239
Från Kubanka till Moskva.....	239
Från Moskva till Berlin	243
Återseende	258

Förord

Denna bok framträder inte med anspråk på att vara en bok i ordets litterära mening. Den är en sanningsenlig redogörelse för upplevelser jag har haft, och en bekännelse.

Sommaren 1935 kom jag som politisk emigrant över Sverige till Sovjetunionen. I slutet av oktober 1936 blev jag i Moskva häktad av NKVD och dömd till fem års tvångsarbetsläger. De forslade mig till området kring floden Petjora vid polcirkeln nordväst om Uralbergen. På sovchosen (statsgodset) Kotjmes och i invaliduppsamlingslägret Adak vid Petjoras biflod Usa blev jag kvarhållen som fånge i nio och ett halvt år. Då blev jag deporterad till Altai-området i Sibirien.

När jag i slutet av år 1948 efter tretton och ett halvt års nödtvungen bortavaro vände tillbaka till Tyskland, var jag besjälad av önskan att så snart som möjligt glömma den långa tid jag hade tillbringat i sovjetryska fångelser och tvångsarbetsläger och som deporterad. Jag hyste alls ingen önskan att skriva en bok om mina upplevelser i Sovjetunionen, och detta så mycket mindre som jag – ännu fången i den felaktiga föreställningen om ”de två fronterna” – befarade att genom en öppen uppgörelse med det stalinistiska systemet, tvångsmässigt se mig överförd till den sida, där man av oro för profiten ställer sig avvisande till socialismen. Jag skulle inte ha stått ut med att höra mina vänner och meningsfränder förklara mig vara en ”monopolkapitalismens objektiva hantlangerska”.

Sedan jag kom tillbaka från Sovjetunionen har så och så många år nu förflutit, och vad som har hänt på den tiden har förmått mig att som oväsentligheter skjuta åt sidan mina tidigare betänkligheter. I sex månader bevittnade jag från östsektorn i Berlin vad som var på färde. Sedan flydde jag till Västtyskland.

Det finns redan nu i Tyskland många människor, som har förblivit sina socialistiska ideal trogna, men öppet ställer den stalinistiska vrångbilden av en socialiststat vid skampålen. Antalet av dem som har tagit upp kampen på bägge de två fronterna, mot å ena sidan det monopolistiskt-imperialistiska och å den andra det stalinistiskt-expansionistiska förslavandet av folken, växer i alla länder. Till dem ansluter jag mig med denna min bok om Sovjetunionen.

Jag har förblivit samma övertygade kommunist som jag var när jag kämpade under Karl Liebknecht i Spartakusförbundet. Och just för att jag som kommunismens mål ser att mänskligheten befrias ur sitt slaveri, måste jag ha denna uppgörelse med Sovjetunionen, som är den största slavhållarstaten på jorden.

I Sovjetunionen har långt värre förföljelser av kommunister ägt rum än någon annanstans på jorden, detta måste äntligen öppet sägas. Slutligen har jag bevekts till att skriva ner mina upplevelser också av den övertygelsen, att kommunismens mänsklighetstanke bringas i vanrykte just av dem som kallar sig kommunister – men långtifrån är det.

Susanne Leonhard

Jag emigrerar till Sovjetunionen

Resan till Sverige

En dag på senvintern 1935 stod jag på Svenska resebyrån i Berlin och väntade, medan de gjorde mitt biljetthäfte klart. Jag skulle resa till Sverige på en fjorton dar för att hälsa på min fjortonårige son, som sedan halvtannat år tillbaka var elev vid Viggbyholms internatskola utanför Stockholm. Ute på gatan marscherade under skrällande ”tam-taram-tam” det ”tredje rikets” Tyskland taktfast förbi. Jag kom att tänka på, att med alla de här militaristiska

åthävorna vore det inte att undra på om vi helt plötsligt hade krig, och jag frågade mannen innanför disken: – Om man av en eller annan anledning inte skulle kunna resa tillbaka, förfaller då returbiljetten?

– Om oförutsedda hinder för återresa uppstår, betalar resebyrå tillbaka biljettpriset med avdrag av tjugofem procent för omkostnader, svarade resebyråmannen.

Till slut var det hela klart. Om ett par dagar skulle jag få återse min lille pojke.

För mig, före detta medlem av Spartakus, som redan 1916 som ung studentska hade kämpat i Karl-Liebknecht-gruppen mot det imperialistiska kriget och 1918, anklagad för försök till högförräderi, hade suttit i fängelse, hade de sist förflutna åren varit en oavbruten kedja av faromoment. Ty jag hade med alla krafter störtat mig in i den underjordiska motståndsrörelsen mot Hitler och deltagit i alla möjliga illegala antifascistiska propagandaaktioner. Visserligen hade jag år 1925 utträtt ur Tysklands kommunistiska parti, som jag hade tillhört sedan det grundades den 31 december 1918. Mitt utträde hade betingats av meningsskiljaktigheter i avseende på Sovjetunionen som ”garant för världsrevolutionens seger”. Men när den national-socialistiska faran hade blivit akut och de bokstavstroga i det tyska kommunistpartiet äntligen också fattade, att det var på tiden att sluta upp att bekämpa de så kallade ”social-fascisterna”, d.v.s. Tysklands socialistiska parti, och i stället koncentrera krafterna på kampen mot hitlerbanditerna, då hade jag inte längre haft någon anledning att hålla mig utanför. I mars 1935 kunde jag se tillbaka på två års intensivt arbete som agitator och kurir inom ramen för det illegala kommunistpartiets verksamhet. Som gammal medlem av kommunistpartiet stod jag naturligtvis uppförd bland de främsta på alla nazisternas svarta listor. Redan på morgonen efter riksdagshusbranden – den 28 februari 1933 – kom för första gången en patrull av ”die Spezialbewegung” och ville göra husundersökning hos mig. De föregav att de hade i uppdrag att söka efter flygblad och vapen. När de varken hittade det ena eller det andra, lät de mig vara. Lika stor tur hade inte några av mina vänner, bland dem diktaren Erich Mühsam. De måste nu anträda sin lidandes väg till de nazistiska koncentrationslägren. Vid de följande två husundersökningarna hos mig hittade Gestapo inte ens längre några verk av Marx, Engels, Lenin, Rosa Luxemburg, Bucharin, m.fl. bland mina böcker. Jag var på den tiden övertygad om, att hitleriet mycket väl skulle kunna hålla sig vid makten i åtminstone fyra år och inte som det moskvalydiga kommunistiska partiet förkunnade ”på fyra veckor spricka som en såpbubbla”. Men just därför ansåg jag det så trängande nödvändigt att omedelbart samla alla krafter till antinazistisk kamp. Hitler å sin sida hade omedelbart också satt i gång sitt fälttåg mot oss revolutionära skriftställare, och han segrade blixtnabbt. Med ett penndrag gjordes alla medlemmarna av den revolutionära gruppen i ”Schutzverband der deutschen Schriftsteller” förlustiga sitt medlemskap. Samtidigt förlorade de också rätten till sina bostäder i det av vår organisation byggda bostadskvarteret ”Künstler-Kolonie” i Berlin-Wilmersdorf. En lag utfärdades, att endast yrkesförfattare som redovisade medlemskap i ”Schutzverband deutscher Schriftsteller” fick medarbeta i tidningar och tidskrifter. När härtill kom, att den vänsterorienterade pressen på det hela taget hade upphört att existera, så var vi alla plötsligt arbetslösa och hänvisade till att gå och stämpla. För min del lyckades jag då och då att utöver det torftiga arbetslöshetsunderstödet förtjäna en slant på engagemang som dansös. Min lägenhet hade jag överlätit till en musikskriftställare, som hade turen att inte vara belastad med nazisternas misstankar, och hyrde själv ett litet möblerat rum. Men min son ville jag låta gå i skola utomlands. I det nazistförvandlade läroverket i Berlin ville jag i alla händelser inte ha honom längre. Jag bestämde mig för nämnda moderna svenska skolinternat, där en nära bekant till mig, den till Sverige emigrerade kommunistiska doktor Hedda Korsch, nyligen hade blivit anställd som lärarinna. Visserligen behövde barn av tyska föräldrar på den tiden för utresa ur Tyskland faderns skriftliga medgivande. Men Volodjas far befann sig utanför Tyskland och kunde inte nås.

Redan hade folk börjat varsko mig om att nazisterna skulle komma att frånta mig rätten att uppfostra mitt eget barn, därför att jag var kommunist, och sedan låta tvångsuppfostra pojken i en efter deras linjer pedagogiskt ”bättre ägnad” miljö. Jag måste alltså handla snabbt. Jag vände mig till sovjetryska konsulatet. Och då jag vid tiden för mitt barns födelse var förenad i ”sovjetäktenskap” med dåvarande sovjetryska sändebudet i Wien M. Bronskij, utfärdade ryssarna det papper jag bad om åt min pojke, trots att ifrågavarande sovjetäktenskap efter min återkomst till Tyskland på min ansökan enligt preussisk lag officiellt hade förklarats definitivt ogiltigt, och jag numera var preussisk medborgare. Som ”utlänning”, innehavare av sovjetryskt pass, kunde min Volodja alltså oantastad lämna Tyskland. Jag hade lovat honom att så snart som möjligt komma och hälsa på och se hur han hade det. Det var det löftet jag nu ville uppfylla.

Men visum för resa till utlandet vägrades mig. Alltså måste jag på ett eller annat sätt komma över en annans pass att resa på. Och till sist träffade jag under ett kortare dansengagemang en yrkeskamrat, dansösen och berlinskan E. K. Vi liknade varandra en smula. Hon lånade mig sitt pass med visum för resa till Sverige.

Jag hade bestämt mig för att resa den 5 mars. På kvällen den 18 måste jag nämligen vara tillbaka för att den 19 på morgonen kunna gå och stämpla arbetslöshetskortet. Så var jag alltså den dag då jag lämnade den svenska resebyrå på Unter den Linden innehavarinna av ett riktigt pass, ett utresevisum och en biljett till Sverige och kände mig lycklig vid tanken på att ha blivit herre över alla svårigheter.

Kvällen före avresan tillbringade jag med min gode vän Karl-Hugo Bergmann, som var min närmaste överordnade i den underjordiska politiska partiorganisationen och förbindelseman till den hemliga partistyrelsen. Vi dryftade den politiska situationen och smidde planer, hur vi skulle kunna vidga vår antinazistiska aktionsradie. Han talade om för mig, att de senaste dagarna på nytt flera nya häktningar hade ägt rum inom hans område, men på min fråga, om han på något sätt kände sig iakttagen, svarade han att så inte var fallet.

Tidigt nästa morgon gick jag för att stämpla mitt arbetslöshetskort. Sedan följde ett hastigt avsked från min värdinna, som för alla eventualiteters skull antecknade adressen på skolan i Sverige och satte ett märke på sin skrivbordsalmanack, för att inte tappa bort, att det var den 18 mars jag tänkte vara tillbaka. – Stanna nu bara inte borta längre, frun vet ju att jag väntar på fruns återkomst för att resa och hälsa på mina barn i Palestina, ropade fru Priwin efter mig. Några andra människor hade jag inte sagt adjö till. Fjorton dar är ju inte lång tid, och jag ville att min resa verkligen skulle förbli hemlig. Passkontrollen förlöpte i fullständig yttre bekymmerslöshet. Även beträffande tullundersökningen hade jag darrat i onödan. Underst i resväskan hade jag gömt några fotokopior av vår illegala tidskrift ”Die Rampe” och litet annat smått och gott – och mitt eget riktiga tyska pass. Men inte en människa tycktes intressera sig för innehållet i våra resväskor. Vid sextiden på morgonen kom tåget till Stockholm. När jag kom till spärren fick jag syn på en pojke i halvlånga golfbyxor och en engelsk sportmössa som stod där. Det var nära att jag inte hade känt igen min lille Volodja, så förändrad hade han blivit på de gångna aderton månaderna.

Vi reste med ett elektriskt förstadståg på 40 minuter till Viggbyholm. En underbart vacker trakt. Åt ena hållet en praktfull barrskog, på andra hållet östersjöbukten Stora Värtan i all sin skönhet. Internatet stod nästan tomt, eleverna hade farit hem över påskferierna. Rektor Per Sundberg hälsade mig välkommen och även några andra lärare blev jag bekant med. I det följande var vi särskilt mycket tillsammans med Hedda Korsch och hennes lilla dotter Barbara. De två veckorna förgick bara alltför snabbt. Den dag jag skulle resa tillbaka var en söndag, och rektorn gav Volodja tillåtelse att tillbringa denna sista dag tillsammans med mig i

Stockholm. Tåget till Berlin skulle lämna Centralstationen i Stockholm vid elvatiden på kvällen.

Emigrant utan att ha emigrerat

Festprogrammet för avskedsdagen hade Volodja, efter vad han anförtrodde mig, utarbetat dagen förut med biträde av sin favoritlärare, en tysk. Vi gjorde ett besök på Södermalm, där jag lade märke till en massa nyuppförda bostadskvarter och det stora Medborgarhuset. Dessa bostadskvarter med högmoderna smålägenheter var det bästa i bostadskultur för den breda massan jag någonsin dittills hade sett. Sedan tog Volodja mig med till sitt anarkistiska förlag, som gav ut broschyrer och den anarko-kommunistisk-pacifistiska tidskriften Brand, och vars ledare Emil Manus min son hade gjort mig bekant med. Efter att ha ätit middag besåg vi ett flertal vackra byggnader, först och främst det berömda Stadshuset, och det imponerande tornformade Stadsbiblioteket. Vi gjorde en promenad längs hamnen, studerade moränbildningarna från istidens slut och satt sedan en lång stund på ett trevligt terrasskafé. Till sist gick vi på en bio. Det var min avsikt att sedan följa min Volodja till Östra station, för att efter denna väl använda dag ensam bege mig till Centralstationen, dit jag redan hade fört mitt bagage. Men när vi kom ut från bion kände jag en arm läggas om mina axlar. Där stod den unge tyske läraren vid Viggbyholm och sa:

Bli inte förskräckt, fru Leonhard, men nu följer ni med oss tillbaka ut till Viggbyholm. Det har kommit telegram. Ni kan inte resa. Jag började redan förstå, att här var någonting på färde som hade med politik att göra. Vår unge vän sa: – Ge mig polletteringsmärket till er resväska, så hämtar jag den och ni reser direkt ut med Volodja. Rektor Sundberg kommer att berätta det hela för er.

En timme senare var vi tillbaka i Viggbyholm. Rektorn och Hedda Korsch väntade på oss. En ”fröken på telegrafan” hade ringt och bett att få tala med fru Leonhard. Helt förskräckt hade hon frågat:

– Har hon kanske redan rest?

– Hon tänker resa i kväll, men för närvarande är hon nog i Stockholm, blev svaret.

– Det har kommit ett viktigt meddelande till henne, sa fröken, och så hade hon läst upp två telegram. Det ena var från Zürich. Det var adresserat direkt till mig och lydde:

FÖRLÄNG SEMESTERN. OMÖJLIGT ÅTERVÄNDA BERLIN. AVVAKTA VIDARE MEDDELANDE.

Det andra telegrammet var adresserat till min son Vladimir Leonhard. Det var avsänt från Paris och hade följande lydelse:

UPPSKJUT AVRESA TYSKLAND. FÖRLÄNG SEMESTERN. BREV FÖLJER.

Det var varningstelegram från goda vänner. Men vad var det som hade hänt? Vem var det som hade telegraferat, och till på köpet från både Zürich och Paris? Hade Bergmann och vår femmannagrupp åkt fast? Jag hade ingenting annat att göra än att avvakta det utlovade brevet. Men var detta verkligen den enda utvägen? Om jag inte reste i dag, då skulle jag helt enkelt inte kunna komma tillbaka till Tyskland alls, ty då kom också historien med det falska passet i dagen. Vi dryftade saken fram och tillbaka, men mina svenska vänner var av den åsikten att jag absolut inte fick resa. De skulle helt enkelt inte låta mig göra det. Vad jag hade att vänta, ifall Gestapo hade kommit över bevis för vår illegala verksamhet, stod klart.

Jag stannade ännu två, tre dagar i Viggbyholm. Men det otåligt väntade brevet inträffade inte förrän senare. Jag vill emellertid redan här först berätta, vad det var som under min frånvaro hade hänt i Berlin. Brevet hade min värdinna fru Sofie Priwin skrivit. Det hade lagts på posten

i Frankrike och på kuvertet var med tjocka röda streck den anvisningen markerad: *Får ej befordras över Tyskland.*

I brevet stod bland annat: Knappt en timme efter att jag den 5 mars hade lämnat min bostad kom en gestapopatrull dit.

- Var är fru Leonhard? var första frågan.
- Hon reste tidigt i morse till Stockholm för att hälsa på sin son.
- Jaså, hm, då kommer hon alltså tillbaka?
- Ja visst, jag har skrivit upp det på min almanack. Den 18 mars kommer hon tillbaka.
- Vi har en häktningsorder på fru Leonhard och ska nu göra husundersökning.
- Jaha, var så goda och stig på då. Här är det rum som fru Leonhard hyr.

Fru Priwin var angelägen om att genom största tillmötesgående bevisa den fruktade Gestapos utskickade sin ”lojalitet”. Eftersom hon var judinna hade hon också all anledning att intaga den attityden. Till mitt möblerade rum hade jag tagit med mig bara det allra outhärligaste. Allt som inte kunde räknas dit och hela min stora boksamling hade jag lämnat kvar i lägenheten i Künstlerkolonie. Därför tog husundersökningen inte mycken tid i anspråk. Till slut inskräpte gestapomännen hos min värdinna att inte nämna ett ord till någon om husundersökningen eller häktningsordern. Detta lovade fru Priwin naturligtvis. Men i verkligheten tänkte hon inte på annat än hur hon skulle kunna rädda mig undan Gestapo. Hon lyckades faktiskt också uppspåra en judisk affärsman som just stod i begrepp att resa till Paris, och likaså fick hon tag i en familj som en av de närmaste dagarna tänkte emigrera till Schweiz. Tack vare dessa hennes bemödanden hade jag i sista ögonblicket blivit varnad för att vända tillbaka till Tyskland.

Fru Sofie Priwin beslöt emellertid att också för egen del undkomma Gestapo. Hon reste till sina barn i Tel-Aviv. Kunde jag annat än vara henne oändligt tacksam för hennes vänskaps-tjänst? Ty kan en människa råka ut för ett hemskare öde än att hamna i ett nazistiskt koncentrationsläger? Så tänkte jag åtminstone den gången. Jag anade inte att det förestod mig ett annat lika hemskt öde.

Nu hade jag alltså utan att ha emigrerat förvandlats till en emigrant. I Viggbyholm kunde jag inte stanna kvar längre, ty i och med att påskferierna tog slut strömmade eleverna tillbaka. Rektor Sundberg gav mig adressen till flyktingskommittén ”Internationella Foyern” i Stockholm som stod under ledning av Stig Bendix. I IF:s lokaler samlades vi en gång om dagen. De låg i Gamla stan, vid Västerlånggatan. Där fick vi ett ordentligt mål mat av smörgåsar med pålägg, kaffe eller te. Första tiden bodde jag hos den gamla folkhögskolelärarinnan fröken Elisabeth Eurén, som tog emot mig på ett verkligt generöst sätt. Snart fick jag en smula pengar – vänner i London skickade en summa som ”första hjälp” och Statens järnvägar i Sverige betalade tillbaka beloppet för den obegagnade biljetten – och så kunde jag flytta över till ett billigt hotell.

Nu stod jag alltså inför den stora frågan: Vad ska jag ta mig till? Att stanna i Sverige, det var förknippat med tämligen dystra utsikter. Den enda möjlighet till utkomst, som här stod till buds, var att söka anställning som ”tysk bonne” och gå ut och gå med svenska små barn. Eftersom en människa kan jämföra de levnadsvillkor som bjuds henne bara med dem som hon tidigare i sitt liv har åtnjutit, men alls inte med dem som hon i en framtid kommer att vara hänvisad till, avvisade jag den möjligheten.

Det osäkerhetstillstånd som jag nu befann mig i gjorde behovet att upprätthålla förbindelsen med mina vänner var helst ute i världen de befann sig, så mycket mera påträngande. Jag skrev

till London, Paris, Manchester och Moskva. Från Sovjetunionen fick jag genast enträgna uppmaningar att bege mig dit. Sysselsättnings- och utkomstproblemet skulle bli löst i en handvändning, och allt annat skulle det också finnas utvägar för. Först och främst borde jag nu vända mig till Sovjetunionens minister i Stockholm Aleksandra Kollontaj. Om det svenska folkets levnadsförhållanden fick jag under tiden det mest gynnsamma intryck som kunde tänkas. Bildningsnivån är utomordentligt hög, vilket väl i främsta rummet får räknas det vitt utbyggda folkhögskolesystemet till godo. Det tillhör folkbildningen att envar ska lära sig ett främmande språk. Landets sociala struktur i dess helhet gav intryck av orubblig sundhet och god hälsa. Jag bodde tre månader i Stockholm. På hela den tiden såg jag inte en enda tiggare, inte en enda berusad, inte en enda gatumusikant.

Underbart gemytligt var enligt min uppfattning det politiska livet i Sverige. Jag deltog i första-maj-demonstrationen 1935, och jag åskådade den festliga kortegen i anledning av prinsessan Ingrids förmälning med kronprinsen av Danmark. Jag tror inte att jag tar fel om jag påstår, att vid det ena som vid det andra tillfället så gott som Stockholms hela invånarantal festligt och fredligt blandades med varandra på stadens gator. Ena gången dominerades bilden av de kungatrogna socialdemokraterna med röd nejlika i knapphålet och röda fanor vajande mot himlen, andra gången var det de nationella blågula färgerna som lyftes mot rymden och knapphålsblommorna var mera varierande. Även mellan de tre arbetarpartierna inbördes gick första majfirandet helt fredligt av stapeln. Främst i demonstrationståget marscherade förstas regeringspartiets medlemmar socialdemokraterna. Efter dem kom de oavhängiga socialisterna. Så följde kommunisterna. Och på sladden hade rent av anarkisterna anslutit sig till tåget.

Men på den kungliga förmälningdagen längre fram i månaden blev det en del uppståndelse i vår ”Internationella Foyer”. Kvällen före hade nämligen vår belgier monsieur Vandéreaa blivit tagen av polisen. Jag beslöt att bege mig till fängelset och skaffa upplysningar om hur det hängde ihop. På de frågor som där ställdes till mig, förklarade jag, att jag var en släkting till V., alltså från Belgien, och som adress uppgav jag på fri hand ett pensionat. Den uppgiften skulle omedelbart kontrolleras. Den svenske polismannen kom tillbaka från telefonen och sa helt gemytligt:

– Det var fel.

Och bad mig nu vara så snäll och lämna sannfärdiga uppgifter. Alla skrattade. Särskilt roligt fick polismännen, när jag nu plötsligt utan att tänka mig för började tala flytande tyska. Förut hade jag nämligen utom engelska och franska låtsats tala tyska endast med svårighet, detta för att inte väcka herrarnas misstanke att jag inte var den jag utgav mig för, nämligen belgiska. Nu deltog jag i munterheten, det fanns ingenting annat att göra.

– Men hur är det nu med monsieur Vandéreaa? frågade jag enträget. Då svarade de att jag måste ge mig en smula till tåls. Monsieur Vandéreaa befann sig nämligen i sällskap med en polisman ute på promenad. Till slut kom de två tillbaka. De var i hög stämning. Först hade de varit och sett på kortegen och sedan hade de gått för att dricka öl. Vandéreaa viskade till mig, att han hoppades de skulle behålla honom kvar litet till, den mat han fick i det svenska fängelset var utomordentlig, mycket bättre och rikligare än i flyktingskommittén. Till sin ledsnad blev han emellertid redan nästa dag försatt på fri fot igen. Anhållandet hade föranletts av en uppgift att belgiern i fråga hemma i sitt eget land skulle ha tillhört en terrororganisation och varit inblandad i ett attentat. Som intermezzo mellan förhållandena i Hitler-Tyskland och dem i Stalin-Ryssland har detta minne för mig förblivit en källa till den renaste glädje.

Särskilt förtjänar emellertid en annan egenskap hos svenskarna att bli ihågkommen: deras ärlighet. Inte bara detta att allmänheten på ”matsalarna” mot en summa i ett för allt med självbetjäning kan få äta och dricka så mycket det envar lyster. Ingen missbrukar detta förtroende, ingen stoppar något av bordets håvor på sig för att ta med sig hem. Utan även i

andra sammanhang. Överallt ser man anordningar, som grundar sig på förtroendet för allas ärlighet. I huvudpostkontoret låg på skrivpulpeterna hela högar av bästa brevpapper till envars förfogande, ett flertal pennor i pennskaft, blyertspennor, kuvert, läskpapper, alla ifrågakommande formulär, allt låg fritt framlagt, men ingen skulle ha fallit på den tanken att exempelvis ta med sig ett brevpapper när han gick. Särskilt kände jag mig imponerad av den ständigt brinnande lågan till tjänst för envar och lackstången därbredvid att lacka igen värdebrev med.

Utanför skolorna stod hundratals cyklar uppställda. Tydligen hade aldrig en cykel blivit stulen, ty i så fall skulle ägarna åtminstone ha låst dem. Alla dessa iakttagelser kom i sin rätta belysning som för mig synnerligen betydelsefulla särskilt längre fram, när jag hade lärt känna förhållandena i Sovjetryssland. Men det skulle naturligtvis vara fullständigt vilseledande att på grundval av dessa fakta dra slutsatser i avseende på den eventuella olikheten i moraliskt hänseende mellan olika nationer. Graden av ärlighet är snarare i främsta rummet en värdemätare på de sociala förhållandena i ett land.

Resan till Sovjetunionen

Det var efter mitt besök hos Sovjetministern i Sverige madame Kollontaj som jag bestämde mig för att emigrera till Sovjetunionen. Som bekant hade Aleksandra Michajlovna Kollontaj – på sin tid mångbesjungen älskarinna till den olycklige diktaren Sergej Jessenin, som begick självmord – tidigare, tillsammans med Sjljapnikov, Lutovinov, Medvedjev, Mjasnikov, m.fl. tillhört den ryska ”arbetaroppositionen”. År 1921 hade hon till och med publicerat en broschyr, ”Arbetaroppositionens valprogram” och därmed trätt i bräsch för bland annat arbetarnas frihet att organisera sig mot utsugning från den förstatligade produktionens sida, för demokrati i dess vidsträcktaste mening inom partiet, inom sovjeterna och företagsförvaltningen, för en ändring i förhållandet mellan partiet och arbetarklassen som sådan, för ett återställande av det kommunistiska partiets revolutionärt proletära karaktär och för ett verkligt upprättande av en proletariats diktatur i stället för en regeringspartiets diktatur. Men när Stalin efter det fjortonde partimötet (25 dec. 1925) med järnhand började krossa de grupper som opponerade mot hans envælde, då hade Aleksandra Kollontaj – som så många andra – kapitulerat. Sedan Trotskij och Sinovjev hade blivit uteslutna ur partiet, Adolf Joffe hade gjort slut på sitt liv genom självmord och medan GPU häktade och släpade bort tusen och åter tusen sovjetmedborgare, hade hon i november 1927 till och med lånat sig till att i Pravda skriva en artikel med rubriken: ”Oppositionen har intet stöd hos folkets breda massor.”

Även Lenins änka, en brinnande motståndare till Stalin, som hon hatade för hans cyniska förfälskning av hennes makes idéer, undertecknade i samma veva den av centralkommittén begärda kapitulationsförklaringen. Den revolutionära rörelsens historia har bevisat, att det var fullständigt meningslöst att göra sig till martyr för en sak inom Stalins maktområde. Medan överallt eljest på jorden människor i kamp för världsrevolutionen offrade livet och därmed fick den internationella kommunismens idé att flamma upp i tusentals andra människors hjärtan och hjärnor, så sjönk i Sovjetunionen, skådeplatsen för alla tiders mest förfärliga kommunistförföljelser, tusen och åter tusen ståndaktiga utan martyrkrona på huvudet ner i glömskans mörker – utan att med sin död och sin undergång ha vunnit några nya anhängare till den proletära världsrevolutionens idé.

Jag visste alltså mycket väl vem jag hade framför mig, när jag år 1935 besökte Aleksandra Kollontaj. Men jag kände på den tiden inte av egen erfarenhet vare sig de sovjetryska förhållandena eller de renläriga stalinisternas mentalitet. Hade jag kunnat tänka mig, att en sovjetdiplomat nödvändigtvis även i ett privat samtal hävdar saker och ting, som inte står i överensstämmelse med hans eller hennes åsikter, så skulle jag väl inte ha låtit övertala mig av Aleksandra Kollontaj att emigrera till Moskva.

Först när jag redan i flera år hade fått lida följderna av detta ödesdiga beslut och helst skulle ha velat förbanna den svenska sovjetministern med allt hennes propagandaprat, blev det klart för mig, att Aleksandra Kollontaj inte hade kunnat uttala sig annorlunda än hon hade gjort. Hur skulle hon ha kunnat veta, om inte jag kom att till vissa vederbörande vidarebefordra varje minsta antydning av en varning från hennes sida? Endast den som känner till NKVD:s terror och spioneri- och angivarsystemet i Sovjetunionen kan förstå, i vilken situation Aleksandra Kollontaj befann sig, när jag kom och frågade henne till råds.

Hon tog emot mig med förtrollande älskvärdhet. Fastän hon på de tio år som hade förflutit efter vårt senaste sammanträffande hade åldrats starkt, strålade hennes ansikte ändå av samma skönhet.

– Ack, visst måste ni resa till Sovjetunionen, ma chérie, sa hon genast på sitt livliga sätt. Ni kan inte tänka er vilka stora möjligheter ni har i vårt land! Ni är ju skriftställarinna! Ni får omedelbart en redaktion att leda. Ni kommer att bli oerhört eftersökt. Att ni inte behärskar ryska betyder inte ett dugg. Ni talar ju tre europeiska språk, det är fullständigt tillräckligt. I Sovjetryssland talar alla bildade människor tyska och franska, och på senaste tiden har också engelskan vunnit utbredning. Ni kommer aldrig att ångra er. I Moskva pulserar livet som i ingen annan stad i världen. I det övriga Europa stagnerar allt, hemma hos oss däremot ...

Till slut fick jag möjlighet att våga en undran, om jag som utländska, som kanske i några punkter hyste en från den officiella politiska linjen något avvikande mening – – – skulle...

Hon lät mig helt enkelt inte tala till slut.

– Ni är ju flykting, politisk flykting, ni har kämpat mot Hitler. Naturligtvis åtnjuter ni fullständig asylrätt, även om ... I vilket fall som helst är ni persona grata redan i er egenskap av politisk flykting från Nazi-Tyskland!

– Det är just den springande punkten, sa jag. Om jag nu emigrerar till Sovjetunionen, så gör jag det inte för att jag betraktar det landet som paradiset eller som det socialistiska fosterlandet för alla till handling beredda. Men när jag tänker efter, så har ju Schweiz aldrig varit en socialistisk stat, och ändå fick de efter den misslyckade revolutionen 1905 undslupna bolsjevikerna asylrätt där, följaktligen borde också Sovjetunionen nu ...

– Borde! Sovjetunionen *är* den tillflyktsort ni söker! Ni kommer helt enkelt att prisa er lycklig över att allt har gått som det har gått, sa Aleksandra Kollontaj, och det lät så ärligt, att jag aldrig skulle ha kunnat hysa det ringaste tvivel på vad hon sa. Och ändå var det bara en av omsorg om eget skinn dikterad propaganda!

Madame Kollontaj lovade att telegrafera till Moskva och utverka inresetillstånd åt mig. När jag åkte tillbaka till mitt hotell, kände jag mig mycket lätt om hjärtat. Jag hade bestämt mig för att flytta till Sovjetunionen.

Nästa dag stökade jag på sovjetkonsulatet undan alla formaliteter. Sedan hade jag inte annat att göra än att vänta på beskedet från Moskva. Jag fick förstås inte vänta bara fjorton dar på inresetillståndet, som madame Kollontaj hade sagt, utan hela två och en halv månader, men ändå formligen tycktes tiden flyga i väg. På lördagarna brukade för det mesta min lille pojke komma till mig, eller också firade vi weekend med utflykter i Stockholms vackra omgivningar. Där fick jag för första gången en inblick i det nordiska landskapets skönhet – den sällsamt genomskinligt klara himlen, horisontens underbara förtoningar och färgskiftningar, det överväldigande klara strålljus, som man aldrig får uppleva på lägre breddgrader.

Naturligtvis talade jag också med min Volodja om min förestående utvandring till Sovjetunionen. Jag sa till honom, att visserligen hade Aleksandra Kollontaj berättat mycket som var rent positivt tilltalande, men å andra sidan var jag nu en gång ganska skeptiskt lagd. Därför

ansåg jag det också bäst att först pröva på förhållandena där borta på egen hand och se om jag kunde få arbete och bostad. Volodja ville helst följa med genast. Då lät jag honom förstå, att om jag reste ensam och inte trivdes, så kunde jag som utländsk undersåte ge mig i väg däri-från när helst jag ville, men om han följde med så skulle de inte släppa ut oss igen, eftersom han ju var försedd med sovjetryska papper. – Men mamma, vore det inte bäst att vi nu höll ihop för alltid, vi ska inte mera skiljas, upprepade Volodja envist. Och så helt började han nu att med alla sina tankar leva sig in i den sovjetryska framtidsstaten, att jag till sist förkastade min plan att tills vidare ensam bege mig dit över.

För Volodjas del var inresetillståndet bara en formsak, eftersom han hade ryskt pass. I slutet av juni var allt klart till avresa.

Sent en eftermiddag lade båten ut. När maskinerna började pulsera i fartygets inre, kände jag mig i alla fall tung till sinnes, men Volodja var fylld av ungdomlig äventyrlust och företagsamhet. Akter över försvann undan för undan det solbestrålade, vackra Stockholm. Vädret var härligt. Färden gick förbi vackert skogbeväxta öar och holmar, tills äntligen ingenting annat stod att upptäcka än hav och himmel.

Efter ankomsten till den finländska hamnstaden Åbo blev vårt bagage underkastat en yttlig tullundersökning och våra pass kontrollerade. Transitobagaget till Sovjetunionen intresserade sig finnarna inte för. Vi fortsatte nu resan per järnväg genom hela södra Finland. Till en början gick färden utan ringaste mankemang, men ju längre vi kom, desto häftigare angreps min lille pojke av huvudvärk och illamående. Just för att jag hade varit rädd, att han inte skulle tåla sjöresan så bra, hade jag inte valt routen direkt från Stockholm till Leningrad, utan i stället den kombinerade vägen över vatten och land Åbo–Helsingfors, och nu kom det i dagen, att det var järnvägsresan som Volodja inte tålte. Vi hade ingenting annat att göra än att avbryta färden i Helsingfors. Det var ganska svårt att i den finska huvudstaden få tag på en bärare och hitta ett hotell, eftersom de national-stolta finnarna av princip vägrar att förstå något annat språk än finska. Både när man försökte med tyska och när man tog till svenska stötte man på döva öron. Äntligen lyckades jag göra mig förstådd på engelska. Det avlägsna öriket måste inte ha varit lika hatat som den södra och den västra grannstaten, under vilkas expansions- och erövringslust finnarna hade fått lida mer än en gång i det förflutna. Nästa dag reste vi vidare, och snart kom det besvärligaste på hela färden, nämligen övergången av sovjetryska gränsen. Vartenda plagg av våra underkläder, varenda klänning och kostym, vartenda par strumpor, varenda handduk blev vikt i sär och undersökt, varenda ficka i kappor och kostymer ut och invänd, varenda liten ask med stoppgarn eller säkerhetsnålar, varenda förpackning med kex eller karameller tömd. Alla toalett-föremål undersöktes med minutiös noggrannhet. Och när sedan turen kom till böcker, broschyrer, tidskrifter, brev, portföljer, etc., då blev det alldeles på tok. Den ”politiske kommissarien” tillkallades, ty det var han som hade ansvaret för den delen av tullbehandlingen. Obeslutsamt vände han bladen i en bok fram och tillbaka. Han tycktes inte kunna bestämma sig för om den socialistiska framtidsromanen ”Looking Backward” av Bellamy måste betecknas som ”kontrarevolutionär” eller inte. Tills han för säkerhets skull ändå lade den i högen av ”icke tillåten litteratur”.

Egentligen hade han ju rätt, alltför rätt till och med. Ty om det ryska folket fick läsa skildringar av utopiska samhällen som den här boken, hur skulle ryssarna då låta inbilla sig, så som för närvarande sker, att människorna i Sovjetunionen lever i den tidsålder då socialismens idéer förverkligats?

Nu kom turen till Volodjas exemplar av AIZ (Arbeiter Illustrierte Zeitung) som han inte hade velat skiljas ifrån. Inte heller den ville kontrollören släppa igenom. Han hade emellertid inte räknat med den temperamentsfulle Volodjas energi, ty det lyckades faktiskt till slut för min

pojke att med fingret på tidskriftens titel, där det stod att det var en kommunistisk sådan, övertyga den politiske kommissarien om att han borde ge med sig.

En ny svårighet uppstod, när pojkens grammofon togs under skärskådan. Plötsligt rotade de på nytt igenom allt bagaget ända ner i botten. Till slut begrep jag att det var grammofon-skivorna de letade efter. Vi hade emellertid varit kloka nog att inte ta några skivor med oss. Jag förklarade på teckenspråket, hur det förhöll sig. Fåfäng möda. Det var så man kunde bli förtvivlad. Utanför den öppna dörren stod tåget färdigt att avgå. Alla de andra resenärerna hade för länge sedan gått ombord igen. Plötsligt fick jag syn på en ung man, som på livrémössan bar namnet ”Intourist”. Vår räddning! Jag störtade fram till honom och frågade vilket språk han kunde. – Engelska, blev svaret. Som en försiktig general förvissade han sig först om huruvida jag hade pengar. Sedan visade han sig vara en erfaren och skicklig packare av resväskor. Inom några minuter var vårt bagage i ordning. Sedan han dessutom hade hjälpt mig att i rysk valuta växla de pengar mina vänner hade skickat mig till gränsstationen, kunde vi stiga på tåget, som genast satte sig i gång. Men denna min första konfrontation med metoderna i den totalitära sovjetstaten hade i alla fall gett mig en chock. Utåt, tänkte jag, tycks ju Sovjetunionen inte kunna tillräckligt starkt framhäva hur medveten den är om sin styrka. – Skulle den nu i stället verkligen känna sig så svag, att den inte vågar släppa in en grammofonskiva och en fjorton års pojkes tidskrifter?

Vid framkomsten till Leningrad hade vi upphört att vara vanliga simpla resenärer. Vi var förvandlade till intouristpassagerare och fördes i intouristbil till ett intouristhotell.

Hotell Jeropevskaia var utstyrt med europeisk elegans. Uppe i takträdgården fick vi en utmärkt middag, och musikkapellet spelade särskilt för vår skull, ty några andra gäster fanns inte.

På eftermiddagen ville vi företa ett litet strövtåg i staden. Men knappt hade vi lämnat hotellentrén och kommit ut på gatan förrän vi var omringade av tiggare. En i trasor klädd kvinna lade sig på knä framför mig och kysste fällen på min klänning. Barn som av allt att döma led av svält, sträckte fram sina små smutsiga händer. I Stockholm hade jag aldrig sett en tiggare, men här i den proletära sovjetstaden trängdes de omkring en på gatan. Jag började dela ut ryska pengar utan att känna till slantarnas valörer, men plötsligt kom hotell-portiern störtande, och i samma ögonblick var hela tiggarghorden skingrad och försvunnen.

– Men mamma, och så skriver de att det inte längre finns några tiggare i Sovjetryssland, utbrast Volodja och såg så förebrående på mig, som om det var jag som var skuld till att det inte var sant. Nu borde vi ha vikit av åt höger där Leningrads vackra huvudstråk Nevskij Prospekt leder in mot centrum, men förvirrad av det som vi just hade upplevat tog jag motsatta vägen. Genom förfallna planteringar kom vi till en gammal smutsig stadsdel. På kanalkanten lekte halvnakna hjulbenta storbukiga barnungar. När de fick syn på oss, kom de framtraskande på sina tunna rakitisben och satte i gång med att tigga allmosor. Vi begav oss tillbaka till hotellet. Vi hade grundligt mist lusten till vidare exkursioner i den forna huvudstaden.

Sexton månader i Moskva

Den 22 juni 1935 anlände vi till Moskva. Den första bekanta människa vi fick syn på i banhallen var Sovjetrysslands förra sändebud i Wien M. Bronskij-Varsjvskij som jag på sin tid hade varit förenad med i ett temporärt s.k. ”pappersäktenskap”. Han berättade, att min väninna som jag hade väntat få träffa, dess värre var bortrest, och förde oss till den lägenhet där han själv tidigare hade bebott två rum. Jag mindes den mycket väl, ty vid mitt sex veckors besök i Moskva år 1924 hade jag varit där några gånger. Numera innehades det ena rummet av Bronskijns dotter Vanda, i det andra höll hans bror Nikodem Varsjvskij till. Själva var

Bronskij sedan några år tillbaka gift med en fränksild ingenjörfru och bodde nu hos henne. Bostadsförhållandena hade synbarligen inte blivit bättre på dessa elva år. De stora "herrska-lägenheterna" hyrdes ut rum för rum; badrum och kök användes gemensamt. I de äldre husens kök fanns det varken gas eller elektriska kokmöjligheter. Där stod ett dussin primusar och andra typer av fotogenkök på vilka hyresgästerna fick laga sin mat var för sig.

Ett fruktansvärt trassel vållades av att enligt lagen ingen som inte hade anmälningsformali-teterna hos polisen undanstökade fick hyra bostad eller ens övernatta inomhus. Vi fick veta att vi måste hålla till godo med att byta bostad var annan eller var tredje natt, tills nämnda anmälningsformaliteter var genomgångna, ty fastighetsförvaltningen skulle säkert lägga märke till om främmande människor flera dagar efter varandra höll till i huset, och då skulle vi få med milisen att göra. Huset som var beläget på Ulitsa Granovskovo var för övrigt ett bland de allra bästa bostadshusen i Moskva. Det beboddes av idel framstående partifunk-tionärer och statstjänstemän. På kvällen gjorde jag i ordning två bäddar på en schäslong och ett slags divan och vi lade oss att sova. Efter en stund hörde jag Volodja sakta säga: – Mamma, sover du?

– Nej, vad är det?

– Jag vet inte riktigt – det är nånting här ...

Jag steg upp och knäppte på ljuset, men innan jag hade hunnit fram till Volodjas säng utbrast han helt upprörd:

– Mamma, skynda dig, titta bara, såna skojiga skalbaggar! Minst fem generationer vägglöss, sammanlagt mer än ett dussin, kravlade omkring: stora, medelstora, små och ännu mindre. Sedan kinesade vi två månaders tid hos olika bekanta och nästan alla lägenheter vi över-nattade i var "ansvarsmedvetna" sovjetjänstemäns bostäder, men inte ett enda av de rummen var vägglössfritt. Första dagen efter vår ankomst uppsökte jag den officiella representanten i Moskva för det tyska kommunistiska partiet, Wilhelm Pieck, som residerade i Hotell Lux, rum nr 7. Jag ansåg det vara min plikt som politisk emigrant att först och främst anmäla mig hos honom. Han lät mig redogöra för vårt illegala motståndsarbete mot Hitler och gav uttryck åt sin glädje över att jag genom en så sällsam kedja av tillfälligheter – "precis som på bio" – hade undgått att bli häktad av Gestapo. Nu skulle jag bara genast låta registrera mig som politemigrant hos MOPR (Internationella Röda hjälpen) rådde han mig, och alls inte genera mig för att ansöka om understöd. Ännu innan jag hade lämnat honom ringde han upp kamraterna Hesse och Walter och talade med dem om mig. Sedan var vi på Röda hjälpen och blev där inskrivna av ledaren för avdelningen för politemigranter, kamrat Walter.

De följande dagarna och veckorna måste vi ganska ofta bege oss till Röda hjälpen på Ogarjov-gatan. Vad jag i första rummet hemställde om var arbete och ett rum. Men i avseende på de sakerna gav de mig föga hopp. I betraktande av att jag hade arbetat illegalt i naziriket erbjöd de mig i alla fall en rekreationsresa, till på köpet till sanatoriet Byvsjich Politkatorsjan i Sotsji vid Svarta havet. Men jag förklarade att vad jag ville ha, det var arbete så snart som möjligt, och ingenting annat. Jag resonerade som så, att allt har sin tid. Nog skulle jag längre fram få tillfälle att besöka den ryska rivieran. Att jag snart skulle vara förhindrad att se annat av Ryssland än polartrakterna och Sibirien kunde jag ju omöjligt ana.

För Volodjas del accepterade jag en tids lantvistelse. Han fick en "putjovka" till ett feriehem i Losj vid Nordjärnvägen. Medan pojken där tillbringade sina sommarferier fick jag ränna omkring på en massa olika håll i Moskva för att anmäla oss hos främlingspolisen och stöka undan andra formaliteter. Allt försiggick under oerhört och för det mesta fullständigt onödigt krångel. Särskilda svårigheter vållades av att jag inte kunde ryska språket.

Och ändå åtnjöt jag särskilda förmåner. Så hade jag genom att låta registrera mig hos Röda hjälpen som politagent tämligen snart fått ut min "vid-na-sjitelstvo", ett identitetspapper, som andra måste vänta på i flera månader. Under tiden bodde jag hos systemen till min väninna Raja Umanskaja i ett rum så överbefolkat av vägglöss, att jag i stället för att lägga mig i sängen brukade tillreda en bädd på två stolar, men inte ens där fick jag vara i fred för de odjuren. Först två år senare lärde jag mig, att det lönar sig att "läsa" över vägglöss, nota bene så länge de ännu inte är fler än att man kan räkna dem.

Helt oväntat råkade jag en vacker dag på gatan springa rakt i armarna på en god vän, regissören Gustav von Wangenheim. Hälsningar växlades, frågor och svar. Jag berättade det ena och det andra, inget arbete, inget rum, vägglöss, ingen sömn...

– Men det är ju storartat! utbrast han plötsligt.

– Vad som ska kallas storartat i det här, det begriper jag nu inte riktigt, men ...

– Förlåt mig, men jag fick en underbar idé. Kom i morgon bitti vid niotiden till mig i ateljén. Jag håller på med en film. Du ska få tjugo rubel, kanske tjugofem rubel om dagen. Som första klassens statist. Och till på köpet ska du få ligga i en riktig säng och få vila upp dig.

Så omsattes alltså den geniala idéassociationen. Wangenheim gav mig adressen. Leningrad-Chaussén mitt emot flyghamnen. Nästa morgon infann jag mig i Mesjrabpoms filmstudio. Filmen hette "Kämpar". Wangenheims fru, skådespelerskan Inge Franke, spelade huvudrollen. De skulle just ta den scen, där hon – fånge på ett sjukhus i ett koncentrationsläger – befrias och bortföres ur lägret av kamrater som förklädda till SA-män tränger in i sjukhuset. Vi statister låg som sjuka lägerfångar i sängarna. Men det dröjde timmar innan belysningen fungerade. När Wangenheim på nytt en gång kom förbi där jag låg, sa han:

– Vad ligger du och tittar efter? Somna du bara. Det är ju därför jag har engagerat dig. När vi är klara att börja, ska jag nog väcka dig. Tre dagar i sträck låg jag till sängs i filmateljén och fick sova ut. Gång på gång upplevde jag en chock när jag fick syn på de unga ryska statisterna skrudade i SA-uniformer. Längre fram, när jag kommenderades omkring av NKVD-soldater, kom jag ofta att tänka på de dagarna på filmateljén. Vad är verklighet och vad förklädnad?

Gustav Wangenheim och Inge Franke var naturligtvis inte de enda gamla bekanta jag träffade i Moskva. En av de allra första dagarna sökte vi upp en del vänner. Jag trodde ju också, att någon av dem skulle kunna hjälpa mig till arbete, eftersom de alla hade bra platser. Vi begav oss till min bästa vän från min tid i Wien, doktor Julian Rosenblatt, som i Moskva beklädde en redaktörspost i tidningen Ivestija. Han tog emot oss med samma gamla hjärtlighet, och Volodja fick längre fram ofta komma och hälsa på hos redaktionen. Sedan sökte vi upp Menkes, som hade varit min medarbetare i Wien på den tiden då jag var presschef vid den officiella sovjetryska representationen där. År 1935 var Menkes chefför sovjetryska telegrambyrån TASS i Moskva. Han hade emellertid oturen att vara gift med en släkting till Trotskij och kände sig inte alls väl till mods. En annan god vän till mig var Hans Rodenberg, som jag redan år 1919 hade lärt känna, då han var skådespelare av yngsta kullen. Egentligen hette han Rosenberg, men han hade – pour corriger la fortune – bytt ut s: et mot ett d. Han var numera gift och gjorde mig bekant med sin fru, disösen Hanni Weisse, vars behagliga, stillsamma sätt tilltalade mig mycket. Vidare besökte vi de amerikanska journalisterna Louis och Markusja Fischer, som vi kände mycket väl från Berlin, och Valentina Adler, dotter till den berömde individualpsykologen Alfred Adler, som jag sedan många år tillbaka stod i vänskaplig förbindelse med. Hennes man Gyula Sjasj, alias Aquila, och hon hade redan år 1934 kommit till Moskva. Vali Adler var anställd i "Förlaget utländska arbetare". Hon avrådde mig enträget

ifrån att försöka skaffa mig arbete på någon redaktion. ”Håll fingrarna ifrån det där, det är rena äggdansen!” sa hon.

Last but not least, i Moskva återsåg jag Raja Umanskaja. Rajotjka hade på min Wientid 1920-1923 varit min bästa väninna. Med henne pratade jag snart på det gamla förtroliga, hjärtliga sättet, men hennes man Kostja Umanskijs sätt att hälsa verkade tämligen kyligt.

– Vad fattas honom? frågade jag Raja.

– Låt honom vara, svarade hon avvärjande, han inbillar sig saker och ting.

– Du, Kostja, fram nu med språket, vad har du egentligen emot mig? frågade jag honom till slut rakt på sak.

– I – ingenting, svarade han förläget, inte för att jag har nånting emot dig. Men eftersom du själv frågar, så ska jag ...

Han gick ut i andra rummet och kom tillbaka med en tidning och sa:

– Hur har du kunnat skriva en stor artikel i en fascistisk tidning och två månader efter komma till Moskva?

– Jag! I en nazistisk tidning? Uteslutet. Vad menar du? Han räckte mig corpus delicti. Det var första majnumret för året av en i Köln utgiven tidning. Där stod en artikel av mig om ortopedisk barngymnastik. Jag hade naturligtvis inte haft en aning om saken. Vid den tidpunkten befann jag mig ju i Sverige. Men sammanhanget stod nu klart för mig. Artikeln hade jag skrivit i slutet av 1932 och skickat till en sportredaktör i Köln som jag var god vän med. Varken honorar eller besked huruvida artikeln hade kommit fram hade jag fått. Så blev jag utesluten ur Schriftsteller-Schutzverband, och hade inte längre ägnat en tanke åt saken. I vilken skrivbordslåda på redaktionen artikeln hade legat undangömd i över två år, vet jag inte, men nu hade någon råkat gräva fram den ... Vad kan man göra åt en sådan sak? När allt kom omkring var det hela ju alls inte så farligt. Artikeln var fullständigt opolitisk. Barn med hållningsfel fanns det ju bland nazisterna lika väl som bland kommunisterna. Jag hade inte erbjudit artikeln åt den nazifierade tidningen. Vad tjänade då all uppståndelsen till? Konstantin Umanskij yttrade ett ”hm”. Sedan sa han, att det nog vore bra om jag lät offentliggöra en förklaring i saken i pressen.

– En förklaring? undrade jag. Vad skulle det vara bra för? Ingen människa här läser kvinnobilagan av den där tidningen. Och även om...

– Tror du att du begriper saken bättre än jag? replikerade Kostja något stött. Så vitt jag förstår vore det tillrådligt att du tog ställning till saken. Man kan aldrig veta ...

Detta var min första kontakt med den panikartade rädsla som besjälade nästan alla människor, rädslan för någonting som hotade, någonting förfärligt, oundvikligt, en rädsla, som jag med tiden skulle få uppleva så många exempel på, och som faktiskt inte var ogrundad. Jag skrev i alla fall ingen ”förklaring”, och historien om min fascistiska förstamajartikel kom aldrig på tapeten under de förhör som NKVD senare höll med mig. Ett bevis för att i varje fall Kostja inte hade ”förrått” någonting till någon.

Trots mina förbindelser med tidningsredaktioner, telegrambyråer och regeringsinstanser kunde jag inte komma över något arbete. Överallt tycktes också i det sammanhanget människorna hysa en viss orolig motvilja mot att lämna intyg eller på det hela taget gå i god för någon. Så satt jag redan ganska snart på te och torrt bröd, och jag konstaterade, att mycket sämre hade det inte heller kunnat gå mig i Sverige.

I augusti kom min väninna tillbaka från sin semesterresa, och nu vidtog ett intensifierat sökande efter arbete och bostad. På grund av ett outrannsakligt beslut av NKVD existerade i

Sovjetunionen den circulus vitiosus, att en person inte kunde få något arbete, om han inte hade fast bostad, men att å andra sidan ingen fastighetsförvaltning godkände honom som bostadssökande, om han inte kunde bevisa, att han hade arbete. I tre månader brottades vi med detta problem. Äntligen i september fick jag ett rum och anställning som språklärarinna.

Min väninna arbetade det året – 1935 – i det lilla statliga ”Biblioteket för litteratur på främmande språk” på Stolosjnikovgatan som lärarinna i tyska och franska, och hon lyckades att få också mig antagen vid biblioteket. Där fick jag i uppdrag att en gång i veckan på kvällen hålla en två till två och en halv timmars lektion i tysk konversation med ryska pedagoger. För den kursen fick jag visserligen bara det löjligt obetydliga honoraret av tio rubel per kväll, men med anställningsdokumentet i handen kunde jag bli antagen som hyresgäst i andra hand hos någon fastighetsförvaltning.

Det hus där vi hade fått tag på ett rum, var ett nybygge på Gorkij-gatan, alltså med bästa centrala läge. Innehavare av trerumslägenheten var en ingenjör Kotovskij med fru, tolvårig son och en gammal mor. Kotovskij hade blivit förflyttad till Igarka vid Jenisejs mynning i Sibirien. Han hade måst underteckna ett arbetskontrakt på två år. Hans fru följde med honom till ensligheten i polarområdet. Rummet fick jag hyra för det officiellt efter lagen tillåtna priset av 90 rubel, men i verkligheten betalade jag 250 rubel, med städpengar sammanlagt 270, alltså precis det tredubbla. Men i det rummet fanns det – under över alla under! – inga vägglöss. I köket fanns en gaslåga, badrummet var försett med en Junkers varmvattensberedare och för övrigt fanns det centralvärmeledning och en inomhusvattenklosett. Alla som såg rummet sa att det var ett av de allra bästa i hela Moskva. Nu gällde det bara att förtjäna så mycket pengar att man kunde något så när uppehålla livet. Med tiden fick jag en hel del privatelever och förtjänade omkring 1 000 rubel i månaden. När hyra och vivre var fråndragna blev det emellertid inte så mycket över att vi skulle ha kunnat unna oss några extravaganser. Och aldrig förr i mitt liv hade jag måst arbeta så vansinnigt hårt som den tiden i Moskva för att bestrida livsuppehållet åt min son och mig själv.

Medan jag hade sprungit omkring i staden på jakt efter arbete och en bostad, hade Volodja utnyttjat tiden på feriehomet och blivit författare. Boken som han hade skrivit var en barnbok. Den hette ”Kurts far blir kommunist” och direktören för förlaget ”Utländska arbetare” Otto Bork (alias Joachim Ungar) antog den och ville att en känd författare skulle skriva ett förord till den. Volodja önskade att författaren Ottwald skulle göra det. Han hade inte långt dessförinnan på en författarafton i emigranhuset hört denne läsa ur sina verk. Ottwald ringde också inte långt efter upp mig och vi sammanträffade på ett kafé i Krasnyj Matz. Medan Volodja kollegialt överlade med Ottwald, underhöll jag mig med hans fru. Men när jag med ena örat försökte följa med vad ”våra män” dryftade, fann jag att de redan hade lämnat ämnet ”romaner för barn” och gått över till Volodjas hobby, och som bäst analyserade den kinesiska revolutionen. Andra gången vi träffade Ottwald var på sommaren 1936. Det var ute på gatan, och vi drog oss på en kvarts timme in på ett glasskonditori. Detta var våra enda sammanträffanden med författaren Ernst Ottwald, och om någon på den tiden hade påstått, att de en gång skulle komma att medföra en svår belastning för min person, så skulle jag säkert ha ansett att den som sade något sådant var sinnesrubbad.

Den första september börjar i Sovjetunionen det nya skolåret. Tyska skolan, som dittills hade varit inrymd i ett gammalt hus på Sadovajagatan, flyttade 1935 till en nyuppförd vacker byggnad på Krapotkingatan. Den invigdes den 31 augusti. Varje årsklass på de lägsta och mellersta stadierna var uppdelad i ett flertal parallellklasser; sammanlagt besöktes skolan av 750 elever. Det var en samskola. Ledsamt nog placerades min Volodja varken – som han på grund av sina kunskaper hade varit berättigad till – i åttonde klassen eller tillsammans med sina jämnåriga i den sjunde. Då han var småväxt och av späd kroppsbyggnad sattes han i sjätte klassen. Och detta var antagligen det som medförde att han började studera på fri hand.

Han satt mycket på biblioteket och besökte gärna Ivestijas redaktion, där han åtnjöt ryktet att vara specialist på frågor som rörde den kinesiska revolutionen.

För min del var jag dagen i ända sysselsatt med mitt yrkesarbete, och därför hände det, att Volodja och jag inte träffades förrän på kvällen. Sådana dagar åt Volodja på stolovajan, mässen i tsekubu ("de lärdas hus"). Bronskij som var medlem av tsekubu hade skaffat oss inträdeskort till stolovajan. Medlemmarna av de slutna restauranger och klubbar, som tillhörde vissa organisationer, åtnjöt oerhörda privilegier. På tsekubu-mässen kunde man t.ex. äta middag för 3-4 rubel. En liknande måltid fick man på de offentliga restaurangerna betala 20-30 rubel för. I Dynamo-badet, som tillhör NKVD, upptog matsedelns t.o.m. olika priser bredvid varandra på samma rätter. Så kostade till exempel ett halvt litet bröd med ost (utan smör) för medlemmar 1: 50 rubel, för utomstående 10 rubel.

År 1935 fanns det också affärer som sålde bara till vissa kategorier kunder. De brukade ha rikligare och bättre varor till billigare priser. Sådana butiker fanns det speciellt för officerare i röda armén, för NKVD, för konstnärer och "litteraturarbetare". När det talas om olikheten i inkomster och levnadsstandard mellan olika kategorier medborgare i Sovjetryssland, försummas för det mesta att hänvisa till hur sådana privilegier för de övre samhällsskikten ytterligare ökar skillnaden mellan dessa och arbetarklassen. Den kvinna som i vårt hus på Gorkijgatan skötte hissen, hade en avlöning på 90 rubel i månaden. På den måste hon och hennes tolvåriga dotter leva. Jag förtjänade tio gånger så mycket och visste ofta inte hur det skulle räcka till. Och samtidigt hade en fabriksdirektör minst hundra gånger så mycket. Maximibestämmelserna för löner i Sovjetryssland hade för länge sedan upphört att gälla.

Även i Moskva kunde man se många tiggare. Man såg barn böka igenom sophögarna efter någonting ätbart. Vår hisskonduktris var själaglad när hon fick samla ihop apelsinskalen ur vår papperskorg. När man kom förbi byggplatser eller fabriksområden kunde man få se arbetarna äta frukost på torrt svartbröd, och vi räknade ut att realvärdet av ett tyskt arbetslöshetsunderstöd alls inte understeg realvärdet av en rysk kvalificerad arbetares avlöning. Men en tysk kvalificerad arbetare levde lika bra som en rysk ingenjör och klädde sig säkert bättre. I allmänhet var den tyska marken år 1935 värd nio till tio rubel, om man lade priserna på de viktigaste livsmedlen bröd, matfett, ägg, ost, kött och socker till norm. Men priserna på kaffe och kakao och på skor och textilvaror belöpte sig till det tjugofaldiga, ja, upp till det fyrtiofaldiga.

Stöld och snatteri hörde till ordningen för dagen, och med tanke på den otroligt låga levnadsstandarden inom de lägre samhällsskikten var det inte att förundra sig över. I bussar, spårvagnar etc., och i de stora affärerna huserade ficktjuvar och formligen utplundrade sina offer bland allmänheten. Fastän man hade varnat mig blev jag de första månaderna två gånger bestulen. Ena gången klipptes handtaget till handväskan av och andra gången försvann på oförklarligt vis min plånbok och min reservoarpenna. Det berättades ofta att damer i eleganta pälskappor på mörka gator helt enkelt blev avklädda, och det varnades för att bära armbandsur, ringar och armband alltför synliga. Det fanns durkdrivna banditer som snappade till sig sådana föremål rent i förbigående, och måste i det sammanhanget ett ringfinger kapas av, så vållade inte heller det tjuven något större besvär.

Ända till slutet av januari 1936 fanns den handelsorganisation kvar, i vars butiker man kunde få köpa alla möjliga varor mot utländsk valuta eller ädel metall efter vikt. Dess namn var "Torgsin", och den tillhandahöll varor i mycket större urval och av mycket bättre kvalitet än "Mostorg", d.v.s. Moskovskaja torgovlja eller "moskvahandeln". De varor som Torgsin tillhandahöll var s.k. exportvaror. Torgsin-organisationen saluförde också livsmedel, och de butikerna var till och med bättre försedda än "gastronom"-butikerna. På de små Torgsin-kaféerna kunde man rentav få drickbart kaffe, till sju guldkopek glaset. I alla Torgsin-

butikerna fanns det inte bara ett flertal olika kassor, där man kunde få växla olika utländska valutor i guldrubel efter i lokalen uppsatta officiella kurstabeller, utan det fanns också vågar att väga guld- och silversmycken på för att få dem värderade i guldrubelvaluta. Där realiserades de sista dyrgriporna från den ”gamla goda tiden” nu när nöden tvingade till det, i utbyte mot livsmedel eller behövliga varma klädesplagg.

Hade vi redan haft vårt bagage i våra händer skulle säkert åtskilligt ha vandrat ur vår ägo till Torgsin. Men vi väntade fortfarande fåfängt på våra koffertar. Visserligen hade jag från Sverige skriftligen kommit överens med min gode vän W. B. i Tyskland, att han tills vidare inte behövde ha alltför brått med att packa och skicka i väg, men ganska snart efter ankomsten till Moskva skickade jag honom noggranna instruktioner, enligt vilka han packade två stora koffertar och en järnbeslagen kista. Nycklarna till de tre kollina skickade han i rekommenderat brev. Jag fick dem vid jultiden 1935. Själva kollina kom aldrig fram.

Till en början var jag böjd att anta att hitlerbanditerna under förevändning att konfiskera hade lagt vantarna på mina ägodelar. Men mera troligt är att NKVD hade ett finger med i spelet, och när vid förhören inför NKVD också min brevväxling med W. B. blev föremål för utfrågning, stod det tämligen klart var mina ägodelar hade hamnat.

Förlusten av koffertarna och den järnbeslagna kistan med innehåll blev ytterligare en anledning att åta mig nya elever och att arbeta dagarna i ända utan uppehåll. Det var enda sättet att hålla vår levnadsstandard i närheten av den nivå, som i Berlin hade varit självklar.

Till Volodjas stora glädje fick han i Moskva återse sin forne skolkamrat och gode vän Frido Seydewitz. Fadern, Max Seydewitz, hade i oktober 1931 bildat ett nytt socialistiskt parti i Tyskland och i dess namn börjat utge en teoretisk socialistisk tidskrift. Efter Hitlers övertagande av makten hade Seydewitz emigrerat till Prag, men de två sönerna Horst och Frido hade han skickat till Sovjetunionen, där de hade ställts under beskydd av Röda hjälpen i Moskva. De bodde på emigranthotellet Baltjuk och arbetade på en fabrik. Frido besökte på kvällarna en flerårig undervisningskurs. När jag år 1937 i brev från Volodja fick veta, att bröderna Seydewitz befann sig bland de under utrensningens åktionen häktade, gjorde det mig djupt uppskakad. Frido vände år 1947 tillbaka hem till sin far, som efter ”befrielsen” hade blivit ministerpresident i Sachsen. Den äldre brodern har sannolikt omkommit i något sovjetläger.

Även med Frido Seydewitz – liksom med alla andra, som vi kände hemifrån – talade vi naturligtvis om den stora besvikelse vi hade upplevt, när vi stiftade närmare bekantskap med sovjetverkligheten. Vad som särskilt utmanade till kritik var den alltjämt bestående oerhörda olikheten i levnadsmöjligheter mellan de ”högre” och de ”lägre” samhällsskikten – en olikhet större än den vi någonsin hade sett i det kapitalistiska Tyskland. Vidare den militaristiska och nationalistiska ungdomsuppfostran, den nästan groteska nationella förhävelsen och självförhärligandet och den lögnaktiga nyhetsförmedlingen om förhållandena i utlandet. Likaledes blev vi till en början starkt fränstötta av diverse andra företeelser, såsom t.ex. den hemska bristen på hygien och likaså frånvaron av vanlig hyfsning – råheten och ohövligheten i umgänget och snusket när folk satt till bords och åt och drack. Vidare den höga kriminaliteten, särskilt stölderna och snatteriet – och så kvinnans låga ställning. (Som bekant förkunnades ju att likaberättigandet mellan könen ingenstädes hade blivit så ”konsekvent förverkligat” som i Sovjetunionen!)

Jag ska bara med några exempel illustrera vad jag här har sagt: Min sons moskovitiska skolkamrater var ytterst förvånade över att han varken kunde hantera ett gevär eller någonsin hade deltagit i en luftskyddsövning. I den ryska huvudstadens skolor hade ämnet gymnastik för länge sedan utbytt mot ”vojennoje djelo” (krigsövningar). Att lära sig skjuta var

obligatoriskt också för flickorna. Likaså övades barnen att använda gasmask, vartill kom teoretiska lektioner i gaskrig och gasskydd.

Efter bolsjevikrevolutionen hade läroböckerna i historia i de ryska skolorna ändrats i sin framställning så, att sovjetrikets historia förklarades inte stå i något traditionsbundet samband med det ryska tsarrikets historia, utan egentligen började först med året 1917. År 1935 blev de emellertid fullständigt omgestaltade i nationalistiskt traditionsbunden riktning.

Skolornas läseböcker innehöll de mest gråtmilda skildringar av de arbetslösas liv i de kapitalistiska länderna. Så berättades bl.a. att barnen i Tyskland halvnakna och utsultna letade i sophögarna efter någonting ätbart.

Ingenting som man köpte i butiker i Moskva fick man insvept i papper. Svart bröd såldes inte i limpor utan enbart efter vikt. Hade man otur fick man ett halvt kilo bröd i ett stycke och resten av kilot i fyra eller fem mindre bitar – och inget omslagspapper.

När man korsade en gata kunde det hända, att man fick en knuff rakt emot en bil som kom farande. Aldrig såg jag en man uppträda beskyddande gentemot en kvinna i sådana sammanhang. Ridderlighet, ja, vanlig hänsyn för kvinnor var bara borgerliga fördomar. Här gällde det: envar för sig och djävulen tar den som blir sist! Stod en kö och väntade på en buss, så kunde man vara säker på att de första som klättrade upp, det var karlarna. Och skulle en kvinna ha råkat komma bland de främsta, blev hon utan vidare knuffad tillbaka, för att hon inte skulle hinna få någon sittplats.

Allt detta motbudande, alla dessa obehagligheter bidrog till att vi utlänningar hade svårt att anpassa oss. Redan länge hade jag ångrat att jag inte hade stannat i Sverige eller utvandrat till England. Och så som jag var det många som tänkte. En gång när vi var på besök hos Vali Adler, där egentligen all oförsiktig kritik var bannlyst, tog sig missbelåtenheten med livet i Sovjetunionen ett drastiskt uttryck. Vi pratade om den nya filmen ”Cirkus” som handlar om människorasernas likvärdighet. En av de närvarande berättade en tilldragelse som påstods ha ägt rum någon tid förut vid kraftverket Dnjepropetrovsk. Dit hade kommit en ny ingenjör, en amerikan, neger. När det blev lunch slog han sig ner i mässen vid ett bord med vit duk. Efter honom kom en annan amerikansk ingenjör in, en vit. När han fick se negern vid bordet, sa han åt honom att genast förfoga sig bort, han kunde sätta sig vid ett av borden utan duk, det här var ingenjörernas bord. ”Förlåt”, sa då negern, ”men jag är också ingenjör, jag är den nye, mitt namn är det och det.” ”Vill du genast lämna det här bordet, din fräcka nigger!” skrek den vite. Nu sprang också den färgade på fötter. ”I Sovjetunionen betraktas inte färgade som något slags andra klassens människor”, skrek han. Under den följande ordväxlingen gav till slut den vite sin mörkhyade yrkesbroder en örfil. Berättaren fortsatte:

- Inför domstolen erhöll negern full upprättelse. Men den vite ingenjören blev utvisad.
- Utvisad? utbrast nu en av oss andra. Utvisad ur Sovjetunionen? Han lyfte handen och sträckte ut den bakåt som för att samla sig till en örfil. Skaffa hit en neger! ropade han.

Att i större sällskap tillåta sig kvickheter i den stilen var egentligen mycket oförsiktigt. Jag brukade alltid avhålla mig ifrån att ge uttryck åt min besvikelse över tillvaron i Sovjetunionen. Men lyckligtvis hade jag några vänner, som jag kunde tala fritt med utan att behöva riskera att de skulle föra mina kritiska anmärkningar vidare. Till dem hörde min väninna från Berlin, vidare Julek Rosenblatt och Hans Rodenberg. Då den sistnämnde kom att utöva ett avgörande inflytande på mitt öde i Sovjetryssland, ska jag här litet närmare beröra min bekantskap med honom. Den började redan 1919. Han bar då ännu sitt judiska tillnamn Rosenberg, en ung, mycket begåvad skådespelare engagerad vid Tribüne. Min man, diktaren och dramaturgen Rudolf Leonhard, hade ofta berättat om honom för mig. Han såväl som Karl-Heinz Martin

och Walter Hasenclever förutspådde den unga begåvningen en stor karriär. Till slut gjorde jag på ett ganska roande sätt Rosenbergs bekantskap.

Det var under en trafikstrejk i Berlin. Affärsbegåvade och energiska företagare hade i största hast improviserat omnibusstrafik med diverse andra slags fordon. Jag hade i ett viktigt uppdrag för partiet varit på Potsdamerplatz och kom just underfund med, att jag skulle komma försent till en generalrepetition på Tribüne, där jag hade tänkt träffa min man, då jag fick syn på en "hästomnibuss" med påskriften "Charlottenburg Knie". Jag skyndade mig att klättra upp, hästarna ryckte fordonet i gång och jag hamnade i knät på en ung man. En äldre dam kommenterade intermezzot, ett samtal utspann sig, och snart var den unge mannen och jag i färd med att utbyta politiska åsikter. Vi åkte ju i en strejkbrytarbuss! På två minuter hade vi konstaterat att vi bägge stod på de strejkandes sida.

– Men då är ni ju spartakister! utbrast den äldre damen. Ja, kära nån, vart ska det bära hän, när till och med bildade unga människor.. – I varje fall inte ut i ett nytt världskrig, replikerade jag. Den unge mannen såg på mig med strålände violblå ögon. Det dröjde inte länge, innan han fick veta att jag var Rudolf Leonhards fru, och jag att han var skådespelaren Hans Rosenberg, densamme som jag just nu åkte till Tribüne för att se generalrepetera i skådespelet "Wandlung"! Från den dagen var vi alltså bekanta. Riktigt överens var vi nu förstås inte för jämnan. Visserligen var hans politiska åskådning efter min mening den rätta, och jag satte stort värde på hans konstnärliga begåvning, men jag gillade inte hans lättsinne och opålitlighet. Han spelade, förlorade pengar, gjorde skulder och drog i väl stor utsträckning växlar på vänskapen utan att bättra sig.

Efter att någon tid ha förlorat honom ur sikte träffade jag honom under åren 1926 till 1929 flera gånger hos en väninna. Av den lille artisten Rosenberg vid Tribüne hade blivit den namnkunnige karaktärsskådespelaren och regissören Hans Rodenberg, som hade sin verksamhet förlagd till Köln och Düsseldorf. Jag var glatt överraskad över att få se honom så långt hunnen. Han gjorde ett intryck av stadga och självsäkerhet. Sista gången jag träffade honom i Tyskland var 1933. Partigruppledaren Karl-Hugo Bergman hade lyckats få honom till föredragshållare om det politiska läget vid en illegal sammankomst inom Revolutionäre Gewerkschafts-Opposition (RGO) "Film, Teater och Musik". Rodenbergs föredrag var i alla avseenden utmärkt. En klar analys av den politiska situationen, en entydig tendens, sträng kritik mot de politiska misstagen i det förflutna, ett fullständigt avstående från varje slag av oklara illusioner för framtiden. Först den kvällen blev Rodenberg helt och fullt min vän. Jag kunde inte annat än uppriktigt lyckönska honom till att ha blivit den människa och politiker han visade sig vara. Intet under alltså, att han i Moskva kom att tillhöra mina förtrogna, så mycket mera som han ända från den första dagen då vi återsåg varandra verkade angelägen om att återuppliva vår gamla vänskap. Vad låg då närmare till hands än att just med honom dryfta den fundamentala fråga som mer än alla andra intresserade oss kommunister: Varthän är Sovjetryssland på väg? Befinner vi oss i Sovjetryssland trots både det ena och det andra ändå alltjämt på väg till kommunismen, till världsrevolutionen, eller inte? Är de avvikelser, som våra oroliga blickar knappt vågar följa, endast de högsta vågbergen i en sicksackkurva, som av någon historisk nödvändighet påtvingats vederbörande eller är det en kurs, från vilken redan för länge sedan varje återvändo är avskuren till den enda rätta vägen, den väg som leder mot det enda rätta målet: kommunismens förverkligande på jorden!

Med ingen kunde jag så bra tala om alla mina tvivel som med Rodenberg. Jag rentav kände ju, att också han kämpade efter ett inre ställningstagande. Mer och mer kom vi i våra samtal till det resultatet, att Sovjetryssland har råkat in i en återvändsgränd. Stalin, sa vi varandra, hade redan för länge sedan förlorat tron på den internationella arbetarrörelsens kraft. Han hade blivit en rysk nationalist av renaste vatten. Från att ha varit en kommunist som ville förverkliga Marx' och Engels' program, hade han förvandlats till Peter den stores

testamentsexekutor. Han regerade lika enväldigt som de gamla tsarerna och byggde upp sitt nya Ryssland precis som de på de utsugna arbetarskarornas döda ben. Detta var vad Rodenberg själv sa. Har vi Sovjetunionen en proletariats diktatur? Det är så man kan skratta. Arbetarklassen varken har eller har nånsin haft makten i sina händer. Rodenberg och jag konstaterade att sovjetssystemet i själva verket är en diktatur över arbetarklassen.

Vid alla dessa samtal var också Rodenbergs fru och min Volodja närvarande. Medan Hanni Weisse föreföll föga intresserad slukade Volodja vartenda ord. För resten visade Hans Rodenberg min son i alla avseenden stort intresse. Han var alldeles förtjust i Volodjas barnroman. Han ville undersöka om boken inte skulle kunna bli dramatiserad och skådespelet uppfört på barnteatern. Vidare lovade han göra vad han kunde för att få boken filmad. Var gång vi var bjudna till Rodenbergs blev vi präktigt förplägade. Och vid ett sådant tillfälle frågade jag: – Ni tycks faktiskt ha det riktigt bra? Vad lever ni egentligen på?

Hans hade nämligen talat om för mig att förhållandena hade försämrats, några filmer som redan var antagna eller rent av till hälften inspelade, hade tvärt lagts ner. Censuren släppte inte igenom någonting. Så gott som alla skådespelare var arbetslösa och hela Mesjrabpom hade driftsstopp.

– Jag har en process i gång om ett filmengagemang, svarade han på min fråga. Jag tillmätte inte det undvikande svaret någon särskild innebörd, trots att bristen på logik var påfallande. Man "lever" väl inte på en process, tvärtom brukar väl en sådan kosta pengar! Hösten 1935 fanns det en mycket viktig fråga som sysselsatte mig. Det var en sak som jag absolut ville höra Hans Rodenbergs åsikt om. I Röda hjälpen hade de redan från första början varit angelägna om att jag borde ansöka om medborgarskap i Sovjetryssland. Det hade jag emellertid alls inte brytt mig om. Efter någon tid kallade ledaren för emigrantavdelningen, Walter, mig särskilt för den saken till sig. Jag ställde i min tur frågan, varför jag inte skulle kunna vistas i Ryssland på mitt tyska pass, jag hade ju redan fått uppehållstillstånd. Härtill svarade kamrat Walter, att det var ovillkorligen nödvändigt att jag blev sovjetmedborgare, man väntade det av mig. För resten skulle jag, så länge jag var utländsk undersåte, näppeligen få något arbete. Till slut sa jag då:

– Eftersom det är så viktigt, så lägger jag väl in en ansökan. Men jag var på samma gång besluten att dra ut på saken så länge som möjligt.

Det var i den angelägenheten som jag nu ville be Rodenberg om råd. Han sa följande: – Ja, vem vill egentligen byta ut sitt utländska pass mot ett sovjetpass! Då blir man ju prisgiven åt godtycket precis som varje annan sovjetmedborgare. Och jag genmälde:

– Mot ett eventuellt godtycke skyddar mig inte heller mitt tyska pass. Jag skulle ju inte kunna ställa mig under nazistbeskickningens skydd. Men vad jag tycker är egendomligt, det är att vederbörande här nu plötsligt vill tvinga människor, som har kommit hit för att få asyl, att bli medborgare i det här landet. Tyskland kommer ju inte att för evigt bli ett hitlerrike, och sedan?

Och Hans Rodenberg styrkte mig i min föresats att sabotera förvärvet av sovjetryskt medborgarskap.

– Stå bara fast! sa han. Låt dem inte på något villkor få dig att ge vika!

Men jag tvangs ändå att ge vika. En vacker dag fick jag meddelande om, att ifall jag inte omedelbart undertecknade den redan förberedda ansökan om sovjetryskt medborgarskap, så måste jag inom 24 timmar lämna sovjetryskt territorium. Min son, som enligt vad hans papper visade, var sovjetmedborgare, måste naturligtvis i vilket fall som helst stanna i Ryssland. Så skrev jag under. Mitt sovjetpass fick jag dock inte ut förrän i april 1936.

I december ”firade” vi halvårsdagen av vår ankomst till Sovjetunionen. Uttrycket: ”Skaffa hit en neger!” hade blivit ett hemligt lösenord. Hade jag lämnat Volodja kvar i Sverige skulle jag ha kunnat skudda stoftet i Sovjetunionen av mina fötter. I Tyskland hade det alltid varit en samvetsfråga för en kommunist om jul skulle firas eller inte. Den här gången frågade jag Volodja:

– Vad tycker du? Ska vi inte i all tysthet fira julafton med en liten fest? Det skulle vara så trevligt att på det viset kunna påminna sig gångna dagar. Volodja slog förskräckt ifrån sig.

– Och om de skulle fråga i skolan? Vad ska jag då säga? sa han. Förstummad av pojakens förebrående blickar ändrade jag mina planer. Men vem kan beskriva vår häpnad, när sovjetpressen plötsligt publicerade en stor artikel av Pavel Postyjov, i vilken det länge förbjudna julfirandet och den festligt smyckade julgranen (jolka) inte bara förklarades tillåtna utan rent ut sagt anbefalldes. Med den lilla skillnaden att den kristna julgranen hade döpts om till ”nyårsgran”, blev det som nyss hade varit ”en för alla sovjetmänniskor främmande yttring av borgerlig mentalitet” på order uppifrån hux flux ”ett meningsfyllt uttryck för sovjetbarnens berättigade livsglädje”.

Strax efter nyår fick jag uppleva en oväntad glädje. Nathan Altmann, som jag åren 1923-24 i Berlin hade varit nära vän med och som jag i maj 1924 hade rest till Moskva tillsammans med, kom efter tio års vistelse i Paris tillbaka till Moskva. Jag läste det i en franskspråkig moskvatidning. Altmann var född i Vinnitsa i Podolien, Ukraina, en konstnär som år 1917 fast han inte var partimedlem hade valts till förste ordförande i ”Konst-sovjet” och den ende som hade fått modellera Lenin, medan denne ännu levde. Han var för resten mycket mångsidig: skulptör, grafiker, teaterdekoratör, bokillustratör och målare. Ett flertal år arbetade han åt den judiska kammarteatern i Moskva, med vars ledare Granovskij och premiäraktör Michoels han stod i nära vänskap. Även nu var Altmann fylld av planer och full av illusioner. Jag gjorde ingenting för att återkalla honom till verkligheten. Men när vi längre fram återsåg varandra, kunde man inte ta miste på att också Nathan Jesajevitj Altmann hade blivit besviken. I början på mars lämnade Umanskij Sovjetunionen. Sedan Konstantin Umanskij den 1 mars 1936 hade fungerat som tolk vid den berömda intervju som den amerikanske journalisten Roy Howard höll med Stalin, dök hans namn allt oftare upp i tidningarna. Från dag till dag ryckte Umanskij mer och mer i förgrunden, och ingen blev särskilt förvånad, när han blev utnämnd till ställföreträdande sovjetsändebud i Washington. Jag hade inte träffat Raja sedan intervjun publicerades. – Vad säger du, Rajotjka, om vår store Stalins senaste kännelser? frågade jag ironiskt när vi nu möttes. Han som titulerade sig ”arvtagaren till Marx’ och Engels’ uppgifter” förklarar ju, att Sovjetunionen aldrig har umgåtts med planer på en världsrevolution. Det måtte väl vara en missuppfattning av intervjuaren?

– En tragikomisk missuppfattning, fullföljde Raja, det har han själv sagt. Herregud, vad ska då jag säga om saken? Du vet väl, att jag bara är en dumbom. Kanske hela Sovjetunionen är en tragikomisk missuppfattning, sa Raja och log förtrollande.

Man skulle vilja förlåta henne allt, inte bara att hon var en liten dumbom och att hennes man ställde sig solidarisk med Stalins avsägelser från världsrevolutionen. Men Raja hade förfärligt bråttom, hon hade en väldig massa saker att uträtta före avresan. Åt familjens alla medlemmar beställdes med förtursrätt pälskappor hos Mostorg. – Vi måste ju kunna representera! Och på avresedagen såg jag alltså hela familjen Umanskij uppträda som mannekänger för ryska pälsvaror: Raja i svart karakal, Kostja i pälsfodrad rock med präktig sobelkrage, hembiträdet i den grå kappa, som tidigare hade burits av hennes matmor, och Titi, den sjuåriga, underbart vackra lilla dottern i en förtjusande hermelinpäls.

När jag några dagar före avresan för sista gången hade varit hos dem, hade jag ingen aning om att jag inte långt senare på nytt skulle hälsa på i utrikesdepartementet vid Spiridonovkan.

Sovjets minister i Prag Sergej Aleksandrovskij kom med sin familj på genomresa till Moskva och fick bo där. Aleksandrovskij hade år 1920-21 varit min arbetskamrat vid sovjetlegationen i Wien, och jag hade som granne blivit god vän inte bara med honom utan också med hans fru Claire, född Spivakovskaja. Claire hade redan på den tiden varit svårt sjuklig, vid trettio års ålder var hon alldeles gråhårig. Hon hade alltid längtat efter att få ett barn, men trots att hon inte kunde få några. Så mycket mera gladde det mig att nu återse henne med en redan tio års pojke. Hur månne utstod den olyckliga, nervsjuka kvinnan längre fram att få veta att mannen hade blivit häktad? Ty naturligtvis besparades det inte den snälle Sergej att bli stämplad som ”folkfiende”!

Första maj 1936 medförde för min del en uppskakande upplevelse, och minnet därav kom att många år framåt under vistelsen i fånglägret vila tungt på mitt sinne. Till följd av de besvikelser som tillvaron i Sovjetunionen hade berett också min son, råkade han in i en kris, och jag måste befara att han i ett anfall av levnadströtthet skulle göra sig något. Det hände på följande vis: Eleverna från och med sjätte klassen skulle delta i den stora första majdemonstrationen. Det är ju känt, att deltagandet i sådana demonstrationer i Sovjetunionen inte som man skulle tro är frivilligt, tvärtom – och företagen uppträder obligatoriskt i samlad trupp. Två småflickor och min son blev på grund av kroppslig undermålighet uteslutna. Några dagar efter gavs till ämne för en uppsatsskrivning i Volodjas klass att skildra vad man kände, när man i demonstrationståget marscherade förbi tribunen på Röda torget där Stalin befann sig. Volodja frågade, om han inte i stället fick skriva om ett fritt ämne eller kanske fick skildra demonstrationen ur fågelperspektiv, ty han hade inte varit på Röda torget utan åskådat demonstrationståget uppe från ett hustak. Läraren, Gersjinskij, tyckte emellertid, att pojken borde besitta tillräckligt med fantasi för att klara det givna ämnet. Han skulle bara sätta sig och skriva. Volodja måste alltså ge sig till att beskriva de känslor han skulle ha haft, om han hade kommit marscherande förbi tribunen med Stalin och de andra medlemmarna av politbyrån. Han visste vilka fraser skolans ledning i ett sådant fall önskade läsa och skrev därefter. Men då han alltifrån barndomen var van att tala öppet och oskrymtat, kände han sig illa till mods. Men värre blev det. När läraren några dagar senare kom till skolan med de rättade skrivböckerna, tog han fram Volodjas uppsats och läste upp den som en mönstergill prestation. Särskilt ansåg han uppsatsen berömlig därför att Volodja hade kunnat skriva så utan att ens ha varit personligen på platsen. Detta visade just hans förmåga av inlevelse och hans politiska mogenhetsgrad!

Man kan inte förebrå läraren. Vad han sa, var precis vad hans plikt bjöd honom att säga enligt den sovjetrysk-patriotiska pedagogikens begrepp. På Volodja verkade berömmet fullständigt upprivande. Han kastade skrivboken ifrån sig på bordet och sa med dov röst:

– En sån smörja, man blygs för sig själv, när man läser det. Mamma, jag vill inte längre gå i den där skolan. Jag har ju inte talat om allt för dig, därför att jag vet, att du bara skulle bli upprörd. Men nu får det vara slut.

– Ja, men pojken min, vad ska du då göra?

– Det vet jag inte. Men jag är så trött, så trött på det. De uppfostrar oss ju systematiskt till lögnare och hycklare. Om du bara visste, mamma, hur långt det går!

Jag hade velat göra mitt bästa, hade velat bespara honom den nazistiska skolgången i Tyskland, och nu hade han också här råkat in i ideologiska konflikter.

– Ser du, mamma, sa han, du har själv alltid varit en sanningsmänniska, du har till och med alltid avskytt de små konventionella lögnerna, trots att du har uppfostrats till dem, det har jag alls inte glömt, men vad de här fordrar av en, det är någonting mycket värre. De tvingar oss att

hyckla, och de berömmar oss, när vi gör det. Fy tusan! – Och så kom sakta och bevekande de ord, som längre fram skulle förfölja mig i flera år:

– Mamma, vi har gjort det felet att vi har rest till ett land, som vi inte kan slippa ut ur igen. Låt oss ta livet av oss tillsammans. Det blir det bästa.

Jag måste uppbjuda hela min styrka för att få pojken att låta tanken på beslutet falla. Vi kom ofta tillbaka till detta samtal. Många, många gånger måste jag bönfälla honom att försöka hålla ut. En gång måste också för oss, eller åtminstone för honom komma en tid, då han fritt skulle kunna säga vad han tänkte. Så länge vi ännu var tillsammans hade jag också den känslan, att han bekämpade sin svaghet med framgång. Men när jag fem månader senare måste lämna honom ensam kvar, då darrade jag tusen gånger för att han ändå i ett anfall av förtvivlan skulle göra slut på sitt liv.

Hur starkt medvetna redan barnen var om den fortsatta NKVD-terrorn, visar följande händelse: I sjätte klassen talade en lärare om det ofta citerade Stalinordet: ”Vi vill inte ha en fotsbredd främmande territorium, men om fienden sticker sitt svintryne in i vår sovjetträdgård, så ... osv.” Den stackars pedagogen råkade emellertid ut för en felsägning, som avslöjar åtskilligt. Han sa nämligen: ”Om fienden sticker sitt tryne in i vår svinträdgård.” – När Volodja berättade historien för mig, brast jag i skratt.

– Där ser du, sa pojken förebrående. Hade du nu varit närvarande, hade en katastrof varit oundviklig. Men ibland oss var det ingen som skrattade. Ingen kunde ju veta vad det hade kostat!

Läraren blev längre fram häktad och dömd till tio års tvångsarbetsläger. Jag vet emellertid inte om det var den här nämnda felsägningen som låg till grund för de rättsliga åtgärderna emot honom. Andra lärare vid tyska skolan blev likaledes dömda till tvångsarbete för påstådda förbindelser med ”tyska fascister”.

Emellertid hade det blivit sommar igen och vi måste lösa frågan hur skolfrierna skulle tillbringas. Jag måste räkna med att från den 15 juni till i september ha inga eller bara några stycken elever, eftersom de flesta skolbarnen under den tiden var bortresta och även de vuxna minst en månads tid brukar resa någonstans för att vila upp sig. Min väninna rådde mig att vända mig till den centrala ledningen för kurorterna. Där sökte jag en anställning som lärarinna i kroppskultur. Då jag inte kunde visa upp något sport- och gymnastikdiplom – dem hade jag haft förvarade i en av de stulna koffertarna – måste jag underkasta mig en examen. När jag hade bestått den blev jag för en tid av 12 veckor – från den 10 juni till 1 september – anställd vid pionjärsanatoriet Salodsji i Moskvadistriktet inte långt från Rjasan. Det beviljades mig att få ta Volodja med mig.

PionjÄrlägrät vette i söder åt floden Kama och var på de andra tre sidorna omgivet av skogar som sträckte sig långt bort i fjärran. Det var en svår tid som började. Gymnastiktimmarna kunde väl gå an, fastän språket beredde mig stora svårigheter, men vad som var utom ordentligt svårt att klara var uppsikten över de omkring 80 barnen vid solbad och bad i floden. Barnen var förskräckligt odisciplinerade och jag slet formligen ut mig både fysiskt och psykiskt med den uppgiften.

Sammanlagt vistades 470 barn vid denna hälsoort för pionjärbarn. Avgiften för resan till lägrät och vistelse där i sex veckor var 700 rubel. Samtliga barn var uppdelade i pionjärgrupper efter ålder. Varje grupp hade sin pionjärledare, som bodde tillsammans med barnen. Hela pionjÄrlägrät omfattade en rymlig, inhägnad terräng, där ungefär 20 en- eller tvåvånings sommarhus låg utströdda mellan trädgångarna. De hade på sin tid utgjort sommarställen åt rika textilfabrikanter i Rjasan. Man var bara häpen över vilka primitiva sommarbostäder dessa köpmän hade haft. Ingenstans fanns vattenledning, fönstren var inte

gjorda för att öppnas, inga toaletter. Nybyggda var ett hus för lägerledningen, ett klubbhus, ett badhus, ett litet sjukhus, matsalarna och ett elektriskt kraftverk. Mitt på området fanns en rymlig, fri plats, där två gånger dagligen allmän samling ägde rum under reglementerade militära former.

Utom pionjärledarna – mestadels studenter – fanns det fyra ledare i fysisk kultur, ett flertal läkare, sjuksystrar, en dragspelsmusikant samt hembiträden och kökspersonal anställda i lägret. Mathållningen var alldeles utmärkt. Jag var mycket glad över att Volodja kunde komma i åtnjutande av riktigt god föda och gav fördenskull med glädje ut 3/4 av den lön jag fick. Barnen i detta pionjärhälsoläger bjöds verkligen på mycket gott, bl.a. också teaterföreställningar och konserter av de bästa skådespelare och musiker från Moskva, och naturligtvis gavs dessutom en mängd amatörföreställningar. Barnen hämtade sig utmärkt och hade härliga ferier.

Men inte långt borta låg byar, där rakitiska, trasigt klädda ungar sprang omkring och svalt. Ofta kom de smygande till lägret och dök upp vid matsalarna. Där stod de utanför fönstren, tryckte näsan mot rutorna och stirrade in med längtansfyllda blickar. Många av våra barn lät väl då några skivor bröd med skinka eller korv slinka ner i fickan för att smussa det åt bybarnen, som lystet rev åt sig gåvorna och rände sin väg så fort de kunde.

Volodja hade blivit tilldelad en pionjärgrupp och deltog i övningarna, men han sov inte i förläggningen utan bodde tillsammans med mig. Fönstren i vårt rum gick som sagt inte att öppna, och det blev så varmt att man trodde man skulle kvävas. Vi försökte sova ute i det fria, men då föll vi offer för myggorna. Redan upptäckte jag till min oro, att Volodja på nytt började se blek ut och begärde ett annat rum, mera i skydd av barrskogen, där vi då faktiskt kunde sova bättre. Fast då var också den mest brännande sommarsolhettan redan förbi. Men Volodja berättade för mig, att de nu talade om mig som ”den pretentiösa tyskan”.

– Mamma, om du en gång blir tvungen att hålla till i en jordhåla i Sibirien, då kommer du att med längtan tänka tillbaka till Salodsj, och nu tycker du att det är outhärdligt här.

– Varför skulle jag bli tvungen att hålla till i en jordkula i Sibirien? frågade jag högst förvånad. Jag ämnar inte alls bege mig till sådana ogästvänliga trakter.

Ett år senare när jag fick stifta bekantskap med jordkulorna och tälten i de arktiska arbetslägren och längre fram i Sibirien fick kontakt med en bostadskultur på lägsta tänkbara nivå, då tänkte jag ofta på vad Volodja med omedveten klarsynthet sa i Salodsj.

Mot slutet av ferierna drabbades vi av två tunga slag, som nästan omintetgjorde den förbättring i hälsotillståndet som Volodja dittills hade kunnat glädja sig åt. Vi fick genom tidningarna vetskap om processerna mot Sinovjev, Kamenev, I. N. Smirnov och deras kamrater, och vi fick ett meddelande som berörde oss personligen.

Hela tiden under vistelsen i Salodsj hade det varit mig till ett svårt hinder, att jag talade så dålig ryska, men aldrig tidigare hade jag tyckt det var så svårt som den 15 augusti 1936, då nyheterna om de nya anklagelserna mot Sinovjevgruppen löpte genom pressen. Elva kommunister, väl utan undantag gamla bolsjevikiska kämpar, nämligen Lev Kamenev, Grigorij Sinovjev, Ivan Nikitij Smirnov, Sergej Mratjkovskij, Grigorij Jevdokimov, Ivan Bakajev, Vagarshak Tervaganjan, Goltzmann, J. A. Dreiser, Pikel och Reingold, och fem föregivna ”trotskistiska emissarier” – samtidigt åklagarvittnen – nämligen Fritz David (Kruglianskij), Konon Berman-Jurin, Moisje Lourié, Nathan Lourié och kronvittnet Valentin Olberg, sammanlagt alltså sexton personer – stod anklagade för högförräderi och försök till terror. I detalj gick anklagelsen ut på delaktighet i mordet på Kirov i Leningrad den 1 december 1934 (vid vilken tidpunkt de förnämsta bland de anklagade hade suttit i förvaringshäkte!) och på förberedelse till attentat mot Stalin och andra medlemmar av

politbyrån. Tidningarna innehöll hela sidor med referat och vi kunde inte läsa dem. En ung komsomolare, elev i tionde klassen i en mellanskola i Moskva, erbjöd sig att översätta rättegångsreferaten till franska. Visserligen behärskade han inte det språket, men hur som helst kunde han ge oss någon hum om det viktigaste.

Rättegången varade i fem dagar, från den 19 till den 24 augusti. Jag vågade inte så mycket som blinka. Utan ett ord till invändning lyssnade jag till de oerhörda, meningslösa anklagelserna.

– De förrädarna, de skändliga skurkarna! De ville begå attentat mot själve Stalin. Naturligtvis är det Trotskij som står bakom. För sådana är en kula alldeles för god. En ärelös död i galgen är vad de förtjänar, brukade den unge komsomolaren sluta översättningen för dagen.

– Quelle horreur! stammade jag och skyndade mig tillbaka in på vårt rum, där jag talade om vad jag hade fått veta för Volodja. Sakta, viskande så att det knappast hördes, dryftade vi det fruktansvärda som höll på att ske. Vi var rådlösa. Hur är detta möjligt? Är inte detta en motsvarighet i Stalinriket till massakrerna i Hitlerriket i juni 1934? Redan år 1926 efter den 14:de partikongressen hade Stalin skrutit med, att Trotskij hade upphört att vara en fara för partiet. Trotskismen var slutgiltigt likviderad, hette det. Nu måste partiet visa samma mästerskap genom att helt slå ner Leningrad-oppositionen. Var den här rättegången nödvändig för det ändamålet? Med rättvisa hade detta utslag av sovjetjustisen ingenting att göra, det stod klart vid första ögonkastet. Det hela var en propagandamanöver. Envar som hade en åsikt som avvek från den som Stalin förkunnade, han måste inför folket stämplas som sabotör, förrädare och mördare. Ty hur skulle eljest massorna kunna bevekastas till att fälla dödsdomen över människor, som i motsats till Stalin var av den uppfattningen, att man inte kunde tala om en proletariats diktatur i en stat, där arbetarklassen var offer för utsugning, om också inte av kapitalister, eller som företrädde den åsikten, att socialism var någonting mera än bara ett förstatligande av industrin!

Vi var förfärligt nedslagna inför dessa fruktansvärda degenerationsföreteelser hos den stalinistiska doktrinära enpartiprincipen, och på något vis låg det i luften, att denna totalitära förklamation skulle gripa omkring sig ännu mera. Man hade en känning av en annalkande fruktansvärd storm med rasande, hiskliga vågor. Ännu fler än de redan anklagade kunde bli utsatta för stormens raseri. Om man bara var tillbaka i Moskva igen och hade någon att tala med!

En av de sista dagarna av vår vistelse i Salodsj fick vi så ett brev på ryska. En äldre kvinnlig läkare som kunde en smula tyska, läste upp för oss att vi hade blivit av med vår bostad. Ingenjör Kotovskij hade redan kommit tillbaka. Föräldrar till mina elever och deltagare i språkcirkeln på biblioteket var oss behjälpliga i jakten efter ett nytt rum. Men alla människor var så rädda för att ta emot utlänningar, att ingen ville hyra ut ett rum åt oss. Detta var en direkt följd av förräderiprocessen, den paniska rädslan för NKVD. Hade inte nyligen framstående bolsjeviker blivit dömda till döden, anklagade för förbindelser med de tyska militärmyndigheterna?

På nytt måste vi dag för dag söka oss tak över huvudet på ett nytt ställe, och folk hade blivit mycket ängsligare av sig än ett år tidigare. Varenda portvakt stod i tjänst hos NKVD. Volodja blev kanske mottagen, men tillsammans blev vi aldrig tagna emot som gäster för natten. Tre gånger återstod ingenting annat för min del än att kämpa mig till en plats för natten i väntsalen till Kurska bangården. Volodja övernattade några gånger hos Vanda Bronska.

Vanda, som året förut alltid hade förstått att parera mina politiskt kritiska anmärkningar med absolut renläriga argument, frågade mig nu en dag:

– Har också du hört att den sista kontrarevolutionära organisationen, de gamla bolsjevikernas förbund, har blivit upplöst? Hennes far, min före detta man M. Bronskij-Varsjvskij hade varit medlem av organisationen i fråga och naturligtvis också sådana som Sinovjev. Även om dessa gamla bolsjeviker aldrig hade sympatiserat med någon opposition, låg det nära till hands att anta, att Stalin ämnade utrota dem. De hade ju alla varit ögonvittnen till revolutionen 1917. Nu, när den historiska händelseföljden i nämnda epok systematiskt skulle förfalskas, och Trotskijs, Stalins och andras roller under oktoberdagarna 1917 ljugas om, hade Stalin och hans kumpaner inte längre användning för de gamla personliga leninkamraternas goda minnesförmåga. Vanda aktade sig naturligtvis för att säga någonting ditåt, men jag kunde dra den slutsatsen av hennes ord, att också hon hade blivit en smula skeptisk. Nu som förut följde hon dock alla de anvisningar som utfärdades av partiet. Sålunda brände hon just den dagen upp John Reeds ”Tio dagar som skakade världen”.

– Ja, det är sannerligen på tiden att de förintar ögonvittnena till revolutionen, sa jag hånfullt, det är ju ett villkor för historieförfalskningen. Men så kätterskt tal behagade nu ändå inte Vanda.

– Det där förstår du inte. I en tid så svår som den här, när det gäller livet för Sovjetunionen – –
– osv. Jag kände visan, jag visste texten, jag visste också vilka som var författare till den och ville inte höra mera.

Bronskij själv var ännu mycket ängsligare än sin dotter. Jag träffade honom en gång och blev förfärad över den förändring som hade ägt rum med honom. Utrensningsprocessen hade synbarligen skrämt honom från vettet. Vartenda ord han sa var taget direkt ur ledare i Pravda. Jag blev omåttligt irriterad.

– Vad ska det här apspelet vara bra för? sa jag till honom. Tidningar kan jag läsa själv, dem behöver jag inte låta dig citera för mig. Han såg sig gång på gång som hastigast omkring åt alla håll, fastän det inte fanns någon inom hörhåll och sa:

– Tsst, tsst.

I samma sinnesförfattning befann sig Julek Rosenblatt, men han bevarade åtminstone den yttre hållningen.

Min väninna skaffade mig tak över huvudet hos sina släktingar, men det var ju alltid bara för två, tre dagar. Hos dr Korach, en på sin tid i Berlin verksam socialdemokrat, som hade antagit en kallelse till Moskva för att organisera yrkeshygieniska och socialvårdande institutioner, fick jag också flera gånger övernatta. Hans fru Käte Meyer var massös och sjukgymnast och hade haft en förmiddagsanställning hos Molotov. I flera månader hade hon behandlat makarnas lilla dotter. För det mesta hade hon ätit frukost tillsammans med fru Molotov, men hon hade ofta träffat Molotov också och hon hade inte haft ord nog stora för att lovprisa hans kamratligt-hjärtligena bemötande. Plötsligt – det var efter utrensningsprocessen – fick hon meddelande om, att makarna Molotov tyvärr såg sig nödgade att för framtiden avstå ifrån hennes tjänster. Slut. Allt oftare hörde vi om tyskar som hade förlorat sitt arbete. Tills vidare hade jag för min del ingenting att beklaga mig över, men å andra sidan var jag inte i stånd till att återuppta undervisningen i full utsträckning, eftersom jag irrade bostadslös omkring. På nytt gick jag en rundtur till alla våra bekanta, men tillståndet var ännu värre än året förut. Rosenblatt tog visserligen emot mig precis som förr, men han gjorde ingen hemlighet av sin övertygelse, att situationen för min del som för alla gamla kommunister var synnerligen prekär, särskilt som jag till på köpet var utländska. Det enda man kunde göra var att fatalistiskt foga sig i sakernas tillstånd.

Under den tid som vi inte hade träffats hade Rosenblatt i sin egenskap av redaktör vid Isvestija genomfört en mycket svår uppgift. I maj 1936 hade ett utkast till en ny lag om

avbrytande av havandeskap blivit offentliggjort. Hädanefter skulle laglig abort beviljas endast sådana kvinnor, som bevisligen var fysiskt ur stånd att uthärda ett havandeskap. ”Sociala indikationer” i samverkan med medicinska hade upphört att gälla. Lagutkastet innehöll inte ett ord om födelsekontroll genom antikonceptionella medel, och faktiskt var ju preventiva medel och åtgärder dittills okända i Sovjetunionen. Så långt man kunde minnas tillbaka hade vi kämpat för att kvinnan ska ha ensamrätt att bestämma över sin kropp, hade verkat för införande av födelsekontroll, för kvinnorådgivningsbyråer och hade också arbetat för införande av laglig abort, då ju ett sakkunnigt ingrepp i en ordentligt skött klinik av utbildade gynekologer utan tvivel är att föredra framför ingrepp av en utbildad person under allt annat än hygieniskt betryggande omständigheter.

Sedan hade vi kunnat skryta med Sovjetunionen som den enda framstegsvänliga staten på jorden, där laglig abort hade blivit införd. Och så kommer detta reaktionära lagutkast! Visserligen kungjordes i pressen att en ”offentlig demokratisk diskussion” skulle anordnas om lagutkastet. Men Rosenblatt talade nu om för oss, att tidningarna hade fått anvisning om att tills vidare publicera ett lika stort antal insändare för och emot, och sedan mot slutet av den tid som hade anslagits för pressdiskussionen, undan för undan öka antalet av de insändare som talade för den nya lagen.

I jättestora högar hopades rösterna emot densamma på redaktionen. De blev aldrig införda. Men rösterna för var så få, att redaktionsmedlemmarna själva måste författa en del för att kunna efterkomma de uppifrån givna direktiven. Huvudargumentet i motiveringen för den nya lagen blev inte ens öppet formulerat: det nämligen, att ”vi är en nationalstat stadd i expansion, vi måste låta så många soldatämnen som möjligt komma till världen och växa upp”. Utan i stället förklarades, att de sociala indikationer som dittills hade legat till grund för beviljandet av lagliga aborter, nämligen bostadsbristen och oförmågan att under rådande förhållanden ge nödig vård åt stora barnkullar i hemmen, inte längre behövde tas i betraktande, eftersom levnadsmöjligheterna hade blivit så mycket bättre och rikare. Ett påstående som utgjorde ett slag i ansiktet på sanningen. I slutet av juni hade lagförslaget i hela sin reaktionära plumphet blivit antaget – under ”befolkningens jublande instämmande”, som tidningarna tvingades att skriva. De insändare som tagit ställning emot den nya lagen infordrades av NKVD och måste överlämnas. Senare fick jag veta, att kvinnor sådana som dr Martha Ruben-Wolff, som med oklanderlig saklighet och stödd på sitt under sin egen verksamhet insamlade vetenskapligt-statistiska material hade skrivit emot lagen, hade blivit häktad och dömd till fem års tvångsarbetsläger.

Chefen för telegrambyrån TASS, Menkes, som jag också på nytt sökte upp, var så ifrån sig, att han knappt bevärdigade mig med några ord. Hos Fischers tycktes likaledes fullständig oreda och upplösning ha utbrutit. Markusja berättade för mig, vilken uppslitande sommar de hade bakom sig, och det stod klart för mig, att jag inte till allt detta kunde belasta dem med mina bekymmer. Bägge pojkarna hade varit svårt sjuka, Louis Fischer hade vid samma tid rest till Spanien. Markusja verkade starkt uppriven av utrensningsprocessen, men till min ledsnad fick vi inte tillfälle att tala ut om den saken, och vi förmådde inte heller uppliva den gamla förtroligheten. Det verkade snarast som om Markusja ville varna oss för att visa oss i hennes hem. Hur som helst fann jag inte tillfälle att be henne ge Volodja tak över huvudet. Så fortsatte vi vår väg. Nathan Altmann som åtta månader tidigare hade bott på det elegantaste hotellet i Moskva, hyrde nu i andra hand hos gamla vänner. Han hade inte ens fått den utlovade ateljén. Alla hans planer på kommande stora arbeten hade runnit ut i sanden. Han var djupt deprimerad.

Men det var inte bara att barnen hade varit sjuka hos den ena, och att den andre hade haft motgångar i sina konstnärliga strävanden – orsakerna till nedslagenheten hos bägge låg

mycket djupare. Alla människor hade drabbats av förlamning. De kunde inte andas. Allt meningsutbyte stagnerade.

Då fick jag höra att Marianne Gundermann hade kommit till Moskva. Äntligen en människa som man kan tala med, tänkte jag. Mariannes närmaste vänner var makarna Wangenheim. Två gånger begav jag mig dit, men fick inte tag i Marianne. Då lämnade jag efter mig en brevlapp. När jag inte fick något svar på den, men av en tillfällighet hörde, att Marianne hade fört sitt barn till ett barnhem i Ivanovo-Vosnessensk och nu måste ha hunnit tillbaka, begav jag mig än en gång till Skådespelarnas hus. Jag kände knappt igen Gustav Wangenheim. Han som annars alltid var så tillgänglig bad mig att varken söka få träffa Marianne eller skriva till henne. Det skulle för resten vara bäst om jag inte visade mig mera. Den tonen var alldeles ny hos Wangenheim, men den passade ihop med den allmänna stämningen i Moskva. Min väninna gav ord åt vad också jag redan hade börjat misstänka: sannolikt hade Marianne blivit häktad. Hon hade ju tidigare länge varit medlem av ett vänsterorienterat oppositionsparti.

Emellertid hade nu utkastet till den nya ”författningen” offentliggjorts. Det omfattade en mängd punkter, som skulle ha varit intressanta att dryfta, särskilt i samband med den stora utrensningsprocessen som nyligen hade upprört sinnena.

Den rättegångsfars, hela den jurisprudence som utgjorde den konstlade grundvalen för processen, förklädningen av de politiska mål, som kampen bakom kulisserna gällde, var inte allt det där ett hån mot ”den friaste författningen i världen” med dess garanti för den personliga friheten och rätten till yttrandefrihet? Hos de gamla romarna hade det hetat ”in dubiis pro reo”. I Tyskland, England, Frankrike och överallt betraktas den anklagade som oskyldig ända tills domstolen med stöd av en beviskedja utan luckor kan påvisa hans skuld. Han varnas rentav under förundersökningen för att göra uttalanden som senare kan användas emot honom. Men i Sovjetunionen är det precis omvänt. Den anklagade gäller som skyldig när han inte kan bevisa sin oskuld. Jag hade en gång hört en anekdot om denna rättskipningsmetod: En flock harar kommer från Sovjetunionen till Polen och ber att få bo där. ”Men varför då?” frågar de polska hararna, har kålen hos er tagit slut?” – ”Visst inte”, svarar de ryska hararna, ”men det har kommit ut en lag, att alla hundar därhemma ska få svansen och öronen avskurna.” – ”Ni är väl inga hundar?” säger de polska. ”Nej, men spring hem till oss och bevisa att ni inte är några”, sa hararna från Sovjetunionen.

Så kunde inte heller Sinovjev och Kamenev bevisa, att de inte var några kontrarevolutionärer. Att anställa rättegång mot politiska åsikter är för resten absurt. När deras ben för länge sedan har vitnat, som gör våra dagars historia, kanske det blir möjligt att fälla ett avgörande omdöme om deras insats. Men ett sådant omdöme kommer aldrig att kunna fällas om en insats som aldrig har blivit gjord. Huruvida Stalin har haft rätt eller inte, det kommer framtiden att visa. Huruvida Trotskij eller Sinovjev eller Bucharin skulle ha haft rätt, om de hade fått komma till makten, kan aldrig konstateras, ty ett positivt omdöme till Stalins förmån utesluter inte ett positivt omdöme till någon annans förmån, och inte heller betingar ett negativt omdöme till Stalins nackdel ett positivt omdöme till förmån för någon av de andra inblandade. Många vägar är möjliga, många kan leda till samma mål.

I timal kunde vi diskutera författningsutkastet, men till vad nytta? På samma sätt som Moskva är ett skyltfönster till turisternas uppbyggelse, så är ”författningen” en skyddande förklädning till Västerlandets uppbyggelse. Vi visste redan då, att den skulle komma att stanna på papperet.

– Ack, suckade min väninna, de ljuger ju så att inte ens motsatsen till det som de säger och skriver är sant.

Det var visa ord. I den fullständiga vilsheten bortom svart och vitt, lögn och sanning, visste ingen vad han hade att hålla sig till.

– Skydd för brevhemligheten kallar de det, hånade min väninna, när man vet att det sitter censorer överallt, och en massa brev helt enkelt aldrig kommer fram.

– Som om inte det skulle innebära skydd för brevhemligheten, sa jag, när inte ens mottagaren får veta vad avsändaren har skrivit!

De fåfänga försöken att skaffa oss ett rum att bo i hade emellertid en katastrofal situation till följd för vår del. Den stackars Volodja vagabonderade från den ena gästsoffan till den andra. Han fick aldrig ro att sköta sina läxor. Ibland måste han gå till skolan utan att ha fått något att äta, ofta gick vi om varandra och träffades inte. Det var en förfärlig tid. Jag hade sagt upp flera av mina elever i småbarnsåldern, därför att jag måste inskränka mig till de lektioner som gav mig mest. Men nu hade det kommit därhän, att jag började få verkligt ont om pengar, ty planerna på nya förtjänstmöjligheter gick inte så fort att realisera. Jag hade varit hos Lenins änka, Krupskaja, och hon hade antagit mig som lärarinna vid sin skola för vuxna. Dess lokaler befann sig emellertid ännu under byggnad. En annan sak som lovade bli ett lönsamt arbete – det rörde sig om ortopedisk gymnastik vid Normalskolan nr 25 i Moskva – medförde tills vidare ingenting annat än en massa spring.

Äntligen tycktes en ljusning kunna skönjas i vår dunkla vagabond-tillvaro. En av de kvinnliga deltagarna i den tyska kursen erbjöd mig ett rum, där hon visserligen själv tills vidare bodde. Men hon hade lagt in ansökan om förflyttning till Sverdlovsk och tänkte att strax efter novemberferierna kunna överlämna rummet. Så bra som det vi förut hade bott i var det förstas inte. Det fanns ingen centralvärme och i köket ingen gas. Dessutom skulle det kosta 350 rubel i månaden. Trots detta skrev jag genast hyreskontrakt och betalade 240 rubel i förskott, fast jag sedan knappt hade så mycket som ett par rubel att leva av.

– Hur som helst så har vi fem till sex veckor kvar, innan vi kan flytta in, sa Volodja.

Jag gav honom fullständigt rätt i att detta var en ganska lång tid, och vi bestämde, att Volodja till dess skulle bo på det österrikiska barnhemmet på Kalasjnikovgatan vid Arbat. Där hade Weinerts likaledes tidvis sin dotter Marianne inackorderad – inte heller de kunde få tag på en lägenhet. Eftersom Röda hjälpen erkände oss som politiska emigranter var det inte särskilt svårt att få Volodja placerad där. Barnhemmets skyddslingar var till övervägande delen sådana vilkas föräldrar hade blivit dödade under februarioroligheterna 1934 i Wien. De som hade föräldrar i livet i Moskva fick bara en gång i månaden hälsa på dem. Att leva så strängt åtskilda hade Volodja och jag inte tänkt oss. Men eftersom det bara var på något över en månad som jag lämnade honom ifrån mig till barnhemmet, tyckte jag att vi fick väl finna oss i det. För resten träffades vi nästan dagligen. Vi tänkte nämligen att vederbörande inte kunde vara så noga i fallet Volodja, då han bara var en tillfällig gäst på hemmet.

Jag hade några dagar fått bo i ett ännu inte färdigbyggt hus, där det fanns en liten kammare med en högst intressant boksamling – den var nämligen ännu inte ”utrensad”. Jag rotade i alla möjliga volymer som för länge sedan var uppförda på Index librorum prohibitorum: John Reeds ”Ten Days”, Trotskijs ”Litteratur och politik”, Panait Istratis ryska dagbok, etc.

En vacker dag var vi igen och hälsade på hos Hans Rodenberg. Han gratulerade oss hjärtligt till att vi hade fått tag på ett rum, och att Volodja tills vidare var inackorderad på hemmet. Vad honom själv beträffade så såg han ingen annan utväg än att bege sig till Spanien. Livet i Sovjetunionen hade definitivt betagit honom lusten att stanna kvar där. Vi talade om utrensningsprocessen, och Rodenberg ryggade inte tillbaka för de skarpaste omdömen om denna justitiekomedi. Inte heller jag dolde min innersta mening. Rodenberg företrädde den åsikten, att de anklagade hade bevekts till sina otroliga ”erkännanden” endast därigenom att

de hade fått veta att detta krävdes av dem, partiet skulle emellertid belöna dem för det och låta dem få leva. Dödsdomen måste visserligen avkunnas till det ryska kommunistiska partiets ära, men avrättningen skulle inte äga rum.

– Och så lät Stalin, den smutsiga skurken, mörda dem bakifrån. På annat sätt kan man inte förklara det hela, sa Rodenberg. Nu griper det mer och mer omkring sig. Dag för dag blir allt fler häktade. Människor är räddningslöst utlämnade åt NKVD:s hejdukar. När jag nu för tiden säger ”på återseende” till någon, så tänker jag var gång: Kanske han hämtas redan i morgon, eller kanske jag själv då sitter häktad.

Jag genmälde, att jag visserligen inte kände till hur det var för människor som hade ett ansvarsfyllt politiskt arbete, eller för någon som tidigare hade tillhört Leningradoppositionen, men obetydliga personer som han eller jag kunde väl egentligen ingenting hända. Vem skulle ha intresse av att vi blev häktade? Så kom vi att tala om Trotskij.

– Den han hade allt tur, sa Rodenberg. Jag kan föreställa mig hur arg Stalin är över att han bara utvisade honom ur landet. Vad skönt det skulle ha varit att kunna avrätta honom som en gemen brottsling. Jag kom att tänka på den bok av Trotskij som jag just hade hittat i den gamla boksamlingen. Jag berättade om den för Rodenberg och citerade några meningar ur boken. Då sa Rodenberg:

– Ja, jag har också en sak jag kan visa dig. Han drog fram en bakom tjocka volymer undan-gömd liten broschyr. Sinovjev, sa han, numera på det strängaste förbjuden.

– Den där skulle jag i ditt ställe låta försvinna, sa jag. Sinovjev är väl ingenting. Jag hade aldrig kunnat uppskatta honom.

Sedan skakade Hans kraftigt min hand och sa:

– Det gör en så gott att en gång få riktigt öppna sitt hjärta, man blir genast en annan människa!

Vi tog ett hjärtligt farväl av varandra.

– Hoppas att det inte blir för alltid, skämtade han och så böjde han sig ner mot min son och viskade: Var bara försiktig. Inte tala om för någon på hemmet eller annorstädes vad vi har pratat om här!

– Hur skulle jag kunna det, sa Volodja harmset, jag är försiktigare än ni två tillsammans.

Därmed skildes vi. Först tolv år senare träffade jag Rodenberg igen, men då räckte jag inte handen åt denne NKVD-agent och provokatör. Min väninna hade bett professor D. att hjälpa till att skaffa mig en bostad, och faktiskt hade han lyckats. I en smal tambur, vars bortre kortvägg upptogs av ett fönster, hade man med en avbalkning av bräder, som emellertid inte var mer än cirka två meter hög, avdelat ett litet kyffe med omkring två kvadratmeters golvyta. Min väninna lät ställa in en tärtsäng och en stol, professor D. uppdrog ett litet bord och ordnade elektriskt ljus åt mig. Nu var jag äntligen fri från alla bekymmer.

Under loppet av oktober började jag på nytt öka antalet elever. Volodja träffade jag flera gånger i veckan, för det mesta i en mjölkbar vid Arbat. När vi den 25 oktober på nytt träffades gladda vi oss:

– Om fjorton dar flyttar vi till vårt nya hem. Vi pratade om ett och annat.

– Mamma, började plötsligt Volodja, egentligen har jag inte rätt att stanna här så länge. Jag har en väldigt stor konstruktionsritning att göra färdig. Och med inställsam röst fortfor han: Mamma, skulle inte du kunna göra den åt mig. Sådant är ju en av dina specialiteter!

– Captatio benevolentias, din förfärlige pojke, sa jag och kunde inte låta bli att dra på mun. Och då visste Volodja att han hade fått sin vilja fram.

Ritbestick, tusch, papper, allt hade han tagit med sig. Det var fråga om en ganska svår projektionsritning.

– Men förstår du också det här? frågade jag, en smula plågad av pedagogiska samvetsagg.

– Det där är väl ingen konst att förstå, replikerade Volodja ringaktande. Det där kan jag utan och innan, men det tar så fasligt lång tid att rita upp det ordentligt.

Vi kom överens om att Volodja den följande dagen mellan fem och sex skulle hämta tuschritningen hemma hos mig. Vi begav oss sedan till pojkens favoritbutik på hörnet av Nikitingatan, där de sålde de underbaraste ”orientaliska sötsaker” man kunde tänka sig. Ledsamt nog kunde jag den gången inte köpa mer än 100 gram nötchalva åt honom.

– Mer nästa gång, tröstade jag honom, och så skildes vi. Jag stod en lång stund och såg efter honom, ända tills den lilla gestalten skymdes av bilar och trådbussar som trafikerade Arbattorget.

Hemkommen rättade jag först några elevhäften och tog sedan itu med Volodjas projektionsuppgift. Arbetet tog mera tid i anspråk än jag hade trott. Klockan halv två på natten släckte jag nöjd och belåten min lampa och somnade.

Det hade varit min sista kväll på fri fot.

Dömd till tvångsarbetsläger

Häktningen

På morgonen den 26 oktober 1936, mellan klockan två och tre, blev jag häktad. Jag hade knappt hunnit somna riktigt, förrän jag blev väckt av bråk och buller.

Inte ens en smula nattro får man på det här stället, tänkte jag. Utom värdinnan, som med sina tre döttrar höll till i köket, bodde det nämligen sju hyresgäster i lägenheten, och varenda dag var det något bråk. På kvällarna drev fulla karlar omkring i tamburen, på mornarna höggs ved, sedan var det fruntimmer som råkade i luven på varandra, och i mellanstunderna sörjde barnen för att det inte blev lugnt. Jag ansträngde mig att inte vakna, jag ville sova, sova.

Men på nytt for jag upp. Det bultade hårt på en dörr, högljudda röster bytte repliker, dörren blev hårt igenslagen. Tunga manliga fotsteg närmade sig. Nya bultningar. Med barsk röst ropade frågor besvarades skyggt och pipigt. Bang! slog också den dörren i lås igen. På samma sätt fortsatte det. Plötsligt hörde jag värdinnan alldeles intill mitt kyffe säga:

– Nej, en utländska.

– Just det! ropade en grov mansröst.

Framför mig stod fyra uniformerade personer – tre män och en kvinna.

Milisen, tänkte jag. Ty jag hade ännu inte lärt mig skillnaden mellan milis, röda armén och NKVD. De började fråga ut mig, men jag förstod inte vad de sa, utan bara ryckte hjälplöst på axlarna. En av dem började syssla med min resväska, som jag redan hade packat med material för morgondagens lektioner, bläddrade igenom läroböcker och skrivhäften, tittade sedan i min handväska, där han hittade mitt pass, som han med ett triumferande grin visade sina kolleger.

Eftersom de synbarligen gladdes sig så åt att ha hittat passet, drog också jag på munnen. Situationen tycktes genast klarna. Det var fråga om en husvisitation, polisen var ute på razzia, alla som inte hade sina papper i ordning skulle anhållas och få sitt straff. Men jag hade mina i

ordning. Om nu bara de här poliserna snart ville ge sig av igen, tänkte jag, jag är så förfärligt trött.

Men de gjorde alls inga ansatser att gå sin väg. En av dem tycktes särskilt intresserad av min tvättpåse, en annan började rota igenom min koffert. Kvinnan kroppsvisiterade mig. Någonting annat än en näsduk kunde hon väl inte tänkas hitta i fickorna på en pyjamas och en morgonrock.

Till slut lät de mig förstå, att jag skulle klä på mig. Kvinnan stannade inne hos mig. Sedan tog en av männen upp ett papper ur fickan och frågade, om jag kunde läsa ryska. Jag läste ordet ORDER. Under normala förhållanden borde jag naturligtvis ha förstått att det här rörde sig om en häktningsorder. Men jag kunde absolut inte få för mig att jag kunde bli häktad – och smålog bara. Då ryckte också mannen på axlarna. Han gjorde tecken åt mig att följa med. Återigen tyckte jag att jag förstod det hela. Någonting måste alltså ändå vara på tok i samband med att jag hade fått tak över huvudet, det var naturligtvis därför som värdinnan stod där och tjöt. Hon hade naturligtvis inrättat den här vrån till rum utan tillåtelse. Nu skulle de sätta upp ett protokoll över saken. Någonting annat kunde ju det hela inte röra sig om.

Vi lämnade mitt rum. Plötsligt såg jag mannen ha nånting för sig med dörren i avbalkningen. De förseglade den. Vad skulle nu det betyda? Har jag blivit häktad? Tankarna for omkring i huvudet på mig. I morgon ska Volodja komma, och han finner dörren förseglad. Hade jag vetat att de skulle ta mig med sig så hade jag åtminstone lämnat värdinnan ritningarna.

Dumheter! Som om jag skulle kunna bli kvarhållen någon längre tid. Att de förseglade dörren betydde alls ingenting. I vilket fall som helst måste jag kräva att bli förhörd omedelbart, så att jag kunde komma till Sadovajan klockan tio. Det skulle ju vara mycket otrevligt om jag kom för sent till lektionen. Vad heter egentligen ”förhör” och ”husundersökning” på ryska? Så dumt, att man inte har lärt sig så viktiga ord! En sådan idiot jag var som inte tog det nödvändigaste med mig: handduk, tvål, tandborste. Inte för att jag trodde att de skulle sätta mig i fängelse, men tiden skulle inte räcka till, jag skulle nog inte hinna gå hem först. Hade jag nu haft toalettsakerna med skulle jag kunnat göra mig litet i ordning före första lektionen klockan tio. Men att de där dumma karlarna inte sa till mig att ta underkläder och toalettsaker med mig! Nej visst! Det tydde ju på att ... Bara en enda sak: Varför förseglade de dörren?

– Var har ni era andra tillhörigheter? avbröt den ene av männen min tankeström, när vi hade hunnit ner på gatan.

– Gorkijgatan 26 och ..., men mera sa jag inte. Varför skulle jag ge honom Vandas adress? för det genom huvudet på mig. Det stod två vanliga bilar på gatan. Där såg jag! Om jag hade varit häktad, skulle det i stället ha varit en fångvagn, i Moskva den så kallade ”Svarta Korpen”, som jag längre fram fick veta att den hette. Vi åkte in på gården till det stora hus där jag förut hade bott tillsammans med Volodja. Jag visade mina följeslagare vägen till ingenjör Kotovskijs lägenhet. Det var han själv som öppnade, men frun kom också ut. Mycket var det inte de kunde berätta om mig, eftersom jag hade bott där i deras frånvaro. Sedan blev mina koffertar genomletade. Plötsligt vaknade Vova Kotovskij. Halvsovande gnuggade han sig i ögonen och så sprang han ur sängen.

– Tant lilla, jag får väl frimärkena, sa han och räckte fram ett par brev till mig. Kvikkt snappade den ene av mina uniformerade följeslagare breven ifrån honom, men jag hade ändå hunnit se, att det ena var från Elja i Manchester och det andra från Rudolf Leonhard i Paris.

– Hur har du kunnat ta dig till att hålla breven gömda, hutade mamman åt sin telning, som stod där helt flat. Marsch i säng med dig! För fru Kotovskaja, som dittills hade bemött mig med stor älskvärdhet, hade jag plötsligt blivit luft. Detta gav mig på nytt något att tänka på.

Men – hon kunde ju inte veta vad jag visste: att det hela var ett misstag och att jag efter det första förhöret genast skulle släppas fri igen.

Bilen styrde kurs till Lubjankatorget. Alltså inte till polisstationen, utan till NKVD. Nåja, det spelade väl inte så stor roll. Jag har inte brutit mot polisreglementet och långt mindre begått något brott, som NKVD skulle kunna ta mig fast för, tänkte jag.

Genom ett slags vaktrum förde de mig in i ett sidorum. Där lämnade de mig ensam. Jag försökte överblicka situationen. Men tankarna gick runt och runt. Hur länge jag satt där vet jag inte. Till slut kom en NKVD-soldat och hämtade mig. En stor järndörr öppnades. Den ledde ut till en liten gård. Där stod ännu en soldat, i full beväpning.

Nu ska de skjuta mig, tänkte jag. Först när jag hörde honom bredvid mig säga ”davajtje!” (raska på!), löstes min förlamning, och alla möjliga tankar och föreställningar började röra sig inom mig. Kanske detta är det sista jag minns och tänker i detta livet, för det igenom mig. Genom trappor och korridorer hade vi slutligen kommit till en smal dörr. Den uniformerade lät mig förstå att jag skulle stiga på. Jag kom in i en fängelsecell. En glödlampa lyste med otrevligt starkt vitt ljus. Något fönster fanns inte. Fångvaktaren låste cellen. Jag satte mig på pallen och väntade. Vad väntade jag egentligen på? I första hand naturligtvis på att bli förhörd. Men ingen kom. Ute i korridoren var det stark trafik. Dörrar slogs upp och slogs igen. Namn ropades upp. Plötsligt uppfattade jag namnet ”Ottwald”. Jag tyckte rent av att det var Ottwalds röst jag hörde. Skulle också han befinna sig här? I enmanscellerna i polisfängelset och rannsakningsfängelset i Berlin fanns det vattenklosetter. Här fanns ingenting alls. Till slut tog jag mod till mig och bultade på dörren. En vakt i uniform öppnade. Jag framförde mitt ärende. Fryntligt replikerade han:

– Det är upptaget för ögonblicket. Men jag kommer och hämtar er så snart det blir ledigt. Faktiskt kom han också efter en stund och förde mig till toaletten. Det var rent och snyggt där, och man kunde också tvätta sig.

När jag gick tillbaka in i cellen, tittade soldaten och sa:

– Varför sitter ni på pallen? Ni är kanske inte hemvan hos oss. Fäll ner sängen, vet jag. Vänta så ska jag hjälpa er.

De betar sig hyggligt emot mig, tänkte jag. Hade de betraktat mig som skyldig, skulle de inte ha behandlat mig så här. Kanske detta bara är en så kallad polisförvaring, en provisorisk arrest, innan man blir förhörd. Ett riktigt fängelse kan det väl knappast vara.

Hur länge jag fick stanna kvar i enmanscellen, liksom när och var de lät mig redogöra för mina personalia, det har gått mig ur minnet. Om jag inte tar miste, blev jag hämtad följande förmiddag. Nu trodde jag förstås att det äntligen skulle bli förhör av. På nytt förde mig vakten genom trappor och korridorer och överlämnade mig till sist till en ung kvinnlig tjänsteman.

– När badade ni senast? löd frågan.

– I förrgår.

– Var?

(Vad är det hon vill veta? undrade jag.)

– Hos en bekant, svarade jag.

– Da njet, replikerade hon misslynt, alltså inte i fängelset?

– Nej, inte i fängelset.

– Ni förstår väl inte ryska så bra? frågade hon nu något vänligare.

– Nej, jag är tyska.

– Jaså, jaha, följ nu med till duschen, sa hon och lyfte händerna över huvudet och gjorde åtbörder för att visa hur vattnet skulle skvala ner.

I avklädningsrummet gav hon mig en järnring med hakar och lät mig förstå, att jag skulle hänga upp mina kläder på den till desinfektion.

– Men inte pälsen, sa hon och lade min pälsbesatta kappa åt sidan. Sedan tog hon klänningen, sidenunderklänningen, underkläderna, kände på dem och sa: Herregud, silke alltihop. Har man nånsin sett på maken! Nej, det vore väl synd att ta det med, det blir ju bara fördärvat i desinfektionskammaren.

Ändå var hon litet tveksam. Kanske hon bröt mot föreskrifterna.

– Era kläder är ju alldeles nya, ropade hon till mig, de behöver inte desinfekteras. Det skulle ju vara synd, lade hon till med lägre röst. Fast vi behöver ju inte tala om det för nån.

– Naturligtvis inte, lugnade jag henne.

Sedan frågade hon om alla kvinnor i utlandet gick i sådana fina silkesunderkläder.

– De är ju från Paris allihop, sa hon förtjust.

– Från Berlin, rättade jag henne.

– Det är väl ungefär samma sak, sa hon. Jag lät henne stanna i den tron.

Nästa station på min väg som fånge blev långt otrevligare. Ur händerna på den på all lyx svältfödda lantliga unga kvinnan kom jag i klorna på en förtorkad häxa, som hade till uppgift att företa kroppsvisitation. Hon tog ifrån mig min handväska, mina brillor, min pincené, en kråsnål och mitt armbandsur av guld. Det enda hon lät mig behålla var min fickkam och mina två näsdukar.

Jag måste klä av mig spritt naken. Den kroppsvisitation som därefter tog sin början, var nog det vidrigaste, mest förnedrande och på samma gång mest groteska och komiska jag nånsin har fått uppleva i ett fängelse.

När man råkar ut för det den första gången, är man kanske mera häpen än indignerad. Jag påminde mig att jag någonstans hade läst om – kanske hos Traven – hur de infödda, som arbetade i guld- eller diamantgruvorna, blev kroppsvisiterade när de lämnade arbetsplatsen för dagen, men de metoder som tillämpades i NKVD-fängelset var ännu mera utstuderade.

Med en ficklampa lyste kvinnan mig i munnen, öronen och näsan. Hon undersökte min navel och skilde mina tår åt. Hon gnuggade mig i hårbotten och lyfte på mina ögonlock. Sedan befallde hon mig att böja mig djupt framåt nedåt, och så lyste hon mig i analöppningen. Till sist undersökte hon mig i vaginan på samma sätt, med den skillnaden att hon vid denna ingående visitation inte bara betjänade sig av ficklampan utan också av sina händer.

Jag fogade mig tigande i allt. När jag så ville klä mig igen, saknade jag min höfthållare.

– Den är förbjuden, raska på, fortsätt, kraxade hon.

Men hur skulle jag få strumporna att sitta uppe? Jag stod rådvill.

– Idiotka, snäste hon. Raska på!

Med strumporna nerhasade följde jag henne ut i korridoren, där nu en uniformerad vakt på nytt tog hand om mig och på nytt förde mig genom korridorer och trappor. På min brutna ryska frågade jag honom, när jag skulle bli förhörd. Jag vet inte om han förstod vad jag sa.

– Budjet, sa han med en avvärande handrörelse. Det verkade inte så värst lovande. Vi stannade framför en dörr och han frågade om jag rökte.

Vad nu, tänkte han bjuda mig på en cigarett? Hur som helst, jag nickade. Han öppnade och lät mig stiga på. Det var en cell med fyra bäddar, tre var upptagna. Han pekade på den fjärde och gick sin väg. Nu först blev jag fullt på det klara med saken: jag var häktad. Jag var i händerna på NKVD. Skyldig eller icke skyldig, slipper ingen så snart ut ur dem igen.

I fängelse

Fängelset i NKVD-huset i Lubjanka-kvarteret gällde för att vara en mönsterinrättning och brukade visas för utlänningar för att ge dem en uppfattning om den humana straffverkställigheten i Sovjetunionen. Det var emellertid helt enkelt inte någon straffanstalt utan bara ett rannsakningsfängelse. Dessutom hölls de flesta rannsakningsfångar bara en kort tid kvar i Lubjanka, de överfördes snart till något av de mindre väl beryktade – Butyrki eller Taganka.

När jag hade blivit på det klara med att jag var en fånge, var Volodja det enda som upptog mina tankar. Vilka skulle följderna av min häktning bli för honom? Skulle de avstänga honom från skolan? Skulle han få stanna kvar på barnhemmet? Min stackars lille pojke, som så ovillkorligen hade velat följa med till Moskva, för att vi ”aldrig mer skulle behöva vara skilda åt”. Jag vet inte hur lång tid som hade gått, då dörren öppnades. Den uniformsklädde visade på mig och frågade de andra i cellen:

– Varför gråter hon?

– Varför skulle hon inte det, svarades det. Hon har kanske blivit tagen ifrån sina små barn.

– Gråta får man inte, sa fångvaktaren och skakade på huvudet. Tala med henne!

Men kvinnorna förstod bättre. De visste, att en olycklig människa inte kan tröstas med ord.

Det var först nästa dag som jag började bli bekant med mina cellkamrater. Hon mitt emot var en äldre tjock fru som hette Schmidt, men trots att hon härstammade från Tyskland förstod hon bara ryska. Hon vandrade oavbrutet fram och tillbaka och knådade små figurer av fuktat bröd. Hon var till yrket skulptris. Sängen vid fönstret innehades av en fru Ostrovska. Hon satt häktad sedan hela åtta månader tillbaka. Hon talade tyska, och detta gjorde att jag slöt mig litet mera till henne. Hon var anklagad för ”trotskism”, sa hon. Hennes man var gammal partifunktionär och hade häktats någon tid före henne. Den tredje cellkamraten var en äldre kvinna med svårt maglidande. Hon fick redan två dagar efter min intagning lämna vår cell.

När någon hämtades till förhör ropade vakten inte till exempel namnet Ostrovska, utan bara: ”den som börjar på O”. Då svarade den, vars namn började så, med sitt familjenamn, sitt för- och fadersnamn. Bestämmelsen i fråga hade förmodligen införts för att förhindra att vid något tillfälle till följd av en förväxling namnet på en fånge i en viss cell skulle bli känt i någon annan cell. En annan egendomlig plägsed var att ingen någonsin fick veta om hon kallades till förhör eller skulle förflyttas från cellen. Var det sistnämnda meningen så kom vakten tillbaka efter en stund och fick vederbörande fånges tillhörigheter utlämnade.

Av de tre fångar som fanns där när jag fördes dit stannade fru Ostrovska. I stället för den sjuka arbetarhustrun fördes en kvinnlig läkare in, och i stället för skulptrisen först en kvinnlig bibliotekarie, som bara fick stanna några dagar och efter henne en ung kemistudentka. Läkaren, som var i början av femtiotalet, talade en utmärkt franska. Hon fördes redan första dagen till förhör. När vi frågade henne, vad de anklagade henne för, svarade hon att ännu hade de inte gett henne klart besked på den punkten.

Hon hade det intrycket att de till en början genom längre samtal med henne ville skaffa sig en hållpunkt för en anklagelse. Jag förlorade alldeles fattningen.

– Ni förstår, sa hon helt obekymrad, med läkare är det nånting alldeles särskilt. Om också människoliv i tvångsarbetslägren inte står så värst högt i kurs, så behövs det ändå läkare där. Och om det uppstår brist på sådana, så måste de helt enkelt häkta ett behövligt antal. Vem skulle frivilligt bege sig dit upp i höga norden?

Längre fram gjorde jag ofta den iakttagelsen att exempelvis ryska bönder betraktar en häktning som en olycka uppifrån, jämförlig med sådant som hagelskada, torka eller översvämning, med andra ord som en oundviklig naturkatastrof, som det är en människas plikt att tåligt bära. Men att en person som den här läkaren skulle kunna acceptera en sådan fatalistisk åskådning, det gjorde mig uppskakad. Först på fjärde dagen efter min häktning blev jag utkallad ur cellen.

– Den som börjar på L, ropade vakten.

– Leonhard, svarade jag reglementsenligt, Susanne Jevgenjevna.

– Följ med här, sa vakten. När jag kom ut tillfogade han: Till förhör.

Min förhørsdomare var en ung elegant klädd kvinna. Hon talade tyska tämligen bra, fast hon bröt och då och då gjorde ett grammatikaliskt fel. Med starkt patos började hon:

– Om livet är er kärt och ni någonsin hoppas få återse ert barn, så var så god och tala sanning! Vi har tagit reda på, att ni har kommit till Sovjetunionen som kurir åt Trotskij. Erkänn detta och skriv under!

Med de orden sköt hon ett papper emot mig. Men detta var ändå en smula för grovt.

– Var snäll och hör på, så att vi genast är på det klara med varandra, sa jag i avvisande ton. Låt bli sådan där bluff. Det är alldeles bortkastat på mig.

– Vad är det ni tillåter er, sa damen. Försök inte att uppträda oförskämt här!

– Jag har inte den minsta avsikt att vara oförskäm, replikerade jag. Och jag har inte de minsta anlag för att ljuga. Jag kan inte finna det annat än löjligt, att ni kommer med sådana fullständigt obefogade beskyllningar och tror att ni kan skrämma mig med sådant.

– Jaså, ni tycker det är löjligt! Jaså, ni säger det är löjligt! Vi ska allt vänja er av med att skratta.

Det där sista hade hon förstås rätt i. Det skulle snart visa sig att hon med sina NKVD-metoder var mig vida överlägsen. För den här gången tycktes hon i alla fall ha fått nog av mig. Hon gav en order i telefonen och jag blev utförd.

– Redan tillbaka igen. Blev ni förhörd på ordentlig tyska? frågade de mig när jag kom tillbaka till cellen. Skrev ni under något papper? Ni måste vara mycket försiktig, sa läkaren. För om ni undertecknar ett förhørsprotokoll på tyska, så kan de lägga fram ett papper till och påstå att det är den ryska översättningen, men ni kan aldrig riktigt veta om det är sant.

– Men så långt kan de väl inte driva sitt bedrägeri, att de vill ha mig till att underteckna en förfalskad översättning? Eller tror ni det? sa jag.

En talande tystnad blev svaret och jag förstod.

– För resten, sa jag, slog ihop klackarna och gjorde militär honnör. Får jag föreställa mig? Kurir åt Leo Trotskij från Stockholm. Frågande blickar riktades mot mig. Jag förklarade, att så lydde anklagelsen i mitt fall.

– Trotskij sitter på en ö nere i Turkiet. Jag kommer från Sverige. Och jag ska föreställa kurir åt honom! Turkiet eller Sverige, det smäller lika högt för NKVD.

Då sa läkaren:

– Men Trotskij har faktiskt varit i Sverige.

Jag svarade:

– Uteslutet. Ända sedan 1929 bor han på ön Prinkipo utanför Istanbul.

Nu blandade de andra sig också i samtalet. De hade alla läst, att Trotskij hade lämnat Turkiet och nu uppehöll sig i Norge, bara inte jag. I de tidningar som gavs ut på främmande språk i Sovjetunionen hade den saken förtigits.

– När då? När? frågade jag ivrigt.

Så noga kunde mina cellkamrater inte säga det, men före år 1936 kunde det inte ha varit.

– Nåå, där ser ni, sa jag och drog lättad efter andan. Jag kom ju redan i juni 1935 hit från Sverige. Då har jag åtminstone ännu hopp om att släppas ut härifrån. Kanske några kurirer från Trotskij med hemliga meddelanden verkligen har tagit sig in i Sovjetunionen, och de har förväxlat mig med någon av dem.

– Jag vill inte beröva er hoppet, sa läkaren djupt allvarlig. Men döm själv. Vilken människa är förtjust i att medge att hon har begått ett misstag? Och tänk er nu en inrättning som NKVD! Skulle den låta häkta en människa och sedan försätta henne på fri fot igen med den förklaringen, att det var ett misstag? Det tror jag inte. Och jag tror det så mycket mindre som den gamla ryska traditionen från tsarernas tid ju säger, att ett människoliv hos oss inte är värt ett ruttet lingon. Man får ge sig till tåls...

Vårt liv i den lilla gemensamhetscellen förflöt i gott samförstånd. Fru Ostrovskaja var celläldste och bibliotekarie. Två och två hade vi dagtjänst skiftesvis: Sopade cellen, tog emot bröd- och cigarettransonerna. Hur mycket bröd som delades ut per fånge vet jag inte, eftersom vi levde i "kollektivhushåll", fast frivilligt. Alla som rökte fick åtta cigaretter var om dagen. Två gånger om dagen fick vi lagad mat. Soppa och som andra rätt gröt av havregryn, bovete, hirs eller ärter. Dessutom fick vi två gånger om dagen en jättestor tekanna full med kokt vatten, som kallades te, samt socker. En gång i veckan fick vi själva göra inköp. De som hade pengar kunde då tillhandla sig diverse livsmedel, men också toalettartiklar, trikåplagg, handdukar och filter.

De som hade anhöriga på fri fot hade rätt att från dem få anvisningar på 50 rubel i månaden. För min del visste jag ju, att jag inte kunde vänta mig något. Alla tyckte att det verkade synnerligen oroande att jag hade kommit till fängelset utan de ringaste extraplugg eller toalettsaker. Den klänning jag hade tålde alls inte några strapatser. Redan hade det gått hål på strumporna. Stopp- och synålar var förbjudna. Vi preparerade tändstickor, och med dem sydde och stoppade vi. Tråd att sy med skaffade vi oss ur lakanen eller madrassvaren. Även strumphållarproblemet löstes. Vi snodde snören av sammanflätade trådar. Det hörde till de idiotiska bestämmelserna i fängelset, att de där "strumpebanden" togs ifrån oss var gång de ofta förekommande visitationerna ägde rum. Naturligtvis gjorde vi oss genast nya.

– Hur ska ni bara kunna åka till ett läger med de där små skorna, utan underkläder att byta med och utan en varm kofta eller nånting sådant! sa den kvinnliga läkaren bekymrad. Vi beslöt att skriva en ansökan. På den fick jag emellertid aldrig något svar.

Till konstigheterna i Lubjankafängelset hörde vidare, att vi alltid blev förda att bada nattetid. Var sjätte dag fick vi tvätta oss rena under varm dusch och fick rent linne. Till "promenaderna" blev vi väckta klockan två på natten, två till tre gånger i veckan. För det

mesta blev vi förda ut på gården, men en gång upp i takträdgården. I Moskva är det ju i början av november redan riktig vinter, och den härliga, frostklara vinternatten, den stjärnignistrande himlen över oss och det sovande Moskva framför våra fötter gjorde ett djupt intryck på oss alla. Tysta gick vi tillbaka ner i cellen, och för min del kunde jag inte somna på länge.

Man kan inte påstå att fängelseordningen på det hela taget var särskilt sträng. I Berlins rannsakningsfängelse Moabit måste till exempel sängarna redan klockan sex på morgonen vara uppfällda, och fångarna fick sedan bara sitta på sina pallar. I Lubjanka kunde vi sitta eller ligga på sängarna dagen i ända så mycket vi ville, vi fick sova, spela, leka, röka eller prata. Sjunga fick vi emellertid inte.

I vår cell var ett ordspel mycket omtyckt, fast där kunde inte jag vara med. Ett långt och sammansatt ord valdes, och sedan skulle deltagarna tävla om hur många andra ord var och en kunde ta ut av det. Vi skrev med brända tändstickor. Den kvinnliga läkaren hade rent av fått en mani på det där spelet. En gång när hon var inkallad till förhör hos sin rannsakningsdomare upptäckte hon inne hos honom på en cigarettask ett underligt härligt långt ord, och började genast för sig själv ta ut ord efter ord ur det långa och bokstavsrika utgångsordet, ända tills rannsakningsdomaren kom underfund med att den häktade kvinnan alls inte hörde på vad han sa!

Under den tid jag tillbringade i Lubjankafängelset blev jag ganska ofta tagen till förhör. Mina glasögon som jag hade bett att få tillbaka, fick jag aldrig, men vaktkonstapeln lämnade mig var gång lornjetten till låns så länge förhöret skulle vara. Det hela var utan tvivel avsett som trakasserier. Att vara i förhör utan att kunna klart urskilja förhørsledaren innebär naturligtvis ett svårt handikap. Till slut klagade jag. Att använda lornjetten besvärade mig. Jag tyckte att jag inte kunde stirra på min utfrågareska på andra sidan bordet genom lornjetten. För resten gick den snart sönder. Någon NKVD-man hade troligen lekt med uppspänningsanordningen litet för ivrigt. Men trots detta fick jag inte mina glasögon tillbaka.

Min kvinnliga rannsakningsdomare kom gång på gång tillbaka till beskyllningen att jag hade haft ett uppdrag för Trotskij. Då jag vidhöll min bevisföring att jag på grund av omständigheter såväl till tiden som rummet omöjligen kunnat fungera som kurir åt Trotskij, inskränkte hon sig till sist till att jag hade läst Trotskijs böcker. Detta förnekade jag ingalunda, men jag sa henne, att om hon själv vid tiden för oktoberrevolutionen redan hade varit vuxen, så hade hon själv också läst de böckerna, ja, hon hade rent av varit tvungen att läsa dem, om hon ville gälla för att vara en god medlem av partiet. Endast den omständigheten att hon var tio år yngre än jag hade räddat henne ifrån att begå ifrågavarande ”förbrytelse”, sa jag.

Men det dröjde inte länge innan hon körde fast i ett nytt försök. Hon ville ovillkorligen ta till protokollet, att jag hade tillhört en av oppositionsgrupperna inom partiet. Detta var inte sant. Jag hade varken tillhört Brandler-Thalheimergruppen eller Ruth Fischer-Maslovgruppen. Men vad angick detta för resten NKVD? Det skulle väl ändå vara höjden att häkta en person i Sovjetunionen såsom misstänkt för att hon en gång tio år tidigare i Tyskland hade omfattat ideologiska avvikelser från den officiella partilinjens.

– Och någonting sådant ämnar ni ta till protokollet såsom graverande för mig, medborgarinna rannsakningsdomare, sa jag. Det är ju absurt, det medger ni säkert själv.

Hon rasade över denna min ”oförskämdhet”. Så ville hon veta orsakerna till att jag år 1925 hade utträtt ur partiet. Nåja, den viktigaste orsaken, nämligen min kritiska inställning till Sovjetunionen, nämnde jag förstås inte. I stället berättade jag för henne litet om den skiftande tendensen för och emot socialdemokratien inom tyska kommunistiska partiet, företeelser som jag inte hade gillat. Jag lät henne anteckna en massa förvirrande detaljer som hon tydligen inte kunde hitta varken in eller ut i.

– Är detta allt som hör till den här saken? frågade hon strängt. Var så god och skriv under.

Jag skrev under. Jag skulle gärna ha velat veta, om någon politiskt högre bildad överordnad inte av denna del av förhörprotokollet kunde se, att jag hade skojar med den meningslösa ”förundersökningen”. Men jag triumferade för tidigt. Det blev någonting helt annat längre fram. Närmast togs de förestående revolutionsfestligheterna till förevändning att söka förmå oss rannsakningsfångar att underteckna ”frivilliga bekännelser”. Min rannsakningsdomare lovade mig, att jag redan före festligheterna skulle bli försatt på fri fot, om jag avlade en fullständig bekännelse.

– Era kamrater har för resten redan talat om alltihop.

– Vilka kamrater? frågade jag.

– Hon som talar tyska.

– Den enda som kan tyska är Ostrovskaja, och hon har ju inte varit till förhör en enda gång sedan jag kom hit, replikerade jag. Min kvinnliga domare sa:

– Ni kommer allt att få ångra, att ni betar er på det här viset inför sovjetrisk rättvisa. Jag har gett er en chans att förbättra er situation. Men som ni vill. Kanske ni uppger er lögnaktiga inställning, om jag talar om för er, att er väninna har varit här och talat om allt vad ni har sagt. Och er son har vi också häktat, och han har intygat allt. Då sa jag:

– Det där är förstås inte sant. Jag har redan från början sagt er att jag inte låter skrämja mig. Min son kommer aldrig att uppträda som vittne emot mig, och det finns ingenting han skulle kunna säga. Och nog torde ni betänka er två gånger innan ni tar och låter häkta en pojke på barnhemmet.

– Varför då? sa hon. När ni har uppfostrat er son i trotskistiska villfarelser. För resten skulle han inte vara den förste tolvåringen vi häktade och dömde. Hon föreföll mycket stolt över detta framsteg inom sovjeträttsskipningen.

Jag hade läst förordningen av den 7 april 1935, där det hette, att barn efter fyllda tolv år skulle dömas också enligt allmänna strafflagens bestämmelser, och att de alltså rent av kunde dömas till döden. Ändå trodde jag varken på att Volodja hade blivit häktad eller att min väninna hade vittnat emot mig.

– Ni har tid på er att besinna er, sa min domare. Efter festligheterna får vi talas vid igen.

Det första förhöret efter uppehållet började med den gamla frågan, om jag ville avlägga bekännelse om min antisovjetisk-trotskistiska agitation. Jag svarade, att jag inte hade någonting att bekänna.

– Jaså, då ska jag läsa upp det för er, sa hon. Hon tog en bortåt tjugo sidor lång skrivelse och läste – något staccato ty hon översatte från ryskan – upp ord för ord alla de samtal som jag i Moskva hade haft med Hans Rodenberg – men bara med honom! Med den skillnaden, att Rodenbergs egna provokatoriska yttranden var nedskrivna som om de var mina. Ingenting var utelämnat. Varenda fråga vi någonsin hade dryftat var medtagen. Den militaristiska ungdomsuppfostran, hjältedyrkan, bysantinismen, Stalins maktbegär, ansatserna till nationalism, den så kallade författningen, förkvävandet av yttrandefriheten, statens pressmonopol, den lögnaktiga nyhetsförmedlingen om livet i andra länder, massornas kulturella efterblivenhet, den låga levnadsstandarden i Sovjetunionen, skillnaden mellan olika sociala klasser, stachanovsystemet och det progressiva lönesystemet – men också viktiga teoretiska politiska frågor, som vi hade dryftat: Lenins lära om statens förtvinande, sovjeternas maktförminskning, statsmakten som verktyg för ett omskapande av samhället, produktionens förstatligande i stället för dess socialisering, enpartisystemets företrädesrätt, kominterns underordnande under det bolsje-

vikiska partiet, socialism i ett land i stället för över hela jorden, osv. osv. Allt, allt, vartenda samtal var utförligt återgivet, till och med samtalet om Trotskij-broschyren och de förbjudna böckerna var medtaget...

Det där hade jag naturligtvis varit fullständigt oförberedd på. Rodenberg en NKVD-agent! Där var förklaringen till att så många av våra vänner och bekanta hade blivit häktade. Och till att han kunde undfägna sina gäster med tårta och druvor. Här var förklaringen till att det "hade gjort honom så glad" över att i mig ha funnit en människa, som man riktigt kunde "öppna sitt hjärta för".

Vad kunde jag nu göra? Medge alltihop eller förneka det? Medan rannsakningsdomaren läste lyfte hon då och då huvudet och såg på mig. Hur fruktansvärt upprörd jag än var inombords, så gjorde jag henne ändå inte den tjänsten att reagera till det yttre. När hon hade slutat sa jag:

– Nåå? Och vad ska det där föreställa? Vad ska det tjäna till att läsa upp Hans Rodenbergs skrivövningar för mig?

Hon låtsades inte höra, att jag nämnde hans namn, utan fräste:

– Vill ni nu avlägga en bekännelse, att ni har sysslat med kontrarevolutionär trotskistisk verksamhet?

Jag svarade:

– Jag har varken drivit trotskistisk agitation eller eljest sysslat med kontrarevolutionär verksamhet. Lämna de där förvridna historierna åt sitt öde. I en gammal väns privata bostad – tills för tio minuter sedan var han i mina ögon ännu en vän – har jag pratat med honom om diverse företeelser i Sovjetunionen, som måste intressera oss två som kommunister och som väst-européer. Hade jag, som ju vem som helst kan göra i England, stigit upp på en tvällåda i en park i Moskva och offentligen hållit oppositionella anföranden, så skulle ni kanske ha kunnat beskylla mig för politisk agitation. Men även i så fall hade beskyllningen varit orättvis, ty det rör sig inte om sovjetfientligt undermineringsarbete utan om lojal kritik. Men vad är det jag har gjort? Jag har inför en enda människa gjort vissa kritiska uttalanden, som för resten ord för ord stämmer med verkliga förhållandet. Jag har bara haft den oturen, att den jag betraktade som min vän var er agent provocateur. Det är det hela.

– Det är inte sant! skrek hon upprörd. Aldrig har ...

– Bli inte så upprörd, sa jag. Jag vet mycket väl, att NKVD lika litet har angivare i sin tjänst som den stalinska författningen lägger hinder i vägen för yttrandefriheten.

– Understå er bara inte att yttra er hånfullt, ni, ni ... gnällde rannsakningsdomaren i gäll falsett. Det där kommer ni allt att få ångra.

– Att jag talar sanning här, det kommer jag absolut aldrig att ångra. För resten vet jag att det är ni som har makten ...

– Jag ska ställa er till ansvar för sidvördnad mot ämbetsman! Jag ska skicka er till Butyrki. Ni ska nog få lära er att inte vara så stor i munnen.

– Butyrki, sa jag, vad är det?

Hon betraktade mig misstroget. Men så tycktes hon bestämma sig för att tro att jag som utländska kanske verkligen inte visste vad varenda åtta års pojke i Moskva hade reda på. Hon sa:

– Butyrki är ett annat stort fängelse. Där kommer ni allt att längta tillbaka till Lubjanka.

Hon tog på nytt upp skrivelsen i handen, kanske för att protokollföra de olika punkterna som bekännelser, ty att helt enkelt anmoda mig att underteckna angivelseskriften kunde hon förstås inte. Men så pass intelligent var hon, att hon insåg att hon obönhörligen skulle dra det kortaste strået, om hon gav sig in i en diskussion. Vad skulle hon ha kunnat invända, om jag, som hade varit verksam i arbetarrörelsen i tjugo år, hade berättat för henne, hur det verkligen hade gått till när bolsjevikerna grep till makten? Vad skulle hon ha kunnat komma med om jag hade skildrat Trotskijs roll, Trotskij, Lenins närmaste medhjälpare, avgudad av den sovjetryska ungdomen, röda arméns skapare? Om jag med detta material hade fastslagit, hur historien om oktoberrevolutionen nu blev förfalskad?

Eller, hur skulle hon, som efter vad hon själv hade berättat för mig, hade vistats en längre tid i Berlin, kunna inför mig framhärda i att förneka att den tyske arbetarens, ja, till och med den tyske arbetslöses levnadsstandard låg över den sovjetryske kvalificerade arbetarens?

– Vad är det egentligen för ont jag har sagt? sa jag. Ska jag betraktas som en Sovjetunionens fiende, om jag inte tycker att tunnelbanan i Moskva är den bästa i världen? Enligt min åsikt är det felaktigt så som sker i Sovjetunionen, att vederbörande i stället för att hänvisa till de enorma framgångar, som under de förflutna aderton åren i alla avseenden faktiskt har uppnåtts, ständigt gör jämförelser med utlandet. Det skulle vara mycket förnuftigare, att öppenhörligt rikta folks uppmärksamhet på hur mycket bättre det har blivit i jämförelse med hur det var på tsarernas tid, i stället för att väcka felaktiga föreställningar om hur det är i utlandet...

– Ni anser alltså, att folk lever bättre i utlandet än i Sovjetunionen, sa rannsakningsdomaren. Därmed har ni fullt ut avslöjat er som en Sovjetlandets fiende.

I detsamma ringde telefonen och hon fick annat att tänka på.

Till mina cellkamrater sa jag den här gången ingenting om förhöret. Inte heller senare har jag någonsin berättat för någon, att ”en vän” hade spelat mig i NKVD:s våld. Min besvikelse var alltför bitter. Hans Rodenberg hade föredragit att sälja mig till NKVD, i stället för att – resa till Spanien. På ruinerna av en mors och hennes barns existens hade Rodenberg byggt sig ett nytt liv i Moskva. Under det att hans vänner fick gå i fängelse, kunde Rodenberg sova tryggt i sin arbetsgivares, i NKVD:s skydd. Rikare på erfarenhet genom det inträffade ändrade jag min inställning också till mina fängelsekamrater. Mitt intresse för andras öde blev inte mindre, men i varje enskilt fall tillkom någonting som inte fanns förut, nämligen misstron...

Natten mellan den 13 och 14 november fördes jag till Butyrkifängelset! Efter ”intagningen” spärrade de in mig i en utomordentligt liten ensamcell, en ”hundcell”, som den kallades. Sedan upprepades samma häktningsprocedur, som jag den 28 oktober hade fått gå igenom. I stället för dusch blev det emellertid en zinkbalja av tvivelaktig renhet. Den här gången blev min klänning och mina underkläder inte förskonade för desinfektionskammaren. Kroppsvisitationen företogs på ett ännu grövre och otäckare sätt än förra gången.

Efteråt förde mig en soldat genom en lång korridor med ett golv av räfflade kakelplattor. När han kom till en dörr, bultade han i ett bestämt tempo. På andra sidan dörren sträckte sig ännu en korridor, och från den slog en obehaglig, unken källarluft emot mig. I högra väggen fanns det fönster, i den vänstra en rad celldörrar.

Kvinnan som nu hade tagit hand om mig, öppnade en. Jag blev förlamad stående på tröskeln.

– Davajtje! sa fångvakterskan och sköt mig in, varefter hon stängde dörren efter mig. Jag befann mig i ett stort klart upplyst rum, där en mängd halvnakna kvinnor låg packade som sardiner på nakna träbritsar. Hela rummet var fyllt av en vitaktig ånga. Luften var knappt möjlig att andas. Några av kvinnorna strök hårtestarna ur ansiktet och glodde på mig.

– Det här står man inte ut med. Hellre dö på fläcken än utsättas för nånting sådant, tänkte jag rysande...

Jag tillbringade över tvåhundra dagar och nätter där, och jag uthärdade det.

– Starosta, hörde jag en av kvinnorna ropa. Det var celläldsten, en omkring trettio års kvinna, och hon kom fram och hälsade. Ni kommer väl från ett annat fängelse?

– Från Lubjanka.

– Stor skillnad, va? Men en människa vänjer sig vid allt. På tsarernas tid förvarades tjugofyra fångar i den här cellen. Då fanns det till och med enmansbritsar här. För närvarande är vi sjuttiofyra. Ni är den sjuttiofjärde. För resten, vad har ni för nationalitet? Tyska? Vi fick just för sex timmar sedan en ny, en rikstyska.

– Ja, jag är också rikstyska, sa jag. Från Berlin.

Hon förde mig fram till min landsmaninna. Alma König hette hon, och hon var också från Berlin, omkring 35 år gammal. I fängelset kallades hon Burg-König, därför att hon hade emigrerat på ett pass utfärdat på namnet Burg. Hennes man hade redan några månader tidigare blivit häktad i Odessa. Nu fanns hennes 13-åriga dotter kvarlämnad ensam där.

Emellertid hade klockan nu blivit fem. Överallt reste sig kvinnor och många gick på avträdeshinken borta till vänster om dörren. Två stycken som hade dagtjänst, bar in brödransonerna.

Cellen var omkring tio meter lång och sex bred. Den hade tre fönster, men de var förbyggda utanför med järnlådor så att utsikten stängdes. Utefter de två långväggarna och fönsterväggen löpte en cirka sextio centimeter hög och två meter bred träbrits, så att en hästskoformad, jättestor syskonbädd hade bildats. Envar av fångarna behövde två och en halv till tre bräders bredd, med andra ord ett utrymme på omkring trettio centimeter.

På ena sidan sov trettiofyra kvinnor med huvudet mot väggen och fötterna inåt rummet. På britsen mitt emot fick bara trettioen plats, därför att där räckte den inte ända fram till väggen, ty i mellanrummet hade avträdeshinken sin plats. Utefter fönsterväggen fick sju kvinnor plats. Ytterligare fem bräder hade spikats ihop till ännu en brits vid fotändan av fönsterbritsen.

Där hade Alma König och jag våra platser. Vi låg i rät vinkel mot de sju på fönsterbritsen. Den som sov ytterst riskerade att ramla ner. Den som sov innerst fick hålla till godo med sparkar i sidorna. Det fanns varken madrasser eller huvudkuddar, varken filter eller sänglinne. Den som inte själv hade tagit någonting med sig, fick ligga på nakna bräderna.

Två gånger om dagen fördes vi ut till gemensamhetsavträdet. Även de som var sjuka fick rätta sig efter den ordningen. Till de mindre behoven hade vi avträdeshinken inne i cellen. Den måste de "daghavande" bära ut och tömma var gång vi drevs till gemensamhetsdasset. Jag ska aldrig glömma första gången jag stiftade bekantskap med avträdesgången i Butyrki. Fångarna i vår cell brukade delas upp på tre grupper på 20-30 stycken som fick avlösa varandra. När jag fick se avträdet, som bestod av sex platser i rad, som alltså varken var skilda från varandra eller från den täta hop som väntade på sin tur, när jag såg människorna, som här skulle förrätta sin nödtorft, sittande i huk tätt intill varandra, medan andra otåligt stod framför dem och tittade på, då greps jag av en sådan vämjelse, att jag sprang tillbaka till cellen, med Alma lika förfärad efter mig.

– Det är ju ett fruktansvärt barbari, på den där toaletten går jag inte, om jag så ska dö, sa jag och Alma brast i tårar. De andra tittade förvånade på oss, men vi hade talat tyska. Då steg en ung flicka fram till oss. Ira Lilienthal hette hon.

– Jag förstår era hämningar, sa hon, men ni måste övervinna dem. Kom nu, så följer vi med grupp nummer två alla tre, så ska jag hjälpa er.

Och faktiskt följde Ira oss åt, lät oss två få de två yttersta platserna i raden, ställde sig för med ryggen åt oss och höll dessutom ut en handduk framför oss. Den som aldrig har varit i samma situation, kan inte förstå, att just en sådan i och för sig betydelselös sak – rena intet i jämförelse med oron över att man har förlorat sin frihet och är skild från sina kära – hör till de detaljer som kan driva en fånge till förtvivlan.

Främre delen av gemensamhetstoaletten var tvättrum. Ett långt tråg med fyra kranar över var fastsatt i väggen. Gemensamhetstoaletten var för övrigt fångarnas nyhetsbyrå. Meddelanden skrapades in i oljefärgen på vattenledningsrören eller skrevs med tvål eller såpa på kakelväggarna. En annan nyhetsbyrå – för de manliga fångarna och bland annat för sådana som efter att ha fått sin dom förvarades i särskilda celler – var badet. I Butyrki liksom i Lubjanka fick vi bada var sjätte dag, för det mesta bortåt 10-tiden på kvällen. Vi fick ett tvättfat vardera, och fick ta oss vatten så mycket vi ville ha. Under den tid som var anslagen till bad, och som var mycket kort, måste vi också tvätta våra underkläder, som sedan hängdes upp att torka i cellen.

Utspisningen var avsevärt sämre än i Lubjanka. Två gånger om dagen fick vi lagad mat: klockan tolv kålsoppa och klockan fem eller sex en tunn gröt eller välling av havregryn eller hirs. Dessutom fick vi två gånger om dagen varmt vatten, benämnt te, med en bit socker och 600 gram bröd. Det ryska svarta brödet innehåller mycket vatten, så att 600 gram är inte så mycket som man skulle tro. En lång tid åt jag bara brödkanten. Först när jag märkte följderna av undernäring, tvang jag mig till att också äta inkråmet.

Cigarretter fick vi sex stycken var per dag. Klockan fyra eller fem på eftermiddagen drevs vi ut att rastas på gården en halv timmes tid. Riktigt lika illa som på den oförglömliga tavlan av George Grosz var det visserligen inte, men likväl illa nog. Under ”promenaden” fick inte ett ord sägas. Men man lärde sig ganska snart att samtala med låg röst utan att röra läpparna. Man höll munnen halvöppen och uteslöt alla labialljud.

Under förmiddagens lopp kom sjuksköterskan och delade ut de av läkaren ordinerade läkemedlen. Läkareundersökning ägde rum i klump var tredje månad, så att fångar som inte satt länge i rannsakningsfängelset, helt enkelt aldrig fick komma till doktorn. Blev någon akut allvarligt sjuk – hur ”allvarligt” avgjordes med hjälp av den febertermometer som sjuksystemen tillhandahöll – så hade cellens ordningsman, ”celläldsten”, rätt att via sjuksystemen rapportera saken för sjukhusläkaren. Svårt sjuka fördes till sjukavdelningen. Fast nog var vi också med om att en sjuk fick ligga kvar i cellen.

Att en fånge överfördes till sjukavdelningen tycktes inte enbart behöva bero på medicinska skäl. Eller rättare sagt – att en sjuk fånge inte blev sjukskriven, berodde nog i de flesta fall på att rannsakningsdomaren hade inlagt sitt veto. Alma König fick två gånger gallkolik och blev vid bägge tillfällena inlagd på sjukhuset. För min del hade jag under min fängelsetid en gång ett svårt njurlidande med kräkningar. Förmodligen lossnade en njursten och gav sig av. Men eftersom jag hade oturen att det inträffade en lördag, då varken sjuksystemen eller doktorn var i tjänst, och jag redan på måndagen var feberfri, kom jag inte i åtnjutande av förmånen att få stifta bekantskap med fånglasarettet, där – höjden av lycka! – varje patient hade en säng för sig själv!

Under min vistelse i Butyrki ägde två massundersökningar rum. Läkaren talade intet annat språk än ryska och jag kunde inte besvara alla hans frågor. Sedvänjan att inte beteckna medikamenterna med deras namn utan endast med nummer, var typisk för de konspirativa NKVD-metoderna. Aldrig fick den sjuke av läkaren veta vad han hade för sjukdom eller vad för slags medicin han fick. Urvalet av medikamenter var för resten tämligen begränsat. Det omfattade från och med nummer 1 till och med nummer 12.

Första gången jag fick medicin och det var nummer 7, sa en kvinna, som också hade blivit ordinerad det numret:

– Ack, jasanya ni har också svagt hjärta?

– Jag? sa jag. Nej, det har jag inte.

– Jag är läkare, sa hon då. Det som ni nyss fick ta in, det var tinctura strophanti. Har ni aldrig vetat av att ni har hjärtfel? frågade hon.

– Jag vet tvärtom alldeles säkert att jag inte har dåligt hjärta, sa jag. Eller rättare sagt inte har haft! tillade jag tveksamt. Ty faktiskt hade jag de senaste veckorna allt som oftast haft känning av ett egendomligt tryck.

– Hur gammal är ni? frågade hon.

Och när jag hade gett henne besked om min ålder, sa hon:

– Ack, över fyrtio. Där ser man vad utlänningar bevarar sin ungdom bra, sa hon med en anstrykning av avund.

– Jag har alltid försökt hålla mig fysiskt i form, sa jag.

– Men nu har ni fått något åt hjärtat, stackare, sa hon. Doktorn här brukar minsann inte ordinera hjärtstyrkande medel, om det inte är absolut nödvändigt, det kan ni vara säker på.

Att den gamla kvinnliga läkaren hade rätt, det skulle jag bara alltför snart få se.

En gång i månaden delades det ut böcker. Biblioteket var ganska rikhaltigt. Utom de stora ryska prosaförfattarna på 1800-talet och några av vår egen tids, fanns det ryska översättningar från franskan, engelskan, italienskan och tyskan: det fanns Balzac, Zola, Victor Hugo, Merimée, Vigny. Det fanns Dickens, Scott, Dreiser, Jack London, Dos Passos, Hemingway, Sinclair Lewis. Det fanns Ignazio Silone och d'Annunzio, Lion Feuchtwanger, Kellermann och Willi Bredel. Att här råka på d'Annunzio förvånade mig.

Men vad som gjorde mig ännu mera undrande, det var att Knut Hamsuns samtliga verk fanns med. Jag tillhör inte de människor, som förnekar en författares konstnärliga egenskaper, trots att han intar en politisk hållning som jag måste tillbakavisa. Men just det gör ju de ledande i Sovjetunionen. Feuchtwanger, Gide, Panait Istrati, Upton Sinclair med flera höjdes till skyarna, så länge deras verk kunde utnyttjas i politiskt propagandasyfte. Knappt skrev de ett kritiskt ord om Sovjetunionen, så blev de i en handvändning – inte som man kanske skulle tro otillförlitliga politikussar – utan de hade blivit ”dåliga författare”. Hur Hamsun hade kunnat undgå detta öde, det vet jag inte.

I början av december blev jag vald till bibliotekarie åt de många ickeryska läsarna i vår cell. Urvalet litteratur på främmande språk var inte precis överväldigande, men ett och annat kunde man ändå hitta, som det lönade sig att läsa mer än en gång, och jag läste ganska mycket: Oscar Wildes samtliga verk, några romaner av Dickens och Walter Scott, ”Vanity Fair” av Thackeray, Mark Twains samlade verk i ett band på tunt papper, flera böcker av Pierre Loti, ”Louis Lambert” av Balzac, ”Thais” av Anatole France, noveller av Jack London, däribland en av hans starkaste berättelser, ”Love of Life”. På tyska böcker var fängelsebiblioteket synnerligen fattigt. Utom två tjocka band av en praktupplaga av Schiller, i vilka ungdomsdramerna och en del av hans prosaskrifter var företrädde, fanns det bara en roman av Spielhagen, ett litet band berättelser av Peter Rosegger och ett dussin kristna andaktsböcker. Dessa sistnämnda hade väl någon donerat till fängelset på tsarernas tid, och då ingen i biblioteksledningen kunde tyska, frestade de nu tjugo år efter den politiska omvälvningen alltjämt sin beklagansvärda tillvaro. Alma König störtade sig över Schiller. I ”Don Carlos”

hade entusiastiska läsare före oss med tjocka streck markerat kung Filips bestraffande ord till hovdamen markisinnan Mondecar:

”... fördenskull
förordnar jag att Ni i tio år
långt borta från Madrid betänka må Ert brott ...”

Även de berömda versraderna i markis Posas tal: ”Kyrkogårdens tystnad...

Ni vill plantera för en evighet
och utsår döden? Ett verk av denna art
kan icke överleva gärningsmannens ande.

Ett penndrag utav denna hand, och ny
blir hela världen. Ge oss
rätt att tänka fritt ...”

var inramade av svarta streck.

I slutet av december läste jag för första gången någonting på ryska. Jag valde den lilla historien av Tjechov ”Sova skulle jag vilja”, som jag förut hade läst på tyska. När jag säger, att jag läste novellen i fråga, så är det eufemistiskt uttryckt. Jag läste de fyra eller fem sidorna sex gånger rent mekaniskt, innan jag började förstå någonting, och hade jag inte vetat vad det handlade om, så hade jag nog gett upp försöket. Men nu gav jag mig inte. Ibland översatte Ira Lilienthal ett stycke för mig och sedan läste jag det själv gång på gång, tills jag hade präntat in orden och frasen i mig. Det är ganska svårt att studera ett främmande språk utan lärobok och ordbok, utan papper och blyertspenna.

Emellertid hade det börjat pratas om, att jag utom tyska också kunde franska och engelska, och snart gav jag språkundervisning i vår cell från morgon till kväll. De flesta intresserade sig mest för engelska, och det gick också bäst, tack vare att vi hade en lärobok. En ung kvinnlig ingenjör Olga L. satte sig på mornarna så fort besöket på gemensam-hetsavträdet var över, genast till rätta och fick sin lektion. Sedan fortsatte hon på egen hand, och på eftermiddagen fick hon dagens lektion nummer två. Snart kunde hon till och med läsa engelsk vers med utbyte. Longfellows ”Loss and Gain” lärde hon sig utantill:

”I am aware
how many days have been idly spent ...”

– Så bra det passar in på vårt liv här i fängelset, suckade hon. Men ska också slutraderna männe slå in?

”Defeat may be victory in disguise,
the lowest ebb is the turn of tide.”

Undervisning för nybörjare i engelska och franska kunde jag förstås bara ge dem av kamraterna som i likhet med Olga behärskade tyska, ty den ryska jag kunde förslog inte till att ge elementarundervisning med. Men i konversationscirklarna räddade Ira Lilienthal situationen, då hon hade ryska till modersmål. En dag upptäckte Ira, att en nykomling var hennes forna klasskamrat Lena, en adelsdam av gammal aristokratfamilj, som gift sig med en furst Rajevskij, barnbarnsbarnbarn till den år 1828 avrättade dekabristen Rajevskij. Lena Rajevskaja hade haft anställning i biblioteket i Kreml. Efter mordet på Kirov 1934 hade hon blivit häktad. Tillsammans med andra anställda vid biblioteket beskylldes hon för förberedelse till attentatet på Stalin. Naturligtvis var detta ett fritt påfund av NKVD, som ständigt ”upptäckte” nya brott för att på ett trovärdigt sätt kunna beslöja sitt eget brott, nämligen mordet på Kirov.

Under sin tvååriga vistelse i ensamcell för politiska fångar hade Lena Rajevskaja på egen hand börjat lära sig engelska. Jag hälsade henne alltså på engelska och frågade henne om hennes studier. Hon verkade förvirrad, tycktes inte förstå ett enda ord och kunde inte heller tala någon engelska. Och inte heller kunde hon någon tyska. Hur skulle hon då kunna följa med kursen?

Stor var min förundran, när Lena redan under den tredje eller fjärde lektionen inte bara visade sig läsa felfritt, utan också riktigt bra återgav en saga av Wilde. Hon talade senare om för mig, att hon ju i isoleringscellen hade fått studera alldeles ensam efter bok, utan att någonsin få öva uttal. Därför hade hon till en början inte förstått ett ljud.

Några av mina elever betalade undervisningen med livsmedel. Detta var naturligtvis mycket bra för mig, som inte hade pengar att köpa mig någonting för, och jag generade mig inte för att ta emot honorar i den formen. Att jag inte fordrade arvode efter någon viss norm, förstås kanske av sig självt. Utom språkkurserna hade vi i vår cell också andra bildningsgrupper. En bulgarisk konsthistoriker höll föredrag om den orientaliska konstens historia. Intresset för föredrag om kommunistiska partiets historia och ”politisk ekonomi” var förmodligen hos de flesta lika hycklat som framställningen lögnaktig. Vi reciterade mycken vers. Utom moderna dikter fick jag i fängelset för första gången höra stycken ur Pusjkins ”Eugen Onegin” föredragna, och Vali Adler deklamerade en gång en del av Iliaden på grekiska, vilket framkallade stor beundran, fast förmodligen ingen förstod ett ord.

Liksom i Lubjankafängelset hade fångarna i Butyrki rätt att en gång var tionde dag köpa mat för egna pengar. I vår cell hade vi dock inte som i andra celler infört bruket, att de privat inköpta livsmedlen jämnt fördelades bland alla cellinnevånarna. Men visst fanns det några kvinnor som hade gott om pengar och var gång delade med sig åt obemedlade kamrater. Jag hittade ganska ofta smör och käk och konfekt på min plats. Även Alma blev regelbundet ihågkommen.

Att ha något slags instrument hos sig var lika strängt förbjudet i Butyrki som i Lubjanka. Den som köpte konserver måste låta daghavande fångvakterskan öppna dem. Vetebröd eller korv inköptes i skivor. Bland förbjudna saker var också synålar, men förvånansvärt nog fanns det alltid några stycken i cellen. Att helt enkelt utfärda förbud mot att sy gick svårligen för sig. Dagligen lämnade fångvakterskan in i cellen två nålar till låns på en eller två timmar samt några meter svart eller vit sytråd. Under den officiella sytimmen togs också de illegala nålarna fram, och i skydd av några kvinnor, som ställde sig för den syende, så att hon inte kunde ses genom titthålet i dörren, kunde hon laga ett eller annat plagg. Det värsta var om någon lät en tillåten nål falla ner någonstans. Blev den inte hittad, måste en av de illegala nålarna lämnas tillbaka i stället. Ty att rapportera förlusten kunde dra med sig de största otrevligheter, indragning av den dagliga vistelsen i det fria och annat i samma stil.

Strängt förbjudet var vidare allt spel med kort, och ändå fanns det alltid några som gång på gång gjorde sig miniatyrkortlekar av de minsta små papperslappar, som vid en oväntat påkommen cellvisitation snabbt kunde försvinna i avträdeshinken. En munter historia, som hade tilldragit sig i en manscell, fick vi längre fram höra berättas på resan till arbetslägret. Upprepade gånger hade fångvaktarna genom titthålet i dörren sett, att det spelades kort i den cellen. Men hur ofta de än kom störtande och visiterade, kunde de aldrig hitta några spelkort. Till slut rapporterades saken för fängelsets direktör, Popov, som begav sig till brottsplatsen och i egen hög person satte i gång med visitation. Alla fångarna fick stiga ut i korridoren. Cellen genomsöktes med rigorös noggrannhet, och så kom turen till fångarna. En efter en fick de stiga tillbaka in i cellen efter att ha blivit kroppsvisiterade. Men inte en kortlapp hittade direktören. Rådsvill stod han på cellens tröskel. Till slut fick han en idé. Han lät den stränga fängelsedirektörsmasken falla och yttrade i gemytlig ton:

– Nå ja, jag lovar, att ingen ska bli bestraffad, men tala nu i alla fall om för mig var ni har korten. Jag är helt enkelt nyfiken, förstår ni. Hur bär ni er åt?

Då steg en av fångarna fram, lade upp ett litet flin och sa: – Får jag be direktören känna efter i sin vänstra byxficka! Detta gjorde Popov, och där låg kortleken.

I kvinnocellen användes korten inte till hasardspel utan till att spå med. Här spåddes i hand, i drömmar och i kort dag efter dag. Och när man hörde den särskilt ofta förekommande spådomen: ”Du ska snart försättas på fri fot”, då kunde man logiskt undra, vad spåkvinnan manne skulle ha sagt sin kund ”ute i friheten” om hon där hade fått se samma hand, fått höra samma dröm, slagit upp samma kort. Men logik är väl inte de chiromanters, drömtydares och spåkärings starka sida. In i vår cell kom undan för undan ett flertal anhängare av en viss religiös sekt. De knöt genast an till varandra. Även om de inte förut kände varandra, duade de genast varandra och kallade varandra för ”syster”. De delade sinsemellan allt ända till den sista sockersmulan. För det mesta åt de två eller tre ur samma skål. Av allt att döma var de alla fattiga, och gick lantligt enkelt klädda, somliga hade redan en vistelse i tvångsarbetsläger bakom sig och hade blivit häktade på nytt. Det var primitiva, obildade människor, men de ägde alla utan undantag en hög hjärtats kultur. Aldrig hörde man dem säga ett högljutt ord, aldrig ett häftigt ord, aldrig uppstod en tvist. Ofta satt de alla tätt tillsammans och sjöng helt sakta religiösa sånger. De höll sig så mycket som möjligt avsides från de andra fångarna, och när det blev fråga om en annan fördel i samvaron, exempelvis en bättre plats i cellen, så avstod sekteristerna den genast.

Det fanns naturligtvis också ibland oss oförskämda individer, som traktade efter att utnyttja sina religiösa kamraters eftergivenhet. Men de försöken satte i alla fall den stridbara celläldsta ”starostan” p för. De första månaderna på det nya året var vår cell inte lika överbefolkad.

Varje nykomling fick den sämsta platsen, den närmast avträdeshinken, och fick undan för undan flytta sig mot fönstret allt efter som platser blev lediga och nya fångar kom till.

Eftersom Alma och jag emellertid redan i över två månader hade legat på mellanbritsen, som inte heller hade de bekvämaste platserna, behövde inte vi börja nerifrån. Så fick Alma lägga sig på vänstra britsen och några dagar efter fick jag efterträda en armeniska, som jag sex år senare återsåg i arbetslägret. När vi konstaterade att cellen hade blivit ”tommare” så betyder inte detta att den inte alltjämt var överbefolkad. Fortfarande måste tre människor samsas om varje meters bredd, och vi låg som skedar i bordsilverbesticket. För det mesta var det någon som mitt i natten gav signal att vända oss på andra sidan, vilket gjordes av alla på en gång. Detta var bästa sättet att anpassa sig till det hårda lägret utan att i onödan väcka sina grannar.

Men strax före första maj inträffade en ny våg av häktningar. Redan hade vår celläldsta börjat protestera mot de ökade tillskotten, men fängelseledningen ställde sig döv.

– Det går nog, hette det.

Vi flyttade fram bordet ända till dörren och byggde ut britsar från sidorna inåt rummet, så att hela rummet ända till bordet fylldes av liggplatser. Men när antalet fångar i vår cell närmade sig hundra, infördes efter omröstning en ny ordning. Hädanefter sov vi i två skift, så att de som låg åtminstone några timmar kunde få sträcka ut lemmarna. De som häktades i maj fick inte alla stanna hos oss och även av de gamla blev undan för undan en del dömda och fördes bort. På så vis var vi åter i slutet av maj ”bara” sextioåtta stycken i cellen.

Kort tid därefter kom fru Ostrovskaja och kemistudentkan Sacharova, desamma som jag sex månader tidigare hade suttit i Lubjanka tillsammans med, hit till vår massförläggning. Det sades, att dessa två som i månader hade varit inhysta tillsammans i en liten cell, hade blivit så trötta på varandra, att de själva hade gjort framställning om att bli flyttade till en cell som vår.

Under min långa vistelse i Butyrki lärde jag känna en massa människor, men endast ett fåtal träder i minnet fram ur ett dimmigt kaos. Eftersom jag ännu inte kunde tala ryska, inskränktes mitt närmare umgänge i huvudsak till tyskor. Den första jag kom i kontakt med var Alma König, funktionären i kommunistiska partiet i Berlin. Hon hade i hela sitt liv varit så helt absorberad av det arbete med smådetaljer, som en syssla inom partiet för med sig, att det aldrig hade fallit henne in att en gång ta de politiska grundproblemen under närmare prövning. I Sovjetunionen såg Alma inte en mångsidigt skiftande motsatsfylld verklighet utan helt enkelt en produkt av en aldrig förstummad propaganda. Vad som finns i Sovjetunionen kan man ge rättvisa endast med entusiastiska superlativer – detta var ledmotivet för henne! Till vilka groteska felsslut Alma på det viset kom, kan visas av en helt oväsentlig detalj. På sommaren hade familjen König vistats på en kurort vid Svarta havet. De skulle gärna ha skrivit till bekanta, men i hela trakten fanns det inga brevkuvert och inget brevpapper att få köpa. Då satte sig Almas man ner, författade en insändare och skickade den till ”Deutsche Centralzeitung” i Moskva. Han hade tur. Insändaren publicerades, ja, den försågs rent av med en instämmande redaktionell ingress. Efter knappa tre veckor fanns det i kurorten brevpapper och kuvert att köpa. Man må betänka! Ett ord ur folkets djup hade resulterat i att kurgästerna numera kunde skriva brev.

– I intet annat land på jorden skulle någonting sådant ha varit tänkbart! utbrast Alma med strålande ögon.

– Hm, det kan väl hända, sa jag torrt, men tror du, att det över huvud i ett annat land skulle ha kunnat förekomma, att det inte fanns några brevkuvert att köpa vid en livligt besökt kurort?

– Såna dumheter du kan prata, sa Alma djupt förnärmat. I två hela dygn talade hon inte till mig. För framtiden aktade jag mig för att i hennes närvaro uttala mig nedsättande om någonting i den sovjetryska miljön, inbegripet missförhållandena i Butyrki. Mindre av den orsaken, att jag trodde att Alma kunde vara en ”papegoja”, än av rent mänsklig medkänsla, ty jag tyckte det inte var renhårigt att driva gäck med Almas rörande, av inga motsägande fakta ens rubbade beundran för Sovjetunionen, som hade blivit en del av hennes jag. I sin primitiva entusiasm kunde Alma inte fatta, att man ”gnällde” över det ena eller andra, utan att därför vilja komma Sovjetunionen till livs. När inte spårvagnarna höll tiden, när det inte fanns något omslagspapper, när telefonautomaterna inte fungerade, när det i dussintals butiker inte fanns något socker att få köpa, när tändstickorna inte gick att tända och vilka brister och obekvämligheter jag nu ska hitta på att räkna upp – då gnällde man, men gnället i fråga måste tas cum grano salis och det gick inte i vår goda Alma. Riktades min kritik till äventyrs mot den socialistiska ekonomiska ordningen som sådan, och inte emot att dess förverkligande i Sovjetunionen ännu lämnade mycket övrigt att önska? Visste kanske inte jag, att alla dessa skönhetsfel hade sina djupa orsaker, som hängde samman med de oerhörda svårigheter Sovjetunionen ännu hade att kämpa med? Det enda jag på verkligt allvar vände mig emot, det var just att vissa människor förnekar att sådana svårigheter existerar, att de hävdar, att livet flyter fullständigt friktionsfritt i den bästa av alla världar, och att Sovjetunionen med sitt enpartisystem inte bara är en paradisk miljö i jämförelse med andra länder, utan också en förebild för varje uppbyggnad av en socialistisk samhällsordning i framtiden. Och alldeles omöjligt var att i samtal med Alma föra på tapeten frågan om vårt hållande i fängsligt förvar, lika litet som på det hela taget NKVD:s roll. Hon tålde inte det ringaste tvivel på sovjeträttsvisans ofelbarhet. När vi däremot talade om Berlin eller våra barn, kom vi mycket bättre överens. Det visade sig, att Alma en lång tid hade varit servitris på Zuntz-kafét vid Bayrischer Platz, där jag ofta nog hade druckit en kopp ”svart”, och när vi talade om hemligheten med ett gott kaffe, då råkade vi alls inte i luven på varandra.

Med Vali Adler, som i början på februari 1937 fördes till vår cell, hade jag naturligtvis många fler beröringspunkter än med Alma. Hon gjorde mig lycklig med nyheten att min son tack

vare mina Moskvavännerns bemödanden hade fått stanna kvar på barnhemmet, alltså inte hade blivit satt i fängelse. Däremot blev jag djupt upprörd, när hon berättade, att Volodja inte visste om att jag hade blivit häktad, utan att de i stället hade ”lugnat” honom med att jag plötsligt hade blivit mycket svårt sjuk och transporterats till ett sjukhem i Kaukasien.

Jag gillar inte sådana osanningar. Jag tyckte att ”regissörerna” hade underskattat min sons karaktär och intellektuella nivå. Vali berättade för mig om början på Radek-processen den 23 januari, som hon just hade fått kännedom om, innan hon och hennes man blev häktade. De som stod anklagade var Pjatakov, som var biträdande folkkommissarie för den tunga industrin, biträdande folkkommissarien för utrikesärenden Sokolnikov, samt Karl Radek, Serebrjakov, Muralov, Sjestov, Rosengolz, Krestinskij med flera. Om rättegångens förlopp fick vi naturligtvis inte veta något i fängelset, men vi hade ju upplevt den första skenprocessen i juli 1936, och kunde inte på minsta vis vara tveksamma om hur det skulle gå med rättegången nummer två. Intressant var frågan, hur folket bedömde de anklagades eventuella skuld. Vali drog upp ögonbrynen och ryckte på axlarna, men så berättade hon en upplevelse som gav oss mycket att tänka på. Hennes man Gyula Sjasj-Aquila hade i sitt första äktenskap två döttrar, Vera och Agi. som visserligen bodde tillsammans med sin mor men ofta var och hälsade på hos sin far. De två flickorna, vid den tiden 15 och 17 år gamla, gick i tyska skolan i Moskva. Agi Sjasj ägde ett flertal fotografier av sin klass, där man också såg lärarna Lüschen och Gersjinskij. När dessa unga tyska pedagoger blev häktade, beskyllde Vera sin yngre syster för brist på sovjetpatriotism, därför att hon inte genast förstörde fotona med ”fosterlandsfienderna” på.

Agi hade i flera år ägnat ifrågavarande två lärare en glödande dyrkan. Hon råkade nu i tvivel. Den högsta auktoriteten i hennes unga liv var hennes far. Hon frågade honom:

– Pappa, du vet, våra lärare har kommit i fängelse. Är de verkligen folkets fiender? Och måste jag bränna upp mina fotografier?

– Ja, svarade pliktenligt fadern, NKVD häktar aldrig någon oskyldig. Och ändå visste han redan i det ögonblicket, att också hans timme snart skulle slå. Ty Radeks ställning var redan starkt försvagad, och med honom måste också hans medarbetare Gyula Sjasj-Aquila falla.

– Nu kommer Agi att förstöra sina fotografier av fadern och slita hans bild ur sitt hjärta, sa Vali. Längre fram under skenprocessen tilldrog sig ännu värre saker, men redan den gången gav oss Vali Adlers lilla berättelse anledning att diskutera den fråga som kollisionen mellan statsintresset och den enskildes moral skapar. Sålunda blev ju i pionjärorganisationer en viss tolvårig bondpojke vid namn Pavel Morosov firad som en stor hjälte och patriot, därför att han hade angivit sin far. Fadern hade gömt undan spannmål. Han blev skjuten av NKVD. Men Pavel Morosov ställdes fram som ett mönster för alla barn, honom skulle de bemöda sig om att efterlikna.

Till tyskarna i vår cell måste jag också räkna Ira Lilienthal, ty trots att hon var född i Moskva, kom hon från en tysk familj. Hennes far var präst i den tyska evangeliska kyrkan. Ira och hennes tvillingsyster hade gått i den tyska skolan. När Ira blev häktad var flickorna tjugooett år gamla. Systemen hade ägnat sig åt musiken, Ira hade studerat språk och hade anställning som tolk i Intourist. Detta räckte naturligtvis till för att hon skulle bli misstänkt för spioneri. Hon var förlovad. Kvällen före häktningen hade hon varit med sin fästman och hört ”Fidelio”. På hemvägen hade fästmannen sagt:

– I två år fick den olycklige Florestan försmäktas i fängelset, men hans Leonore glömde honom inte. Om nu jag en vacker dag plötsligt råkade i fängelse, skulle du då förbli mig trogen, Irotsjka?

– Alldeles säkert, hade Ira svarat. Jag skulle aldrig tycka om någon annan man, jag skulle vänta på dig.

Tre timmar senare hade fängelseportarna slutits till bakom Ira Lilienthal.

En intressant cellkamrat var Wilhelmine Müller, som lät kalla sig Misjka. Hon hade redan fjorton månaders ensamcell bakom sig, sa hon, när hon kom till vår cell. Misjka var intelligent, beläst och synnerligen talför. Hon behärskade fem språk perfekt: ryska, tyska, franska, engelska och italienska. Liksom Ira Lilienthal hade hon varit på operan den kväll då hon häktades, och till på köpet tillsammans med Georgij Dimitrov, som hon var intim väninna med. I över ett år hade kominterns chef levat samman med henne. Men när hon blev häktad rörde han inte ett finger.¹

Med en i Wien född tysk fru Meese umgicks jag mycket. Hon blev i Butyrki underkastad stränga och utdragna förhör. Hennes man, en italienare från Trieste, vid namn Alberto Zenari – måste ha varit en alldeles särskilt intressant personlighet av ovanlig intelligens, mångsidig bildning och utomordentlig vitalitet. Efter första världskriget bodde han i Wien, lät värva sig i ryska underrättelseväsendet, reste på sovjetiskt uppdrag till Rumänien och blev där häktad som spion. Han saknade från födelsen fingrar på vänstra handen och led redan i yngre medelåldern av ”Buergers sjukdom”, som i fängelset så förvärrades, att ena benet måste amputeras. År 1927 kom han till Moskva, där även högra armen några år senare måste tas av. År 1936 blev denne olycklige krympling häktad av NKVD som ”trotskist”. Medan jag ännu var kvar i fängelset fick jag veta, att fru Meese på grund av sina förbindelser med ”trotskisten” Erich Wollenberg blev dömd till tio års fängelse. Med Zenari, det arm- och benlösa människovraket, som en slavhållarstat inte kunde ha någon nytta av gjordes förmodligen processen kort.

Fru Meese berättade en del för mig om fru Zensl Mühsam, änka efter diktaren Erich Mühsam, som år 1934 hade mördats av nazisterna i koncentrationslägret Oranienburg, och vars död hade begagnats till en jättepropaganda i Sovjetunionen. Fru Mühsam hade i slutet av april 1936 blivit häktad men efter sex månader försatt på fri fot igen. Hon hade beskyllts för att ha ”missbrukat” den gästfrihet som Sovjetunionen hade visat henne, samt betett sig ”ovärdigt ur synpunkten av den politiska moral som besjälade Sovjetunionen”. Vi var nu rädda att fru Zensl skulle råka ut för den nya stora häktningstågen, berövas friheten och kanske försvinna för alltid.

En problematisk figur bland de tyska butyrkifångarna var C. Enligt vad hon själv uppgav hade hon år 1933, då det tyska kommunistiska partiet redan hade blivit förbjudet, trätt in som medlem i detsamma och sedan aktivt deltagit i motståndsrörelsen mot nazismen. I slutet av 1933 hade hennes particell blivit avslöjad och samtliga medlemmar dömda till 1 ½ års fängelse. Efter utståndet straff hade C. år 1935 emigrerat till Sverige. Där hade hon, efter vad hon berättade, stiftat bekantskap med en svensk och förlovat sig med honom. Egendomligt nog hade hon emellertid före bröllopet begett sig till Moskva för att hälsa på en bror. Redan på väg tillbaka till Sverige hade hon i Leningrads hamn blivit häktad. Även brodern hade blivit tagen, trodde hon. Hela historien verkade en smula hopfantiserad, men det tokigaste var till slut följande: En dag när C. kom tillbaka från ett förhör, satte hon sig hos Vali och mig och anförtrorde oss att rannsakningsdomaren hade gjort henne ett ”förslag”. Hon skulle, hade

¹ Efter vad jag sedermera på välinformerat håll har erfarit, var den i Riga födda Wilhelmine Müller (Misjka) en brorsdotter till J. O. Martov. Hon gifte sig med ledaren för det tyska kommunistiska ungdomsförbundet (på Weimartiden) Kurt Müller och lär i Butyrkifängelset ha verkat som NKVD-spion och angiverska. Kurt Müller blev efter 1945 vice ordförande i tyska kommunistiska partiet och längre fram kommunistisk representant i förbundsdagen. I maj 1950 blev han bortsläpad i östzonen.

han sagt, få vända tillbaka till Sverige, på villkor, att hon trädde i tjänst hos NKVD och i Stockholm arbetade för Sovjetunionen.

– Men sa han inte till er att detta måste hållas hemligt, och att ni inte får nämna ett ljud om det till någon?

– Joo, visst gjorde han det, medgav hon.

– Och så börjar ni berätta om det för oss så snart ni har kommit tillbaka till cellen? sa jag och lät henne förvisso se hur misstrogen jag var.

– Men jag ville ju bara fråga er till råds! Hur tycker ni jag ska göra?

Vali gav mig en talande blick och sa:

– En sån sak måste envar själv bedöma, där kan ingen annan ge några råd.

För min del var jag inte lika diplomatisk som Vali, utan jag bad C. tänka efter ett litet tag.

– Försök sätta er i vårt ställe. Skulle ni då säga precis vad ni tycker? Vi kan ju inte veta, om ni inte redan har börjat er tjänstgöring.

Inte många dagar därefter försvann C. Om hon hade skrivit under eller inte, om hon hade fått resa tillbaka till Sverige eller fördes till ett läger, det fick vi aldrig reda på.

Det var många, många fångkamrater, vilkas öde aldrig blev känt för dem som stannade kvar. Vi hade i vår cell ändlösa samtal om huruvida några bestämda slutsatser i fråga om en förestående dom kunde dras av förhörsmetoden eller antalet förhör, av undersökningsdomarens korrekta eller lömska beteende, av att fången det gällde överfördes till en gemensamhetscell eller till förvaringscell med vissa privilegier, av en beviljad tillåtelse att få ta emot besök av anhöriga, att få ta emot penningförsändelser, och så vidare. Försöken att finna ut ett schema, efter vilket vederbörande handlade, slog emellertid alltid fel. Den ena fick nästan hela rannsakingstiden stanna kvar i Lubjanka eller i en cell för privilegierade fångar och blev väl behandlad, en annan överfördes redan i början till Butyrki och fick inte de ringaste förmåner, men bägge fick samma dom. Gentemot den ena var rannsakingssdomaren vänlig, telefonerade rent av i hennes närvaro hem till de anhöriga för att tala om att hon mådde bra – detta fick Ira Lilienthal vara med om – gentemot den andra tillät sig förhörshållaren de mest flagranta utpressningsförsök, och när domen kom blev den ändå densamma för bägge. Förmodligen hade varje undersökningsdomare en tämligen vidsträckt fullmakt att välja medlen att nå sitt mål. Envar fyllde sedan sin roll efter begåvning, skicklighet och böjelser. Vad förhörsprotokollen anbelangar, så blev det småningom en offentlig hemlighet, att hela utfrågandet bara var en dekoration, ett draperi avsett att dölja det som redan var ett fait accompli bakom kulisserna. Mycket åskådligt skildrades förhörens fullständiga irrelevans för ”rättsförfarandet” i en liten visa, som hela cellen sjöng, och som jag lade på minnet som de första ryska rimmade rader jag lärde mig:

”Svarar du ‘ja’,
eller svarar du ‘nej’,
gör detsamma –
det blir ändå fem år.”

Så var det faktiskt. De flesta kvinnliga fångarna 1936-37 blev dömda till fem års tvångsarbetsläger – åtminstone de som egentligen inte hade förbrutit något. Förelåg emellertid medlemskap i någon oppositionsorganisation, eller hade mannen dömts till döden, då måste fången i fråga räkna med åtta till tio års fängelse. Domar på endast tre års tvångsarbetsläger, som ända fram i början av 1936 hade varit vanliga, förekom inte längre på min tid. Den vida större delen av fångarna fick sin dom avkunnad av specialdomstolar (OSO). Huruvida dessa

”specialdomstolar” existerade eller inte eller om de bestod av en enda person, visste ingen. I vilket fall som helst ägde ju inga rättegångsförhandlingar rum med vittnen och andra tillbehör. Även tremannadomstolen (trojkan) sammanträdde i den anklagades frånvaro. Endast när det gällde att döma i mål om svåra militära förseelser, kallades ”tribunalet” till session och den anklagade måste personligen stå till svars.

Det stod på den tiden ännu inte klart för oss – det var ju alldeles i början av Jesjovs era som NKVD-chef – att det inte nödvändigtvis behöver existera något orsakssammanhang mellan detta att en människa häktas och den lagöverträdelse hon eventuellt har gjort sig skyldig till eller kan misstänkas för. Någon individuell skuld eller brottslighet förelåg endast hos ett ytterst litet fåtal i politiska sammanhang häktade personer. Detta konstruerades i stället efteråt, så att det enskilda fallet kunde infogas i de politiskt misstänkta kategori. Att en person kunde bli hämtad av NKVD, inte därför att han personligen hade gjort sig skyldig till någonting, utan därför att han tillhörde en viss grupp människor, som i regeringens ögon var potentiella rebeller, det var en sak som de flesta av oss först långt senare kom till insikt om. Därför hände det, att många vid förhöret åberopade till exempel att de hade varit kämpar i oktoberrevolutionen, eller röda partisaner, eller medlemmar av utländska kommunistiska partier – ville alltså bevisa sin lojalitet mot regimen och sin skuldfrihet just med medlemskapet i någon av de grupper, som Stalin hade beslutat att utrota såsom varande ”latent illojala”.

Enbart en angivelse räckte väl då och då till för att bringa ”mannen på gatan” i fängelse. I fråga om människor, som hade ett politiskt förflutet eller utövade en viktig funktion, var en angivelse på sin höjd en välkommen *anledning* att skrida till häktning – men inte den djupare *orsaken*. Farligast var i regimen ögon de människor som reste sig över den breda massan. Sitter inte varje självständigt tänkande huvud på en presumtiv motståndares axlar?

De kvinnor som trängdes i vår cell utgjorde en mycket blandad samling, och i proportion härtill var de åtalade av de mest skilda orsaker. Vanliga kriminella hade vi inga, endast några kvinnliga spekulanter och ett flertal ”parasiter”, åtalade för sabotage, vårdslöshet och brist på revolutionär vaksamhet. De flesta av oss var ”kontrarevolutionära agitatorer”, ”trotskister”, ”för spioneri misstänkta” och ”fascistsympatisörer”. Det fanns unga kvinnor som hade stått i vänskapligt förhållande till utlänningar och nu fick bära beteckningen spioner. Det fanns anekdotberätterskor, som inte ens behövde ha personligen utkolporterat någon av de många antisovjetiska anekdoterna, utan bara hade hört på och skrattat åt en. Vi hade en ung kvinna som tillsammans med sin man hade bott i ett präktigt ljust rum, medan vägg i vägg i ett mycket mindre rum en sju personers familj levde ihopträngd. Nå, mycket enkelt, de unga äkta makarna beskylldes för antistalinistiskt tal och snart kom NKVD och hämtade dem. Angivarna däremot, som för länge sedan hade lagt in ansökan om ett rum och fått löfte om ett bättre sådant än deras nuvarande, så snart det blev något ledigt, tågade in i det där de häktade hade bott. Kampen för en bostad och avundsjuka i förening ledde i tusentals fall till falsk angivelse. En sjuksyster blev en kväll ombedd att skyndsamt ge en äldre herre en kamferspruta, doktorn hade rest bort, hette det. Först efteråt fick hon veta, att mannen hade drabbats av sin hjärtattack när han fick meddelande om att hans son hade blivit avrättad. Trots att sjuksystemen alls inte kände familjen i fråga, blev hon dömd till tio års tvångsarbetsläger för ”samröre med folkets fiender”.

Man skulle kunna fylla volymer med uppräknings av liknande fall, men jag ska här ytterligare bara berätta om vår tatariska kolchoskvinna Tanja, som stod anklagad för trotskism. Tanja var analfabet, en ung, något vulgär typ. Ryska talade hon dåligt, egentligen behärskade hon bara det ryska språkets rika förråd av skällsord. Alldeles rasande kom hon tillbaka från sitt första förhör. Ira berättade skrattande för mig vad som hade hänt.

– Såna lögnhalsar, hade tatarskan utbrustit. Vill att jag ska stå där och erkänna och skriva under fast det inte är sant ett enda dugg.

– Vad då, Tanja, vad är det som inte är sant?

– Det där med traktorn. Min farbror kom och sa, att jag skulle lära mig köra traktor, hans svärdotter lär sig det också, då har man bättre utsikter på andra håll. Men jag sa, att jag stannar hellre hos kriterterna, sköta dem kan jag, och förtjänsten är alls inte så dålig heller. Varenda gång har jag sagt ordentligt ifrån, jag vill inte ha att göra med den där traktorn, och det höll jag på. Gud vet, att jag inte ens rörde den. Och nu vill de ha mej till att bekänna, att jag är traktist eller tratskist eller vad det heter.

Hon hade förstås aldrig i sitt liv hört ett ord om Trotskij.

I Butyrkifängelset blev fångarna hämtade till förhör nästan bara nattetid. När någon blev hämtad ”utan tillhörigheter” så bar det för det mesta av till rannsakningsdomaren. Men om det hette ”med tillhörigheter”, kunde man anta att det gällde delgivning av dom eller förflyttning till något annat fängelse. Jag hade varit i Butyrkifängelset i nära två månader, innan jag blev hämtad till det första förhöret. Det var en eftermiddag i början på januari. En uniformsklädd vakt förde mig genom långa korridorer och med hiss två eller tre trappor upp.

Här och där var korridorerna spärrade av låsta dörrar, som öppnades först när vakten bultade på ett visst sätt. Det var ett helt ceremoniel av hemlighetsfulla tillvägagångssätt. Med tiden vande man sig vid den där ritualen, men första gången blev jag förfärligt rädd, när soldaten plötsligt alldeles vid en trappavsats öppnade en liten dörr, sköt in mig i ett litet mörkt kyffe högst en kvadratmeter stort och låste dörren. Jag trodde att golvet skulle börja sjunka under mina fötter. Nu störtar jag i djupet, tänkte jag. Rykten var nämligen i svang om falluckor och automatiska avrättningsmetoder. Gripnen av dödsångest stod jag i det mörka hålet, men ingenting hände. Efter en liten stund, som tycktes mig som en evighet, öppnade soldaten dörren och befallde mig att följa honom vidare. Omsider fick vi veta, att fängelsereglementet på det strängaste föreskrev, att ingen fånge fick se någon kamrat ur en annan cell. Med de hemlighetsfulla bultningarna varskodde vakterna sina kolleger på andra sidan dörren. Om nu en fånge där var på väg i motsatt riktning, måste endera fången spärras in i ett sådant där skåp, tills den andra hade passerat. Fanns intet skåp i närheten, måste fången ställas med ansiktet mot väggen.

Min kvinnliga rannsakningsdomare hälsade mig med ett skadeglatt flin.

– Nåå, fick jag inte rätt? sa hon.

– Hur så? undrade jag utan att närmare tänka efter.

– När jag förutspådde, att ni skulle hamna i Butyrki.

Jag tänkte, att det nog inte var någon konst att förutspå saker som man själv hade makt att se till så de inträffade, men jag sa ingenting.

– Hur trivs ni här då? fortfor hon.

Jag teg.

– Var nu inte stött, sa hon plötsligt i helt annan ton. Kanske ni skulle vilja ha en kopp te?

– Tack, jag ska inte ha nånting, sa jag. Redan i Lubjanka hade hon flera gånger frågat om jag ville ha te och smörgåsar, men jag hade aldrig tagit emot något, inte ens en cigarrett. Inne i cellen hade vi många gånger tvistat om, huruvida man i ett sådant fall skulle avböja eller inte. Då hade emellertid ännu ingen kommit på den tanken, att teet skulle kunna vara försatt med

något medel. De flesta hyste emellertid en sådan avsky mot NKVD, att de inte ville ta emot nånting. Min rannsakningsdomare beställde per telefon te och vetebröd med skinka.

– Vad ni har blivit förändrad. Ni har blivit minst tio år äldre på den här korta tiden. När jag såg er första gången i Lubjanka, tänkte jag, vad den där kvinnan har för ett intressant utseende. Så karaktärsfyllt, och så ungt. Ni såg mycket bra ut. Men nu verkar ni rentav förfallen och åldrad.

Hon talade utan uppehåll.

– Har ni någon spegel? fortsatte hon. Å, jag glömde, ni har väl inte tillåtelse att ha någon. Med de orden sköt hon en fickspegel till mig. Jag rörde mig inte. Hon höll upp spegeln för mitt ansikte. Ni vill väl ändå inte inbilla mig, att ni inte längre intresserar er för hur ni ser ut!

Teet och skinksmörgåsarna hade nu burits in. Hon bjöd mig på nytt ett glas, men jag avböjde.

– Nå ja, är ni så högfärdig, så kan inte jag hjälpa det, då får ni i stället se på. Och så drack hon i makligt tempo två glas te med socker och citron och åt tre skinksmörgåsar.

Sedan började hon:

– Jag hade i dag tänkt att prata med er om era bekanta i Moskva. Skulle ni vilja tala om för mig vilka människor ni har brukat umgås med i Moskva.

Jag nämnde min väninnas namn, men det intresserade henne inte.

– Det där vet vi. Vilka fler?

– Hans Rodenberg, sa jag.

– Rodenberg, sa hon, vem är det?

– Vem han är det kan ni lättast få reda på i ert ämbetsverks personalförteckning. Men min bekantskap med honom, som sträcker sig tillbaka till 1919, kan jag lämna upplysningar om.

– Det behövs inte, sa hon. Nämn några andra goda vänner, till exempel Ottwald.

– Ottwald, replikerade jag, honom känner jag ju knappast. Ska jag räkna upp mina vänner kan jag väl inte börja med Ottwald, som jag inte har träffat mer än två gånger i hela mitt liv.

– Jaså, ni vill förneka honom? Men vi har bevis för att ni är nära vän till skriftställaren Ernst Ottwald.

– Var nu snäll och hör på ett tag, sa jag, och berättade om Volodjas barnroman, om förlagets uppdrag åt Ottwald att skriva ett förord till boken, och slutligen om våra två sammanträffanden och överläggningar.

Undersökningsdomaren tog förhörsprotokollet, skrev som rubrik ”Vänner i Moskva” och sedan som nummer ett bland mina vänner Ottwald på listan. Jag protesterade.

– Ni tycks i alla fall vara ganska väl orienterad om den flyktiga bekantskap som ni påstår att Ottwald är för er, eftersom ni är så ivrig att försvara honom, sa hon. Säkert känner ni mycket väl till hans brottsliga verksamhet och vet att han har blivit skjuten som spion!

– Om Ottwald har bedrivit spioneri eller inte, det vet jag ingenting om, svarade jag. Av de böcker jag har läst av honom drar jag den slutsatsen att det är omöjligt. Men det är inte det vi talar om. Det enda jag vill ha till protokollet såsom sanningsenligt, det är att jag inte kände honom närmare.

Min undersökningsdomare skrev i protokollet: att jag den sista tiden två gånger hade träffat ”min gode vän” Ottwald på ett kafé, och så vidare, en fullständigt vanställd relation av vad jag

hade berättat. Vi tvistade fram och tillbaka. Hon gjorde visserligen några ändringar, men det fanns kvar så mycket osant, att jag inte ville underteckna ”förhørsprotokollet”.

Då lyfte hon plötsligt på telefonluren. Jag blev förvånad, då jag förstod att det bara var ett privatsamtal. Men snart upptäckte jag, att det ändå var avsett för mig. Hon lät kalla sin lilla dotter Galja till telefonen och pratade med den lilla. Till slut talade hon ännu ett tag med hembiträdet, sade åt henne, att hon skulle köpa det och det till kvällsvarden och nu genast göra i ordning ett varmt bad, hon (undersökningsdomaren) skulle vara hemma inom en halv timme. Efter avslutat samtal vände sig den värda damen till mig:

– Förstod ni? Jag kan roa mig, jag kan sköta mig. Till min lilla dotter tar jag choklad med hem. Förstår ni? Men er låter jag nu föra tillbaka till cellen. Tänk nu efter till i morgon, om ni inte ändå hellre skulle skriva under. Om ni inte gör det, fortfor hon med höjd röst och patetiskt uttryck, så kommer ni aldrig mer att få leva ett människovärdigt liv, och er son kommer ni aldrig att få se igen. Ofta, när jag inne i cellen för mig själv tänkte på Volodja, grät jag bittert. Vid förhören behärskade jag mig. Jag var klart övertygad om, att allt detta sattes i scen bara för att få mig att vekna och framtvunga en ”bekännelse”, men att å andra sidan alla löften om att jag skulle bli försatt på fri fot, bara jag ”bekände”, aldrig skulle komma att hållas. Men jag lärde känna många kvinnor, även intellektuella, som undertecknade de otroligaste ”bekännelser” – av rädsla eller i den naiva förhoppningen att sedan bli släppta.

Redan natten efter mitt första förhör i Butyrki hämtade de mig igen. Den gången fördes jag till ett stort rum med ett dubbelskrivbord, vid vars ena sida satt en civilklädd herre dold av skrivbordet, och på den andra min undersökningsdomare. Förhöret började precis som dagen förut med en fråga efter mina bekanta i Moskva. Jag nämnde som nummer ett på nytt min väninna, och sedan Hans Rodenberg, och så Raja Sjejnin-Umanskaja.

– Umanskaja? undrades det.

– Ja, svarade jag, hustrun till Konstantin Umanskij, de reste i början på mars till Amerika.

– Det är ju vårt ställföreträdande sändebud i Washington, insköt den osynlige herrn.

– Jaså, ja, men det där intresserar mig inte, sa min kvinnliga rannsaktionsdomare i förargad ton. Nämn några tyska kommunister! Utlänningar!

– Hans Rodenberg som jag redan har nämnt, är tysk kommunist, replikerade jag envist. Men utom honom känner jag också Alfred Kurella ... Helene Welker ... och ...

– Här är papper, gör upp en lista, men glöm ingen.

Jag skrev. Vad det hela var löjligt. Om Vali Adler och läkarparet Wolff visste jag redan att de var häktade, om den vackra Helene Welker (som, när detta skrives, under pseudonymen Helene Berner tjänstgör som referent i det sovjetryska ”kulturhuset” i Berlin) att hon redan hade arbetat i Tyskland som agent för NKVD, det hade jag snart genomskådat sedan jag hade återsett henne i Moskva. Och vad de övriga beträffade, så var de till största delen framstående konstnärer – Erich Weinert, Gustav von Wangenheim, Friedrich Wolf m.fl. – och levde redan på den grund i full offentlighet. Och vad skulle det göra, om jag satte upp dem på min lista? För det första hade Hans Rodenberg för länge sedan rapporterat in namnen på alla som jag umgicks med i Moskva, och för det andra kunde ju inte jag och bekantskapen med mig vara graverande för någon, utan tvärtom – vad förhöret med krampaktig iver gick ut på var att belasta mig med att stå i vänskapsförhållande till någon politisk brottsling, – vilket försöket med Ottwald bevisar.

För resten omnämnde inte rannsaktionsdomaren vid detta förhör ”spionen” Ottwald.

– Kände ni några andra utom tyskar?

– Två eller tre gånger var jag på besök hos den amerikanske journalisten Louis Fischer, sa jag.

– Aha, Fischer. En känd trotskist. Och så började hon utfråga mig om Fischer. Vad jag kunde meddela var fullständigt intetsägande. Jag hade varken träffat andra gäster hos Fischers eller samtalat med honom i ”trotskistiska” sammanhang.

– Där ser ni, sa min undersökningsdomare vänd till den civilklädde herrn mittemot, hon nekar hårdnackat, man får inte ut nånting av henne. Vi måste tillgripa andra åtgärder. Och med resignerad uppsyn lutade hon sig tillbaka i stolen. Men förhöret återupptogs inte. Jag fördes tillbaka till cellen.

Två dagar efter var det vår baddag. Jag stod just med huvudet i tvättfatet, när mitt namn ropades upp utanför.

– Raska på. Till förhör! Det var för resten typiskt. Efter att ha suttit veckor i sträck utan att bli förhörd, var det plötsligt så bråttom, att det inte kunde gå fort nog. Det satt kvinnor halvår i sträck och ännu längre och väntade, men när de så kallades för att höra sin dom – ”med tillhörigheter” – fick de inte fem minuter på sig att samla ihop sina fattiga ägodelar.

Mina underkläder hade jag redan lagt i ett tvättfat. Dunja tog hand om dem. Jag drog på mig skorna på bara fötterna och klänningen på bara kroppen. På nytt fördes jag till samma rum, där jag hade blivit förhörd första gången, men rummet var nu starkt upplyst från taket och på skrivbordet stod en lampa med strålkastare. Det skarpa ljuset irriterade mig.

– Jag har varken tid eller lust att låta er uppehålla mig, började den kvinnliga rannsaktionsdomaren. Vi ska i dag avsluta förhørsprotokollet, och ni ska skriva under.

Hon tog upp en handling ur skrivbordslådan, och jag kände igen det förra ”förhørsprotokollet”. Några nyskrivna blad hade bifogats. Det nya protokollet omfattade följande anklagelser: Umgänge med för spioneri misstänkta tyska emigranter, misstänkt för förbindelser med ryska oppositionella, med vilka jag skulle ha fört trotskistiska samtal.

– Vad er vän Fischer, trotskisten, beträffar, så har vi redan utvisat honom ur landet, infogade undersökningsdomaren med en blick på mig – vidare läsning av trotskistisk litteratur, kritiska yttranden om Sovjetunionen, speciellt om den militära, nationella ungdomsuppfostran, om den nya antiabortlagen, om den nya historieförställningen, samt slutligen också korrespondens med personer i det borgerliga utlandet. Alla i ”förhørsprotokollet” anförda anklagelser stämde ordagrant med Rodenbergs angivelse. Det enda som hade behövts var att fastställa till vilka personer jag skulle ha fällt nämnda kritiska yttranden, eftersom själva kronvittnet-angivaren naturligtvis inte kunde få synas i protokollet. I lugn ton sa jag:

– Det här så kallade förhørsprotokollet är en härva av lögner. Jag kommer aldrig att underteckna det.

Då började hon på nytt:

– Vi har hundratals vittnen emot er. Dagligen inlöper nya angivelser mot er. Er son har själv bekräftat allt.

Då sa jag henne min ärliga mening.

– Hade jag från början vetat, att det här inte skulle gälla att utranssaka rättvisan, utan om att förvrida rättvisans begrepp, så skulle jag från första dagen helt enkelt inte ha talat ett ord med er. Men jag var från början i den vanföreställningen, att här skulle göras en undersökning enligt rättsbegrepp. När jag nu ser att ingenting här är annat än lögn och bedrägeri, så förklarar jag att jag inte längre vill ha med det att göra. Vad ni än hädanefter beskyller mig för så kommer jag inte att försvara mig ...

– Inbilla er bara inte att vi inte har rätt att straffa er med fängelse eller arbetsläger – utan att ni har bekämt ert brott.

– Ni tillåter er tala som om vi befann oss i en rättsstat! replikerade jag. Någon rätt äger ni inte! Men ni har makten. NKVD dömer människor efter att på förhand av någon orsak ha fattat beslut om att döma dem, likgiltigt om människorna i fråga är skyldiga eller oskyldiga, om de erkänner eller inte. Jag vet att ni kommer att skicka mig till ett tvångsarbetsläger, oavsett om jag undertecknar ”förhørsprotokollet” eller inte. Men om ni har bestämt er för att ljuga och bedra, så får ni vara snälla och göra det utan min hjälp. Jag vill inte besmutsa mig med era ohederliga tilltag, och därför kommer jag att från denna stund inte heller svara ett ord på era frågor.

Detta var ungefär de sista ord jag yttrade inför förhørsledarinnan. Det förvånade mig att hon lät mig tala till punkt. När jag hade slutat yttrade hon helt behärskat:

– Jag skulle kunna låta det bero vid detta, men tänk er ännu en gång för vad ni gör.

Hon började på nytt att prata. I denna svåra och kritiska tid kunde och måste sovjetstaten begära att människor offrade sig. Snart skulle amnesti komma att ges åt dem som hade insett hur orätt de hade handlat, men de andra skulle aldrig mera tillåtas vända tillbaka till en människovärdig tillvaro, aldrig mera, fullständigt oavsett om de i dag dömdes till fem eller tio år ...

Jag teg. Hon gjorde mig än en gång några frågor. Jag teg. Hon yttrade och frågade detsamma som hon redan hundratals gånger hade yttrat och frågat. Jag svarade inte. Då förlorade hon tålamodet och skrek åt mig:

– Jag svär att ni inte ska lämna det här rummet förrän ni har undertecknat förhørsprotokollet. Ställ er där borta! Hon pekade mot mitten av golvet. Hon vred på strålkastaren så att ljuskäglan med full kraft träffade mig i ansiktet. Så ska ni få stå, tills ni har tagit ert förnuft till fånga!

Sedan beställde hon in kvällsvard åt sig. Hon åt, arbetade en smula, rökte. Omkring en timme senare frågade hon om jag nu hade tänkt mig för. Jag teg. Hon tog upp en bok ur sin portfölj och började läsa. Ibland gäspade hon, och jag måste anstränga mig att inte smittas. Jag kom att tänka på en dikt av Rudolf Leonhard, balladen om indiskan Sawitri. Oupphörligt upprepade jag inom mig Sawitris ord:

”Tre dagar. Komma. Stanna. Gå.
Att oavlatligt stum och stilla stå.”

På nytt ryckte mig en fråga upp ur mina tankar.

– Nåå, vill ni nu äntligen underteckna eller inte? Jag teg.

Hon telefonerade. En av de uniformerade kom och avlöste henne. Hade hon begett sig därifrån? Sannolikt hade hon lagt sig att sova i ett rum intill. Men till slut kom hon ändå tillbaka. Skulle natten aldrig ta slut? Ute var det ännu alldeles tyst.

– Att en människa av pura envisheten bara kan fördärva det så för sig, började hon igen. Och ni kan ju inte ens stå upprätt längre. Skriv nu bara under så låter jag er genast gå. Jag teg.

Ljuset bländade mig. Ögonen värkte. Knäna darrade av trötthet. Jag frös förfärligt. Jag stod där i min tunna klänning, utan underkläder, utan strumpor. Jag var ännu fuktig i håret och började få ont i huvudet.

Naturligtvis kan jag mycket väl dö av det här, tänkte jag. Men om jag bara håller ut kommer hon inte att plåga mig längre. Men hur jag skulle kunna hålla ut, det visste jag inte. Kan

människor låta en annan människa stå en hel dag i sträck? Nu hade hon lämnat rummet igen. Hennes vikarie frågade mig hur länge jag redan hade varit i förhör. Jag svarade inte.

Då kom förhørsledarinnan tillbaka igen. Hon låg och rökte. Då och då gjorde hon ett nytt försök att få mig att tala. Jag teg. Det värkte i axlar och korsrygg så jag skulle ha kunnat skrika. Än fick jag stark hjärtklappning, än kändes det som om hjärtat skulle sluta upp att slå. Jag hade inte längre någon förnimmelse av mina fötter. Ögonlocken var nästan igensvållda. Jag kunde inte längre se. Men jag stod upprätt. Och jag teg.

Plötsligt började svarta och gröna ringar dansa för blicken. Ljusskenet sprängdes itu till stjärnor. Golvet reste sig och susade upp mot taket. Jag ville sträcka mig efter en stol att hålla mig i. Då böjde sig väggarna ner över mig.

När jag kom till mig själv igen låg jag på en bänk i en läkares undersökningsrum. Doktorn kände mig på pulsen och gjorde några frågor. Om jag ofta hade haft sådana här anfall. Anfall?

– Nej, svarade jag, jag svimmade väl bara.

Han frågade, varför jag inte hade några underkläder på och jag berättade, att jag på kvällen vid tiotiden hade kallats direkt ur badet till förhör, och jag hade inga underkläder att byta med. Doktorn mumlade någonting för sig själv som jag inte uppfattade. Han gav mig en klunk medicin och frågade om jag nu kände mig stark nog att kunna gå till kontrollrummet.

Detta har jag hittills glömt att omnämna: kontrollrummet var ett genomgångsrum på vägen till förhör. Där måste man skriva sitt namn på ett löpande band, såväl på dit- som på tillbakavägen. Pappersrullen vreds omkring i en kapsel, så att man bara såg en bit av den genom en öppning. Tidpunkten stämplades förmodligen automatiskt bredvid ens namn.

När sjuksystemen hade gett mig blyertspennan i handen och jag skulle skriva, började handen plötsligt att flyga åt sitt eget håll. Jag kunde inte skriva.

De gav mig två små mätglas till med medicin. Efter tio minuter misslyckades ett nytt försök också. Handen skälvde så att blyertspennan for omkring, och jag förmådde inte dirigera den till den smala öppningen över papperet. Det retade mig ty jag ansåg, att man skulle kunna övervinna någonting sådant med en smula energi.

När vi för tredje gången begav oss till kontrollrummet behärskade jag mina motoriska nerver så pass, att jag lyckades åstadkomma ett darrigt klotter. Nu kunde jag äntligen bli förd ”hem” till cellen igen. Deltagande händer svepte in mig. Jag sov några timmar. När jag räknade ifrån den tid som jag till en början hade tillbringat sittande i förhørsrummet och sedan den tid jag hade tillbringat i läkarrummet, så återstod sju timmar. Minst sju timmar hade jag stått upprätt mitt på golvet i förhørsrummet i det skarpa ljusskenet.

När vi den dagen efter middagsmålet hade vår uterast – det var en härlig vinterdag och snön glittrade i solskenet – svartnade det plötsligt för ögonen på mig. Med ett enda tag försvann dagens vita klarhet, och jag stirrade ut i beckmörker. Kamraten bredvid mig försökte släpa mig med sig. Men jag kunde inte gå. Hela marschkolonnen råkade i förvirring.

– Vad är det nu? röt vaktposten, och jag hörde kamraterna förskräckta tala med honom.

– Vad fattas dig? hörde jag en mansröst bredvid mig.

– Jag vet inte, stammade jag. Jag kan inte se ...

– Gå ni vidare, ropade han till de andra, och så tog han mig vid armen. Det var en soldat. Passa på trappstegen, sa han. Han förde mig till vår cell. Där blev jag stående. Jag har blivit blind, tänkte jag med en rysning. Även om jag kommer ifrån med livet – fängelse och

arbetsläger och allt annat jag kan råka ut för, – så kommer jag aldrig att kunna se min Volodja igen.

När de andra kom tillbaka in efter uterasten, förde de mig till min liggplats. Jag var så ifrån mig, att jag varken kunde gråta eller förmådde svara på de bekymrade frågor som från alla håll riktades till mig. Allting inom mig var som utplånat.

En eller två dagar förut hade det varit inköpsdag, och nu kom några kamrater till mig med litet läckerheter, andra försökte trösta mig med vänligt tal. Alla hade plötsligt en mer eller mindre plausibel medicinsk förklaring till mitt fall, eller hade hört talas om något liknande – att människor hade förlorat tal- och synförmåga – men hade fått dem tillbaka igen.

– Det kan också bero på vitaminbrist, sade en. Och redan kom en annan och ville tvinga vitlök i mig, många åt sådan varenda dag, och hade jag inte alltid så energiskt vägrat smaka vitlök, så skulle jag kanske inte längre fram ha blivit så sjuk i skörbjugg. Vitlök åtnjöt rykte att vara ett av de bästa profylaktiska medlen mot skörbjugg och är det kanske också.

Hela den följande dagen var jag fullständigt likgiltig för allt som hände omkring mig. När jag vaknade på tredje dagens morgon, märkte jag ett ljussken. En glättig förskräckelse skälvde till inom mig. Visserligen tedde sig hela tillvaron beslöjad för mig, men det började på nytt ljusna omkring mig. Alla lyckönskade mig. Till och med vaktsoldaten i rastgården drog på mun åt mitt håll. Först den tredje natten blev jag kallad till förhör igen, och sedan skedde detsamma de två följande nätterna.

De gamla övertalningskonsterna, de gamla hotelserna, de gamla löftena. Jag svarade inte, inte ens för att hälsa öppnade jag munnen. Den 16 eller 17 januari ägde det sista av dessa tre ”förhör” rum. Förhørsprotokollet förblev oavslutat. Jag skrev inte under.

Att jag inte skulle bli intagen till förhör fler gånger hade jag naturligtvis inte fått reda på. Ett yttrande i förbigående av min undersökningsdomare, av innebörd att varje fånge hade rätten att skriftligen ansöka om förnyat förhör, om hon önskade avlägga bekännelse, hade emellertid stärkt mig i min förmodan, att målet mot mig tills vidare var lagt till handlingarna. När jag hade blivit fri från den spänning som en daglig eller nattlig väntan på att bli hämtad för med sig, levde jag lugnt och tog dagen som den kom. De rysansvärda förhållandena i gemensamhetscellen, som den första dagen hade tyckts mig värre än döden, hade jag nu vant mig vid. Två bestämda upplevelser förtjänar ytterligare att omnämnas, då de berörde samtliga cellkamraterna och blev ett samtalsämne i långa tider. Den ena upplevelsen utlöste vår djupaste förfäran, den andra saknade inte en viss komik.

En natt, när alla låg i sin djupaste sömn, skallade plötsligt ett obeskrivligt otäckt skrik i cellen, ett skrik, sådant som endast kan utstötas i yttersta dödsångest. Och knappt hade detta ångestskrik förklingat, förrän nya skallande skrik hördes från alla håll. Fyra, fem, tio, tjugo, femtio, jag vet inte hur många gälla, förtvivelade skrik:

– Aaaaah... Aaaaaa – hjäälp! Redan efter det första skriket var alla på fötter. Några störtade fram till fönstren, andra sprang till dörren och började bulta, andra åter klamrade sig fast vid varandra eller stod lamslagna med skälvande knän.

Jag hade också sprungit upp och såg mig omkring. Hjärtat klappade vilt. Vad var det som skedde? Var det någon som blev pryglad, torterad, släpad till avrättsplatsen? Hade eldsvåda utbrutit? Höll ett rånöverfall, ett mord på att ske?

– Aaaaah! – Aaaaah! – Aaaaah! hördes på nytt gälla röster skrika.

– Vad är det?

Ingen svarar. Har de blivit vansinniga allihop? Dörren slås upp. Tre daghavande vakterskor stiger in. Alarmerade soldater tränger sig efter dem.

– Vad har ni för er här?

Skriken tystnar.

– Vem är det som skriker här? Kvinnorna i cellen ser på varandra. Redan börjar några att anklaga varandra. Vakterna vill emellertid veta, varför det skreks här. Ingen kan lämna besked.

– Tosiga fruntimmerspack, blir kommentaren. Men nästa dag blev det i alla fall klarlagt, vem som hade gett till det första skriket. Det var Tanja. Troligtvis hade hon skrikit i sömnen, men tjugo andra hade dödsförskrämda av det hemska lätet instämt i det – en sannskyldig häxsabbat.

Jag sov på den tiden bredvid Vali Adler. Ingen av oss hade deltagit i skrikorgien, men de andras rop på hjälp hade gått oss genom märmg och ben. Flera gånger efteråt talade vi om den förfärliga natten. Hur skulle man förklara det? Hade det varit en massuggestion, utlöst av en enda människas mardrömmar? En fångpsykos? Ett utbrott av claustrofobi eller en masshysteri? Ännu den dag som är löper det kalla kårar över ryggen på mig, när jag tänker tillbaka på den skräcknatten.

Den andra händelsen var mindre hemsk, även om den kostade åtskilliga tårar. En dag uppenbarade sig vakterskan i cellen, läste upp fyra namn på en lista och gav order:

– I väg, och med tillhörigheter!

Vi visste vad detta betydde, de fyra skulle nu få sin dom. Skyndsamt packade de sina knyten och efter ett tåreflödande avsked av oss andra lämnade de cellen. Efter några minuter kom vakterskan tillbaka och ropade upp tre kvinnor till – ”med tillhörigheter”. Nya avskedstårar, utbyte av minnesgåvor, en illegal synål överlämnas till den kvarblivande bästa väninnan. Men knappt har de tre kvinnorna avförts, förrän vakterskan på nytt uppenbarade sig och ropade upp fyra till, bland dem Vali Adler.

Jag kramade hennes hand till avsked. Men när vakterskan nu kom för femte gången, började några av oss att undra. Vad skulle detta betyda? Och plötsligt började alla att gissa. Troligen skulle vi delas upp på mindre celler. Väggarerna i vår cell befann sig i ett sorgligt tillstånd, kanske de skulle vitstrykas. Hela Butyrki skulle kanske utrymmas för att tas i anspråk för andra ändamål. En undersökningskommission var på väg, antalet fångar i varje cell måste minskas till hälften.

Några ytterligt optimistiska kvinno själar fick för sig att det kunde röra sig om en allmän amnesti. Under tiden fortsatte vaktfrun att ropa den ena gruppen efter den andra ur cellen. Vi som till sist var kvar ägde nu alla de dyrgräpar som de bortdragande hade lämnat efter sig. Vad skulle vi göra med allt detta? Vi skulle bli tvungna att kasta det i avträdeshinken.

Jag stack försiktigt en synål in mellan papperet och träet på en tändsticksask. Sedan ropades också jag upp. Vi fördes till en stor sal, som med en lång rad bord var delad i två avdelningar. Skallande skrattsalvor hälsade oss. Alla de kamrater som vi nyss under tårar hade tagit adjö av ”för evigt” var församlade här.

Vad som försiggick i den här salen kallades för ”torra badet”, med andra ord en på nakna livet gående visitation, ingenting annat. När vi kom tillbaka till cellen, visade det sig att i vår frånvaro också där en grundlig rannsakan hade ägt rum. Britsarna var tagna i sär och ställda på kant. Överallt såg man spår av snokandet. Mängder av ”smuggelgods” hade bragts i dagen av detta ”torra bad”. Schackfigurer av brödinkräm, karikatyrer utförda med avbrända

tändstickor, spelkort, små vaser skulpterade av brödinkräm, och amuletter, pärlor av brödinkräm uppträdde på tårar till ”koljéer”. Endast två synålar visade sig ha blivit räddade. Den ena var den som jag hade gömt i tändsticksasken, den andra hade ägarinnan stuckit in i klacken på sin ena sko. Men i allt detta fanns i alla fall någonting som de inte kunde lägga beslag på, och det var våra tankar, våra viskningar sinsemellan. Man kan fråga sig om inte detta var långt farligare än några schackfigurer av brödinkräm. Jag kom att tänka på Heines ord i ”Deutschland – ein Wintermärchen”:

”Ihr Toren die Ihr im Koffer sucht!
Hier werdet Ihr nichts entdecken!

Die Konterbande, die mit mir reist,
die hab ich im Kopfe stecken ...”

Den 5 juni 1937, det vill säga den 223:dje dagen efter min häktning – blev jag på eftermiddagen befalld att lämna cellen ”med tillhörigheter”.

– Girsjberg, Betti Karlovna och Leongard Susann Jevgenjevna – raska på! hette det.

Fem månader hade gått sedan jag senast hade varit i förhör. Och nu var det plötsligt igen så bråttom, att det inte kunde gå fort nog! Fru Hirschberg, som beskylldes för spekulationer i guld, hade ett jättebylte att packa ihop. Jag kunde använda de tre eller fyra minuter, som stod oss till förfogande, enbart till att säga adjö. Ty jag ägde ingenting. Omnia meum mecum porto! Mina bästa väninnor Vali Adler, Alma König, Ira Lilienthal, Lena Tajejskaja hade redan fått lämna cellen före mig. Ändå fanns det kvar många som jag tyckte om: den milda Sonja, den spirituella, musikaliska Anja och mina senaste sovkamrater Jelena Ivanovna, en gammal lärarinna, som jag senare träffade igen i arbetslägret, och Klavdja Sergejevna, till typen en enkel redbar köksa, som hade varit gift med en hög partifunktionär. För sista gången gled min blick genom denna cell, som första dagen hade tyckts mig som åttonde kretsen i Inferno, och där jag hade bott i 204 dagar och nätter. Jag tänkte på Pierre Lotis ord i hans ”Propos d’exil”:

”Allons, c’est bien le départ, cette fois, la fin de cette étape de ma vie, et toutes les fins sont tristes – même celle de l’exil, à ce qu’il paraît.” Skulle jag, om jag en gång blev utsläppt från lägret också kunna känna så?

Soldaten förde oss till en början genom kända, sedan genom okända korridorer. Där den sista korridoren mynnade i en hall fanns överallt små dörrar. Det var dörrar till sådana där små väntceller, och i dem blev vi nu inspärrade. Uppenbarligen hade ett större antal fångar samtidigt hämtats ur ett flertal celler för att få sin dom. Hur mycket skulle jag få? Fängelse eller läger? Hade jag verkligen – som Vali trodde – dragit på mig ”försvårande omständigheter” därför att jag hade vägrat skriva under ”förhørsprotokollet”? Eller skulle jag komma undan med den standardiserade domen på fem år?

Äntligen var det min tur. Jag fick stiga in i ett väl möblerat kontorsrum, där en uniformsklädd tjänsteman satt innanför ett skrivbord och en annan stod vid fönstret med en smal pappersremsa i handen.

– Kan ni läsa? frågade han och räckte mig pappersremsan.

– Jag tror att jag ska kunna det, sa jag.

– Jaha, försök då!

Med säker instinkt tog jag itu med att dechiffrera endast de sista en och en halva raderna. Där stod, att jag för ”kontrarevolutionär trotskistisk verksamhet” hade blivit dömd till fem års

”förbättrings- och arbetsläger”. Tjänstemannen upprepade de ödesdiga ord, som jag själv just hade läst och sa:

– Har ni förstått? Bra. Skriv då under.

Den uniformsklädde vid skrivbordet ville räcka mig en penna men jag rörde mig inte.

– Skriva under? Nej, jag skriver inte under på något.

– Förlåt, sa den förste. Ni ska ju bara med ert namn bekräfta att ni har läst och förstått.

– Det vet jag, men jag undertecknar ingenting här.

– Jaså, men vi behöver ju er underskrift på att ni har uppfattat domen.

– Det angår mig inte. Jag undertecknar ingenting hos NKVD, av princip, ingenting.

– Herregud, hon begriper inte vad det rör sig om, sa den ene till den andre och skakade på huvudet. Vad ska man då göra? Jag ringer efter en tolk, sa han och tog i detsamma mikrofonen.

– Hör på, sa nu den andre och försökte beveka mig. Ni förstår väl, att ni uppehåller oss. Ni tar ju alldeles fel. Ni tror att ni ska underteckna något slags erkännande av domens riktighet – äh, jag menar, kanske det har förefallit en eller annan meningsskiljaktighet – vid – ähmm – förhören, och det är därför som ni inte vill ... I detsamma öppnades dörren och en civilklädd tjänsteman steg in. De två hälsade honom med tydlig lättnad.

– Var snäll och förklara för den här kvinnan, att det är föreskrivet, att den som har blivit dömd ska underteckna domen, oavsett om hon finner den rättvis eller inte.

Tolken vände sig nu till mig, men jag lät honom inte få ordet, utan sa till honom på tyska:

– Gör er inget besvär, jag har begripit alltihop mycket väl. Så pass mycket ryska har jag i alla fall lärt mig på de här sju månaderna. Men det var bra att ni kom, för det som jag vill ha sagt, det kan jag inte uttrycka så bra på ryska. Var snäll och översätt för de där två tjänstemännen följande: ”Jag förstår, att jag med min underskrift inte ska bekräfta att jag är nöjd med domen, utan bara det faktum, att jag har tagit del av den. Men hela tillvägagångssättet med förundersökning och domens avkunnande här hos NKVD är ett sådant skoj, att jag med avsikt demonstrativt tar avstånd ifrån det.” Förstår ni? Jag vägrade underteckna det så kallade förhørsprotokollet, därför att det alltigenom var en hopkokad härva av lögner, och jag kommer inte att underteckna den dom som bygger på ifrågavarande förfalskningar av fakta, därför att jag på intet vis vill ha ett finger med i bedrägeriet, inte ens passivt. Jag vet att jag ska skickas till ett arbetsläger, och jag kan inte sätta mig till motstånd. Men att underteckna domen kommer man inte att kunna tvinga mig till. Detsamma som jag sa till min rannsakningsdomare, det upprepar jag här: Vill ni ljuga, så var så goda, men utan mig.

De två tjänstemännen såg spánt på mig och tolken. Till slut började denne att översätta mitt ”anförande” till ryska. Han måste ha gjort sin sak förträffligt, ty bägge två blev alldeles utom sig. Den ene formligen skummade.

– Det är ju oerhört, skrek han.

– Någoting sånt har aldrig tidigare förekommit, kompletterade den andre i upprörd ton.

Tolken stod och ryckte på axlarna, han hade tydligen varit med om långt värre saker.

– Tala då äntligen om för henne, att hittills har alla, alla alltid undertecknat, utan undantag, befallde den förste tjänstemannen tolken i barsk ton.

– Illa nog, att alla har gjort det, sa jag. Då är det på tiden att äntligen någon vägrar att vara med om de här vansinnigheterna.

– Ut! röt nu de två, och jag vände mig mot dörren. Tolken tänkte tydligen ansluta sig till mitt återtåg, men han blev kvarhållen. Ett protokoll måste uppsättas över vad som förevarit, hörde jag dem säga. När alla hade fått sin dom fördes vi till de celler, där fångarna förvarades tills transporten skulle avgå. Vår förvaringscell befann sig i ett gammalt torn, där enligt uppgift rebellen Pugatjev hade tillbringat de sista dagarna före sin avrättning. I bottenvåningen förvarades alla de ”svåra” fallen, det vill säga de som hade dömts till tio år och mera. Vi ”lättare” fick stiga uppför trapporna. Ordningen här var en smula mindre sträng än i rannsaktionsfängelset. Synålar och strumpstickor var tillåtna. Likaså fick de fångar som skulle till tvångsläger ta emot klädespersedlar och annat hemifrån. Många fick varma filtar, sänglinne, pälskappor, filtstövlar, hållbara matvaror, fältkittlar, turistbägare, höga skaftstövlar, myggnät, kort sagt allt vad som kunde behövas i ett läger. Till mig kom naturligtvis ingen med något, mina tillhörigheter var ju länge sedan försvunna för alltid. Trångboddheten i förvaringscellen var densamma som i vår förra gemensamhetscell. Vali Adler såg jag inte till, hon hade inte ens kommit till förvaringscellerna, fick jag till min oro veta. Var kunde hon ha blivit av? Hade hon, när hon hämtades från vår gemensamhetscell, inte förts att få sin dom utan till en annan del av fängelset eller till ett annat fängelse? Ingen kände till någonting om henne. Alma König och fru Ottwald hade hamnat i bottenvåningen. Vi fick inte stå i förbindelse med dem ”där nere”, men vi såg dem i rastgården. Som om det var i går minns jag den stackars Alma i sin röda klänning gå över gården. Ögonen verkade röda av gråt, men hon smålog. Livet gick på ett eller annat vis vidare.

I våra förvaringsceller rörde sig talet naturligtvis i första hand om hur det skulle bli i arbetslägret, beträffande vilket av gåtfulla orsaker redan här klarare föreställningar rådde än borta i den stora gemensamhetscellen. Nu arbetade kvinnorna ivrigt på ”utstyrseln” till lägret.

Pullover repades upp och stickades om, klädesplagg tillverkades av allt möjligt råmaterial. Först och främst måste vi skaffa oss påsar att ha i lägret hette det, påsar till bröd, socker, salt, tobak. Jag ägde ingenting att göra mig någonting av. Till slut beslöt jag att offra den ena av mina två näsdukar och sy en liten påse till socker av den. Därmed hade jag för min del uttömt alla resurser att förbereda mig till resan.

– Om jag bara slipper att komma till Kolyma! var en önskan som man allt som oftast fick höra. Tvångsarbetslägren längs floden Kolyma långt bort i nordöstra Sibirien gällde för att vara de värsta. Något drägligare sades de vara som var belägna i Vorkutas kolområde och i Tjibijus oljeområde. Men det bästa ansågs Karaganda vara. Följaktligen hoppades vi alla att komma till Karaganda i Kazakstan, den största av de centralasiatiska staterna.

Det var under vistelsen i förvaringscell som jag gjorde bekantskap med Lotte Trautenberg, och vi kom varandra på de fjorton dagarna lika nära varandra, som om vi hade varit goda vänner i årtal. Hon härstammade från Wien, men hade bott många år i Berlin och där gift sig med kemisten Trautenberg som var anställd i den ryska handelsdelegationen. År 1928 hade makarna Trautenberg flyttat till Moskva, och 1932 hade mannen blivit dömd till fem års arbetsläger. Lotte hade ganska snabbt lärt sig ryska och arbetade med litterära översättningar. På sommaren 1934 hade hon besökt sin man i Vorkuta, en förmån som hade upphävts i och med att den strängare lägerordningen hade införts. Lotte Trautenberg berättade rysansvärda historier om besvärigheterna på resan. Och när allt kom omkring hade hon med den också gjort sig ”förtjänt” av att själv bli häktad. Nu hoppades hon att bli skickad till Vorkuta, och där få träffa sin man. Hon kom till Kolyma. Den 14 juni 1937 firade vi i förvaringscellen min fyrtioandra födelsedag. Tre dagar senare fördes jag till ”etappen”.

I höga norden

På Butyrkifängelsets ”järnvägsstation” – så kallades den hall, där ”etapperna” gjordes klara till avfärd – härskade vild förvirring. Några uniformsklädda skällde rakt ut i den upprörda massan som schäferhundar i en får flock. Vid en expeditionslucka utlämnades de av fångarnas tillhörigheter som hade beslagt tagits vid häktningen, eller lämnades kvitton på dem. Jag fick min handväska tillbaka och för de sex dollar, som hade legat i plånboken hela 24 rubel, men i stället för mitt armbandsur av guld fick jag ett kvitto. Klockan, hette det, skulle längre fram överlämnas till mig ”på platsen”. Min lornjett hade vakterskan redan tidigare gett mig. Men var fanns mina glasögon?

– Fortsätt! Ljöd kommandot och jag trängdes undan. Naturligtvis ämnade jag inte låta saken bero vid detta. Men närmast var det något annat som sysselsatte mig. Nära åtta månader i sträck hade jag glatt mig åt den stund, då jag, om jag också inte skulle få träffa min son igen, åtminstone kunde få se hans ansikte på foto. Jag öppnade handväskan och letade efter kortet. Det fanns där inte. För ingen annan hade ett foto blivit beslagt taget. Bara för mig. Det sades, att fängelsedirektören, kamrat Popov, före avfärden skulle rikta några ord till ”etappen”. Till honom beslöt jag att vända mig med mitt klagomål. Där kom han också redan.

– Är ert barn dött?

– Nej, min son är på ett barnhem i Moskva.

– Nå då så, nitsjevo, då skickar han snart ett nytt kort. I väg, gå tillbaka till er grupp. Popov vinkade till en NKVD-soldat och den uniformsklädde knuffade mig tillbaka in i kolonnen av väntande.

Natten hade redan inbrutit, när vi åkte i ”Svarta korpen” till järnvägen, någonstans ute på linjen, där våra fångvagnar stod och väntade, kopplade ihop till ett tåg. Vår färd österut började. För första gången fick jag nu höra den sång som jag sedan dess tusentals gånger har hört från barackerna:

”Å, Moskva, Moskva, Moskva,
hur mycket sorg och bekymmer har du inte berett oss!”

Vi reste på den stora järnvägslinjen Moskva–Vladivostok ända till staden Kirov, förutvarande Vjatka. Därifrån grenar en järnvägslinje ut sig i nordnordvästlig riktning till Kotlas. Vid den tiden, år 1937, var Kotlas järnvägens nordligaste ändstation. Att färden ledsamt nog inte skulle gå fram till Kazakstan och till lägren i Karaganda, det visste de mest slipade redan när vi hade passerat Gorkij vid Volga, ty då, sa de, skulle vi från Gorkij ha fortsatt med en sydligare linje. Men när så vår vagn kopplades ifrån i Kirov, då drog många efter andan av lättnad:

– Alltså inte till Vladivostok, inte till guldgruvorna vid Kolyma.

– Det blir nog Petjora-området, ska ni få se! Till slut hördes kommandot:

– Avstigning!

Tåget höll stilla ute på öppna linjen. Det var inte långt från Kotlas. Vi klättrade ner. Plötsligt hördes ett nytt kommandorop:

– Sitt ner!

Innan jag ännu hade fattat vad det betydde, såg jag att alla de andra hade hukat sig ner, och att runtom oss soldaterna stod med gevären i färdigställning. Kvickt hade också jag hukat mig, men knäna darrade på mig där jag satt. Tänker de skjuta oss? Då ljöd nästa kommandorop

– Mol – tja-atj!

Och sedan var det inte mera. Vi blev bara räknade och indelade. Sedan kom ordern att börja marschera. Vi gick till fots åtta eller tio kilometer och kom till genomgångslägrer Kotlas.

Där fick vi stanna tre dagar. Den sista ägde vår indelning i arbets kategorier rum. Jag hade ännu inte bildat mig någon föreställning om, vilken oerhört viktig roll för min blivande långa vistelse i lägrer den ”medicinska kommission” skulle komma att spela, som nu tog mig i ögonsikte. Vi stod i väntrummet till fältlasarettet och hängde, och för första gången hörde jag samtal om TFT och SFT och LFT, d.v.s. första, andra och tredje kategorierna vårdfall.

Som den näst sista steg jag in i undersökningsrummet, där två läkare var i tjänst. De kunde ledsamt nog bara ryska, men sa, att vi nog skulle förstå varandra. Hjärta, lungor och njurar undersöktes. Liksom vid den första kroppsvisitationen i Lubjankafängelset kunde jag hos de här två läkarna lägga märke till vilken sensation mina – numera illa medfarna – crêpe-de-chine-underkläder från Berlin väckte.

Sedan frågade mig läkarna efter mitt yrke. Den ene sa:

– Det kommer att bli mycket svårt för er i lägrer. Våra ryska kvinnor är inte lika känsliga, ni förstår.

Riktigt vad han menade förstod jag inte, men jag hade det intrycket, att de två läkarna betraktade mig med stor välvilja. Då kom jag på tanken att begagna tillfället och fråga efter mina glasögon. Den ene läkaren utbrast:

– Alldeles utmärkt! Nu ska ni bara alltid helt enkelt säga, att ni inte kan arbeta utan glasögon. Och den andre tillfogade:

– Ni förstår, det går nämligen inte att skaffa några glasögon i lägrer.

Den djupare innebörden av detta samtal gick först långt senare upp för mig. Men att besiktningen av min fysik inte hade gått precis efter ett vanligt slentrianmässigt schema, det hade jag genast förstått. Och när den ene doktorn lade pekfingeret på munnen, förstod jag, att jag inte fick berätta några detaljer från konsultationen.

När jag kom ut mottogs jag med frågor av de andra. Först och främst ville de veta, vilken arbetskategori jag hade blivit tilldelad. Jag hade inte svårt för att ställa mig dum, ty faktiskt hade jag ju själv inte frågat efter kategorien, och inte hade läkarna heller sagt något. I detsamma kom den sist undersökta ut ur mottagningsrummet, och bakom henne såg vi också läkarna. Nu frågade någon:

– Vilken kategori fick tyskan? Hon förstod ingenting. Doktorn inte så mycket som såg åt mitt håll.

– Hon, sa han med en handrörelse av förakt. Tyskan? Hon duger inte till nånting. Invalid, för fan! ...

Oduglig till arbete! Ingen annan hade klassificerats som invalid. Mina kamrater betraktade mig med avundsamma blickar. Vilken utomordentlig tjänst de två läkarna hade gjort mig, när de inte bara underlät att ignorera någon av mina skavanker utan rentav med avsikt ställde en överdrivet ogynnsam diagnos, begrep jag först långt senare. Nästa dag skulle resan fortsättas. Tidigt på morgonen blev de fångar som skulle komma i fråga för den nya etappen uppropade. Ordern om uppställning kom sedan så plötsligt, att vi inte fick tid att ta farväl av de kvarlämnade. Omkring 200 manliga fångar ställdes fem i ledet upp till avmarsch. I kön kom så vi åtta kvinnor. Kotlas-lägrer låg inte långt från norra Dvina. Vi marscherade ner till ångbåtens tilläggsplats. Vid vardera sidan av landgången stod en uniformsklädd vakt med en nagajka. Alltså hade också det prygelinstrumentet från tsararnas tid räddats över i den nya slavstaten. De manliga fångarna stuvades ner i båtens lastrum, men vi åtta kvinnor fick fritt

röra oss uppe på däck. Vi färdades bara en kortare sträcka utför norra Dvina och styrde sedan upp i en biflod högerifrån, Vytjegda. På den floden färdades vi sedan sex dagar i östlig riktning till Ust-Vym, det vill säga till den lilla bifloden Vyms mynning. Hela den tid båtresan varade på Vytjegda mötte vi drivande virke, som här flottades utför floden och sett på långt avstånd såg ut som om det proppade till floden i hela dess bredd. För oss kvinnor blev båtresan i det härligaste sommarväder efter vår långa vistelse i fängelsets unkna källarluft en verklig rekreationsresa. Jag var den enda som inte kunde njuta riktigt av den. Jag hade förkyllt mig svårt och låg på däck i hög feber och med värkande lemmar. Färdkosten, svart bröd och salt torrfisk, lät jag alldeles vara. Men maskinistens fru stack i hemlighet till mig en handfull bitsocker. Hon lånade mig också en mugg, och en eller två bitar socker i varmt vatten var sedan allt vad jag förtärde. De manliga fångarna i vår transport var nästan samtliga kriminella, s.k. recidiv. De bråkade och förde oväsen oavbrutet nere i lastrummet. Två gånger om dagen blev de, precis som i fängelset, gruppvis förda till toaletten. Jag hade min näsduk och cigaretter liggande bredvid mig, och innan jag visste ordet av, var bägge delarna försvunna.

Det första jag såg, när ångbåten närmade sig Ust-Vym, var en stor skogskyrkogård. Intrycket var förkrossande. Kanske kom det sig av att jag var starkt försvagad av sjukdomen, hur som helst blev jag fast övertygad om, att jag inte skulle överleva de fem årens strafftid. Också min döda kropp kommer att bli nergrävd här någonstans, jag kommer säkert aldrig att få återse min Volodja, tänkte jag. På flodstranden stod ett fåtal små hus. De utgjorde den så kallade ”proviantbasen” för de kringliggande lägren. Själva genomgångsläget UstVym var beläget längre inåt land. Vi gick några kilometer genom skogen, förbi skogskyrkogården och tillbringade resten av dagen och natten i läget, där vi också kunde få gå i badet.

Nästa morgon fördelades vi på två lastbilar. Vi, d.v.s. kvinnorna, de gamla och mindre rörliga männen. De andra männen fick tillryggalägga vägen till fots. Vi åkte på en efter ryska förhållanden riktigt bra landsväg, för det mesta genom tät skog. Mitt i vildmarken kom vi flera gånger förbi stora uthuggningar, där arbete utfördes under uppsikt av beväpnade soldater. Det sades, att järnvägslinjen från Kotlas till Vorkuta var under arbete. Jag trodde inte mina ögon, när jag plötsligt fick syn på spöklika figurer med svarta masker för ansiktet, som knackade sten eller arbetade med trä och timmer. Det som jag hade tagit för masker, var emellertid hättor till skydd mot myggen. I dessa nordliga trakter börjar ju omkring mitten av juni myggplågans årliga martyrium. Myggorna i polarområdet är större än i de tempererade zonerna och deras stick smärtsammare. Till och med mitt under färden besvärade de oss.

På samma bil som jag åkte några vänliga georgier, som fram mot kvällen gjorde i ordning en vilobädd åt mig bland bagaget. Vi åkte en dag och en natt och ännu en halv dag, och kom förbi åtskilliga läger, på långt håll igenkännliga på de fyra vaktornen av trä, som står ett i vart hörn av det inhägnade området.

Första dagen gick färden över slättland. Då och då såg vi borrhorn. Jag fick veta, att det finns oljefyndigheter inom det området. Underbart vackert, omgivet av den präktiga skogen ligger ett större nybyggarsamhälle, Knjasjpogost vid Vym, vartill emellertid också tvångsarbetslägret ansluter sig. Andra dagen kom vi igenom ett mera kuperat landskap med utlöpare från Timanbergen. Vid ett läger, vars namn jag har glömt, gjordes halt. En av vakterna tog fram en lista och ropade upp familjenamnen. Var och en skulle svara med sitt förnamn och sitt fadersnamn, sitt födelseår, sitt ”brott” och sin strafftid. Uppgifterna i fråga hade jag lärt mig ordentligt på ryska. Många av dem som blev uppropade före mig, och bland dem mina georgiska vänner, svarade till min förvåning mycket besynnerligt, det lät som ”karratatte” eller nånting i den vägen. Jag hade trott att också de var politiska fångar, ty de hade gjort ett mycket gott intryck på mig.

Men innan jag ännu hade lyckats fråga mig för, blev jag uppropad. Så vackert jag kunde uttalade jag högt och tydligt på ryska orden ”kontrarevolutionär trotskistisk verksamhet” och då brast alla som hörde det ut i ett skallande skratt, till och med NKVD-männen. Det mera blygsamma ”Ka-er-te-de” (KRTD), som jag hade hört så många uppge, utgjorde nämligen just den övliga förkortningen av ”kontrarevolutionär trotskistisk verksamhet”! Medan de ”mindre farliga statsförbrytarna”, som det hette, till exempel de vanliga samhällsfarliga elementen eller de som bara var misstänkta för spioneri överfördes till lägret Pionerskoje i närheten, skulle vi ”trotskister” föras längre norr ut. Utom jag var det bara fyra kvinnor som fick anträda denna längre färd. Även antalet män som skulle så långt, var jämförelsevis ringa, så att vi alla fick plats på en lastbil.

På nytt kom vi förbi borrtorn och oljeraffinaderier. Det var redan natt, när vi åkte genom ett nybyggarsamhälle, men det var ännu tämligen ljusst, ty i juni–juli infaller de vita nätternas tid. Platsen hette på den tiden ännu Tjibiju, längre fram döptes den om till Uchta. Omkring två kilometer från Tjibiju låg det tillfälliga slutmålet för vår färd: lägret Sjur.

Männen inhystes i ett tält, vi kvinnor fick komma in i en liten stuga, som var så där till hälften fylld av ohyra. Myriader myggor surrade omkring och feta råttor hade allt möjligt för sig, så att vi inte fick en blund, hur utsägligt trötta vi än var. Vi beslöt hemställa om ett annat förvaringsställe. På morgonen öppnade tjänsthavande lägerpolisen grinden i den taggtrådsspärr som omgav vårt skjul, men oss släppte han inte ut förrän vi skulle ha mat. Jag ägde varken mugg eller matskål eller sked. Men på nytt hade jag tur. Kocken hade under första världskriget råkat i tysk fångenskap. De tre år, då han som krigsfånge hade arbetat på en bondgård i Westfalen, hade varit de bästa i hela hans liv, sa han. Han berättade sin sorgliga levnadshistoria. Det blev av kärlek till Tyskland, som han nu skaffade mig både mugg och skål och sked.

Efter morgonmålet författade vi en skriftlig inlägga till lägerchefen. Han beviljade verkligen vår hemställan. Vi fick flytta över till en annan lokal, som inte låg inom taggtråd, och där förut bara en enda kvinna bodde, en kriminell. Vi fick en säng vardera och började göra det bekvämt åt oss. Sonja, den kriminella, trakterade oss med var sitt horn som hon själv hade bakat av förmodligen stulet mjöl. Sedan anförtrodde hon oss, att hon hade en älskare, som hon ville träffa på natten, vi fick inte förråda henne. Av underkläder och dylikt tillverkade hon ett slags docka, som hon lade i sin säng och täckte över med ett lakan. Lägerpolisen kom varje natt och visiterade vårt rum, men aldrig kom han underfund med att det inte var Sonja som låg i hennes säng, förrän hon en natt blev ertappad tillsammans med sin älskare vid ett inbrott.

Några dagar efter vår ankomst till Sjur inträffade en större transport, som också omfattade några kvinnor. Så långt det fanns plats, blev de förlagda till vårt rum, resten inkvarterades på en vind. Den som organiserade vindsförläggningen var en tyska Anna Petrovna Meyer, som jag senare ska berätta mera om. I vårt rum infördes Sonja Fegelman med sin då fem månader gamla barnunge, den lilla svartögda Karina. Tillsammans med sin man Grisja Heimann hade Sonja häktats och på vägen till Sibirien fött barnet.

Utom den unga modern kom i vår förläggning en medelålders sjuksyster Lisa Petjenik. De äkta männen Heimann och Petjenik, som bodde i manstältet, fick en gång i veckan besöka sina fruar. Den tredje nya som kom till vårt rum hette Rosa Frumkina, en tidigare i Moskva ansedd partimedlem. Hon hade varit redaktris vid Moskvaradion och hade fallit i onåd, därför att en av de i den första utrensningsprocessen dömda hade varit anställd vid radion. Rosa Frumkina talade perfekt tyska. Med henne pratade jag ofta och gärna, men ledsamt nog blev hon ganska snart förflyttad från Sjur igen.

Diverse rykten tog fart, liksom nästan alltid när en fånge togs ut och avskildes från hopen. Somliga fabulerade om att hon hade blivit försatt på fri fot, andra befarade att hon hade blivit

skjuten, en tredje grupp åter ansåg, att hon hade skickats tillbaka till Moskva och att processen mot henne skulle återupptagas. Rosa Frumkina blev hämtad med extra eskort och det lämnade inte rum för goda slutsatser. Eftersom Sjur var ett genomgångsläger, var antalet ständiga fångar där ganska litet. Jag blev bekant med trädgårdsmästaren som skötte växthusen. Han var en f.d. akademiledamot, till sin vetenskapliga utbildning botaniker. Han hade lett vissa biologiska försök, som inte utfallit till de styrandes belåtenhet, och därför blivit dömd till tio år, av vilka han nu hade avtjänat de sju. I Sibirien hade han arbetat som byggnadsarbetare, som chaufför och kusk, som stalldräng och som skogsarbetare.

– Det skulle jag inte ha uthärdat, sju år! sa jag rysande. Han svarade: – Det trodde inte jag heller för min del. Men ni ska få se, man vänjer sig vid allt.

Sedan blev jag bekant med en blind, en ung man. För att bli befriad från tungt arbete hade han strött krossad anilinpenna i ögonen. En förtvivlad människas självstympning – ingen sällsynt företeelse i lägret! Några kvinnor som vistades i Sjur för jämnan gav oss nykomlingar värdefulla upplysningar om våra rättigheter, så till exempel att vi kunde begära att få fångkläder.

Ytterkläder och skor, svarades det, skulle vi få först ”på platsen”, men underkläder beviljades oss. Alltså begav vi oss till klädkammaren, där en gammal polsk fånge, som talade riktigt bra tyska, hade befälet. Vardera fick vi där en omgång underkläder. Då jag inte ägde någonting utom den svarta sidenklänningen, som numera var genomskinlig litet här och var, gjorde polacken ett undantag och gav mig en kjol och en blus av kattun. Varje fånge får ett ”utrustningskort”, på vilket antecknas allt som vederbörande får ut.

– Behöver ni ingenting mer? frågade polacken mig vänligt.

– Jo tack, en näsduk, sa jag, den jag hade stal de ifrån mig på båten.

– Näsduk! frustade han och alla de närvarande skrattade.

– Nej, min bästa, sånt har jag inte. Har ni ännu inte lärt er att snyta er som vi brukar här i lägret.

Men två dagar senare vinkade han mig in till sig och gav mig ett stort fyrkantigt stycke vitt tyg.

– Det där kan ni sy er ett par näsdukar av.

Inte alla fångar var lika oegennyttigt hjälpsamma som kocken och polacken. Badmästaren gjorde mig en otrevlig erfarenhet rikare. Här liksom överallt tvättade vi våra underkläder i badet. Nästan överallt i lägren är manliga badmästare anställda. De lämnar ut det varma vattnet i skopor, ty vattenförbrukningen är ransonerad, eftersom framforslandet av vatten från floden är besvärligt. Badmästaren sa åt oss att raska på, men jag var inte på långt när färdig med min tvätt.

– Jag måste stänga badet nu, sa han då. Kom tillbaka i kväll och tvätta färdigt i lugn och ro.

Jag blev mycket glad över anbudet och hyste inte den ringaste misstro. Fram mot kvällen visade jag mig i närheten av badet.

– Hallå där, stig bara på!

Alltså tog jag itu med arbetet.

– Varmt vatten finns det också gott om. Du kan lugnt tvätta dig själv också en gång till, om du har lust, sa badmästaren.

Även detta frestande tillbud tog jag emot. Men just när jag hade klätt av mig infann sig den vänlige badmästaren till en herdestund med mig. Det var knappt jag lyckades freda mig för honom. Och sedan var karln ovettig på mig och påstod, att jag hade lurat honom, för nog hade jag väl fattat vad som menades med hans förslag. Faktiskt hade jag varit så fullständigt okunnig i lägreets konvenans att jag inte hade gjort det.

En vacker dag anlände en tremannakommission till vårt läger. Anna Petrovna Meyer kände ordföranden, han var chef för hela de norrut belägna lägrens hälsovård, sa hon, och hon rådde mig att vända mig till honom för att få ett par glasögon. Hon författade en skriftlig ansökan åt mig, och vi anhöll om ”audiens”. Det var bra att Anna Petrovna följde med, inte bara för att tolka, ty jag var ännu alldeles för ovan vid hur det gick till och brukades i lägren, och skulle aldrig ha lyckats framföra ett mutförsök i så elegant formulering som Anna Petrovna. Hon överlämnade åt mannen min guldinfattade lornjett och sa, att den var fullständigt värdelös i ett läger. Skulle han inte vilja vara så utomordentligt god och låta flytta över glaset till en glasögoninfattning. Överste hälsovårdschefen fattade omedelbart galoppen. Min guldinfattade lornjett försvann i hans högst egna byxficka, och Anna Petrovna tackade på det livligaste, sekunderad av mig. Två dagar efter hade jag mina glas infattade i sovjetryska standardbrillor.

Lika idylliskt som vår tillvaro i Sjør hade börjat fortsatte den emellertid inte länge. Andra veckan fick vi veta, att vi måste arbeta. Fru Frumkina som alldeles nyss hade blivit utskrivet från sjukhuset, och jag, som ju hade reda på att det låg ett intyg om min invaliditet bland mina papper, vågade förklara, att vi dess värre inte kunde förrätta tungt utearbete ... De andra tågade ut på fälten, men vi två fick tre dagar i sträck företa konstgjord befruktning av gurkblommor i växthusen, den gamle armeniske lägerapotekarens käpphäst.

Sedan skulle vi lappa underkläder och linne. Dagsbetinget var femton mansskjortor eller kalsonger. Jag arbetade hela dagen utan uppehåll och fick på sin höjd hälften gjort. Men Rosa Frumkina hade sin dagskvantitet fylld redan vid fyratiden på eftermiddagen. Hålen hade hon snörpt ihop med stora stygn, och på de ställen där hon måst lappa satt lapparna löst påsydda kors och tvärs mot trådarna i tyget. Men jag hade fogat in alla lappar fint och snyggt och stoppat alla hål snyggt och ordentligt. När förmannen kom och hämtade de reparerade underkläderna berömde han Rosa Frumkina och gav mig ovet. Vad skulle det där likna, sa han, skulle jag skicka de där kalsongerna att ställas ut i en syskola. Här gällde det att arbeta fort undan, allt annat var meningslöst.

Nästa dag gjorde jag ett nytt försök, men förmådde inte nå upp till den föreskrivna kvantiteten färdiglappade plagg. Slarva kunde jag inte förmå mig till. Den konflikt som jag härmed för första gången i Sjør hade råkat ut för, upprepades år för år under hela min strafftid. Jag kunde inte ställa in mig på kvantitet i stället för på kvalitet, när det gällde arbetsprestation, och fick överallt betyg som en dålig arbeterska, därför att jag ”arbetade alldeles för ordentligt”. Hur mycket som förstördes med detta ”arbete” enligt lägermetoder, det intresserade tydligen ingen. Här begärdes bara kvantiteter. De enligt lägermetoder reparerade underkläderna höll inte en dags tid, de enligt lägermetoder tillverkade skogsarbetarhandskarna gick sönder vid första greppet om yxan, i de enligt lägermetoder tvättade manskalsongerna krävde lössen omkring, det spelade ingen roll, när bara det föreskrivna antalet reparerades, syddes eller tvättades!

Samma kväll, när jag satt där med mina mindervärdeskomplex anlände ”sysslomannen” för det en kilometer från Sjør belägna sjukhuset i ”Norra järnvägs-lägre”. Några blomrabatter, sa han, skulle anläggas framför sjukhuset, men ingen visste hur man skulle bära sig åt att göra sådana där blomrabatter. Jag bad Rosa Frumkina säga honom, att om det inte rent av var meningen att framställa ett porträtt av Stalin i blommor, så skulle jag nog kunna det. I

kulturparken i Moskva hade jag nämligen sett sista skriket av sovjetisk trädgårdsarkitektur, jättestora porträttbilder av Stalin av olikfärgade växter.

Kommendanten lugnade mig med att säga, att porträtt var det inte fråga om. Bara nånting snyggt. Färgrikt skulle det vara. Redan samma kväll gjorde jag tre utkast, och när sysslomannen nästa morgon kom och fick se ritningarna, blev han alldeles begeistrad. Jag fick två arbetare till hjälp, de skulle skaffa fram jord och hämta vatten och en medhjälperska till att plantera.

Det blev en fullständig moralisk upprättelse för mig och en stor framgång i estetiskt och materiellt avseende. I materiellt avseende såtillvida, att vi fick var sin stora portion sjukhuskost. Ledsamt nog fanns det ingen annanstans några blomrabatter som skulle anläggas, och därför kallades jag nästa dag ut till jordbruksarbete. Det gällde att med järnhackor luckra upp jorden i ett rovfält. Mina grannar till höger var två kineser. Den ene, tydligen en ung bonde, talade ryska lika dåligt som jag. Men den andre hade studerat i Moskva och talade flytande ryska och riktigt bra engelska.

Även vid det arbetet råkade jag snart på efterkälken. Den hyggelige kinesen sa till mig, att jag inte skulle överanstränga mig, han hade just kommit överens med sin kamrat att de skulle hjälpa mig. Och faktiskt gjorde de det! Så snart de hade fått sina egna rader sluthackade, vände de i tur och ordning in på min rad och hackade sig emot mig, tills vi möttes. Jag gav dem bröd i gengäld, men kunde knappt få dem att ta emot det. Även de följande dagarna hjälpte de mig.

Det goda intryck dessa två kineser gav mig fick jag de kommande lägeråren bekräftat av andra kineser. Visserligen är jag ingen vän av lättvindiga generaliseringar och anser det i princip felaktigt, att av något dussin representanter för ett folk dra några slutsatser beträffande folket i dess helhet, men faktiskt träffade jag bland kineserna i sovjetryska tvångsarbetsläger inte en enda som betedde sig rått eller ohederligt. Alla var de hövliga, hjälpsamma, fördragsamma, mycket renliga och bottenhederliga människor.

En vacker dag blev jag uttagen till ett särskilt angenämt arbete. Det gällde att bära omkring gödselvatten, med vilket unga plantor skulle gödslas. En rysk bonde kom körande ut på åkern med gödselvattnet i en stor tunna, och sedan skulle jag bära det ämbarvis ut till olika ställen av den vidsträckt terrängen. Den grobianen till gödselvattens-kusk svor och var ovetig och jagade mig hänsynslöst hit och dit. Jag beslöt att på kvällen under återopande av min invaliditet anhålla om befrielse från sådant arbete, men jag skulle aldrig få uppleva den officiella arbetsdagens slut. Till förskräckelse för alla som arbetade på åkern, ramlade jag plötsligt omkull och naturligtvis rakt i en pöl med gödselvatten. Det första jag såg, när jag kom till medvetande igen, var sjukvårdarens Novacks otäcka ansikte. Han viftade mig om näsan med en i salmiaksprit indränkt bomullstuss.

– Se där, nu är ni bra igen, sa han. Och jag blev inte det ringaste förvånad, när han strax efter röt åt mig att jag genast skulle resa mig upp och bege mig till baracken. Därmed hade jag inte ens möjlighet att uttala min ansökan om arbetsbefrielse. Tvärtom, det återstod ingenting annat för mig än att nu först tvätta mina kläder i floden. Nästa morgon inträffade en överraskning. Jag hade redan arbetat ute på åkern en halv timmes tid, då sjukhuschefen uppenbarade sig och hämtade mig till doktorn i sjukhuset. Denne var en georgier vid namn Kiknadse, en litet blyg man men hjärtegod ... Han undersökte mig, frågade ut mig om mitt hjärtonda och om hur länge jag hade suttit i fängelse och om jag inte där hade varit sjuk i skörbjugg.

– Skörbjugg, sa jag. Nej, mina tänder är ju ännu alldeles friska, inte har jag skörbjugg.

Han drog på mun och pekade på tre eller fyra mörka fläckar av en femörings storlek på mitt ena lår, blodutgjutningar.

– Det där är symtom på skörbjugg, sa han, och till på köpet har ni sjukdomen i dess andra stadium. Jag ska omedelbart sätta upp er på listan, så att ni får antiskorbut-kost.

Det enda jag dittills visste om skörbjugg var att tänderna brukar lossna, men först nu fick jag veta, att detta bara var ett symtom bland många andra vida allvarligare.

Doktorn sa, att han redan hade hört talas om mig. Den armeniske apotekaren hade berättat om den konstgjorda befruktningen av gurkblommorna, sjukhussysslomannen om blomrabatterna, och när en av sjuksystrarna hade berättat om mitt anfall, hade han bestämt sig för att ingripa.

– Jag tror vi ska lägga in er en tid på sjukhuset, är ni med på det? frågade dr Kiknadse. Jag hade Rosa Frumkina också där på en fjorton dar och hon hämtade sig ganska bra. I ett sådant här läger är läkaren ofta den ende som på ett eller annat sätt kan hjälpa, tillfogade han halvt förläget. Ni kommer att få dela rum med en komsomola (medlem av kommunistiska ungdomsförbundet), och hon kan litet tyska, lovade han.

Alltså flyttade jag över till sjukhuset och behövde inte längre stappla omkring på åkern och kånka på gödselvatten. De första dagarna var jag ordinerad att ligga till sängs. När jag sedan fick stiga upp, höll jag till i det fria och var då mest tillsammans med ”komsomolan” Lola Ginsburg. Ofta slöt sig två andra patienter till oss: den gamle nafta-ingenjören Edelson från Baku och elektroingenjören Fjodor Krassovskij, som jag ska berätta mera om längre fram. Ingen av dessa två var egentligen sjuk, utan de tillhörde bara den kategori av människor som den georgiske doktorn gärna hjälpte.

Kosthållet på sjukhuset var visserligen i fråga om kvantiteten något snålare än fångarnas i allmänhet, men i stället så mycket mera näringsrikt. Till morgonmålet fick vi litet färsk mjölk. Extraförplägnaden av antiskorbut-föda bestod av finskurna, råa rotsaker, rå potatis och rå kål eller ängssyra med lök. ibland hittade vi också några lingon i portionen. Jag tillåter mig betvivla det terapeutiska värdet av dieten, men om sådan råkost hade kommit alla fångar till del, skulle nog inte så många svåra fall av skörbjugg ha inträffat i lägren.

En dag fick jag uppleva en stor och alldeles oväntad glädje: ett telegram från min väninna i Moskva, vari hon meddelade, att min son Volodja fortfarande vistades på det österrikiska barnhemmet, och att han med premium hade gått ut sjunde klassen i tyska skolan. Det telegrammet gömde jag elva år. Först före gränskontrollen i Brest-Litovsk vid min återresa till Tyskland 1948 lämnade jag det efter mig.

Sommaren gick mot sitt slut och vi undrade varför vi inte blev skickade vidare.

– Säkert får ni stanna här över vintern, sa den gamle armeniern. Han visade mig sin meteorologiska journal, som visade att den första snön brukade falla i Sjur omkring den 14-17 september. – Men vid polarcirkeln, dit ni ska bli skickade, börjar det snöa redan senast den första september. Säkert är det redan omöjligt att färdas uppför floden Usa i år. Så här års fryser floderna till, sa han.

Dagen efter kom order, att alla sjuka som kunde tåla en transport skulle skrivas ut. Färden skulle anträdas en av de närmaste dagarna. Vid den tiden var alla lägrets kvinnor förlagda till ett stort gemensamt tält som var omgivet av taggtråd. Två större transporter till hade nu anlant, tältet var fullt till bristningsgränsen.

Nu fick vi också veta, varför transporten inte hade avgått tidigare. Fångarna skulle först ta upp potatisen. De äldre och de svagare kvinnorna blev under tiden skickade ut på bärplockning. Sista dagen gavs tillåtelse åt alla att bege sig ut i bärmärkena och ingen behövde lämna av några bär vid återkomsten. Aldrig i hela mitt liv hade jag sett så mycket bär. Det var som en tät mörkblå matta, bärtuvornas gröna blad kunde knappt upptäckas.

På kvällen den dagen fick jag uppleva ännu en stor och glad överraskning. Ett brev från Volodja lämnades ut till mig. Han skrev att han hade gått ut sjunde klassen med betyget ”utmärkt” och i premium fått företa en ångbåtsfärd på Moskva–Volga-kanalen. Hade manne Volodja reda på vilka det var som hade grävt och byggt den kanalen? Hade han manne tänkt på de många olyckliga, som hade måst ge sina bästa år, sin hälsa, ja, kanske sitt liv för att den kanalen skulle bli till? Å ena sidan ansåg jag det nödvändigt, att Volodja inte skulle stanna i okunnighet om sådana fruktansvärda biomständigheter vid ”uppbyggandet av socialismen”. Å den andra var jag ändå mycket glad över att barnen till ”politiska förbrytare” sådana som jag tydligen inte fick lida avbräck för sina föräldrars skull.

Volodja redigerade i skolan den litterära tidningen och hade som belöning för det arbetet fått mottaga en reservoarpenna, skrev han. Sommaren över hade barnhemmets skyddslingar vistats på Krim. Hela brevet andades sorgfrihet och livsglädje. Meddelandet att alla barnen på barnhemmet med det nya skolårets början skulle gå över till ryska skolor gjorde mig starkt nedstämd. Var det kanske inte början på en målmedveten russifiering? Trots den glädje som brevet hade gett mig, vållade det mig stor oro.

Nästa morgon anträdde vår stora transport färden. Till en början gick vi till fots till Uchta, en liten flod som mynnar i Iema, floden Petjoras största biflod. Den kvinnliga läkare som medföljde transporten läste upp en lång lista, genom vilken vi delades i två kontingenter. Den allra största delen fick tillryggalägga den besvärliga vägen norrut till fots. Endast invaliderna – sammanlagt 38 kvinnor och 27 män – skulle transporteras med två stora båtar, som också skulle lastas med allt bagaget.

Det var stora klumpiga pråmar, föga djupgående, som stakades fram. Den större var avsedd för kvinnorna, den andra och mindre, de manliga fångarnas, var något rörligare. På vardera båten fanns tre soldater med som vaktmanskap. De spelade kort, rökte, drack och sov. Se till så att båten kom någon vart fick fångarna göra själva. Ledare av dessa manövrer blev Fjodor Fjodorovitj Krassovskij, högväxt, brunhyad och väderbiten. Iförd en pälsfodrad skinnkappa stod han i fören på vår båt och lotsade den fram bland sandbankarna. Krassovskij hade över sig lika mycket av hjälte som av äventyrare, lika mycket av despot som av rebell. Det berättades att han under inbördeskriget hade varit officer i den vita armén, blivit tillfångatagen av de röda och dömd till döden, räddat sig undan genom en våghalsig flykt, längre fram som ingenjör blivit en pionjär i uppbyggnadsarbetet, men nu under den allmänna häktningssvågen efter så många år ändå på nytt blivit fast och dömd till tjugo års läger.

Hans auktoritet i vår båt bestreds av ingen. Faktiskt tycktes han bättre än alla andra vara invigd i den uppgrundade flodens lömska nycker, i varje fall bättre än den unge soldat som egentligen bar ansvaret. Trots lotsens skicklighet satt vi fast minst tre gånger dagligen. Då kommenderade Krassovskij med stentorsröst:

– Alla fram i fören! Eller: – Alla akter ut!

Och när de manövrerna inte räckte till, var han en av de första som hoppade ner i det iskalla vattnet för att dra pråmen loss ur den gnisslande sanden.

Den som inte själv har varit med om sådant, kan helt enkelt inte föreställa sig vad vi fick utstå. I aderton dagar och nätter satt vi ombord på den där pråmen, utan att så mycket som en enda gång kunna få oss en klunk varmt te och utan att komma ur våra våta kläder. Aderton dagar och nätter i storm, regn och snö. Stakningen av pråmen sköttes för det mesta av männen, men när pråmarna skulle ösas behövdes alla händer. Vi kvinnor visste inte hur vi skulle uträtta våra naturbehov i den öppna farkosten. En av oss offrade till slut ett tvättfat för ändamålet. Tre, fyra kvinnor ställde sig i ring med filter i händerna, och in i den på så sätt anordnade ”hytten” fick vi då dra oss tillbaka i tur och ordning.

Stränderna var ödsliga och tomma på milslånga sträckor, det var en ogästvänlig, nästan alldeles obebodd trakt. Men några gånger upptäckte våra vaktssoldater en människoboning på stranden. Då skrånade de eller avlossade gevärsskott, tills någon visade sig. De begärde en roddbåt och lät sätta sig i land. I bondgården värmde de sig, lät steka eller koka något åt sig, och så åt och drack de, spelade kort eller sov, medan vi fick sitta ute i regn eller snö ombord på vår pråm. Vid ett tillfälle gav sig våra eskortsoldater av fram på kvällen och kom inte tillbaka förrän på middagen nästa dag. Inte ens när vi ropade efter dem reagerade de. Då styrde Krassovskij de manliga fångarnas båt mot stranden och vadade sista biten i land. Han hittade hela vår eskort fulla som ägg där de låg och sov i stugan och lyckades endast med stort besvär frakta dem ombord igen.

Den gången riskerade Krassovskij för resten livet, ty fångarna var vid dödsstraff förbjudna att lämna pråmarna. Men han kunde inte se oss kvinnor sitta där darrande av kyla och vänta utan att göra något. Med en sådan ”bevakning” skulle naturligtvis fångarna inte ha haft svårt att sticka sin kos. Men i dessa trakter, där på ett område av nära 700 000 kvadratkilometer läger efter läger ligger utströdda, är en flykt redan på förhand dömd att misslyckas, i synnerhet om flyktingen inte har någon proviant. Till och med Krassovskij visade tanken på flykt ifrån sig. Ändå företog sig en viss Slessarev detta vågspele. Men han blev fast igen efter tre veckor. Till sina fem års läger fick han ytterligare fem för sitt flyktförsök.

Provianten ombord på pråmarna bestod av bröd och salt torrfisk. I Uchta hade vi kunnat köpa livsmedel, men mina pengar räckte bara till ett hekto smör. Den tionde eller elfte dagen av flodresan insjuknade jag i svår huvudvärk och ledvärk, hosta och snuva. Men när febern blev så hög att jag inte längre förmådde hålla mig på benen och det kom blod i upphostningarna, började jag gissa, att det var något åt lungorna. År 1921 hade jag haft en lungtuberkulos, som jag aldrig hade ägnat en tanke, sedan den en gång hade blivit fullständigt läkt, men naturligtvis kunde det vara möjligt, att en gammal inkapslad sjukdomshärd hade gått upp. Dagen efter insjuknade Sonja Tsetsarskaja, en späd blondin, likaledes med feber och frossa och blodhosta. Vi blev nerbäddade mitt i pråmen bland bagaget. För min del hade jag också fått ett utslag med svår klåda. Det bredde ut sig över hela kroppen. Sonja sa, att det säkert var en ämnesomsättningssjukdom, beroende på fettbrist, sådant hade varit vanligt i Ryssland under de svåra åren.

Sedan dagar tillbaka var våra kläder genomvåta. Sonja hade en tjock varm filt. Också jag fick en filt av någon, men vi frös ändå. Krassovskij, alla kvinnors hjälte på vår pråm, delade med sig av de många godbitar hans beundrarinnor hade gett honom. ”Stackars små sparvar” kallade han oss. Till slut drog han till och med av sig den pälsfodrade skinnjackan och lade den över oss. På natten snöade det starkt och nästa morgon låg snön flera centimeter högt på oss.

På morgonen den adertonde dagen talades det om att vi på kvällen skulle komma ut i floden Petjora. Men det blev mörkt och ännu gick det i snigelfart vidare på Iema. Plötsligt sades det, att vi skulle få tillryggelägga den sista biten till fots. Pråmarna stakades in till stranden. – Nåå, små sparvar, kan ni klara er i land utan hjälp? ropade Krassovskij över till oss. Sonja och jag hade stigit upp och stapplade på osäkra ben hit och dit.

Då såg jag till min förskräckelse att det ännu var gott och väl åtta meter till land. Endast några osäkra, hala trädstammar, löst hopbundna, låg som landgång i vattnet. Men redan hade Krassovskij tagit mig på sina armar. Sonja, som han tänkte ta som nummer två, kom efter stödd på en kamrat. Sedan fick vi gå till fots minst två timmar i mörkret nedsjunkna till över fotknölnarna i sörja. När vi till slut kom fram till NKVD-genomgångsstationen var där allt utrymme upptaget. I en stuga som inte var större än vår gemensamhetscell i Butyrki inhystes omkring 300 personer på britsar i tre etager.

De fångar av vår transport som hade tillryggalagt vägen till fots, var redan här sedan två dagar tillbaka. De flesta av oss som kom efter måste nu slå sig ner på golvet, där redan förut ett antal hade tagit plats. På fjärde dagens morgon blev det uppbrott och avmarsch till ångbåtsbryggan. Färden fortsattes nu med en riktig passagerarångare. På nytt låg Sonja Tsetsarskaja och jag tillsammans. Vi hade gjort den upptäckten att vi på genomgångsstationen hade skaffat oss löss. Förstärkt av lössbett blev mitt kliande hudutslag till en fruktansvärd tortyr. Sonja tog saken med stort jämnmod. Löss! Nåja. Löss fick man då och då, det kunde man inte göra något åt. Men jag begav mig tillsammans med en tyska, Alma Schütz, till tvättrummet ombord, och där satte vi i gång med avlusning. Efter den kände vi oss bättre. I fyra dagar reste vi uppför floden och kom till Ust-Usa. På floden Petjoras vatten började redan is lägga sig. Hela isflak kom drivande emot ångbåten. Inom några dagar skulle seglationsperioden för året vara slut, sa man. Vi blev oroliga. Om det var så ställt på Petjora, hur skulle det då bli på Usa? Mitt hälsotillstånd hade åter försämrats. Jag minns knappt hur jag kom ner från ångbåten. När jag fick se landstigningsbåten, en stor två våningars lastpråm, som vi skulle stiga över till, blev jag förfärligt illa till mods. Hur skulle jag kunna ta mig över den sju eller åtta meter långa plankan, som inte var mer än på sin höjd trettio centimeter bred – ett sådant akrobatkonststycke var jag inte i stånd till!

Med en tung säck på ryggen steg en modig kamrat ut på plankan. Steg för steg, fot för fot flyttade hon sig på sidan utöver. Plankan gav efter så att den nästan rörde vid vattenytan. Den ena efter den andra måste ge sig ut på den sviktande plankan. För att påskynda det hela, drev manskapet flera kvinnor samtidigt ut på plankan. Kommen ut till mitten gav en kvinna till ett hysteriskt skrik, hon vägrade att fortsätta. Hon vågade sig varken fram eller tillbaka. Vi var tre stycken ”fega stackare” som stod kvar på ångbåten. Till slut var det några karlar som hjälpte oss över.

Landstigningspråmen var ett eländigt vrak. I rummet stod vattnet överallt, alla bänkar var sönder. Floden Usa började isbeläggas, bara en smal trafikränna var ännu öppen. Hur en sådan ”likkista” som den här skulle kunna ta sig uppför floden, verkade som en gåta. Gåtan i fråga löstes kvickt. Efter en dagsresa satt vi fast i isen vid Osjkurja inte långt från Ust-Usa. Även i Osjkurja, liksom överallt längs floden Petjora och dess bifloder fanns det förstas ett genomgångsläger för fångar. Vi gick i land. Det vill säga, vad mig beträffar så tog Fjodor Fjodorovitj mig och bar mig upp till sjukstugan. – Här kamrat doktor, sa han, jag har gjort vad jag har kunnat. Nu är det er tur.

I doktors mottagningsrum hade just då också den kvinnliga läkaren vid vår transport, Rysjkova, kommit in.

– Jaha, vad gäller saken? frågade doktorn.

– Vi har en ganska svår etapp bakom oss, rapporterade hon. Ett flertal sjukdomsfall, däribland två svåra. I detsamma fördes Sonja Tsetsarskaja in. Den kvinnliga läkaren pekade på Sonja och sa:

– Den här har öppen tbc – och så pekade hon på mig – och den här har dessutom skabb.

– Skabb? sa doktorn. Ett sånt svineri! Hon kommer ju att smitta ner alla patienterna. Han bevärdigade mig inte med så mycket som en blick utan ropade bara på en sjukvårdare och sa: Scabies. Lägges utanför sjukhuset, visas upp om tre dar!

Då sa Sonja:

– Dumheter! Om det hade varit skabb, skulle hon redan tjugo gånger ha smittat mig. Det kommer säkert av den dåliga maten. Men ingen brydde sig om vad hon sa. Den unge medicinarlärlingen förde mig till andra ändan av rummet och förklarade för mig hur man

behandlar skabb. Tre dagar efter varandra smörjes den skabb-smittade in med skabbsalva, sedan får hon bada. När han såg att jag hade hög feber och befann mig i halvt omtöcknat tillstånd, smorde han egenhändigt in mig med salvan. Sedan förde de mig till ett besynnerligt ställe som tydligen tjänade till redskapslider, vedbod, skräpkammare och på samma gång till bårhus, och lade mig där på en brits. Det var kallt, men tak över huvudet hade jag i alla fall. Hur de kunde säga att jag hade skabb föreföll mig själv gåtfullt. Naturligtvis hade vi inte blivit omskötta, men jag hade med seg självövertvinnelse dagligen tvättat mig – i motsats till andra som för länge sedan hade slutat med sådant – och då skulle just jag få skabb!

Trots att jag nu låg på bårhuset, glömde de ändå inte att ge mig mat. Sjuksystemen kom rent av både morgon och kväll och antecknade febern. Den unge sjukvårdaren kom och smorde in mig med salva. Han var s.k. volgatysk. Han berättade att även doktorn var tysk, han hette Neumann och var från Riga. Tredje dagen fick jag bada. Sedan fördes jag till doktorn.

– Nåå, är det över nu? frågade den kvinnliga läkaren som också var närvarande.

Utslaget var värre än någonsin. Och jag tyckte, att klådan var ännu värre nu efter badet.

– Ett mycket svårt fall av scabies och sjukdomsförloppet verkar inte heller karakteristiskt alls, sa den kvinnliga läkaren något osäker. Nu först såg doktorn upp och tog sig en titt på eländet.

– Herregud? utbrast han i komisk förtvivlan. Hur ska det kunna förlöpa karakteristiskt för scabies, när det alls inte är scabies! Är det inte det jag alltid har sagt, man måste själv göra alltihop! Det där är ju torrt eksem. Eksem, nervöst eksem. Inte ett dugg smittsamt. Lilla stackare! sa han nu vänd till mig. Tre dyrbara dagar har vi förlorat. Men var inte ledsen. Jag ska bota er.

Sjuksystemen fick flytta på en av de andra patienterna i sjuksalen, så att jag skulle få den bästa platsen. Sedan tvättade doktorn mig egenhändigt med sprit. Det svalkade och lindrade underbart. Han ordinerade att sjuksystemen skulle ge mig samma behandling varje morgon, ty vatten fick inte komma på eksemet. Äntligen låg jag i en riktig sjukhussäng. Utom behandlingen ordinerade doktorn stärkande kost. Jag började hämta mig och fatta mod. Även Sonja Tsetsarskaja kände sig redan bättre. Dr Neumann behöll mig kvar på sjukhuset även när jag egentligen för länge sedan borde ha betraktats som frisk. Jag hade tumme med honom, som det hette på lägerspråket.

Nu låg jag först sex veckor på sjukstugan i Osjkurja. Sedan måste jag åtta eller tio dagar läggas i baracken, men jag blev inte utskrivnen. Så snart en säng var fri igen på sjukhuset, tog doktorn mig tillbaka dit på en ny treveckorsperiod, och även efter den tidens förlopp fick jag sjukmat och tillskott av antiskörbjuggskost. Av de sex sjuksalarna var bara en reserverad för kvinnliga patienter. Dödligheten bland de manliga patienterna översteg den bland kvinnorna med det mångdubbla. Unga, blomstrande pojkar skördades massvis på ett fåtal dagar av den fruktade fångsjukdomen dysenteri. Utanför kvinnobaracken i Osjkurja patrullerade ständigt en vaktpost med laddat gevär. När jag kom från sjukhuset och skulle gå in i baracken skrek han till mig: – Halt! och lade an med geväret. Och var gång man skulle lämna baracken hade man bråk med de envisa karlarna. De hade inte lärt sig annat än att skjuta och ville nu absolut visa vad de kunde. Kvinnobaracken gjorde ett förödande intryck på mig. Omkring hälften av dess invånare var kriminella fångar. Även barackäldstan och dnevalnajan tillhörde den kategorien. Dnevalnajan var en på förslag av lägerledningen av fångarna ”vald” person, som fungerade som städerska. Dessutom skulle hon dela ut matpolletterna och brödet och bära in det kokta, varma dricksvattnet.

Platsen som dnevalnaja är starkt efterfrågad, men fångförvaltningen tar i regel till prövning endast ansökningar till posten i fråga från fångar av 3: e arbetskategorien, och ofta vill väl också NKVD säga sitt ord i saken. Troligtvis är en dnevalnaja i ett läger på en och samma

gång uppapperska och skvallerbytta, på samma sätt som en portvakt i Sovjetunionen samtidigt är NKVD-agent. Dnevalnajan i vår barack hette Nina M, och hon var en notorisk tjuv och bedragerska, som gav de kriminella alla sina sympatier och gjorde vad hon kunde för att chikanera de politiska fångarna. Barackäldstan Marusja Alexandrova var visserligen också en kriminell och räknade sig med en viss stolthet till den kategorien, men hon hade sin egen moral, som hon hävdade med stor seghet. Ofta förvånade hon oss med sin fördomsfria opartiskhet gentemot de politiska fångarna, som lägerledningen gärna tillåter de kriminella att behandla som ett slags andra klassens människor. De flesta kriminella fångarna var unga tjejer, sexton till tjugo år gamla. De hade kommit till lägret för återfall i tjuvaktighet, arbetsvägran, lösdriveri och prostitution. De flesta var sjuka i syfilis och blev tvångsbehandlade på sjukstugan. Ingen av dem deltog i arbetet. De tog emot sina älskare och hade hemliga dryckeslag med dem på vodka eller eau-de-cologne, grälade med varandra under de mest fruktansvärda excesser av skällsord och – stal som korpar. Deras älskare var badmästarn, brandmannen, lägerpolisen m.fl. som i sin egenskap av tjänstemän hade tillträde till baracken. De spelade förstås under täcke med de kriminella. Det är till och med möjligt, att NKVD-soldater var med i tjuvgänget.

Lägerledningen tycktes inte med oblidla ögon se att de kriminella fångarna bestal och terroriserade de politiska. Ofta nog framhölls, att det endast och allenast var de politiska brottslingarna – trotskisterna och spionerna – som var Sovjetlandets verkliga fiender. Jag fick en plats i nedre etagen bredvid en sympatisk ung kvinna Sina Alexandrovna Janovskaja. Visserligen stötte våra försök till tankeutbyte ofta på avsevärda svårigheter, eftersom Sina bara talade ryska. Men vi hade genast kontakt, därför att hon som jag hade sysslat med dans. Hon var från Moskva. Alldeles mitt emot Sina och mig hade den unga Gunna Ivanovna Dembskaja sin plats, en blek flicka med oren hy. Jag skulle ha hållit henne för omkring trettio år gammal, men hon var bara tjugoett. Gunnas föräldrar var gamla socialrevolutionärer, narodniki är benämningen, som på sista tsarens tid hade blivit förvisade till Sibirien. Där hade Gunna blivit född, precis ett år före bolsjevikrevolutionen. Föräldrarna hade vänt tillbaka till Moskva och – trogna sina gamla frihetstraditioner – uppfostrat Gunna i den socialrevolutionära andan. På den grund hade flickan naturligtvis inte funnit nåd inför dem som vid den tiden meddelade politisk ungdomsfostran bland pionjärer och komsomoler. Hon kände sig harmsen över inskränkningarna av den personliga friheten och reglementeringen av det intellektuella livet. Sin politiska kritik framförde hon i satiriska dikter. En vacker dag – hon var då studentska – glömde hon sin handväska i föreläsningssalen. Någon hittade den och fann i den några av hennes dikter. Gunna blev dömd till tio års tvångsarbetsläger. Längre fram fick hon veta, att efter henne också hennes far hade blivit häktad och dömd till fem års läger ”för dålig uppfostran av dotter”.

Av Gunna Ivanovna Dembskaja, som hade blivit häktad först på våren 1937, fick jag för första gången höra en autentisk berättelse om den så kallade Radek-processens förlopp, den stora skenrättegången i Moskva i slutet av januari 1937 med sju anklagade. Endast Sokolnikov och kronvittnet Radek ”benådades” till livet och långvariga fängelsestraff, de andra avrättades, berättade nu Gunna.

Min vistelse i barackens avskyvärda omgivning blev första gången av ganska kort varaktighet. Dr Neumann hade föresatt sig att ge mig en fortsatt behandling och försöka bota mitt hjärtfel. Han lät mig gå igenom en digitaliskur. När jag efter tre veckor för andra gången kom till kvinnobaracken, erbjöd den redan en något förändrad bild. Alla de kvinnor som tillhörde någon arbetsbrigad, hade fått vinterkläder. Det var vadderade byxor och jackor, mössor och filtstövlar. Av de politiska fångarna arbetade nästan alla, en del i skogen som vedhuggare eller vägbyggare, andra inom lägrets område i grönsakskällaren eller i köket. Anna Petrovna Meyer talade om för mig, att den principen visserligen i allmänhet upprätthölls inom lägret, att bara

de produktivt arbetande skulle förses med kläder, men att doktorn nog kunde uppnå något åt dem som vid tiden för den årliga utdelningen av kläder hade legat på sjukhuset.

– Ni har ju tumme med överläkaren, sa hon och skrattade. Låt oss göra ett försök. Hon skrev en kort ansökan åt mig till dr Neumann, och redan nästa förmiddag kallades jag till klädförrådet. Jag kände mig som pånyttfödd i de varma, rena plaggen.

När dr Neumann fick se mig i min nya lägerutstyrsel, ropade han redan på långt håll:

– Gratulerar! Ni tar er förtjusande ut i manskläder.

– Alla smalhöftade fruntimmer kan visa sig i byxor, replikerade jag och tackade honom så mycket.

– Nå, vad säger ni nu, fortfor doktorn vänd till sin hjälpläkare. som en liten hög elände kom hon hit, och se nu hur fint hon har tagit sig. Han tycktes betrakta mig som sitt högst egna verk. Den 14 december 1937 vid kvällsvisiteringen meddelade lägerpolisen, att vår transport nästa morgon klockan fem skulle anträda färden vidare. Vad? Hur? Han bestormades med tusen frågor. Vi visste att det bara fanns ett mycket litet antal hästar i lägret. Alltså kunde det bara bli tal om en marsch till fots. I 38-40 graders kyla!

– Tyst här! skrek lägerpolisen. Klockan precis fyra och trettio ska allt bagage vara klart till visitering! Två hästslädar står till förfogande för bagaget!

Därmed lämnade han baracken. Efter den gamla vanan i ett läger hade de först i sista stund meddelat den förestående viktiga förändringen. På en enda gång hette det helt sonika:

– Avmarsch!

Nästan hela natten igenom syddes och lappades det, provpackades det ena och det andra, packades upp igen, packades om igen. På morgonen var det 42 grader kallt. Lägerpolisen dök upp med en lista och läste upp vilka som skulle ge sig av. Anna Petrovna Meyer var också ibland dem, min granne Janovskaja och nästan alla de kriminella fångarna. Men en liten skara på omkring tjugofem eller trettio kvinnor blev inte uppropad. Bland dem var jag, vidare fru Smirnova, Tatjana Fried, Sonja Tsetsarskaja, Marusja Alexandrova, Gunna Dembskaja, Fanja Aronovna Radomyslskaja (Sinovjevs syster), Anna Ivanovna Pesjina, kort sagt alla sjuka och gamla. Vi skulle först i april per släde eller i juni per ångbåt befordras vidare, enligt vad ryktet berättade. Några minuter över klockan fem var det tyst och tomt i kvinnobaracken. Överallt gapade övergivna skåp.

Ännu samma dag flyttades vi som hade blivit kvar över till en annan förläggning, där det bara fanns sängar i en etage. Det blev den första polarvinter som jag fick uppleva här i Oskurja. Inte ens mitt på dagen blev det riktigt ljusst. Solen visade sig inte över horisonten. Endast norrskenets färgprakt lyste ibland upp den eviga polarnatten – mestadels på kvällarna – och färgade snön rödaktig, violett eller gulgrön. Jag blev nu överförd till potatisskalarbrigaden, men blev som vanligt efter i arbetet, därför att jag faktiskt skalade potatisarna ordentligt, medan alla de andra lät ”ögonen” sitta kvar och hann med fyra eller fem gånger så mycket som jag.

En kväll kom förmannen som brukade fördela oss till sysslorna och meddelade, att ångbåtsbolagets konstruktionsbyrå sökte en tekniskt utbildad ritare. Gunna Ivanovna och jag anmälde oss. Han tittade misstroget på oss och undrade om vi förut arbetat i branschen. Gunna svarade ett djärvt ja.

– Bra då, sa förmannen, ni kan bägge två bege er dit i morgon bitti.

Ritkontoret var beläget nere vid floden. Inga fångar arbetade där. Först bjöd de oss på te. Till teet fick vi socker och vetebröd. Här lärde jag känna – liksom ofta därefter – ofördärvade

ryska människors inställning till de politiska fångarna. Ingen tycktes ha en tanke på att betrakta oss som ”förbrytare”. Att ha blivit dömd till tvångsarbetsläger var i deras uppfattning ingenting annat än ett olycksfall, som kan drabba vem som helst, i dag eller i morgon. Så som de fria betraktade oss politiska fångar, skulle man kunna tänka sig att vinnaren på statslotteriet kunde betrakta dem som hade dragit en nit.

Efter teet begav vi oss ut till bogserångaren, där den låg infrusen i isen. Utom en schematisk ritning av ångbåten – med yttermått o.s.v. skulle specialritningar av maskinrummet göras. Jag för min del begrep knappt hälften av det som ingenjören försökte förklara för oss. Det var dessutom alldeles för ansträngande för mig att klättra omkring på båten, och jag var själagläd, när jag med ingenjörens hjälp befann mig på byrån igen. Han frågade nu, om jag möjligen skulle kunna överföra blyertsritningar till tusch. Nåja, det kunde jag förstås. På ritkontoret arbetade jag tre dagar, sedan kunde de med bästa vilja inte hitta mera arbete åt mig. Gunna stannade ännu några dagar längre. Hon arbetade inte precis exakt, men hur som helst blev hon faktiskt färdig med sin uppgift.

Två dagar senare blev jag eldvakterska i ett bygge, den blivande desinfektionsinrättningen. Sågad och huggen låg veden klar bredvid ugnen, jag behövde bara långa in vedträna. Min förman Vassiljev var mycket snäll emot mig, alldeles för snäll till och med. Tydligt hade han räknat med att kunna göra mig till sin ”lägerfru”. Endast rädslan för att råka i kollision med doktorn avhöll honom ifrån att efter de första misslyckade försöken gå till attack med ännu grövre medel. Dr Neumann kom nämligen ofta och hälsade på.

Jag lyckades få bägge övertygade om, att det var den andre som var den lycklige, och kunde på det sättet hålla dem från livet på mig.

Vi kvinnliga fångar räknade nu säkert med att få stanna i Osjkurja åtminstone till i april. Som en blixtnöje från klar himmel kom därför beskedet, att vi den 5 januari skulle transporteras vidare. Vid upprottet visade det sig, att inte alla skulle med. Fem eller sex kvinnliga fångar hölls kvar. Men eftersom det inte var doktorn som hade satt sig emot att de skulle med, tänkte vi att det var NKVD som stod bakom.

Till de kvarlämnade hörde också vår före detta transportläkare Rysjkova och hennes väninna Fanja Aronovna Radomyslskaja, Sinovjevs syster. En släde hade jag föreställt mig som någonting i stil med sådana jag mindes från min barndom och som man så ofta ser avbildad bland produkter av rysk allmogekonst. Därför blev jag förfärligt besviken när jag fick se det åkdon på vilket bagaget stuvades, och där också några av oss skiftesvis skulle åka. En sådan där släde består ju egentligen bara av två grova medar, vid vilka framtill skacklarna är fastgjorda. Passagerarna och bagaget har sin plats på tvärlagda bräder eller hopflätade rep. På dem lägges gamla säckar eller bredes ut hö eller halm att sitta eller ligga på. Det behöver inte ens vara särskilt djup snö – man blir ändå naturligtvis alldeles våt och snöig av en sådan slädfärd.

Ordentliga vägar finns det inte i de här trakterna. Naturliga trafikstråk bildas av floderna, på sommaren som vattenvägar, på vintern som slädvägar. Vår slädkaravan rörde sig framåt floden Usa, som i vindlingar förde oss öster ut mot sin källa. Vi tillryggalade dagligen omkring 20 kilometer, ibland mindre, ibland mera, alltefter avståndet mellan NKVD-stationerna eller samhällena. I dessa trakter har NKVD ett stående avtal med ortsbefolkningen att förbipasserande transporter ska få kvarter om de behöver. Fångarna kan förstås inte göra anspråk på annat än en plats på golvet. Dessutom får de ”te”, d.v.s. hett vatten. För stugornas och samovarens uppvärmning lyfte värdfolket på den tiden en rubel per person. De fångar som hade pengar beställde ofta surmjölk eller en potatisrätt av värdinnan. Om det kunde låta sig göras fick vi efter avslutad dagsmarsch lagad mat. På en av slädarna transporterades proviant och en kittel. De fångar som hade anmält sig till kökshandräckning åkte vanligen

under eskort av en soldat i förväg den sista sträckan, samlade kvickt ihop ved i skogen och kokte gröt. En gång kom vi till en plats där det fanns karameller att köpa. De luktade visserligen starkt av fotogen, men ändå. – Jaa, hette det, vi har spillt fotogen på dem, annars skulle vi sälja dem till andra människor, inte till fångar. Nu förklarade de flesta att karamellerna var oätbara.

– Kan ni inte äta de här karamellerna? frågade mannen, som åtnjöt titeln ”husfader”, i djupaste förvåning. Hör då vad en gammal förståndig man som jag talar om för er. Såna här karameller kommer ni att längta er tokiga efter, när ni bara har fått vara i läger några år. Och visst hade han rätt. Jag såg längre fram ofta nog kakor eller plättar bakas med levertran eller ricinolja och med välbehag förtäras av människor, som tidigare hade förklarat, att de led av idiosynkrasi mot dessa slags oljor, som de inte kunde ta in annat än i gelatinkapslar. I början av resan möttes vi av stark kyla. Men när den sjätte eller sjunde dagen termometern inte visade mer än omkring 29 graders köld, började en sådan snöstorm, att vi blev fastsittande i tre dygn där vi befann oss. Under en snöstorm i polarområdet, då man inte ser handen för ögonen, är det livsfarligt att avlägsna sig om så bara några steg från stugan.

På nionde dagen av vår slädfärd passerade vi norra polcirkeln och kom till ett större läger Adsva-Vom. Där skickades alla sjuka till doktorn. Han hette Göring.

– En landsmaninna, tror jag? frågade han genast på tyska. När han fick se mina svullna ben, sa han: Det där kommer av hjärtat. Jag fick inte gå till fots mera, han skulle skriva ut en attest. Eller kanske jag ville vila upp mig några dagar i Adsva-Vom. Han kunde ta in mig på sjukstugan, det var en sak som han ägde makt att bestämma.

Jag hade ständigt tur hos de yngre läkarna, tycktes det. Men jag tog inte emot anbudet, jag ville hellre stanna hos mina kamrater. Från Adsva-Vom till vårt slutmål Kotjmes var det inte mer än sextio, sjuttio kilometer. I skymningsdunklet en middag passerade vi det omtalade invalidlägret Adak. Vid det tillfället skulle jag inte ha kunnat drömma, att jag fem månader senare skulle vända tillbaka hit och här tillbringa fyra år av min strafftid. Då, i januari 1938, fanns det ännu inga kvinnor i Adak. Det var ett läger uteslutande för sjuka manliga fångar.

Nästa natt tillbringade vi i en jordhydda (semlanka) i NKVD-stationen inte långt från Adak. Den följande dagen blev det på nytt otäckt kallt. Termometern visade neråt 40 grader. Jag stod inte ut längre på släden utan gick till fots, och det var inte långt ifrån att jag hade fått betala mitt egenmäktiga tilltag med livet. Jag blev efter. Jag ville påkalla färdledarnas uppmärksamhet genom att ropa, men ingen hörde mig. Redan såg jag den eftersta släden försvinna långt borta. Snön nådde mig till höfterna. Då samlade jag alla mina krafter och det lyckades äntligen för mig att kravla mig ut och hitta tillbaka till vägen. Under tiden hade de upptäckt att jag fattades. En släde stannade och Marusja Alexandrova drog mig upp.

Den sista natten före resans mål tillbringade vi i Vesjkurja. Befolkningen i Komi – så heter detta autonoma område, som omfattar floden Petjoras strömområde och i norr gränsar till samojedernas nationella område – är av finsk-ugrisk härstamning. Ryssarna kallar infödingarna för ”komi”, själva kallar de sig ”syrjäner”. De lever ytterst primitivt. Till varje stuga hör ett stycke mager åker, där de odlar kål, potatis och rovor. Männen går på jakt. Det finns vildren, tjäder, hare och ripor. I bostädernas inre ser man oftast bara ett grovt timrat bord och bänkar. Riktiga sängar är okända. Folket sover i ett slags kojor vid väggen, uppförda i två eller tre etager som på ett fartyg. Syrjänerna tycks inte ofta stifta bekantskap med vatten som rengöringsmedel. Alla är nerlusade.

Äntligen kom den sista dagen på vår etapp. Eftersom det i januari redan klockan tre på dagen blir mörkt igen, såg vi ingenting av Kotjmes, när vi fram på kvällen kom dit. Vi fördes till ”skolan”. Det var ett ännu under byggnad varande blockhus med golv av stampad lera, iskallt,

utan ugn, bänkar eller bord. Till slut kom arbetare och satte upp en ugn. Sannolikt dock mindre för vår skull än för att det nybyggda huset skulle torka. Några av våra vänner från Osjkurja kom för att hälsa oss välkomna, bland dem Anna Petrovna Meyer. Hon berättade att hon bodde i ett gammalt häststall.

– Häststall? Det var förskräckligt, sa jag.

– Visst inte, svarade hon. Det är bara de bästa arbetarna som får bo där. Ni förstår, hästar är mycket mer värda än människor i ett sånt här läger. Åt fångar kommer man aldrig att bygga ett riktigt solitt hus. Nu har de här i Kotjmes byggt ett nytt präktigt stall åt djuren och så har de gått med på att vi får ta det gamla till bostadsbarack. Jag är rädd, att ni kommer att få bo mycket sämre än vi. Hon och de andra stannade bara några minuter och smög sig sedan i väg igen. Det var förbjudet att hälsa på i främmande baracker.

Sent på kvällen kom lägerpolisen för att räkna in de nyanlända.

- I morgon bitti blir det först badning, sedan bagagevisitering och uppdelning på olika förläggingslokaler, sa han innan han lämnade oss igen. Precis sju månader hade förflutit, sedan jag lämnade fängelset. Sju månader hade gått åt för att forsla oss från Moskva till Kotjmes, där jag skulle avtjäna strafftiden. Så ofta hade fångmyndigheterna hänvisat till allt som skulle ske, när vi väl hade kommit ”till platsen”, att vi själva, kanske mera omedvetet än medvetet, oavbrutet av egna krafter hade strävat åt det hållet. Nu var vi framme. Mottagandet i Kotjmes lovade intet gott. A andra sidan föreföll det alldeles uteslutet, att vi efter den hemska flodfärden och den lika fruktansvärda slädfärden och efter allt som vi nu hade bakom oss, skulle kunna råka ut för någonting tillnärmelsevis lika otäckt. Jag började räkna. Från den dag då jag blev häktad hade redan 450 dagar förflutit. Sammanlagt hade jag blivit dömd till fem år – 1 850 dagar. Då hade jag ju redan lagt nära 25 % av mitt lidandes tid bakom mig, räknade jag ut, innan jag ens hade hunnit ”till platsen”. Hade man hållit ut med en fjärdedel, skulle man nog kunna hålla ut de återstående tre fjärdedelarna. Och i hopp att stå ut med den ovissa framtiden, somnade jag till slut.

Som lägerfånge i Vorkutaområdet

Sex månader i Kotjmes

Statsegendomen Kotjmes vid floden Usa omtalades bland fångarna som den enda i hela ”Ucht-Petj-Lag” och ”Vorkutstroj” som sköttes uteslutande av kvinnor. När jag 1938 för första gången kom dit fanns det visserligen 500 kvinnor där, men sammanlagda fångantalet rörde sig om 800 till 850. Hur som helst skilde sig Kotjmes från andra läger, där kvinnorna utgjorde endast omkring 10 procent, genom sitt starka inslag av kvinnor. Om jag inte missminner mig omfattade Kotjmes omkring 6 000 hektar. Godset hade en speciell uppgift: det skulle förse det omkring 300 kilometer avlägsna Vorkuta med färska grönsaker. I Vorkuta, som är centrum för de nordliga stenkolsfyndigheterna, och som ligger på öppna tundran i yttersta nordosthörnet av republiken Komi, växer ingenting.

När man talar om de grönsaker som producerades i Kotjmes gör man klokt i att lämna vanliga ”grönsaksbegrepp” å sido. Det var potatis, vitkål och tre slags rovor det var fråga om. Rovorna var turnips, brjuka och rjepa. Turnips liknade europeiska foderbetor eller stubbrovor. Brjukan tror jag var detsamma som vår kålrot. Rjepan har jag alls inte kunnat finna någon motsvarighet till i västeuropeisk litteratur. Vilken möda som lades ner på att få dessa grönsaker att gå till så högt norrut ska jag tala mera om i det följande.

Till Vorkuta transporterades dessa jordens produkter i små pråmar. Potatisen, som för resten var vattnig och alls inte välsmakande, och brjukorna var avsedda enbart för Vorkuta och för den fria befolkningen i Kotjmes. Surkålsoppan i fångköken tillreddes uteslutande av vitkålen

yttre mörkgröna blad, som under vanliga förhållanden räknas som avfall. I växthusen odlades för resten dessutom tomater och gurkor för den fria befolkningens behov på godset.

Kotjmes ligger vid norra skogsgränsen. Längre mot Usas övre lopp och norr om floden börjar skogen redan glesna starkt, och från Kotjmes behöver man inte bege sig långt mot norr och öster för att komma ut på öppna tundran, som sträcker sig ända till Ishavet i norr och österut fortsättes på andra sidan Uralbergen av den sibiriska tundran. Sydväst om Kotjmes, längs Usas vänstra strand finns det ännu mycken skog, även om den mer och mer faller offer för rovdrift. Byggnadstimmer till exempel måste redan forslas fram långt bortifrån via vattenvägarna och till och med anskaffningen av ved tedde sig år från år allt svårare.

I barrskogen med dess sparsamma inslag av björkar fanns det fjällhare och fjällripa, då och då fälldes också vildrenar. Åtskilligt pratades bland fångarna om vargar och björnar – särskilt bland dem som i egenskap av kuskar och transportarbetare for vida omkring. Under de många år jag tillbringade i höga nordnorden fick jag aldrig höra talas om att någon hade skjutit en björn eller varg. Till sådant saknade ju för övrigt fångarna möjlighet, då de naturligtvis inte fick bära vapen, men så mycket oftare begav sig de fria ut på jakt. Fångarna gillrade fällor och snaror. Och även detta kunde endast ett litet privilegierat fåtal tillåta sig: agronomer, förmän, budbärare och tjänstemän.

På tundran och i skogen plockades bär och svamp. De första bären på försommaren var hjortron, gulröda sammansatta fruktblandningar, som påminde om hallon men smakade vattniga och mindre aromrika. Sedan följde blåbären och odonen, vilka bägge sorter är lika varandra ända till förväxling, även beträffande smaken, och allra sist lingonen. Bland blåbär och odon växte ofta en tredje sort, som var mycket lik de två andra, men värdelös och utan doft. Det var ett klotrunt, glänsande svart litet bär med barrlika, vintergröna blad. Hos oss heter det kråkbär. Röda och svarta vinbär fanns det inga i Kotjmes, men omkring 50 kilometer bort mellan Adsva-Vom och Adak kunde man hitta vinbär. De i Ryssland så omtyckta tranbärena, ett klarrött, syrligt bär, förrirrar sig endast sällan upp till polcirkeln. I närheten av Kotlas och ända till Uchta förekommer de ofta.

Flackt som en bordskiva breder landet ut sig. Den som hade ögon kunde i klart väder långt borta i öster urskilja två bergstoppar i Ural-bergen. På dessa breddgrader är himlen det enda vackra. Ett intressant naturskådespel erbjuder inte bara det nattliga norrskenet med sina bisarra strålnippen, sina snabbt skiftande färger och former. Även på dagen erbjuder polarhimlen mycket ofta en underbar syn. Nyss sken horisonten i blekt gulgrönt, så lyste plötsligt de små molnen i röd-violett. Man såg förbluffande övergångar från finaste rosa till karmosinrött, till lila och mörkblått, skönhetsupplevelser i färg som kunde verka starkt gripande.

I Kotjmes varade vintern nio månader, från början av september till i slutet av maj. Vår och höst existerade egentligen inte. Visserligen snöade det ofta ännu i början av juni, men mellan den femtonde och tjugofemte i den månaden blev floden för det mesta isfri och den korta seglationsperioden inträdde. Med bara ett par års mellanrum inträffade det ändå, att floden alls inte gick upp på hela sommaren. Kylan på vintern var trots detta inte så förskräcklig som man kunde tro. I januari och februari, de kallaste månaderna, är temperaturer om 40 eller 44 grader regel. Den lägsta temperaturen jag var med om i Kotjmes var 53 grader under noll. Då är sommaren med sin mygg- och stickflugplåga mycket mera fruktad än vintern. Men en otäck tid i Kotjmes var också snösmältningstiden, då man tvingades att vada i knähög sörja. Särskilt första gången jag vistades där, alltså 1938, var detta besvärligt. Då fanns det ännu inga gångbroar på vägarna.

Statsegendomen Kotjmes stod under ledning av en förvaltare (natjalknik) som naturligtvis var en fri. Till de ledande personerna hörde vidare chefen för arbetsfördelningsbyrån, vidare

förste agronomen, ekonomichefen, arbetsledaren (för det mesta en ingenjör), förste bokhållaren, chefen för planeringsavdelningen, lägerpolisen, överläkaren och ”uppfostraren” (vospitatel) en i Sovjets slavläger stående befattning med uppgift att liksom exempelvis på barnhemmen – ”uppfostra” internerna. Endast förvaltaren och arbetsfördelningschefen var fria. De andra posterna kunde också besättas med fångar. Jag har förutskickat denna allmänna överblick över statsegendomen Kotjmes, trots att jag själv, när jag kom dit i januari 38, naturligtvis ännu långt ifrån genast kunde skaffa mig en överblick över den väldiga fång- och arbetsinrättningens struktur.

På morgonen efter vår ankomst skickades vi till badning. En visitation av våra tillhörigheter in i minsta detalj ägde rum. Samtliga knivar, saxar, rakblad, nagelfilar och liknande saker beslagtogs i alla de fall då ägaren inte hade förstått att gömma dem på sig, någon kroppsvisitation företogs inte här. Sedan kommenderades vi in i vår nya bostad, ett stort tält. Sovbritsarna var i två våningar. Undersängarna var redan upptagna. Jag tog gärna en i övre våningen, där man är mera för sig själv. Över mig hade jag ett tjockt istak. Där uppe i närheten av taket var den eviga snöns region, sa de andra. Knappt hade vi funnit oss en smula till rätta på de nakna britsarna, förrän vi kallades till läkarundersökning. Den kvinnliga läkaren var en tysk-lettiska och hette Rosa Náumovna Maister. Fadersnamnet Náumovna hade tacksamma patienter förvandlat till öknamnet Bésumovna, vilket betyder ”den intelligensfria”. Hon bekräftade min invaliditet, och därmed hade jag fått rätt till ”sittande arbete” som det så vackert hette. Sonja Tsetsarskaja förklarades lämplig för utearbete.

– Men Sonja, sa ni inte att ni har tbc? frågade jag deltagande.

– Äsch, sa Sonja, det är bra som det är. Ju värre desto bättre. Hennes beräkning var att så snart som möjligt bli fullständigt oförmögen till arbete. Men det hade sina risker. Många hade i förtid dragit döden på sig med den metoden.

Arbetsdagen började klockan fem. Den som inte hörde sirenen blev väckt av barackens dnevalnaja. Hon hade ansvaret för att alla arbeterskorna stod klara till upprop fem minuter före sex. Frukosten – en slev korngröns- eller havrevälling – portionerades ut genom ett fönster i köket. En kvart före sex steg arbetschefen in i vårt tält och läste upp namnen på fångarna och vilka olika arbetsbrigader de hade blivit fördelade på. Många av mina bekanta kom att tillhöra skogsarbetar-brigaden, exempelvis Anita Russakova, Sonja Tsetsarskaja, Tatjana Fried, m.fl. Utearbetarnas arbetsdag varade på vintern åtta till tio, om sommaren minst tolv timmar. Mellan klockan fyra och fem på eftermiddagen, då det var fullständigt mörkt, kom de dödströtta arbeterskorna stapplande tillbaka till lägret. Mellan klockan tolv och ett på dagen fick de ute i skogen hålla middagspaus, utan att den dock räknades in i arbetstiden.

Strax före klockan sju på morgonen kom arbetschefen tillbaka till vårt tält och läste upp namnen på dem som skulle bege sig till arbete i ”klubben”. Bland dem var också jag. Klubben var en rymlig lokal, som på förmiddagarna tjänade till arbetsverkstad, mellan klockan tre och sju till matsal och på kvällarna till samlingssal eller konsertsalong. Vi invalider hade inte mer än åtta timmars arbetsdag, från klockan sju till tre. Omedelbart efter arbetet fick vi middag. Den bestod av två ”rätter”. Den första var en fullständigt fettfri kålsoppa, den andra antingen gröt eller kokta rotfrukter med en bit fisk. Den som hade överskridit sitt beting och gjort sig förtjänt av belöning i form av mat, fick sådan: några skedblad gröt eller ett litet bröd eller en ”babka” bakad av grötresten från föregående dag. Någon kvällsvard serverades inte. Bröd ”efter förtjänst” blev så där 500-900 gram per dag. För dem som hade tungt kroppsarbete var maten fullständigt otillräcklig, då den inte innehöll något fett. Till och med vi som arbetade ”sittande” blev genast hungriga igen. I det stora klubbrummet fanns det flera olika arbetsgrupper. Några av kvinnorna sydde, andra spann. För första gången i mitt liv såg jag

kvinnor spinna för hand med slända. Spinnrocken, sådan vi känner den från Tyskland och från sagorna, lyste med sin frånvaro. Jag blev tilldelad en grupp som arbetade med ”pakla”, ett slags blå, jag vet inte av vad för växt. Det var ett knåpigt göra. Vi skulle avlägsna allt skräp som fanns i arbetsmaterialet, så att det kunde förarbetas. Av den rensade paklan spanns tjocka trådar, som snoddes till rep. Av flera stycken tunna rep tillverkades sedan draglinor åt hästarna. Vi hade inte blivit ålagda en viss minimikvantitet, och det var jag mycket belåten över. När vi längre fram fick en ”norm” att göra per dag, kom jag i en svår ställning. Det gamla dilemmat återuppstod, antingen arbeta slarvigt och fylla normen eller lämna ett gott arbete och inte uppfylla betinget. Det blev kungjort, att endast de arbeterskor, som en längre tid ständigt hade överskridit minimikvantiteten arbete per dag skulle få madrasser och filter. För min del lyckades jag förstås aldrig göra mig förtjänt av en madrass.

Som straff för otillräckliga arbetsprestationer fanns förstås också temporärt förbud mot att skriva brev. Men i allmänhet gällde den bestämmelsen, att kriminella fångar fick skriva så mycket de ville, allmänna politiska fångar en gång i månaden, men ”trotskister” bara en gång var tredje månad. Breven fick bara vara till ”första gradens anhöriga” i rakt uppstigande eller nedstigande led. I brist på papper hade jag överhuvudtaget alls inte kunnat skriva, om jag inte hade träffat Maria Michailovna Joffe, änka efter förutvarande sovjetministern i Berlin. Hon skänkte mig ett ark brevpapper och ett kuvert.

I slutet på februari spreds ryktet att lägret Adak, invalidlägret, där hittills bara manliga fångar hade upptagits, nu också skulle ge plats åt kvinnliga sådana. Kotjmes hade ingen glädje av arbetsodugliga invalider. Nästan all det arbete som behövde uträttas på statsegendomen krävde människor med fysisk prestationsförmåga. Med kort mellanrum avgick två kvinnotransporter till Adak, det var ”farmorstransporter”, som de med godmodig ironi brukade kallas.

Bland de många avundade som fick bege sig till Adak var också fru Smirnova. Hon fick emellertid inte stanna länge i Adak, utan skickades till Vorkuta, där hon blev skjuten. Vidare Sjenja Miller, en i intellektuellt och sexuellt avseende abnorm kverulant. Vidare fru Almas, före detta sekreterare hos förre ledaren för internationella fackförbundet Losovskij. Hon hade under lägervistelsen blivit nästan alldeles döv. Vidare Anna Ivanovna Pesjina, m.fl. Efter ”farmödrarnas” avresa fanns många ”parkettplatser” lediga, men det lönade sig inte att flytta, ty det nya tältet hade just blivit färdigt, och vi fick genast ta det i besittning.

Det tältet var den bästa bostad jag under mitt långa lägerliv lärde känna. Det hade dubbla väggar, och det luftlager som fanns mellan de två tältdukarna skyddade mot kylan bättre än väggar av trä. Nya snygga ”vagonetki”, d.v.s. tvåvånings britsar var uppförda, och under den värsta kylan eldades dag och natt i tre järnugnar i tältet. I det stora tältet bodde över 300 kvinnor. Vi hade två dnevalnajas, och vissa tider fick vi ännu en tredje att på nätterna se till eldningen. Till den posten utsågs jag, eftersom jag inte ansågs duga till någonting bättre. Min tjänstgöring sträckte sig från klockan åtta på kvällen till sex på morgonen. Natten igenom gick jag fram och tillbaka och såg till ugnarna. Runt omkring varje ugn hängde och låg hela berg av klädesplagg. Dem skulle jag vända och placera om så att de blev ordentligt torra. Många av kvinnorna gav mig särskilda uppdrag.

Några ville bli väckta på bestämda klockslag. Det var till exempel de som skulle på vakt klockan två på natten. Men andra ville bli väckta till helt privata angelägenheter, exempelvis kärleksmöten på annat håll i lägret. Till dem jag minns av den sorten hörde min förra granne från Osjkurja, den storstilade Sina Janovskaja. Hon hade i Kotjmes återsett sin förra undersökningsdomare från Moskva. På sin tid hade han skaffat Sina fem års läger. Nu var han själv dömd till åtta år. Efter diverse filosofiska betraktelser över de tillfälligheter i det mänskliga livet som folk tvivelsutan är mera utsatta för i en totalitär stat än på andra håll i

världen, hade de två blivit goda vänner och snart övergått till sådant som unga människor överallt på jorden ägnar ett så brinnande intresse.

På söndagarna begav jag mig ofta bort till häststallet och hälsade på Anna Petrovna Meyer. Att besöka främmande baracker var som sagt förbjudet. Kom nu någon för att visitera svepte Anna Petrovna kvickt filter och täcken omkring mig och satte sig på mig.

På söndagarna lagade och lappade vi för det mesta våra stackars underkläder. Dessutom tyckte Anna Petrovna om att ”koka om” den mat vi fick i lägret. Efter hennes manipulationer smakade den faktiskt bättre, men rena häxeriet var det inte alltid. Den som uträttade mer än 120 procent av sitt beting hade på den tiden rätt att få köpa vissa slag av livsmedel extra, och detta kunde Anna Petrovna. Min verksamhet som ”natt-dnevalnaja” fick dess värre ett snabbt slut, då posten ifråga ströks i budgeten. Tills vidare blev jag skickad i köket att skala potatis. I april började i Kotjmes förarbetena till drivbänksanläggningarna. Hundratals ”parniki” – som gödselbäddarna heter på ryska – radades upp, den ena bredvid den andra. De torde ha mätt omkring tio till tolv meter på längden och omkring två meter på bredden och var omkring 1,80 till 2 meter på djupet. Endast de s.k. franska parniki, som det emellertid inte fanns många av, var inte så djupa. Fångarnas arbete i april bestod nu i att befria parniki från den snö som hade förvandlats till fasta isblock. Kvinnorna arbetade för det mesta parvis eller i små grupper. De första två dagarna arbetade jag tillsammans med en äldre sjuklig kvinna. Bägge ansträngde vi oss – jag skulle nästan vilja säga hjältemodigt – men vi var bägge skröpliga och sannolikt också tafatta. Vi uträttade omkring sextio procent av vårt dagsbeting, andra dagen mindre än den första. Tredje dagen höll jag förgäves utsikt efter min arbetskamrat. Hon låg redan på sjukhuset. Arbetsförmannen lät mig nu som tredje man ansluta mig till en annan grupp på två i närheten. De två friska och starka kvinnorna kommenderade mig hela dagen hit och dit och lät mig utföra den tyngsta delen av arbetet. När arbetsförmannen kontrollerade dagsresultatet, klagade de över att jag sinkade dem, så att de inte kunde komma upp i det vanliga. Jag bad att få arbeta för mig själv. Tanken att andra måste utföra en del av arbetet åt mig, var outhärdlig.

– Vad ska du kunna uträtta ensam? muttrade arbetsledaren. Då får du till slut minskad matranson också och sedan bär det bara utför med dig.

Nästa morgon upprepade jag min begäran så mycket enträgnare som ingen visade någon lust att arbeta ihop med mig. Alltså arbetade jag några dagar ensam och blev allt värre däran. På grund av den fysiska överansträngningen inställde sig hos mig ett mycket otrevligt svaghetsymtom: jag kunde inte längre hålla urinen. Mina vadderade byxor blev alldeles våta, frös naturligtvis genast till is, och resultatet blev blå- och njursmärter. Jag gick emellertid inte till sjukstugan. För sådana småsaker blev ingen sjukskriven. Oförtrutet fortsatte jag att arbeta. En dag råkade jag på nytt ut för en fullständigt nerisad drivbänksbale. Trots de mest hopbitna försök kom jag inte ur fläcken med den, jag var redan alldeles för uttömd på krafter för att kunna lägga den erforderliga styrkan i hugget med spetshackan. Det blev grönt och svart för ögonen på mig ...

När jag fick medvetandet tillbaka låg jag på sjukstugans veranda och de höll på med att gnida mig med snö. De hade hittat mig avsvimnad vid min drivbänk. Möjligen hade jag redan legat där en god stund. Jag hade fått ett sår i huvudet, när jag ramlade omkull, ena kinden var förfrusen och min hy var vaxgul med blå fläckar. Då jag hade ådragit mig en svår bronkit, blåskatarr och retning åt njurarna blev jag inlagd på en veckas tid. Efter utskrivningen blev jag ännu några dagar befriad från arbete, ty jag hade alltjämt feber. När temperaturen inte ville gå ner, förklarade den kvinnliga läkaren, att jag hade kronisk njurinflammation, men detta borde inte hindra mig att förrätta vissa lättare arbeten. Mot en böld ordinerade hon mjölk.

Under tiden hade det blivit töväder. På Kotjmes fanns det på den tiden inga vägar. Här och var måste man hoppa över sprickor i snön eller över forsande smältvattensbäckar och arbeta sig uppför eller utför hala sluttningar. Många gånger kom jag tillbaka från mathämtningen med tom eller halvtom skål, därför att jag hade spillt ut soppan på den hala vägen. Det värsta var att hämta bröd och mjölk. Då måste man passera en flodarm, som under snösmältningen var förvandlad till en vild fors. Några trädstammar hade lagts som ”bro” över forsens. En dag träffade jag på brötdelningsstället en man med trevligt utseende, så där mellan 35 och 40 år gammal. Han talade tyska och berättade, att han härstammade från Breslau, där han hade haft ett nöjesetablissement. Nu hade han blivit förflyttad hit från Vorkuta och skulle tillträda posten som arbetschef. Hans namn var Federbusch.

Vi balanserade tillsammans över ”bron” och han bar mitt bröd och min mjölk åt mig. Vi pratade. Han ledsagade mig ända till mitt tält och sedan gjorde han de frågor, som jag redan hade börjat oro mig för: om jag redan hade någon man i lägret, när vi skulle kunna träffas igen o.s.v. I ett sådant här läger är det nu en gång på det viset, att man måste ”ramla samtidigt med dörren in i huset”. Han skulle endera dagen få ett eget litet rum, där kunde man vara tillsammans, och resten skulle han nog ordna med lägerpolisen ... Jag avböjde.

Faktiskt kom han de nästföljande dagarna i egenskap av arbetschef till vårt tält och stack två gånger till mig små brevlappar, men jag lämnade dem obesvarade. I Olga M. fann jag en kamrat, som hämtade mitt bröd, om hon fick min dagsranson var tredje dag. Hon tillhörde en religiös sekt och förklarade, att det var en kärleksplikt i Kristus att hjälpa sin nästa. Denna kristliga dygd hindrade henne emellertid inte att begära halva min mjölkranson för att hämta den åt mig. Hur som helst, jag hade nytta av henne, för i annat fall skulle jag inte ha fått någon mjölk alls.

Det blev allt svårare att röra sig utomhus. På mina nakna fötter hade jag bara glappande gummiskor. Stövlar fick bara de som kunde arbeta duktigt. När jag för Anna Petrovna berättade om mötet med Federbusch, blev hon utom sig.

– Att inte begagna en sådan chans! Det där kommer ni allt att ångra! Utan en karl kan ni aldrig reda er i ett läger, särskilt som ni är invalid!

Jag sa henne, att jag ju inte hade avlagt någon ed att leva som nunna de fem åren, men att förknippa sexuella förbindelser med materiella fördelar var i mina ögon någonting helt enkelt omöjligt. Att så att säga sälja mig kunde jag inte. Hade hon själv kanske gjort det?

– Ja visst, svarade hon, och det var uteslutande tack vare att hon hade varit så pass förståndig som hon ännu höll ihop något så när. – Dessutom är han rentav en snygg karl, suckade hon.

Snart fick hon ännu tydligare klart för sig vad jag hade ”förlorat”. Federbusch gick naturligtvis inte omkring och tränade efter mig. Fjorton dar senare hade han skaffat sig en väninna. Och väninnan var ingen mindre än Anna Petrovnas granne i baracken ”häststallet” Valentina Gromova. Hon hade dittills arbetat som åkare. Trots att hon tillhörde kategorien TFT, d.v.s. första klassens vårdfall förflyttades hon nu till korgflättningsavdelningen och längre fram fick hon rent av ställning som arbetsförman.

För resten var Federbusch en hederlig karl. Aldrig betedde han sig så brutalt mot fångarna som hans företrädare hade gjort. Men han skulle inte ha varit en vanlig dödlig, om han inte hade utnyttjat de privilegier som förhållandena i ett läger erbjuder en viss kategori av de kriminella. Längre fram blev han förste lägerpolis.

När jag på nytt hade blivit friskskriven förflyttades jag till en annan arbetsgrupp. Under vintermånaderna hade tillverkats fem miljoner stycken små krukor av kogödsel och torvjord, i vilka skulle sås kålrots- och kålfrön. Krukorna förvarades i ett tält och hade frusit fast vid

varandra. Vi skulle skilja dem åt, vilket ofta krävde ingripande med bräckjärn, och åtskilliga gick därvid sönder. I detta arbete stod jag under Musja Joffes befäl, ty hon var arbetsförmännens biträde. Hon hjälpte mig förstås på alla upptänkliga vis. Men mitt hälsotillstånd försämrades från vecka till vecka. Efter den första bölden, som jag hade ådragit mig på sjukhuset, uppstod ideligen nya, allt större och allt djupare. När vi skulle flytta de många tusen gödselkrukorna, som förvarades uppe på skullen till en ladugård, kunde jag numera inte längre klättra utför stegen med de tunga lådor som krukorna förvarades i, utan fick i stället till uppgift att uppe på skullen fylla lådorna med krukor.

När vi hade avslutat detta arbete blev det svåra dagar igen. Resterna av de snömassor, som hade skovlats bort från drivbänksbalarna skulle nu lastas på vagnar och köras bort. En kväll när jag kom hem såg jag vid ingången till tältet ett anslag. Det gavs där besked om att fångarna omedelbart skulle till klädförrådet avlämna alla sina privata ytterkläder – jackor, kappor och pälsar. Kontrollvisitation skulle äga rum, och alla plagg av nämnda slag som då påträffades skulle beslagtas.

Först lång tid efter fick vi veta anledningen till åtgärden ifråga. Det var för att hindra flyktt försök. Skulle sådana på det hela taget riskeras, var våren den lämpligaste tiden. Men den allmänna meningen i vårt tält var följande: Det hela är förstås bara bedrägeri. Bara en förevändning att ta ifrån oss våra egna kläder. Hela natten igenom sprättades och syddes. Britsen under min innehades av armeniskan Annaida Adelchanova, till yrket sömmerska och lika resolut som hon var beräknande.

– Vad tänker ni göra med er kappa? frågade hon mig. Ni är väl ändå inte så dum så ni lämnar den ifrån er?

Jag var faktiskt ännu dummare än som så. Ty när hon nu föreslog mig, att hon skulle få sprätta isär kappan och ändra om den till kjol med livstykke, ifall jag ville ge henne tio rubel för arbetet, så slog jag genast till. Jag gav henne pengarna och kappan. Ritsch, ratsch. Vaddinläggen gav hon mig nådigast tillbaka, pälsbesättning och sidenfoder behöll hon. Vaddstyckena sydde jag ihop och fick på det viset en liten huvudkudde. Dittills hade jag sovit på två tegelstenar. Den huvudkudden av vadd blev min enda behållning av transaktionen, ty den eländiga midjekjortel hon tillverkade åt mig ersatte inte förlusten av kappan. Alla ytterkläder, frivilligt avlämnade eller efteråt beslagtagna, återlämnades för resten, när vi flyttade ur lägret. Vår oro, att alltihop skulle stjälas ifrån oss, visade sig i det fallet ogrundad.

Till min stora glädje fick jag under vistelsen i Kotjmes tre brev från min son i Moskva. Volodja skrev att han sedan första september 1937 gick i åttonde klassen i en rysk skola. Den tyska Karl-Liebnechtskolan hade blivit helt likviderad från och med januari 1938. Inte heller den tyska klubben i Moskva existerade längre. I ett av breven hade Volodja försökt att på ”konspirativt” vis meddela mig, att hans vän Frido Seydewitz hade blivit häktad, men det var så oskickligt gjort, att censorn säkert hade skrattat lika hjärtligt åt det som jag. Själva faktum var emellertid mycket ledsamt. Av alla min sons vänner hade jag alltid tyckt bäst om Frido. Bronskijs dotter Vanda Bronska hade häktats i mars 1938, hans bror Nikodem (Kuba) Varsjavskij redan i februari. Att M. Bronskij-Varsjavskij själv hade blivit häktad redan på sommaren 1937 hade jag förstått av en anmärkning i Volodjas första brev, det som jag fick i Sjør. Nu skrev han att han hade måst inställa sina besök på Isvestijas redaktion. Alltså hade vår vän redaktör Julek Rosenblatt också blivit häktad.

Av alla våra vänner i Moskva, skrev Volodja, fanns nu bara min väninna kvar – och Hans Rodenberg. Och honom, skrev min son, går jag och hälsar på alltsomoftast. Vad skulle jag göra? Hur skulle jag kunna varna min son för denne provokatör? I det brev jag skrev, gjorde jag en antydning om ”en trolös vän och patologisk lögnare”. Tyvärr misslyckades jag. Nästa gång skrev Volodja: ”det där om ‘patologisk lögnare’ har jag inte riktigt förstått. Vad menar

du med det?” Men efteråt tycktes han ändå ha kommit till klarhet – kanske min väninna hade hjälpt honom på traven. Ty Rodenberg nämnde han aldrig mer i något brev till mig.

I slutet av maj började tillredningen av drivbänkarna. Även för arbetet med att så kålrotsfrö i kogödselkrukorna var naturligtvis en kvantitativ minimiprestation föreskriven. Inte ens agronomerna begrep – eller kanske de var förbjudna att begripa? – den skada i folkeekonomiskt avseende som vållas av detta krav. Så till exempel skulle i varje kruka läggas två frön. Men det blev ofta nog ända till fem eller sex, de brådskande kvinnorna stoppade helt enkelt ner så många de i en hast fått i nypan. På det viset gjorde sig fångarna förtjänta av bättre kost, och de späda plantorna fick svälta, eftersom de åt upp näringen för varandra. Direkt i drivbänkarna såddes emellertid rädisor, morötter och dill. Vi tillbringade timmar i sträck i halvliggande ställning. Fukten och kylan gjorde att mitt onda allt mer förvärrades.

Så kom den första rensningen och gallringen. Den som ville göra sig förtjänt av ”tredje rätten” ryckte bara här och var upp ett ogräs och lät resten stå. Och att så mycket måste gallras bort, var återigen en följd just av kravet på minimiprestation vid såningen. Arbetet vid drivbänkarna blev dag för dag allt svårare för mig. Jag var nära ett fullständigt sammanbrott. Medan i vanliga fall endast en mycket svårt sjuk med hög feber och omtöcknade sinnesförmögenheter förlorar förmågan att hålla urin och exkrementer, så kom nu jag – till synes utan att lida av någon akut sjukdom – i ett sådant svaghetstillstånd, att jag förlorade kontrollen över dessa mina kroppsfunktioner. När jag vände mig till den kvinnliga läkaren, förklarade hon tanklöst:

– Incontinentia urinae et alvi ... sånt händer också andra, sånt är ingenting att göra åt.

Sjukvårdaren visade en smula mera förståelse.

– Nåå, min lilla dotter, sa han.

– Det måste väl finnas något medel, sa jag. Jag skulle ju hellre tåla de värsta smärtor än detta hemska tillstånd, sa jag till honom. Jag är ju inte längre en människa!

– Jag tycker förskräckligt synd om er, sa han deltagande. Men, ni förstår, här i Kotjmes finns det inget arbete avsett speciellt för invalider. Det måste ni förstå.

– Men jag kan inte inse, varför jag då inte blir skickad till Adak, där det finns sådant arbete, invände jag.

– Jaså, ni skulle vilja komma till Adak? sa han. Då ska jag göra vad jag kan. Skriv en ansökan till hälsovårdsavdelningen. Det lät jag inte säga mig två gånger. Redan samma kväll lämnade jag in ansökan. De veckorna måste jag varenda dag efter arbetets slut gå till sjukstugan för att få mina otäcka bölder omsedda. När den ena var på väg att läkas, slog genast en eller två nya ut. Även min skörbjugg blev allt värre. Maj och juni var de värsta månaderna för skörbjuggssjuka. Bredvid matutlämningen stod stora kärl med uppkok på späda granbarr. Av den bittra drycken måste alla dagligen svälja en mugg som profylax mot skörbjugg – annars blev det ingen mat!

Den 5 juni bröt isen på Usa upp. Det var första gången jag bevittnade det grandiosa skådespelet av en islossning på en bred flod. Det var intressant att en av de sista dagarna se svarta isflak segla förbi. De hade kommit ända från stenkolsfälten i Vorkuta-området.

Sedan slutet av maj eller början av juni arbetade jag i potatiskällaren med att göra i ordning sättpotatis. En dag ropade vår kvinnliga förman till mig.

– Gå ner till floden. Där finns potatis att samla ihop.

– Samla ihop? undrade jag orolig.

– Ja, det är mycket enkelt. Samla i hög. Det är absolut inte svårt, annars skulle jag inte skicka er.

”Vägen” ner till floden var ett enda kärr. Jag vadade i sörja till upp på halva benet. Äntligen nere vid floden såg jag följande: Över en lång, smal landgång bars sättpotatis ombord på en pråm som låg för ankar vid kajen. På stranden trängdes vagnar fullastade med potatis i säckar, korgar och lådor. Potatisen bars ombord av fångar. Säckarna var sköra och gick sönder, lådor och korgar vältes omkull, därför att bärarna hade för bråttom. Överallt rullade potatis omkring. Rop skallade från alla håll.

Jag skyndade hit och dit, samlade upp potatis ur sörjan och slängde dem tillbaka i korgar och lådor. Jag kände förbanden över bölderna lossna och glida av, men jag brydde mig inte om smärtorna, jag fortfor att bocka mig ner och resa mig upp, plocka potatis, skynda hit och dit. Redan började fångarna kalla mig för ”mormor” och ”idiot”. Och plötsligt hörde jag en röst:

– Har du inga ögon i skallen? Ser du inte – där på landgången! Där stod en manlig fånge med en stor säck, ur vilken potatisen rann ut genom ett hål. Landgången sviktade under hans tyngd och låg nästan ända nere på vattenytan.

– Blir det snart av! skreks det. Sy ihop det här hålet på säcken! Jag vände mig om och blev alldeles förskräckt. Det var den fruktade natjalniken, högste chefen i Kotjmes.

– Det kan jag inte, stammade jag. Inte ut på plankan. Och jag har ingenting att sy med.

– Vad? skrek mannen. Ingenting att sy med? Du tror väl du är här för ditt nöjes skull! Vilka är det då som ska arbeta, tror du? Titta på den här, en sån bortskämd liten fröken!

Fångarna skrattade. Alla var glada att ovädret hade urladdats över mig och inte över dem.

– Nåå, min docka, fortfor natjalniken. Det är allt du som ska arbeta!

– Jag vet, svarade jag förskrämd, jag arbetar ju så gott jag kan. Men jag är ju sjuk.

– Haha, har ni hört, hon är sjuk, den lilla dockan. Sjuk! hånade han.

Tårarna kom nu i ögonen på mig. Han skrek:

– Vad är det för en idiot som har skickat dig hit?

– Jag vet inte, sa jag.

Arbetsförmannen:

– Dra åt helvete! Jag vill ha en kvinna som kan arbeta. Hans röst gick i falsett av ursinne. Se till så du kommer härifrån, dra åt helvete. Nu förstod jag äntligen att jag fick ge mig av. Mödosamt anträdde jag vandringen genom sörjan uppför sluttningen, gråtande. Räddhågad kom jag tillbaka till potatiskällaren och talade om för övervakarskan, att natjalniken hade skickat mig tillbaka.

– Det har du säkert missuppfattat, sa hon.

– Nej, svarade jag, jag har visst och sant förstått det, han sa att jag skulle dra åt helvete.

– Och då kommer du tillbaka hit. Nej, gå du nu och vila dig, det är bra som det är. Hon tröstade mig godlynt. Jag släpade mig in på förläggningen och kastade mig på britsen. Hur länge skulle jag ännu plågas i detta helvete?

Den 17 juni hörde vi för första gången på året sirenen tjuta på en ångare på ingående. Skyndsamt blev vi, som stod på listorna att bli överförda till invalidlägret Adak, hämtade från våra arbetsplatser.

– Gör er klara med era tillhörigheter, raska på!

Att vi skulle få bege oss till Adak fick vi inte något officiellt meddelande om. Först måste vi till sjukstugan. Där tog sjuksystemen Sina Nemzova av mig alla gasbindorna om mina bölder och sa:

– Vi har så ont om förbandsmateriel, jag kan inte låta er resa er väg med våra gasbindor.

Ta farväl av vänner var det inte en tanke på. Vi rände ner till ångbåtens tilläggsplats. Först ombord kunde vi se oss omkring och ta reda på vilka som hade kommit med. Jag hade trott att Sonja Tsetsarskaja också skulle till Adak, men de ville först pressa de sista krafterna också ur henne. Bland dem jag hade sällskap med var georgiskan Lena Gogoridse och den psykiskt abnormala Mira Koslova, som jag ska berätta mera om längre fram. Vi var aderton stycken, tio män och åtta kvinnor.

Den 17 juni 1938, precis ett år efter avresan från Moskva och precis ett halvt år efter min ankomst till Kotjmes, fördes jag med ångbåt till Adak.

Två år i Adak

Framför oss i solskenet uppåt den lätt stigande terrängen låg ”invalidkommandirovkan” Adak. Från ångbåten lades ut en bred landgång. Dussintals händer hjälpte oss att stiga i land. Ankomsten av vår lilla transport, som till nära hälften bestod av kvinnor, utgjorde nästan en liten sensation för lägret.

Jag hälsade i all hast på mina gamla bekanta från Kotjmes, bland vilka jag till min ledsnad saknade fru Smirnova, och skyndade till sjukstugan. Jag hade på en och samma gång fem stora bölder: tre i vecka livet, en på bakdelen, en på ena låret.

– Hm, hm, hm, brummade doktorn för sig själv, nånting så svårt som det här har jag aldrig förr varit med om.

Jag nämnde, att jag alltid hade brukat ha bölderna ordentligt förbundna, men att de i dag hade tagit bindorna ifrån mig.

– Det var bra illa det, sa doktorn, för i Adak har vi inga bindor.

– Inga förbandsbindor, utbrast jag. Alls inga? Ett läger för sjuka och arbetsförmögna och inte någon förbandsmateriel på sjukhuset! Men något slags vitt tyg måste ni väl ändå ha, som man kan klippa runda lappar av och klistra fast med kollodium, sa jag, det är ofta ännu bättre än bindor.

– Jag vet, jag vet, sa doktorn, men kollodium har vi inte heller. Med stor omsorg gjorde han mina bölder rena, mer kunde han inte göra. Till sist sa han: Var så god och kom hit varenda morgon, på kvällarna är det mottagning bara för dem som arbetar, och ni kommer ju inte att kunna arbeta på länge. I morgon ska jag presentera er för doktorn.

– Är det då inte ni som är doktor?

– Nej, bara kandidat (lekpom), men nästan färdig läkare, svarade han och smålog. Jag blev häktad sista terminen före examen. En sympatisk människa, denne Semjon Michailovitj M. Och att han genast sjukskrev mig, det var som en saga. Fast detta att mina bölder inte blev förbundna ... I baracken kungjordes, att vi kunde gå till förrådet och hämta madrassvar och filter. Detta var alltså ännu en fördel framför Kotjmes, där jag hade haft varken filt eller halmsäck. Några gick med sina madrassvar till snickeriet, andra till häststallet för att få dem fyllda. Jag föredrog för min del hyvelspån, det var snyggare än höet, sa de till mig.

Nästa förmiddag blev vi nyanlända undersökta av doktorn. Mig ordinerade han genast sjukmat. Mot bölderna, sa han, skulle han ge mig svavel. Jag redogjorde också för svagheterna i mina slutmuskler med den ofrivilliga avgången av urin och exkrement som

följd. Han ansåg, att först måste bölderna botas. Kanske skulle jag då bli så pass mycket starkare, att också nämnda besvär försvann.

– Det är en fångsjukdom, den kommer att gå över alldeles av sig själv, sa han och klappade mig på axeln. Ni är sannerligen precis som en liten misshandlad leksak, tillfogade han och smålog. Till slut gav han mig dessutom en rekvisition att visa fram i klädförrådet. På den skulle jag få ut en klänning och ett par skor.

För resten fanns det i Adak välhållna torra vägar. Vi fick veta, att Adak, fastän beläget norr om polcirkeln i klimatiskt avseende hade det vida gynnsammare än Kotjmes. Terrängen var nästan fri från kärr. Skogen skyddade mot de isande stormarna norrifrån. I Adak var jag med om en lägsta temperatur om 48 grader minus. Myggplågan sommartid, som just ett par dar före vår avresa hade tagit sin början med sedvanlig häftighet, var i Adak likaledes väsentligen mindre svår, tack vare att skogsmarkerna var torra.

Flera veckor i sträck fick jag slippa att arbeta. Något speciellt sjukhus för kvinnor fanns det ännu inte. Men kvinnobaracken var rymlig och inte överbefolkad. De sjuka fick ligga på underbritsar inom en bestämd del av rummet. Svavelkuren var ledsamt nog utan framgång, och läkaren försökte i stället behandla mig med jäst. Redan hade jag flera dagar förtärt jäst utan att den minsta förbättring inträdde. Tvärtom. Jag fick en djupt sittande böld på halsen, och den måste rent av till slut skäras.

Det fanns inom lägreets område en liten skogsdunge, där jag tyckte om att uppehålla mig. En dag kom jag där i samtal med en ung man. Han tillhörde de kriminellas kategori. Han hade lagt märke till att jag hade svårt för att gå.

– Det kommer sig av mina bölder, sa jag.

– Har de ännu inte försökt med seruminsprutningar av ert eget blod? undrade han.

– Nej, svarade jag. Kan man göra blodinjektioner mot bölder?

– I Vorkuta brukar de alltid göra det, svarade han. Läkningen beror på en framkallad retning, det talade läkaren i Sangorodok Maria Trofimovna om för mig. Jag hade bölder av det här formatet – och han visade, att de var minst så stora som hönsägg – och dem blev jag av med på några dagar.

Jag kunde inte få den unge mannens berättelse ur huvudet. Nästa dag förde jag i sjukstugan den behandling på tal, som går ut på att injicera serum av patientens eget blod. Bägge sjukvårdarna, både den gamle koreanen och Semjon Michailovitj M. var närvarande. De svarade, att de visst och sant redan länge hade tänkt på saken, säkert var att insprutning av eget blod ökade kroppens motståndskraft. Emellertid var effekten individuellt synnerligen olika, och eftersom jag var så svårt nere i fysiskt avseende, hade de kommit överens om att hellre inte försöka metoden på mig.

– Ni borde ändå försöka, sa jag. Nu har jag haft de här otäcka bölderna fyra månader i sträck och i längden står man sannerligen inte ut med sådant.

Några dagar efter började den gamle koreanen behandla mig med autoserum. Blod togs ur en ven och injicerades intramuskulärt. Redan efter två injektioner började bölderna skrumpna ihop. Inga nya uppstod. Inom tolv dagar var jag fri från bölder och har aldrig sedan dess haft några.

Nu blev jag också utskriven som arbetsduglig. Jag inträdde i korgflättningsgruppen, som tillverkade de stora tunga korgarna att transportera grönsaker i, som vi i Kotjmes också hade använt att skaffa undan snö med. Vidare gjorde vi små prydnadskorgar och papperskorgar. Arbetsledare var en viss Chivritj, svåger till Anita Russakova, vår ”fransyska”. Som instruktör

hade vi en sympatisk gammal fånge vid namn Uchin. Karlar och kraftiga kvinnfolk skar till videdäpparna, andra – särskilt de skickliga koreanerna och kineserna – flätade korgvirket, och de svagaste medlemmarna av gruppen, bland dem jag, hade till uppgift att välja ut jämna tunna spön och skrapa av dem. Av dessa vita vidjor gjordes papperskorgar. Arbetet var inte svårt, men också här blev jag efter i fråga om kvantiteten. – Så snygga behöver ni inte göra dem, om det blir litet bark sittande kvar så gör inte det nånting. På det här viset blir ni ju aldrig färdig med ert beting, sa arbetsledaren.

Det var samma gamla historia: kvantitet på kvalitetens bekostnad. Inte långt efteråt fick jag av Chivritj order att gå som nattvakt vid blåbären i bageriet. Han hade nämligen under sig inte bara en utomhusgrupp – bärplockerskor – utan också en inomhusgrupp som hade till uppgift att konservera bären. De stackars människorna såg fasligt ynkliga ut när de kom tillbaka från bärplockning i skogen. Det var augusti, den månad då de små stickflugorna härjar som värst. Blåbären blev dels inkokta och förvandlade till saft, troligen att konsumeras av de fria, dels torkades de och överlämnades till apoteket som medicin mot dysenteri. Det var de bär som låg för att torkas som jag skulle hålla vakt över, och alltså satt jag några veckor framåt från klockan åtta på kvällen till åtta på morgonen uppe på torkugnen och såg efter att ingen kom och stal blåbär.

En av de första dagarna efter min ankomst till Adak hade jag stiftat bekantskap med en gammal man, Franz Baumberger från Steyr i Österrike, en schutzbundkämpe, som efter Schutzbund-upprorets sammanbrott i februari 1934 tillsammans med sin familj hade sökt asyl i Sovjetryssland. De flesta av hans gelikar hade blivit djupt besvikna över det arbetarparadis de där fann. Många sökte sig sedan till österrikiska beskickningen och tog risken att vända tillbaka till sitt land. De som inte gjorde detta, blev nästan allihop under en eller annan förevändning häktade i Sovjetunionen.

Baumberger anklagades med stöd av paragraf 58 mom. 4 i den sovjetryska strafflagen för samröre med kontrarevolutionära borgerliga kretsar i utlandet, därför att han hade brevväxlat med en frimärkssamlare i Prag och på begäran skickat honom sovjetryska frimärken – utan att ana att han därmed gjorde sig skyldig till kontrarevolutionärt handlings sätt. Den gamla mannen led otroligt, både av hemlängtan och av en känsla att vara fullständigt ensam och övergiven, jag tror att han var mera olycklig än någon annan utlänning jag förr eller senare träffade i lägret. Ryska förstod han inte ett ord och att lära sig det förhatliga språket ville han inte höra talas om.

Så fasligt gammal var Baumberger för resten alls inte, jag tror femtiofyra år, när jag blev bekant med honom, men han var fullständigt nedbruten. Inte långt efter det jag hade träffat honom blev han svårt sjuk. Vi hade just då en dysenteriepidemi. Något sjukhus fanns det ännu inte i Adak. Utanför området hade de rest ett tält ute i skogen, där alla de sjuka förlades i en fruktansvärd trängsel. Inga hygieniska åtgärder vidtogs. Läkare och sjuksystrar var maktlösa. Det var en skandal. Och detta gick under benämningen invalidförläggning, vitt och brett omtalad och berömd som ett mönster av humanitär straffverkställighet!

På detta ”sjukhus” dog patienterna som flugor, och deras kvarlåtenskap tillföll staten. För att hindra att ”de fördömda banditerna” kunde komma i besittning av något han hade ägt överlämnade Baumberger till mig ett gammalt slitet guldmünt (hur han hade räddat det igenom otaliga visitationer är en gåta), litet underkläder, en snusdosa och en fickkniv, vilket allt jag om det någonsin blev möjligt för mig, skulle skicka till hans yngste i landsflykten födde son som ett minne av hans far. Jag ansökte om och erhöll tillstånd att besöka Baumberger i sjukhustältet. Den luft som slog mig till mötes, hade redan för länge sedan upphört att vara luft, det var en bestialisk stank. Bra att de svårt sjuka inte längre lade märke till sådant. Där låg den stackars Baumberger stel som en död. Men hans apatiska uppsyn fick

genast liv så snart han såg mig. Han var fylld av ett rent ut sagt fanatiskt hat mot ryssarna och sovjetstaten. Här talade en människa som kände sig bedragen på alla sina ideal och hela sin stackars livslycka. Han var ovettig på allt, han okvädade allt som var ryskt och sovjetryskt. Allt emellan blev han mera mänsklig och vek, fylldes av dödsaningar och av längtan efter sitt hemland. Med tårar i ögonen talade han om de österrikiska skogarna, där han hade gått på jakt, om de klara bergbäckarna, där han hade fiskat foreller, om sin hustru och barnen, som han väl aldrig skulle få återse.

Varenda dag hade jag blåbärssoppa med mig som jag hade lärt mig tillreda på ryskt manér. Fastän Baumberger hade en fruktansvärd blodig diarré, som hotade att förvandla honom till en mumie, fick han färsk mjölk där han låg. Han visade den harmset ifrån sig, begärde opium och var ovettig på de ”okunniga” ryska läkarna, som inte ens kände till att man inte får förtära okokt mjölk när man har diarré. Själv hade jag emellertid inte alls haft en genomgående dålig erfarenhet av ryskt medicinskt vetande, och faktiskt fick jag nu i sjukstugan veta, att Baumbergers diarré innebar en svår vitaminbrist som måste behandlas med tillförsel av vitamin B2 och C, alltså med förtäring av rått kött – bäst var lever –, färskt smör, färsk mjölk, rå frukt och råa grönsaker. Av allt sådant fanns bara råa bär och färsk mjölk tillgängliga, och nu övertalade jag den svårt sjuke Baumberger att dricka mjölken och äta blåbären. Han kom som en av de få överlevande tillbaka ur det fruktansvärda tältet.

Sjukvårdaren Semjon Michailovitj som jag redan första dagen i Adak hade sökt för mina bölder, visade mig ett utomordentligt starkt intresse. Hela lägret började dryfta den senaste sensationen: Semjon Michailovitj, som till skillnad från så gott som alla andra män ännu aldrig hade inlåtit sig med en kvinna, hade blivit kär. Han var vad man gemenligen kallar ”en vacker karl”: storväxt, bredaxlad, smärt, med markerade, regelbundna anletsdrag. Vi blev mycket goda vänner, och jag tyckte det var erkännansvärt att han varken med framfusighet eller genom att skönmåla den lycka som skulle stå att vinna om vi ingick ett lägergifte, försökte förmå mig att gå honom till mötes. Tvärtom visade han så mycket ansvarskänsla, att han gjorde klart för mig, att man fick på köpet åtskilligt inskränka sina moraliska och estetiska anspråk.

Semjon Michailovitj var trettiosex år gammal. Hans liv hade förlöpt på ett för sovjetryska förhållanden under de två första decennierna efter revolutionen alls inte ovanligt sätt. Han var född i byn Staryje Borovitjy i Tjernigovområdet. Efter att vid tjugooett års ålder ha blivit inkallad till militärtjänst, fick han för första gången i sitt liv läderskodon på fötterna och ett bad. Hemma i byn hade han på somrarna gått barfota, på vintrarna i hemmagjorda bastskor, hade på somrarna plaskat omkring i bydammen och under årets övriga åtta månader överhuvud aldrig tvättat sig. Eftersom han var analfabet måste han som nyinryckt rekryt börja skolan, visade sig vara en begåvad pojke och skickades efter fullgjord militärtjänst till mellanskola, blev i sinom tid student och studerade medicin i Krasnodar (f.d. Jekaterinodar) vid Kuban i Nordkaukasus.

År 1935 blev han häktad några månader innan han skulle avlägga sin läkarexamen. Varför? Att ställa den frågan i sådana sammanhang hade vi i lägren för länge sedan vant oss av med. Vad man i varje enskilt fall kunde få veta, var ju ändå inte den rätta orsaken, utan bara en tillfällig förmodlig anledning till häktningsåtgärden.

Hos sådana unga människor som Michailovitj, som har sovjetregimen att tacka för allt, skulle man vara benägen att anta, att de känner en entusiastisk tillgivenhet för staten och är beredda att försvara staten mot varje inre eller yttre vedersakare. Denna tacksamhetskänsla är nog också till en viss grad ett faktum hos de flesta, och så hade också varit fallet med Michailovitj – även om han var böjd för att något överskatta sin egen andel i sina framgångar. Men just de bäst begåvade bland dessa unga kultur-uppkomlingar, och till dem hörde alltså Semjon

Michailovitj, kände undervisningens politisering och reglementeringen av sitt intellektuella liv i partidoktrinernas stela former som hinderliga fjättrar. De började revoltera mot det schematiserande och dogmatiserande, som på alla håll beskar deras frihet att forska och tänka – utan att dock uppge sin principiellt lojala inställning till sovjetregeringen.

– Liksom hos Shakespeare Julius Caesar misstror Cassius med orden:

”Han tänker mycket; sådant folk är farligt”,

så misstrodde överheten också oss, sa Semjon, fastän vi på den tiden ännu var innerligt tillgivna det bolsjevikiska systemet, som ju hade gett oss starten uppåt.

– Fastän? upprepade jag. Och jag berättade för Semjon Michailovitj hur det hade gått för de tyska kommunister, som hade sökt asyl som politiska emigranter i Sovjetunionen. Vi talade om oktoberkämparnas tragedi, och undan för undan kom vi till den övertygelsen, att idealism och trohet mot politisk övertygelse under den stalinska eran inte längre stod högt i kurs. Straffet hade i främsta rummet drabbat dem, som stod den bolsjevikiska ideologien närmast. Det verkade som om Stalin starkare misstrodde dem som hade sympatiserat med Lenins parti och som hade bevarat sin lojalitet ända in i den nya tiden – än de gamla motståndarna.

Semjon Michailovitj kände till en smula om livet i Västeuropa, och ville veta mer och mer om det. Allt vad jag – på min eländigt bristfälliga ryska – berättade för honom om Tyskland före Hitler, om Frankrike, Sverige, Österrike och andra länder, intresserade honom på det livligaste. Så kunde han bli alldeles upptänd av entusiasm för vissa former och spelregler inom den västliga parlamentarismen eller för det faktum, att det i andra länder finns olika tidningar, som var för sig företräder olika politiska åsikter och som bekämpar varandra. Hur det ser ut ”på andra sidan gränsen” hade för resten inga mindre än Sinovjev och en rysk diplomat, vars namn jag har glömt, berättat för honom om. Ända till på sommaren 1936 hade nämligen Semjon Michailovitj suttit i samma cell i en ”politisk isolator” som Sinovjev och den där diplomaten. Denna fängelsetid hade för honom betytt ett slags politisk högskoleutbildning.

Hos Semjon Michailovitj märkte jag tydligare än hos andra, hur snabbt fängelse och tvångsarbetsläger kan förvandla en människa från anhängare till fanatisk motståndare till regimen. Men hade han inte blivit häktad, så hade han säkerligen blivit en statsbejakande individ och en duktig läkare, som skulle ha gjort sitt land goda tjänster. Till min förfäran gick han i sin nya antisovjetistiska inställning rentav så långt, att han började flirta med nazismen. Han berättade för mig att i hans by, liksom också i andra ukrainska samhällen i Tjernigovområdet, starka illegala separatistiska strömningar hade hållit sig levande ända in på trettioalet, ja, att de efter 1933 hade blivit ännu starkare, och att till och med nationalsocialistiska idéer hade fått fotfäste där.

– I Ukraina hoppas folk på krig. Hos oss blir Hitler mottagen med öppna armar, sa han.

Det var första gången jag hörde sådana yttranden. Och jag kan inte avgöra, om och i vilken mån det låg fakta bakom. För resten utgjorde de politiska diskussionerna inte stor del av samtalsämnen mellan mig och Semjon Michailovitj. Han var inte någon teoretiker och intresserade sig mera för andra saker, till exempel konst. Att jag på den tiden ännu talade mycket dålig ryska, inkräktade naturligtvis på möjligheten att komma till noggrant formulerade ståndpunkter, men att jag så fort lärde mig ryska språket har jag i främsta rummet Semjon Michailovitj M. och vår åtta månader långa vänskap att tacka för.

Under sommarens lopp hade ytterligare tre transporter anlät till Adak, och i varje transport fanns det kvinnor med, så att vår förläggning snart blev full och mer än så. Från Kotjmes kom bl.a. Sonja Tsetsarskaja och hennes väninna Anna Matvejeva, från Vorkuta finskan Anna Vasiljevna Kukkonen, som jag snart blev god vän med. Anna Vasiljevna hade arbetat i

Karelen som ställföreträdande folkkommissarie för kulturella ärenden och var författarinna. Vi hade en mängd gemensamma intressen. Av henne fick jag för första gången i mitt liv höra litet om den finska litteraturen, som vid tiden för min utresa ur Tyskland var så gott som okänd där. Anna Vasiljevna berättade innehållet och deklamerade delar av det av Elias Lönnroth år 1835 publicerade – av honom hopsamlade – nationaleposet Kalevala. Jag kom att tänka på ”Hiawatha” av Longfellow. Jag hade inte läst något av de stora finska författare, som fru Kukkonen berättade om, hade inte ens någonsin hört deras namn. Där hade man gått och inbillat sig, att man något så när kände till 1800-talets och 1900-talets litteratur och hade inte en aning om det finska grannfolkets kultur! Mycket anspråksfullt hade vi på min tid i gymnasiets högsta klasser talat om ”världslitteratur” och ”världshistoria”, men hur långt nådde våra kunskaper? Den engelska, franska och amerikanska historien och litteraturen kände vi något så när till, om Italien, Sverige, Norge, Ryssland visste vi en smula, men hur var det med Indiens och Kinas kulturhistoria och med serbernas litteratur, armeniernas, tjeckernas, esternas? Lika litet visste vi någonting om dem som om den finska.

På hösten 1938 kom en ny överste chef (natjälник) till Adak, en est. Han hette Adolf Vilhelmovitj Rammo. Oaktat sitt ominösa förnamn var han en av de absolut korrekta och humana tjänstemän jag har träffat i lägren, ja, han var utan tvivel den mest mänskliga och hyggliga av dem alla. Hans fru, en sympatisk, men nästan döv gråhårig dam, och två barn, en sextonårs flicka och en tretton års pojke, hade följt med honom upp i höga nordn. När sommarferierna nalkades sitt slut vände mor och dotter tillbaka till Leningrad. Pojken stannade. Rammo anställde vår gamla Anna Ivanovna Pesjina, som redan i Osjkurja hade varit dnevalnaja hos natjälniken där, som hushållerska och en annan fånge, den unga lärarinnan Anja Bokal, som guvernant åt sonen. Han avlönade dem rikligt med livsmedel.

De överordnade skulle förstås inte ha reda på, att natjälniken lät en ”trotskist” undervisa sin son. Ytterligare en svårighet bestod däri, att det inte fanns några läroböcker, och att man inte heller kunde skaffa några från Leningrad. Ibland på kvällarna samlades ett helt koncilium omkring Anja, och tvistiga frågor inom geologin, historien eller biologin blev då gemensamt avgjorda. Min specialitet var nånting som alls inte låg särdeles bra till för Anja Bokal, nämligen att sätta upp knepiga regula de tri-uppgifter. Sådana levererade jag så att säga på löpande band, och unge Rammo tyckte det var roligt. Han var matematiskt begåvad. Även geografi var han förtjust i, och våra hetsiga debatter i geografiska frågor ville aldrig ta något slut. Vi hade omröstning om vid vilken av de fem nordamerikanska sjöarna Chicago är beläget, om Kilimandjaro är högre än Aconcagua, om Fidjiöarna ligger östligare eller västligare än Nya Hebriderna, om Trinidad är en fransk eller en brittisk besittning, om Titacacasjön hör till Peru eller Bolivia o.s.v. Någon atlas fanns det inte i Adak. Anja ritade upp alla kartor ur minnet. Men vår kollektiva ansvarsmedvetenhet var mycket stor, och Anja gjorde sig oändligt mycken möda. Så fick hon också den glädjen, att hennes elev nästa år bestod inträdesproven i Leningrad till sjunde klassen mycket bra.

I juli 1938 kom dr Neumann oväntat till Adak. När jag ett halvår tidigare hade tagit farväl av honom i Osjkurja, där han som jag ovan har omtalat, var överläkare, hade jag inte trott att vi någonsin skulle återse varandra. Nu var han utnämnd till överläkare här i Adak. När han fick höra talas om vänskapen mellan mig och Semjon Michailovitj, blev han djupt sårad. Hur hade jag kunnat föredra en ”musjik” framför honom, som hade vårdat mig månader i sträck! Motsättningen mellan de två männen gick så långt, att dr Neumann till slut ställde om, att Semjon Michailovitj förflyttades till ”Tegelbruket”, en liten filial till det stora invalidlägret Adak, belägen fyra kilometer bort. Det var synnerligen förtretligt.

Vid den tiden arbetade jag i instrumentverkstaden. Mitt arbete bestod i att med en liten hammare slå metalltråd rak. Sedan klipptes tråden till trådstift. Det var ett lätt och trevligt göra. I samma arbetsgrupp sysselsattes också Anna Vasiljevna Kukkonen och en viss fru

Lamina. Under samtalen med den sistnämnda kunde jag en gång konstatera hur liten världen är. Fru Laminas syster, som hette fru von Weber, var gift med schweiziska statsrådet Karl Moor, som var vän till Karl Radek. År 1919-20 hade miljonären Karl Moor i Berlin spelat en stor roll i tyska kommunistiska partiet. I den praktfulla inramningen av en svit på Hotell Esplanade hade jag på den tiden blivit bekant med den briljantgnistrande fru von Weber. Och här träffade jag hennes syster i ett sovjettryckt tvångsarbetsläger!

Ofta medan vi som bäst höll på med att hamra tråd, kom Semjon Michailovitj på besök. Hans företrädare hade två gånger i månaden brukat komma till huvudlägret för att hämta mediciner. Semjon Michailovitj ”glömde” alltid någon oundgänglig medicin och kom minst två gånger i veckan. Eftersom instrumentverkstaden låg utanför lägerområdet, hade vi det mycket bra. Vi kunde gå ut i skogen. Med vaktsoldaterna hade Semjon gjort ett avtal, och de blundade med bägge ögonen. I sin egenskap av läkare stod Semjon mycket högt hos dem.

En dag rekvirerade lägerchefen åtta kvinnor, som skulle forsla 1200 tegelstenar från Tegelbruket till Adak. Jag anmälde mig glad i hågen vid tanken på vilken överraskning det skulle bli för Semjon Michailovitj. Sonja Tsetsarskaja var också med. Ledare för gruppen var en företagsam resolut armeniska vid namn Olga. Vi färdades i en stor båt och hade ett fasligt besvär att kämpa oss uppför floden i den motvind som rådde. De fem kvinnor som hade gått till fots kom fortare fram än vi tre i båten, och var förmodligen inte heller så trötta. Till vår ledsnad visade det sig, att tegelstenarna inte låg på stranden färdiga att hämtas, och att det inte heller fanns någon som kunde lasta dem på bärställningarna åt oss. Olga bestämde, att två av gruppen skulle ställa sig och lasta, och alltså fick vi som bar, släpa på 200 i stället för 150 stenar. Jag tänkte, att det skulle vara uträkning med att ta fler stenar åt gången och slippa gå så många gånger, ty vägen var besvärlig, den sluttade ganska brant. Men när jag kände på den första bördan jag hade fått, upptäckte jag att jag hade trott mig om mer än jag orkade, och jag måste bekväma mig till att gå vägen tjugofem gånger.

De åtta tegelstenar som jag bar vägde nära trettio kilo. Det blev en svår dag. När jag hade vandrat vägen tolv gånger – alltså ännu inte fullgjort halva min del av arbetet – darrade knäna inunder mig så svårt, att det var knappt jag förmådde bära det tomma bärstället tillbaka upp. Jag hoppades hela tiden att Semjon Michailovitj skulle komma och avlösa mig, men jag spanade fåfängt efter honom. Allt långsammare förflyttade sig karavanen av tegelbäreskor utför. Jag var just på väg tillbaka upp efter femtonde gången, då Semjon Michailovitj kom rusande med stora språng däruppiifrån. Han hade varit hos en sjuk i byn och först nu fått veta, att vi var här. Jag hade ännu tio turer kvar att gå.

– Tio! utbrast Semjon muntert. De där åttio tegelstenarna bär jag åt dig på fyra turer. Och faktiskt släpade han så lätt som helst tjugo tegelstenar i taget. Sedan gav han mig ordentligt på huden för mitt lättsinne. Jag fick på inga villkor anmäla mig till så svårt arbete. Men att jag på det viset hade skaffat mig möjlighet att komma till Tegelbruket gladde honom naturligtvis i alla fall.

Hans ridderliga beteende lockade för resten till efterföljd. Den ene kavaljern efter den andra anmälde sig och hjälpte de andra kvinnorna att bära. Sedan lastade männen tegelstenarna åt oss ombord. På återvägen var det bara två kvinnor i båten, arbetsledarinnan Olga och hennes väninna. Alla de andra gick till fots längs stranden. Semjon Michailovitj gjorde mig sällskap genom skogen.

I Adak fick vi lossa våra 1200 tegel igen och lägga upp dem ordentligt på stranden. Mera döda än levande kom vi tillbaka till baracken. Det var redan sent på kvällen.

Kanske jag aldrig i Kotjmes hade haft en arbetsdag lika svår som den med tegelbärandet, och ändå var allt mycket lättare att stå ut med i Adak. Hela tonen var annorlunda. Visst förekom

också där övergrepp och brutaliteter, vi hade en tid särskilt en lägerpolis, som på det gemenaste vis plågade fångarna, men den djuriska behandling och utsugning som i Kotjmes hörde till ordningen för dagen såg jag inte till i Adak eller åtminstone ganska sällan. Nu följde åter lugna arbetsdagar: bankning av metalltråd i instrumentverkstan, rengöringsarbete i grönsakskällaren, lappning av säckar, målning av den nybyggda ”klubbens” väggar och liknande. För det mesta arbetade jag tillsammans med Anna Vasiljevna Kukkonen och den unga Anja Teplova, som hade svårt hjärtfel.

En dag, när Anja Teplova och jag var sysselsatta utanför lägerområdet, kom Semjon Michailovitj fram till oss. Han berättade att arbetsfördelningschefen (narjadsjiken) en av dagarna skulle begära några kvinnor från Adak till att ta upp potatis på Tegelbruket. Vad tyckte jag, skulle jag ha lust att komma? Han hade redan talat med narjadsjiken Savoloka, som han var god vän med. Men jag skulle inte fördenskull känna mig bunden att komma.

Jag blev genast förtjust i planen och Anja, som också hade sin vän på Tegelbruket, var likaledes eld och lågor.

– Jag skulle bli väldigt glad, sa Semjon Michailovitj, om du kom till Tegelbruket på en två, tre veckor, jag är bara orolig för din hälsa, potatisupptagning är inte ett arbete för minskat arbetsföra, man vet aldrig hur det kan bli, om vi får någon möjlighet att hjälpa er.

– Det ska nog reda sig, förklarade vi fulla av tillförsikt. Nästa morgon kom också mycket riktigt arbetsfördelningschefen Savoloka och kungjorde:

– De behöver nödvändigt några kvinnor på Tegelbruket till potatisskörden. Förläggning i kvinnobaracken som har uppvärmning. Jaha, är det någon som anmäler sig frivilligt?

– Jag! ropade jag. Jag anmäler mig.

– Jag också! ropade Anja Teplova, Sonja Tsetserskaja, Anna Matvejeva och andra.

– Åhå, har man bara sett! sa narjadsjiken. Det där var minsann storartat. Han flinade. Och jag som trodde det skulle bli ett rent fasligt besvär med att få någon enda, tillfogade han med låtsad förundran. Så skrev han upp sex stycken av oss. Jaha, gör er då färdiga, med det allra nödvändigaste.

De andra kvinnorna fnittrade och sa: – Brudarna ska till Tegelbruket ... Det var inte något elakt hån. Alla önskade oss det bästa vi kunde få. Och så drog vi i väg.

Kvinnobaracken på Tegelbruket var inte större än en medelstor stuga. Vanligtvis fanns där bara åtta kvinnor inkvarterade. Knappt hade vi kommit litet i ordning där inne, förrän vi blev uppropade att bege oss ut på åkern och börja arbetet.

Vi hade enstämigt valt Sonja Tsetserskaja till ledarinna för vår lilla grupp. Hon avdelade Nina, Vera och sig själv till att gräva upp potatisen. Vi ”arbetsoförmögna av första klass”, det var de två Anjorna och jag, skulle plocka upp och samla ihop. Vi satte igång och arbetade i ganska rask fart, det tyckte vi åtminstone själva.

Till arbetsförmannen hade vi sagt, att vi helst ville arbeta utan middagspaus för att spara den tid det tog att gå den långa vägen – om vi bara sedan kunde få mat genast klockan sex. I själva verket hade vi tänkt oss att ute på åkern äta oss mätta på potatis. Alltså samlade vi kvickt ihop litet brännbart material, gjorde upp eld och ställde våra små fältkittlar över.

– Hör ni där borta, det där är inte tillåtet! ropade ”de inhemska” potatisplockerskorna till oss.

– Det har ingen sagt åt oss, svarade vi.

– Men det är ju därför vi talar om det för er!

– Hur kan ni veta, om vi har hört det då? skrek Sonja, och i detsamma fick vi syn på en figur som styrde kurs tvärsöver åkern åt vårt håll.

Vi tänkte, att det var någon av våra uppvaktande, som nu kom för att hjälpa oss.

– Är det er? frågade vi varandra ömsesidigt. Men mannen var främmande för oss alla. Han var ovetting och frågade vem som hade gett oss lov att tända upp eld och laga mat här. De små kokkärnen slog han omkull. Fräsande släckte vattnet elden. Vi böjde oss instinktivt efter våra potatisar. I en hast hade vi alla begripit, att vi åtminstone skulle kunna steka de halvkokta potatisarna i askan. Men mannen genomskådade oss. Det visade sig sedan, att det var lägerpolisen. Han trampade ut de ännu svagt glödande bränderna och kastade de halvkokta potatisarna i en korg, som han tog med sig.

Utan att ha fått middag fortsatte vi arbetet.

Småningom dök våra manliga vänner en efter en upp. Först Anjas Ovsjennikov som var arbetsförman, sedan Sonjas Baranov, som var frisör, och så Semjon Michailovitj. De hjälpte oss att bära fram några korgar och tömma dem i stora säckar. Men – just det som vi hade varit rädda för – länge fick de inte visa sig på åkern, om vi inte ville ha bråk redan första dagen. Skymningen hade för länge sedan brutit in när äntligen arbetsförmannen kom för att skriva upp arbetsresultatet. Han räknade hit och dit och muttrade något om att vi inte hade gjort vårt beting. Vi svarade, att vi måste göra anspråk på ett avdrag, eftersom vi först i dag hade kommit dit från Adak och hade börjat arbetet senare än de andra.

För övrigt tycktes han inte vara särdeles styv i räknekonsten. På hemvägen kom vi överens om att kontrollräkna hans enkla tal, eventuellt göra mer än bara kontrollräkna ... Just som vi var färdiga att gå pekade han på ett ämbar som Sonja hade på armen och sa:

– Vad är det där?

– Potatis, svarade Sonja, ty han hade redan dragit undan säcktrasan som låg över.

– Det är förbjudet att ta potatis med sig från åkern, sa han.

– Var skulle vi annars ta dem med oss ifrån, när det är på åkern de växer och inte på träna?

Arbetsförmannen blev röd i ansiktet. Vi lät honom stå och begav oss muntra i hågen på väg mot Tegelbruket. Men det blev inte vi som skulle få skratta sist. När vi kom fram till kommandirovkan, som här inte utgjorde ett avstängt område, stod plötsligt lägerpolisen framför oss igen.

– Visitering! sa han.

Mycket att visitera fanns det inte, eftersom vi bar potatisen öppet i ett ämbar. Men den tog han ifrån oss.

– Absolut förbjudet att ta potatis med till baracken, sa han.

– Hör nu ni! lät Sonja höra sin röst med aggressivt tonfall. Vem tror ni vill plocka er lortiga potatis, om man inte får ta ett par med sig att äta?

– Under den tid då potatis skördas, utanordnas potatis genom köket, och det räcker, sa han.

– Räcker, jo, det där känner vi till. Halvannan skiva potatis i en halv liter kålsoppa åt slavarbetarna! Vad Sonja där sa, stämde fullt ut med sanningen.

I ena ändan av mansbaracken och med särskild ingång från motsatta sidan hade Semjon Michailovitj sin sjukmottagning. Längst in stod hans säng, dold till hälften av ett förhänge, till andra hälften av medicinskåpet, som delade rummet i två delar. Det var varmt och gott

därinne. Till och med en riktig fotogenlampa med lampglas hade han. På andra sidan korridoren bodde lägerpolisen, talade Semjon Michailovitj om för mig. Jag blev rädd.

– Lägerpolisen? Men är det då inte för riskabelt att jag kommer till dig?

– Inte ett dugg, försäkrade Semjon lugnande. Han känner till det hela. Jag har ordnat det.

Så var det alltså i ett läger. Den som hade förbindelser kunde ordna allt. Till och med med vaktpersonalen. Anja Teplovas, Anja Matvejevas och Sonja Tsetserskajas ”fästmän” hade likaledes ordnat allt på förhand.

Jag berättade för Semjon Michailovitj om vår otur med de snattade potatisarna. Han drog på mun åt vår naivitet. Sedan gav han mig några snörstumpar och sa, att jag skulle stoppa potatisarna i byxbenen och i ärmarna på jackan och så binda snörena om.

– Jag vet inte, sa jag tveksamt, jag tror inte jag bryr mig om det.

– Så där gör alla, påminde Semjon. Man måste tjuta med ulvarna. Det var skönt att för en gångs skull slippa sova i en massförläggning. Semjon Michailovitjs rum hade någonting ”hemtrevligt” över sig. Sent på natten följde han mig och hjälpte mig varsamt genom sörjan fram till dörren till vår barack.

”Filialkommandirovkan Tegelbruket” var i många avseenden mera primitivt organiserad än huvudlägret Adak. Precis som i Kotjmes fanns det varken vägar eller stigar. Inte heller fanns det något bad och inte ens ett avträde. Enligt tyst överenskommelse gick kvinnorna till en liten skogsdunge åt vänster utför sluttningen mot bäcken, männen åt höger, där en grop var grävd bakom buskarna. Så var det på sommaren. Hur de bar sig åt på vintern vet jag inte. Hela terrängen var vid den tidpunkt då vi arbetade på Tegelbruket fullständigt nersvinad. På nätterna var de flesta för lata för att avlägsna sig från barackerna utan gjorde sin nödtorft alldeles utanför dörren. På mornarna sprang vi ner till vår bäck för att tvätta oss, men det hade redan börjat bli ganska kallt, och mer än det allra minsta tvättade vi oss heller inte. Jag bad Semjon Michailovitj att få vara ensam och ostörd en liten stund på kvällarna och tvätta mig i hans rum, och det fick jag. Efter det smutsiga arbetet på åkern hade man faktiskt behov av det. Arbetet var ganska ansträngande, och hur mycket vi försökte kunde vi inte prestera den fordrade dagskvantiteten. Redan andra dagen hade jag fått ganska ont i högra armen, men jag sa ingenting. När Semjon tredje dagens kväll hälsade på mig med en kraftig handtryckning, märkte han att jag ryckte till, så ont gjorde det. Han konstaterade att jag hade ådragit mig en senskideinflammation.

– Om jag sjukskriver dig blir du skickad tillbaka till Adak i morgon dag, sa han. En sån otur!

– Alls inte, replikerade jag. Jag stannar här. Jag har överansträngt mig när jag skakat av potatisstånden, och det ska jag hädanefter göra med vänstra handen. Det ska nog gå på något vis. Semjon lade ett skönt spritomslag på armen. Fjärde dagen var en söndag, baddag på Tegelbruket. Då det inte fanns något bad på platsen begav sig hela förläggningen under ledning av sjukvårdaren och lägerpolisen till Adak för att bada. På hemvägen skilde Semjon och jag oss från de andra.

Ibland skulle man ha kunnat glömma, att man var internerad i läger. Men jag hade svår värk i armen. Och nästa morgon skulle en besvärlig arbetsvecka ta sin början igen.

Nästa morgon tog Sonja mig avsides.

– Hör på, Susanne. Ni måste hjälpa mig. Den där karln, arbetsförmannen, skojar oss. Det är omöjligt att vi inte skulle fylla dagsprestationen, när vi arbetar så tarmarna kan ramla ur kroppen på oss. Jag tror att han krediterar sina vanliga arbetare en del på vår bekostnad. Vi måste avslöja honom. Ni är säkert så rapp i räkning, att ni kan göra det.

– Det är svårt att räkna på ett främmande språk, man trasslar in sig, sa jag. Men kanske om jag får räkna på papper.

– Ja visst, sa Sonja. Ni tar en papperslapp och räknar kvickt ut vad jag ska säga er. Och hon lade ut sin plan för mig. Genom att inte gå fram över åkern i ett sammanhang, utan dela upp den i smålotter så oregelbundet som möjligt och sprida oss över det hela och avverka en smålott här och en annan där skulle vi till sist få arbetsledaren alldeles yr i mössan.

Faktiskt såg det också ut att lyckas. Arbetsledaren protesterade förstås alltsomoftast och sa till exempel: ”Men är inte det där en lott som ni tog i går?” Eller: ”Vänta ett tag, låt mig själv ...” Å andra sidan ville han förstås inte ge sig någon blotta och förråda, att han inte kunde följa med i Sonjas invecklade lantmåteri.

Alla våra försök att på detta inte fullt redliga vis rädda vår ”ära” som redliga arbeterskor, ledde emellertid till intet. Vi förföljdes av otur. Vera blev sjuk och forslades tillbaka till Adak. Dagen efter var det Anja Teplovas tur; vår lilla skara hade smält ihop till fyra. Och när vi på tionde dagen av vistelsen på Tegelbruket, det var en lördag, dödströtta kom hem till baracken, redan saligt frossande i tanken på den stundande söndagen, bröt plötsligt det våldsammaste åskväder lös över våra huvud. Vid de överläggningar som arbetsförmännen regelbundet höll under ordförandeskap av arbetsfördelningschefen, hade det visat sig, att vi sex kvinnor från Adak enligt vår arbetsförmans beräkningar, på papperet redan hade avverkat hela den potatisåker vi hade fått oss tilldelad, medan det i verkligheten ännu återstod så och så många hektar oskördad potatisåker. Det ena ordet hade gett det andra. ”Adakbrudarna” var ett ord som någon lät undslippa sig, en annan hade påpekat att ju två av ”brudarna” hade blivit sjuka och att resten var så gott som arbetsodugliga. Den egentliga orsaken till att just vi sex hade blivit utvalda, stod klar för vem som helst, man påminde sig kavaljerernas påhälsningar ute på åkern, försöken att ”olovligen tillägna oss en del av årets potatisskörd”, Sonja Tsetserskajas uppkäftighet, kort sagt ... I egen hög person uppenbarade sig Tegelbrukets arbetsfördelningschef och röt att detta var någonting alldeles oerhört, han avskedade oss alla, han skulle skaffa sig nya arbeterskor från Adak.

– Ni trodde att ni hade kommit hit för att bara ha roligt, ni o.s.v. Detta till oss som hade slitit oss halvt fördärvade! Tidigt på söndagsmorgonen måste vi sno ihop våra knyten och blev skamligen och skymfligen bortjagade.

De där tio dagarna på Tegelbruket tänkte vi ofta tillbaka på. Trots allt slit hade det ändå ibland varit trevligt. En slav är ju så anspråkslös. Knappt känner han en smula hemtrevnad omkring sig, knappt har han börjat få lyssna till vänliga och varma ord från en människa som står honom nära, så glömmer han både hunger och umbäranden och sjukdom. Framkommen till Adak gick jag till sjukstugan och lät undersöka min arm.

– Tendovaginitis, sa sjukvårdaren. Hur länge har det gjort ont?

– Sen i går kväll, narrades jag.

– Jag skriver upp er till fjorton dars arbetsförmögenhet. Ni måste hålla armen i fullständig vila och får inte uträtta det ringaste med den.

Jag fick en kompress om underarmen, men det var inte på långa vägar så bra som Semjon Michailovitjs spritomslag. Kanske vårt besök på Tegelbruket var orsaken, men kanske också detta att han själv kom så ofta på besök i Adak, hur som helst. Nemesis nådde Semjon Michailovitj. Han blev degraderad till vanlig arbetare. För Semjon, som från sitt tolfte till sitt tjugoförsta år hade utträttat en rysk bondes alla tunga sysslor, var det emellertid inte något särskilt svårt straff att behöva arbeta som skogsarbetare. Inte heller ändrades någonting i hans förhållande till hans gamla patienter. Nu som förut var Semjon läkare och behandlades med

hänsyn även av soldater och vaktmanskaper. Och tack vare detta hade vi fortfarande möjlighet att träffas då och då. När jag på nytt var utskriven som arbetsduglig blev jag skickad till grönsakskällaren. För det mesta sorterade vi nu lök. Det var ett arbete som man kunde stå ut med. Bland mina arbetskamrater fanns en kvinna med svårt njurlidande, Maria Lvovna Sokolovskaja. Det påstods, att hon var syster till Trotskijs första hustru. Bara en enda gång i sitt liv hade hon sett sin svåger Leo Davidovitj – strax före hans deportation till Sibirien – för omkring fyrtio år sedan.

En vacker dag spreds ryktet: en transport till Adsva-Vom ska avgå. På listan stod redan alla fysiskt arbetsdugliga kvinnor uppförda, men inte heller vissa invalider som till exempel jag och Anja Teplova undgick sitt öde. Det var ju en i lägret vedertagen regel att alla ”kärlekspar” skulle skiljas åt. Semjon Michailovitj ville vända sig till dr Neumann och utverka att jag fick stanna kvar på grund av sjukdom. Men detta satte jag mig bestämt emot. Semjon var dödsolycklig. Men vad fanns att göra? Vi hade hela tiden haft att räkna med att vi kunde bli skilda åt.

Det blåste en otäck snöstorm när vi marscherade i väg. Att gå till fots aderton kilometer i ett sådant väder är ingen småsak. I AdsvaVom tycktes de inte ha väntat oss. Tillsammans med omkring tjugo andra blev jag inkvarterad i susjilkan, det rum, där utarbetarnas filtstövlar och ytterkläder förvaras till torkning över natten. Vi fick varken britsar eller täcken utan måste sova i våra kläder på golvet.

Trots att vi knappt hade fått vila ut, måste vi redan nästa morgon ut och arbeta. En trevlig överraskning väntade oss. Vi blev förda ner i ett slags potatiskällare. Där låg potatisen lagrad tre meter högt. Potatisen hade förmodligen transporterats i regnigt väder på öppna prämar eller kanske den hade frusit och fått töa upp igen. Hur som helst, den var fruktansvärt lortig, iskall och som tvål att ta i. Vi hade nu oss förelagt att skilja potatisen åt i tre ”sorter”, nämligen: bra och torr potatis, som ännu dög att lagra, angripen potatis, som snabbt måste konsumeras (som svinfoder och i fångköket) samt för det tredje helt rutten potatis tillsammans med smuts- och jordklumpar.

Stegar eller läkten fanns det inga. Vi fick klättra uppåt brädväggarna med hjälp av springor mellan bräderna och sedan häva oss upp på armarna till taksparrarna. Under så ansträngande fysiska kraftprov uteblev hos mig inte vissa fatala reflexföreteelser. Hela dagen satt jag våt i byxorna på högen av kall och rutten potatis. Händerna blev stela av köld och till sist omöjliga att röra. Jag utträttade inte mer än något över halva mitt beting. Nästa dag blev det ännu värre. Jag kände mig förfärligt sjuk. På natten fick jag feber. Svåra blås- och njursmärter tillkom. Jag sjukanmälde mig. Samtidigt med mig hade Lida Silvanova från Adak blivit sjuk i halsfluss.

Sjukvårdaren kom, en smalvuxen, trevlig pojke som visade de vita vackra tänderna när han skrattade. Ansiktstypen var starkt mongolisk. Han hette Dsafar och var tatar, berättade han. Lida och jag blev obeskrivligt lyckliga över att vi tydligen hade tillräckligt hög feber, vi behövde inte gå till arbetet. Nästa dag förklarade sjukvårdaren, att hans chef hade bestämt, att vi skulle få ligga i ett annat rum, där vi åtminstone fick britsar. Plötsligt böjde sig sjukvårdaren ner över mig och viskade: – Doktor Göring vill gärna tala med er, han säger att han tror att han har träffat er förr! Ack, ja visst, doktor Göring, det var ju den tyske läkaren som under vår transport från Osjukurja till Kotjmes ville behålla mig kvar på sitt sjukhus, påminde jag mig.

Alltså begav jag mig till doktor Göring.

– Vad tycker ni, har jag inte ett fenomenalt minne, jag minns ert namn? När man betänkte hur många hundratals fångar som passerade Adsva, måste man visst och sant medge, att han hade rätt. Får jag ta mig en titt på er? sa han.

Han undersökte mig grundligt.

– Oss emellan sagt, sa han, så föreligger för ögonblicket ingenting oroande, en liten retning åt njurarna – och i dag är ni ju också redan nästan feberfri, men jag sjukskriver er förstås ändå – det kan vi tillåta oss! ... Det viktigaste är ert hjärtfel. Jag begriper det inte, här har ni det ju svart på vitt efter den första läkarundersökningen, sa han och knackade med fingret på ett rosafärgat kartotek kort, att ni är helinvalid och ska vara helt befriad från arbete. Det där vet ni själv, varför låter ni då skicka er hit och sättas till ett sådant svinjobb?

– Vad vill ni jag ska göra, sa jag. Från läkarnas sida har inte gjorts någon invändning mot att jag blev uppsatt på listan över de kvinnor som skulle skickas från Adak och hit.

– Vad är det för en idiot som är överläkare där borta? frågade dr Göring.

– Doktor Neumann.

– Jaså, Neumann, den där spekulanten och smusslaren. Den ska jag väl ge en minnesbeta ... Säg, fru Susanne, skulle ni inte vilja stanna här i Adsva? Jag tar in er på sjukhuset. Sjukhuset här i Adsva är det bästa i hela Ucht-Petj-lägerområdet med dess nära en miljon interner. Jag ska personligen se till er och absolut aldrig tillåta, att någon sådan där arbetsfördelningskorpral tvingar er till kroppsarbete.

– A, tack, men nej, tack så mycket, stammade jag – hellre skulle jag nog vilja komma tillbaka till Adak. Och när jag sa detta kände jag att jag rodnade som en ertappad skolflicka.

– Åhå, är ni så fasligt intresserad av att komma tillbaka till Adak. Jag förstår, att då har jag kommit för sent ... men stanna här åtminstone fjorton dar, tre veckor! Ta igen er en smula!

– Jag tror det blir bäst om jag genast får åka tillbaka, sa jag.

– Jaha, sa han då. Diagnos: angelägna hjärteaffärer! Då kan jag inte göra något. Han skrattade godlynt. Då kan ni få åka tillbaka i morgon eller övermorgon tillsammans med den där – vad är det nu hon heter, han tittade efter på ett papper, den här Lida Silvanova. Jag har fått ett brev från en bekant i Adak, Schneidermann, ni vet? Jag nickade. Jag visste, att Schneidermann, som förestod livsmedelsmagasinet och följaktligen var en mycket mäktig man, levde tillsammans med Lida.

– Jaha, jag ska skicka hans Lida tillbaka till honom. Kanhända att hon verkligen har halsfluss. Skickas tillbaka på grund av sjukdom, så är vi färdiga med den! När allt kommer omkring så är det ju jag som är läkaren och inte den där uppblåsta kakadoran på arbetsfördelningskontoret. Det är jag som kan bestämma.

Jag förstod, att Schneidermann grovt talat hade köpt sin Lida fri genom dr Göring. Även sådant hörde till metoderna i lägerlivet. Vart man såg, blev man varse korruption. Men storsinta människor av den typ som denne Göring, som lät muta sig för att göra andra människor gott, var säkerligen inte de värsta.

– Det stannar naturligtvis mellan oss, sa han när han gav mig handen till farväl. Och glöm nu inte, att ni absolut inte behöver arbeta. Hur många år är det ni har fått?

– Fem, och två har jag nu bakom mig.

– Jaha, då så, då ska ni från och med nu bara ligga tre år på ugnen och spotta i taket, om det roar er. Åberopa ni er bara på mig. Det är jag som har sagt det till er. Tror ni jag generar mig för en sådan där orangutang!

Jag sa för andra gången adjö och tack så mycket.

– Jag skickar er dessutom ett brev genom Dsafar. Det ska ni vara så snäll och lämna fram till den där överkloke Neumann, inte sant? Men någon avfärd blev det inte nästa dag. Det fanns ingen häst ledig. Vi sörjde inte över detta, ty nu visste vi ju, att inget ont mera kunde drabba oss. Maten i Adsva var mycket bättre än den vi fick i Adak. Dessutom hade Lida fått ett underbart livsmedelspaket av sin Schneidermann, och alltså levde vi sorglöst och tog dagen som den kom. På en gång gick dörren upp och in steg ”vikingen” Fjodor Fjodorovitj Krasovskij, min ”räddare” på flodfärden per pråm den där gången.

– Hallå! ropade han. Jag hörde att ni var här.

Och så fyllde han vårt lilla rum med sin enorma vitalitet. Krasovskij hade blivit en betydande person i Adsva, han innehade posten som rukrab, d.v.s. han organiserade sysselsättningen i lägret. Också han ville övertala mig att stanna i Adsva-Vom – så att säga i hans vingars beskydd – och han blev omåttligt förvånad, när han fick veta, varför jag inte ville.

– Det skulle jag aldrig ha tänkt mig! Det är ju storartat! Alltså har ni på nytt gått sönder. Den förra gången var ni nära att stryka med, så nära som helst. Han frågade efter Anna Petrovna Mayer och efter Sonja Tsetsarskaja. Anna Petrovna hade på sommaren blivit frigiven och rest till Naltjik, berättade jag för honom, och Sonja var här i Adsva-Vom.

När vi bröt upp den följande morgonen kom dr Göring själv till släden och räckte mig brevet till dr Neumann. Krasovskij kom släpande med en fotsack av pälsverk och sin egen berömda pälsfodrade skinnrock. Kusken fick sträng tillsägelse att ha bäggedera med tillbaka och lämna dem till honom. Resan till Adak var ett rent nöje. Endast tanken på de stackars kamraterna som i den kalla och fuktiga källaren måste rota omkring bland rutten potatis och smuts, dämpade min glädje att få komma tillbaka till Adak. Tillsammans med oss reste också en äldre kvinna, vars reumatism på de få dagarna hade blivit så illa förvärrad, att hon inte längre förmådde röra en lem. Henne skickade dr Göring naturligtvis likaledes tillbaka.

Uppståndelsen i Adak när vi plötsligt kom tillbaka var inte liten. Gladast var Semjon Michailovitj. Han var alldeles ifrån sina sinnen av lycka. Brevet från dr Göring blev för övrigt inte utan effekt. I sjukstugan behandlade de mig hövligt. Jag slapp gå i arbete. Arbetsfördelningschefen låtsades inte se mig.

I längden är det dock inte möjligt att leva i ett läger som icke arbetande invalid, om man inte får ta emot livsmedelspaket. Födan är fullständigt otillräcklig. Jag vände mig till några av våra kvinnliga kontorister och frågade om det inte fanns någon underordnad kontorssyssla. Efter någon tid sa man åt mig, att jag på middagen vid åttatiden skulle komma till kontoret, en ingenjör skulle vänta på mig där. Utom jag var också Anna Vasiljevna Kukkonen och Dora Kogan kallade dit. Den unge ingenjören skulle göra utkast till projekterade byggföretag och behövde en massa häften som var linjerade på ett visst sätt. Detta var nu ett uppdrag där det inte föll sig svårt för mig att ställa mina medtävlarskor i skuggan. Då de två andra helt enkelt inte var vidare förtjusta i det ”tråkiga” arbetet, blev de inte harmsna över att skickas tillbaka igen som underkända, medan jag fick jobbet ifråga på kontoret. Därmed hade jag emellertid alls inte blivit anställd på stat i kontorsbranschen. För arbetet fick jag endast och allenast ett pålägg av 200 gram bröd om dagen. Men nu behövde jag åtminstone inte svälta. Dessutom är bröd ju i ett läger det bästa betalningsmedlet. Närmast arbetade jag nu bara tre timmar om dagen under den officiella middagspausen, ty under den ordinarie arbetstiden var alla bord på kontoret upptagna. I januari 1939 blev emellertid byggavdelningen en självständig organisation. Den utvidgades och fick namnet produktionsavdelning och inrättade ett eget kontor åt sig i det utanför lägerområdet belägna nya, ännu bara halvfärdiga sjukhuset. Detta sjukhus hade ”sysselsättningsorganisatören” (rukraben) i Adak, ingenjör Dmitrij Platonovitj

Rosé, byggt efter egna ritningar. Jag fick en passersedel så jag kunde lämna lägerområdet och gjorde nu heldagstjänst. Till en början såg Rosé på mig med en smula sneda blickar, han stötte sig förmodligen på min brutna ryska, men när han fann, att jag begrep mig på att umgås med räknestickan och även för övrigt kunde räkna kvickt och noggrant, ”till och med” utan räknatabeller – vilket alltid försatte alla i omåttlig förundran – anförtrodde han mig att göra upp kalkylen på några projekt. Vid den tiden hade jag också redan lärt mig ganska bra renskriva de kalkyler jag fick mig förelagda, vilket förut hade fallit sig svårt, därför att ingenjörerna hade en så urusel handstil.

En ännu större svårighet vid renskrivningen och som tog åtskillig tid att övervinna, var att alla tre ingenjörerna begick rent fasansvärda stavfel. Till en början skrev jag naturligtvis samvetsgrant av också felen. De sovjetryska ingenjörerna – med undantag av det fåtal äldre, som hade fått sin utbildning redan före revolutionen – hade börjat studera sin specialvetenskap utan att ha fått tillägna sig ens så mycket allmänbildning, att den hade kunnat mäta sig med folkskolebildningen i andra länder. Detta är högst begripligt, om man betänker, att den nya sovjetstaten inom kortast möjliga tid hade måst utbilda specialister, som måste rekryteras ur de politiskt pålitliga elementens led.

Så arbetade jag två hela månader på kontoret, och området för de uppgifter jag blev tilldelad utvidgades mer och mer. Sekreterare med den imponerande titeln ”kontrollör av produktionen” var en viss Kislitsin, en egendomligt allvarligt nykter man. När jag första gången såg honom kom jag att tänka på Heines ord:

”Sie stelzen noch immer so steif herum,
so kerzengerade geschniegelt,
als hätten sie verschluckt den Stock,
womit man sie einst geprügelt ...”

(Ur ”Deutschland – ein Wintermärchen”.)

Kislitsin gick nämligen omkring stel som en stör, vilket verkade synnerligen komiskt. Men när jag av Semjon Michailovitj fick höra, att han hade den så kallade bechterevska sjukdomen, som yttrar sig i att de nedersta ryggkotorna växer ihop, så lade jag band på min lust att ironisera. Kislitsin var en hängiven och duktig arbetare, och liksom han var Rosés högra hand, så blev nu jag produktionskontrollören Kislitsins högra hand.

Under tiden hade Semjon Michailovitj på nytt börjat stiga en smula på lägreets hala sociala stege. Han gick inte längre på ”allmänt arbete” utan arbetade på snickarverkstaden. Då han ägde en utomordentligt god handaskicklighet blev han snart en av de bästa snickarna i Adak. Arbetsförmannen anförtrodde honom nyckeln till verkstaden, och följderna blev att vi ganska ofta hade hemliga möten där. För det mesta kom Semjon Michailovitj och hälsade på mig på kontoret eller hämtade mig efter arbetets slut. För Rosé var Semjon luft, de två talade aldrig med varandra. Semjon rent av hatade ingenjören. Även jag fann Rosé föga sympatisk, änskönt han dittills hade uppfört sig fullt korrekt mot mig och vi drog ganska jämnt med varandra.

Strax efter förstamaj-festligheterna 1939 förbereddes en ny stor fångtransport till Adsva-Vom. Adsva var en betydande godsomlastningsplats, och fångtransporten skulle förmodligen i främsta rummet göra pråmar i ordning till den stundande seglationsperioden. På kontoret fick jag syn på den av URTsch d.v.s. arbetsfördelningscentralen, översända listan. Ovsjennikov, Anja Teplovas fästman, var med på den, men lyckligtvis inte Semjon Michailovitj. När jag på kvällen i ett tjänsteärende ännu en gång kom tillbaka till kontoret, vinkade en medarbetare till mig och visade mig i smyg under bordet namnlistan. Det var densamma som jag redan hade sett, skriven med anilinpenna, femtiotvå man. Men – som nummer femtiotre var med bläck

ännu ett namn tillfogat, och det var Semjon Michailovitjs namn. Handstilen föreföll mig bekant. Semjons namn hade ingen annan än Rosé skrivit till.

Jag skyndade genast till Semjon Michailovitj. Han sprang till chefen för URTsch, Losovskij. Denne försäkrade på hedersord, att han inte hade satt upp Semjon på listan. Stod han ändå nu uppsatt hade detta blivit beslutat efteråt vid sammanträdet mellan natjalniken, ingenjören och lägerpolisen. Semjon rörde upp himmel och jord. Han skrev en inlaga till natjalniken Rammo. Han sprang till dr Neumann. Han bad och bönföll. Ingenting hjälpte. Den femte maj på kvällen avgick transporten.

Så ofta Semjon Michailovitj hade tillfälle till det skickade han mig brev och biljetter. Han arbetade hos ångfartygsbolaget PURP. En söndag – det var den femtonde eller sextonde maj och vattnet stod redan överallt högt på isen – kom han oväntat gående fram till lägerporten i Adak. Vakten ville inte släppa in honom. Vi talade med varandra genom stängslet. Till slut fick Semjon ändå tillåtelse att beträda lägerområdet, Rammo gav honom den själv. Semjon berättade stammande, att han inte hade kunnat stå ut av längtan.

– Men hur har de låtit dig ge dig av?

– Jag sa inte vart jag ämnade mig. Bad bara om permission. Jag måste vara tillbaka till kvällskontrollen. Det hinner jag förstås inte. Men mer än tre dygns arrest ger de inte för sen ankomst. Det har ju ändå lönat sig för mig, för jag har ändå ännu en gång fått se dig.

Vi gick upp på mitt kontor, för att Semjon skulle få värma sig. Då kom också Rosé dit.

– Se där, hur står det till? frågade han min vän med en hjärtlig handtryckning.

– Tack, utmärkt, svarade Semjon i samma ton. Jag trivs utmärkt i Adsva-Vom. Ni förstår, människorna där är bättre. Sådana eländiga lymlar som i Adak finns det inte i Adsva. Och han såg Rosé rakt i ansiktet. Det enda tråkiga, fortfor han, det är att behöva vara skild från Susanne ... Det tar hårt på mig, mycket hårt, mumlade han. Rosé sa ingenting mera. Med tårar i ögonen bad Semjon att jag skulle följa honom en liten bit utanför lägret, så att han skulle få säga ett riktigt adjö till mig. Det var redan högt på tiden att han gav sig av. För andra gången samma dag måste han tillryggalägga en sträcka på 18 kilometer genom smältande snö på floden Usas opålitligt tunna istäcke, och allt detta bara för att träffa mig i tio minuter och få tala med mig.

Det var sista gången. Inte långt efter skickades Semjon Michailovitj från Adsva till Kotjmes, och ännu senare till Vorkuta och sedan till Inta. Vi hörde ganska ofta av varandra, men vi har aldrig träffats igen.

Längs floden Usa sträckte sig öster om Adak ett kalkstensberg. Något riktigt berg var det egentligen inte, bara en terräng av kullar, där två höga, bisarrt formade kalkstensklippor reste sig. De gav en egendomlig charm åt landskapet. Ur klipporna sprängdes kalksten som brändes till kalk. Centrum för detta industriella företag var ”Kalkbränneriet”, halvannan kilometer bort från Adak. Chef för företaget var en man vid namn Sedov. Han bodde alldeles ensam på platsen i en liten stuga inte långt från de tre väldiga kalkugnarna. För det mesta kom arbetarna gående från Adak till arbetet vid Kalkbränneriet. Men det fanns där borta också en ganska stor barack för fångar, och de tider då det arbetades för högtryck sattes ibland dessutom ett tält upp så att ända till tvåhundra arbetare kunde förläggas där.

I början av maj 1939, strax efter att Semjon Michailovitj hade lämnat Adak med den stora transporten till Adsva-Vom, föreslog Rosé mig att jag skulle överta bokföringen vid Kalkbränneriet. Den posten hade tidigare fru Lamina innehaft, hon hade rent av bott i stugan hos Sedov.

– Med er snabba arbetstakt, sa Rosé till mig, ska ni kunna klara kalkbränneriets bokföring utan att behöva inställa ert arbete här hos oss. Tror ni inte det?

Alltså fick jag min första officiella anställning som ”administrativ medarbetare” i lägret, ty en sådan post var upptagen i Kalkbränneriets budget. Jag kom nu i åtnjutande av ”tekniska personalens middagsmat”, samma måltid som tillkom alla ”kontors- och sjukvårdsarbetare”, varförutom jag ägde att ”lyfta” 700 gram bröd om dagen samt en avlöning på femton rubel i månaden.

Inom kort hade jag blivit inarbetad, och så kom Rosé med ett nytt förslag. Jag skulle åta mig att sköta också Tegelbrukets räkenskaper. Han bad att jag en eftermiddag skulle göra mig fri från de löpande göromålen och åka med honom ditöver. Där skulle jag sätta mig in i anläggningens produktionsmaskineri och i allt som för övrigt uträttades på den lilla ”subkommandirovkan”. Naturligtvis förrådde jag inte med ett ord, att jag redan av egen erfarenhet kände till en del av vad som ”uträttades” där – till exempel potatisupptagning under ytterst klandervärda omständigheter. Det beredde mig en stor tillfredsställelse att nu som medlem av administrationen komma tillbaka till den plats, från vilken jag tio månader tidigare hade blivit skymfligen bortjagad. Råskinnet till natjalnik var emellertid inte längre kvar. I stället var det nu den unge Lubarskij, som jag hade blivit bekant med redan på kontoret i Adak, som stod i spetsen för Tegelbruket. Lubarskij var – liksom sin företrädare – en fånge. Under det att ledarna för statsegendomarna och de självständiga lägren alltid måste vara fria, utsågs ofta cheferna för sådana här små filialer bland fångarna; det fanns nämligen på den tiden inte så gott om fria människor i höga nordn.

Vi gjorde en rond genom hela Tegelbruket, med början i lertakten, fortsatte över ältningsverket och pressen, genom den väldiga torken och till brännugnarna. Ävenledes kastade vi ett öga in i barackerna. I kvinnobaracken – om man nu ska använda ordet barack om ett så snyggt litet rum – fanns bara fyra fångar. De föreföll leva ett idylliskt samliv med sina respektive äkta män – bland vilka Lubarskij var en och hans förste arbetsledare Podobjedov en annan. De som bodde där var tydligen privilegierade fångar alla. De levde till största delen av de livsmedelspaket, som skickades till dem av deras anhöriga. En av kvinnorna kände jag för resten igen från min vistelse vid Tegelbruket, och även hon kände igen mig. Följaktligen kom vi att tala om den med så föga framgång krönte potatisplockningsexpeditionen den där gången. Alla hade väldigt roligt åt historien, och det skrattades åtskilligt.

Men Rosé blev röd i ansiktet. Samtalsämnet tycktes inte alls tilltala honom. Till slut kom vi också till det utomordentligt lilla kontoret, och jag övertog officiellt den nya posten. När vi i vår roddbåt kom tillbaka till Adak, var det just kvällsavlämning. På led och rotar stod de trasiga, avtärda, bleka fångarna uppställda framför barackerna. Moln av myggor kretsade omkring dem, slog ner på deras huvud, halsar och händer och sög deras blod, men den sadistiske lägerpolisen, en kriminalfånge, som tog emot avlämningen, tillät dem inte att röra på sig. Jag som kort förut kunnat se hur ”the upper ten” på Tegelbruket levde, jag kom nu än en gång plötsligt att tänka på vilka väldiga sociala olikheter som förefanns också inom lägren.

De gestalter som stod uppställda här framför barackerna, var alla utmärklade och fysiskt förkomna ända till gränsen för det mänskliga, under det att jag hade fått ett intressant arbete som var lämpat efter mina krafter och fick äta mig mätt, och andra kanske i lägret, vad beträffar det materiella hade det långt bättre än de måhända hade haft det innan de kom hit. Men jag tänkte också på, att i lägret är ingen säker. Den som i dag i egenskap av lägerpolis kan hunsas andra, kan i morgon själv vara degraderad till skogsarbetare eller lerkörare. Vem visste vad som ännu kunde ske med mig ...

Tills vidare behövde jag dock inte hysa någon oro för min karriär inom lägret. Rosé blev osams med sin dittillsvarande trogne medarbetare Kislitsin och gjorde mig till räkenskaps-

förare i hans ställe för hela produktionsverksamheten i Adak med filialer, Kalkbränneriet och Tegelbruket. Detta var en synnerligen ansvarsfull syssla, åtskilligt mera omfattande än den som Kislitsin dittills hade beklätt.

Rosé överlät på mig kontrollen av samtliga arbetsrapporter från produktionsgrupperna och uppläggandet av en statistisk journal. Varje arbetsförmän hade att dagligen sätta upp en rapport över det arbete som hade uträttats av den grupp han förde befälet över. Dessa rapporter tjänade å ena sidan till grundval för beräkning av matransoner och arbetslöner, å andra sidan till statistiskt underlag för en översikt av de planerade arbetenas fortskridande.

Uppgifterna över kvantiteten presterat arbete förde jag utan vidare in i journalen. För att emellertid kunna kontrollera, att arbetsförmännens rapporter inte var dikt i stället för sanning beslöt jag att då och då bege mig till arbetsplatserna och se efter vad de hade för sig där. Ofta visade det sig, att arbetsrapporterna innehöll rena påfund. Ibland uppstod fördenskull vid de dagliga kvällssammankomsterna med arbetsförmännen häftiga uppträden.

Då och då godkände emellertid arbetsfördelningschefen de oriktiga uppgifter som jag anmärkte på. Det hände rentav, att han själv ändrade i sanningsenliga arbetsrapporter. Men varför gjorde han det? Svaret på den frågan var lika enkelt som typiskt för sovjetstatens centraliserade ekonomiska system. Alla arbeten måste på pricken utföras enligt den uppgjorda planen, som hade blivit godkänd i Vorkuta av högsta instansen och därigenom blivit heligförklarad.

Den svåraste förseelsen i produktionsprocessen var inte – som man kanske tror – att slösa med materialet, att på ett felaktigt sätt utnyttja arbetskraften eller fördyra produktionsresultaten genom oräntabla arbetsmetoder, utan den bestod i att använda arbetskraft på ett annat sätt än som var föreskrivet i arbetsplanen. Denna löjliga åtlydnad av planens bokstav förde ibland till de mest groteska situationer. En gång hade den som gjort upp arbetsplanen för byggnad av ett hus glömt dörren, en annan gång hade hästarna inte blivit medräknade i kalkylen för hemkörning av rovor. Då fick i den kommande arbetsrapporten inte heller nämnas, vare sig snickarens och timmermannens arbetstimmar för att tillverka och sätta in dörren eller hästarnas arbetstimmar för att dra rovlassen hem.

– Dmitrij Platonovitj, vad ska jag ta mig till? frågade jag Rosé. Månaden går mot sitt slut. Alla våra arbetstimmar till agrotekniska åtgärder på grönsaksodlingarna är redan konsumerade, och här kommer då arbetsförmannen Degteriov och skriver upp 32 timmar och fyra arbetare till rensningsarbete ...?

– Hm, sa Rosé och tänkte efter en stund. Titta efter i planen en gång till, sa han. Jag tror bestämt att där har upptagits några dagar till iståndsättningsarbeten i fall av översvämning.

– Jaha, det stämmer. Sex arbetsdagar.

– Utmärkt. Då bokar vi rensningsarbetena i översvämningskolumnen.

Detta var under den värsta torktiden i hetaste sommaren med ett vattenstånd i Usa så lågt, att ångbåtstrafiken låg nere. Vad är egentligen sådana arbetsrapporter värda, där det hela bara går ut på bedrägeri? frågade jag mig i stillhet. Vad är hela den förljugna statistiken i sovjetriket egentligen värd?

I arbetsrapporterna fanns det gott om fällor och snaror som kunde bli ödesdigra för en nybörjare. Arbetsledaren för byggnadsarbetarna hade sålunda fört upp ”grävning av kanaler” i sin arbetsrapport. Vad kunde det vara för kanaler? Jag hade ju med egna ögon sett att samtliga byggnadsarbetare hade varit sysselsatta uppe på taket till sjukhuset. ”Kanalerna” visade sig i verkligheten bestå av gravar på kyrkogården. Men dödgrävararbete fick aldrig upptas skriftligt i rapporterna, hörde jag nu. I snickeriverkstadens arbetsrapport hade jag redan några

gångar lagt märkte till en rubrik ”beställning från lägerpolisen”. När jag upprepade gånger läste detta, undrade jag om det möjligen kunde vara så att lägerpolisen skaffade sig ett helt möblemang gratis på lägreets bekostnad. Jag förhörde mig. Alls ingenting åt det hållet. Det var likkistor det var fråga om.

– Men vet ni verkligen inte detta? frågade föreståndaren för snickeriet. Ordet likkista får inte nämnas i de skriftliga rapporterna. Men om ni anser att rubriken ”Beställning från lägerpolisen” är olämplig, så kan vi använda rubriken ”Littera B” i stället. Det är tillåtet. Jag frågade Rosé, varför tillverkningen av en likkista skulle föras under rubriken ”Littera B”.

– Det är så bestämt, svarade han. Vi får aldrig nämna vare sig ”grav”, ”död” eller ”likkista” i våra rapporter. När någon dör, så heter det ”Avgång under littera B”.

Skälet till denna förordning var inte Rosé intresserad av. Man lär sig lyda order, det räcker. Jag lyckades aldrig utröna om härvidlag gamla religiösa sedvänjor spelar in eller om det rör sig om rent sovjetbestämda påhitt, som skulle tjäna till att beslöja dödsprocenten i lägren.

Med redogörelsen för mitt arbete i ”Produktionsavdelningen” har jag endast gjort rättvisa åt en sida av min tillvaro under tiden från maj till på hösten 1939, närmare bestämt den angenämare sidan. Arbetet tilltalade mig och jag gick helt upp i det, så helt, att jag till och med när jag på nytt insjuknade i svår skörbjugg och måste underkasta mig sjukhusbehandling, ofta slarvade med att följa doktors ordinationer. Jag ville inte vara borta en enda dag eller till äventyrs genom en längre sjukledighet dra på mig risken att bli av med min plats. Men nu är man ju, hur starkt man än går upp i sitt arbete och nära nog identifierar sig med det, inte bara arbetare, utan också människa. Detta gäller också när man befinner sig i ett tvångsarbetsläger. Och som människa hade jag hela den nämnda tiden mycket obehag av min chefs efterhängsenhet.

Sedan Rosé hade sört för att min intime vän Semjon Michailovitj blev bortskickad från Adak, lade han an på att få mig. Först överhopade han mig med gåvor. Jag skickade tillbaka alltihop utan ett ord. Hans uppvaktningar och till slut hans intriger och förföljelser antog sådana former, att jag här helst ville bespara mig att skildra dem, de gjorde livet i Adak till ett helvete, ja, de till och med förstörde arbetsglädjen för mig. Inte heller när jag hade fått min ansökan om att bli förflyttad till en annan arbetsplats beviljad, och jag kom som statistiker till planeringsavdelningen, lämnade Rosé mig i fred. Jag vågade aldrig visa mig ensam någonstans. En äldre bokhållerska, Olga Alexandrovna Z, ledsagade mig överallt. Det var en ohållbar situation. Min hälsa led också svårt av alla dessa sinnesrörelser.

Jag stod på den tiden alltjämt under läkarbehandling för min skörbjugg. Redan på våren hade de kända symtomen på vitaminbrist börjat visa sig. Men nu svullnade benen upp nedanför knäna mycket värre än någonsin förut. Huden rodnade och kändes spänd som glas, jag gick med en ständig oro att den skulle brista. Och en dag sprack den också på vänstra benet. Nästan ända uppifrån knät och ner till fotknölnarna sträckte sig ett gapande sår.

Benet blev inte förbundet på dagarna, ty det skulle komma luft och ljus in i såret, sa han. Med luften och ljuset kom emellertid också myggorna åt, och de slog sig förtjusta ner i såret. Endast på nätterna brukade jag få ett lätt förband, så att den grova filten inte skulle skava mot såret. Den nye överläkaren Adaritj, dr Neumanns efterträdare i Adak, hade redan tidigare på sommaren rått mig att lägga in mig på sjukhuset, men jag hade inte lytt hans råd, jag ville inte försumma arbetet. Nu föreslog han mig på nytt att jag skulle lägga in mig. Jag var ju nu bara en skugga av mig själv, sa han. Skörbjugg var en svår hela kroppens allmänsjukdom, för resten var jag tydligen svårt överansträngd.

Faktiskt led jag av ett slags nervös trötthet. Jag lät honom sjukskriva mig och lade in mig på sjukhuset. Det var ”en flykt in i sjukdomen” om man så vill. Men Rosé var efter mig där

också. Dr Adaritj utfärdade besöksförbud, men ådrog sig därmed Rosés hat och blev nu ännu ett offer för hans förföljelser. Rosé var näst högste lägerchefen själv den mäktigaste mannen i Adak, inte så mycket på grund av sin tjänsteställning, som kanske endast gav honom fjärde eller femte rangen, utan på grund av sin personlighet. Alla darrade för honom. Till slut anmodade mig dr Adaritj att begära min utskrivning fastän den kalciumbehandlingskur som han hade börjat ge mig ännu inte var slutförd.

Nu skulle jag egentligen ha kunnat gå tillbaka till min plats, men jag tyckte det var bättre att stanna i baracken för att undslippa Rosés förföljelser. Jag hade alltid hoppats att lägerchefen skulle skicka den för det allmänna lugnet farlige och överallt avskydde mannen bort från Adak, men – såvitt jag kunde bedöma – var hans maktställning oberörd. Han tillhörde nämligen de bägge högre administrativa anställda, som endast genom ingripande från de högsta lägermyndigheterna i Vorkuta kunde berövas sin tjänsteställning eller förflyttas från sin nuvarande plats. Jag påminde mig nu vad dr Göring hade sagt: ligga på ugnen och spotta i taket! Därför beslöt jag mig för att ägna mig åt ett så obemärkt vegeterande som möjligt inom kvinnobarackens fyra väggar.

Vid samma tid anlände en ny läkare till Adak. Egentligen var han redan där sedan några månader tillbaka, men han gick i ”allmänt arbete”, och det var säkert inte många som visste, att den från Vorkuta hitskickade skogsarbetaren Schönberg var läkare till yrket. En dag tilldrog sig ute i skogen ett drama – svartsjukehistorier var för resten inte sällsynta i lägret. En kriminalfånge sprättade med en kniv upp magen på en annan. Den skadade höll med händerna ihop de framvällande inälvorna, tills han föll medvetslös ihop. Adaritj förklarade, att det var omöjligt att rädda honom. Då var det någon som sa: – Vi har en tysk här, han heter Schönberg och arbetar i skogen, han lär vara kirurg.

En sjukvårdare rusade till skogs och hämtade Schönberg. Han gned sig kvickt ren om händerna och lappade behändigt ihop den uppskurna buken – i den eländiga belysningen från två små fotogenlampor, utan assistans från en utbildad operationssköterska, under de primitiva lägerförhållandena i övrigt. – Ni skulle bara ha sett hur han stoppade tarmarna tillbaka i magen på honom, herregud, det gick så kvickt, jag tänkte hela tiden, om han nu bara vet var allt ska ligga, kanske han bara är en kvacksalvare, berättade en sjuksyster som hade varit närvarande.

Ingen sårfeber yppade sig, ingen infektion uppstod. Den opererade blev frisk. Tydligt hade Schönberg ändå haft reda på ”var allt skulle ligga”. Efter det blev han andre läkare och bara några veckor längre fram till och med överläkare, när dr Adaritj blev förflyttad. Dr Schönberg hade blindtarmsoperationer till hobby. De gav honom öknamnet ”slaktaren”. Som terapeut var han en nolla. Men skära, operera, dissekera, det kunde han och trivdes med. Kanske var han faktiskt en genial slaktarmästare och ingen läkare. Sånt vet man aldrig i ett läger. Ingen människa har där dokument eller diplom.

Ytterligare en upplevelse rörde vid den tiden upp sinnena i Adak – det kan väl ha varit i december 1939. Till lägret anlände en stor transport kvinnliga fångar. Man frestas att säga en transport av damer, ty de flesta av de nya var försedda med eleganta koffertar och bar pälskappor. Det var äkta makorna till de under loppet av år 1937 som ”folkförrädare” häktade före detta framträdande partimedlemmarna. De flesta av dessa kvinnor hade häktats några månader eller ett år efter att deras äkta män hade blivit dömda. Någon rättegång hade aldrig inletts emot dem. Inte heller hade någon speciell anklagelse med stöd av paragraf 58 riktats emot dem som emot andra politiska rannsakningsfångar. Lika litet hade de inordnats i någon brottslingskategori. De hade utan undantag blivit dömda till åtta års inspärning i deras egenskap av äkta makor till folkfiender. Och när de i lägret blev tillfrågade efter vilka

straffparagrafer de hade blivit dömda, så svarade de bara sitt stereotypa: ”Som familjemedlem!”

Dessa ”familjemedlemmar” hade tillbringat första året av sin strafftid i fullständig isolering från yttervärlden i Temnikovlägren vid Potma i en avsides belägen skogstrakt i Mordvinska området (i mellersta Volgaregionen). De hade varken fått skriva brev eller ta emot någon post. I nämnda läger hade det bara funnits kvinnor, och allt arbete hade utförts av kvinnor. Men levnadsvillkoren hade varit ojämförligt mycket bättre än dem hos oss här uppe i norden, bostadsförhållandena mindre primitiva. Efter ett år hade också isoleringen blivit något mindre sträng. ”Familjemedlemmarna” hade börjat få ta emot brev och paket från sina anhöriga och likaledes själva få skriva brev. En avsevärd procent av de kvinnor som förvarades i Temnikovlägren – totalantalet uppgick till flera tiotusental – hade varit sysselsatta med broderi- och handarbete. Särskilt de konstslöjdförfarna georgiska damerna hade gjort sig bemärkta genom konstnärliga pärlbroderier och plattsöm med blommor i bjärta färgnyanser, som de själva hade gjort utkasten till. Fångmyndigheterna hade meddelat kvinnorna, att om de broderade flitigt och fyllde sina beting till etthundrafemtio procent, så skulle de så mycket förr bli försatta på fri fot. Detta medförde att damerna satte i gång med att brodera som besatta. De broderade från fem på morgonen till elva och tolv på kvällen, broderade och broderade så länge de förmådde hålla ögonen öppna, dag efter dag. De ville ju så gärna få återse sina barn. Ingen av dem blev förstas frisläppt tidigare för det! Men många av dem hade fullständigt förstört ögonen.

Det var många kvinnor som på hösten 1939 hade förts bort från Temnikovlägren. En stor kvinnotransport hade avgått till Karaganda, en annan till trakten av Arkangelsk och en tredje till Ucht-Petj-lägerområdet i sovjetrepubliken Komi, där fångarna fördelades på flera läger. I Adak måste ännu en barack utrymmas för att de många kvinnorna skulle få någonstans att bo.

Det var svårt att hitta på sysselsättning åt så starkt ökad arbetskraft. Självt hade jag haft för avsikt att ännu en tid fortsätta min lediga tillvaro som sjukskriven i baracken. Det föreföll vara den bästa garantin för att det fick växa gräs över historien med Rosé. Men då utfärdades plötsligt en ny förordning som gjorde att jag ändrade mina planer. Det blev nämligen bestämt, att alla icke-arbetande invalider skulle inhysas i den ena och alla arbetande kvinnliga fångar tillsammans i den andra baracken – vår hittillsvarande. Naturligtvis ville jag inte förlora min plats i vår barack. Jag tänkte med skräck på att bli tvungen att bo i den nya kvinnobaracken, där det inte ens fanns mellanrum mellan de olika platserna och skvallerkärningarna förde ordet. De som jag benämner med det ordet var de gamla kvinnor, som inte dög till något arbete utan tolv timmar om dygnet satt vid ugnen och oupphörligt skvallrade. Därför skyndade jag att lägga in en ansökan hos lägerchefen om att få ett arbete.

Här skulle jag nu vilja infoga, att jag under min vistelse på sjukhuset hade blivit fräntagen mina filtstövlar. Detta svarar emot den allmänna sedvänjan. Filtstövlar skulle aldrig ligga obegagnade, då det rådde stor brist på dessa persedlar. När en fånge hade lämnat sjukhuset och på nytt blev upptagen i en arbetsgrupp, så fick han genom arbetsförmännens försorg på nytt ett par filtstövlar, om det över huvud fanns några sådana.

Många arbetsfångar måste nöja sig med vadderade strumpor och utanpå dem näverskor eller galoscher. Såsom befriad från arbete hade jag inte ens fått ut några vadderade ”strumpor”. Jag köpte mig ett par för bröd och lät – likaledes mot gottgörelse i bröd – en korean fläta mig ett par skor. En gång då jag i denna eleganta fotbeklädnad stod utanför matutlämningen kom Rosé förbi. Jag vände ansiktet åt andra sidan. En timme senare kom gamle Maximovitj, kalfaktorn hos ”produktionschefen”, och lämnade mig ett par filtstövlar och ett brev från Rosé. Först ville jag inte ens läsa brevet.

– Tag brevet öppnat och filtstövlarna och bär tillbaka alltihop! sa jag till Ivan Maximovitj. Men gubben bad mig under tårar:

– Ha medlidande med mig gamle man, Dmitrij Platonovitj sa att han skulle slå sönder alla benen i kroppen på mig, om jag kom tillbaka med stövlarna. Jag kan inte bära dem tillbaka.

– Nå ja, då så, farfar lille, skicka då hit arbetsförmannen B., har du förstått? Säg, att jag är väldigt angelägen om att han genast kommer, men säg det så att Rosé inte hör det.

– Gud välsigne dig, Gud välsigne dig, min lilla duva! Jag ska framföra budet till honom, sa gubben och gjorde korstecknet ömsevis över sig själv och mig och gick lättad sin väg. En halv timme efter kom B., tog brevet och filtstövlarna och lovade att avlämna bäggedera till Rosé i ”den tekniska baracken” där han själv också bodde.

Två dagar efter att jag hade skickat min ansökan till lägerchefen Rammo blev jag kallad till honom. Han såg på mig från ovan till nedan. Min klädsel tycktes bringa honom ur koncepterna.

– Har ni inga filtstövlar?

– Nej, medborgare natjalnik, personligen äger jag inga och filtstövlar från lägrets förråd har jag ingen rätt till, eftersom jag för närvarande inte går i arbete.

Rammo tog ett papper och gjorde en åtbörd mot en stol samtidigt som han mumlade:

– Var så god och sitt.

Detta var någonting synnerligen beaktansvärt, när man tar i betraktande, vilken oerhörd skillnad i ställning det var mellan en fånge och en fri, till på köpet en natjalnik i ett läger. Även om fången var den bräckligaste gamla kvinna och natjalniken var en helt ung lymmel, måste den förra stå uppsträckt inför den senare. Trädde en natjalnik in i en barack eller ett kontor, så löd kommandot ”givakt!” och alla måste omedelbart resa sig från sina platser. Uppmanade en natjalnik en fånge att ta en stol och sitta ner, ja, det var som om en ljustråle från en avlägsen planet hade trängt igenom den tunga atmosfären kring ett sovjetryskt slavläger.

Rammo skrev några rader och räckte mig papperet. Det var en anvisning på ett par filtstövlar. Han skakade på huvudet och sa:

– Det finns sådana där bokstavsmänniskor utan tarmar i skallen. När en människa har arbetat sig fördärvad månader i sträck och sedan en ynka dag låter bli att arbeta, låter man henne ränna omkring halvnaken. Jag satt tyst.

– Jaha, det där om att börja arbeta, fortfor natjalniken. Jag hade egentligen i så fall en personlig begäran att göra. Ser ni, här har jag material – från fyra år tillbaka – väderleksrapporter. Jag skulle bra gärna vilja lägga upp en meteorologisk journal och i den ha infört också iakttagelser som har gjorts de närmast föregående åren. Vad säger ni om det?

– Det där var en mycket intressant plan, medborgare natjalnik, dristade jag mig att replikera.

– Ja, inte sant? Jag såg en gång en sådan där journal...

– Det har jag också gjort, i Sjur, vid Tjibiju.

– Jaså, det var inte dumt. Då kan ni så mycket lättare skaffa er en uppfattning om hur man lägger upp en sådan. Dessutom tycker jag bra om er handstil. Jag skulle bara inte vilja att ni utträttar det här på kontoret...

Då sa jag:

- Får jag bo kvar i de arbetande kvinnornas barack, så kan jag göra det där.
- Naturligtvis får ni stanna kvar i er gamla barack. Ingen människa ska köra er därifrån ... skulle någon verkligen försöka..., så hänvisa till mig, direkt till mig.
- Tack, medborgare natjalnik.

Han gav mig hela bunten lösa pappersblad, en linjal och en tjock, underbart inbunden skrivbok med rena, vita sidor. Jag reste mig för att gå. Då sa Rammo:

- Ett ögonblick bara, det är nånting till jag skulle vilja säga er.

Nu börjar han med Rosé, tänkte jag, och jag kände mig tämligen illa till mods. Långt bortifrån kom hans röst.

- Det har, sa lägerchefen, kommit två brevkort till er från er son. En präktig pojke ni har.

Hjärtat bultade som om det skulle sprängas. Det var så länge sedan nu jag hade hört nånting från Volodja ... Var fanns korten? Varför tog han inte fram dem åt mig?

- Får jag inte korten? frågade jag stammande.

– Kortet är skrivna på tyska. Jag har som bestämmelserna föreskriver skickat dem till censuren i Vorkuta, svarade han. Genom Anja Sokal, guvernanten, visste jag att Rammo behärskade tyska överlägset och nu hörde jag mig själv till min egen förundran plötsligt fråga:

- Vad skriver han då, min Volodja?

– Nå ja, svarade han, jag har ju ingen rättighet att tala om vad han skriver, innan censuren har – men – nå ja, hm, han lever, han lever, han är frisk, det är väl ändå huvudsaken.

- Bor han ännu på barnhemmet?

– Joo, på barnhemmet bor han än.

– Då kan jag vara lugn, jag var så rädd att han var helt överlämnad åt sig själv. Men om han ännu bor på barnhemmet, då går han väl fortfarande i samma skola?

– Jaha, nionde klassen, om jag inte tar fel, och nästa år ska han – i stället för till tionde klassen i mellanskolan – söka in till förberedelsekursen på språkinstitutet. En duktig son ni har.

- Jag tackar er så mycket, medborgare natjalnik, för att ni har ...

– Ja, där ser man, kvinnorna! utbrast Rammo. Det här var verkligen konstigt. Nu har ni dragit ur mig alltihop ... Skakande på huvudet satt Rammo där och ett hjälplöst förläget småleende lekte om hans tunna läppar.

Fångarna kallade Rammo för ”torr” och ”hård”. Det var orätt. Sträng och konsekvent var han nog, järnhårt disciplinerad och korrekt. Men å andra sidan var han inom gränserna för sina befogenheter mänsklig, och detta mänskliga försonade en med hans nästan asketiska oböjlighet. När någon förseelse mot lägerordningen eller ett brott kom till hans domsavgörande, så bedömde han aldrig handlingen som sådan, utan letade intresserat fram hela människan bakom, allt smått och stort i den skyldiges förflutna. Först när han hade skaffat sig kännedom om alla biomständigheter fattade han sitt domslut, och att utslaget då ofta blev mildare än om förseelsen hade bedömts utan sammanhang med gärningsmannens personlighet. faller väl av sig självt. Natjalnikarna i tvångsarbetslägren var mestadels eländiga drinkare, rumlare och spelare, skurkar som varhelst de hade en möjlighet till det utnyttjade sin ställning till att göra kvinnor till slavar under sin vilja och fylla sina egna fickor. Mot den bakgrunden stod en puritan som Rammo i en klass för sig själv, ett lysande undantag. Hans asketiska ansikte påminde mig om ett huvud på ett kärvt träsnitt av Dürer.

– Jag skulle vilja säga er ännu en sak, sa han. Hädanefter måste ni skriva till er pojke på ryska.

– Jaså? Är det påbjudet?

– N-nej, man har rätt att skriva på vilket språk som helst. Jag menar bara – jag ville bara rent personligen ge er det rådet att hellre skriva på ryska.

– Tack, medborgare natjalnik, jag ska skriva på ryska, då kommer kanske breven lättare fram?

– Hm, fortare, åtminstone. Och säg också åt er son, att han ska skriva på ryska. Ni förstår, annars kan det bli så mycket förseningar. Därmed var audiensen slut. Först två månader senare, när jag redan hade flyttat över till Tegelbruket, fick jag äntligen de två brevkorten. Så länge hade de fått ligga kvar hos censuren i Vorkuta. Och än mer, det som Rammo redan hade berättat för mig, kunde inte längre läsas. Jag störtade mig i förberedelserna för den meteorologiska journalen. Uppgiften var i så måtto ganska besvärlig, som de gjorda iakttagelserna över år och dag hade antecknats av fyra, fem olika personer efter varandra, som hade var sin uppfattning om hur sådana anteckningar ska göras, och vad de ska omfatta. En av dem inskränkte sig till högsta och lägsta dagstemperatur, vindstyrkan, vattenståndet och lufttrycket. En annan hade läst av luft- och vattentemperaturen tre gånger dagligen, noterat vindens styrka och riktning och mätt nederbörden, snöns djup och isens tjocklek. En tredje hade inte brytt sig om att anteckna allt objektivt mätbart utan i stället inriktat sig på att beskriva vädret, molnen på himlen, hur långt man kunde se, vindriktningen, markens beskaffenhet, luftens och jordens fuktighetsgrad samt himlens färg vid soluppgången och solnedgången, himlakropparnas urskiljbarhet, norrskenet, nederbördens temperatur och konsistens, etcetera, etcetera. Alla dessa olika iakttagelser gällde det nu att foga in i ett bestämt schema, eljest skulle journalen inte bli översiktlig. Natjalniken hade trott att han hade gett mig arbete för två månader, men jag kom bärande till honom med journalen redan efter tre veckor. Sedan gav mig lägerchefen arbete i apoteket. Där skulle jag upprätta ett årsbokslut. Det föreföll råda ett svårt kaos i apotekets bokföring. Apotekets ledare Goldentul gällde bland de flesta som osympatisk. Han hade också rykte om sig att vara oärlig och att driva handel med apoteksvaror för egen räkning. Men med undantag av att han tydligen väl ofta hade använt socker till sitt te i stället för till medicinska ändamål, kunde jag inte upptäcka att han olovligen hade lagt sig till med något. För resten talade Goldentul tyska ganska bra och hade läst Goethe och Heine. Han arbetade förfärligt långsamt och tankspritt. Årsbokslutet skildrade han för mig som ett evinnerligt arbete, som man aldrig kunde bli färdig med. Men när jag till slut hade fått honom så långt att han överlämnade alla recept, ordinationer, utanordningar och kvitton – allt sådant fanns löst kringspritt överallt: i bordslådor, i giftskåpet, under vågen, på en spik på väggen, under skrivunderlägget, uppe på skåpet o.s.v. – så visade det sig att det hela alls inte var så besvärligt. På fjorton dar hade jag sluträkningen klar.

På bokhållerikontoret häpnade de. Ännu hade det aldrig varit möjligt att av Goldentulens tillnärmelsevis punktligt utbekomma en siffermässig redovisning, och den man fick visade sig i regel vara felaktig. Under tiden hade jag också satt mig in i en smula i skötseln av apoteket, och gamle Goldentul, som jag kom riktigt bra överens med, invigde mig undan för undan i den farmaceutiska vetenskapen. Jag blev kort sagt provisorns assistent. Ibland, mitt under det jag trillade piller eller vek ihop papper till pulver kom jag att tänka på, att Vali Adler och jag i fängelset hade bråkat våra hjärnor med att fundera ut vad det kunde finnas för slags arbete åt oss i ett tvångsarbetsläger. Två år hade jag nu varit ”på platsen”. Under den tiden hade jag haft en mängd av de mest olika sysselsättningar, och om det fortsatte på samma sätt så skulle jag på de ett och tre kvarts år som återstod rent av kunna bli en sovjetrysk universalarbeterska.

Arbetet i apoteket skulle jag inte så snart ha frivilligt upphört med, fast jag där inte var ordinarie anställd och endast fick 200 gram bröd i tillskott till invalidransonen. Redan kunde jag rätt ofta vikariera för gamle Goldentul och expedierade alldeles på egen hand åtskilliga

recept. Vid sidan av lade jag upp ett slags kontokurant och fick den gamle apotekaren övertygad om att man dag för dag måste föra in kredit och debet, ty detta lilla dagliga besvär innebar en stor fördel med hänsyn till de månatliga och årliga bokavsluten. Han fann tanken ”genial” och ville inte tro mig när jag sa honom, att så gör man över hela världen, den obetydligaste hökare så väl som den största industri- och affärsbank.

Med hälsan hade jag det inte bra den tiden. I baracken var det kallt och fuktigt, och även i apoteket drog det förfärligt genom fönstret, där jag hade min plats. Den reumatism som jag år 1918 hade ådragit mig i Moabit-fängelset i Berlin, gjorde sig på nytt kännbar, och dessutom hade jag ofta feber. Jag visste inte om temperaturen kom sig av något åt lungorna eller av värken.

I början av februari 1940 ägde en ny allmän läkarundersökning rum. Huruvida meningen var att leta fram arbetsdugliga till en transport eller om det bara var en av de årliga föreskrivna undersökningarna, vet jag inte. Hur som helst så blev jag förklarad i behov av sjukhusvård. Dr Schönberg tog mig alltså in på sjukhuset, där jag blev ordinerad medicinsk behandling mot hjärtsvaghet och reumatism. Dessutom hade jag en diet på mat utan salt för njurarnas skull och fick insprutningar av druvsocker för allmäntillståndets förbättrande. Då jag var tämligen nere och därtill inte hade någonting att försumma, unnade jag mig rätt gärna en smula vård och vila på sjukhuset. Doktorn som behandlade mig var en färglös herre, men han gjorde samvetsgrant sin plikt. Dr Schönberg visade sig ganska sällan. Patienter som skulle ha konservativ behandling intresserade honom inte ett dyft. Först när en kvinna med bäckenbrott fördes in, blev det liv i honom. Henne kom han alltsom oftast och tittade till. Trots att det inte var fråga om vare sig blindtarmsoperation eller kejsarsnitt, erbjöd ändå en komplicerad fraktur en smula av intresse för en kirurg. En dag lät Schönberg kalla ut mig. Han sa, att Dmitrij Platonovitj dagligen hörde sig för hur det stod till med mig. Nu hade han bett att en gång få komma och besöka mig på sjukhuset.

– Vad tänker ni på! sa jag. Rosé förföljer mig. Jag ber er att inte gå med på något sådant!

Men ingenting hjälpte. En dag beredde sig Rosé tillträde till mig sedan han hade mutat sjuksystemen Tamara Podchivili. Han överföll mig och hade så när strypt mig. Sedan blev jag ”utskrivnen” från sjukhuset och kände mig sämre än förut.

Natjalniken Rammo höll förhör med mig. Han anvisade mig att tills vidare hålla mig i stillhet på baracken. Han lovade dra försorg om att jag fick ut mat enligt sjukransonen. Då Rosé hade fått sin anställning på förordnande från högsta ort i Vorkuta, ägde Rammo ingen möjlighet att på egen hand entlediga honom, vilket han såvitt jag förstod inte skulle vara ovillig till att göra efter allt som hade hänt. Han sa, att han måste fundera ut andra medel och vägar att skydda mig mot hans förföljelser.

Liggande på min brits tänkte jag över vad som hade hänt. Var det inte groteskt, att jag som hade haft den sällsynta turen att dittills ha blivit förskonad från det värsta slavarbetet, nu skulle få allting fördärvat, därför att en tokig karl förföljde mig.

I fängelserna är sexuella förbindelser förbjudna och för resten tekniskt omöjliga. Men i tvångsarbetslägren är de, fast officiellt likaledes otillåtna, ändå under vissa omständigheter möjliga. På grund av bristen på kvinnor begås ofta de förfärligaste utsvävningar, utövas tvångspåverkan, förföljelse, begås våldtäkt, utspelas svartsjukedramer, ja, inträffar till och med mord och dråp. Tjänstemän utnyttjar obehörigen sin ställning, överskrider sina befogenheter, övar påtryckning i kraft av sin sociala maktposition o.s.v. Att verkligen könsdriften ensam kan ge upphov till alla dessa förseelser och brott, det hade vi i lägret tillräckligt många exempel på. Ett moraliskt träsk var hela lägret.

Men ytterligare någonting annat avslöjades genom historien med Rosé. Den kastar ett ljus på kvinnans ställning i Sovjetunionen. Vad som står i författningen är ett, men praxis i det dagliga livet talar ett annat språk. Visst, rättsligt är kvinnan likställd med mannen – på papperet, enligt lagen står alla utbildningsmöjligheter och alla yrken öppna för henne, men i det dagliga livet är hon mannens slavinna. För varje äkta man är hustrun i lika hög grad en del av hans rörliga ägodelar som hans ko, hans hund, hans skodon eller hans verktyg. I denna outrotliga känsla av uteslutande ensamrätt till hustrun har den fanatiska svartsjuka sitt ursprung, som riktas mot envar som förmenas kunna eller faktiskt kan träda denna rätt för när, och önskan att äga en kvinna driver vederbörande till blodtörstig avund gentemot dem som tros äga henne eller verkligen gör det.

Under min mångåriga vistelse i Sovjetunionen har jag inte sett en enda ryss, som har behandlat sin hustru annorlunda än ”nånting som tillhör honom”, som hans privategendom. Samma inställning såg jag också hos min intima vän Semjon Michailovitj M., ehuru han – sedan jag hade ställt honom till svars för det – alltid var angelägen om att dölja den för mig, europeiskan. Och hur mycket jag har talat med ryskor om vad det vara månne, så måste jag gång på gång få höra någonting sådant som: Min man ger mig inte lov, min man har sagt att jag ska ... min man har alltid förbjudit ...”

Liksom sovjetmedborgaren inte vet om någon personlig frihet, därför att han är slav under den totalitära staten, så vet kvinnan ingen frihet i äktenskapet, därför att hon är sin mans slavinna. Och detta är så mycket mera groteskt, som i Sovjetunionen nästan alla gifta kvinnor arbetar i företag och alltså materiellt i vidsträckt avseende är oberoende av sina män eller åtminstone skulle kunna vara det. En rättighet som inte tas i anspråk, existerar de facto inte. Den ryska kvinnan har ännu inte haft sin emancipation.

Några dagar efter att jag hade måst lämna sjukhuset kom lägerpolisen tidigt en morgon till vår kvinnobarack.

– Följande fångar ska göra sig klara med tillhörigheter, sa han och läste upp sju namn från ett papper. Bland de uppräknade var också jag.

– Vart? Vart ska vi? frågade kvinnorna.

– Till Tegelbruket, svarade han. Inom tio minuter samling vid lägerporten för visitation.

Först när den var förrättad och vi alla hade våra tillhörigheter lastade på släden, fick vi tid att se på varandra. Jag kände bara igen två från vår egen lilla transport: Sjenja Akulova och georgiskan Domeniko N. De andra fyra tillhörde kategorin ”familjemedlemmar”. Det var de två väninnorna Varvara Vasiljevna Michailova och Manja Brovar. De berättade att de nu blev förflyttade till Tegelbruket på särskild önskan av arbetsledaren där Nikolaj Podobjedov. Vidare en äldre judinna vid namn Anaplotis, som hade varit gift med en grek i Odessa, och slutligen Rita Korsjikova, en trettio års kvinna med alldeles ovanligt vackert ansikte.

– Det är sådana där kvinnor som männen tappar förståndet inför, hade gamle Goldentul sagt till mig en gång och visat på Rita. För resten gick det ett rykte, att hon var en begåvad konstnärinna. Det sades, att hon nu skulle börja arbeta som skulptris på Tegelbruket. Lägerpolisen som skulle göra vår lilla transport sällskap satte gamla gumman Raissa Anaplotis upp på släden. Vi andra sex gick i en oordnad skock efter. I det raska tempo som de andra hade slagit in på, kunde jag snart inte längre hålla jämna steg med dem. Även Domeniko sackade efter. Henne kände jag redan från Kotjmes. Hon var illa omtyckt överallt, och inte heller jag tyckte om henne. Alltid var hon avundsjuk, evigt gnällde hon. Också nu muttrade hon genast missbelåtet:

– Här kan vi bli fastsittande i snön och ingen människa bryr sig om oss!

- Gå vilse kan vi i alla fall inte, sa jag, vi kommer nog fram.
- Det gör vi förstås, men då har de andra redan tagit de bästa platserna.
- I baracken finns det åtta underplatser, alltså blir ingen av oss sju utan, sa jag. Men låt oss gärna försöka gå litet fortare. Och vi ansträngde oss att komma fortare framåt. För mig var det ganska svårt. Jag var trött efter flera sömnlösa nätter och hjärtat gav mig att tänka på. Dessutom var jag efter månadslångt sittande i baracken och efter vistelsen på sjukhuset ovan vid att gå och vid att andas den bitande vinterluften.

Vi traskade på utan att säga något. Jag fick det allt värre med hjärtat men ville inte säga något. Steg för steg kämpade jag mig fram mot något som tycktes hotfullt resa sig i min väg. Plötsligt öppnade sig en mörk avgrund framför mig och jag sjönk ner ...

När jag vaknade igen frustade en häst tätt bredvid. Lägerpolisen lyfte mig upp på släden. Bredvid sprang Domeniko. Hon berättade, att jag plötsligt hade förlorat medvetandet. Ingen hade hört hennes rop, de andra var redan för långt borta, nästan ända framme vid Tegelbruket. Då hade hon till slut dragit av sig sin busjlat och lagt mig på den och dragit på mig sina handskar så att jag inte skulle förfrysa, och sedan hade hon sprungit och sprungit. När hon berättade allt detta i livlig ton, verkade hon plötsligt alls inte osympatisk längre. I sina bemödanden att hjälpa mig hade hon till och med glömt bort sin oro att inte komma över någon bra brits.

Sjukvårdaren mötte oss, en flink, hoptorkad liten mansperson, och följde mig in i baracken. En äldre kvinna, dittills den enda av sitt kön på Tegelbruket – hon var hembiträde hos natjalniken Lubarskij – bodde där redan och hälsade oss välkomna. De manliga fångarna hade fångat snöripor och donerat dem åt oss till en välkomstmåltid. Vi fick en kraftig soppa. Detta var vårt intåg på Tegelbruket i slutet av februari 1940.

Två år på Tegelbruket

Under min första rundvandring på Tegelbruket kunde jag konstatera, att mycket hade blivit förändrat under loppet av halvtannat år. När vi var där för att plocka potatis fanns det varken vägar eller stigar. Nu ledde en bred väg från flodstranden upp förbi torkskjul och baracker, ända upp på backen, där i en långsträckt byggnad till vänster köket, kontoret, brödtlämningen och lägerchefens bostad var inrymda, och till höger den andra stora baracken för manliga fångar med sjukhuset och lägerpolisens rum var belägna.

Två avträden hade uppförts, det ena uppe på backen, det andra nere inte långt från barackerna. Vaktsoldaten hade på den tiden haft sin bostad i den halvannan kilometer avlägsna byn Adak. Nu hade han ett eget litet hus ”på platsen”. Ett inhägnat lägerområde fanns det dock ännu inte. Uppe på backen var ett hus under byggnad, och till vänster nere vid floden fanns också ett hus, som jag aldrig förr hade sett, då det låg gömt bakom buskar: Det var det nya badet, som vi redan hade hört talas om, invånarnas stolthet i Tegelbruket.

Med natjalniken Lubarskij i Tegelbruket var jag god vän sedan länge tillbaka. Två år tidigare, då han ännu hade en underordnad tjänst i Adak, hade vi suttit på samma kontor, och senare, när jag blev bokhållerska på Tegelbruket, hade jag allt som oftast haft överläggningar i tjänsteärenden med honom.

– Följ med, så ska jag visa er omkring överallt, sa han nu. Det är länge sedan ni sist var här och vi har fått mycket nytt.

– Några av nyheterna känner jag till så att säga teoretiskt, genom arbetsförmännens rapporter, men badet? sa jag. Hur har ni kunnat bygga det utan att ha vederbörlig licens och byggnadsplan godkänd och utlämnad från Vorkuta?

Lubarskij skrattade.

– Ja, nånting sådant kan bara vara möjligt här långt utom skotthåll. Ni ska tänka er, allt byggmaterialet, det har vi ju måst spara ihop på något vis någonstans. Och arbetstiden – den har vi förstås måst på ett eller annat vis smyga in i arbetsrapporterna under förklädning. Emellertid – många av våra arbetare har arbetat frivilligt på övertid för att få badet färdigt, och vi i ”administrationen” har också med iver lagt hand vid verket.

Medan vi samspråkade om detta hade vi kommit fram till den nya lertakten. Den gamla ”nedre lertakten”, där på sin tid Tegelbruket först hade blivit anlagt, hade visat sig mindre givande än man hade antagit. Den lera som fanns kvar där, och som var av mycket god kvalitet, användes numera endast till framställning av keramiska produkter. För tegeltillverkningen hade nya lerfyndigheter, ”de övre lertakterna” börjat bearbetas. Transportproblemet hade varit besvärligt att lösa. Redan på den tiden då jag skötte räkenskaperna på Tegelbruket, hade jag haft att göra med siffror som rörde materialanskaffningen till det transportmaskineri, som jag nu här fick se i verksamhet. Full av stolthet visade Lubarskij på transportbanan av trä med skenor på, som delvis direkt på marken, delvis som en brygga över de låga byggnaderna ledde upp till ”tornet”. Han pekade på de av ingenjör Tichonov konstruerade tippvagnarna, i vilka leran forslades fram.

Allt detta hade skapats genom slavarbete för hand. Och jag såg människorna, slavarna, där de med naken överkropp svettdrypande stod i gångarna och med sina spetsiga hackor högg lös leran ur väggarna. Andra lastade den på tippvagnarna, och tre man drog sedan dessa upp till tornet. Där tippades leran genom ett trångt schakt ner i en jättstor behållare, i vilken leran blandades med sand och vatten till en homogen massa. Som en karusellhäst travade en krake omkring och höll maskineriet i den stora blandningstrumman i rörelse. Från blandningsrummet kunde man komma ner i torklokalerna, där också pressarna befann sig. Torkskjulet var trettio meter långt och tolv meter brett. Vid bakre ingången stod fyra tegelpressar. Två och två arbetade tillsammans, formaren och hans medhjälpare. Så vitt jag kan erinra mig utgjorde minimibetinget per dag för tegelformare 430 stycken.

Två avdelningar av den väldiga torkinrättningen var omdanade till keramikverkstad. Där satt två fångar framför var sin drejskiva. Den ene drejade vanliga skålar, den andre framställde vaser, riktigt vackert formade grekiska vaser.

– Vår kamrat Jurevitj, presenterade Lubarskij, en äkta konstnär.

I rummet intill stod ett långt bord vid vilket några gamla män undervisade kvinnorna från Adak i konsten att slipa de råa lerföremålen jämna i ytan. Jag kände igen den gamle österrikaren Franz Baumberger, han som hade undkommit med livet ur dödstålet under dysenteriepidemien, och gubben Uchin, som jag en tid hade arbetat samman med i korgfläteriet.

– Nåå, vad tycker ni? frågade Lubarskij, när vi vände oss för att gå. Skulle ni också vilja arbeta i keramikverkstaden?

Jag har väl inget annat att välja på, svarade jag en smula näbbigt.

– Något tvång föreligger inte, sa Lubarskij. Ni är ju förklarad helt arbetsoduglig, och ni har blivit skickad hit bara för att få vara i fred. Men personligen skulle jag förstås vilja råda er att ta ett arbete. Alldeles säkert kommer ni att känna er bättre till freds i så fall, alldeles frånsatt de svårigheter som kunde uppstå med de andra kvinnorna, om de ser att ni slipper göra något.

Detta insåg jag själv. Under tiden hade vi kommit tillbaka till vår miniatyrbarack.

– Jag är helt enkelt orolig för hur det ska gå nu den tid som kommer, sa Lubarskij. För ett halvår sedan tog de alla kvinnor härifrån utom min gamla städerska, vi hade haft en jätteskandal här, ja, ni vet, det där med konkubinerna och så vidare. Och så skickar de nu hit sju nya kvinnor. Hundrasjuttio män och åtta kvinnor ... Det blir nya historier, oräkneliga ...

Medan vi ännu samtalande kom Lubarskijs gamla städerska, som nu också skulle utträta de nödvändigaste hemsysslorna i vår barack, och inte långt senare kom också Rita. Hon låtsade som om hon inte hade lagt märke till natjalniken Lubarskij och vände sig med deltagande frågor till mig om hur jag kände mig o.s.v.

Jag svarade, att jag kände mig fullt kry igen och att jag just hade kommit överens med natjalniken om att jag en av de närmaste dagarna skulle börja arbeta igen. Lubarskij lämnade sedan baracken tillsammans med Rita. Då utbrast den gamla:

– Ett sånt svekfullt stycke, den där Rita. Nu kommer hon att förvrída huvudet på vår natjalnik. Men det ska hon inte lyckas med. Förr vill jag dö.

Mycket riktigt kunde man lägga märke till att Rita hade börjat kokettera med Lubarskij, som alltså skulle bli det första offret i den väntade nya tragedien. Den svartsjuka gamla dnevalnajan lämnade aldrig de två ur sikte.

På fjärde dagen efter vår ankomst till Tegelbruket började jag arbeta som ”sliperska” i keramikverkstaden. Förmannen där hette Volodja. Eftersom alla kallade honom bara Volodja eller på sin höjd vid officiella tillfällen Vladimir Georgievitj, kan jag inte längre dra mig till minnes hans familjenamn. Han var av polsk börd, men vid tiden för hans födelse tillhörde Polen ännu Ryssland. När landet blev en självständig stat var Volodja gymnasist. Han inträdde i en socialistisk ungdomsgrupp, deltog i marxistiska sammankomster, blev medlem av kommunistiska partiet. När han hade blivit student och medicinare vid universitetet i Warszawa, blev han häktad för revolutionär verksamhet. I fängelset blev han så illa misshandlad, att han fick flera revben brutna. Ett av revbenen skadade ena lungan. Volodja insjuknade mycket svårt. Fem eller sex år tillbringade han i polska fängelser och avtynade allt mer.

Efter sin frigivning flydde han till Sovjetunionen. Bara några månader senare – det var 1935, strax efter mordet på Kirov – blev han häktad för andra gången, nu i Moskva, och skickad till tvångsarbetsläger på fem år. Han skulle alltså bli frigiven inom kort, men vad fanns nu kvar av den forne Volodja? Han hade lungtuberkulos i tredje stadiet, och var så svag, att han måste tillbringa största delen av dagen liggande. Tidigare hade han arbetat som sjukvårdare. Jag kom genast ihåg honom. Det var han som var sjukvårdare i Adak 1938 och tjänstgjorde i sjuktältet, där den svårt sjuke Franz Baumberger låg. Han var så snäll. Det var han som hade lärt mig att koka blåbärssaft att ge den sjuke.

Längre fram hade han inte orkat arbeta som sjukvårdare längre. Som invalid befriad från arbete hade han fördrivit tiden med att modellera. Ryktet om hans konstnärliga begåvning hade trängt ända fram till natjalniken och nu hade de alltså skickat honom till Tegelbruket som skulptör och föreståndare för ”konstverkstaden”.

Volodja sa åt mig att jag skulle låta de gamla säkra specialisterna Baumberger och Uchin visa mig hur jag skulle göra. Tre dagar var beräknade som lärtid, innan man skulle prestera ett visst dagsminimum. Att slipa blomvaserna jämna i ytan var bara ett nybörjararbete. Längre fram skulle jag få göra fotstycken och handtag till de grekiska vaserna samt lära mig slipa keramikföremål med mönster av mera invecklat slag, reliefer o.s.v. Det skulle bli mera omväxlande, förklarade specialisterna tröstande. Jag såg på när de tre gamla, Franz Baumberger, Fjodor Ivanovitj Uchin och armeniern Moisee Karpovitj med skickliga händer

modellerade handtag av olika form och satte fast dem symmetriskt två och två på var vas. Sedan tog jag suckande itu med mitt eget arbete igen.

Mina lärare hade rätt, jag lärde mig slipa. Men efter några dagar började häftiga reumatiska smärtor uppstå i vänstra handen, som jag höll fast föremålet av rå lera med. På fjärde dagens morgon var det knappt jag kunde röra handen. När Volodja kom för att höra efter om jag nu var riktigt inarbetad, klagade jag över handen. Han frågade, om jag kanske hellre ville grunda vaser och tog mig med in i målarateljén, som var inrymd i avdelningen intill.

Jag såg vaser strukna i grått, olivgrönt och svart. Den vackra glänsande svarta färgen tilltalade mig mest. På svart grund måste den konstnärliga dekoren särskilt bra komma till sin rätt, tänkte jag.

– Ja, det tror jag det, att ni tycker bäst om den svarta färgen, sa Volodja och skrattade, men om jag nu begärde av er att ni skulle arbeta här, då skulle ni kanske rynka på näsan lika mycket som kamrat Manja Brovar, som nu måste göra det. Någon svart färg har vi nämligen inte. Vi stryker föremålen med vad för en färg som helst och när de är halvtorra röker vi dem. Jag ska strax visa er.

Han tände en liten lampa och skruvade upp veken så att den rök alldeles förfärligt. I den sotiga lågan höll han så in en liten blomkruka och vred den långsamt hit och dit, tills den hade fått ett jämnt lager av sot. Nu ställdes krukans att torka. Sotet hade ingått en oskiljaktig förening med färgen, och de rökade keramikföremålen såg nu ut som om de var av basalt eller svart marmor.

– Men kanske ni ändå skulle kunna arbeta här; började Volodja igen. Titta här, de här blomkrukorna målar vi bara längs kanten så här. En två fingrar bred bård, låt oss säga på ett avstånd av en centimeter från övre kanten runt omkring, och på den bården måste vi sedan måla något slags ornament.

Han ställde fram vit färg åt mig och gav mig en pensel. Mina blomkrukor var strukna i grå ton. För att den vita kanten skulle kontrastera bättre lade jag över och under den en smal rand med mörkgrön grundfärg. Volodja visade sig inte mera och jag utstyrde alla grundade blomkrukor med vit kant. När jag var färdig steg jag fram till bordet där de två unga konstnärerna satt. Finnen Fedja Parkkonen hade lärt måla på en konsthantverksskola och Victor Rabinovitj hade studerat vid konstakademin i Moskva.

Men detta fick jag veta först längre fram. Nu såg jag närmast efter hur de bar sig åt med att måla krukor och vaser.

Ska ni också måla? frågade Fedja.

– Nej, svarade jag. Jag har bara satt vita kanter på blomkrukorna där borta.

– Nej, har man sett så vackert, titta Vitja! Nu kan Varja och Manja lika så gott genast lämna in. Och vad tänker ni måla på de vita bårderna när de har torkat?

– Jag? Ingenting alls. Måla kan jag ju inte. Oljefärger begriper jag mig inte på.

– Hå! Det är ingen konst, sa finnen och gav mig en palett med klickar av olika färger. Victor räckte mig tre färdigmålade krukor uppe från hyllan och sa:

– Kopiera de här på era bårder!

– Men kommer Vladimir Georgievitj att gilla det?

– Naturligtvis, vad kan han ha att anmärka? Och de två pojkarna skrattade som skolgrabbar och sjöng: "Ingen rädder för vargen här, vargen här, vargen här!" Alltså kopierade jag de tre bårderna snyggt och ordentligt på mina krukor, och smittad av kumpanernas ungdomliga

lättsinne beslöt jag att på nästa kruka måla ett mönster av stiliserade blommor efter eget utkast.

Då kom Volodja. Jag stod där som en ertappad synderska med mina konstprodukter. Men Volodja utbrast:

– Hurra! Pojkar, har ni sett det här? Vi har fått en ny konstnär hit! Så började min karriär som ”konstnärinna” i keramikverkstaden på Tegelbruket.

I Adak hade det – liksom överallt i alla läger – varit på det strängaste förbudet för kvinnor att gå in i mansbaracker eller män i kvinnobaracker. Tre dagars arrest var straffet för överträdelse av det förbudet. På Tegelbruket brydde sig ingen om sådana bestämmelser. De flesta förbuden fanns bara på papperet. De första att bryta mot dem var just de överordnade. Alltså hade vi ständigt främmande på kvällarna. Natjalniken Lubarskij satt och gjorde Rita sin kur. Förste arbetsförmannen Nikolaj Podobjedov tydde sig till Varvara Vasiljevna, som ju på hans initiativ hade förflyttats hit från Adak. Två andra arbetsförmän, Sasja Smirnov och Senja Konenko, brukade regelbundet komma på besök för att ta sig en titt på de överblivna av det motsatta könet.

På Tegelbruket, där lägerområdet inte var avstängt, och där det rådde mycket större frihet än i Adak, arbetade inga fångar av den kriminella kategorin. Dit förlades endast sådana politiska fångar, som vederbörande ansåg sig kunna lita på. Det enda undantaget utgjorde arbetsförmannen Smirnov. Han var en före detta bandit. Han gällde för att vara ett slags gentlemannaförbrytare och intim vän till natjalniken Lubarskij.

Vad mig beträffar, uppvaktades jag av brandskyddsmannen Avsaj, en tatar, och lägerpolisen Lukasjenko, ukrainare. De två belägrade mig lika oförtrutet som två rovridare en borg under medeltiden och vaktade misstänksamt på varandra, ända tills lägerpolisen tog sin mats ur skolan och sökte tröst hos Manja Brovar. Davidis, en fet grek, giljade till Domeniko, som emellertid var fast besluten att avvisa honom, trots att han innehade den avundsvärda posten som proviantförvaltare – ty en äkta nationalstolt georgiska brukar alltid själv utse den man hon vill ge sig åt och då alltid välja en medlem av sitt eget folk.

För resten blev Domeniko efter kort tid sjuk och skickad tillbaka till Adak. I hennes ställe kom omedelbart inte mindre än fyra andra: Valja Berg, förutvarande maka till en ställföreträdande folkskommisarie, Anna Ivanovna Isakova, Assja Altschuler och Anna Vasiljevna Kukkonen, min gamla finska väninna. Assja Altschuler satt kväll efter kväll på kontoret tillsammans med bokhållaren på Tegelbruket, armeniern Amrojan. Han påstod, att hon under dessa tête-à-tête lärde sig bokhålleri.

Det varade inte länge, förrän så gott som alla invånare i kvinnobaracken var ”i säkra händer”. Endast Anna Vasiljevna och jag förblev ”ogifta”. Just vi två skribenter, som i vårt föregående liv hade arbetat för kvinnans frigörelse ur borgarsamhällets skenheliga konvens, kunde inte besluta oss för att ingå en lättfärdig förbindelse med första bästa karl – en förbindelse som vad beträffade våra kvinnliga kamrater i de flesta fall ingicks för den materiella vinningens skull eller på sin höjd av ett ögonblicks nyck och ingalunda grundade sig på någon inre djup böjelse.

Att jag i åtta månaders tid hade njutit något som hade en avlägsen likhet med ett privatliv tillsammans med Semjon Michailovitj ångrade jag inte på minsta vis. Det var inte av princip som jag motsatte mig ett lägeräktenskap, men allting inom mig reste sig mot att leva samman med en man, som jag inte kände någon själslig frändskap med.

Ehuru dessa äktenskap slöts helt offentligt inför allas ögon och ehuru i fortsättningen allt som hörde ihop med äktenskapet ohöljt utspelades i allas gemensamma bostad, trodde vissa av

dessas i pryderi och fördomar uppfostrade kvinnor, att de var skyldiga sitt goda rykte att bete sig som om de var trogna makor till sina häktade äkta män. Det hände, att jag under våra samtal yttrade fria tankar om äktenskapet och kvinnans rätt att fritt förfoga över sig själv, och att samtliga dessa kvinnor – med undantag av Anna Kukkonen – chockerat rynkade på näsan och protesterade. Det var samma kvinnor, som ute i friheten hade valt ut sina blivande äkta män efter deras ekonomiska och sociala kvalifikationer, samma kvinnor som här i lägret gick ur hand i hand, för att säkra en god försörjning. Kvinnor i andra länder skulle kanske inte ha kunnat hyckla lika oförstått. Den sovjetryska kvinnan uppfostras genom pionjärorganisationen och skolan och längre fram genom radio och press systematiskt till att ljuga och förstålla sig, hon är en mästarinna i de styckena.

Mer än eljest någonstans och någonsin i livet borde människorna i ett läger begripligtvis känna behov av att dela sitt lidande med andra, i ömsesidig kärlek gemensamt finna glömska från allt det betryckande som är förenat med ett liv i slaveri. Men i många, synnerligen många fall såg jag inte ett spår av sådan själslig gemenskap. De flesta lägeräktenskapen var resonemangspartier betingade av materiella beräkningar, och de flesta ”äkta” makor i dessa äktenskap betedde sig som prostituerade.

Keramikverkstadens produkter – liksom de i Adak tillverkade leksakerna av trä – hade sitt avsättningsområde i hela Komistaten. Volodja berättade för mig, att rekvisitioner hade inkommit på 2 000 blomkrukor. Det var därför han var så angelägen att få tag på en konstnärligt begåvad målare. Nu hade jag redan dekorerat ett femtiotal krukor och satt en ära i att aldrig upprepa ett mönster. En dag kom natjalniken Rammo till Tegelbruket för att se vår utställning av blomkrukor och vaser. Han blev förtjust. Särskilt tilltalade honom den rika omväxlingen av ornament på blomkrukorna. Där fanns meander och fin akantus bredvid moderna geometriska mönster, och där fanns primitiva punkt- och droppmotiv bredvid blomrankor, stiliserade blad och blommor och eleganta, omväxlande vinjetter. – Vilken fantasi måste inte den människa äga, som kan tänka ut allt detta, sa han häpen.

I omkring tio dagar arbetade vi under högttryck. Då kom speditören Arkin tillbaka från en resa och meddelade att rekvisitioner hade annullerats. Orsaken fick vi aldrig veta. Hur som helst, nästa dag kom från Adak en order till Lubarskij att inställa tillverkningen av blomkrukor. De fångar från Adak som inte kunde användas i vanligt arbete skulle skickas tillbaka.

Nyheten slog ner som en bomb. Vad skulle det nu bli av alla de nya äkta parens idylliska familjeliv? I natjalnikens lilla kyffe ägde en lång överläggning rum. Till slut blev bara en enda skickad tillbaka, nämligen Anna Ivanovna Isakova, och detta förmodligen på den grund, att hon hade tagit sig till att tillbringa nätterna i de manliga fångarnas barack, och detta tyckte ändå rätt många gick litet för långt.

Alla de andra kvinnorna lyckades få stanna kvar på Tegelbruket, detta eldorado bland tvångsarbetsläger. Varvara Vasiljevna Michailova gjorde upp att arbeta som tvätterska hos Kadusjin, föreståndaren för badet och den därmed sammanhängande tvättinrättningen, där dittills två kineser hade arbetat. Sjenja Akulova och Raja Anaplotis skickades som arbeterskor till tegelugnarna och förpliktade sig till att längre fram arbeta i lantbruket.

Assja Altschuler blev byggnadsarbeterska och Valja Berg vattenhämterska. Genom ett hål på isen fyllde hon sin vattentunna och försåg hela kommandirovkan med vatten: badet, tvättinrättningen, köket, barackerna, lerältningsmaskinen. Kanske hon nere på floden fick hjälp av sin kavaljer Sasja Smirnov, inom lägerområdet kunde man i alla fall se henne hela dagen fara omkring med sin på medar monterade vattentunna.

Till skillnad från Valentina Berg, som inte drog sig för något kroppsarbete, såg man snart de två tvätterskorna enbart sysselsatta med lappning av skjortor och strykning. Till ”tvätterska” hade på nytt tagits en kines, vars arbete i rapporterna sannolikt redovisades under en helt annan rubrik. Och snart satt Assja igen på kontoret – inte bara på kvällarna som förr, utan hela dagarna i sträck. Efter natjalnikens anvisningar diktade hon där ihop fantasifulla arbetsrapporter, varvid hon naturligtvis inte försummade, att för sin egen del hitta på någon fiktiv sysselsättning i någon lämplig arbetsgrupp. Att den mest ohejdade korrupsion var förhärskande, är kanske det minsta man kan säga. De olika medlemmarna av förvaltningen visste så pass mycket om varandra, att de höll ihop som ler och långhalm.

I den konstnärliga verkstaden stannade bara tre kvinnor kvar: Rita Korsikova som skulptris, Anna Vasiljevna Kukkonen som sliperska och jag som målarinna. Eftersom massproduktionen av blomkrukor hade blivit inställd, skulle jag hädanefter måla vaser, och så uppstod det konstnärliga samarbete, som jag än i dag minns med nöje. Dagsbetinget för ”konstnärlig bemålning av blomkrukor”, som det hette i arbetsrapporterna, hade varit sex stycken. Jag hade regelbundet utan svårighet nått upp till 100 och 114 eller rentav 133 procent. För målningen av vaser omfattade betinget fyra stycken, vilket innebar åtta ”bilder”, en fram och en bak på var vas. Den dagsnormen skulle jag inte ha kunnat fylla, om jag inte dagligen hade arbetat över två till tre timmar. Också Vitja Rabinovitj arbetade alltid på övertid, men vi betraktade inte detta som slavarbete, för vi tyckte det var så roligt. Av Victor lärde jag mig måla fåglar. Hans specialitet var svanar, flamingos, storkar och små, färgrika fåglar såsom finkar och mesar, kolibrier och kanariefåglar, som han för det mesta framställde sittande på kvistar.

Snart gick jag över till att variera fåglarna på mitt sätt. Jag målade ur minnet fantasifåglar jag som barn hade sett på en japansk skärm. Likaså gjorde det sig riktigt bra med dekorativa fantasifåglar på kvistar med körsbär eller vita bär eller i kombination med blommor ur en sagovärld. Liksom jag av Vitja hade lärt mig att teckna fåglar, så lärde han nu av mig att måla blommor. Fedja återigen var specialist på nordiska motiv. Han målade gärna snötäckta träd, renar i skogen, Heines dystra granträd, som står ”ensam im Norden auf kahler Höh”, snöripor i ett landskap med nakna björkar eller kråkor en dag tidigt på våren, så som han kanske mindes dem från Savrassovs berömda tavla ”Råkorna har kommit tillbaka”.

Även i att måla stilleben med frukter försökte vi överbjuda varandra. Härliga, rödkindade äpplen, gulgröna päron och saftsvällande vindruvor hopade vi med penseln till fruktsymfonier så att det riktigt vattnades i mun på både oss själva och andra. Vaktsoldatens lilla dotter, som ofta kom och hälsade på i ateljén, frågade alldeles förundrad vad det var för något. Den lilla sjuåringen hade ännu aldrig sett ett äpple och själva hade vi för resten inte sett någon frukt på tre och ett halvt år.

Om någon på sin tid i Butyrkifängelset hade sagt mig, att jag i arbetslägret skulle komma att lära mig måla i oljefärger och dekorera grekiska vaser, så hade jag säkerligen ansett att vederbörande hade en skruv lös. Men vår konstnärsateljé var också ett enastående undantag. I vår omedelbara närhet blev hundratals arma varelser på det mest omänskliga sätt plågade och utsugna. Redan i morgon dag, det visste vi, kunde också vi på nytt tillhöra de miljoner tvångsarbetare som under de vidrigaste förhållanden knappt förmådde hålla sig kvar bland de levande. Men – en fånge tänker bara en dag i sänder och vårt ”i dag” var för oss en sällsynt skänk av en lycklig tillfällighet.

I april 1940, knappa två månader efter vår ankomst till Tegelbruket, blev vår natjalnik Lubarskij efter att ha tjänat ut sin femåriga strafftid, frigiven ur lägret. Rita Korsjikova klamrade sig i sin egoism fast vid honom och det föll sig svårt för Lubarskij att skiljas från henne. Redan umgicks han med tanken att stanna i polarområdet även som frigiven. Alla som stod honom nära rådde honom dock på det ivrigaste att ge sig av så fort som möjligt. Främst

av alla att försöka övertala honom var hans gamla städerska, hon kallade honom för en dum pojke. Till slut lydde han också och reste sin väg. Egendomligt nog fick vi aldrig höra av honom sedan. Han skrev aldrig varken till Rita eller till sina vänner Podobjedov, Volodja och Smirnov. Det sades, att han förmodligen i samband med frigivningen hade fått skriva under en försäkran att avstå från all förbindelse med fångar.

Som ersättare för den gamla kvinna som tillsammans med Lubarskij hade lämnat Tegelbruket kom en ny dnevalnaja från Adak dit. Hon hette Sofia Afanasjeva Lapina, härstammade från den gamla aristokratin, var monarkist och så strängt religiös att hon också i lägret orubbligt upprätthöll den ortodoxa kyrkans ritual – ensam mot en hel för henne främmande värld. Att hon korsade sig trehundra gånger om dagen och på kvällarna lade ifrån sig sitt glasöga framför ikonerna – hon var nämligen enögd – inbragte henne mycket hån. Hon avskydde alla oss andra i klump så som bara en rättrogen kan avsky och hata den sannskyldige antikrist.

– Att jag en gång i mitt liv skulle bli piga åt prostituerade, det spådde mig ingen i vaggan. Om min man – det eviga himmelriket må vara honom beskärt – hade vetat detta, suckade gamla Lapina. Anna Vasiljevna Kukkonen och jag åtnjöt en smula mera respekt från hennes sida. Vi deltog varken i de andras råa drift eller deras ”gudlösa livsföring”, men vi undanbad oss energiskt hennes giftsprutande antisemitism och antisocialistiska agitation.

– Jag förstår er inte, sa gamla Lapina. Ni sitter ju också här som kontrarevolutionärer, precis som jag, varför försvarar ni då hela den här förbrytelsen?

– Åhå, sa vi, det där har ni alldeles missuppfattat. Vi är inga anhängare av den gamla samhällsordningen. Vi är socialister, och just därför är vi motståndare till det som nu ...

– Ack, är det sådana ni är? Nå, då är det alldeles rätt åt er, att ni har blivit dömda till tvångsarbetsläger, sa hon hätskt. Har det nu gått så långt att bolsjevikerna inbördes hugger huvut av varandra? Mycket bra! Gud förlåte mig mina syndiga ord!

Trots sin stora gudlighet var gamla Utpina ändå rätt starkt fäst vid det materiella. Gåvor tog hon emot av vem som helst, av marxister, judinnor och prostituerade. Men hon gjorde korstecknet över de livsmedel hon på det viset kom över, och kanske bröts därmed den förbannelse som enligt hennes åsikt vilade över allt som vi gudlösa hade vidrört. Snart utträttade hon inte den minsta syssla i vår barack, om vi inte vedergällde henne extra.

Alla väntade att Podobjedov skulle bli utnämnd till natjalnik på Tegelbruket efter Lubarskij. I stället kom det en ny natjalnik från Adak. Han hette Djadkov, var ingenjör och hade dittills varit städare i mansbaracken i Adak. Men det var inte detta som gjorde en förvånad. Att en fånge ena dagen var passopp i en barack och nästa dag kunde vara natjalnik i en filialkommandirovka, sådant hände ofta, fast det omvända ännu oftare.

Men Djadkov verkade inte alls vara typen för en organisatör eller befallningsman. Den verkliga orsaken till att han hade blivit befördrad blev snart känd. Han hade hållit platsen omkring baracken fri från skräp och rent av anlagt ett slags liten trädgård. För detta ändamål hade han mödosamt plockat ihop småsten, mossa och grankottar, av vilka han hade gjort några enstaka ”dekorativa” rabatter. Djadkovs initiativ som natjalnik höll sig också inom de givna gränserna. Knappt hade snön smält undan, innan också på Tegelbruket små trädgårdar överallt skulle anläggas. Kommandirovkans hela produktion gled mer och mer över i händerna på den energiske och omtänksamme arbetsförmannen Pedobjedov, och Djadkov fick öknamnet ”trädgårdsmästaren”. Till namnet var han emellertid fortfarande natjalnik, och han hade det så mycket bättre som han inte bara åtnjöt en hög administrativ medarbetares förmåner utan också regelbundet tog emot livsmedelspaket från sina anhöriga.

Detta undgick inte vår goda Rita. Hon var alltså trofast mot natjalniken på Tegelbruket, det var bara det att han inte nu längre hette Lubarskij utan Djadkov, och att han inte längre var en sympatisk levnadsglad ung man, utan en gnällig sextio års gubbe. Förhållandet med den vackra Rita gjorde honom för resten till synes yngre. Han rätade på den framåtböjda kroppen och dragen lystes upp av ett ständigt småleende över hans ålders lycka.

April som hade börjat med Lubarskijs frigivning slutade med att vår Vladimir Georgievitj också blev fri. Läkarna förklarade emellertid att han inte skulle tåla en förflyttning, och han bestämde sig för att stanna kvar på Tegelbruket, tills seglationsperioden inföll. Vårt arbetskollektiv beslöt att fira Volodjas återfödelse som en fri sovjetmedborgare. Jag hade beställt en vas hos Jurevitj och Franz Baumberger. Och det var någonting alldeles speciellt jag hade tänkt ut. Vid ett flertal tillfällen hade Volodja frågat mig om den abstrakta expressionistiska konst, som efter Lenins död hade förklarats dekadent och förbjudits som "folkfrämmande", och jag hade berättat för honom om Franz Marc och August Macke, om Kandinskij och Paul Klee, om Henri Matisse, Picasso och Georges Braque, om Moholy Nagy, Willi Baumeister, Miró och Magnelli. Men vad kan man berätta med ord, när det gäller konst! Hur ska man med ord kunna skildra färg- och formsymfonier och ge en föreställning om "det abstrakta"! Allt vad jag hade sagt hade stannat vid grå teori.

Nu tog jag itu med att måla en vas i Lissitzkijs och Kandinskijs stil, efter intryck som jag hade kvar i minnet. Det blev förstås bara en svag efterlikning av det som de stora mästarna med formens och färgens medel hade framställt av det abstrakta. Men Volodja sa att han tyckte att de geometriska figurerna på ett väl avvägt sätt utfyllde ytan och i samklang och kontrast ägde en stark dynamisk effekt! Han var mycket glad åt den "abstrakta" vasen och gav den en hedersplats på sitt lilla bord. Uppvaktningen ägde rum i det nybyggda lilla hus, dit konstnärliga verkstaden flyttade över och där Vladimir Georgievitj samtidigt slog upp sitt nattläger i en vrå.

I egenskap av "frigiven" fick han inte längre hålla till i Tegelbrukets torkrum. Victor Rabinovitj målade vårt lilla färgskåp nytt och framställde på dörren en näckrosdamm med en stolt svan. Fedja Parkkonen tecknade med träkol ett tigerhuvud på väggen. Det var ett ypperligt arbete, Fedja gällde ju också som enormt begåvad. Vi var mycket glada och belåtna med vår nya arbetsplats, och festen förlöpte i mycket livlig stämning, fast naturligtvis med uteslutande ideella njutningsmedel.

Fram på kvällen kom till och med natjalniken Djadkov och vaktssoldaten ett ögonblick dit. När Djadkov fick höra, att mina unga arbetskamrater duade Volodja och att vi alla kallade honom "kamrat" eller rätt och slätt Volodja, förbjöd han detta och sa, att det fanns en sträng förordning att fria endast fick tilltalas med "medborgare", på sin höjd med för- och fadersnamn i rena undantagsfall. Vi hojtade och skrek om varandra allihop, så att knappast någon hörde vad Volodja svarade:

– Ack, sa han, då skulle jag hellre vilja vara fånge igen, hellre det än att mina bästa vänner ska tvingas kalla mig "medborgare".

– Men reglementet, Vladimir Georgievitj! framhärdade natjalniken. Han var faktiskt en riktig byråkrat. Till och med vaktssoldaten Jevsej, en vanlig tatarisk bonde, tycktes ha mera förståelse. Han tittade småleende på dem som hade kommit för att hylla sin vän och mästare Volodja och gjorde den bland ryssar välbekanta handrörelse som tycks betyda ungefär som så: "Nå, om så ska vara! Spelar ingen roll. Nitsj evo!"

När vi hade tagit den nya konstnärliga verkstaden i besittning blev medarbetarstaben på nytt utökad. Volodja själv arbetade officiellt inte längre. Han behöll bara ledningen av företaget och utnämndes till arbetsförmän i konstnärliga verkstaden. Från Adak hade på nytt kommit

några kvinnor. De tre gamla sliparna tillhörde även i fortsättningen kärnan i vårt kollektiv och till de nya räknades vidare tre kineser, som tillverkade kinesiska leksaker: små gubbar som inte kunde falla omkull, skramlor, barnskallror av papper och pipor av lera att blåsa såpbubblor med.

Redan efter en månad måste emellertid tillverkningen delvis inställas, då intet papper längre stod att uppdriva trots de ivrigaste ansträngningar. Upphovsmannen till de grekiska vaserna Jurevitj anmälde en ny uppfinning till ”patentregistret”: signalpipor av lera som föreställde tappar. Sådana små tappar kunde man i Ryssland sedan långliga tider tillbaka köpa på marknaderna överallt, fick jag veta. Men hos oss i lägret måste de nu uppfinnas på nytt. Jurevitj uppfann dem för andra gången och Fedja Parkkonen var hans förste framgångsrike lärjunge. Genom skulptrisen Rita Korsikova fick vi målare också nya uppgifter. Hon modellerade prydnadstallrikar med reliefer och en oval medaljong, ävenledes avsedd att hängas på väggen, med en rosenrelief. Längs kanten satt en girland, egendomligt nog inte av rosenblad utan av rovblast. Av de reliefarbetena togs formar, varefter hur många kopior som helst kunde göras. Vidare skulpterade Rita en hel mängd figurer, den ena mera strunt än den andra. En rokokodam, en tåspetsdansös med fläktande balettkjortlar, en jägare med pil och båge, en böljeskumboren Venus, en ryttare på en vild häst, en herdinna med ett litet lamm i sina armar, en jonglör, en dvärg samt ett flertal pretentiösa grupper, som var tänkta som fonddekorationer till väldiga skrivbordsuppsatser. Mestadels stod figurerna fullständigt omotiverat stödda mot en hemsk klippa.

Vi tre bespottare – jag menar vår målartrio – skrattade väldeliga åt dessa skapelser. Dess värre var det nästan alltid jag som till på köpet måste stå fadder vid tillkomsten av det skräpet, ty även om vi rent personligen inte precis var förtjusta i varandra, så ville Rita ständigt att det blev jag som skulle åta mig att måla hennes missfoster – hon uppskattade min ”smak” och min ”begåvning för färgkombinationer”.

I slutet av april hade Dmitrij Platonovitj Rosé enligt beslut av översta lägerledningen i Vorkuta skilts från sin befattning i Adak. Inte långt senare kom den nye produktionschefen, en äldre arkitekt från Kotjmes vid namn Degterjov, alltså Rosés efterträdare, till Tegelbruket. Jag kallades in till natjalniken, där den nye produktionschefen befann sig. Degterjov föreslog att jag skulle återta min gamla syssla som räkenskapsförerska. Ännu tre månader tidigare skulle ingenting ha varit mera välkommet än det förslaget, men nu hade jag funnit sådan tillfredsställelse i min nya sysselsättning som ”konstnär”, att jag inte kände den minsta lust att vända tillbaka till Adak.

– Jag skulle bli mycket ledsen, om ni svek oss, sa Volodja, när det ändå är jag som har ”upptäckt” er.

Alltså stannade jag på Tegelbruket, där det också materiellt gick mig jämförelsevis väl, i varje fall så pass bra, som det kan gå en i ett läger, när man lever enbart på hederligt arbete. Den maximilön som utbetaltes till en arbetare i vårt läger uppgick till tjugofem rubel i månaden. Då vi räknades till den högst betalda kategorin specialarbetare, kunde jag alltid förtjäna mellan tjugotvå och tjugofem rubel, under det att jag som kontorsarbeterska bara kunde lyfta femton rubel i månaden och som vanlig arbeterska endast kom upp till från fem till sju rubel i månaden. Dessutom fick jag flera gånger premier för arbete utöver mitt beting och för speciella kvalitetsprestationer.

Premieringen av arbetare och det offentliga omnämmandet på den röda hederstavlan gav ofta anledning till principdebatter bland fångarna. Man frågade till exempel så här: Kan en ”trotskist”, en ”spion” eller en ”kontrarevolutionär” med gott politiskt samvete vara stachanovarbetare? Svaret på frågan var skenbart mycket enkelt men i verkligheten komplicerat därigenom att sådana utmärkelser var förknippade med materiella fördelar.

Många förklarade kort och bestämt: – Jag var på sin tid en lojal sovjetmedborgare. De har stämplat mig som ”folkfiende”, och efter allt vad jag fått vara med om, har jag nu faktiskt blivit det, som jag tidigare med orätt beskylldes för att vara: en ”kontra”. Inte en kontra-revolutionär utan en kontrastalinist, inte en fiende till folket utan en fiende till de nuvarande sovjetiska makthavarna. Jag har inte den minsta anledning att vilja slita en hund för den här staten. Men jag måste leva. Jag arbetar inte för lägrets, utan för min egen skull. Och om jag vill överleva hela det här eländet, så måste jag just se till att kunna uträtta mycket och tjäna ihop till högre matranson. Det är väl logiskt.

På samma och liknande sätt var det många som resonerade. Huvudargumentet mot sådana som arbetade dåligt eller hängde omkring och latade sig och alltid sa: ”Jag tänker inte slita ut mig. Stalin kan själv sätta i gång och arbeta, om han behöver ha nånting uträttat”, var alltid: ”Du arbetar ju inte för Stalin utan för dig själv, för att du inte ska gå under.”

I många fall var de arbetsvilliga alls inte några politiska sabotörer, utan arbetsskygga element, som hade gjort sig ett politiskt camouflage. Jag delade inte de principiella ”parasiternas” ståndpunkt, helt enkelt därför att jag inte betraktade sabotaget, vare sig principiellt eller speciellt i Sovjetunionen, som ett effektivt medel i den politiska kampen. Jag har många gånger gjort mig den frågan, hur jag månne skulle ha betett mig i ett nazistiskt koncentrationsläger. Att under en totalitär regim på egen hand vägra arbeta är rent ut sagt nonsens – det är detsamma som självmord, men kanhända att våra kamrater i de tyska koncentrationslägren slöt sig samman till ett organiserat sabotage, och då måste envar övertygad nazimotståndare naturligtvis vara med. Vid sidan av det politiska spelar emellertid också det psykologiska en roll. För en människa med min karaktär och min mentalitet vore sabotage det svåraste man kunde begära av mig, ty jag besjålas i allt vad jag tar mig till av en outrotlig äregirighet, önskan att alltid göra allt så bra som möjligt. Det måste vara mycket svårt att uträtta någonting avsiktligt dåligt, tänkte jag alltid.

Så tycktes också gamle Franz Baumberger tänka, schutzbund-kämpen. Han hatade ”de sovjetiska rövarna och slashasarna”, ”kannibalerna och barbarerna”, ”slavdrivarna och bödlarna”, så som bara en fånge i ett tvångsarbetsläger kan hata systemets stöttepelare, och ändå arbetade han flitigt och oförtrutet. Han var för det mesta den förste i ateljén på mornarna, och han var ständigt inställd på att fundera ut förbättringar i tekniken. Han betedde sig på det hela taget som om mänsklighetens väl berodde på kvaliteten hos det som han uträttade. Han var den hätskaste motståndare regimen kunde ha och den bäste, den trognaste slavarbetaren.

– Det ligger helt enkelt i blodet på oss tyskar. Vi tyskar kan inte fuska, sa Baumberger, djupt medveten om sin ”tyska överlägsenhet”.

– Varför bara tyskarna? retades jag med honom. Låt oss vara överens om att ni är den bästa modellören vi här har, men arbetar fördenskull Moisee Karpovitj eller Uchin illa? Armeniern var ingen trofast, plikttrogen jobbare som gamle Baumberger. Ibland när saken han höll på med inte föll honom i smaken, gick arbetet litet hur som helst. Men ofta slipade och polerade Karpovitj med liv och lust, och eftersom han inte bara var en skicklig modellör utan dessutom ägde en outtömlig berättarfantasi och en aldrig sinande humor, bidrog han mera till höjande av allas arbetsprestationer än själva den gamle schutzbundmedlemmen med sin arbetsiver. Och Fjodor Ivanovitj Uchin, den grånade anarkisten, som redan under den tsaristiska regimen hade blivit släpad till Sibirien som revolutionär och nu också under bolsjevikerna måste tillbringa sitt liv där, fast under beteckningen kontrarevolutionär? Trots sin fientliga inställning till Stalin-regeringen hade Uchin inte den avlägsnaste tanke på att sabotera arbetet, tvärtom. Precis som en äkta stachanovit kunde han sent på kvällen stödd på sin kryckkäpp komma tillbaka till ateljén för att fukta trasorna som han hade lagt om leran.

Uchins livsöde var ovanligt. Hans barndom hade varit förmörkad av nöd och elände. Redan som nio års pojke hade han måst uträtta tungt arbete. Han hade svultit, stulit och tiggat. Så hade han anslutit sig till de revolutionära och hade för aktiv delaktighet i revolutionsförsöket 1905 blivit dömd till tio års förvisning till Sibirien. Under transporten dit rymde han och kom undan till Turkiet, låg gömd i lastrummet på ett fartyg. I Alexandria släppte matroserna honom i land. Sedan livnärde han sig med tillfällighetsarbete i hamnen. Genom en slump kom han i förbindelse med anarkistiska kretsar. Dessa skickade honom, den fosterlandslöse, till Paris. Där besökte han anarkisternas bildningskurser, lärde sig tala franska, läsa och skriva, och blev sättare på ett tryckeri.

Den bittraste sorgen i livet beredde honom tanken, att han hade levat halvtannat år i Egypten, pyramidernas och sfinxernas land, och inte vetat om det.

– Andra reser från Paris till Luksor och Karnak för att beskåda de gammalegyptiska monumenten, men jag måste först bege mig från Egypten till Paris för att få veta, att jag hade levat mindre än en dagsresa ifrån dem! Så går det för en fattig, obildad proletär i den här världen.

Efter revolutionen 1917 greps Fjodor Ivanovitj Uchin i likhet med så många av sina landsmän av en förtärande längtan hem till Ryssland, den socialistiska revolutionens land. Han vände tillbaka, tog vapen i hand och kämpade för sitt socialistiska fosterlands befrielse från vita banditer och imperialistiska interventionister. Först efter revolutionens definitiva seger fick han tillfälle att riktigt se sig omkring. Hans djärva förhoppningar blev inte uppfyllda så som han hade väntat. År 1924 blev han dömd till femton års tvångsarbetsläger.

– Femton års läger, Fjodor Ivanovitj? undrade jag. Men då måste ni väl redan för ett år sedan ha blivit fri?

– Nej, min duva lilla, de släpper aldrig ut mig mer. Det var ett litet räknefel. Ingen hade trott, att jag gamla vrak skulle leva femton år till. Att leva gör mej heller inget nöje längre, men bara för att reta de asen skulle jag vilja bli 100 år gammal! sa Uchin med tjuvpojksaktig uppsyn.

När han hörde någon berätta att den eller den hade blivit fri, kunde han säga:

– Fri, hur så? Vad är det ni talar om? Ni menar väl att han har kommit ut i det stora tvångsarbetslägret?

Efter det blev det sed i vårt konstnärskollektiv att kalla Vorkutalägerområdet för ”lilla lägret” och den övriga Sovjetunionen för ”stora lägret”. Uchin tillät sig ofta så hätska antisovjetiska yttranden, att vi darrade av ängslan för honom. Han var kvick och slagfärdig och hans kritik träffade huvudet på spiken.

Lägerinvånarna kallades i alla officiella meddelanden för ”temporärt tvångsintagna”. En gång var geologen i Vorkuta på besök vid Tegelbruket och tittade också in på verkstaden för att beskåda våra vitt och brett berömda konstprodukter. Han blev starkt förtjust.

– Och ni är alla temporärt tvångsintagna? frågade han i det han begagnade den hövliga ämbetsfrasen.

– Ja, alla, svarade Uchin, med undantag av honom där, vår mästare – och så pekade han på Vladimir Georgievitj – för han är en temporärt icke tvångsintagen.

Jag blev förskräckt. Hur kunde Uchin uttrycka sig så oförsiktigt! Till en vilt främmande man, som vi såg för första gången. Kanske han var en agent... Men den besökande nickade bara flera gånger och sa:

– Ja, ja, farfar, där sa ni ett sant ord. Temporärt icke tvångsintagna, det är vi väl alla. Ena dagen i frihet, andra dagen kan man sitta i ett läger, precis som ni.

– Flytta från stora lägret över till det lilla, sa Uchin – il n'y a qu'un seul pas!

I slutet av maj utbröt en svår halsflussepidemi på Tegelbruket. Omkring 70 procent av fångarna insjuknade. Från Adak kom en kvinnlig läkare och två sjuksköterskor. I vårt konstnärskollektiv var Victor Rabinovitj den förste som fattades. Då han sedan flera år tillbaka led av lungtuberkulos, betraktades förmodligen hans fall som allvarligt, och han blev transporterad till Adak. Fedja Parkkonen blev också sjuk, sedan följde Rita, de tre gamla modellörerna och en kines. En dag hade jag skämtat med Volodja och sagt att den här gången hade de svagaste visat sig vara de motståndskraftigaste. Då insjuknade den följande natten också Volodja. Vi två som nu var kvar, kinesen Vanja och jag, skötte om honom hela dagen. Vi trodde att han skulle dö ifrån oss under våra händer.

Den kvinnliga läkaren Volodarskaja ingav mig alls inte något förtroende. Allt vad hon tänkte på var att flirta med den dödssjuka Volodja. Äntligen kom en förnuftig läkare till oss från Adak, dr Pintij. Han undersökte Vladimir Georgievitj och sa, att det fanns hopp att han skulle komma igenom. Samma kväll var det min tur att bli sjuk med hög feber. Dr Pintij bestämde att jag skulle till sjukhuset i Adak.

När jag efter fjorton dar kom tillbaka, hade under mellantiden natjalniken Djadkov försvunnit i det okända, ur vilket han hade dykt upp, och Rita hade ännu en gång blivit gräsänka. Den nye natjalniken var Nikolaj Vladimirovitj Podobjedov. På ateljén hade alla redan kommit tillbaka i arbetet, men Volodja var ännu ganska dålig. På Tegelbruket hade fyra stycken fallit offer för epidemin, samtliga kraftiga män. Med bättre medicinsk vård skulle de säkert alla ha kunnat bli räddade.

I slutet av juni eller början av juli 1940 utlöpte natjalniken Rammos årsanställningskontrakt och vi hörde att han gjorde sig beredd att lämna Adak och fara hem till Leningrad. Omkring fjorton dagar före sin planerade avresa kom Rammo på ett längre besök i vår ateljé. Han besiktigade det hela mycket noga, talade med envar av oss och underhöll sig en god stund med Vladimir Georgievitj om våra bekymmer och besvärligheter.

– Adolf Vilgelmovitj, gör en god gärning, bad Volodja, skicka oss färger från Leningrad. Vi blir tvungna att stänga butiken om vi inte får litet oljefärger, och det skulle väl vara synd.

– Stor synd, sa Rammo, och han såg på vaserna som stod uppradade på hyllorna. Får man ta i dem? frågade han, och han tog försiktigt ner fem eller sex stycken. De här tulpanerna är utomordentligt vackra. Och rosorna tycker jag också mycket om. Man vet rakt inte vad man ska välja. Det här stillebenet med frukter är också vackert, sa Rammo obeslutsamt.

Volodja kom riktigt i tagen:

– Har ni sett det här då? sa han. Fantasifåglar med persikoblom, eller det här, sädesax och blåklint! Stolt visade han fram vad vi hade att erbjuda.

– Vem är det som har målat de här vackra vaserna? frågade nu Rammo.

– Den här har vår Leonhard målat och den med vallmo där borta också, och fantasiblommorna, och svandammen på andra sidan och den här med rent ornamentalt mönster. Men fåglarna där på en forsythia, påfågeln, stillebenet och flamingon vid vattnet, de har Rabinovitj målat.

– Men vad är detta för något? frågade Rammo.

– Det är våra nya sparbössor, Adolf Vilgelmovitj. Vi gör små skulpturer utanpå och sedan målar vi det hela i glada färger. Det kommer folk att tycka om, särskilt barnen.

Gång på gång gick Rammo tillbaka till vaserna.

– Jag skulle gärna vilja ta två vaser med mig till Leningrad och ha stående på skrivbordet mittemot varandra. Ni får alltså be Leonhard måla två vaser åt mig. På ena sidan måste det absolut vara tulpaner, det är det bästa ni kan, och på den andra sidan – hm – det blir svårare att bestämma ...

– Överlämna den saken åt konstnärinnan, sa Volodja, hon kommer säkert att hitta på någonting som kan glädja er.

– Kanske ni ger mig en sparbössa som jag kan ha med till mina pojkar, sa Rammo på nytt vänd till Vladimir Georgievitj. Den här med ekorren på, till exempel.

Nästa morgon valde vi ut två vackra vaser av samma storlek. På den ena målade jag en trana som stod i ett kärr mot en fond av hög vass, på den andra en smalbent, gracil häger, som stod inne i tät säv med kaveldun, som böljade för vinden. På motsatta sidan kom så de högt beundrade tulpanerna, naturligtvis i olika kompositioner på vardera vasen. Volodja var starkt gripnen, ty nu skulle ryktet om hans ateljé nå ända till Leningrad. Verkligt storartat ... Ibland var Volodja som ett barn. Jag målade ett par särskilt vackra dekorativa postament med bårder och handtag till vaserna och var mycket glad över att mitt arbete utföll till mästerns belåtenhet.

Nästan hela den följande veckan låg Volodja ännu till sängs i en envis feber. När vaserna hade torkat, ville han själv forsla dem till Adak. Men just dagen innan kom Rammo till oss för att ta ett definitivt adjö. Han hade sällskap med en storväxt fetlagd man med tjurnacke och uppsvällt ansikte. Det var hans efterträdare Manin. Rammo visade en oförställt glad överraskning över de vackra vaserna och tackade hjärtligt. Manins grisögon riktades nyfiket på än den ene än den andre. Han föreföll inte riktigt belåten med den vänskapligt-kamratliga atmosfären. Men eftersom Rammo visade en sådan förtjusning, tillfogade han själv slutligen:

– Hm, ja, mycket vackra, nånting sånt måste jag också beställa åt mig. Vem är det som målar de här vaserna?

– Fången Leonhard, kamrat natjajnik, svarade Volodja och visade på mig.

– Såå! inte ryska? frågade han.

– Nej, medborgare natjajnik, jag är tyska.

Han vände oss ryggen och jag var redan på det klara med, att han inte var någon Rammo. Nu skulle vinden börja blåsa från ett annat håll. Innan Rammo gav sig av påminde Volodja honom än en gång om färgerna. Han frågade mig, vilka vi bäst behövde och Rammo skrev upp dem. När han vände sig för att gå, upptäckte han, att Manin under tiden ändå tycktes ha hittat något som väckte hans djupare intresse. Han stod hos Rita. Rammo gjorde en ogillande min. – Bra, att de där två avlöser varandra, och inte ska dela på befälet sinsemellan, yttrade Volodja, när de hade gått. Det skulle aldrig ha slagit väl ut.

Bland de ivrigaste besökarna i konstnärateljén var vaktsojdaten Jevsejs sjuåriga lilla dotter Valja. Ibland hade hon sin treåriga lillebror Gennadij med sig, en liten groteskt komisk figur med lockigt hår. Han led av rakitis, hade ännu inte lärt sig säga ett ord, traskade omkring på små spindeltorra ben och hade en tjock uppblåst mage. Valja var andligen och kroppsligen normalt utvecklad. Hon var född vid Volga, men den lille brodern hade kommit till världen här uppe i höga nordn. Helst brukade Valja dyka upp i vår barack vid måltiderna. Hon åt allt vad hon fick, till och med vanlig fångkost, men av Varvara Vasiljevna, Manja, Assja och Valentina Berg – de lyckliga mottagarinnorna av matpaketet – fick hon också ofta sötsaker. När hon besökte oss i ateljén berättade Fedja sagor för henne. Farbror Uchin gjorde små figurer åt henne av lera, jag fick gång på gång laga näsan på hennes docka och måla rosenröda kinder

på den. Kineserna skänkte henne allehanda krimskrams – hon stod med ett ord sagt på god fot med oss alla, och föräldrarna tycktes inte ha någonting emot det.

En gång gjorde hon mig sällskap och berättade:

– Hemma hos oss ska vi ha linser i dag.

– Nej, så fint, sa jag. Linser som är så gott.

– Tycker du också om linser, tant?

– Ja, väldigt.

– Kom då hem till oss, tant, mamma ger också dig linser. Den repliken hade jag inte väntat och nu föll det sig rent av svårt att vända barnungens uppmärksamhet bort från den framförda inbjudan. Det var förstås förbjudet för oss fångar att gå på besök hos vaktssoldaten, och flickans mor visste också mycket väl, att hon inte fick be någon av oss fångar till sig, men att för barnet göra klar skillnaden mellan en fånge och vakten-NKVD-soldaten var inte lätt.

Några dagar efter samtalet om linserna, det var en söndagsmorgon, gick jag till sjukstugan för att hämta medicin till Volodja. Plötsligt kom lilla Valja springande emot mig, tog mig genast vid handen och drog mig i väg med sig.

– Vad är det fatt, Valjusja, vad vill du? Jag har inte tid att leka nu.

– Nej, inte leka, följ med hem till oss!

– Det kan jag inte göra, Valja.

– Jo, jo, du måste komma, tant Susanne, kvicka dej bara. Mamma har sagt att jag skulle hämta en tant, sa Valja och satte upp ett ansikte så fullt av förnumstigt viktigmakeri, att jag stod förbluffad.

– Vad är det du säger att din mamma har sagt?

– Hon sa till mig: Spring kvickt och se till att få tag på någon av tanterna och tag henne med dig hit!”

Jag beslöt att följa med och tänkte på vägen över vad jag – på min vackraste ryska – skulle säga för att förklara varför jag kom. Men när jag hade öppnat dörren fick jag i rummet se vad som i verkligheten var fatt. På fällar och trasor låg i ett hörn en kvinna i födslovändor. Hon skrek inte, hon bara stönade. Barnets huvud hade redan kommit fram. Just som jag böjde mig ner över kvinnan, skedde förlossningen.

– Fort, stönade barnaföderskan, tag saxen, och på bordet ligger tråd färdig att binda om med.

Helst skulle jag ha velat springa min väg, så rädd var jag att begå något fel. Till den lilla flickan ropade jag:

– Spring fort efter sjukvårdaren, fort, Valjusja!

Helt automatiskt hade jag redan gjort vad kvinnan hade sagt åt mig. Först efteråt såg jag att saxen var nästan helt och hållet rostig. På den svarta, smutsiga renfällan låg den nyfödda barnungen och kväkte.

– Men vi måste väl svepa ungen i nånting, sa jag, har ni ingenting liggande färdigt, medborgarinna.

– Äsch, det är inte så viktigt, ungen ligger bra där den ligger, det är ju varmt här inne. Och jag måste först...

Ja visst, nu kom jag att tänka på efterbörden. Lilla Valja kom tillbaka.

- Mamma, sjukvårdaren var inte där, han har gått för att fiska, sa farbrorn.
- Jaså, det också. Valjusja, var nu en duktig tös, spring till baracken och tala om för tanterna att du har fått en liten syster och be en av tanterna komma och hjälpa mamma. Skynda dig!
- Varför vill du inte själv stanna, frågade barnaföderskan mig, tål du inte se sånt?
- Inte alls därför, medborgarinna, svarade jag, jag är bara rädd. Jag begriper mig inte det ringaste på sånt här. Och vi har i baracken en kvinna som har varit sjuksköterska. Hon kan sköta dig mycket bättre.
- Har du då aldrig själv fått en unge?
- Jo visst, jag har en pojke.
- Jaså, men då vet du ju vad det gäller. Stanna du här. Jag tänkte på den gången jag födde min son – det var 19 år sedan – på ett av de förnämsta barnbördshusen i Wien. Två läkare och en barnmorska stod vid min sida. Jag tänkte på det präktiga, bekvämt inredda rum där jag låg, på barnsköterskan som kom in med ungen, när den skulle ammas. Jag tänkte på att jag efter fjorton dagars vistelse på BB i ytterligare fjorton dagar hade en statligt examinerad barnsköterska hemma hos oss, på det att det hela skulle gå precis efter reglerna. Och här låg en barnaföderska på en hög smutsiga trasor och överlät åt mig att underbinda och kapa navelsträngen och var fullständigt lugn och trygg i medvetandet att allt skulle gå den rätta vägen, när hon hade fått veta, att jag själv en gång också hade fött ett barn till världen och alltså måste veta vad det rörde sig om ... Äntligen kom efterbörden. Jag tvättade den förlösta med största omsorg och städade undan alla blodiga trasor. Nu tillät hon mig att också ta mig an den nyfödde och svepa ungen i en schal, en mörkrutig grov historia. Sedan sa hon åt mig att öppna kistan. Där fann jag rent linne. Jag bäddade sängen. Med min hjälp reste sig barnaföderskan upp och sjönk ner på den nyredda bädden.
- Men barnet måste väl badas, sa jag, och hemma hos oss får alla nyfödda någonting droppat i ögonen mot trakom, brukar ni inte det här?
- Joo, jag vet, det hinner vi nog med. Men bada ungen behöver man väl inte göra så med detsamma första dagen.
- Ska jag nu gå och hämta någon? frågade jag.
- Vad då för? sa hon. Stanna ni bara. Vi skickar Valja. Lyckligtvis hade jag en bit papper i fickan, den delade jag mitt itu och skrev två små brev, det ena till Podobjedov, det andra till vår sjuksyster Kusnetsova.
- Var är egentligen medborgaren vaktsolden? frågade jag kvinnan.
- Min man har skickats i ett uppdrag till Kotjmes, det är detta som är det oturliga i det hela. Jag räknade på att han skulle vara tillbaka inom tre dagar och hinna i tid innan det skulle börja. Men så började det i stället redan första dagen han är borta.
- Hur känner ni er nu, medborgarinna? sa jag.
- Bra, skönt att det är över. Det är mitt femte barn.
- Det femte?
- Ja, två har dött i skörbjugg för oss här uppe i norden. Jag kom att tänka på en passus i en självbiografisk skildring av Korolenko. Han talar om det ömsesidiga förhållandet mellan fången och hans fångvaktare, och nämner, att den sibiriske straffången iförd handbojor och kedjor smides fast vid gendarmen som åtföljer honom. Då är också gendarmen ofri, också han är smidd i kedjor. Den här kvinnan som måste föda sina barn under de primitivaste

förhållanden, hade det egentligen värre ställt än vi. Vi hade skickats till lägret på fem år. Hon var en fånge i hela sitt liv.

Äntligen kom Podobjedov. Han lovade att genast låta hämta doktorn och hans sjuksyster från Adak. Dessutom skulle han skicka ut folk att söka rätt på sjukvårdaren. Denne blev den förste som kom. Navelsträngen ansåg han att jag inte hade underbundit tillräckligt nära buken på den nyfödde, det skulle nog komma att medföra ett litet skönhetsfel, men det spelade inte någon större roll, tyckte han. Efter detta lärospån i ett nytt yrke: tvångsarbetsläger-barnmorskans, fick jag gå.

Månaderna juni och juli, myggornas månader, var betydligt svårare att uthärda på Tegelbruket än i Adak, ty skogen var full av stora sumpmarker alldeles intill bebyggelsen. På dagar och veckor fick man ingen ordentlig sömn. Fastän fönster och dörrar var förhängda och alla springor igenstoppade tog sig ändå myggorna in på ett eller annat vis. Den som ägde ett stort myggnät kunde naturligtvis få sova i fred, men till ett sådant behövdes åtta meter tyll, en vara som inte stod att uppbringa i lägret, och som var oöverstigligt dyr, där den kunde anskaffas. Jag var glad bara för att jag av en annan fånge kunde få köpa fyrtio centimeter svart tyll och åtminstone få till stånd ett slags ansiktsskydd. Det fanns ett slags mygghuvor, som kostnadsfritt tillhandahölls i lägret, men i dem kunde man knappt andas. De privata mygghattarna var av en mycket klädsam modell: bredbrättade hattar av lätt tyg – de bestod egentligen bara av en metalltrådsring och en till axlarna nedfallande tyllslöja. Jag köpte mig hela hatten för bröd. Tyget, som härstammade från en gammal herrskjorta, kostade två dagsransoner, metalltrådsstativet en dagsranson, tyllen sex ransoner – på avbetalning.

I mitten av juni kom från Adak en ny fånge till oss, en georgiska vid namn Tamara Bagasjvili. Hon var händig i alla kvinnliga syarbeten, liksom nästan alla sina landsmaninnor, och hjälpte mig med hatten. Jag minns ännu den kväll då isen bröt upp och vi stod i våra eleganta mygghattar uppe på strandbrinken vid floden Usa och följde det grandiosa skådespelet, när jättestora isflak splittrades mot klipp-reven och isblocken med ett åsklikt larm tumlade över varandra.

Tamara inträdde som ny medlem i vårt konstnärslag. Hon visade en inte oäven begåvning. För resten blev hon riktigt nära vän till Volodja. Vi skämtade ofta med honom för att han lagom till sin avresa inte bara hade upptäckt en ny talang utan också fått sig en flicka. Jaha, när nu isen på Usa hade gått sin väg, närmade sig också den dag då Volodja skulle lämna oss. Det var med stor saknad vi emotsåg den dagen. Också han kände något ditåt. Han uppsköt gång på gång sin avresa. Detta kunde emellertid inte hindra, att han måste lämna lägret innan seglationen för året upphörde.

En av de sista dagarna i augusti nåddes vi genom besök från Adak av den sensationella nyheten, att Leo Trotskij den 20 i samma månad hade blivit mördad i Mexico. En sensation var inte bara nyheten i och för sig utan också det faktum, att den hade trängt fram ända hit, där det varken fanns tidningar eller radio, och där man på det hela taget aldrig fick veta vad som hände och skedde ute i världen. Saken var den att en representant för lägrets ekonomiska ledning hade skickats söderut till Basjkiriska republiken (strax söder om Uralbergen) för att köpa hästar och där inhämtat nyheten. Den unge ingenjör som befordrade sensationen vidare till oss kunde också tala om, att tidningen Basjkirskaja Pravda inte hade ägnat saken större uppmärksamhet än att med en petitnotis på sin tredje sida under sammelnrubriken ”Tidskrönika” omtala, att Leo Trotskij till följd av skador han hade lidit i samband med ett attentat den 20 augusti, hade avlidit den följande dagen.

Det var första gången vi fick höra talas om att Trotskij ens hade vistats i Mexico. Hästuppköparen hade känt sig intresserad och forskat i saken. Redan i januari 1937 hade Trotskij begett sig över Atlanten, sedan Norge hade vägrat bevilja den objudne gästen fortsatt

asyl. Mannen uppgav att det ute i folket viskades om, att en stalinistisk agent hade nästlat sig in i Trotskij's närmaste vänkrets, vunnit hans förtroende, blivit hans sekreterare och till sist bakifrån slagit in skallen på honom med en spetshacka. Egentligen hade ingenjören bara velat anförtro Volodja nyheten, men denne vinkade Uchin och mig till sig, och sedan dryftade vi fyra viskande vad som hade hänt. Jag glömde snart all försiktighet och yttrade mig tämligen oförblommerat.

– Tsst! Tsst! väste Volodja. Det är farligt att ens intressera sig för Trotskij.

– Neej, hör nu ni! Jag har fått fem års läger för den falska beskyllningen att vara trotskist, och så ska jag inte ens åtminstone i efterhand få vara nyfiken på hur det har gått honom och vem det var som slog ihjäl honom!

Uchin sa:

– Att det är NKVD som har honom på sitt samvete – efter uppdrag av hans motspelare Stalin förstås – det tror också jag. Men man får då ett nytt bevis för hur starkt han med hängmustaschern fruktar Trotskij och hans anhängare. Redan för sex år sedan påstod han, att trotskismen var definitivt besegrad och aldrig mer skulle sticka upp huvudet, och ändå har han ansett det nödvändigt att sträcka ut sin långa arm med mordvapnet ända till Mexico!

Om mordet på Trotskij hörde jag inte ett ord mer nämnas i lägret. Många av de politiska fångarna fick väl aldrig veta om det, andra var väl rädda att ens nämna det ödesdigra namnet. Först åtta år efteråt fick jag bekräftelse på nyheten ungefär så som den unge ingenjören från Adak berättade den för oss på Tegelbruket.

I det gemensamma livet i baracken kunde jag alla dessa månader endast ta föga del. På morgonen när jag gav mig av till arbetet, tog jag mitt matbestick med för att spara mig stegen nerför och uppför den tvärbranta vägen. Ofta – särskilt när Volodja inte var på verkstaden – åt jag min middag där, och när det var snöstorm och under snösmältningen vände jag aldrig tillbaka till baracken på dagen. På kvällarna arbetade jag för det mesta till klockan åtta eller nio och även söndagarna tillbringade vi delvis under arbete. Planoviken – den kontorsarbetare som övervakade att vi fyllde ”planen” – och som hade fixerat en normalprestation om fyra vaser per dag, var tydligen fullständigt bakom flötet. Inte ens den konstförfarne Fedja Parkkonen, som kunde arbeta fortare än någon annan och som ibland också i hastigheten slarvade undan väl vårdslöst, hann alltid med vad han skulle på den utmätta arbetstiden. Därför vistades jag i baracken egentligen bara när jag sov, och mycket av de sorger och bekymmer som ansatte de andra kvinnorna, gick mig förbi. Men en dag fick jag en påminnelse om vad det var för saker som mina kamrater i fångenskapen måste uthärda. Det inträffade en skandal som häftigt upprörde sinnena.

Raissa Anaplotis och Sjenja Akulova hade hela tiden måst arbeta hårt. Trädgårdsodlingarna på Tegelbruket var visserligen inte vidare omfattande, men arbete fanns det förstås ändå så det räckte till, och de två utarbetade kvinnorna behövdes mer än väl i varenda fas av odlingsprocessen. De hade knådat krukorna av torvjord och kogödsel till fröplantorna, hade gjort i ordning drivhus och drivbänkar, hade sått och planterat, rensat ogräs och gallrat, hade kupat potatisen och gödslat. I brännande sol och hållande regn hade Raissa Anaplotis stått på vakt och hindrat kreaturen att gå in på grönsakslanden, kringsvärd av miljoner myggor hade Sjenja Akulova släpat fram hundratals ämbar vatten till kålplantor och rovor. Och när de två kvinnorna på kvällarna dödströtta hade kommit hem till baracken och förtärt sitt torftiga middagsmål, hade de fått vara med om att se på, hur de privilegierade damerna – förste arbetsledaren Podobjedovs, lägerpolisen Lukasjenkos, bokhållaren Amrojans och andras lägerhustrur – åt sig tillredde de härligaste sallader av de tomater, rädisor och gurkor, som Raissa och Sjenja i sitt anletes svett hade dragit upp i drivhus och bänkar. Och när nu

skördetiden för odlingarna på friland inföll och ett flertal kvinnor – utom Raissa och Sjenja hade ytterligare några stycken avdelats för ändamålet – från bitti till sent i höststorm och regnväder, i åkrarnas gytta och smuts fick slita ont med att ta upp och föra in kål och potatis och annat, då var det på samma sätt: de som arbetade fick ingenting med. Men ”eliten”, lägerhustrurna till ”the upper ten”, de kokte och stekte sig färsk potatis, åt rå eller kokt vitkål, stekte och bräserade den läckraste rovsnitsel.

Då utbröt alltså en skandal. Men här kommer ett komiskt inslag: främst av alla, i spetsen för de gastande, skrikande, okvädande förfördelade stod Sofia Afanasjeva Lapina, ättlingen av en feodalsläkt på tsarernas tid. Hade hon manne, och hennes föräldrar och förfäder, unnat sina livegna så värst mycket av de grönsaker, som dessa i hårt slavarbete odlat åt sina herrskap? Även här besannades i det lilla på nytt den marxistiska tesen, att människornas medvetande bestämmas av deras position i samhället. Sofia Lapina, numera på de utsagnas sida, eftersom hon själv var en egendomslös, rättslös stackars fånge, lyfte upprorsfanan mot den korruperade klicken av makthavande på Tegelbruket. Det var också hon som orienterade mig i saken och så att säga i rättvisans namn vädjade till mig, som stod utanför. Där behövdes inte många ord. På Tegelbruket hade stark korruption härskat redan under Lubarskij, och under den karaktärssvage och dumme Djadkov hade det blivit ännu värre. Nu under Podobjedov, som själv regerades av fyra kvinnor, hade tillståndet blivit rent uppseendeväckande.

Jag nämnde saker och ting vid deras rätta namn: korruption och stöld av statsegendom. Att det stals av vad som tillhörde staten skulle ju egentligen knappt ha behövt röra oss, som var fångar hos denna slavhållarstat, men här på Tegelbruket låg saken så till, att det mesta som stals tillhörde oss fångar, var vår kollektiva egendom. Av de för fångarna avsedda livsmedlen tog de makthavande undan en större del åt sig själva, så att alltså vår redan förut torftiga förplägnad blev ännu otillräckligare. Detta insåg alla. Men en sak, sa jag, förstår jag inte, och det var, att dessa missförhållanden alltid bara dryftades bakom ryggen på dem som hade ansvaret för dem. När de harmsna förfördelade hade försäkrat sig om mitt stöd blev det öppen revolt. Följden blev faktiskt, att några undansnillade säckar potatis återfördes till fångarnas kök och kom till sin rätta nytta.

Sommaren var slut, och så kom den dag då det gällde att ta farväl av vår Volodja. Hela sista veckan i augusti hade vi knappast talat om annat. Vad skulle den sjuke mannen bara ta sig till i ”friheten”? Hans vänstra lunga var alldeles förstörd, av den högra fanns en knapp tredjedel kvar, hade på sin tid den kvinnliga läkaren förklarat. Själv talade han ofta om sitt lilla hus med fruktträdgården inte långt från Warszawa. – Mina vackra äppelträd skulle jag bra gärna vilja återse, sa han. Detta var förstås uteslutet.

– Men vart vill ni då bege er, Vladimir Georgievitj? frågade vi. Då svarade han, att han ville till Kirov, ty där fanns det en keramisk industri och idkades folklig konst. Mig rådde han:

– När ni blir fri, Susanne, så måste ni absolut bege er till Kirov. Där kan ni bli mönster- och ornamentriterska. Jaha, saken är klar, vi ses igen i Kirov.

Men andra dagar smålog han bara och skakade på huvudet:

– Ack, mina kära vänner, låt oss inte spela komedi för varandra. Ni vet lika bra som jag att jag inte ens kommer så långt som till Kirov. Det var hjärtslitande att höra, så mycket mer som man hela tiden måste tänka, att han kanske faktiskt hade rätt. De vänskapsband som knöts i lägret, hur kortvariga de än understundom blev, har visat sig vara bland de starkaste bindningar till andra människor jag har upplevat.

– Lova oss att ni ska skriva, Volodja, bad vi.

– Ja, absolut. Men inte till alla var för sig. Jag skriver till kollektivet. Under Susannes adress, hon är min trognaste och bästa medarbetare. Henne kan ni också lita på, hon ger er meddelande om mig, även om ni inte alla är kvar här.

Fedja sa:

– Om det blir Korsikova som ska träda i ditt ställe, så stannar jag inte kvar på ateljén.

– Inte jag heller, inte en dag till stannar jag, utbrast Vitja. Men Volodja förmanade dem och sa:

– Såna barnungar ni är. Att prata såna dumheter. Vill ni också gå under precis som jag? För resten har jag bett natjalniken att göra Susanne Jevgenjevna till arbetsledare på keramikverkstaden, tillfogade Volodja, och natjalniken hade ingenting emot det.

Båtarna följde inte tidtabellen. Man måste hålla sig färdig och själv se till att man kom med, när en båt dök fram inom synhåll. Volodja hade gjort sig beredd med allt sitt bagage redan sista veckan i augusti. Bland annat hade han packat in den ”abstrakta” vas, som jag hade gett honom den dag då han blev frigiven. Mig förärade han som minne den lilla nätta kniv som han själv hade gjort åt sig och som han använde till att modellera och putsa av leran med. Den 2 september kom Avgaj, brandsoldaten, störtande in i ateljén och ropade:

– Vladimir Georgievitj! Fort! En båt i sikte!

Vi följde honom alla ner till landningsplatsen. Kyssar, omfamningar, handskakningar ... En lång stund stod Tamara och jag kvar på klippan och vinkade och vinkade. Vi blygdes inte för våra tårar. Det var ju inte bara avskedets smärta, det var ju också sorgen över den käre vännen, som reste bort för att dö.

Jag fick aldrig något brev från Volodja. Och ändå visste vi, att Volodja inte hade undertecknat någon annan förbindelse än den att ute i friheten inte berätta någonting om lägret. Skriva till oss hindrade honom inte någon försäkran ifrån. Men ingen av oss fick någonsin höra någonting direkt från honom. Allt vad vi fick veta var ett okontrollerbart rykte, att han hade anlänt till Ust-Usa i hög feber och mycket sjuk och inte kunnat fara vidare. Men vart hade han tagit vägen? Var dog han? Var finns hans grav? Det fick ingen av oss veta.

Nästa morgon samlades vi ganska nedslagna på vår gamla kära verkstad. Victor och Fedja frågade mig, om jag redan officiellt hade fått veta något om ett eventuellt chefskap över keramikverkstaden. Jag svarade nej och sa:

– Det skulle förvåna mig, om de inte ändå gör Rita till arbetsledare här.

Medan vi ännu talade om detta gick dörren upp. Det var vår natjalnik Podobjedov. Han läste upp ett tillkännagivande från natjalniken Manin i Adak, enligt vilket Rita Korsikova utnämndes till konstnärlig ledare för den keramiska verkstaden. Iskall tystnad hälsade meddelandet.

– Jag hoppas, sa Podobjedov, att arbetarna här kommer att arbeta med samma villighet och iver under den nya ledningen som utmärkte verkstadens medlemmar under Vladimir Georgievitj. I en ton som om det just föll honom in att säga det fortfor så Podobjedov: För resten, ni två, Rabinovitj och Parkkonen, kom över till mig ett slag. När han hade fått de två i enrum varnade han dem för att sabotera arbetet och att utan lov lämna verkstaden. (Detta fick jag veta senare.) Tydligen hade Tamara för sin väninna Rita skvallrat om vad de två unga männen hade sagt att de skulle göra, om Rita blev ledare. Rita hade förstås inte dröjt med att rapportera detta för natjalniken.

Tills vidare stannade alltså samtliga gamla medarbetare på verkstaden. Vad som inte stannade kvar var den gamla arbetslusten och goda stämningen. För min del slutade jag upp med att

arbeta på övertid och på söndagarna. Men eftersom jag inte kunde hinna med det föreskrivna kvantum arbete på den officiella arbetstiden, gjorde jag detsamma som alla andra, jag började fuska. Under Volodjas ledning skulle det inte ha fallit någon av oss in – inte ens den skrupelfrie Fedja – att avsiktligt sabotera arbetskvaliteten. Under Rita Korsikova saboterade vi alla tre, det erkände vi en gång längre fram för varandra. Mot slutet av arbetsdagen brukade hon med högdragen min komma fram till var och en av oss för att ”ta emot” vad vi hade utträttat. Och så dåligt höll hon reda på saker och ting, att hon inte märkte, om man ”lämnade av” tre nya vaser och en från dagen förut eller från förra veckan som den fjärde. När hon fem veckor senare överlämnade verkstaden till mig, fattades i hennes slutredogörelse femtio vaser, ett dussin sparbössor och en mängd små tappar. Hur hon lyckades dra sig ur det hela, fick jag aldrig veta.

Vad Rita Korsikova hade för nytta av platsen som vår arbetsledare, med vilken följde en privat bostad i keramikverkstaden, blev snart klart för alla. Natjalniken Manin i Adak började regelbundet två eller tre gånger i veckan komma till Tegelbruket och efter slutet på arbetet för dagen försvinna in på keramikateljén. Det hette, att han hade gett Rita Korsikova i uppdrag att modellera hans bröstbild och nu satt modell för henne. En gång fick vi officiellt kasta ett öga på ifrågavarande byst. Natjalniken Sentjenkov i Kotjmes kom i sällskap med kollegan Manin på Adak till Tegelbruket för att tillhandla sig några vaser. Också han var framför allting annat förtjust i mina vaser med blomstermotiv. Likaså blev hans bägge småpojkar, den nioårige Misja och den femårige Sjenja, alldeles vilda på våra sparbössor och tappar. Fadern gav dem lov att välja ut några stycken åt sig, och pojkarna jublade. Då avtäckte Rita Korsikova den just färdiga bysten av Manin och frågade lille Sjenja, vilken farbror bilden mest liknade. Sjenja granskade med sin muntra blick de närvarande representanterna för det manliga könet och svarade helt sonika:

– Ingen alls.

– Men Sjenotjka, titta då på den farbrorn där, sa Rita med ljuv röst och visade på Manin. Tycker du inte att det här huvudet liknar honom?

– Inte ett dugg, svarade pojken bestämt. Vox pueri, vox populi. När nu Manin alltjämt fortfor med sina regelbundna besök för att ”stå modell”, vad sa vi annat än att Rita förstas försökte göra om den misslyckade porträttbysten. Fedja Parkkonen gjorde vid ett tillfälle en sarkastisk anmärkning med påföljd att Rita kastade ut honom från konstnärsverkstaden. Några dagar senare inträdde plötsligt en försämring i min kroniska njurinflammation och jag fick hög feber. Medan Fedja med tjocka förband om hals och arm – han hade hud-och bentuberkulos – måste bära tegel, fick Vitja och jag efter varandra först komma på sjukhuset i Adak och sedan vända tillbaka till Tegelbruket. Men inte lång tid efter att vi hade kommit tillbaka förändrades förhållandena på verkstaden. Natjalniken Manins ständiga besök tycktes ha upptagits med missbelåtenhet på högre ort. Plötsligt såg vi inte längre till Manin. Rita avsattes från sin plats och skickades ut på vanligt arbete. Jag tror mig minnas att den av Manin undertecknade förordning, enligt vilken Rita skulle överlämna ledningen av keramikverkstaden åt mig var daterad den 7 oktober 1940. Vem det var som hade spelat Rita och Manin detta fula spratt, om den saken kan bara gissningar göras. Somliga påstod att det var hans dnevalnaja som hade angett honom. Men därmed uppnådde hon inte bara att hennes vackra rival blev degraderad, utan också att hon själv blev skickad ut på vanligt arbete. Manin lär ha fått en sträng tillrättavisning. Till råga på allt inträffade med sista båten för året madame Manina i egen hög person från Charkov för att hålla sin man sällskap vintern över...

När Rita Korsikova väl hade blivit avpolletterad ur konstnärsverkstadens arbetskollektiv höll åter en glad arbetsstämning och goda kamratskapsförhållanden sitt intåg. Jag bodde kvar i kvinnobaracken och föreslog vår kines Vanja att övernatta i verkstaden. När vi på mornarna

kom för att börja dagens arbete, hade han redan städat och eldat ugnen. Arbetet fortsatte nu precis som på Volodjas tid, och ändå saknade vi honom hur vi än vände oss. En stor och glad överraskning kom mig till del, när via Adak ett stort och omfångsrikt paket kom mig till handa. Det innehöll tjugo tuber bästa oljefärg. Alltså hade förre natjalniken Rammo hållit sitt löfte. Det enda ledsamma var att Vladimir Georgievitj inte fick dela glädjen med oss!

I efterskott måste jag här också berätta om en stor glädje som jag hade fått uppleva i mitt personliga liv – i den mån man nu som lägerfånge kunde tala om ett privatliv. Den 19 september 1940 hade jag äntligen fått ännu ett brev från min son Volodja. Brevet var daterat den 1 juni. Trots att det var skrivet på ryska, hade det alltså varit 111 dagar på väg! Volodja skrev att han hade fått ett sovjetryskt pass och blivit medlem av komsomol (ungdomsorganisationen). För närvarande stod han inför avslutningsexamen till den förberedande kursen. Om han gick igenom proven – och det tvivlade han inte på – skulle han få inträde på första kursen i högskolan för främmande språk. Då skulle han inte längre bo kvar på barnhemmet, utan flytta in på studentbostadskollektivet vid läroanstalten. När jag läste brevet var alltså Volodja förmodligen redan student. En så stor pojke hade jag alltså nu. Jag kunde knappt tro, att det redan var fyra år sedan jag senast såg honom, och när jag tänkte på att jag skulle få träffa honom igen om så där ett år, var jag nästan ifrån mig av lycka.

I oktober frös floden till och i november hade istäcket blivit så fast, att tunga lastbilar kunde köra på det. För första gången i dessa arktiska landsdelars historia upprättades vintern 1940-41 trafik med lastbilar på floden Usa. Det var för resten inte bara första gången, utan också den sista, ty den följande vintern – då ju Sovjetryssland redan låg i krig – fanns det inte längre några lastbilar. De hade alla rekvirerats av militärmyndigheterna. När man från den backe, där konstnärsverksamheten var belägen, såg ner på floden, där alltsom oftast med en halvtimmes mellanrum de stora laståken med tänd belysning rullade förbi, kunde man rentav tycka att världen där ute hade kommit en in på livet.

Biltrafiken på flodens is kunde väl ha pågått i två eller tre månader, innan det kom i dagen att med densamma några skandalösa fall av prostitution var förknippade och att de inblandade fanns att söka i vår barack. Gemensamhetsbaracken för kvinnor på Tegelbruket var den vintern så gott som fylld till sista plats. Två av de från Adak nyanlända, nämligen Sara Abassova och Erna Rifkiss hade tillsammans med Sjenja Akulova kväll efter kväll gett sig ut ”på drag”. Som gatflickor i en storstad strövade de tre fram på floden Usas is och lät sig tilltalas av folket på de förbifarande lastbilarna.

Chaufförerna tyckte tydligen att det var en alldeles storartad idé, och frekvensen steg. På Tegelbruket brukade ett samlag endast kosta så där en fem machorka-cigarretter eller ett halvt kilo bröd – ty att damerna i fråga hade bedrivit sin handel även inom lägret blev efteråt utrett. Men nu betalade chaufförerna på lastbilarna inte mindre än ett helt kilo bröd eller ett helt paket machorka, eller honorerade med socker, matfett och andra livsmedel. Erna Rifkiss hade varit fabriksarbeterska, men sedan blivit partiagitator. Det sades, att hon hade sysslat med angiveri hos NKVD. Sjenja Akulova var från Vinnitsa vid Bug i västra Ukraina och påstods ha högskolebildning. I vilket fall som helst hade hon varit allmän åklagare, vilket intygades av bland andra Djadkov, som kände henne från förr. Sara Abassova var från Krementsjuk vid Tjernigov och hade efter lång tids verksamhet vid högre partiinstanser tjänstgjort som rannsakningsdomare. Ett fint sällskap rekryterat ur den sovjetryska justitieförvaltningens leder!

I november 1940 drabbades vår konstnärsateljé av ett svårt slag. Den begåvade krukmakaren Jurevitj, tillverkaren av våra vaser, kallades till etappen. Hans strafftid skulle utlöpa i början av januari. Det var obegripligt, att de halvannan månad dessförinnan kunde besluta skicka honom någon annanstans. Att han skulle kunna bli försatt på fri fot före strafftidens slut var

det ingen som tänkte sig. Ingen fick någonsin veta, vart han tog vägen. Ogenomsådlig och oberäknlighet hör till NKVD-metodernas mest framträdande egenskaper. Jag gjorde Jurevitj sällskap till krukmakarverkstaden och tog mig en titt på förrådet av vaser. Då vi var tre målare – Vitja, Tamara och jag – skulle vi på omkring tre veckor ha nått till botten i det. Jurevitj tröstade mig med att hans hjälprede Moissevitj från Bessarabien hade lärt sig att tillverka riktigt bra sparbössor, så att vi helt enkelt kunde gå över till att producera enbart tappar och sparbössor.

Kort tid efter fick jag order av vår natjalnik att ha byggnaden utrymd till den 31 december 1940, då den skulle ändras om till bostadsbarack för manliga fångar. Alltså flyttade vi tillbaka till torkskjulet, där vi hade arbetat innan Vladimir Georgievitj hade blivit en ”fri medborgare”. Vår stab av medarbetare minskades, eftersom vi nu bara hade en krukmakarmästare. Tamara och Moisse Karpovitj, den armeniske sagoförtäljaren, fick lämna oss, Victor Rabinovitj och jag ställde nu allt mera in oss på tillverkning av sparbössor och ”konstnärlig utsirning” av sådana, som det hette i arbetsbeskeden. Det kärll som framställdes på drejskivan och som hade formen av en sluten konfektask pryddes vi med små skulpturer. I detta visade sig Victor vara en mästare. Han modellerade inte bara ödlor, grodor och alla slags fåglar utan också ekorrar, harar, hundar, elefanter och vilande rådjur eller renar. Jag gjorde en början med en tupp, men också andra fåglar föll det sig ganska lätt för mig att göra, vidare skulpterade jag ödlor och ormar och katter, en dvärg tyckte barnen mycket om. Sedan kom jag på idén att avbilda svampar och frukter, som målade med bjärta färger verkade synnerligen dekorativa. Men svårare figurer som till exempel en liggande hjort eller en råget med kid lyckades jag inte med. Någon tid att lära sig på hade man inte. Även Vitja avstod på grund av tidsbrist ifrån de mera invecklade skulpturerna. Det kunde jag inte tadla honom för. När allt kom omkring ville han gärna äta sig mätt och det kunde han bara få om han fyllde dagsbetinget.

Men också tillverkningen av sparbössor skulle det en vacker dag bli slut på. Moissevitj förflyttades bort från Tegelbruket. En av de sista dagarna i december hade han oturen att som det hette på lägerspråket ”råka ut för” en transport till Vorkuta. Knappt hade han fått ge sig av förrän också den gamle österrikiske schutzbundkämpen Franz Baumberger kom för att säga farväl. Det gick ett rykte att vissa utländska fångar skulle bli frigivna i förtid och satta över gränsen. Jag ansåg detta uteslutet. Sovjetryssland kan aldrig vilja släppa ifrån sig till utlandet människor som med egna ögon har varit inne i slavmaskineriet, tänkte jag. Men i alla fall, om nu detta otänkbara ändå skulle vara tänkbart, så bad jag Franz Baumberger varsko mina vänner i England om mig och mitt öde. För resten måste Baumberger inom inte alltför lång tid ändå bli frigiven. Hans strafftid utlöpte i april 1941.

Jag bad honom sätta sig i förbindelse med min son och förmedla några ord till honom från mig. Jag målade med färg ett litet brev på en tygbit till min Volodja. Tyglappen sydde jag in i Baumbergers kavaj mellan tyget och fodret. En annan tysk Paul Franken bad Baumberger att söka upp hans anhöriga i det 90 kilometer från Moskva belägna Verbilki, ifall han blev fri. För den händelse att Baumberger bara blev förflyttad till ett annat läger, lovade han att genast efter ankomsten dit skriva. Som så ofta hände i lägren slutade hela avtalet på nytt i fullständigt fiasko. Vi fick aldrig något brev från Baumberger och inte heller kom han någonsin på besök hos fru Franken i Verbilki. Inte heller var han någonsin hos min son eller skrev till honom. Även Franz Baumberger försvann, liksom så många andra medlemmar av det österrikiska Schutzbund.

Nu hade vår medarbetarstab smultit ihop ännu mera, och när vi hade arbetat oss igenom det förråd av sparbössor som Moissevitj hade lämnat efter sig, återstod bara för oss att tillverka signalpipor i form av tappar, vilket emellertid ingen av oss var hemma i. Efter långa och hårdnackade ordstrider med vår natjalnik lyckades jag få Fedja Parkkonen på en vecka ställd till förfogande för vår reducerade konstnärsateljé – han hade ju på sin tid lärt sig att modellera

de där tupporna av Jurevitj. Han blev vår instruktör, men måste dessutom göra sitt dagsbeting på 12 tuppar. Det var bara på det villkoret som han blev fri från sitt vanliga grovarbete.

Så var alltså vår trio – efter ett långt uppehåll – ännu en gång komplett. Att modellera sådana där små tuppar var i och för sig en småsak, men att med en spatel göra de två öppningarna på ett sådant sätt att tuppen blev en visselpipa, det var alls inte så enkelt. Efter många misslyckanden kunde vi ändå till slut göra det, och ganska snart utvecklade jag en sådan skicklighet i tuppmodellerandet, att jag kunde få mina pipor att ljuda i den ton jag själv ville. Tonhöjden var inte bara beroende på tuppens storlek, alltså på luftreservoaren, utan också på inblåsningens riktning. Till en början hade jag rätt ofta varit förargad på Fedja för att han inte kunde förklara för mig exakt hur man gjorde själva visselpipan, och nu var det jag som till Victors förargelse inte kunde förklara hur jag bar mig åt att få tupporna inte bara att se ut som en rad orgelpipor utan också att låta som en hel skala. Också jag påstod nu att det här måste man ”ha på känn”. Det var många utom vi som försökte sig på att modellera tuppvisselpipor, men med undantag av kinesen Vanja fick ingen en tupp till att ge ljud ifrån sig. Vanjas tuppar var strängt stilerade både i det skulpturala och i den måleriska ornamentiken. Han brydde sig inte om, ifall tupporna såg ut som tuppar. Innerst lade han en djupsvart grundfärg, så att man kunnat tro att tuppen var av polerad agat och inte av vanlig lera. Sedan målade han dit guldgula tuschar, gröna snedstreck, klarblå punkter, röda ringar och andra småmönstriga ornament.

Ännu levde vi och arbetade i frid och ro som på en avskild ö i vårt konstnärliga hörn i torkskjulet, men riktigt lika sorgfritt som förut hade vi det inte. En målad tuppvisselpipa kostade en rubel. Vi var rädda att den syrjänska befolkningens köpkraft rätt snart skulle vara uttömd. Då skulle det komma att heta: pensel och färger bort och ut på det hemska vanliga grovarbetet, under vilket våra kamrater suckade och kved år ut och år in. En gång sa Anna Vasiljevna Kukkonen till mig:

– Vad jag avundas er att ni är så duktig i att modellera och måla. På det viset har ni inte bara räddat er undan det värsta slavarbetet här i lägret utan också säkrat er framtid. – Ack, kära vän, svarade jag. Framtid! Ska jag kanske ute i ”stora lägret” fortsätta med att göra visselpipor åt barn? Det skulle i alla fall inte svara mot mitt ideal. – Vi måste nöja oss med att kunna uträtta ett eller annat manuellt arbete. Oss som har suttit i läger kommer ju ingen människa att vilja anställa, varken på något kontor eller så mycket mindre i någon skola eller på någon redaktion eller nånstans.

Jag tänkte med oro, att Anna Vasiljevna nog kunde få rätt och såg mig i tanken tillbringa min levnadsafton med att under den långa ryska vintern modellera tuppvisselpipor som jag sedan på somrarna for på marknad med och sålde.

– Titta hitåt, ärade medborgare! Var så goda! Att se kostar ingenting! skulle jag ropa. Patusjki! Patusjki! (Tuppar!) De vackraste och billigaste leksaker som kan tänkas för sovjetryska barn. Visselpipor i alla önskvärda tonlägen!

Med början på kalenderåret 1941 började vi som hade blivit häktade år 1936 faktiskt på allvar tänka över hur det skulle bli ”efteråt”. Vi visste, att frigivna straffångar inte får slå sig ner i vilken stad som helst. Restriktionerna därvidlag var av olika slag. Många frigivna fick villkoret ”minus nio”, d.v.s. de hade rätt att bo överallt utom i nio storstäder: Leningrad, Moskva, Odessa, Kiev, Charkov, Tiflis, Sevastopol, Baku och Sinfopropol eller Rostov – om jag inte missminner mig. Andra fick villkoret ”minus tjugo” eller ”minus fyrtio”. Häri inbegreps i första hand huvudstäderna i de sexton förbundsrepublikerna. Utom dessa storstäder var vidare hamnstäder och samhällen nära någon av gränserna förbjudna, samt slutligen områdena kring Leningrad och Moskva med en radie på 100 kilometer. Vart skulle jag för min del bege mig? Jag var mera rådvill än någon av de andra, eftersom jag inte kände

till någon annan del av Sovjetryssland än Moskva. Stanna norrut ville jag inte på villkor, jag tyckte att jag redan hade fått rikligen nog av kyla, snö och is för resten av livet. Till och med norrsken hade jag sett mig mätt på, hur vackert det än var. Jag fick rådet att bege mig till Ukraina, Centralasien eller Kaukasus. Centralasien – alltså de kazakska, turkmenska, usbekiska, tadjikiska och kirgisiska republikerna – lockade mig inte. I min uppfattning hade redan Moskva varit alltför asiatiskt. Ukraina i sin tur föreföll föga passande, eftersom jag i det landet på nytt skulle bli analfabet till hälften. Knappt hade jag lärt mig ryska något så när förrän jag måste ge mig in på ännu ett främmande språk, ty ingenstans, fick jag veta, lade man så stor vikt på det inhemska skriftspråket som i den ukrainska förbundsrepubliken. Återstod alltså södra Ryssland: Don-området och norra Kaukasus. Jag tänkte på Krasnodar, där Semjon Michailovitj hade studerat, eller på Majkop och Almavira, eller Naltjik, där Anna Petrovna Meyer bodde. Uchin föreslog Taganrog. Taganrog, Tjechovs födelsestad, ligger vid Asovskasjön, inte långt från Rostov, som ligger vid Don. Där, sa han, fanns en välutvecklad industri, trakten var underbart vacker och klimatet utomordentligt hälsosamt. Det förslaget tilltalade mig. Men jag ville först brevväxla om saken med min väninna och min son.

I slutet av februari eller början av mars 1941 blev den keramiska verkstaden på Tegelbruket på order från högre ort nedlagd. Det fanns inte längre några avsättningsmöjligheter för våra produkter, hette det. Mina tre medarbetare skickades ut på vanligt grovarbete. Vad mig beträffar föreslog Tegelbrukets natjalknik Podobjedov att jag skulle åta mig att bli ”persedeltorkerska”. Eftersom fångarna inte hade vare sig kläder eller skodon till ombyte, måste de våta persedlarna torka nattetid. På Tegelbruket fanns det inte något särskilt torkrum, men skjulet där teglen fick torka användes för ändamålet. Behaglig var sysslan i fråga inte och inte heller bra för hälsan. Hur som helst var det en utpräglad invalidsyssla, och då jag inte såg någon annan utväg, antog jag platsen. Arbetstiden omfattade elva timmar, från sju på kvällen till sex på morgonen.

Knappt hade jag första kvällen tillträtt min nya post, förrän volgatysken Evald Knaus – han som levde ihop med Sjenja Akulova – kom och frågade, till en början osäker på målet, så att jag rakt inte fattade, men sedan med ens tydligt och klart rakt på sak oförskämt – frågade om jag inte ville ... här kunde vi ju vara alldeles i fred o.s.v. Jag blev arg och körde honom bryskt på dörren. Strax efter kom två karlar till i samma ärende. Den fjärde friaren var en ung, högväxt karl vid namn Mironovitj. Han hade med sig ett förskottsarvode om tre snöripor. När jag avvisade honom blev han ytterst förvånad. Tydligen hade han varit mycket säker på sin sak, ty för det första såg han mycket bra ut och för det andra kom han ju som sagt inte tomhänt. För resten betedde han sig efter avslaget helt uppfostrat och frågade i hövlig ton:

– Då har jag väl kommit för sent då? Får jag veta, vem det är som ni redan har varit i lag med här?

Men då blev jag faktiskt tvungen att skratta. När han vände sig för att gå, vem kom inklivande om inte Sasja Smirnov, flickjägaren som fortfarande levde ihop med Valja Berg, men gärna då och då unnade sig en smula omväxling.

– God dag, Sasja, vad kan ni önska? sa jag.

– Detsamma som han, tror jag, svarade han och sneglade på Mironovitj.

– Har ni blivit tokiga allihop? frågade jag. Om ni är så heta på att begagna tillfället att vara ostörda, så gärna för mig får ni ha möten med era väninnor här. Jag har bara att se till att filtstövlarna blir torra. Någoting annat angår inte mig. Här är plats så det räcker till. Bara en sak vill jag be om: Mig får ni vara snälla och lämna i fred.

– Men varför har ni då gått med på att ta den här sysslan? frågade Sasja högst förundrad.

Men det bästa återstod. Klockan kunde väl ha blivit så där omkring elva på kvällen, när dörren gick upp och Avgaj, brandmannen, gjorde sin entré. Han ställde lyktan ifrån sig, slog sig ner bredvid mig och förklarade för mig, att han här i torkskjulet, som ur brandrisksynpunkt var lägrets byggnad nummer ett, hade ett slags husbonderätt. Han påminde mig om att han ända sedan den dag då jag först kom till lägret hade haft ett gott öga till mig. Nu var äntligen den stund inne, då det skulle bli allvar av. Någon annan utväg hade jag inte. Han ämnade inte finna sig i, att jag beviljade någon annan de förmåner han här gjorde anspråk på.

Jag försökte få honom att fatta, att jag inte hade förbundit några biavsikter med min syssla i torkskjulet, men han lät sig inte avvisas så lätt. I en och en halv månads tid arbetade jag som persedeltorkerska, och varenda natt kom den där Avgaj två, tre gånger och ”kontrollerade” mig. Den avvisade tillbedjaren skulle bli mig till mycket besvär, mycket mera besvär än jag först hade tänkt mig.

En kväll, så där mellan klockan tio och elva hörde jag plötsligt ett buller inifrån lokalen.

– Vem är där? frågade jag i skarp ton.

– Var inte rädd, svarade en för mig fullständigt främmande mansröst.

– Rädd, replikerade jag. Löjligt. Tro inte att jag låter skrämma mig så lätt. Men jag har vakten här och jag frågar, vem det är.

– Det är jag, svarade den främmande mannen.

– Ni ska säga ert namn och tala om vad det är ni vill här. Det var förste arbetsförmannen på Tegelbruket Pavel Dimitrovitj L., som jag förmodligen någon gång tidigare hade träffat, men som hade gjort ett så intetsägande intryck på mig, att jag inte kände igen honom.

– Jaså, det är ni? sa jag. Varför talade ni inte om det genast? Och sedan brydde jag mig inte längre om honom, eftersom ju han hörde till dem, som hade rätt att vid vilken tid som helst på dygnet besöka torkskjulet. Han bad om ursäkt för att han inte hade betett sig fullt reglementsenligt och förklarade, att han ville se efter hur hans nye tegelformare hade skött sig, han hade inte fått tid till det under dagen. Efter att en stund ha uppehållit sig vid en av torkställningarna ropade han ett godnatt och avlägsnade sig.

Vår natjalknik Podobjedov uppskattade denne Pavel Dimitrovitj mycket högt och utnämnde honom alltid till sin ställföreträdare, när han själv skulle vara borta från platsen. Även arbetarna tyckte mycket bra om denne arbetsförman och kallade honom allmänt för ”Pasja”, ett smeknamn för Pavel. Någon Adonis var Pavel Dimitrovitj för visso inte. Han hade dålig hållning och benen var en smula krokiga. Vackra var bara den lätt böjda näsan, som alls inte passade in i hans dussinansikte, och hans långa, smala händer. När jag blev bekant med L. var han 41 år gammal, men då han på grund av skörbjugg hade förlorat några framtänder verkade han äldre. Men det var inte bara till det yttre han var så föga representativ. Han var också till naturen alldeles för tyst och tillbakadragen för att – det tyckte åtminstone jag – någonstans kunna spela en roll. Därför blev jag förundrad när jag fick höra, att han i röda armén hade fört befäl över vissa truppenheter.

Pavel Dimitrovitj hyste ett livligt intresse för filosofiska frågor, särskilt kunskapsteoretiska sådana. Allt som oftast diskuterade han med sina barackkamrater, framför allt med materialförvaltaren Bogomolov, som var före detta lärare i matematik. En gång kom de att tala om axiomatikens och den icke-euklidiska geometrins problem och kunde absolut inte enas. Då sa, enligt vad L. talade om för mig, Podobjedov:

– Om någon över huvud taget ska kunna klara ut detta åt oss så är det Susanne Leonhard, hon har ju studerat matematik och filosofi, till på köpet vid ett tyskt universitet, det är ju i alla fall nånting annat än hos oss.

Nåå, jag berättade för dem om grunderna av den icke-euklidiska geometrin, Balyai och Lobatjevskij, om Riemanns n-dimensionala geometri, om Minkovskijs tidskoordinat, om David Hilberts axiomatik, etcetera. Ledsamt nog hade jag själv redan glömt en hel del av de matematiska kunskaper, som jag en gång i tiden hade suveränt behärskat. Men det beredde mig stor glädje att på nytt en gång få befatta mig med dessa saker, och de långa nätterna förflöt dubbelt så snabbt.

De yttre omständigheterna vid våra matematisk-filosofiska diskurser var för resten ganska komiska. Vanligen satt vi i obekväma ställningar på de nedersta bräderna av en torkställning. Framför mig hade jag, som en fåraherde sin hjord, fyra eller fem dussin par smutsiga, stinkande filtstövlar till torkning på det varma sandgolvet. Då och då flyttade jag om dem, eftersom det inte var lika varmt överallt på golvet. Torkskjulet uppvärmdes underifrån genom fyra stora värmerör. När vi satt så där och diskuterade, brukade också brandmannen Avgaj infinna sig och kröp ihop i huk på tartarernas vis på golvet framför oss. Han verkade vara strängt på sin vakt, att här inte försiggick annat än ”onyttigt prat”. Vi hade talat om för honom, att det som vi talade om kallades för filosofi. Men ibland brast vi i skratt. Varför då? Var månne inte detta som vi betecknade med det obegripliga ordet ”russelska paradoxer”, och som vi hade så roligt åt i alla fall kanske bara som vi förställde oss! Åtminstone såg det ut som om hans tankar gick åt det hållet. Det faktum att Pavel L. och jag aldrig satt alldeles intill varandra, utan L. för det mesta hade ställt sin lykta mellan oss, tycktes verka lugnande på Avgaj. Men å andra sidan var denne ”evige L.” honom en nagel i ögat. Den av svartsjuka plågade brandmannen tyckte sig väl ändå märka, att här under timplånga diskussioner om kausalitetsbegreppet eller de dialektiska metoderna också någonting annat var på väg att växa fram.

Med tiden fick jag veta ett och annat om Pavel Dimtrovitjs liv. I likhet med min förste läggervän Semjon Michailovitjs liv och öde var också hans typiskt för en ung sovjetmänniska under tiden efter oktoberrevolutionen. Han var född som tredje sonen till en bonde i en liten by norr om Vologda, alltså ungefär på samma nordliga bredd som Oslo och Leningrad. I motsats till så många pojkar i byn blev inte Pavel L. fullständig analfabet. I två eller tre år gick han i skola hemma i byn. Till sin fars förargelse blev Pasja förtjust i läsning, vilket fadern betraktade som fallenhet för lättja och dagdriveri. En eller två gånger i veckan gick han till den fyra eller fem kilometer avlägsna större kyrkbyn, där det fanns ett bibliotek. Bibliotekarien tycks ha varit en förnuftig kvinna. När pojken lämnade tillbaka en bok gjorde hon honom frågor eller lät honom redogöra för innehållet. På det viset skapade hon sig en bild av den lilles intellektuella utveckling och hjälpte honom vidare. Utom barnböcker, resebeskrivningar och äventyrshistorier läste unge L. på den tiden redan de ryska berättarnas verk: Tjechov, Andrejev, Tolstoj, Korolenko, Kuprin, Gorkij, Gontsjarov, m.fl. När första världskriget utbröt blev hans far inkallad. Hans två äldre bröder var då antingen i lära någonstans eller också de redan i det militära. I varje fall blev Pasja lämnad ensam med sin mor och sin lillebror. Han var tretton, fjorton år gammal och måste ta itu med sin fars tunga arbete: plöja, sköta höskörden, skaffa fram ved till vintern o.s.v. Efter oktoberrevolutionen var unge L. en av de första att ansluta sig till den kommunistiska ungdomsorganisationen (komsomol) och snart blev han sekreterare i hemortens lokalavdelning. I belöning för offervilligt arbete blev han skickad till en skola. Sedan följde militärtjänsten. Efter den studerade han ekonomi och till slut blev han lärare i ”polit-ekonomi” vid armén och fick officers rang.

Så inträffade i december 1934 mordet på Kirov, och partiavdelningarna och ungdomsorganisationen i Leningrad råkade plötsligt i vanrykte. Undersökningarna och spionerandet efter vilka som hade stått den ”kontrarevolutionära” sinovjevsk riktningen nära, satte in. I förbigående sagt hade ju varenda partimedlem en viss tid nödvändigtvis måst betyga sin lojalitet mot Sinovjev, eftersom han var ledare för den leningradska partiorganisationen! Som en av de första insåg L., att det kunde gälla liv och frihet för honom så väl som för hundratusentals andra. Han försökte rädda sig undan, i det han ansökte om förflyttning till Arkangelsk, där han hade en svåger. Ansökan beviljades. Men sitt öde kunde han ändå inte undgå. I september 1936 blev han häktad och dömd till fem års tvångsarbetsläger.

Pavel Dimitrovitj var en utomordentlig kännare och tolkare av marxismen och hade ett enormt minne. Men så snart han trädde utanför sin ”polit-ekonomi” var han som ett oskrivet blad. Han kände själv ensidigheten i sin bildning som ett svårt fel. När jag till exempel vid ett tillfälle nämnde Descartes, upptäckte jag att L. knappt visste någonting om honom. Över huvud taget kände han inte till en enda filosof i original. Rationalism eller sensualism, positivism eller pragmatism, fenomenologi, logism eller kritisk empirism – det spelade ingen roll, sådana bagateller hade den sovjetryske studenten inte behövt befatta sig med, bara han lärde sig hur Lenin i sina filosofiska skrifter vederlägger alla de där ”filosoferna” och leder deras teser ad absurdum. Karl Marx’ polemiska verk ”Misère de la philosophie” fick han läsa men han var förbjuden att kasta så mycket som en blick i Proudhons ”Philosophie de la misère”, den bok som hade gett upphov till den förra. Lenins ”Materialism och empirio-kriticism” hade Pavel Dimitrovitj tydligen ivrigt studerat, men som trofast dogmtroende leninlärjunge skulle han tidigare inte ha fallit på den tanken att läsa en bok av Ernst Mach eller Avenarius.

– Hade jag gjort det eller velat göra det – men kanske finns det ingen översättning till ryska av de verken, sa Pasja, så skulle jag åtminstone inte ha behövt undra över varför jag i dag sitter i ett tvångsarbetsläger.

Emellertid hade vi hunnit fram till slutet av mars, den vackraste tiden i polartrakterna. För första gången övervann L. sin blyghet och kom fram på middagen och hämtade mig i baracken. Jag gjorde honom sällskap på hans inspektionsrond. Snön glänste och glittrade i solen, på himlen svävade lätta rosafärgade små moln med grå kanter och den blå horisonten skiftade i snabb växling mellan alla nyanser av azurblått och indigo. Medan jag alltjämt var försjunken i detta färgskådespel, hörde jag L. bredvid mig framställa den kunskapsteoretiska urfrågan:

– Är nu detta objektiv verklighet, beståndsdelar av en tillvaro, som finns till, oberoende av vårt medvetande, eller existerar det bara inom och genom oss, som en produkt av vår föreställnings- och tankeförmåga?

Fram till mitten av april 1941 fick jag behålla min befattning som filtstöveltorkerska på nattskift. Då utbyttes så som det brukades alla år valenki mot skodon av läder eller segelduk. Därmed hade min syssla blivit överflödig. Men jag fick snart en ny. Torkskjulet skulle städas och snyggas upp. Rappningen hade fallit av på många ställen. För ändamålet tillverkades långa tunna trälistor, så kallade dranki. De fästes korsvis med små trådspikar vid väggarna. Det så uppståndna gallret tjänade till fäste för murbruket, när det smäcktes på med murslev. Nu hade någon kommit på den lysande idén att i stället för att fästa dranki en och en, först sätta ihop dem till galler och sedan fästa gallren med några spikar vid väggen. Att fläta ihop de färdiga dranki till sådana där galler överläts nu åt mig.

Mot slutet av månaden blev det bekant att de två första av de fångar, som år 1936 hade blivit dömda till fem års tvångsarbete, den 5 maj skulle frigges och få resa ”hem”. Det var en man vid namn Romanov och den gamle matematikläraren Bogomolov, vår materialförvaltare.

Sedan sades det att efter dessa två frigivningskandidater stod vår natjalknik Podobjedov på listan. Jag för min del hade ännu fem månader kvar. Pavel Dimitrovitj som skulle bli fri en månad före mig, hade redan börjat tala om, att han skulle vänta på mig, så att vi sedan kunde resa vår väg tillsammans.

I fyra och ett halvt år hade man tålmodigt uthärdat. Märkvärdigt, nu de sista månaderna, greps alla vi av ”årgång 1936” av en enorm nervositet.

– Aldrig hade jag kunnat tänka mig, sa också Kolja Podobjedov, att de sista veckorna skulle kännas svårare än de första.

Många av kvinnorna hade nu satt upp ett slags kalendrar över strafftiden på väggen ovanför sina britsar. Många hade dragit så och så många streck för det antal dagar som de hade kvar. Andra hade ritat en schackbrädesrutig fyrkant, där varje litet fält betydde en dag. Ytterligare andra hade gjort sig en regelrätt väggkalmanack med datumföljd. För min del hade jag ingenting sådant, men jag räknade i tankarna inte mindre otåligt de veckor och dagar som återstod till frigivningen. För resten sades det, att alla ”oktoberhäktade” som hölls i läger längst norr ut, redan i september skulle skickas söderut så långt som till Kirov eller åtminstone till Kosjva, eller absolut säkert till någon järnvägsstation, ty så långt norrut var i oktober alla transportvägar blockerade. Visserligen skulle floden vid den tiden vara tillfrusen, men isen skulle ännu inte bära några hästslädar.

En dag kom Bogomolov in i torkskjulet och började ett samtal med mig. Jag hade föreställt mig att han skulle vara glad, men i stället var han djupt förstämd.

– De skojarna kan ta sig till att inte släppa i väg mig, muttrade han. De säger att de inte har någon att sätta i mitt ställe.

Då sa jag:

– Vad tror ni de skulle säga om mig? Tror ni inte att jag skulle kunna sköta er syssla?

– Kunna! Naturligtvis kan ni det! Bättre än jag. Men skulle ni verkligen vilja ta det stora ansvaret på er?

– Men tala då om för mig vad en materialförvaltare har att göra!

– En materialförvaltare ska ha överinseendet över all materiel på Tegelbruket, i främsta rummet trävirke, ved och tegel. Han ska ta emot det virke och den ved som arbetsledaren för skogsarbetarna dirigerar till lägret, och allt efter behov skriva ut virke till byggen och ved till brännugnarna och torken och åt de olika håll, där uppvärmning behövs, bageriet, köket, badet och bostadsbarackerna. När teglen tas ut från ugnarna ska han ordna dem efter kvalitet...

– Jaha, sa jag, där har vi genast nånting som jag inte vet det minsta om. Tror ni att jag nånsin i hela mitt liv har hållit en nygräddad tegelsten i min hand?

– Det där lär ni er på fem minuter. Pasja kan visa er.

– Hm. Och vidare då!

Han fortsatte:

– Lägren här runt omkring är våra avnämare av tegel. Alltså ska materialförvaltaren på Tegelbruket leda arbetet med lastning av båtarna o.s.v. Sedan är det bara några småsaker till: Materialförvaltaren ska inspektera tillverkningen av trådspik, takspån och dranki, insamlingen av björknäver och annat. Materialförvaltaren vid Tegelbruket är underordnad sin kollega i Adak.

Med få ord sagt, vi kom överens om att jag genast skulle lägga in skriftlig ansökan om att få den snart lediga platsen. Efteråt berättade Podobjedov, att det bara var en enda som hade röstat emot mig, nämligen min blivande överordnade, materialförvaltaren Lavronov i Adak-lägre.

– Men det gör ingenting, sa Podobjedov, Lavronov är en notorisk kvinnohatare. Honom ska ni snart kunna få ordning på.

De högsta instanserna i Adak bekräftade min utnämning. Alltså steg jag plötsligt högt upp på den sociala rangskalan och blev materialförvaltare, s.k. savsklad, på Tegelbruket.

– Jag gratulerar, jag gratulerar, hälsade Pasja mig nästa morgon. Varför har du inte talat om för mig, att du reflekterade på den platsen? Här har vi gått i veckor och bråkat våra hjärnor med vad för en vi skulle få.

– Jag trodde, att kanske du inte skulle tycka riktigt bra om att så att säga få mig till överordnad, sa jag skämtsamt till Pavel Dimitrovitj. Den femte maj 1941 reste Bogomolov och Romanov sin väg. De två första offren på vårt håll för häktningssvågen 1936 hade därmed återfått friheten. I lägre härskade en övermodigt uppsluppen stämning. ”Hur långt har du kvar?” – ”Hinner du resa din väg med någon båt?” – ”Blir du fri före revolutionsfestligheterna?” Sådana frågor flög hit och dit. Jag hade ännu fem månader och tjugo dagar kvar.

Om jag fick arbeta som materialförvaltare hela den tiden skulle jag ha det relativt tryggt de sista månaderna jag var på lägre, tänkte jag. Med verklig iver störtade jag mig in i mina sysslor. Gamle Bogomolov tycktes inte just ha överansträngt sig. Överallt härskade en nära nog kaotisk oreda. Även plikten att hindra att saker och ting helt enkelt försvann hade min företrädare i hög grad försummat. Här hade alla helt enkelt tagit vad de behövde.

Det blev en annan ordning. Inte en tegelsten, inte en brädstump, en spik eller ett takspån fick disponeras över utan mitt godkännande.

– Har man sett på tusan, sa bokhållaren Amrojan, nu blir det ordning på torpet. Ett fruntimmer, men ett med skinn på näsan! En sådan materialförvaltare har jag länge önskat att vi kunde få.

– Här blir ju en rent tysk ordning, det blir ju uppåt väggarna alldeles för bra!! sa Podobjedov halvt berömmande, halvt ironiskt. Den nye natjältniken som skulle efterträda honom var nämligen också en tysk. Han hette Abraham Berg och hade hittills arbetat som tegelformare. Från och med början av maj befriades han från detta arbete och blev nu undan för undan av Podobjetlov insatt i sin nya funktion. I slutet av maj insjuknade Nikolaj Podobjedov, bara några dagar innan han skulle bli frigiven. Han hade redan i åratal varit sjuklig, ett kroniskt lidande som av och till försämrades, sannolikt var det någon tumör i magen. Nu måste han hålla sängen i flera dagar. Men så illa ställt med honom var det ändå inte, att han inte hade kunnat resa. Kanhända att det också var psykiska krämpor, som nu faktiskt hindrade honom att göra det. Hemma väntade honom hans hustru, som han numera kände sig alldeles främmande för. Hos oss var det Varvara Vasiljevna Michailova som höll honom fängslad. I vilket fall som helst bestämde han sig för att lägga in sig på sjukstugan i fjorton dar. Den 12 eller 13 juni skulle hans vän Victor Surabov bli fri. Med honom, sa Podobjedov, skulle han då göra sällskap. Detta innebar i alla fall den fördelen att resan skulle kunna företas med båt. De fjorton dagarnas uppskov skulle emellertid visa sig ödesdigra för honom. I början av juni företogs en ny stor läkarundersökning i lägre. Alla som var något så när arbetsdugliga skulle gallras ut och fördelas på andra läger. Endast de verkliga invaliderna och de oumbärliga specialisterna skulle få stanna kvar i Adak. Den som ledde läkarundersökningen var dr Göring i Adsva-Vom i sin egenskap av distriktshälsovårdsinspektör. Alla var förfärligt rädda för den

där undersökningen. Med rätta. Ty Adak och Tegelbruket, det visse vi väl, var utan jämförelse de mest humana lägren inom Vorkuta-området. Överallt eljest var det både strängare och sämre än här.

Tre kvinnor åt gången fördes i regel in att besiktigas av läkarkommissionen, och denna bestod likaledes i regel av fem läkare, av vilka vanligen de tre undersökte var sin fånge och de två kontrollerade resultatet. När jag blev inkallad sökte jag med blicken dr Göring. Han hade genast fått syn på mig och känt igen mig.

– Jaha, kom ni hit då! befalldes han, satte stetostopet mot mitt bröst och sa: Hå, ingenting annat än rassel! Fullständigt oduglig. Kollegan ville sedan också lyssna på hjärtat, tittade upp något osäker, men vad han nu än månne ha iakttagit, så skulle han inte ha vågat att opponera sig emot den erkände hjärtspecialistens auktoritet. Denne blinkade och jag mindes vad han en gång hade sagt: ”Ni förstår, allt det där ligger i vår makt.” Högt frågade han nu:

– Vad har ni för arbete för närvarande?

– Jag är materialförvaltare på Tegelbruket, svarade jag.

– Passar det arbetet er?

– Ja, mycket bra.

– Bra, vidare, nästa, sa dr Göring, knep ihop vänstra ögat och blinkade adjö åt mig.

En bra karl! Hur många räddade männe inte han i lägren, där läkaren ofta var den ende som kunde hjälpa.

Under juni månads förlopp avgick ett flertal mindre transporter av frigivna från Adak. Omkring den 15 eller 17 gav sig också Victor Surabov och Kolja Podobjedov av. Surabov skulle i Kirov vänta på sin fästmö Anja Bokal, och det glunkades om att också Podobjedov hade träffat en överenskommelse med Varvara Vasiljevna om ett sammanträffande längre fram. Emellertid hade jag nu blivit ganska väl hemmastadd på min nya post. Redan två gånger hade jag tagit emot de nybrända teglen, när ugnarna öppnades och räknat av dem med Pasjas hjälp.

Det var fyra stora ugnar, av vilka en rymde 12000, två 20 000 och en 8 000 tegel. Jag hade redan lärt mig att de hårdbrända violetta klinkerteglen användes att bygga ugnunderreden av och till golvplattor, de svagt brända att fodra ugnarna med, och något avsides från de platser där teglen lagrades i staplar på 350 stycken, hade jag låtit lägga upp en reserv av kasserade felaktiga tegel. Ävenledes hade jag låtit ordna en hög av välbrända men söndriga tegel, som förut alltid hade brukat få ligga i oordnade högar och skräpa.

Nu skulle jag emellertid bestå det stora eldprovet. Vi hade fått rapport om en lastbåt som skulle ta ombord 60 000 tegel vid vår kaj. Den 21 juni på förmiddagen anlände den. Då varenda minut som en sådan båt ligger vid kaj kostar pengar, kallades genast alla fångar vi kunde nå, hem från arbetsplatserna och hölls i beredskap att bära tegel. Två ”arbetsbrigader” bildades. Ett flertal kvinnor placerades ut på vägen till floden med uppgift att räkna teglen. Varje ”räknarska” hade en lista på sina tegelbärare och efter varje namn inom klammer det antal tegel vederbörande skulle bära åt gången. Var gång han passerade förbi satte hon så en kråka för hans namn.

Denna räknemetod var naturligtvis bara till för att i arbetsrapporterna ange hur mycket var och en hade burit. Som materialförvaltare kunde jag inte lita på den, utan måste själv räkna antalet levererade tegel. Så snart båten hade anlänt gick jag ombord. Skepparen visade mig lastrummet och vi kom överens om att teglen skulle läggas i staplar om 250 stycken var, vilket skulle ge 240 staplar.

Två breda landgångar lades ut, och så började det bäras tegel. Ett verkligt slavarbete. Så släpade slavarerna redan på faraonernas tid fram stenar och så släpar de sovjetryska slavarbetarna fram sten än i dag. Jag förflyttade mig hela tiden fram och tillbaka, än ombord på båten och höll räkning på tegelstaplarna, än uppe vid våra tegellager och kontrollerade avgången. Vi arbetade hela dagen och hela natten och hela den följande dagen. Tegelbärarna och det övriga arbetsmanskaper avlöstes förstås i regelrätta åttatimmarsskift. Endast jag var hela tiden på benen. Sent på kvällen första dagen, medan andra skiftet var i arbete, kom Pavel Dimitrovitj ner i lastrummet. Jag antecknade just ännu en gång de sista siffrorna på en tegelstapel.

– Sjuttitvå? undrade han, vad betyder det?

– Sjuttiotvå staplar om 250 stycken tegel var, alltså 18 000 tegel, eller låt oss uppskattningsvis säga 18 500 – för det finns några påbörjade staplar. Så mycket har vi hittills hunnit lasta. Första skiftet lastade över 12 000.

– Det var en genial idé att numrera staplarna! Hur kom du på den? Vi har alltid haft ett fasligt huvudbry med räkningen, och varenda gång har det brukat bli bråk fördenskull, sa Pavel och skrattade.

– Där ser du, sa jag skämtande, och du som inte ville att jag skulle bli materialförvaltare!

– Du måste absolut gå och vila en smula, Susanne, det går bra också utan dig, sa Pavel. Och för resten du som alltid med de hårdaste orden har kritiserat slavutpressarsystemet, du unnar nu inte dig själv någon vila.

– Det är kanske inkonsekvent, Pasja, det erkänner jag, men jag kan inte bete mig annorlunda.

Lastningen av tegelbåten omfattade fem arbetsskift. Den 23 juni vid halv femtiden på morgonen var de beställda 60 000 teglen ombord. I två dagar och två nätter hade jag varit på benen. Nu var jag så trött att jag kunde falla omkull. Bara få papperen undertecknade, tänkte jag, och sedan sova! Jag lät väcka natjältniken. Skepparen undertecknade, Berg och jag undertecknade och så var det hela klart. Eftersom klockan under tiden hade blivit över fem, beslöt jag att hämta min brödranson. Hos Davidis, den gamle brödutdelaren, satt Arkin, varuexpediten i Adak.

– Hur kommer det sig att ni är här så tidigt? frågade jag.

– A, jag kommer långt bortifrån, med båten från Kossiju-Vom, svarade han.

– Sitt ner, kamrat Susanne, sa Davidis.

– Kan man se på mig att jag är dödstrött? frågade jag.

– Inte bara därför, men här är nyheter, sa han osäkert och tittade på Arkin.

– Joo, henne kan vi tala om det för, sa Arkin.

– Säga det kan man väl till vem som helst, det blir ju i alla fall känt, invände Davidis.

Jag blev egendomlig till mods. De två männen verkade så upprörda.

– Krig! fick Arkin fram.

– Ja, det är krig! bekräftade Davidis.

– Vad då för krig? frågade jag förfärad och visste i samma ögonblick vilken dum fråga jag hade gjort. Hitler?

– Ja.

– Då blir det slut på alltihop. Då kommer vi aldrig bort härifrån, sa jag dystert. Och Volodja? Det kändes som om blodet skulle stelna i ådrorna på mig.

– Nå ja, inte precis det, hörde jag Davidis säga. Men de kan hålla oss kvar en tid.

– Er ja, er kommer de på sin höjd att hålla kvar en kort tid. Men oss ...

– Hur så?

Då mumlade Arkin:

– Hon är tyska.

– Och ni vet, fortfor jag, att när det är krig då frågar de inte efter om man är internationalist eller kommunist, då frågar de bara efter vilken nation man tillhör, i synnerhet om nationen i fråga hör till motståndarna.

De två männen teg. Jag reste mig mödosamt.

– Kamrat Arkin, är det absolut sant?

– Ja, absolut, jag hörde det själv i radion.

När jag kom till vår barack hade alla redan stigit upp. Den vanliga röran och sorlet stod som bäst på. – Kamrater! sa jag. Jag måste tala om en sak för er. Hitler har anfallit Sovjetunionen. Vi är i krig! – En sekund var alla som förlamade. Men sedan började ett oredigt sorl av frågor och rop. De flesta uppfattade det hela som en högst intressant sensation.

– Men förstår ni då inte, vad det betyder för oss fångar? utbrast jag. Tills vidare kan ingen av oss räkna med att bli frigiven, det förefaller mig alldeles givet.

Nu tycktes de börja begripa. Manja Brovar sa:

– Det värsta är att vi sitter här utan radio och utan tidningar och inte får veta det bittersta om hur det går med kriget. Hon var judinna och hade sina anhöriga i Kiev. Säkert oroad hon sig redan nu för Hitlers frammarsch in i Ukraina och de pogromer som ovillkorligen skulle följa därmed.

Jag vände mig till Valja Berg och sa:

– Valja! Våra söner! Hon hade en son som var tre, fyra år äldre än min Volodja. Hon såg på mig först alldeles ifrån sig. Sen sa hon tröstande: Men er pojke tar de inte, han är ju tysk. Det var kanske i största välmening, men för första gången fattade jag ordet ”tysk” som en tillvitelse. Under förmiddagens lopp tittade Pavel Dimitrovitj in på ett ögonblick.

– Du sover inte, sa han.

– Nej, Pasja, den förfärliga nyheten...

– Ja, sa han, tills vidare är vårt öde beseglat. Slut med framtidsdrömmarna.

– Har du hört någonting närmare?

– Nej, ingenting. Den ende som vet nånting är Arkin. Ingen annan.

– Min pojke, min son, min Volodja, viskade jag och för första gången grät jag.

Livet fortsatte sin gång. Långt borta var det krig och inom tvångsarbetslägret ändrades tills vidare ingenting. Vi hörde inte ett ord om det som tilldrog sig ute i världen. En kväll var det någon i vår barack som sa:

– Det var väl bra, att Kolja Podobjedov kom i väg i rättan tid.

– Jag har hört glunkas om, sa Assja Altschuler, att de hämtade tillbaka till lägren alla de frigivna som inte hade hunnit över Kotlas. De ska transporteras tillbaka.

Så var det också. Jag har upplevat många svåra dagar i lägret, men den värsta dagen för alla fångar var ändå den 3 juli 1941, då de som vi redan tänkte oss vistas någonstans hemma hos sig själva och sina anhöriga, kom dragande tillbaka in på Tegelbruket.

Med släpande steg, med hängande huvud, många åldrade flera år på den korta tiden, kom de. En procession av sexton eller aderton fullständigt nedslagna, förtvivlade människor.

Utom Bogomolov och Romanov var det bara fyra av våra fångkamrater som hade uppnått Kotlas och kommit vidare innan spärren trädde i kraft. Hade Podobjedov genast rest sin väg samma dag han blev frigiven, skulle han ha hunnit passera gränsen för det område som omfattade tvångsarbetslägren. Nu var han på nytt fånge på obestämd tid. Han inträdde på nytt i sin gamla syssla som natjalnik. Berg fick inte ens tillbaka sin förra post som arbetsförman. En förordning utfärdades, att alla tyskar skulle avsättas från ledande poster. Nästa dag stod Berg på nytt som formare vid sin tegelpress. Jag kunde räkna med att också jag skulle bli av med min syssla. Ännu hade jag dock inte hört någonting.

Sedan början på sommaren hade utom framskaffande av ved och virke och tillverkning av tegel också andra produktionsgrenar återupptagits under min ledning som materialförvaltare. Några manliga fångar skar björknäver som skulle användas vid tillverkningen av näverskor, s.k. lapti, andra hyvlade takspån och åter andra samlade in björkbark till tjärframställning. De tunna läkten som kallades dranki och trådspiken samt till dels också takspånen tillverkades för Tegelbrukets eget behov, men björkbarken måste jag leverera till Adak och hade ansvaret för dess kvalitet så väl som för att den anbefallda kvantiteten uppfylldes.

Nävern lämnades av till mig i två centimeter breda, fyrahundra till femhundra meter långa strimlor hoprullade till nystan. Den björkbark som avsågs till råmaterial för tjärdestillering kontrollerades efter vikt. Mellan två träd hade monterats upp en primitiv våg. Som vikter användes tegelstenar, som jag på förhand hade vägt, och vilkas tyngd jag hade skrivit på var och en med träkol eller krita. Podobjedov hade rått mig att ange vikten av tegelstenarna i underkant, med andra ord gottskriva arbetarna mindre än jag i verkligheten tog mot av dem. Han sa att detta var alldeles nödvändigt om jag ville skydda mig själv mot att bli ställd till ansvar för den oundvikliga viktminskningen bland annat genom torkning.

Jag hade ju att svara för de väldiga värden jag förvarade i mitt magasin, och då jag var medellös skulle ett underskott betyda detsamma som en ny dom. Det bar mig emellertid emot att bedra mina fångkamrater, jag beslöt att hellre vädja till deras förståelse. Jag sammankallade alltså mina björknäverinsamlare till ett rådslag och föreslog dem att varje dag frivilligt avlämna två procent mer än betinget omfattade för att täcka eventuella förluster. Detta gick alla med på. Insamlarna av näverstrimlor bad jag att för varje 30-50 meter sätta ett märke på näverstrimlorna. Än så länge skulle jag ta emot nävernystana på envars försäkran att de innehöll så och så mycket, men i nödfall skulle den som till äventyrs försökte att fuska nog bli avslöjad. När jag första gången med en ordentlig laddning och en eskort av sex arbetare anlände till Adak och hänvisades till en underordnad tjänsteman begärde jag att få tala med den fruktade materialförvaltaren Lavronov, min överordnade. Men denne vägrade att förhandla med en kvinna och lät ge besked att hans underordnade medhjälpare hade fullmakt att ta emot leveransen. För min del resonerade jag som så, att tvingade jag inte nu karln att göra mig till viljes, så skulle han hädanefter med fullständigt förbigående av min person dryfta alla angelägenheter direkt med Podobjedov. Detta ville jag från början sätta på för. Alltså begav jag mig ut att söka efter Lavronov inom Adaks område. Passersedel och tillstånd att uppehålla mig inom området hade jag förstås. Det ingick rentav i mina permanenta befogenheter att fritt röra mig inom en radie av fem kilometer kring Tegelbruket.

Lavronov blev förstås inte litet förvånad, när han fick se mig komma. Jag låtsades inte om hans ohövlighet, tog själv en pall och slog mig ner och talade om för honom att jag hade ett förslag att göra honom.

– Jag tar emot björknäver av mina arbetare i nystan om 400-600 meter, sa jag. Med ett dagsbeting per arbetare om åttahundra meter och sex arbetare, av vilka nästan varenda en överskrider betinget med femtio procent, får jag in omkring 7 000 meter näver om dagen, fördelade på minst tolv nystan. Eftersom jag har ansvaret för det hela, borde jag nysta upp varje nystan, mäta, kontrollera och bekräfta vart och ett och nysta ihop dem igen. Detsamma borde göras här, för var gång jag har levererat in näver. Jag anser att detta är ett slöseri med tid. I stället har jag sagt åt mina arbetare att rista in sina namn på näverremssorna ungefär för var femtionde meter, och så i slutet på var remsa rista in den ungefärliga längden. Nu föreslår jag att ni här tar emot nävern av mig på god tro, så som jag tar emot den av mina arbetare, och att ni befordrar den vidare till fläteriet på samma villkor. Görs då där någon anmärkning, så skicka bara en rapport till mig, exempelvis på följande sätt: Ivanov 150 meter för litet. Han har ju själv ristat sitt namn på näverremsan. Då får min Ivanov skaffa fram de felande metrarna, jag skickar dem direkt till fläteriet och saken är klar. Vad säger ni om förslaget?

– Ja, svarade Lavronov, det är nog bra. Egentligen är det ju ganska enkelt.

– Enkelt är vad som helst, bara man kommer på det, sa jag. Lavronov gav mig en kritisk blick. Jag rörde inte en min.

– Ska vi sätta upp en skriftlig överenskommelse? sa jag. Lavronov tog fram papper och vi upprättade dokumentet. Efteråt räckte han mig hövligt handen och hoppades att vi skulle trivas med varandra.

Den följande tiden utvecklades ett utomordentligt gott samarbete mellan Lavronov och mig. Flera gånger stod på dagordningen att jag skulle mista min befattning, därför att jag var tyska, men Lavronov försvarade mig som ett lejon var gång detta kom på tal. Podobjedov i sin tur förklarade för natjalniken Manin, att det var omöjligt för honom att få tag på någon som kunde ersätta mig. Så fick jag alltjämt stanna kvar.

Två gånger under flera månaders förlopp gjorde fläteriet någon mindre anmärkning. Ena gången uppstod på den grund en liten komplikation. Den arbetare som befanns inte riktigt ha fyllt sitt beting, en polack, fanns nämligen inte längre kvar på Tegelbruket när felet upptäcktes. Det rörde sig om att fyrtio meter näver var av dålig kvalitet. Jag var redan betänkt på att av en av våra kineser mot betalning i bröd beställa nya fyrtio meter, då fyra av mina ordinarie fem arbetare kom och sa, att de hade repat av fyrtio meter extra för att ersätta vad som fattades för polacken. Även vad beträffar björkbark till torrdestillering av tjära gick allt förträffligt väl i lås.

Ledaren för mina näverarbetare, en kriminell fånge vid namn Tretjakov, tog sig snart för att med påfallande framfusighet göra mig sin kur. Med tiden blev han så glödande i sina kärleksbetygelser, att jag måste be Podobjedov byta ut honom mot någon annan arbetare. När vi hade avlämnat en laddning i Adak skulle mina arbetare vänta på mig, medan jag inne på kontoret fick papperen undertecknade. Den proceduren brukade inte ta så lång tid, och sedan följde jag med pråmen tillbaka. En gång hade jag emellertid mera att göra i Adak än eljest, och när jag äntligen kom ner till floden, var pråmen sin kos. Knappt hade jag gått några hundra meter till fots längs stranden, förrän Tretjakov som skjuten ur marken kom emot mig. Han sa, att de andra inte hade velat vänta på mig, och därför hade han tänkt att han skulle göra mig sällskap.

Jag misstänkte ingenting utan sa bara, att också han lugnt hade kunnat följa med pråmen. Han svarade:

– För det första skulle det ha varit ansvarslost att låta en kvinna gå till fots från Adak till Tegelbruket. Och för det andra – för det andra ... Den betoning han lade på de orden lämnade intet tvivel övrigt, vad han ”för det andra” tänkte sig. Jag tillrättavisade honom, men när han blev alltmera närgången, slet jag mig efter en kort brottning lös från honom och begav mig tillbaka till Adak. Han vågade inte följa efter. Lägerpolisen i Adak lät mig stanna, och sa att om jag ville kunde jag nästa morgon klockan halv sex få följa med veterinären i hans båt tillbaka till Tegelbruket.

I kvinnobaracken tog de emot mig med stort jubel. Även här i Adak var naturligtvis kriget det stora samtalsämnet. Vid krigsutbrottet hade nya masshäktningar ägt rum i hela Sovjetryssland, och många före detta lägerfångare hade på nytt fallit offer för dem. En ung man, som kort efter hitlerarméernas inmarsch hade blivit häktad och efter bara en månads rannsaktionsfängelse skickad till Adak, berättade att han hade suttit i samma cell som Dimitrij Platonovitj Rosé och att Rosé hade tagit sitt liv genom att hänga sig.

Av min gamla väninna Anna Vasiljevna Kukkonen, som nu sedan flera månader tillbaka på nytt fanns i Adak, fick jag höra en mycket intressant sak. I slutet av april hade hennes granne på sovbräderna, en fru Mamontova från Tiflis, som regelbundet tog emot paket utifrån, i ett sådant paket fått en tidning, närmare bestämt Sarja Vostoka av den 9 april 1941. Detta tidningsnummer hade först Anna Vasiljevna också läst och då hittat en liten notis, en dementi, i vilken det hette, att de av tyska och brittiska nyhetsbyråer spridda uppgifterna om att Sovjetunionen drog samman trupper vid sin västgräns, var elaka påhitt. I verkligheten hade bara de vanliga manövrerna i Ukraina ägt rum. När Anna Vasiljevna läste detta drog hon en enda slutsats: det blir krig. Men hon hade inte sagt ett ord till någon människa, utan bara bett gamla Mamontova att gömma tidningsnumret. Längre fram skulle hon kanske tala om varför hon bad henne göra det. När sedan den 23 juni nyheten om krigsutbrottet blev känd också i Adak, hade Anna Vasiljevna frågat sovkamraten:

– Har ni ännu kvar tidningen som jag bad er gömma? Och sedan hade hon visat henne notisen...

Det var en för min del mycket intressant kväll jag tillbringade hos kvinnorna i Adak. När jag skulle lägga mig kom de från alla håll och erbjöd mig kuddar och täcken, och jag sov som på Carlton hotell. När jag nästa morgon på briljant humör kom tillbaka till Tegelbruket möttes jag emellertid av en kalldusch. Nästan hela natten hade de letat efter mig. Först hade prämen kommit tillbaka utan mig och sedan Tretjakov, också utan mig. Pavel Dimitrovitj hade blivit mycket orolig.

– Är jag kanske hennes barnjungfru? hade Tretjakov replikerat, när Pasja frågade honom efter mig. Sedan hade här och var förmodanden framkastats om orsaken till att Tretjakov inte hade vänt tillbaka till Tegelbruket tillsammans med de andra arbetarna på prämen och till att han gav så undvikande svar.

– Dumheter, hade Kolja Podobjekov sagt. Hon är väl ändå inte en oerfaren tösunge, som låter locka sig vart som helst.

– Det är ansvarslost av dig att säga så, hade Pavel Dimitrovitj sagt till sin vän. Den där lymmeln kan ha legat och lurat på henne i skogen. Och i ett utbrott av förfäran fortsatte han: Han har våldtagit henne och kanske rentav dödat henne. Vi måste ut och söka efter henne!

Sedan hade ett antal människor vid Tegelbruket gett sig ut med lyktor. Lägerpolisen, brandmannen, Pavel Dimitrovitj och två eller tre av hans vänner. De hade till och med fått ta med sig vaktsoldatens hund. Pasja gick ända fram till Adak. In på lägerområdet där släppte de honom inte. Mannen vid lägerporten sa, att jag förmodligen hade blivit uppehållen och sedan fått övernatta i kvinnobaracken. Men det visste man väl hur pass man kunde lita på sådana

besked, som ofta gavs bara för att vederbörande ville bli fri från en besvärlig nyfiken! Men här kom jag alltså tillbaka på bästa humör, utsövd och välbehållen.

– Vi som trodde att det kunde ha hänt dig någonting, stammade Pavel. Om du visste vad jag har varit orolig för din skull! I ett arbetsläger, där en människa inte betyder mycket mer än intet, där hon ständigt får känna sig som ett vanmäktigt föremål i fientliga makters händer, är man känsligare för vänskapsbevis än någon annanstans på jorden. Jag slöt mig närmare till Pavel Dimitrovitj och såg i honom inte bara en trevlig kamrat att diskutera med, utan jag tyckte mig också ha funnit en människa, hos vilken jag kunde känna mig trygg för de andras otäcka aggression. Vi träffades så ofta det gick för sig, och samtalade ivrigt om de brännande politiska frågorna.

Vi hade varken tidningar eller radio. Inte ett ord om krigets gång trängde fram till oss. Det var ju inte bara kriget på Sovjetrysslands område som intresserade oss, även om detta hade haft ett så ödesdigert inflytande på vårt eget personliga öde, utan det var hela den för tillfället rådande världspolitiska situationen som var föremål för våra tankar – de gångna årens utrikespolitiska historia, som hade lett fram till det nuvarande läget. Men vi hade inga hållpunkter för en analys.

Av nyanlända fångar hade vi fått veta en del om Hitlers krig mot Frankrike och England. Även en uppgift om att Stalin och Hitler i augusti 1939 hade slutit en vänskapspakt hade vi fått del av. Möjligheten av en sådan pakt hade jag för min del redan långt tidigare övervägt – på grundval av min kännedom om det militära tysk-ryska samarbetet under general Seeckt. Men hur ett sådant förbund erhållit den nödvändiga ideologiska förklädningen, det var frågan? Hade Stalin plötsligt förklarat sig erkänna nationalsocialisten Hitlers ”socialistiska” program efter namnet, och hade Hitler funnit med sin värdighet förenligt att bli allierad med Sovjetunionen i kraftmätningen med den ännu farligare brittiska imperialismen?

Vi visste ju inte att Molotov öppet hade förklarat, att de ideologiska motsättningarna mellan bolsjevism och nationalsocialism inte alls var så stora och på intet sätt borde tillåtas stå hindrande i vägen för ett intimt samarbete mellan Sovjetunionen och Hitlers Tyskland, ja, att ett ideologiskt krig mellan demokratin – och med den benämningen menade han Stalins diktatur – och fascismen rent av var meningslöst och barbariskt. Vi visste inte, att Stalin enligt Hitlers uppfattning mer och mer avlägsnade sig från bolsjevismen av ”judisk- internationell prägel” och i stället strävade emot en slavisk-moskovitisk nationalism – varmed hans lämplighet som förbunden med den nazistiska partnern föreföll fullt ut bevisad. Inte heller anade vi och skulle aldrig ha ansett det möjligt, att Stalins NKVD i den sovjet-nazistiska vänskapspaktens tecken skulle ge sig till att från sovjetryska tvångsarbetsläger utlämna tyska kommunister åt Himmlers Gestapo för vidare behandling.

Gemene man i Sovjetunionen – således inte bara lägerfångar utan också de fria – fick – efter vad jag längre fram inhämtade – heller aldrig veta någonting om schackrandet mellan Stalin–Molotov på ena sidan och Hitler–Ribbentrop på den andra om intressena i Medelhavsområdet, i sydvästra Asien, på Balkan osv. – alltså om de förhandlingar i november 1940 vid vilka vänskapspaktens undertecknare något väl tidigt käbblade om den på dödsbädden vilandes ägodelar, nämligen om det brittiska imperiets besittningar, i det de utgick ifrån att imperiet ifråga stod inför sitt definitiva sammanbrott. Sovjetryssarna känner ännu den dag som är inte till någonting annat än den ”historiska sanningen” – att Sovjetunionen strävade att upprätthålla freden, ”kosta vad det ville”, att Sovjetryssland aldrig har gjort anspråk på så mycket som en fotsbredd främmande mark, och att den ”trolöse förbundsbrodern” Hitler bakslugt och ”fullständigt oväntat” överföll Ryssland.

Det skulle alltså ha varit som att treva ut i det blå, om vi hade försökt uppställa hypoteser i avseende på de historiska omständigheterna kring det tysk-ryska vänskapfördraget och

”vänskapens” förvandling till krig. Vi visste ju varken att Hitler hade totalt besegrat Frankrike, eller att Stalin hade besatt de baltiska staterna och annekterat Bessarabien. Kriget mot Finland och ”befrielsen” av Estland, Lettland och Livland fick jag först kännedom om längre fram, och detta just av människor, som hade tagits tillfånga av ryssarna i de ”befriade” områdena och deporterats till sovjetryska tvångsarbetsläger. Ännu på hösten 1941 kände vi inte till någonting om allt detta – lika litet som någonting närmare om Hitlers krig mot Polen och den gemena handling, som egentligen skulle kunna kallas Polens fjärde delning. Men fastän vi var på det klara med, att premisserna för en saklig diskussion fattades, kom Pavel Dimitrovitj och jag gång på gång i våra samtal ändå tillbaka till ett försök att analysera den politiska situationen. Den utgångspunkt från vilken vi dryftade frågan var den internationella socialismen. Oss intresserade inte Sovjetunionen och dess chanser i dess ”fosterländska” krig, utan för oss gällde det socialismens utsikter att bryta igenom hela världen över.

– Jag skulle allt vilja ge mycket, sa Pavel Dimitrovitj, om jag hade kunnat få tag på något gammalt nummer av Pravda för att se vilken ideologisk förklädnad politbyrån har skrudat Hitler-Stalins vänskapspakt uti.

– Kanhända, sa jag, att de har tillämpat det gamla tricket att förklara, att Sovjetunionens fortvaro utgör ett villkor utan vilket socialismens seger över hela världen äventyras – eftersom det ju aldrig har tagits under övervägande att utan Sovjetunionens medverkan genomkämpa den segern på internationell grundval. Hellre har man avstått från den ena revolutionära framstötten efter den andra inom landet självt, hellre har man gjort de kommunistiska partierna i andra länder till förrädare mot den internationella revolutionära rörelsen än att någonstans i världen tillåta en utveckling, som eventuellt skulle ha varit motsatt Sovjetunionens statliga intresse.

– Hur som helst så har vi aldrig upphört att oroa oss för den kapitalistiska inringningen, och särskilt sedan Hitler övertog makten i Tyskland har ju Sovjetunionen måst känna sig hotat, insköt Pavel Dimitrovitj. Endast genom en icke-angreppspakt med Hitler har Stalin kunnat hålla sig det överhängande kriget från livet... Men så denna plötsliga helomvändning: krig mot Hitler på de stora imperialistiska makternas sida och detta förmodligen med samma motivering – att bevara Sovjetunionens integritet för den kommande socialistiska revolutionen ..., sa Pavel och skakade på huvudet. Det verkar som om de spekulerade i att den genomsnittlige tidningsläsaren inte minns någonting ...

– Så är det ju också, replikerade jag.

– Men en ny ideologisk linje måste ju ha en ideologisk motivering, envisades Pavel.

– Jag läste en gång – det kanske är tio år sedan nu – ett kvickt uttalande av Ossietzky, sa jag. Han skrev: även om Stalin plötsligt bestämde sig för att övergå till katolicismen, så skulle hans dialektiskt tränade hejdukar nog plocka ihop tillräckligt många Marx- och Lenin-citat för att förläna den ideologiska övergången en vetenskaplig motivering.

Pavel Dimitrovitj skrattade och sa:

– Kanske vi kommer med livet ifrån hela det här eländet. Då kan vi en gång längre fram ha nöje av att läsa de teoretiska utläggningar vinglandet har gett anledning till ... Det är bara det pinsamma, fortfor han, att nu när de västliga imperialistiska staterna har blivit bundsförvanter måste man liksom ta i dem med silkesvantar. Kanske Stalin måste göra vissa inrepolitiska eftergifter.

– Tänk dig om de allierade skulle kräva vissa garantier – återställande av den personliga friheten, upphävande av slaveriet ...

– Uteslutet, invände Pavel, ingenting sådant som du genast drömmer om, men engelsmännen skulle kunna fordra till exempel att Sovjetunionen likviderar sina agenturer i utlandet, särskilt i det brittiska samväldet, och upplöser komintern.

– Puh! Likvidera komintern! Hela komintern sitter ju redan i tvångsarbetsläger eller är skjuten. Vad är det egentligen för ena av betydelse som ännu är fria? Alla hederliga revolutionärer, de som 1917 tillsammans med Lenin och Trotskij förde revolutionen till seger, och de bästa revolutionära kämparna i München och Berlin, i Ungern och Spanien har ju Stalin förklarat vara kontrarevolutionära! Du tvivlar alltjämt, Pasja, men jag upprepar vad jag redan förut har sagt dig: de största och hänsynslösaste kommunistförföljelserna på jorden är de som har ägt rum i Sovjetunionen. NKVD har utrotat fler kommunister än alla andra staters politiska polis i hela världen. Egentligen har monopolkapitalisterna all anledning att upprätta ett monument i renaste guld över Stalin, till tack för att han har försvagat den socialistiska arbetarrörelsen i världen så som han har gjort!

Pavel Dimitrovitj som i lika mått var intresserad av politisk teori och politisk taktik, återförde gång på gång samtalet till huvudfrågan: – Hur bör utvecklingen nu fortgå, det vill säga, vilken av maktgrupperna kan med sin seger bli till fördel för den internationella socialismen?

– Vet du, Pasja, sa jag, det bästa vore nog, om Hitler först slog den här butiken sönder och samman.

– Vad för nånting? Du också? utbrast Pavel alldeles förfärad. Vem jag än lyssnar till bland mina arbetare, alla väntar på Hitler.

– Nå ja, det gör naturligtvis inte jag så där utan vidare. Jag känner till nazismen av egen erfarenhet och vet, att de sovjetryska arbetarna och bönderna inte har något gott att vänta av en ”befrielse” genom Hitler. Terrorn blir densamma under Gestapo som under NKVD, och till detta kommer det hitlerska rasvanvettet ... Och att Hitler skulle göra allvar av sitt socialiseringsprogram eller ens låta bero vid de få framsteg som här i landet har gjorts sedan revolutionen, det tror jag nu inte heller ...

– Men hur kan du då tycka det vore bäst att Hitler segrar över Stalin?

– Därför att vi kommunister lättare skulle kunna bekämpa en nationalsocialistisk diktatur än en stalinistisk, som kallar sig kommunistisk. För resten antar jag att det inte längre skulle förunnas Hitler att glädjas åt segern. Skulle han segra och därmed ha utsträckt sitt maktområde från atlantkusten och åtminstone fram till Ural, då skulle han ha växt till en sådan fara, att de västliga kapitalistiska staterna – låt oss säga under ledning av Förenta Staterna – ovillkorligen måste förinta honom.

– Ja, om det då skulle vara möjligt. Tänk dig, att Hitler blev oinskränkt härskare på den europeiska kontinenten, skulle England och Amerika då kunna besegra honom? Skulle han inte rentav då tvärtom ha utsikt att kunna rycka åt sig världsherradömet? frågade Pavel tvivlande.

– Att vinna ett krig mot Sovjetunionen behövde ju inte vara så enkelt. Det skulle bli en pyrrhusseger för Hitler ... Och sedan måste man ju också tänka på en växande motståndsrörelse emot Hitler, såväl i själva Tyskland som i de underkuvade länderna, replikerade jag.

– Nå ja, låt oss då anta, att Hitler besegrar Stalin och USA förintar Hitler. Men sedan? På vilket sätt skulle detta ge bättre utsikter för en seger för socialismen? frågade Pavel Dimitrovitj. Jag replikerade:

– Du måste naturligtvis bortse ifrån allt det som de i årtal har trumfat i dig och som du själv har lärt dig, nämligen, att socialismen skulle vara förverkligad i Sovjetunionen. Då kommer du att inse, att den proletära världsrevolutionsrörelsen de senaste tjugo åren inte har gjort några framsteg alls. Efter en seger för de västliga imperialistiska makterna över Hitler och Stalin kommer vi att stå ungefär på samma punkt som för 20 eller 25 år sedan, men möjligheterna för en stark internationell arbetarrörelse kommer då att vara mycket stora. Hur det nu än är så medger ju de demokratisk-parlamentariskt styrda länderna en viss politisk frihet...

– Men hur blir det om de segerrika Förenta Staterna, rusiga av sin framgång, vill göra precis detsamma som Hitler strävade efter? sa Pasja. Om USA själv blir fascistiskt och vill erövra världsherraväldet? Lagarna för rörelserna inom det mänskliga samhället kan vara mycket olika i vår tid mot i förra århundradet. Kanhända att den totalitära tidsåldern nu har inbrutit ...

Jag tänkte med fasa på Jack Londons ”Järnhälen” – men Pavel hade inte läst den boken, det visste jag.

– Varför är du så pessimistisk Pasja? sa jag. Jag hoppas åtminstone, att den socialistiska rörelsen kommer att få ett väldigt uppsving i en värld, där det varken finns stalinism eller nazism.

– Jaså, det är på det viset du har tänkt dig det, sa Pasja fundersamt. Nå, det förefaller åtminstone att vara ett program på ganska lång sikt.

– En gång i tiden, 1918, trodde vi att vi befann oss på tröskeln till en ny samhällsordning, sa jag. Det var ett misstag. Det blir kommande generationer och inte oss förbehållet att förverkliga socialismen. Federationen ”Världens fria socialistiska stater” är ännu ställd på en avlägsen framtid. Någon snabb seger kan världsrevolutionen inte räkna på – inte ens om den historiska utvecklingen slår in på nya vägar. Vi kommer inte att få uppleva någon socialistisk världsrevolution, men leva och kämpa för den, det kan vi ändå.

– Men om nu kriget går annorlunda? sa Pasja. Om Sovjetunionen besestrar Hitler? Hur blir det då?

– Det är omöjligt att föreställa sig, sa jag. Redan nu är nationalismen och militarismen i Sovjetunionen outhärdliga. Efter en eventuell seger över Hitler kommer den chauvinistiska förhåvelsen bland ryssarna att gå över alla gränser ...

– Men inte tror du att de i så fall skulle ändra sin inrikespolitik, mildra polisterrorn, förvandla socialismen till en demokrati, sa Pavel...

– Stalin ensam kan inte ställa något avgörande motstånd mot den hitlerska krigsmaskinens anstormning, sa jag. Endast om USA bestämmer sig för att träda in i kriget på Englands sida. Då skulle emellertid Hitlers planer på ett världsherravälde springa sönder som en såpbubbla. Nu Pavel:

– Men om Hitler blir slagen, kommer väl västmakterna att bli medvetna om faran i öster ...

– Ja, sa jag, då blir det säkert en kraftmätning mellan USA och SU, och då skulle vi på nytt stå på samma punkt som vid den först tänkta kombinationen: utsikterna för en världsrevolution i en av de monopolkapitalistiska makterna eller av Amerika behärskad värld. Ungefär på det sättet förlöpte våra diskussioner i september 1941. De torde inte i det väsentliga ha kunnat te sig annorlunda ännu tre månader senare, ty vi fick varken veta något om japanernas överfall på Pearl Harbor eller om Hitlerregeringens krigsförklaring mot Förenta Staterna den 11 december 1941, med motiveringen att Förenta Staterna brutit sin neutralitet genom att övergå till öppna militära angreppshandlingar mot tyska ubåtar. De enda

rykten som – i obestämd form men hårdnackat upprepade – trängde fram till oss, var rapporter om tyskarnas segrar. ”Har ni hört att tyskarna har tagit den och den staden. Tyskarna står alldeles framför ...” etc. Ingen vågade foga ett ord till de nakna fakta. Men det stod klart, att önskan var tankarnas fader. De flesta fångarna var defaitistiskt inställda. Många avvaktade sovjetmaktens snara och definitiva fall och hoppades att återfå friheten, om Hitler segrade.

Inte långt efter krigsutbrottet hade lägerreglementet i viss grad blivit skärpt. Till Tegelbruket hade beordrats ytterligare en NKVDsoldat, så att vi nu hade två. Den sistkomne hette Chosajnov. Han hade fått lära sig att hata och förakta alla tyskar, alltså hatade och föraktade han mig, därför att jag var tyska. Alltför gärna skulle han vilja ertappa mig med någon disciplinär förseelse. Han gjorde Pavel Dimitrovitjs och mitt liv till ett helvete.

Ännu värre än på Tegelbruket var det på huvudkommandirovkan Adak. Natjalniken Manin stramade till tyglarna mer och mer. Kanske han gjorde det på direkt order uppifrån. Men kanske det också stämde överens med hans egen förbittring. Alla vi fångar var i hans uppfattning folkets fiender, vi var skuld till kriget, skuld till Sovjetunionens olyckor. Särskilt hatade han de tyska fångarna. Ryktet om att de tyskar som fanns i tvångsarbetslägren skulle bli skjutna, förstärktes under hand till påståendet att i det och det lägret de tyska fångarna redan hade blivit avrättade. Redan hade Manin några gånger vid sina besök på Tegelbruket bestämt att ”den där tyskan” skulle avsättas från sin plats som materialförvaltare. Podobjedov hade gett undvikande svar.

– Ge mig någon ersättare, medborgare natjalnik, om ni kan. Men det vore i vilket fall som helst till vår nackdel, för hon är mycket duktig, och till vanligt grovarbete duger hon inte.

En dag i november kom Manin. Han såg så dystert ut att alla vek ur vägen för honom. Jag kom just gående genom torkskjulet, då en usbekisk fånge kom störtande emot mig och tryckte en pappersbit i handen på mig. Den var från Podobjedov. I flygande hast hade han skrivit: ”Göm er genast! Manin är på Tegelbruket. Visa er inte!” Jag tog min tillflykt till värmecentralen. På kvällen fick vi veta, att Manins ende son hade stupat i kriget och att hans hustru hade omkommit i samband med att tyskarna hade intagit en stad i Västukraina. I sitt hat mot tyskarna ville Manin ta hämnd på varenda en han kunde få i sitt våld ... Den dagen hade dock ingenting gett honom någon påminnelse om min existens, och därför fick jag stanna kvar i min syssla och min rang. Mitt huvudsakliga arbete bestod vid den tiden i att ta emot den ved och det virke som skogsarbetarna forslade fram på sina små slädar. Då jag måste tillbringa åtskilliga av dagens timmar i det fria, var jag väl påpälsad. Utom pälsmössa med öronlappar hade jag fått ut en pälsfodrad busjlat och filtstövlar som nästan ingen hade burit före mig. På detta sätt utrustad stod jag med mitt metermått vid korsvägen och inväntade slädarna.

Tegelbränneriet fungerade naturligtvis på vintern lika väl som på sommaren. Visserligen skedde de stora tegelleveranserna alltid bara under seglotionstiden – föregående sommar hade jag utklarerat inte mindre än sex båtlastar – men även vintertid skedde försäljning av tegel, visserligen bara i smärre partier. En vacker dag kom en initiativrik man till oss från Adsva-Vom. Han presenterade sig som ingenjör Bredovskij och ville ha 8 000 tegel. De skulle hämtas i fyra omgångar. Jag förhandlade om alla detaljer med honom och ville sedan bege mig med papperen till natjalniken. Men Bredovskij höll mig tillbaka. Han ville veta vilka mina villkor var och hur mycket jag skulle kunna ge honom utöver den avtalade kvantiteten.

– Hur så? frågade jag. Ni har ju nämnt 8 000 stycken och ni ville ta med 1 500 i dag.

– Låt oss tala utan omsvep, sa han då. Hur många kan ni lämna ut åt mig för privat bruk? På vilka villkor? Han måste bli ännu mera rakt på sak, innan jag riktigt fattade vad han menade. Han bjöd vodka, fläsk, smör, machorka. Jag avvisade förslaget.

– Ni borde blygas att göra sådana förslag, sa jag till honom. Han skrattade lömskt.

– Det kommer an på det, sa han. Vi lever i tvångsläger, och i ett sådant kan en människa inte leva på annat vis än som brukas i ett läger. Förra året köpte jag tegel för privat bruk här, det var en hygglig äldre man som förestod försäljningen. Och alla mina och era företrädare har brukat göra så. Fortsätter ni att envisas med att vägra så kan jag köpa vad jag vill ha av arbetsledaren för tegelbränneriet direkt. Ute i byarna väntar folk på den utlovade varan. Fundera alltså på saken ett tag till.

– Här är ingenting att fundera på, sa jag. Jag är inte någon tjuv och ingen bedragare. Med de orden lät jag honom stå där, och sökte upp Pavel Dimitrovitj.

Vi rådslog länge. Till slut bestämde jag mig för att anmäla saken. Nikolaj Podobjedov själv tycktes ha rent samvete, eljest skulle han inte ha gjort sitt bästa för att få en utredning till stånd. När stenen nu hade kommit i rullning, växte den till en lavin. Snart förelåg bevis för att inte bara Bogomolov utan också hans företrädare, inte bara Djadkov utan också Sedov, Rosé och andra hade gjort sig delaktiga i det här slagets snygga affärer. Och på Adsva-Vom var Bredovskij långt ifrån den förste i skojarbranschen.

På grund av den här historien hade emellertid mitt namn på nytt upprepade gånger kommit till natjalniken Manins öron. Han gav nu order om att jag omedelbart skulle avsättas. I Adak hade för länge sedan alla tyskar degraderats, med undantag av föreståndaren för ett av förråden som hette Biber. Han nåddes av sitt öde samtidigt med mig. Jag gjorde bara upp bokslutet för året, varefter min post övertogs av en ingenjör vid namn Latov, som särskilt för ändamålet hade rekviderats från Adsva-Vom.

Min närmaste överordnade i Adak, Lavronov, var högst uppretad.

Han hade häftigt satt sig emot att jag skulle avskedas, talade Podobjedov om för mig.

– Knappt har man för en gångs skull fått en omtänksam, flitig medarbetare, som man kan lita på, så tar de henne ifrån en, beklagade han sig.

– Ni tycks verkligen radikalt ha ändrat er uppfattning om kvinnokönet, skämtade Podobjedov.

– Absolut inte, blev svaret. Men undantag finns det överallt. Den här kvinnliga materialförvaltaren har varit noggrann och korrekt i allt väsentligt och satte inte bort en massa tid på onödiga småsaker. Det var detta som imponerade på mig. Och till på köpet visade hon ju på slutet sin ärlighet, när hon hjälpte till att reda upp upp den här korruptionshistorien. Och då ska hon avsättas!

Trots Lavronovs och Podobjedovs invändningar blev jag nu tvungen att gå på vanligt arbete. Jag började i tegeltorkeriet.

Från min pojke Volodja hade jag under hela året 1941 inte fått mer än ett enda brev, och det hade varit på väg i nära nio månader. Volodja skrev bland annat, att systemet med kostnadsfri undervisning nu hade blivit omlagt, så att endast de studenter fick studiestipendier, som hade betyget ”utmärkt” i alla ämnen. Halvårsexamina hade följaktligen fått den största vikt och betydelse. Dittills hade han bestått alla prov med ”utmärkt” och hoppades att det skulle gå lika bra i fortsättningen. Volodja studerade på engelska fakulteten i institutet för främmande språk, och då han sedan sin tidigaste barndom talade flytande engelska, ägde han naturligtvis de bästa förutsättningar för effektiva studier.

Av vad Volodja vidare skrev intresserade det mig särskilt att få veta, att Ilja Ehrenburg på en föredragskväll i institutet hade läst upp ur sin bok om Paris’ fall. Volodja hade efter föredraget haft ett privat samtal med Ehrenburg, och denne hade berättat för honom om Rudolf Leonhard. Mig tycktes han inte ha omnämnt och det förvånade jag mig inte över. Visserligen hade min vän målaren Nathan Altmann och jag under vintern 1923-24 tillbringat

kväll efter kväll i ”Prager Diele” i Berlin-Wilmersdorf i en liten krets människor, vilkas medelpunkt Ilja Ehrenburg var. Men sedan dess hade mycket vatten runnit. Ehrenburg hade blivit en högpatriotisk sovjetskriftställare. Dessutom hatade han Tyskland och tyskarna, och människor sådana som jag var han naturligtvis färdig med. Det var inte att förvånas över, och ändå verkade det nedstämmande på mig. Skulle jag, när jag blev fri igen, också då bli skydd av alla? Skulle alla goda sovjetmedborgare dra sig för att kamratligt umgås med en före detta politisk fånge? De problemen sysselsatte oss alltjämt starkt, även om de ännu så länge – tyvärr! – inte var aktuella.

Sedan krigsutbrottet mellan Tyskland och Ryssland hade jag inte fått något livstecken från Volodja. I slutet av januari 1942 fick jag visserligen ett brev från honom, daterat Moskva, men det var skrivet i början av maj 1941 och innehöll svar på min fråga, var jag borde slå mig ner, när jag blev frigiven igen. Det kändes bittert att nu få läsa, att Volodja glädde sig mycket åt vårt snara återseende. Skulle vi någonsin få återse varandra? Kanske han hade blivit häktad? Eller internerad vid krigsutbrottet. Eller rentav skickad till fronten som soldat.

Från krigsskådeplatsen fick vi naturligtvis inga officiella nyheter. Så mycket frodigare växte ryktena. Jag har redan nämnt att de flesta fångarna hoppades på sin befrielse genom Hitler. Intet under då att uppgifterna om de tyska arméernas frammarsch fick mäktiga proportioner. Redan hette det att Hitler segrande hade tågat in i Moskva; några dagar efter skulle han redan med sina huvudstyrkor stå vid Volga. I korthet sagt, det skulle inte dröja länge, innan hela det europeiska Ryssland ända fram till Ural befann sig i tyska händer. Vad kommer emellertid att ske med fångarna, om Hitler närmar sig nordöstra Ryssland? frågade man sig i lägret. Allt oftare dök ordet ”smuta” upp i diskussionerna. Med ”smuta” betecknar den ryska historiskrivningen en tidsperiod om femton eller tjugo år i början av 1500-talet, mellan den siste härskarens död av Rurik-dynastin och usurpatorn Boris Godunovs tronbestigning. Smuta betyder förvirring, i det här sammanhanget interregnum, en nävrättens tidsperiod.

Fångarna väntade sig alltså en smuta, när Hitlerarméerna trängde allt längre öster ut, och resterna av sovjetarméerna under panikartad flykt skulle försöka rädda sig över Uralbergen till Sibirien. Vad skulle NKVD-soldaterna då göra? Skulle de springa sin väg för tyskarna? Skulle de dessförinnan skjuta oss fångar? Eller skulle de helt enkelt överlämna oss åt oss själva?

– Av tyskarna har vi ingenting att frukta, var det somliga som sa. Klart att de kommer att ta emot oss med öppna armar, oss som Stalin har spärrat in här som politiska brottslingar. Huvudsaken är att NKVD inte kommer åt att dessförinnan skjuta oss.

Men det fanns också sådana som var rädda att falla i nazisternas händer. Särskilt gällde detta de judiska fångarna. Även jag, som var en av dem som nazistregimen hade förföljt, var rädd att NKVD kunde överlämna mig till Gestapo. Det smiddes fantasirika planer. Den springande punkten var naturligtvis frågan om fångarnas beväpning och hur vi skulle kunna överrumpla NKVD-soldaterna.

Även motsättningen mellan kriminella och politiska fångar utgjorde ett problem. Rykten var i omlopp, att på den eller den platsen hade de kriminella beväpnat sig med bräckjärn och yxor och dödat NKVD-bevakningen, satt sig i besittning av kreaturen och livsmedelsförråden och nu drog omkring i nomadiserande band. Sina politiska fångkamrater hade de antingen likaledes slagit ihjäl eller lämnat åt sitt öde utan livsmedel. Huruvida dessa rykten ägde något verklighetsunderlag kunde vi aldrig få klarhet i. Men säkert är – fast vi inte fick veta det förrän flera månader efter – att i olika läger i Petjoraområdet i början på år 1942 sammanlagt 800 fångar hade blivit skjutna under motivering att de hade förberett myteri.

Oron för att order kunde ha utfärdats att fångarna skulle skjutas, innan lägerområdet överlämnades, delades både av Pavel Dimitrovitj och mig. Även vi gjorde upp en plan. Vid första tecken till att en nävrättens tid hade inträtt skulle vi fly, men inte som de flesta andra öster ut över Uralbergens nordliga utlöpare mot floden Obs mynning. Nej, jag ville att vi skulle styra kosan rakt norr ut. Det gällde att undgå både ryska och tyska eventuella förföljare. Väl framme vid kusten till Norra Ishavet, tänkte jag mig att vi skulle kunna finna en möjlighet att bege oss till Norge eller England.

Medan vi smidde dessa tokiga planer, hade Hitler redan fått sig en ordentlig örfil framför Moskva. Men det fick vi i lägret inte reda på, nej, inte ens efter katastrofen vid Stalingrad nådde oss någon uppgift om att det hade börjat gå bakut för tyskarna. Särskilt vintern 1941-42 var alla fångar övertygade om att Hitlers blixtkrig inom kort skulle leda till seger över Sovjetunionen. Rykten spreds rentav att en tysk armé redan stod inne på Komirepublikens område. Den bestod av fallskärmstrupper som hade släppts ner i ryggen på röda armén.

När jag numera tänker tillbaka på, hur många fantastiska planer som vid den tiden kläcktes, hur många färdvägar som kalkylerades, hur många roddbåtar och flottor som på papperet konstruerades, så tar jag mig om huvudet. Hur var det möjligt att vi, som saknade alla materiella förutsättningar, kunde låta locka oss ut i omsorgsfulla förberedelser till fullständigt omöjliga flyktföretag! Möjligen var det en följd av själva vår egen överkliga tillvaro. Vi existerade av den ena tillfälligheten efter den andra, vi levde i brottstycken av existenser. Ena gången upplevde vi tillvaron som om vi var uppdiktade figurer på en scen, andra gånger kände vi oss som tillvarons avfall utkastade på sophögen.

Min nya roll på denna överklighetens skådebana var tegeltorkerskans. Dagsbetinget var att ta ner 2 500 tegel från ställningarna och ställa upp dem igen på en annan plats, eller vända 4 000. Arbetet var ganska tungt. Härtill kom hettan och tegeldammet i torkskjulet. Efter fjorton dagar föll jag ihop. Sjukvårdaren lät överföra mig till sjukstugan. Men inte heller den här gången behöll de mig där längre än fyra eller fem dagar. Den kvinnliga läkaren förklarade att det fanns fullt upp av ”vårt eget folk” som hade rätt till en sjuksäng. Den unge biträdande lägerpolis som ledsagade mig tillbaka till Tegelbruket, kortade sina steg och sneglade på mig.

– Ni är visst ännu sjuk, sa han. Varför stannade ni inte kvar i Adak över natten? I morgon skulle ju någon ha kunnat forsla er över på en släde.

– Jag ville komma hem igen så fort som möjligt, svarade jag. Knappt hade jag sagt detta förrän jag blev medveten om ordens innebörd. ”Hem” – det var Tegelbruket, den torftiga lilla kvinnobaracken, den lilla samlingen människor, och ibland dem Pavel Dimitrovitj – kunde det kallas ett ”hem”?

När Nikolaj Podobjedov fick se mig utbrast han:

– Vad – är ni redan frisk igen? Vi började tro att ni hade slitit er dödssjuk med de dumma teglen. Men med den saken måste det nu vara slut.

– Men vad ska jag då göra? Kanske jag kunde arbeta som eldare i lertaget, Nikolaj Vladimirovitj.

– Hm, till det behövs en officiell tillåtelse.

– Jag vet, sa jag.

– Då måste ni för resten både såga och hugga ved. Ni vet, att det måste eldarna själva göra.

– Det där avtalar jag med mina kamrater och ger dem betalning i bröd.

NKVD-vakterna hade ingenting att invända, och alltså tillträdde jag nästa dag min eldarsyssla. I ett skjul nere i lertaget, i ett slags gruvgångslikt krypin, som kunde stängas av

med en dörr stod en rund järnugn. Utanför dörren låg veden sågad i meterlånga klabbar. Runt omkring ugnen ställde vi upp ett dussintal vedklampor att torka. Ugnen brann dag och natt. Till höger om den gamla gruvgången hade tagits upp en ny med ingång från platsen utanför. Där togs ännu ingen lera, bara allra längst fram hade ett hörn gjorts i ordning och där stod en mindre ugn, som likaledes sköttes av eldare. Den fullständigt frusna leran skulle töas upp en smula, innan man började ta leran där.

Eldarnas arbetsskift var åtta timmar, vartill kom den tid som behövdes för att såga och hugga de framforslade stockarna till ved. Med mina två arbetskamrater avtalade jag, att var tredje dag till vardera av dem lämna min brödranson i vederlag för att de sågade och högg ved i mitt ställe. Eldarna fick 750 gram bröd om dagen. Nu måste jag alltså reda mig på 250. Av det tunga, blöta svartbröd som vi fick var 250 gram inte mer än en fingertjock skiva. Detta betydde svält för min del, men någon annan utväg fanns det inte.

Arbetsskiftet växlade. Ena gången arbetade jag från åtta på morgonen till fyra på eftermiddagen, en annan gång från fyra på eftermiddagen till klockan tolv på natten, en tredje gång från midnatt till klockan åtta på morgonen. När jag första gången efter ett nattskift kom tillbaka till baracken, mötte jag Nikolaj Vladimirovitj på hans första inspektion för dagen.

– Är ni inte rädd, Susanne Jevgenjevna, att vara ensam på natten i det otäcka lertaget, frågade Podobjedov.

– Rädd? sa jag. Vem skulle jag vara rädd för?

– Kommer ingen och bär sig dumt åt mot er?

– Jag kan ju regla dörren inifrån, svarade jag. Visst har det kommit en och annan karl, men jag har inte släppt in någon, inte ens brandmannen. Jag ropade till honom inifrån att allt var som det skulle vara.

– Det var mycket förståndigt. Öppna bara när NKDV-männen begär det, inte på villkor för någon annan.

Så satt jag alltså dag efter dag åtta timmar i lertaget, stack in de långa vedklabbarna i ugnen, stirrade in i brasan och lät tankarna gå. I hela mitt liv hade jag aldrig haft tillräckligt med tid. En sådan mängd intressanta saker det hade funnits. Men min dag hade för jämnan varit fylld till randen med arbete och slit. Vi hade velat ändra världen alltifrån grunden. Och hur hade det blivit? Nu satt jag här och väntade på att tiden skulle gå. Jag förmådde varken hålla den tillbaka, tiden, för att spara den till framtida bruk, eller fylla ut den. Jag drog mig till minnes min barndom, de tidiga år, då problemet om tidens flykt hade blivit plågsamt medvetet för mig. När jag säger: ”nu”, då är det inte längre nu. När jag tänker på det närvarande så är det redan förfluten tid. Allt finns bara en enda gång, en enda gång, och kommer aldrig tillbaka. När jag var barn ville jag inte sova, det var så synd på den dyrbara tiden, förklarade jag. En enda gång lever vi vårt liv – det förrinner alldeles för snabbt. Vi borde krama ur varenda timme till sista droppen, inte låta det minsta av vad den gömde gå förlorat, vare sig av ont eller gott, av inre upplevelse eller av yttre erfarenhet. Jag hade ju inte jagat efter personlig lycka. Att skapa största möjliga lycka åt största möjliga antal människor på vår jord, det hade varit vårt mål. I detta begrepp: lycka åt alla, i strävan att förverkliga den samhällsordning som skulle ge alla människor lycka hade jag sett mitt livsinnehåll. Och nu gick den ena dagen efter den andra, den ena natten efter den andra oåterkalleligt onyttig sin kos och var för alltid förlorad.

Enformigt flöt dagar och nätter undan. Inne i lertaget var det mörkt. Bara när kärrorna sköts in eller ut trängde dagsljuset in. Jag skalade nävern av björkvedträna och samlade den på hög.

Men ibland tände jag på näverbitarna en för en och kastade in dem på elden och lät dem brinna upp. Då lystes hela kyffet upp av fladdrande bjärta dagrar.

En natt vid tolvtiden, strax efter att jag hade övertaget vakten, hörde jag plötsligt ett misstänkt ljud. Det lät som ett svagt prassel uppe i taket eller i väggen som skilde den här gången från den näst intill. Ett djur ute i snön, eller ...? Jag knuffade upp dörren och sprang till ingången till det andra lertaget och – stod inför ett eldhav. Den torra mossan, som sprickorna i taket och väggarna hade blivit tillstoppade med, hade tagit eld. Min arbetskamrat hade förmodligen inte stängt till ugnsluckan ordentligt sista gången han hade lagt mera ved på elden, och så hade glöder fallit ut. Jag ryckte ut den brinnande mossan, men jag förstod genast att här behövdes brandslangar och yxor. Enbart med händerna och med snö kunde här inte uträttas något. Om elden griper omkring sig ännu mera ... om den kommer åt att förstöra brädfodringen ... tjugo års läger är straffet för anläggande av eld ... och jag, som är tyska ... mordbrand ... paragraf den och den ... kontrarevolutionärt sabotage ... jag är förlorad ..., allt detta sköt genom hjärnan på mig, medan jag så fort jag kunde sprang till natjalnikens bostad. Utanför den övre mansbaracken stod just kinesen Misja, som förmodligen hade gått ut ett slag.

– Misja, hämta brandmannen, det brinner i lertaget! ropade jag till honom och i nästa ögonblick såg jag honom i kalsonger och gummitofflor rusa utför backen.

Jag väckte Podobjedov, med yxor i händerna sprang vi tillbaka till lertaget. Då kom också redan Avgaj med vattentunnan till platsen. Någon klämtade brandalarm och flera karlar kom springande, först av alla Bek Nasar, min arbetskamrat, en ung underbart vacker pojke. Med förenade krafter släckte vi snart branden. Stor skada hade inte vållats. Bara på ett ställe hade bjälklaget bränts igenom.

– Det föregligaste med hela eldsvådan är att min ugn har slocknat, klagade jag, hur ska jag få eld i den igen, så genomvått som allting är.

– Jaså, kamrat elderska, ni kan inte tända upp eld, hörde jag plötsligt Pasja säga. Alla skrattade. Genast skyndade flera av fångarna att tända upp eld åt mig i ugnen igen. Pavel tävlade ivrigt med sina två rivaler, lägerpolisen och brandmannen. Så fort hade aldrig förr ett nattskift förflutit.

I slutet av februari var vädret relativt mildt, mellan 26 och 30 grader kallt, och vi hade svåra snöstormar. Jag hade andra skiftet. Gick jag vid fyratiden på eftermiddagen till lertaget, så var det ofta nästan omöjligt att se vägen, och under de åtta timmar skiftet varade föll så tjockt med snö, att terrängen på nytt verkade fullständigt främmande, när jag vid midnatt begav mig på hemväg. Det var att arbeta sig fram genom hela berg av nyfallen snö.

I början av mars upphörde snöfallet och på nytt blev det stark kyla. En förmiddag när solen stod blodröd över horisonten och iskristallerna glittrade i den klara luften hade jag stigit ut ur gruvgången för att hämta en börda ved. Med vedträna tryckta mot bröstet stod jag där och såg ut över den vinterligt vackra naturen. Långt borta fick jag syn på en mörk figur som springande var på väg genom snön i riktning mot lertaget. Det var Pavel Dimitrovitj.

Han såg djupt upprörd ut.

– Pasja, vad är det? frågade jag fylld av ängslan. Hans bleka läppar darrade, en hektisk rodnad syntes på hans kinder. Men säg då! Har det hänt nånting?

– Låt oss gå in, sa han dovt och tog mig i armen. Jag ska, sa han – du måste ... Nikolaj hälsar och säger, att det har kommit order att – du – ni – ni ska bort härifrån.

– Vem, vilka ni? De tyska fångarna? frågade jag. Han ryckte till och hängde med huvudet.

– Ja, det verkar så, de tyska fångarna, sa han med osäker röst. Jag sa:

– Alltså ska vi ändå bli skjutna. Jag måste uttala orden. Jag visste ju att Pasja tänkte detsamma. Och medan jag mekaniskt uttalade orden, såg jag framför mig ett jättestort svart intet. Ingen röd marssol, ingen gnistrande snö, ingen glimmande is, ingenting av allt detta skulle fortfa ra att finnas till. Min Volodja ..., sa jag. Pasja, du måste finna honom. Hör du, Pasja. Du kommer ju en gång att bli fri igen. En gång ska ju det här kriget sluta, hur det än ska gå. Lovar du mig, att du ska söka upp min Volodja?

– Ja, ja, jag lovar dig allt, svarade han. Jag ska göra allt.

– Kom då och se, sa jag, och drog honom med mig in i den andra gruvgången, där jag sedan några dagar tillbaka hade mina dyrbarheter gömda. Se här! Här är ett litet foto av pojken, det lämnar jag dig så att säga som igenkänningstecken. Här är fickkniven. Heine-dikterna. Jag lämnar kvar alltihop här, Pasja. Det är ju ingen mening i att ta någonting med. Volodjas brev och två avskedsbrev från Semjon Michailovitj. Se till att du räddar alltihop, Pasja, det är ju bara en liten ask full, och du ger det åt min pojke och säger till honom, att jag har tänkt på honom till mitt sista andetag och att jag har längtat efter honom, vill du det, Pavel?

Han svalde tårarna.

– Jag hoppas få ge dig tillbaka alltihop, sa han. Men kom nu, jag tror vi måste gå. Vi kysstes till farväl. Jag tackar dig, tackar dig av hela mitt hjärta för allt gott, stammade Pasja.

– Också jag tackar dig, Pavel, till farväl, tillsammans med dig har det varit lättare att härda ut med mycket, sa jag.

Vi gjorde sällskap till de nedre barackerna. Lägerpolisen Lukasjenko, som bara några dagar tidigare hade uppträtt som min tillbedjare och hjälpsamme kavaljer, såg på mig som om han inte kände mig.

– Var snäll och skynda på, sa han. De andra är redan färdiga. Jag packade ihop mina grejor. Pavel Dimitrovitj lämnade in min filt och madrass i kaptjorkan. Jag gav honom i avskedsgåva min mugg av metall, min fotogenbrännare och min fällkniv – allt saker som var förbjudna i ett tvångsarbetsläger, men som ändå nästan alla fångar hade skaffat sig. Pavel Dimitrovitj hade skrivit upp åt mig sin hemortsadress och sin fars boningsort på en bit papper.

– Den kan du säkert gömma någonstans, sa han. Under den adressen skriver du till mig längre fram, ifall vi inte skulle kunna komma i förbindelse med varandra i något läger.

– Varför ska vi inbilla oss nånting? sa jag. Jag tror att vårt öde är avgjort.

När vi kom ut stod männen färdiga till avmarsch. Deras barackkamrater tittade ut genom dörren. Det började redan bli riskabelt att tala med tyskar. Vitja Rabinovitj brydde sig inte om sådant. Han steg fram till mig och räckte mig handen till farväl.

– Contre nous de la tyrannie ..., nynnade han sakta. Även mina snälla kineser Vanja och Misja sade adjö till mig. Lägerpolisen kommenderade uppställning. NKVD-vaktsoldaten Chosajnov läste upp namnen: Berg, Franken, Knaus, Kunstmann, Leonhard, Martinov. Fem män och jag den enda kvinnan.

– Kanske ni inte ska föras längre än till Adak, sa Pasja.

– Ska vi ända till Adak i dag, svarade Martinov, så får vi säkert stanna där. Men om vi får göra halt redan vid stanoken, jordkojan, då får vi nog fortsätta i morgon – kanske till Vorkuta.

– Varför vi ska ända till Vorkuta för att låta dem skjuta oss, det begriper jag inte, sa någon.

– Hittills har det alltid varit så, sa jag, men om meningen nu är att skjuta oss, så behövde de inte först plåga oss med en så lång marsch. Pavel Dimitrovitj bönföll Franken och Berg för hundrade gången att göra vad de kunde för att hjälpa mig, att inte lämna mig i sticket. De

lovade honom det. En sista handtryckning, ett sista farväl. Vår lilla transport satte sig i rörelse. Jag förmådde inte vända mig om en gång till och kasta en blick på Tegelbruket. Vi gick tigande. Det var bistert kallt. Mina tankar sysslade med vad som komma månde. Alltså, de skulle skjuta oss. Det verkade så gott som säkert. Den där karln som kom efter oss kunde lika gärna få skjuta ner mig genast. Som om det var någonting så fasligt att bli skjuten. Alls inte. Man skulle inte behöva plågas längre. Det otäcka var bara att veta, att man strax skulle dö, medvetandet om att nu, nu strax blir du skjuten. Det var den svåraste stunden och den fick man se till att kämpa sig igenom. Sekunder? Kanske timmar. Kanhända att vi tvingades att själva gräva vår grav. Och sedan ställa upp oss framför den och så ... Nej, det där får man inte tänka på! Då står man inte ut! Bortom döden finns det stora intet. Man får inte, man kan helt enkelt inte tänka på detta intet. Ska man tänka, måste föremålet för tänkandet vara något, och intet är ett ingenting. Alltså måste man tänka på livet, på sitt eget liv, som nu ska rinna ut till ingen nytta. Men hade jag inte kämpat för att skaffa mig kunskaper och insikter, hade jag inte läst och lärt och studerat? Hade jag inte sprungit omkring från bitti till sent och kämpat med ord och skrift, stått på barrikaden och suttit i fängelse, för att driva fram världsrevolutionen? Hade jag inte avstått från egen lycka, från trygghet och ro för att tillförsäkra kommande generationer lycka och välstånd?

Hade allt detta varit till ingen nytta? Skulle hela resultatet bara bli detta: att bli skjuten långt borta i det land, som lögnaktigt understod sig att påstå att det ville ge mänskligheten det som vi hade strävat och kämpat för – detta var meningslöst. Men fördenskull blev ändå inte hela mitt liv meningslöst. Nej, tusen gånger nej!

Men kanske jag inte snabbt nog hade insett begångna misstag, kanske inte med vederbörlig kraft försökt gottgöra dem, kanske också försummat att skydda andra för att begå samma misstag? Vem kunde säga om sig själv, att han alltid hade gjort vad som tarvades att bli gjort? Ja, nog hade man underlåtit åtskilligt. Det var så mycket man skulle vilja göra gott igen. Nu var det för sent, för sent att ”Departing leave behind us footprints in the sands of Time.”

Nog skulle också jag gärna ha velat efterlämna fotspår i tidens sand, djupa fotspår, som kunde visa andra vägen. Av det hade blivit ingenting. Inte ens för mitt eget barn, min älskade Volodja, hade jag förmått jämna vägen ut i livet.

Ingen av oss hade ännu sagt ett ord. Men nu kom det liv i vår lilla trupp. Jordkojan, stanoken, där transportererna brukade övernatta, hade kommit i sikte. Skulle vi göra halt där?

Nej! Vi gick förbi den. Alltså kanske ändå bara till Adak? Jag fattade på nytt mod. Det värsta var ändå alltid den förlamande ovissheten.

Vi kom fram till Adak. De fem tyskarna blev inkvarterade i en mansbarack. Mig förde en främmande NKVD-soldat till kvinnobaracken nummer två. Inte ett enda bekant ansikte fick jag syn på. Idel okända kvinnor...

– Ska ni stanna här i Adak?

– Var kommer ni ifrån?

– Är ni en frigiven?

Frågorna haglade över mig från alla håll.

– Jag kommer från Tegelbruket. Men jag vet inte vad som ska ske med mig, svarade jag.

– Hon har blivit fri, alldeles fri, sa NKVD-soldaten och vände sig flinande med hela ansiktet om för att gå. Det uppstod ett tomrum omkring mig. Att ”bli alldeles fri”, det betydde på lägerjargongen så mycket som ”att dö”.

Nu visste jag att vi skulle bli skjutna.

Ytterligare fyra år i Kotjmes

– Men det var ju bra, det var ju mycket, mycket bra! utbrast min gamla finska väninna Anna Vasiljevna Kukkonen glad, när jag nästa morgon med resematsäcken i händerna steg in i den barack där hon bodde. Jag hade fått 1 200 gram bröd, tjugo gram smör, trettio gram socker och dessutom torkad fisk.

– Hur så, vad menar ni...? frågade jag tveksamt.

– Det är goda tecken. Nu känner jag mig alldeles lugn. De andra, de som förra gången skickades till Vorkuta för att – skjutas, de hade bara fått bröd som proviant med sig, inte ett dugg annat.

– Tror ni verkligen...? Redan klamrade jag mig fast vid detta halmstrå.

– Absolut säkert, sa Anna Vasiljevna. Jag ville inte säga er det i går kväll, jag visste ju ingenting. Det var därför jag bad er att genast i dag på morgonen komma hit till mig. Den gamla finländskan omfamnade mig och önskade mig lycka. Det kom också andra kvinnor fram till oss.

– Anna Vasiljevna har rätt, intygade Anja Bokal, jag har redan två gånger varit med om att transporter av dödsdömda har avgått till Vorkuta, och bägge gångerna hade de bara fått straffkost.

– Och ni har till och med fått smör! var det någon som sa och alla tittade storögt på smörklicken som krönte det stora stycket svartbröd.

– Tilläggsranson för den starka kylans skull, förklarade jag.

– De har absolut inte någon laglig rätt att skicka ut er på transport i dag. Det är ju 46 grader under noll och dessutom 40 timkilometers blåst, ropade kvinnorna.

– Laglig rätt! De gör ju med oss vad de vill, sa en ung kvinna, som likaledes höll resproviant i handen. I den här kvinnobaracken bodde flera stycken som i likhet med mig skulle följa med transporten. Ur säker källa förklarade de att de visste, att vi skulle till Kotjmes.

Det var redan tid att bryta upp. Anna Vasiljevna gjorde mig sällskap ända in i den andra baracken, där jag hade övernattnat. Jag ville lämna henne ett brev, som jag på natten hade skrivit till Pavel Dimitrovitj L. Brådskande tillfogade jag ännu några rader. Jag ville ju ändå meddela honom ”de senaste nyheterna”. Anna Vasiljevna lovade att på ett betryggande sätt se till att brevet kom fram till Tegelbruket. Sedan hjälpte hon mig att packa matsäcken och så tog vi farväl av varandra. Vi lämnade kommandirovkan Adak, men inte genom huvudporten utan genom den så kallade ”lilla vakten” i motsatta ändan av det långsträckta lägerområdet. Där stod redan ett flertal NKVD-soldater. När vi en och en gick ut genom porten mellan portvakten och en NKVD-soldat, måste vi lämna de vanliga uppgifterna om oss själva. Namn, dom, strafftid. En av dem som gick framför mig – jag tror att det var Paul Franken – svarade slarvigt eller otydligt. Då skrek soldaten till honom:

– Högt och tydligt, hör du! Spion! Genera er bara inte, ert pack, ni är ju spioner och fascister och trotskister allihop!

I 46 graders kyla måste vi visa fram våra tillhörigheter för visitation. Det var nätt och jämnt vi förmådde lösa upp knutarna i de stelfrusna snörena och repen och med valna händer låsa upp resväskorna. I stark kyla får man aldrig beröra metall med blotta händerna, ty huden fryser genast fast. Men med tjocka vantar på är det nästan omöjligt att hålla i en liten koffertnyckel och låsa upp. Visitationen företogs på ett så klumpigt och brutalt sätt, att jag inte hade varit med om dess make på länge. Väskornas innehåll slängdes hänsynslöst ut på snön. Sedan

måste man plocka upp vart enskilt föremål och under skarp kontroll av två NKVD-soldater lägga dem tillbaka i väskorna.

Mycket blev beslagttaget. Från mig tog de en burk med sylt och några blyertsskisser. Synd på syltburken! Jag hade bytt mig till den för två kilo bröd. Alla våra brev kontrollerades, och bara om de hade censurstämpel – ”N 5” i en sexhörning – fick man behålla dem. Jag var glad att jag hade lämnat alla verkligt misstänkta saker i förvar hos min vän Pavel Dimitrovitj på Tegelbruket. Någon kroppsvisitation blev det inte – och hur skulle den ha kunnat gå för sig i en sådan kyla – men erfarna händer trevade omkring på våra kroppar med sådan noggrannhet, att prasslande papper eller ett hårt föremål som en kniv ovillkorligen skulle ha blivit upptäckt.

Visitationen varade tämligen länge, ty vi var tjugotre personer, femton män och åtta kvinnor. Med ens hörde jag ett jämrande rop:

– Su-sie! Su-sie! Och om igen klagande långdraget: Su-sie! Su-sie! Innanför lägerinhägnaden, som bestod av tätt hopfogade tunna trästockar, stod Mira Koslova. Jag kände Mira ända sedan 1936. Vi hade på sin tid tillsammans blivit skickade från Kotjmes till Adak. Hon hade förlorat förståndet, stackars Mira. Ibland verkade hon veckor i sträck alldeles normal, men sedan var hon på nytt fullständigt omtöcknad i månader. Jag hade alltid känt ett djupt medlidande med henne. Och när hon nu gråtande ropade på mig, tvekade jag inte att gå bort till henne. Mina tillhörigheter var ju redan genomsökta, och det föll mig rakt inte in att jag gjorde någonting förbjudet, när jag sprang de par stegen fram till planket för att ta farväl av Mira.

– Oh, Susie, you won't leave me alone here, will you? jämrade hon. Jag sa åt henne, att hon ändå måste förstå, att det inte berodde på mig ... Hon tog lös en säkerhetsnål och räckte den till mig – ”som ett minne”. För att lugna Mira tog jag emot den halvt förrostade nålen och fäste ihop kragen på min busjlat med den. Mira blev glad när hon såg det och skrattade. Men i detsamma började hon på nytt att gråta och bli ovetig. Hon talade den vulgära pidginengelska som hon hade uppsnappat i hamnen i Shanghaj, och fraser sådana som ”bloody searching”, ”rotten business”, ”damned fools” och andra vackra uttryck trängdes om varandra med adress till NKVD-soldaterna några steg bort.

– Don't cry, Mirotsjka, there's a good girl, försökte jag tala henne till rätta.

Plötsligt spärrade hon upp ögonen och riktade blicken med ett uttryck av stel förfäran ut i fjärran. Samtidigt ljöd bakom mig ett flerstämmigt, skallande:

–Ah – ah!

Jag vände förskräckt på huvudet och såg rakt in i en gevärsmynning. En av NKVD-soldaterna siktade på mig, skulle han nu också skjuta? Jag blev mjuk som vax i knäna.

– Son of a bitch, son of a bitch! skrek Mira.

– Ah – ååh! skrek de andra. Jag förmådde inte få fram ett ord utan gick långsamt tillbaka till de andra fångarna med blicken stelt riktad mot mynningen på geväret som stadigt följde mig ... Nu kände jag emellertid igen hjälten bakom geväret, det var Chosajnov, han som hade haft tjänstgöring på Tegelbruket. Martinov vände sig uppbragt till honom och sa:

– Hur kan ni ta er till att skrämma kvinnan på det där viset! Ni borde blygas att skämta så där!

I fräck ton svarade soldaten:

– Håll käft! Jag skämtar inte. Ni är förbjudna att gå fram till planket och komma i förbindelse med andra fångar. Det har ni uttryckligen fått veta. Jag skulle ha kunnat skjuta kvinnan utan vidare. Fått veta eller inte, jag hade ingen lust att diskutera med honom. Ännu darrade knäna under mig. Men jag levde. Vad ville jag mera? Till slut var allt bagage genomsökt och lastades på tre slädar. Klockan närmade sig sju, när vår transport äntligen satte sig i rörelse.

Fyra NKVD-soldater ledsagade oss. Vi styrde kosan ner till stranden och ut på den smala körväg, som på Usas is ledde över Vesjkurja till Kotjmes. Åt det här hållet ligger Vorkuta också, tänkte jag bekymrad, omkring tio dagsresor från Kotjmes i nord-ostlig riktning. Jag räknade alltjämt med möjligheten, att Kotjmes bara skulle bli en hållplats på vägen till Vorkuta. Vi passerade Kalkbränneriet och de bisarrt formade kritklipporna, som jag nu förmodligen såg för sista gången. Snart skulle Tegelbruket dyka upp. När man tänkte på vad som kanske väntade oss, tyckte man att det stället var nästan som ett hem. Kände de männe till, att vi skulle komma förbi just den här morgonen?

Nu bara en krök av Usafloden och där låg Tegelbruket framför oss i marssolens glans. Jag stirrade så det gjorde ont i ögonen. Ingen stod att se. Till slut upptäckte jag på högsta krönet av strandbrinken två små svarta figurer. De vinkade och vi vinkade tillbaka.

– Kan det vara Pasja L. som står där? frågade jag Berg och Franken.

– Ja, bekräftade Berg. Det är Pavel Dimitrovitj och Nikolaj Vladimirovitj. Med sin skarpa blick hade han tydligt känt igen de två. Detta blev vårt slutgiltiga avsked från Tegelbruket.

Två av kvinnorna från Adak hade läkarintyg och fick åka. På den ena bagagesläden tronade Jekaterina Rudolfovna, på den andra Erna Nikolajevna. Bägge hade utanpå telogreka och busjlat dessutom pälskappa. Och om huvudet och axlarna hade de en extra filt. Likaså hade de benen inpackade i en filt. Så väl inpackad skulle vem som helst ha stått ut med att åka släde till och med i 46 graders kyla. För min del hade jag ingenting annat än lägerdräkten på mig och skulle absolut inte ha vågat sitta orörlig uppe på en släde. Därför ångrade jag först inte att jag hade försummat att dagen förut skaffa mig en läkarattest. Till Vesjkurja var det omkring tjugosju kilometer, sades det, och där skulle vi övernatta.

Som en insektslarv kröp vår marschkolonn genom den ödsliga snööknen. Det var mycket tungt att gå. Ännu några dagar tidigare hade det snöat starkt. Slädmedarna hade bökat upp den mjuka snön och vid den senaste temperaturomkastningen hade fårorna och rännorna fått järnhårda kanter. En ung kvinnlig fånge från Adak försökte gång på gång inleda ett samtal med mig. Jag lät henne berätta, men själv teg jag. Jag bemödade mig om att andas regelbundet långsamt och djupt. Det var enda sättet, det visste jag, att kunna hålla ut på den besvärliga marschvägen. Vi gick och gick – och ändå var det som om vi alls inte kom framåt. Vi marscherade i timmar utan att ens det minsta kom till synes. Strax bortom Tegelbruket hade flodstränderna blivit låga och till höger och vänster om floden bredde monotont tröstlösa slättland ut sig.

I timal pulsade vi fram genom snön. Vi pulsade och snubblade, pulsade och snubblade. Vinden blåste iskall mot våra ansikten. Vi började släntra efter de andra. Trots alla ansträngningar blev det omöjligt att hålla jämna steg med hästarna och de energiskt marscherande männen. Men soldaterna var obevekliga.

– Raska på, raska på, ropade de, och den ene av de två NKVD-soldater, som avslöt vårt sorgliga tåg, lade till och med an med geväret på oss, när han trodde att vi maskade med avsikt.

– Medborgare natjalnik, hur långt har vi då kvar till Vesjkurja? frågade kvinnan bredvid mig vänd till soldaten.

– En knapp timmes tid! svarade han. Men om ni fortsätter att dra benen efter er på det här sättet, så kan det också dra om två timmar.

– Men hur mycket är klockan nu?

- Marschera bara på och se till att du kommer framåt, svarade soldaten i grov ton. Men hans kamrat sa med en blick mot solen: – Hon måste väl vara mellan två och tre. Jag kände nya krafter strömma genom ådrorna. Hade vi inte mer än en timmes väg framför oss kvar, så skulle vi väl klara det. Som en häst som får vittring av stallet strävade jag med uppbyggande av alla krafter på nytt fram genom den motsträviga snön. Vi hade i genomsnitt inte tillryggalagt mer än tre kilometer i timmen, räknade jag ut.
- Jag hoppas att vi får ligga kvar över natten i Vesjkurja, suckade någon bredvid mig.
- Var annars? replikerade jag. Naturligtvis i Vesjkurja, det är ju den enda bebodda platsen vid Usa mellan Adak och Kotjmes.
- Nå ja, det vet jag väl, men jag hörde talas om, att vi kanske skulle fortsätta raka vägen till Kotjmes ...
- Direkt till Kotjmes? Vi kan väl inte gå fyrtiofem kilometer på en enda dag. Redan nu är ju våra krafter på upphällningen och vi har ännu inte kommit så långt som till Vesjkurja.
- Jag hörde också sägas, insköt nu en annan, Tina hette hon, att i Vesjkurja skulle vi bara göra ett kort uppehåll och sedan genast marschera vidare ända till Kotjmes. Jag bara skakade misstroget på huvudet. Det var svårt att tala medan man gick, och jag lät de två fortsätta att diskutera ensamma, men jag var övertygad om att de pratade dumheter. Vi hade fått proviant för två dagar med oss, alltså var det bara logiskt att anta, att vi skulle övernatta i Vesjkurja. Plötsligt hörde vi ett rop framme i spetsen av marschkolonnen:
- Vesjkurja, Vesjkurja.

Jag spanade framåt och såg våra hästkrakar för slädarna med sänkt huvud dra åkdonen uppför den branta slänten. Våra släpande steg blev på nytt spänstiga och snart klättrade också vi uppför stranden. Det var varmt inomhus, och trots att alla visste att det är farligt att gå direkt från sträng kyla fram till elden, störtade alla genast fram till ugnen. Många lade sitt bröd på härden för att tina upp det. Samovaren ställdes i ordning. Under marschen hade också jag varit mycket hungrig, men nu kände jag inte längre något behov av att äta. Jag sträckte ut mig på golvet och rökte en länge efterlängtd machorka-cigarrett. Som jag låg där hörde jag på nytt prat om ett uppehåll på halvannan timme eller så. Jag hörde också någon som protesterade och sa, att vi inte orkade fortsätta, men innan jag blev på det klara med om jag drömde eller inte, hade jag somnat.

- Avmarsch inom tio minuter, hörde jag en barsk mansröst ropa. Jag rusade upp. Avmarsch? Vart då? Kvinnorna från Adak hade haft rätt. Vi skulle fortsätta till Kotjmes. Samovaren brann. Jag lade min smörklick och sockret i emaljmunnen och lät dem ge mig kokande vatten ovanpå. Drycken smakade rätt otäckt, men jag tog den som en medicin, ty brödet var hårdfruset, och det var omöjligt att äta av det.

Vid halvfemtiden bröt vi upp. Skymningen sänkte sig redan över den oändliga snövidden. Hur vi ännu i dag skulle kunna hinna fram till Kotjmes var en gåta för mig. Det var en ansvarslös egenmäktighet av soldaterna att tvinga oss vidare! De hade fått proviant för två dagar, men ville forcera igenom marschen på halva tiden för att kunna göra sig en glad dag hos sina vänner i Kotjmes. Jag tyckte det kändes som om jag gick mycket sämre efter vilopausen än före. Det värkte i höfter och knäleder. Jag kände köldrysningar. Fötterna i de klumpiga filtstövlarna var tunga som bly.

Vad ändå alltihop var meningslöst! Här var jag nu NKVD:s fånge sedan fem år och fyra månader tillbaka, visste inte hur länge jag ännu skulle sitta inne, i varje fall åtminstone ända tills kriget var slut, men kriget kunde ju vara i årtal än. Alltså föreföll det mig, att jag ännu hade obegränsat mycken tid framför mig. Men plötsligt denna 5 mars 1942 hade det tydligen

blivit kolossalt viktigt att på en enda dag transportera mig en sträcka på hela fyrtiofem kilometer. Som om vi inte lika bra nästa dag kunde hinna fram i tid! Som om vi faktiskt inte hade haft tid att avvakta bättre väder för att tillryggalägga den här sträckan!

Aderton kilometer hade vi ännu kvar till Kotjmes. Jag hade redan för länge sedan slutat upp med att lyssna till de andra kvinnornas prat eller ens känna mig som medlem av en gemenskap. Jag var alldeles ensam, ensam i den ensliga rymden, med en enda tanke, att på något vis komma framåt. Ett enda koncentrerade jag alla mina krafter på – att fortsätta att röra på benen. Allt tyngre blev de. Detta var inte bara som jag tyckte, utan faktiskt bar jag en stor isklump omkring vardera benet. Mina filtstövlar hade töat upp medan vi befann oss inomhus, och nu klumpade sig snön fast vid de smältvåta sulorna. Det var omöjligt för mig att befria mig från de isfrusna blytunga klumparna.

Allt mera mödosamt blev det att lyfta fötterna upp ur snödrivorna och flytta dem framför varandra. Dessutom började himlen att mörkna mer och mer. Snön började yra, den iskalla blåsten blev allt starkare. Till slut blev det mörkt som på natten, fast dagen ännu inte var till ända. Vi hade första klassens snöstorm.

– Raska på, raska på! hetsade de två soldaterna i eftertruppen oss framåt. Jag hade redan förlorat känningen av att det var jag som släpade mig fram här. Det kändes som om jag var fastkedjad vid en främmande, av förbannelser tyngd, fruktansvärd varelse, som nu utan förbarmande släpade mig efter sig genom den djupa snön. Det var inte jag som rörde på benen. Det var ett främmande väsen som kämpade sig fram och släpade mig med sig som ett tåligt, hjälplöst paket.

Jag började snubbla och falla omkull. Raglande framåt pulsade jag i snön och hade inte krafter att stiga upp igen. Att bara få ligga i fred! Frysa ihjäl? Den tanken skrämde mig inte längre.

– Raska på! ropade soldaterna. Res dej upp! Jag fick en kolvstöt i ryggen och kom på fötter igen, och så fortsatte det igen. Hela tiden kände jag gevärsmynningen bakom mig. Om han ändå bara ville skjuta mig! Då skulle det här äntligen vara över. Skjutas ihjäl, inte drivas framåt, bara bli skjuten ihjäl! Ännu en gång föll jag omkull, ännu en gång faller jag och orkar inte resa mig upp igen. Så trött är jag. Sova! . . .

På nytt känner jag gevärets metallpipa i ryggen. Karl'n stöter mig framåt med geväret. Jag är så svag, att jag inte längre kan hålla urinen. Mina vadderade byxor är genomblöta. De fryser till rör av is. Att gå blir alltmera smärtsamt. Tårarna som jag faller fryser genast till ispärlor. Blicken förmörkas. Jag ser inte längre någonting. Jag förmår inte fortsätta. Snön håller mig fast.

– Eh! Eh! går ett rop genom polarnatten. Ett par armar griper tag om mig. De kastar mig som en säck upp på en släde.

Först efter en god stund kom jag till medvetande igen. En påpälsad figur på släden talade till mig. Det var den gamle timmermannen Leiser, en volgatysk, som hade arbetat i snickarverkstaden i Adak.

– Ni fryser ihjäl, medborgarinna, har ni ingenting att svepa om er? frågade han oroligt. Dra åtminstone upp fötterna!

Men jag orkade inte. Mina ben hängde ner, men det var helt enkelt inte mina ben. Det kändes som om hela kroppen delade upp sig i olika delar, som drog sig allt längre bort ifrån mig. Lemmarna hade redan hunnit ett gott stycke bort, långt bort...

Jag vet inte hur länge vi ännu färdades. Det hade för länge sedan blivit mörka natten. Luften var tjock av snö. Inte en stjärna fanns att se på himlen. Jag erinrade mig dunkelt transporten mot höga norden år 1937, och den rysliga färden ombord på pråmarna. Aderton dagar och nätter i hållande regn ombord på den öppna pråmen utför floden Tema! Och ändå fick de aderton dygnen ett slut. Skulle då den här dagen, den här enda dagen aldrig ta slut?

Plötsligt ryckte släden till. Jag hade så när ramlat av.

– Håll sej fast, håll sej fast! brummade gamle Leiser. Men mina händer lydde mig inte längre. De tillhörde också en annan varelse. Styva och främmande hängde de ner ur ärmarna.

Det bar uppåt en backe. Där uppe glimmade ljussken – sex, sju, åtta elektriska lampor. Vi var framme i Kotjmes.

Det skreks och ropades. Människor med lyktor kom fram. Någon drog ner mig från släden. Jag sjönk ihop i snön. Runt omkring började en livlig verksamhet. Alla sprang fram till slädarna för att hämta sitt bagage. Alldeles framför mig dök plötsligt Bergs och Frankens välkända ansikten upp. Jag kom att tänka på att Pavel Dimitrovitj hade bett dem att inte lämna mig i sticket och att de hade lovat honom det.

– Franken! sa jag. Jag kan inte stödja på benen. Min resväska...

– Jag vet inte hur jag ska orka bära mina egna saker, svarade Franken missmodigt. De tog sina påsar på nacken och gav sig av. Det blev tommare omkring mig. De flesta var nu på väg över den stora bron mot lägeringången. Kuskarna ledde bort hästarna.

En NKVD-soldat hittade mig. Han sparkade mig med filtstöveln i sidan och sa:

– Nå du, vad ska det här betyda? Tag dina grunkor och se till att du kommer in i lägret! De andra är där redan.

– Jag orkar inte bära nånting, och jag tror inte jag kan gå heller.

– Inga dumheter nu utan sätt i gång! Annars ska jag väl sätta ben under dig! sa soldaten och stötte mig i ryggen med geväret. Stadsbud har vi inga här. Kan du inte själv bära dina grejor får du låta dem ligga.

Jag försökte resa mig upp, men benen ville inte lyda. Till slut kröp jag på alla fyra över bron.

– Hallå! Vad är det som kommer där? ropade mansröster, och ett rått mansskratt skallade mig till mötes. Jag måste uppge namn, förseelse och straff som vanligt. Sånt där rabblade man upp som i sömnen. En ung soldat – av typen att döma en infödd syrjän – försökte hjälpa mig att resa mig, men jag ramlade omkull igen.

– Mina grejor har jag lämnat kvar där borta, på andra sidan bron, jag orkade inte bära dem, viskade jag till honom.

– Bra, ta't lugnt, det ordnar sig, svarade han. Jag förstod inte vad han menade men det gjorde mig också detsamma. Någon ropade till mig:

– Barack N 30. Och så kröp jag vidare på alla fyra in genom lägerporten.

Kotjmes hade under loppet av de senaste fyra åren blivit så förändrat, att jag inte kände igen mig. Bron var en nyhet, och flera hus var nyuppförda. Någon barack N 30 hade det inte funnits förra gången och lika litet elektriskt ljus. Tom och främmande låg den öppna platsen framför mig med spridda hus omkring. Ingen människa fanns att se.

Mödosamt kröp jag framåt. Ut genom en dörr kom två män i kalsonger. De skulle väl ut och förrätta sina behov.

– Var är Barack N 30? frågade jag.

– Den sista längst bort i högra raden, svarade de och pekade på en byggnad, som låg tämligen långt borta.

Jag fortsatte att krypa framåt och kom äntligen fram.

– Herregud! Vad är det fatt med er? Hur ser ni ut? frågade någon med kvinnoröst. Två kvinnor tog tag i mig och förde mig in i ett rum. Där stod två av mina reskamrater. De andra kvinnorna, som redan hade sovit en stund, stack upp huvudena och pratade med de nykomna. En blond kvinna steg ur britsen, drog på sig filtstövlar och kappa och sa att hon skulle bege sig över till sjukstugan, doktorn skulle kanske genast vilja ta emot mig. Hon var dnevalnaja i baracken, en tyska som hette Lilli.

Kvinnorna försökte dra av mig filtstövlarna. Det var omöjligt. Mina händer och mitt ansikte hade svullnat till oformlighet. En kvinna gned mig om händer och ansikte med snö. Till slut kom doktorn, en ung man. Också han halade och slet i stövlarna.

– Vi får skära upp dem! befalldes han. Tjockt ansvallda, mörk-färgade fötter kom till synes. De såg ut som råa köttklumpar. Doktorn kände på mig överallt: ansikte, händer och fötter. Han skrev ut ett recept och sa:

– Ni är väl tyska?

– Ja, kamrat doktor, jag är tyska!

– Hm, sa han.

Då frågade en av kvinnorna:

– Tar ni inte emot henne på sjukhuset fördenskull?

– Tills vidare inte, svarade han. Man kan avvakta, om kallbranden – det är inte nödvändigt att kalla det förfrysning av andra graden, trots att – det, hm – är en smula värre än första graden ... Lilli och jag utbytte blickar. Vi förstod, att det inte fanns plats för tyska fångar på sjukhuset.

Barack N 30 hade fyra logement. Två av dem hade uppvärmningsmöjligheter och där hade de flesta av de nyanlända kvinnorna med hjälp av gamla bekanta från förr fått slå sig till ro, och nu fanns det inte någon ledig plats mera. I det tredje rummet, dit de hade fört mig, var ugnen sedan veckor tillbaka sönder. Här inkvarterades vi tre överblivna kvinnor från Adak, ty i det fjärde logementet ville vi absolut inte bli inhysta, där fanns bara prostituerade. I vårt logement var det iskallt. Att sova här utan madrass och utan filtar på de nakna bräderna var säkra döden. En kvinna gav mig en pälsfodrad skinnkappa att ta över mig. Men hur trött jag än var så darrade jag hela natten av köld, och först mot morgonen, när dnevalnajan Lilli hade bäddat ner mig på sin egen madrass och täckt över mig med oräkneliga täcken och kappor, kunde jag somna.

Lilli var från Hagen i Westfalen och hette, om mitt minne inte sviker mig, som flicka Eckert. Sedan omkring femton år tillbaka bar hon emellertid det georgiska, svåruttalade namnet Batkuasjvili. Hemma i Westfalen hade hon gift sig med en georgier, rysk krigsfånge under första världskriget, och hade följt honom till Sovjetunionen. Naturligtvis hade bägge två blivit häktade, och deras barn hade lämnats ensamma kvar. Lilli Batkuasjvili hörde till de människor, som trots sina egna lidanden inte har blivit okänsliga för sina fångkamraters elände. Lika hjälpsam som hon visade sig emot mig, såg jag henne också längre fram gång på gång mot andra. Lilli hämtade frostsalva åt mig på apoteket. Sedan begav hon sig till lägerpolisens vaktbyrå vid lägeringången för att höra sig för om mitt bagage. De lämnade emellertid inte ut det åt henne, ägarinnan måste själv hämta det.

Mina fötter blev varinflammade, jag hade svåra smärtor. Allting hade blivit så gränslöst likgiltigt för mig, att jag inte ens brydde mig om ifall mina tillhörigheter hade kommit bort. Men Lilli slog sig inte till ro. Fjärde dagen lade hon mig på en kälke, som hon använde till att hämta ved med, och förde mig till polisstationen. Faktiskt låg bägge mina kollin, både resväskan och säcken. Men så till vida hade jag ändå otur, som andre lägerpolisen, en beryktad bandit, var tillstädes. Han företog en ”officiell” visitation och ”konfiskerade” vad han fick lust till under beteckningen ”stöldgods från ett lägerförråd”. Fåfångt hänvisade jag till att alltsammans fanns uppfört i min lilla bok över tillåtna ägodelar, fåfångt erbjöd jag mig att skaffa vittnen på att sakerna var mina rättmätigt förvärvade ägodelar.

Tidigare skulle jag nog ha försökt reda upp situationen med en inlaga till högre myndigheter, men just nu var allt sådant tämligen meningslöst eftersom jag var tyska. Av samma mening var Lilli. Några dagar senare såg jag andre lägerpolisens väninna stoltsera omkring i min mörkblå morgonrock, och när sommaren var inne såg jag henne iförd mina byxor. Att vi faktiskt hade förvandlats till människor av andra klassen stod klart för oss ända från första dagen av vår vistelse i Kotjmes. Visserligen talade ingen längre om att vi möjligen kunde skickas vidare till Vorkuta, men så mycket livligare tycktes alla intressera sig för vilket vårt öde kunde bli på den plats där vi hade hamnat, alltså i Kotjmes. Somliga trodde att vi skulle bli inspärrade i arrest. Andra talade om en särskild barack, som skulle kringgärdas med ett extra stängsel, Många företrädde den åsikten, att vi skulle bli alldeles befriade från arbete, få leva under fängelseförhållanden, andra sa tvärtom, tyskarna skulle sättas in på det tyngsta arbetet och invaliderna ibland dem skulle inte vara befriade från att delta i grovarbetet. Först på tredje dagens eftermiddag kallades vi till läkarundersökning. Lilli forslade mig dit på sin vedkälke. Redan ute i väntrummet hörde jag att alla fick beteckningen ”arbetsduglig”. Stödd på två käppar kom jag som den sista vacklande in i undersökningsrummet.

– Namn, ålder, straffparagraf ..., det var den gamla välkända litanian. Det enda nya var frågan efter nationaliteten. Det är en anmärkningsvärd medicinsk synpunkt, att nationaliteten och det ådömda straffet spelar en bestämd roll när diagnosen på en patients sjukdom ska ställas. Jaha, för mig fanns dubbla försvårande omständigheter: ”trotskist” och tyska! När jag nämnde mitt namn tittade läkaren upp. Det var dr Adaritj, densamme som en gång hade skött mig på sjukhuset i Adak.

– Käre, barmhärtige gud! Är det ni! utbrast han. Ja, vad ska jag nu ta mig till med er? I komisk förtvivlan skakade han på huvudet. Jaha, så ont det än gör mig, så gärna jag än skulle vilja – kort sagt, jag kan inte göra ett dugg. Förstår ni?!

– Jag förstår, kamrat doktorn. Men kan ni inte ge mig den ringaste hjälp ens de närmaste dagarna? Jag har ju förfrusit fötterna. Jag kan ju varken gå eller stå.

Han tittade på eländet och sjukskrev mig för tre dagar. När de tre dagarna var slut, upprepade han sjukskrivningen ännu två gånger. Mera låg inte i hans makt att göra. Jag måste på arbete.

Enligt order från högre ort fick det inte finnas några tyska fångar med beteckningen invalider. De skulle samtliga sättas till tungt kroppsarbete. Trots detta hade dr Adaritj rekommenderat mig och två andra kvinnor till arbete med tillverkning av såddkrukor, vilket inte räknades som tungt kroppsarbete. Det var i alla fall tungt nog, och jag lyckades aldrig fullgöra mitt beting för dagen.

Massan av kogödsel och torvjord blandades i en väldig behållare, som upphettades starkt, varefter manliga fångar fördelade innehållet bland oss kvinnor, som satt vid långa bord, var och en med en låda framför sig, där dyngan hälldes. Bakom var och en stod så på golvet en stapel med tomma lådor, som undan för undan skulle fyllas med små krukor. Dessa formades

med hjälp av ett aluminiummått. Dagsbetinget var 1 500 stycken eller tjugotvå lådor med sjuttio i var.

Efter tre dagars lärotid måste betinget fullgöras. Arbetsledaren, Anna Petrovna Irsjevskaja, berömde mig till en början mycket. Mina krukor var alla välgjorda, jämna i godset och lagom djupa. Men när det visade sig att jag inte kunde hinna med mer än 18 lådor, ja ofta mindre, för det mesta bara 15 lådor, blev hon oavbrutet ovetig. – Krukorna ska ju sättas ner i jorden, de ska ju inte på någon utställning! Och när hon stod så där framför mig och skrek åt mig, gick det ännu sämre. Arbetslokalen var en rymlig jordkoja, och det var kallt där. Golvet var vått för jämnan. Luften var fylld av vit imma, så att man knappt kunde se en meter bort. Varenda morgon var mina händer tjocka och svullna och så stela, att jag trodde att jag aldrig mer skulle kunna röra på dem. Men när jag sedan böjde omkring i den heta dyngan, försvann smärta och stelhet och än en gång ansträngde jag mig att driva på med arbetet. Gång på gång blev det samma resultat: jag hann inte med mer än 1 000 eller 1 200 stycken i stället för de 1 500.

Flera kvinnor nådde dag efter dag upp till 150 procent av betinget och kom på den grund i åtnjutande av den eftersträlvade femte matklassens ranson. De fyllde dagligen 32 eller 33 lådor med dyngkrukor. Ofta undrade jag om det inte var bedrägeri med i spelet. Men faktiskt arbetade somliga som maskiner.

– Ni pressar ner genomsnittsprestationen för min arbetsbrigad, trätte arbetsledaren. När hon anmodades lämna ifrån sig någon arbeterska till att uträtta annat arbete, skickade hon alltid mig. Så blev jag några gånger kommenderad att skura golv hos de fria. En gång skickades jag till radiotelegrafisten Misjarin. När jag steg in i telegrafrummet var han just i färd med att ta emot ett radiogram och gav mig tecken att vänta och vara tyst. Jag säger ”han”, men saken var den att jag inte visste, om det var en man eller en kvinna. Kortklippt hår och manskläder var inte ett ovillkorligt tecken till att telegrafisten var en mansperson. De smala fina händerna, rösten och den småväxta, mulliga figuren talade snarare för att det var en kvinna. Antingen är det en kvinna, som har vissa manliga drag, eller också en hermafrodit eller kastrat, tänkte jag. Till slut var hon färdig.

– Här är nykalkat, sa hon med vänlig röst. De har stänkt kalk överallt, det blir övernog att göra. Jag frågade var det fanns vatten att hämta. Hon gav mig två ämbar och beskrev vägen.

– Ack, varför sa ni inte genast att ni har svårt för att gå, så skulle jag ha burit den ena hinken åt er, sa hon när jag andfådd kom tillbaka med vattnet. Ni har säkert någon inre sjukdom?

– Jag har hjärtlidande, svarade jag. Egentligen är jag arbetsoduglig invalid. Men tyska – ni förstår? Hon förstod mycket väl.

– Kom så ska jag hjälpa er att flytta möblerna, sa hon. Vi hjälptes åt. Naturligtvis är det en kvinna, tänkte jag, en man skulle inte ha burit sig så skickligt åt i ett sånt här göra.

Men det var i alla fall en man. När han berättade någonting ur sitt liv, fick jag bevis för detta. Han använde nämligen maskulint genus för verbformer i förfluten tid, så som regeln är i ryskan, när det är en man som berättar om sig själv. Enligt hans berättelse var han en infödd komibo, alltså syrjän. När jag var färdig med mitt arbete, bjöd han på gott starkt te, vetebröd med smör och marmelad och cigaretter. Vi pratade om det kulturella uppsvinget i Komirepubliken, om klimatet inom polarområdet, om livet i det kapitalistiska utlandet och – om hur fångarna hade det i de sovjetryska tvångsarbetslägren. De åsikter Misjarin lade fram var utomordentligt fördomsfria och förnuftiga. Till slut skänkte han mig ännu några cigaretter.

På kvällen berättade jag för Lilli om mina upplevelser hos den hyggelige radiotelegrafisten, och det visade sig att hon kände honom mycket väl. Två år dessförinnan hade Misjarins

hustru fött sitt andra barn, och Lilli hade tjänat som hemhjälp hos makarna. Hon uttalade sig med största gillande om de två, och särskilt berömde hon deras vänliga sätt mot fångar. Vi skulle väl aldrig ha kunnat tänka oss, att vi någonsin skulle få den godsinte telegrafisten till kamrat i fånglägret och se hans två små flickor bli intagna på barnhemmet. År 1944 mördade Misjarin sin hustru och blev dömd till tio års läger. Ryktet att vi skulle bli ”dubbelt” inspärrade bekräftades. I slutet av mars 1942 förflyttades vi till ”lilla lägret”. Den barack vi fick att bo i var med två tunna träväggar uppdelad i fyra logement. Huset hade fyra ingångar. Runt om detsamma stod ett högt plank, som hindrade all utsikt till andra delar av kommandirovkan. Även gården var delad i fyra mindre, skilda åt av mer än manshöga plank. I varje gårdsavdelning stod ett avträde i ena hörnet. Indelningen var följande: Husets ena hälft var avsedd för de manliga fångarna, tyskar och finnar var för sig, den andra hälften för kvinnorna, som i sin tur också var uppdelad i tyskor och finländskor. Några månader senare, det vill jag här genast tillfoga, togs väggarna mellan de två slagen av fångar på grund av platsbrist åter bort. Även mellanväggarna på gården blev snart likviderade, eftersom de visade sig mycket opraktiska. Men när vi flyttade in i slutet av mars var bilden sådan som jag ovan har skildrat den.

Baracken var snygg och rymlig. Så gott som alla tvåvåningsbritsarna var nya. Det fanns en utmärkt ugn. För en förnuftig lägerinvånare fanns det inte den ringaste anledning att bli upprörd, att gråta och klaga. Jag var lycklig över att komma bort från den otäcka iskällaren barack N 30, där de prostituerade angav tonen. Äntligen skulle det bli lugn och ordning, man skulle inte längre behöva gömma sin brödranson för tjuvar och råttor under huvudkudden. Äntligen skulle man – åtminstone efter arbete ”hemma” – inte längre bli beglodd med avoghet av dem som råkade vara födda någon annanstans. Och äntligen, äntligen hade vi blivit befriade från den eviga oron för vårt vidare öde.

Men nästan utan undantag jämrade sig och grät alla mina kamrater. De klagade över mörkret och fukten i den här ”jordhålan”, över palissaderna, som hindrade all utsikt och bara tillät oss se en hit av himlen, över ”förnedringen” i att inne i lägret ännu en gång komma bakom lås och bom som grova brottslingar. De kände sig kränkta i sin ”hederskänsla”, de skulle aldrig kunna överleva ”skammen”, ja, så jämrade sig kvinnorna under bittra tårar. Det där kunde jag inte alls gå med på.

– Men mina kära vänner, försökte jag lugna dem, vem faller den här skammen på egentligen? På oss? Långt därifrån. Den faller förstås på sin höjd tillbaka på dem som har spärrat in oss. För resten är det överallt skick och bruk att internera de utlänningar, med vilkas hemland värdlandet har råkat i krig. Hur skulle de nu här i Sovjetunionen, som redan håller oss i fångenskap, följa skick och bruk och internera oss, om inte genom att inom det stora lägret inrätta ett ”mindre läger”? Jag kan inte finna någonting vanhedrande eller skamligt i detta – för oss! Om vissa människor identifierar tyskarna med nazisterna, så är det inte min skuld. Jag måste väl själv veta vem jag är och hur pass det stämmer.

Några insåg att jag hade rätt. Men en intellektuell bland volgatyskarna, Alma Schütz, kom med en ny visa.

– För er, sa hon, är det förstås nånting annat, Ni har kommit från Tyskland, och er är det bara rätt åt att ni har blivit inspärrad. Men varför blir vi behandlade som fiender? Vi har aldrig i hela vårt liv någonsin lämnat rysk mark. Till och med våra mödrar och mormödrar är födda här. Oss borde de behandla på ett helt annat sätt än er! Samma resonemang fick jag den följande tiden höra om och om igen tusen gånger. Volgatyskarna, som kallade sig själva för tyskar men rikstyskarna för ”Deutschländer”, såg i oss sina fiender, för vilkas skull nu också de själva måste lida. Detta var nu ännu en ideologisk förvirring som sökte sin like. I mig, som sedan min tidiga ungdom var kommunist och alltid hade kämpat mot chauvinismen och efter

Hitlers maktövertagande två år i sträck under livsfara mot nationalsocialismen, i mig såg de fienden, fascisten, bara på grund av att jag hade blivit född i Tyskland. De flesta av volgatyskarna, som nu återopade sig på sina i Ryssland infödda mormödrar, skulle emellertid alldeles säkert i Tyskland ha varit ibland dem som entusiastiskt hade sprungit efter Hitler, och många av dem hade nog rentav i sin ”Tyska Volgarepublik” längtansfullt väntat på Hitler, reaktionära och fyllda av nationalistisk förhållning som de var. Så visade det sig alltså genast första kvällen i ”lilla lägret”, att det också här ännu fanns olika klasser – åtminstone i visst folks föreställning. Det fick man finna sig i.

Några dagar efter vår förflyttning till ”lilla lägret” inträffade en ny transport fientliga utläningar, nämligen estländska, lettländska och litauiska kvinnor från de nyligen ”befriade” baltiska randstatsområdena. Livet i ”lilla lägret” förflöto trots tillfälliga meningsbrytningar tämligen harmoniskt. Klockan fem på morgonen kom lägerpolisen och låste upp porten. På kvällen vid åtta-niotiden blev den låst igen. Det var förbjudet för kvinnorna i de andra barackerna att beträda ”lilla lägret”. Men detta förbud respekterade ingen. Jag fick ofta besök av Maria Friediger, som bara alltför gärna skulle ha velat utbyta sin plats i baracken med de prostituerade mot en säng i vår. Den vackra volgatyskan Lydia Reitz fick dagligen besök av en hög ämbetsman inom lägrets administration, med vilken hon hade ett förhållande. Det faktum att denne natjalnik gick ut och in hos oss belyser med vilken slapphet hela historien med vår avspärrning upprätthölls och hur ofta lägerledningen blundade med ena ögat.

Långt otrevligare än att bli inspärrad var bestämmelsen att de tyska fångarna bara skulle skickas på ”allmänt arbete”. Bland de tyska kvinnorna fanns det två förskolelärarinnor och en sjuksköterska. Andra av tyskorna hade dittills fått arbeta i köket, andra i lagården och mejeriet. Magda Knapp hade redan i åratal stått för smörkärningen. Alla dessa förlorade nu sina specialsysslor och måste arbeta som skogsarbeterskor eller körsvenner. För skötseln av sovchosen blev följden av tyskornas och finländskornas degradering rent katastrofal. När de blev ersatta av ryskor sjönk mjölkproduktionen med mellan 35 och 40 procent.

Ända till i mitten av april arbetade jag fortfarande vid tillverkningen av såddkrukor. Som granne till vänster vid arbetsbordet hade jag en viss Olga Sjukovskaja, född Stroganova från Moskva. Hon var gift med en av Sovjetrysslands förnämsta specialister i energilära. Det var för sin första mans skull som hon hade hamnat i läger, och på grund av att hennes mor var född tyska hade hon till på köpet kommit i ”lilla lägret”. En dag kom vi att samspråka och blev närmare bekanta. Bäst som vi knådade vårt arbetsmaterial av kodynga och gyttja, sa Olga till mig:

– Det förvånar mig, att ni alltjämt har långa naglar. Till mig sa en gång en doktor, att det var oundvikligt ur hygienisk synpunkt att i ett tvångsarbetsläger klippa naglarna helt korta. Manikyr, det var ingenting för tvångsarbetsfångar, sa han.

Hennes ord föreföll mig på något vis bekanta. Jag frågade:

– Vad var det för en läkare, Olga? Hette han möjligen Semjon Michailovitj? Olga släppte av häpenhet sin form tillbaka ner i kodyngan. Det visade sig, att hon mycket väl kände min före detta vän. Han hade berättat mycket om mig för henne och en vännina till henne.

Olga Sjukovskaja visste tillfälligtvis att Semjon Michailovitj just då fanns i Inta och övertalade mig att gemensamt med henne skriva ett litet brev till honom. Vi fick också möjlighet att skicka det till honom. Men om han någonsin fick det vet jag inte. Vi fick aldrig något svar ifrån honom.

I slutet av april blev jag kommenderad till arbete med drivbänkarna. Därmed började på nytt samma martyrium som jag hade varit med om på våren 1938. En dag måste jag och Olga Sjukovskaja ur ett växthus släpa ut de tunga bräder som tjänade till att täcka över

drivhusfönstren med. När vi hade knogat i väg med omkring tjugo stycken och Olga förklarade att hon inte orkade mera, kom just den fruktade arbetsledarinnan Anna Petrovna Irsjevskaja till platsen. Hon såg på Olga med rynkad panna och skickade mig ett ärende in i det skjul där krukorna av kodynga tillverkades.

– Raska på, det är mycket bråttom, skrek hon efter mig. Jag sprang genom den djupa snön, utträttade ärendet och begav mig på väg tillbaka. Först nu, när jag rörde mig långsammare, fick jag känning av mitt upproriska hjärta. Jag kände hur det drog ihop sig i kramp. Det mörknade för ögonen på mig ...

När en av kuskarna och en kvinnlig fånge lyfte upp mig på en släde och mannen häftigt gnuggade mig om pannan med snö, kom jag till medvetande igen.

– Låt bli det där, ser du inte att hon är död, var de första ord jag hörde. Mannen berättade att han hade kommit med sin släde vägen fram. Hästen hade plötsligt stannat. Först då hade han fått se att det låg ”en död kvinna” på vägen. Arbetsledarinnan gav mig en lapp till sjukhuset, där de hade fått höra talas om det inträffade redan innan jag hade hunnit dit. Doktorn var en skojig liten äldre herre, som först för kort tid sedan hade blivit förflyttad från Vorkuta till Kojtmes.

– Ni har svårt hjärtfel, det är minsann ingenting att skämta med, sa han i ogillande ton. Ni har ju intyg på att ni är invalid. Varför sitter ni inte stilla i er barack?

Detta var faktiskt höjden att få höra. Visste han verkligen inte hurdana förhållandena var, den här doktorn?

– Jag vet mycket väl, att jag inte tål att utträta tungt kroppsarbete, sa jag, men er företrädare talade om för oss, att det inte hade kommit tillåtelse från Vorkuta att förklara mig – och andra sjuka – för arbetsoföra.

– Hm, kan väl vara att den andre sa så. Men era invalidattester har blivit godkändstämplade i Vorkuta på nytt. Här är de, sa han och visade på några papper som låg på bordet. Ingen har rätt att skicka er ut på något arbete. Stanna nu i baracken och lek inte med döden! En underlig prisse, den där gamla doktorn. Trodde han verkligen, att jag frivilligt ”lekte med döden”? Hur det än må ha förhållit sig, så var jag som förlössad över att inte längre behöva gå på arbete. Visserligen började nu en svår svältperiod för min del, men jag fann det faktiskt lättare att få ha mina stackars krafter i fred och svälta, än att slita mig till döds och ändå inte få äta mig mätt.

Med seglationsperiodens inträde kom nya transporter ”fientliga utläningar” från olika läger inom Vorkutaområdet till Kotjmes, och ”lilla lägret” fylldes till bristningsgränsen. Från Adak kom finnar och alla de gamla och invalider som på läkarens begäran hade undantagits från transporten i mars. Alltså hade Anna Vasiljevna fått rätt i att vi skulle få återse varandra. Från själva Vorkuta inträffade en annan större transport av tyska och finska fångar. Bland dem var en kvinnlig vetenskapsman, botaniker, en fin, bildad tyska, hemmahörande i Moskva. Henne blev jag snart god vän med.

Till slut kom också en andra transport från Adak. Den bestod av kraftiga karlar, som särskilt hade rekviderats till statsegendomen Kotjmes att arbeta med höbärgningen. Bland dem fanns visserligen inga fångar av andra klassen, men jag nämner transporten i fråga, därför att Pavel Dimitrovitj hörde till den. Lika stor som min glädje över att så oförhappandes få återse Pasja L., lika svår var min besvikelse, när han biktade för mig, att han hade förstört alla de saker som jag hade anförtrott i hans vård. Endast den lilla fickkniven gav Pavel Dimitrovitj mig tillbaka.

Hans förfarande hade följande bakgrund. Tydligt inspirerade av allehanda okontrollerbara rykten om Hitlerarméernas segerrika framträngande och om att stora stridsenheter med fallskärmar hade landat inom Komirepubliken, hade enligt uppgift samtliga fångar i ett litet tvångsarbetsläger knappa femtio kilometer från Adak under anförarskap av sin natjalnik helt enkelt brutit upp och tagit till flykten. När detta blev känt hade hela det jättestora tvångsarbetslägerområdet från Kotlas till Norra ishavet och från floden Mesén till Uralbergen försatts i ett slags belägringstillstånd. Nu nöjde sig myndigheterna inte med att efterspana och få fast flyktingarna, utan dessutom genomkammades vartenda litet läger efter i flykttföretaget invigda och medbrottsliga och sådana som kunde tänkas vara benägna att följa exemplet. I samband därmed trodde de sig även i Adak ha kommit på spåren en omfattande sammansvärjning. Tjugosex fångar blev häktade och transporterade till Vorkuta. Ryktet berättade att de omedelbart hade blivit skjutna, men detta blev längre fram dementerat.

Naturligtvis hade ifrågavarande tilldragelser gett upphov till en panisk skräck för angivelser, och så hade Pavel Dimitrovitj i sin rädsla för rigorösa visitationer och förhör brutit det löfte han hade gett mig. Alltså hade jag blivit av med alla mina souvenirer, inberäknat mitt lilla dikthäfte "Emanationen der Haftpsychose". När jag tänkte på vilka oräkneliga möjligheter Pavel Dimitrovitj hade haft att gömma undan mina tillhörigheter, så kunde jag inte låta bli att säga åt honom, att han hade dragit sig undan sitt ansvar på ett ganska bekvämt sätt. Det var samma gamla visa om hjärtats lojhet. Av Pavel Dimitrovitj hade jag inte väntat detta. Ännu många gånger förde vi hemliga politiska samtal, men den gamla förtroligheten kom aldrig mer tillbaka.

Den första sommaren i Kotjmes minns jag som en av de hemskaste jag har varit med om. Svält och myggor, myggor och svält, detta var de två poler kring vilka tillvaron kretsade. Den som aldrig har vistats i polartrakterna kan helt enkelt inte göra sig en föreställning om rygglågan. Som snöstormar på vintern, så gör myggsvärmarna luften på sommaren bokstavligt ogenomskinlig. Fångarna arbetade iförda mygghättor, och med myggnät om huvudet lade vi oss att sova. Med mygghättor på huvudet och handskar på händerna stod vi kö utanför köket för att få ut våra ransoner. Den som inte hade något lock till mathämtaren hade med sig in i baracken en soppa i vilken simmade hundratals myggor.

Det existerade en stor teoretisk och praktisk tradition beträffande metoder att göra sig av med myggplågan, och vi provade igenom dem alla. Baracken mörklades och röktes igenom med de mest olika material, allt ifrån vått gräs till gammal lump, som utvecklade en outhärdlig giftgas när den antändes. Men allt var fåfängt. Det fanns bara en enda tröst i eländet: vissheten att myggplågan knappast brukar vara längre än sex veckor.

Om det andra gisslet, svälten, kunde man tyvärr inte säga detsamma. Den gnagde och sög, den bråkade och frätte utan uppehåll i inälvorna. Man bokstavligen kände den gapande tomheten i sitt inre, och på samma sätt som magen hängde och dinglade slapp som en tom påse, så greps hela kroppen av en slapphet och kraftlöshet, som gjorde en fullständigt apatisk.

Svält och svält är två olika saker. Jag hade hunnit så långt, att jag bara kände hunger och ingenting annat. På nätterna drömde jag om mat, och även i mina vakna drömmar hägrade för mig stora doftande limpör och berg av frukt. Jag påminde mig Chaplinsfilmen "Guldfeber", de stackars vilsegångna guldgrävarens hungerhallucinationer. Man hade på sin tid sett filmen mellan eftermiddagskaffet och kvällsvarden och hade betraktat den som en fin psykologisk studie.

Men hur föga hade man anat vad svält verkligen innebär. På månader hade vi inte fått något socker. Plötsligt påstods det att det hade kommit socker och att det räckte för ransonerna från mars till maj. Som invalid kunde jag visserligen inte göra anspråk på något socker, men för de två och en halv månader jag hade arbetat hade också jag rätt till en smula, och jag bestämde

mig genast för att byta bort det mot bröd. Förut i Adak hade jag ofta skakat på huvudet åt män som gjorde sig av med sitt socker. Jag hade talat till dem om kalorier och näringsvärde, men nu var jag själv på samma punkt. Ett rykte spreds: ”Damerna i skolan” frågar, om någon vill sälja sitt socker. Jag begav mig dit. De förde mig till kontorsarbetarna Jelena Ebokjan och hennes väninna Anja. De köpte allt socker jag hade. I två veckor framåt skulle hungern inte längre plåga mig.

Någon tid efteråt kom samma Anja till vår barack och frågade efter mig. Hon talade om att i den översta arbetsfördelningsinstansen (urtsj) behövdes tillfälligt någon som kunde utföra skrivarbete – om jag var villig att komma.

– Men det går väl inte, sa jag. Jag är ju tyska.

– Jo, jo. Ni blir förstås inte officiellt anställd. Ni är invalid och gör arbetet frivilligt, inte sant? Vill ni, så beger vi oss genast dit tillsammans.

Högste ledaren för urtsj, en fri man vid namn Voskresenskij, tog mycket vänligt emot mig, förklarade personligen vad jag hade att göra och tillade, att de dokument som jag skulle skriva av var av strängt förtroligt slag. Det var mycket intressant att få en inblick i fångarnas personliga akter, att bläddra igenom personalkartoteken, som det varit min uppgift att bearbeta och komplettera, och att upprätta handlingarna om arbetsvägrarna.

Dessa handlingar visade höjdpunkten av förljugenhet. Om undernärda, raglande människor i trasiga byxor med bastskor på fötterna, som på grund av sjukdom eller brist på kläder vägrade gå på arbete ute i snön, förklarades här, undertecknat av ledaren för arbetsfördelningen, av lägerläkaren och lägerpolisen, att de var arbetsdugliga och klädda på ett ”för årstiden motsvarande sätt”. Hela arrangemanget med ”lilla lägret” var helt enkelt groteskt, när man betänker vilken förtroendeställning jag nu innehade. Men då jag inte var officiellt anställd, utan bearbetade de konfidentiella dokumenten som tillfälligt sysselsatt invalid, tycktes det hela vara i bästa ordning.

En gång blev jag skickad till ”uppfostraren” och klubbledaren, han hette Volkov. Han talade om för mig, att det rörde sig om ett engångsarbete av viktig och strängt förtrolig karaktär. Det gällde att skriva betyg och omdömen om trettio eller fyrtio fångar, som på grund av utmärkta arbetsprestationer hade föreslagits till frigivning före strafftidens utgång.

Några av betygen fanns redan färdiga och skulle bara skrivas av. Andra fanns bara i koncept med stickord, och resten fanns över huvud taget inte alls.

– Dem ska ni nu vara snäll och skriva ut, ungefär i samma stil som de andra, sa han med orubbat sinneslugn.

– Men kamrat ”uppfostrare” det kan jag väl inte, somliga av de där männen känner jag ju inte ..., tillät jag mig att invända.

– Nitsjevo! Om ni inte vet var de där fångarna arbetar, så uttryck er bara i något oklara ordalag, i allmänna vändningar. Det räcker. Jag satte mig till arbetet och gjorde mitt bästa att berömma de där fångarna. Mig skulle det inte bero på, om de inte fick dra av sig fångdräkten. ”Uppfostraren” Volkov blev tydligen belåten med mina prestationer, ty det dröjde inte länge innan han på nytt begärde mig till låns hos arbetsfördelningsinstansen. Den här gången skulle jag ställa i ordning klubbens bibliotek. Äntligen skulle jag på nytt få hålla böcker i händerna! Jag hade inte ens vetat om att det fanns ett bibliotek i Kotjmes, ty dittills hade aldrig böcker utlånats. ”Mänsklighetens hela elände” grep mig, när jag sedan fick se vad som fanns kvar av ett på sin tid existerande bibliotek. Av många böcker fanns bara pärmarna kvar, av andra några trasiga blad. En kriminell som före Volkov hade beklätt posten som ”uppfostrare”, hade

använt böckerna eller delar av dem till cigarettpapper. Hyllorna i bokskåpet fattades. Kulturens representant i lägret Kotjmes hade eldat upp dem!

För första gången efter krigsutbrottet fick jag i augusti 1942 ett brev från min son, som jag hela den här tiden över all beskrivning hade oroat mig för. Brevet var avsänt i juni 1942, hade alltså inte varit på väg mer än två månader. Volodja skrev att han i oktober 1941 hade blivit evakuerad från Moskva till Karaganda i Kazakstan. Något som gjorde mig mycket överraskad var att han gav uttryck åt förhoppningen att de tyska trupperna snart skulle vara bortdrivna från sovjetiskt område och att Sovjetrysslands slutgiltiga seger i kriget var nära förestående. Det lät så helt, helt annorlunda än de rykten som var i svang hos oss i Kotjmes om krigets gång. Pavel Dimitrovitj ansåg, att vi borde betrakta Volodjas ord som en eftersägning av de officiella Pravdaartiklarna på ledarplats, vilkas propagandistiska inflytande det inte var lätt för någon att undandra sig. Jag däremot hade det intrycket, att Volodja hade skrivit fraserna kanske för censorns skull.

På sommaren 1942 anlände en ”framstående” fånge till Kotjmes. Han hette Ivan Pimenovitj Mogilevtjik. Eftersom ingen mera passande post fanns vakant gjordes han först till förste lägerpolis. Detta medförde den stora fördelen, att augiasstallet äntligen blev utrensat. De kriminella, som dittills hade fungerat som biträdande lägerpoliser och hade spelat under täcke med de prostituerade blev avsatta. De värsta tjuvarna kom bakom lås och bom, och normala förhållanden inträdde i så måtto på sovchosen.

Första gången jag såg den nye lägerpolisen var en gång när han nattetid förde in en nyanländ transport i ”lilla lägret”. De nya var från Vorkuta. Det var rumäner, karpat-ukrainare, polacker, judar och zigenare. De flesta hade blivit häktade för att de olagligen hade passerat gränsen. Bland de trevligaste av kvinnorna i den transporten var Sarah Reich-Pfeffer, en polsk judinna, som hade bott i Rumänien. Då hon talade polska, jiddisch, rumänska, tyska, ungerska och ryska kunde hon göra sig förstådd av samtliga invånare i ”lilla lägret”. Just vid den tiden blev Lilli Batkuasjvili utsedd till dnevalnaja i teknikernas barack. Vi gladdes oss över att i Sarah Reich ha fått en som mycket bra kunde ersätta henne. De otrevligaste medlemmarna av den nya transporten var två systrar Grünwald. De var alldeles förkomna, totalt nerlusade, med huden full av skorv och utslag. Den äldsta av dem kunde vara omkring fyrtio år, den yngre var tjugotre, en riktigt vacker flicka, fast hennes mörka, oredigt lockiga hår vimlade av löss.

Jag har sett åtskilligt av löss i lägren, men på systrarna Grünwald formligen levde hela huden av dem. Det är obegripligt hur de stod ut med det. Ingen av de två gick ut på arbete. För det första hade de ingenting att ta på sig, för det andra var deras fötter fulla av blåsor, så att de inte kunde ha skor på sig, och för det tredje förstod de till synes inte ett ord av vad som sades till dem. Om detta sistnämnda inte berodde på svagsinnet utan var ren simulation, så var det en häpnadsväckande prestation. Det värsta – näst efter lössen – var att systrarna Grünwald oupphörligt kivades inbördes, stal brödet från varandra och fiskade bort rovbitarna ur varandras soppranson. Vid dessa tillfällen råkade de bokstavligen i luven på varandra. Det var ett rent inferno. De två förflyttades längre fram till Adak, där den yngre system av läkaren förklarades sinnessjuk och till slut dog i pellagra.

I september 1942 flyttade arbetsfördelningskontoret över till en utanför lägret belägen byggnad, och därmed var det slut med min sysselsättning där. När allt kom omkring skulle det ju inte ha gått för sig att hos NKVD ansöka om en passersedel åt mig, tyskan. Då och då bad mig sekreteraren Fanny Kempner att hjälpa henne med skrivarbete, men den nya kvinnliga överläkaren, Fanja Samoilovna Minsker, undanbad sig min hjälp. Det fanns för mycket att höra och att se i doktor Minskens omgivning, alltför mycket som inte tålde dagsljuset.

På nytt tyranniserades jag svårt av det obändiga vilddjuret svälten. På mornarna låg jag redan flera timmar före reveljen vaken och väntade på den tunna frukostsoppan, savaruchan. Skulle

det finnas några mättande mjölklimpar i den eller inte? Sedan väntade jag med rivande smärtor i den tomma magen på mina trehundra gram bröd. Skulle dnevalnajan i dag ge mig en kant med genombakad skorpa eller skulle jag på nytt få en skiva ur mitten av limpan, vått, tungt inkråm? Efter brödutdelningen koncentrerades alla ens tankar på den inom kort följande middagsmåltiden, på den syrliga kålsoppan, i vilken, om man hade tur, mörkgröna kålblad och bitar av rovor simmade omkring, men som ofta också bara bestod av spad. När middagsmålet var över, fanns ingenting mera att vänta på. De andra kvinnorna hade ännu inte kommit tillbaka från arbetet. Deras brödransoner, arbetande fångars brödransoner, femhundra gram, sjuhundra gram, åttahundra gram vardera, låg utlagda på deras platser. Jag ville alls inte se åt de frestande brödbitarna utan slöt ögonen. Men bilden av dem förföljde mig oavlatligt in i den oroliga halvsömnen.

En dag bad mig Lilli Batkuasjvili, dnevalnajan i teknikerbaracken, att hjälpa henne med att märka underkläder. Lilli var en riktig husmodersnatur och sörjde väl för de tjugofem eller trettio manliga fångar som bodde i den baracken. Det var bara privilegierade fångar, agronomer, läkare, bokhållare, arbetsförmän med flera års praktik, förmän inom transportväsendet, livsmedelsförsörjningen, mejeriet, kreatursskötseln och magasinen. Vidare butiksföreståndaren, diverse ingenjörer och kontorsanställda. Många av dem åt ur egna proviantförråd – som stammade från mer eller mindre skumma källor – och Lilli måste laga maten åt dem. Många gjorde aldrig, andra högst sällan anspråk på sina lägerransoner. De överblivna talongerna använde Lilli till att betala andra fångar för hjälp. Hon var en riktig värdinna med fullmakt att hitta på vad hon fann för gott. Hon delade ut brödet och när brödet hopades hos en av fångarna och han inte hade sagt åt henne att hon skulle torka det, så lät hon ”gudomlig rättvisa råda”, ty även i de privilegierades barack fanns det flera som levde på enbart lägerransoner. Lilli sydde i knappar åt karlarna, stoppade deras pullover, lappade också då och då behändigt en jacka eller ett par byxor och skötte deras tvätt. Då karlarna ofta nog inte kunde skilja på sina egna och andras grejor, hade hon beslutat att märka all tvätt. Så satt jag nu där två eller tre dagar och broderade begynnelsebokstäver. Det arbetet lönade sig bättre än det föregående. Lilli undfägnade mig nämligen med gröt och ärter.

– Så flitig hela dagen, sa lägerpolisen Mogilevtjik till mig.

– Ivan Pimenovitj, sa Lilli, skulle inte min väninna – med den beteckningen avsåg hon mig – kunna få tjänsten som torkförestånderska? Vi ska ju nu använda torkkrummet igen.

– Hm, sa han. Till det skulle vi väl hellre ta en man. Han såg på mig uppifrån och ner med ett förstulet gåtfullt småleende.

– Kom bara hit till vår barack ibland och ge Lilia Gustavovna ett handtag med ett och annat, sa han, och vänd till Lilli: Ni måste hjälpa er väninna litet, det blir säkert alltsomoftast en tallrik hirsgröt över, inte sant? Han vände sig för att gå.

– Gamla hycklare, muttrade Lilli på hans rygg.

– Hur så? undrade jag.

– A, fattade du det inte? sa hon. I hans uppfattning är du ännu alldeles för ung och begärlig för karlarna, hur blek och utsvulten du än ser ut. Han har nämligen satt sig i sinnet att här i Kotjmes utrota allt som har med förhållandet mellan män och kvinnor att göra. Och en kvinna i torkskjulet till en mansbarack, det vet du väl! Men det är ju bara dumt av gubben. Den mänskliga naturen kan han väl inte ändra, den gamla snoken.

Alltså fick jag inte sysslan som torkerska i teknikerbaracken, men däremot ganska snart motsvarande befattning i ”lilla lägret”. När Mogilevtjik första gången på sin visitationsrond

kom in i mitt torkrum, fanns det just två män där för att lämna av sina filtstövlar. Han rynkade ogillande sina vackert tecknade ögonbryn.

– Vad har karlarna här att göra? frågade han strängt.

– Torkrummet är ju hela barackens, svarade jag, och männen kom för att lämna in sina saker till torkning. Hur ska man annars göra?

– Hm, det där måste ändras, sa han i mycket bestämd ton. Faktiskt kom också nästa morgon två timmermän och sågade upp en fyrkantig liten lucka i väggen som skilde vår förstuga från mansavdelningen. För männen blev det mycket bekvämt att helt enkelt slänga in sina filtstövlar genom skjutluckan till vår förstuga. Men jag fick mycket mera att göra på grund av påhittet. Lilli blev arg.

– Kan han inte låta envar bli salig på sin fason. Sånt där har en lägerpolis absolut inte rätt att lägga sig i, sa hon. Jag slår vad om att precis lika många barn blir avlade under hans regim som förut. En gång när jag arbetade med att släpa in till torkrummet den ved som vedgubben hade slängt av minst hundra meter ifrån vår barack, kom Mogilevtjik på nytt förbi.

– Har ni då inga filtstövlar? frågade han och stirrade med förfärad blickar på mina blåfrusna nakna ben. Fötterna, som jag hade omlindade med säckväv, satt instuckna i jättestora platta gummiskor. Det var 40 grader kallt och djup snö.

– Nej, kamrat lägerpolis. Jag är registrerad som arbetsoduglig invalid. Då tillkommer det inte mig att bära filtstövlar.

– Men ni arbetar ju!

– Sånt här arbete räknas inte, det får jag ju inte heller bröd eller nånting annat för.

– Det där har jag alls inte haft reda på. Varför håller ni då på med det där?

– För att jag inte ska bli skickad ut på tungt kroppsarbete. Det har funnits och finns fortfarande tillfällen, då inte ens invaliditeten räddar en undan sådant.

– Ni kan ju ta döden på er i den här kylan och med gummiskor ..., sa han.

På grund av undernäring och brist på sömn och vistelsen nätterna i sträck i det överhettade, stinkande torkrummet bröt jag några dagar senare fullständigt ihop. Efter en svår hjärtattack blev jag inlagd på sjukhuset. Det var obeskrivligt ljuvligt att få ligga i en sjuksäng igen och få ordentlig vård. Jag hämtade mig mycket fort, ledsamt nog alldeles för fort, skulle jag vilja säga. När jag den första november blev utskriven igen och just befann mig på väg tillbaka till baracken, på nytt iförd mina jättestora gummiladdor, mötte jag Mogilevtjik.

– Jag har sökt efter er, var håller ni hus? frågade han.

– Jag har legat på sjukhuset, kamrat lägerpolis.

– Jaså? Är ni då frisk nu igen? Jag har låtit utanordna vadderade strumpor åt er. Filtstövlar kunde inte beviljas er. Men här, ta utanordningssedeln! För resten är jag inte längre lägerpolis. Jag har övertagit posten som vospitatel (uppfostrare i bolsjevikisk etik). Och nu skulle jag vilja fråga er, om ni inte skulle vilja hjälpa mig en smula. Just nu före revolutionsfestligheterna finns det mycket att göra. Redan nästa morgon arbetade jag på klubben.

Till de stora högtidsdagarna hade utarbetats ett rikhaltigt omväxlande program. Teater, konserter, dansuppvisningar och uppläsningar. Min uppgift bestod i att skriva ut sångtexterna åt samtliga medlemmar av kören. Vidare hjälpte jag till med scendekoreringen och anskaffandet av rekvisita. Klubblokalerna var belägna i samma byggnad som köket. Ivan Pimenovitj

förklarade, att naturligtvis jag som medarbeterska i klubben två gånger om dagen skulle få mat från köket. Efter lyckligen överståndet festdagsprogram tog jag itu med inventeringen av biblioteket. Mogilevtjik hade övertagit den katalog jag hade upprättat åt hans företrädare, men det visade sig att sedan dess många böcker på nytt hade försvunnit. Nu ordnade jag ännu en gång biblioteket. Även av det arbete som en ”lägeruppfostrare” har att uträtta föll snart mesta delen på min lott. För var dag upprättades på grundval av arbetsrapporterna från samtliga arbetsförmän listor över arbetarna, graderade efter deras inbördes procentuella prestationer, och namnen på de enligt den normen bästa arbetarna slogs upp på ”Röda tavlan”. Ett nytt slags arbete tilldelades mig, sedan vår förste violinist och dirigent Nedopjogin hade kommit underfund med, att jag inte bara kunde skriva noter utan också transponera musikstycken. Jag fick massor av uppdrag, och hur stor pappersbristen än var, närhelst någon för sin privata del ville ha ett musikstycke transponerat eller avskrivet, så lyckades han egendomligt nog alltid skaffa fram det papper som behövdes.

Ivan Pimenovitj berättade för mig, att han hade varit gift med en berlintyska och hade två barn. Familjen hade blivit utvisad till Tasjkent. Själv hade han i flera år varit verksam i Berlin som sovjetrisk militärattaché, jag tror fram till 1937. Om anledningen till att han hade blivit häktad yttrade han sig inte, men ett rykte gick att han efter sin återkomst från utlandet hade varit rannsakningsdomare i Moskva och hade misshandlat rannsakningsfångarna. I början på år 1939 hade han blivit dömd till tio års läger. Jag blev alls inte förvånad när jag längre fram fick höra, att Mogilevtjik också i lägret hade varit en ivrig NKVD-agent.

När dnevalnajan i klubben i början på januari 1943 måste lämna sin plats, därför att hon inom kort skulle ha en liten, föreslog Ivan Pimenovitj, att Lilli Batkuasjvili skulle få platsen efter henne. Vi fick det snart riktigt trevligt tillsammans på klubben.

På nyåret firades Lenindagen, och efter den följde sedan Röda arméns högtidsdag. Till den förbereddes på nytt en stor konsertafton, men bara för de fria. Tillsammans med dem av de medverkande som inte var inne lyssnade vi två, Lilli och jag, till programmet från kapprummet. Efteråt kom en del av gästerna tillbaka till konsertsalen, och en och annan av de fria, som vi kände, riktade några ord till oss. Vi var väldigt glada över den lyckade kvällen, men föga anade vi vilka hotande moln som just då drog ihop sig bakom kulisserna.

Två dagar senare blev Mogilevtjik nödsakad att avskeda oss. Sammanhanget var följande: Lägerpolisen Silbermann hade med ovilja lagt märke till att på Röda arméns dag två tyskor uppehöll sig i scenlokalerna. Han hade tagit betäckning bak ryggen på NKVD-politruken, och de två hade rapporterat saken. Mogilevtjik försäkrade att han hade gjort allt för att förhindra att vi blev utkastade, men vederbörande NKVD-chef hade fattat sitt beslut. Lilli brast i tårar, men jag sa till henne:

– Tjut inte, Lilli! Om det där fåret Silbermann inte kan se skillnaden mellan hederliga tyska kvinnor och nazister, så finns det ingenting som hjälper! Vi samlade ihop ämbar, kvastar, skurtrasor och golvmoppar och lämnade klubben.

Efter ytterligare två dagar kom Ivan Pimenovitj till ”lilla lägret” och sa åt mig, att han på kontoret hade talat med ledaren för planeringsavdelningen och fått denne att intressera sig för att skaffa mig sysselsättning, – om så bara som icke-officiellt anställd invalid. Alltså begav jag mig dit. Planeringschefen var inte inne, men Jelena Alexandrovna Enokjan – Lola som vi kallade henne – statistiker och chefens högra hand, hälsade mig entusiastiskt välkommen. Jag skulle avdelas som hjälpreda åt henne. Eftersom min anställning föll utom ramen för budgeten fick jag visserligen ingen lön, men väl samma matransoner som övriga kontorsarbetare och extra brödtilldelning. För övrigt räddades jag genom sysselsättningen på kontoret inte helt och hållet från det fruktade lantbruksarbetet. Både på våren 1943 till sådden och på hösten samma år till skörden blev ofta hela kontorspersonalen mobiliserad, och särskilt ofta kom turen till

hjälparbetare sådana som jag. I mitten av november 1943 flyttade lägerkontoret till nya lokaler utanför det avspärrade området. I den gamla kontorsbyggnaden stannade bara ekonomiavdelningen kvar. De övriga utrymmena förvandlades till ett annex under barnhemmet. Ty trots Mogilevtjiks ivriga bemödanden att göra slut på barnalstringen i lägret sattes ständigt nya små liv till världen.

Ledarna för de olika kontorsavdelningarna utverkade fri passage genom lägerporten för alla sina underlydande. Bara mitt och min väninnas, den kvinnliga botanikerns, namn hade blivit strukna från listan. Vi eskorterades också varje morgon ut från lägret till den nya kontorsbyggnaden och likaledes varje eftermiddag efter måltidspausen. Tillbaka till lägret fick vi själva ta oss. Längre fram blev också andra strukna från listan över dem som hade fri passage, på vilka grunder visste ingen. Och allteftersom kontorspersonalen utökades, växte också den grupp som skulle föras ut från lägret i särskild formering, men gå tillbaka på egen hand. Ingen kunde någonsin fundera ut, vad uppdelningen skulle tjäna till. Mannen som ”förde” oss ut till vårt dagliga arbete, försökte envist locka oss in på politiska samtal. För min del aktade jag mig. Han var säkert en NKVD-agent. Följande år blev han frigiven fast han bara hade avtjänat en tredjedel av sitt straff på tio år. Belöning för nit och redlighet?

I den nya kontorsbyggnaden hade planeringsavdelningen fått ett stort, präktigt rum, och jag för min del fick äntligen ett eget skrivbord. Mitt emot mig satt nationalekonomen Frida Geller, som var en s.k. äkta trotskist, men detta oakttat redan i början av 1944 blev frigiven i förtid. På platsen bredvid mig satt Lola Enokjan, statistikern. Lola var av en mycket intressant familj. På sin mors sida var hon barnbarnsbarn till skriftställaren Alexej Konstantinovitj Tolstoj, Vars episka dikter vartenda ryskt skolbarn känner från läseböckerna. Hennes far var Alexander Makovskij, en mycket känd rysk målare, kusin, respektive brorson till två andra ännu mera berömda målare Makovskij. Av sina förfäders konstnärliga begåvning hade Lola inte ärvt något, men hon var mångsidigt konstintresserad. I sitt arbete var hon utomordentligt duktig. Fastän Lola var mor till tre barn och visste, att hennes man, den på sin tid framstående partifunktionären, numera ”folkfienden” Enokjan var inspärrad i ett läger i Fjärran Östern, koketterade hon trots sin institututbildning och sina språkkunskaper som den flamsigaste backfisch för samtliga natjalnikar. Frånsett denna svaghet, som ofta gjorde henne en smula löjlig i mina ögon, var Lola en godhjärtad, renhårig människa. Vi arbetade för det mesta till framåt midnatt, och Lola försummade aldrig, om det var snöstorm ute, att ordentligt följa mig hem, då jag på grund av vitaminbrist tidvis såg mycket illa.

I december och januari hade jag dock ännu inte börjat lida av den avskyvärda hemeralopi (nattblindhet, på ryska ”hönsblindhet”) som angrep mig varje år på våren, och jag minns att jag på vintern 1943-44, liksom följande vinter, mycket ofta fick se ett underbart norrsken, när jag nattetid var på väg tillbaka till lägret från arbetet i kontorshuset. Det var ett storartat skådespel och färgrikedomen med alla dess variationer föreföll utan gräns. Ibland kom blåaktiga eller nilgröna strålknippen farande från ett centrum ut över himlen, andra gånger var det som om från en mittpunkt djupt inne i himlens indigoblå oändlighet en fin, färgrik rök med lätta krusningar och ringlar, än uppstigande och än på nytt sjunkande, än tätande, än glesnande svävande ut över hela firmamentet. Sagolikt var det när norrskenet täckte hela himlen som en isblå mantel, vars veck skimrade än i rosa, rödbrunt eller purpur, än i orange, gult, citrongult eller i azurblått, indigo och violett. Eller en båge av glödande rött spände sig över himlen. Ut ur den sprutade starka ljussken, som spreds och försvann, upplösta till intet. Jag önskade att färgerna höll sig stilla så att jag kunde få se mig mätt på dem, men ständigt skiftade de, och innan jag visste ordet av försvann den sista silverstrimman, och natthimlen välvde sig på nytt stjärnbestrodd och tyst över den snötäckta jorden...

Vintern förgick under intensivt kontorsarbete. Men inte heller kontorsarbete är en avundsvärd sysselsättning i ett tvångsarbetsläger. På mornarna var det alltid så kallt, att vi först måste töa

upp bläcket vid ugnen. På kvällarna åter var det ett evigt hasardspel med det elektriska ljuset. Generatoren gick ständigt sönder, och sen satt vi vid hemgjorda smala talgljus eller små oljebrännare, ty även om det faktiskt fanns några fotogenlampor i lägret, så fanns det inga lampglas. Trots detta kunde naturligtvis vem som helst, och i synnerhet en till fysiskt arbete oduglig människa som jag, prisa sig lycklig att slippa slita ont i det fria i kyla och snöstorm.

Knappt hade det börjat lukta vår, förrän ”såningskampanjen” började. Hela kontoret kommenderades till ”lantbruksförsöksstationen”. Dagar i sträck låg jag på kalla, fuktiga plankor lutad över drivbänkar och stack ner frön. När arbetet var färdigt, var också jag ”färdig”, och först efter fjorton dagars vistelse på sjukhuset kunde jag ta itu med mitt arbete på kontoret igen. Sett ur ekonomisk synpunkt var det absolut inte till någon fördel för sovchosens skötsel att låta sådana som jag utföra kroppsarbete.

Trots detta blev jag på nytt på hösten 1944 kommenderad till skördearbete. Efter slutat dagsarbete på åkern begav vi kontorsarbetare oss till kontoret, ty de allra viktigaste löpande göromålen kunde vi ju inte helt enkelt låta ligga. Sovchosen Kotjmes hade för övrigt hos centralen för hela distriktet Vorkut-Stroj av tvångsarbetslägret begärt att få förstärkningar av arbetsfolk till skörden. Trots den stränga centralisering som lägerledningen väntade sig så mycket av, var det faktiskt så, att varje enskilt litet läger i främsta rummet var hänvisat till sig självt. Typiskt var i det sammanhanget att varje kommandirovka så ofta den kunde skickade på något annat läger sina arbetsodugliga fångar, sina prostituerade, arbetsvägrare och andra mindre behagliga element. Så gjorde också Vorkuta. De nya arbetare som därifrån levererades till Kotjmes ställde till en massa ofog. De stal allt vad de kunde ta med sig, begick inbrott i förråden och i sjukhusköket, krossade nattetid fönstren till kvinnobarackerna och tillägnade sig alla livsmedel. Mötte de en kvinna som kom bärande på en fylld matskål från utlämningsstället, tog de den ur händerna på henne. De hängde omkring bröddutdelningsställena och rånade barackstäderna på brödet som de var på väg till sina baracker med. De skolkade från arbetet och gav sjutton i alla order. Hela Kotjmes råkade i uppståndelse. Vad skulle man göra? Någon fick en lysande idé. De lymlarna måste stängas in bakom lås och bom. Spärra in dem i ”lilla lägret”!

Lägerpolisen uppenbarade sig hos oss och kommenderade: – Alla ska göra sig färdiga med tillhörigheter!

Alltså drog vi ut ur vårt ”lilla läger”, där vi hade varit inspärrade i två och ett halvt år, därför att vi var så farliga. I jämförelse med banditerna från Vorkuta betraktades vi nu som rena oskulder. Vi blev anvisade en bofällig gammal uttjänt barack, så att man kan säga, att vad vi hade vunnit i ”ära” genom åtgärden, det fick vi rikligen böta för med brist på bekvämlighet. I princip var emellertid härmed vår isolering upphävd.

Vad den materiella sidan av vår tillvaro beträffar, så var sommaren 1944 nog den värsta jag stiftade bekantskap med i något läger – inte för att jag personligen fick lida värst, ty jag åtnjöt ju en kontorsarbetares ransoner, men på det hela taget. Sannolikt stod detta i samband med omfattande transportsvårigheter. I varje fall hade vi inte något mjöl, och vi bakade bröd av havre som var avsedd för hästarna. De stackars hästarna fick nöja sig med hö och halvtruttet gräs. Året efter, på sommaren 1945, kom flodvägen majs till Kotjmes. Den majsens hade tydligen legat lagrad länge, den smakade besk. Det härskna majsbrödet tyckte jag var ännu avskyvärdare än det av agnar fulla havrebrödet. Till den katastrofala livsmedelssituationen kom nu på hösten 1944 de försämrade bostadsförhållandena för oss utländska kvinnor. I ”lilla lägret” hade vi kunnat klä av oss innan vi lade oss att sova, men i den barack där vi nu hade hamnat måste vi klä på oss allt vad vi hade, till och med filtstövlarna och mössan med öronlappar. Ofta vaknade vi på morgonen täckta av snö. Väggar och tak

i baracken var ständigt belagda med en isskorpa. Vi stoppade igen håll och sprickor, murade också igen dem med lera, men det hjälpte inte mycket. Redan de första dagarna hade jag fått en svår förkylning och blev alls inte ledsn, när sjukhusläkaren konstaterade att febern var tillräckligt hög för att han skulle kunna förklara mig i behov av sjukhusvård. Sedan fick jag en brits i ”skolan”, dit också under tiden min väninna botanikern hade överflyttats. Undan för undan flyttades också kamraterna över till andra baracker.

Medan jag var sjuk hade en tyska, Ella Fjodorovna Wilhelmi, utfört mina sysslor på planeringsavdelningen. Hon var mycket glad över att åtminstone som vikarie en gång få sitta på kontoret. Till både min och hennes överraskning skulle ändå hennes djärvaste drömmar överträffas. När jag hade blivit frisk igen och lagade mig till att återta min gamla plats, meddelades mig att Frida Geller som under tiden hade stigit till ledare för planeringsavdelningen, hade bestämt sig för att behålla Ella Wilhelmi där hon satt. Men också jag gynnades av turen. I slutet av oktober 1944 fick jag inträda på ekonomiavdelningens kontor, vilket medförde ytterligare den fördelen, att jag inte hade hundra meter att tillryggalägga till min arbetsplats från ”skolan” där jag var inkvarterad.

Ekonomiavdelningen stod under ledning av en fri vid namn Maslov. Förste bokhållaren var likaledes en fri, Michailovitj hette han, en vek, obeslutsam, överdrivet hövlig man. Andre bokhållaren däremot var butter och sluten. Han hette Halle, ett namn som på ryska, eftersom H saknas i det alfabetet, blev Galle, och så såg han också ut. Slutligen fanns på kontoret också klädkammarens två bokhållare: Petropavlov och Krivorutjko. Den sistnämnde, fysiskt ett fullständigt vrak, hade redan tillbringat tretton år i läger, men i motsats till Galle var han trots detta för det mesta vid gott lynne. Visserligen behövde han inte beklaga sig över hunger och brist på mat. Sedan tretton år tillbaka fick han regelbundet de underbaraste matpaket sig tillskickade.

I åtta år hade jag nu varit fullständigt avskuren från världen, men alltsedan jag hade blivit inkvarterad i ”skolan” och fått arbete på ekonomiavdelningen, hade jag äntligen fått möjlighet att då och då lyssna på radio. Ju mera sovjetradion kunde berätta om att röda armén vann segrar, desto mera hoppades vi på att kriget snart skulle vara slut och vi bli frigivna.

Under loppet av 1944 fick jag också äntligen på nytt brev från min son. Han skrev att han på två och ett halvt år inte hade hört något ifrån mig. Till min stora glädje skickade han mig under 1944 och i början av 1945 flera korsband med trycksaker, däribland den då för tiden i Moskva på tyska utgivna tidskriften ”Internationale Literatur”, där Theodor Pliviers utmärkta roman ”Stalingrad” gick som följetong. Innan vi läste den romanen hade vi för resten inte en aning om de historiska tilldragelser, som utgör bakgrunden till detta verk. Det torde vara unikt att människor får kännedom om händelser i deras egen tid i efterhand genom en roman.

År 1944 hade gått till ända, men hade inte medfört det efterlängttade slutet på kriget. I januari 1945 rapporterade radion att röda armén hade vunnit segrar i Östpreussen och Oberschlesien. I mars fick vi veta, att strider stod på endast 55 km avstånd från Berlin och att amerikanska trupper hade stött fram på bajerskt territorium. En morgon hördes plötsligt från rummet intill ljudliga handklappningar. In till oss kom några rusande under hurrarop och skrek:

– Seger, seger, Tyskland kapitulerar utan villkor!

De hade just hört det i radio. Kriget var slut. Den dag som vi hade väntat på sedan den 22 juni 1941 var inne.

Alla fångar som var på utarbete hämtades hem. – Klockan 9 samling på lägertorget, förkunnade lägerpolisen. Natjalniken höll tal. Politruken från NKVD höll tal. Fångarna applåderade som galna. Den 9 maj utropades till helgdag. Djupt upprörda begav vi oss tillbaka till våra baracker. Många grät.

De följande veckorna och månaderna förflöt under växlande rykten. På nytt sammanträdde läkarkommissioner och företog undersökningar av vårt hälsotillstånd. För vilken gång i ordningen jag fick intyg på att jag var helinvald vet jag inte. Än hette det, att invaliderna var de första som skulle försättas i frihet, än att de helt enkelt inte alls skulle bli fria, om de inte hade anhöriga som kunde sörja för dem, utan de skulle överföras till vårdhem. Alltefter de rykten som just var i svang bemödade sig invaliderna än att av läkarkommissionen förklaras för hopplöst arbetsodugliga, än att förklaras friska som nötkärnor.

Hela lägret var ett dårhus. Nya rykten uppstod dagligen. Den ene påstod, att han hade sett hela tåg fulla av redan frisläppta fångar, andra hade hört, att så snart isen hade gått upp skulle en kommission anlända till Kotjmes i en motorracar, åter andra räknade på att ifrågavarande kommission var att vänta redan en av de närmaste dagarna med flygplan. Men ingenting hände.

Från min son fick jag inte längre några brev. Men i stället skrev en studentska i Moskva till mig på hans vägnar. För första gången efter nära nio års fångenskap blev jag en av de lyckliga, som kallades till polisvaktkontoret, där det fanns ett till mig adresserat paket, som vederbörande hade undersökt och sedan stoppat i en påse, och som jag nu fick ta med mig tillbaka till baracken. De följande månaderna – mina sista på sovchos Kotjmes – fick jag tre paket till. Min väninna i Moskva och min sons unga väninna hade gemensamt gjort dem i ordning. Det sista innehöll ett varmt sticktärke, som skulle bli mig till stor nytta den tid som kom.

Sommaren 1945 anlande – längtansfullt väntad av många – Moskvastudentskan Maja Petjenik till Kotjmes. Maja var dotter till Jelisaveta Petjenik, den sjuksyster, som jag hade blivit bekant med redan 1937 i Sjør och sedan hade återsett i Kotjmes. Lisa tillhörde de tursamma som i belöning för goda arbetsprestationer och möjligen också andra prestationer redan på vintern 1943-44 hade blivit frigivna på villkor att som fria anställda arbeta inom lägerdistriktet. Dottern Maja hade redan på sommaren 1944 tillbringat sina ferier från universitetet hos sin mor, och hade då åtagit sig en massa illegala uppdrag – varibland naturligtvis också ett från mig till Volodja. Nu berättade Maja för mig att hon hade träffat Volodja senaste gången i april 1945. Då hade han talat om för henne, att han en av de närmaste dagarna skulle resa utomlands och stanna där en längre tid, kanske för alltid. Jag förstod, Volodja hade blivit skickad utomlands. Hur glad jag än å ena sidan blev över att han hade kunnat lämna Sovjetryssland, så plågade mig nu mera än någonsin tanken att jag måhända aldrig skulle få återse honom.

Slitna mellan hopp och fruktan, tillförsikt och missmod framlevde vi våra dagar. På lägerspråket kallades vi redan sedan år tillbaka för ”de överåriga”, d.v.s. de som sitter inne utöver strafftiden. Skulle vi få ”sitta” kvar i evighet? Otåligt avvaktade vi den tid, då strafftiden utlöpte för de kvinnor, som hade dömts till åtta år, därför att de var gifta med s.k. folkfiender. Tiden var inne. Kvinnorna blev uppropade, och de fick veta, att de skulle frigges ur lägret. På nytt steg vårt mod. Men ifrågavarande gifta kvinnors fall låg helt annorlunda till än vårt. Folkfiendernas fruar hade ju ständigt haft vissa privilegier framför oss, politiska förbryterskor. Av Ella Wilhelmi fick jag veta, att de tyska kolonisterna undantagslöst hade rensats ut ur sina gamla områden inom det europeiska Ryssland. Volgarepubliken fanns sålunda inte längre till som autonomt område. Hennes gamla föräldrar, berättade hon, bodde numera i en by i Omskdistriktet i Sibirien, där de led stor nöd. En vacker dag fick Magda Knapp ett brev från sin dotter, stämplat Bijak i Altai-distriktet, likaledes i Sibirien. Dottern frågade om hon snart kunde vänta sin mor. Hon berättade att för kort tid sedan ett antal frigivna straffångar från läger inom Vorkutaområdet hade anlänt till sina anhöriga i Bijak. Om det nu var i samband med det brevet eller på andra grunder, jag vet det inte så noga, men ett rykte uppstod, att frigivna tyskar inte fick ta vägen någon annanstans än till Sibirien. I anslutning till strafftiden

i läger blev de alltså dessutom deporterade. Men också det ryktet förstummades lika snabbt igen som det hade uppstått.

Månaderna närmast efter krigets slut såg ut att vilja ge mig nådestöten. Nätter i sträck låg jag och vred mig på den hårda britsen. Det var inte bara den marterande ovissheten, om vi inte nu äntligen skulle bli frigivna, som ansatte mig. Även tankarna på vad det skulle bli för ett liv som väntade en i friheten lämnade mig ingen ro. Vart skulle jag bege mig? Vad skulle jag ta mig till dit jag kom? Vad skulle jag leva av? Vem ville ge en ur tvångsarbetsläger frigiven politisk förbryterska, och till på köpet en tyska, någon anställning? Vem ville ta emot en sådan individ i sin våning som hyresgäst i andra hand? Det var groteskt. Här hade man i åratals drömt och längtat efter frigivningsdagen, och när den nu närmade sig vältrade man sig i ångest för den!

För att avleda de plågsamma tankarna fördjupade jag mig mera än någonsin i arbetet. Året 1945 gick mot sitt slut. Årsbokslutets tidpunkt med kontoavräkning och balansuppgörelse närmade sig och vi satt varenda kväll på kontoret till klockan ett på natten. Hos vår förste bokhållare Michail Michailovitj stämde inte slutsumman. Det blev ett minus på 20 000 rubel. Bokföringschefen för sovchos Kotjmes rasade: Naturligtvis just ekonomiavdelningen. Han slängde kontoböckerna på mitt bord.

– Var snäll och leta rätt på felet. Er chef duger inte till det! I morgon bitti måste balansräkningen vara klar!

Jag hade tur, jag hittade felet. Vid månadens slut fick jag ett berömmande omnämnande och en kontant premie på 20 rubel. Hade någonting sådant hänt mig tidigare, så hade jag säkert blivit glad över det. Men nu var mig allting likgiltigt. Efter sitt fiasko skulle vår förste bokhållare avsättas, och Valja K., som sedan några månader tillbaka tjänstgjort som andre bokhållare, blev uppförd på förslag till förste bokhållarens post, medan jag skulle efterträda Valja. Jag var emellertid så slut av nervös spänning, att jag tog min tillflykt till sjukhuset. Sömlöshet, huvudvärk och själslig depression plågade mig till den grad, att jag inte trodde att jag skulle orka arbeta på kontoret mera. Nu kunde det väl inte dröja länge till, tänkte jag. Redan hade tio månader gått efter kapitulationen. Doktorn skrev in mig på en vecka på sjukhuset och ordinerade sysselsättning i det fria. Han skrev ett intyg, att jag borde sättas till vaktjänst.

De få dagarna på sjukhuset hade för resten varit lika plågsamma som tillvaron i baracken. Även där hörde man på hela guds långa dagen ingenting annat än samma prat. Pratet om frigivning. Tyskan Tina Artomova, som på sin tid hade kommit till Kotjmes från Adak tillsammans med mig, kunde inte finna gränser för sitt fantiserande om den förestående friheten.

– Kommer jag bara ut från lägret, så blir det bra med allt, sa hon. Jag ska skaffa mig ett hyggligt levebröd och inte bry mig om annat än att sköta min hälsa.

Jag frågade henne:

– Ni vet alltså redan vad ni vill leva för. Vet ni också vad ni ska kunna leva av? Kanhända att vi någon gång i framtiden kommer att längta tillbaka till brödransonerna och kålsoppa här.

Tina var indignerad och kallade mig en eländig piplisa.

I mitten eller slutet av januari 1946 tillträdde jag sysslan som väkterska. På sommaren arbetade vi i två, på vintern i tre skift. Jag tjänstgjorde alltså ”bara” åtta timmar åt gången. Min personliga otur gjorde att just jag skulle utses att bevaka fotogenförrådet, som låg långt ute på en liten upphöjning i terrängen. Det fanns visserligen där ett litet vaktskjul, som skyddade någon smula mot snöstormen, men mot kylan erbjöd den naturligtvis alls intet skydd. Minuterna i den kalla ensamheten sträckte ut sig till timmar, timmarna till evigheter.

Dagar då det var vindstilla försökte jag ibland springa litet fram och tillbaka, den långa fårskinnspälsen var emellertid alldeles för tung, och utan päls var det vid över 40 graders kyla återigen för kallt att promenera utomhus. Men när snöstormen rasade omkring skjulet och pep in genom springorna, då fanns det bara en enda räddning: att svepa in sig i fårskinnspälsen och göra sig så liten som möjligt.

Hundra gånger varenda natt trodde jag att jag hörde min avlösares räddande fotsteg. Jag hade förlorat all känsla för tidens gång. Och när så äntligen avlösningen kom, då var jag knappt längre i stånd till att gå den långa vägen hem. Där var de kvinnor som skulle ut till det allmänna arbetsuppropet alltid just i färd med att äta frukost. När jag själv hade ätit och var klar att krypa till kojs, då steg kontorsarbetarna upp. Före klockan nio kunde jag sällan somna, och så gott som aldrig fick jag mer än tre timmars sömn. Ofta ångrade jag livligt, att jag hade gett upp kontorsarbetet och störtat mig ut i en nattväktartillvaros onödiga äventyr.

Min granne i britsen över var en tid den späda Lida Krainova, som sedan en längre tid tillbaka hade sysselsättning på barnhemmet som förskolelärarinna. Lida hade tidigare lärt sig engelska språket riktigt bra, men var nu på väg att fullständigt glömma bort det. Hon blev glad över att i mig ha funnit någon som kunde hjälpa henne att friska upp de gamla språkkunskaperna. Så blev vi goda vänner. Lida visste, att jag i hela mitt liv har intresserat mig för dans och koreografi och i nazistriket rent av tidvis arbetat som danserska och när jag nu hade mycken tid ledig på dagarna, men hon just stod inför uppgiften att tillsammans med sina skyddslingar förbereda olika uppträdanden på första maj, vände hon sig till mig och bad att jag skulle instudera några danser med barnen.

På den vägen stiftade jag bekantskap med ledarinnan för barnhemmet, en fri. Jag berättade om mitt nattväktarelände i kyla och snöstorm, varpå hon erbjöd mig att överta nattvakterna på barnhemmet. I mitten av februari tillträdde jag min nya syssla. Lätt var det inte heller här. Två gånger under min tio timmar långa tjänstgöring måste jag ju lyfta vart och ett av sjutton småbarn och sätta det på pjäsen! Men bättre än att hålla vakt över fotogen var det i alla fall. Jag slapp frysa. Men nattarbete var i längden alls ingenting för mig. Jag blev allt uslare och uslare till hälsan.

Därför ansåg jag det bästa vara att ångerfylld vända tillbaka till kontoret. Till detta beslut kände jag mig dessutom föranlåten av ett av de senaste, rätt trovärdiga ryktena, det ryktet nämligen, att de ”överåriga” visserligen skulle bli ”frigivna”, men att ingen av oss ändå skulle få lämna lägret, utan envar tvingas fortsätta på sin plats och arbeta som fri anställd.

Min berättelse om hur jag alltifrån början av år 1946 så ofta fick byta syssla kunde ge anledning till den föreställningen, att vi fångar själva fick välja vad vi ville göra. Detta var alls inte fallet. Det fanns bara möjligheten att med läkarens, ”uppfostrarens” eller arbetsfördelningschefens hjälp i viss mån få ett önskemål i avseende på sysselsättning förverkligat – åtminstone för sådana som av läkarkommissionen hade förklarats vara helinvalider. Och naturligtvis egentligen endast när man var en gammal erfaren lägerlodare, som på ett eller annat vis hade skaffat sig ”tumme” med de överordnade. ”Uppfostraren” Mogilevtjik, som alltid hade behandlat mig med särskild välvilja, hade ledsamt nog lämnat Kotjmes på sommaren 1945. Jag försökte mig på en direkt hänvändelse till ekonomiavdelningen. – Jaså?! Har ni äntligen kommit på bättre tankar? sa avdelningschefen Maslov. Jaha, det var rätt. Jag tänker de par dagarna som är kvar till första april ska räcka till för att ni ska hinna låta Valentina Alexandrovna inviga er i produktionsrapportskrivningens hemligheter. Jag skulle gärna vilja, att K. och ni intog era nya arbetsplatser redan från och med första april.

Valja K. överlämnade sin dittillsvarande syssla åt mig, förklarade allt för mig och hjälpte mig de första två dagarna. Tredje dagen skrev jag redan på egen hand ut tabeller och rapporter. Det verkade som om jag hade arbetat mig in i en levnadsställning.

Två dagar efter blev det emellertid ett brått slut på min ännu inte påbörjade karriär, och det beredde mig inte ens någon smärta att så skedde ... Den 29 mars 1946 spreds under förmiddagens lopp en sensationell uppgift som en löpeld över hela Kotjmes: det hade kommit en kommission från Vorkuta med flygplan. De ”överåriga” skulle frigges ur lägret!

Det låter sig inte med ord beskrivas, vilket intryck den nyheten gjorde på de människor, som hade varit fångar sedan år 1936 och fått stanna kvar i tvångsarbetslägret fyra och ett halvt eller fyra och tre fjärdedels år utöver strafftiden. Bud skickades ut för att delge arbetarna utanför lägerområdet den glada nyheten. De slängde yxor, spadar och skyfflar ifrån sig och strömmade in i lägret. De släpptes igenom utan att hindras. Hela kommandirovkan hade gripits av ett glädjerus.

Snart var det hela något så när klart: De ”överåriga” ska förklaras för fria sovjetmedborgare. Alla som har läkarintyg på invaliditet får rätt att lämna polarområdet och slå sig ner någonstans i någon liten stad eller by. Alla andra måste som ”fria” stanna kvar inom lägerdistriktet. För icke-invalidernas del var därmed saken avgjord, men för invaliderna började nu först problemen torna upp sig. Hela Leningrad- och Moskva-områdena var spärrade för frigivna, vidare fick ingen slå sig ner i distrikts- och räjonhuvudstäder, i gräns- och hamnstäder och i de viktigaste industricentra, hette det – endast i orter som låg minst hundra kilometer från förbjudna städer. Nu blev det tid för mig att fatta ett beslut.

– Vill ni då verkligen ge er av? Så alldeles ensam som ni är, utan anhöriga?

– Vad, tänker ni helt enkelt ge er i väg till någon främmande ort? Det går väl inte för sig!

Dessa och liknande bekymrade ord varnade mig från alla håll. Men jag svarade:

– I åratal har jag klagat över att ha blivit släpad hit. Ska jag då nu frivilligt stanna kvar! Jag ger mig av!

Vad jag önskade var naturligtvis att få hamna på så kort avstånd som möjligt från Moskva. Då hela Moskva-distriktet var förklarat tabu kom alltså endast det näst intill liggande i fråga.

– Vad är det för ett distrikt som i söder gränsar närmast till Moskva-distriktet? frågade jag. Nordliga latituder har jag fått nog av så länge jag lever.

– Men då ska ni bege er till Tula-distriktet, till min hembygd, föreslog Valja K. Där finns en liten trevlig stad, den heter Alexin. Även gamla Fedotova från vårt logement, jurist och förutvarande advokat, rådde mig att välja Alexin, när hon fick höra vad Valja sa:

– Jag är hemma i Kaluga och känner mycket väl till Alexin, sa hon. Det är som skapt för er. Landskapet omkring är förtjusande och det finns ett stort antal vilohem där, mycket besökta av folk från Moskva. På somrarna kommer man mycket bekvämt till Alexin från Moskva.

– Några industrier finns det väl inte där? frågade jag. Men hur är det med högre undervisningsanstalter?

Valja svarade:

– Där finns ett mycket stort kemiskt kombinat. Tänker ni slå er fram på att ge språklektioner, kommer ni säkert att få elever bland ingenjörerna.

– Nå, då så! Jag reser till Alexin! sa jag.

Deporterad till Sibirien

Utskriven från lägret

Mycket snabbt utfärdades en sträng förordning, att alla fångar utan undantag skulle som vanligt utträtta de sysslor de var ålagda, försummelse skulle betraktas som arbetsvägran och bestraffas som sådan. Den 30 mars 1946 visade sovchos Kotjmes åter sin vanliga uppsyn. Men inne hos den från Vorkuta utskickade utomordentliga kommissionen arbetades också. Där fattades inom lyckta dörrar beslut om människoöden.

Bland oss fångar började en intensiv gissningstävlan efter vilka principer de ”överåriga” egentligen kallades inför kommissionen. Det var tydligen varken efter namnens alfabetiska ordning eller tidpunkten och platsen för häktning, och det var tydligen lika litet med ledning av de olika lagparagrafer efter vilka domarna fällts eller efter fångarnas hälsotillstånd eller nationalitet. Vi kunde inte fundera ut efter vilken norm kommissionen kallade in oss till förhör. Men just bristen på princip eller regel gjorde att vi på nytt greps av tvivel och misstro. Vi frågade, om verkligen alla ”överåriga” skulle bli frigivna? Jag frågade: Ska jag ens själv komma med på listan? Klockan fem på eftermiddagen den 31 mars kallades jag inför kommissionen.

– Var så god och tag plats, kamrat!

Han kallar mig kamrat, alltså är jag inte längre någon fånge, tänkte jag. Sedan följde den vanliga leken med frågor och svar, som vi hade övat oss i under nio och ett halvt år och som gick som ett urverk. På detta följde det officiella meddelandet att jag var försatt på fri fot. Varpå tjänstemannen fortfor:

– Framför mig har jag här en resolution avlåten av läkarkommissionen, i enlighet med vilken ni inte bör tillåtas stanna någon längre tid i polarklimat. Har ni ännu bestämt er för, var ni tänker slå er ner?

– Ja, jag skulle vilja bege mig till Alexin, sa jag.

– Alexin ... Alexin ...?

– Alexin ligger vid järnvägslinjen mellan Kaluga och Tula, i Tuladistriktet, sa jag.

– Aha! sa han. Då ska vi strax hitta det. Han slog i en bok, tydligen en instruktionsbok med listor över tillåtna samhällen. – Här har vi det! Det stämmer! utbrast han. Och i Alexin har ni era anhöriga?

– Nej, kamrat kommissarie, några anhöriga har jag varken där eller någon annanstans i Sovjetunionen. Jag är tyska och kom hit som politisk emigrant.

– Men kanske ni har vänner där? I Alexin?

– Nej, det har jag inte. Men för resten, om det skulle vara hinder i vägen för att jag ...

– Nej, nej, absolut inte. Jag var bara intresserad av att få veta, varför ni ville just...

– Jo, det kan jag mycket lätt förklara, sa jag. Och jag talade uppriktigt om för honom vilka orsaker som låg bakom valet av Alexin, utan att naturligtvis nämna Valja K:s och Fedotovas namn.

– Aha, jasanya på så sätt? sa han. Jaha, då skriver vi Alexin. Och han började fylla i formulär. Då sa jag på nytt:

– Jag skulle gärna vilja be om ännu en upplysning, kamrat kommissarie, för jag vill försöka undvika att bryta emot någon bestämmelse ...

– Jaha, var så god ...

– Jag måste byta tåg i Moskva och kanske vänta ganska länge. Har jag då tillåtelse att lämna järnvägsstationen eller rentav övernatta hos en väninna?

– Naturligtvis är det tillåtet. Den här frigivningssedeln, den blir tills vidare ert pass, och så har ni järnvägsbiljetten som gäller till Alexin. Ni kan utan vidare stanna två dygn hos er väninna. Bara en sak får ni inte glömma. Något uppehållstillstånd för Moskva får ni inte, och ni riskerar straff, om ni uppehåller er längre än två, tre dygn där. Brott mot den bestämmelsen har redan ådragit många en förnyad vistelse i läger.

Nu är då allt klart, tänkte jag.

– Ett ögonblick bara, sade NKVD-mannen. När ni kommer ut härifrån, får ni aldrig för någon berätta någonting om lägret, vare sig dess geografiska läge, antalet fångar i de olika lägren, där ni har varit, eller om regimen eller det arbete som bedrivs där, överhuvudtaget ingenting får ni berätta, förstår ni det? Här är den förklaring, i vilken ni lovar detta. Den omfattar jämväl ert frivilliga intygande, att ni inte känner er ”kränkt” av att ni blev häktad, och att ni inte har funnit någonting att beklaga er över under den tid ni har avtjänat ert straff. Läs noga igenom vad som står där och skriv sedan ert namn inunder!

På den tryckta förbindelsen var under hot om höga frihetsstraff just det förbud formulerat som NKVD-mannen muntligen hade delgett mig, jämte en förklaring att jag avstod ifrån alla skadeståndsanspråk. Utan att tveka skrev jag under förbindelsen. Jag kände till flera fall, då personer hade ådragit sig ett förnyat fängelsestraff för att de brutit detta avtvingna löfte. Men om jag hade skrivit under, så betydde detta ingenting annat för min del än att jag måste vara försiktig...

Den 2 april flög NKVD-kommissionen sin väg igen. Nu först kom det i dagen, att ändå inte alla ”överåriga” hade blivit försatta på fri fot. Omkring femton stycken hade inte kommit med på listan, bland dem bokhållaren Halle, som redan en gång – i juni 1941 – hade blivit frigiven, men vid krigsutbrottet hade förts tillbaka till lägret. Av vilken orsak dessa femton personer inte hade frigivits, om de skulle underkastas ett nytt rättegångsförfarande, det hade ingen aning om. När man såg dem som ”inte hade kommit med” fullständigt nedbrutna släpa sig till sina sysslor, blygdes man nästan över att själv ha ”kommit med”.

I mer än åtta år hade mina torftiga ägodelar fått plats i en resväska eller säck. Under loppet av det sista året hade de emellertid växt betydligt, och eftersom jag inte visste vad jag kunde råka ut för, ville jag inte ta risken att lämna kvar något vidare. Men böckerna och trycksakerna måste jag avstå ifrån. Ävenledes skänkte jag bort mitt tvättfat och en del av mina ätgrejour och en smula annat. Ändå omfattade mitt bagage tre hela kolli.

På kontoret skulle vi få ut våra obligationer och de värdesaker vi hade deponerade där. Jag fick tillbaka mitt lilla armbandsur av guld, som de nio och ett halvt år tidigare hade tagit ifrån mig i Butyrkifängelset i Moskva. Klockan hade visserligen slutat att gå, men ändå blev jag glad för den. De obligationer jag fick ut motsvarade inte mera än trettio rubel. Vart hade de femtio rubel som jag under moralisk press från Mogilevtjiks sida hade betalat in på vintern 1944-45 till obligationer tagit vägen? De fanns inte bokförda någonstans. Konstigt, skulle Mogilevtjik ...? För mig var femtio rubel mycket pengar. Men jag ville inte bråka. Skulle kanske en frigiven vilja dröja kvar i lägret bara för att få utrett vart hennes bortsvindlade femtio rubel hade tagit vägen?

Den 8 april 1946 var vår avresedag. Till närmaste järnvägsstation – Inta – var det tre dagsresor. Tillsammans med oss skulle en transport frigivna avgå, som emellertid inte var riktigt frigivna, utan först i fångtransport måste till Vorkuta för att fullt reglementsensligt få

friheten tillbaka. Lågrrets medicinska avdelning hade satt upp en lista på dem som enligt läkarnas åsikt inte tålde att tillryggalägga vägen till järnvägsstationen till fots. På den listan stod också mitt namn.

Redan klockan fem på morgonen stod vi förväntansfullt klara med vårt pick och pack.

– Sätt i gång! Med era tillhörigheter! Marsch! Var det nu manne sista gången jag hörde det barska kommandot? Det var ett relativt mildt vinterväder. Termometern visade bara omkring 20 grader under noll. För en dagsranson bröd hade jag engagerat en karl att bära mitt bagage. Han var städare i en av mansbarackerna, en förutvarande pop. Vakten vid lägeringången tillät dock inte att han följde med ända fram till bagagesläden, detta fastän städare och städerskor alltid hade tillåtelse att passera lägerporten. Det var ju därför jag hade valt ut just den här mannen. Han gjorde korstecknet över mitt bagage och över mig och tillönskade mig den högstes välsignelse. Men vad hade jag för nytta av den, där jag stod och behövde ett stadsbud? Strax utanför lägeringången skulle vårt bagage undersökas. Vi hade inte anat att vi ännu en gång skulle bli underkastade den proceduren. Varför hade de inte stökat undan sådant i barackerna? Där låg nu allt vårt bagage i snön, och vi blev tvungna att i kylan knyta upp alla rep och snören och låsa upp alla lås. Så fort någon var färdig sprang han med sitt bagage till häststallet, där bagageslädarna väntade. Redan här i Kotjmes började nu för min del det ”bagagedrama”, som sju veckor framåt skulle hålla mig i ständig spänning. Jag stod där hjälplös, ty ensam kunde jag inte bära mina kollin. Knappt hade jag släpat dem några steg, förrän jag måste lägga dem ifrån mig igen. Till slut kom Sonja Fegelman till min undsättning. Hon var för resten redan sedan ett och ett halvt år tillbaka frigiven. Till följd av kroppsansträngningen hade jag emellertid redan på nytt förlorat förmågan att hålla urinen, och jag tänkte med skräck på vad som ännu kunde följa.

På samlingsplatsen rådde ett helvetiskt kaos. Inga slädar fanns framkörda åt oss invalider. De skjutsar som skulle forsla bagaget räckte inte till.

– De som inte kan gå till fots, får stanna kvar, hördes ledaren för transporten ropa med sin grova röst. Redan satte sig den oordnade hopen av omkring etthundrafemtio personer på marsch. Vi marscherade genom den mjuka nyfallna snön, men jag hade redan från början svårt för att följa med. Då sikten var mycket dålig, fick man akta sig för att bli efter. Ju mera jag måste anstränga mig att hålla jämna steg med de övriga, desto otäckare blev verkningarna härav på min organism: ofrivillig avgång av urin och avföring ledsagade mina ansträngningar. Exkrementen frös naturligtvis och jag rev mig alldeles sårig. I timmar släpade vi våra blytungna fötter genom den djupa snön. Äntligen skymtade långt borta den första hållplatsen. Medan de andra strömmade in i stugorna, skyndade jag först avsides i skydd av några buskar för att tvätta mig och göra mig litet i ordning.

När jag steg in i första bästa stuga möttes jag av oväsendet från en häftig ordväxling. En stor transport frigivna från Adak rastade likaledes här och skulle bryta upp igen inom en halvtimme. Dessa frigivna hade anlänt hit dagen förut och hade övernattat här. Ledaren för vår transport bestämde nu, till alla deras harm som var svaga och hade svårt att gå, att vi skulle fortsätta tillsammans med transporten från Adak. Detta betydde att vi skulle tillryggalägga ytterligare 25 kilometer den dagen. Trots de mångas protester drev han sin vilja igenom.

Att jag förmådde uthärda den marschen är ännu den dag som är en gåta för mig. En jämförelse med skräckmarschen de 45 kilometerna från Adak till Kotjmes i mars 1942 låg nära till hands, och ändå var det någonting helt annat. Den gången drevs vi framåt av tungt beväpnade eskortsoldater. Valet mellan att bli skjuten eller att fortsätta framåt pressade ur oss våra yttersta krafter. På marschen mot Inta fanns inte längre någon stram organisation.

Fortsätt att gå, om du kan, eller bli liggande, var parollen. Men skulle det inte vara vanvett att nu, efter nio och ett halvt års fångenskap, falla ihop! Jag ville leva.

När skymningen började sänka sig över snövidden kom ett tätt snöfall och det blev hastigt alldeles mörkt. Envar strävade framåt på egen hand så gott han kunde. Ingen brydde sig om någon annan än sig själv. Detta var alltså de första följderna av den återvunna välsignade friheten. Ofta blev jag rädd att jag hade tappat bort kursen. Men så hörde jag då och då röster och rop framför mig, och jag lugnades också av att höra människor tala och ropa långt bakom mig. Alltså hade jag inte blivit efter. Allt större ansträngning kostade det att lyfta fötterna ur snödrivorna. Jag snubblade över rötter och trädgrenar och föll omkull. Det dröjde länge, och varje gång allt längre, innan jag på nytt hade fått krafter att stiga upp igen. Detta snubblande och fallande och mödosamma uppstigande pågick kilometervis. Till slut måste jag stödja mig på händerna när jag reste mig upp, benmuskulerna hade blivit alldeles stela. Och nu när handskarna blev våta av snön, frös också händerna till is.

Mitt jag liksom klövs i två hälfter. Ena hälften apatisk, alltför utmattad för att orka vara medveten om sig själv, den andra laddad med energi och fast besluten att forsla den stackars viljelösa kroppen fram till målet. Nu låg tundran bakom oss, den upprädda nyodlingsterrängen blandades med dvärgskog, och plötsligt kände jag med de blytungna fötterna någonting som liknade en väg, där jag gick. Vid vägsidan låg travar av ved. Och där såg jag på en vedtrave en människa. Det var gamle Krivorutjko. Jag fick nytt liv. – Ivan Matvejevitj, ropade jag, bli inte sittande där. Somnar ni där, så fryser ni ihjäl. – Jag orkar inte mera, svarade han resignerat. – Ser ni inte vägen, vedtraven, då kan det inte vara långt kvar.

Jag gav inte upp. Till slut stapplade vi tillsammans vidare framåt den mörka vägen. Det var faktiskt en väg, ingen inbillning, det var verkligen vägen in i byn. En stuga dök upp på andra sidan en hög snödriva. Vi arbetade oss igenom snön. Vi var framme.

En kvinna började skrika:

– Jag inte ta emot någon. Här ingen man hemma.

En syrjänska. Krivorutjko sköt henne varsamt åt sidan och drog mig med sig in i stugan. Syrjänskan fortfor att gasta:

– Bysovjeten har sagt jag inte behöva...

– Ja, ja, avbröt henne Krivorutjko, fler än oss behöver du inte heller ta emot. Men vi stannar allt.

– Jag gå arbete. Ingen vara här, bara barnet...

– Bra, det kan du tala om för oss i morgon. Och som med sina sista krafter öppnade Ivan Matvejevitj sin lilla resväska och ställde fram på bordet socker, en burk köttkonserver, nudlar, kondenserad mjölk och bröd.

Kvinnan spärrade upp ögonen.

– Ser du, ser du, sa Ivan, vi kommer nog överens. Och om du i morgon inte vill gå på arbete, därför att du har oss här, så betalar vi dig vad du skulle ha tjänat...

– Ja visst, instämde nu jag, naturligtvis ska vi betala dig för att vi får sova här. Och jag lade en tiorubelsedel på bordet. Kvinnan blev som förvandlad. Hon stoppade ved i ugnen, hällde vatten till uppvärmning i tjugun, ur renhudsfallarna kom den lilla flickungen framkrypande och stirrade på oss med öppen mun. Nu först lugnade jag mig. Vi hade fått tak över huvudet. Den spöklika vandringen var till ända.

Så bekvämt som vi hade tänkt inrätta det åt oss blev det inte. Två män och tre kvinnor trängde sig efter oss in i stugan. Jag gick ut på gården, gjorde mig snygg och tvättade mina sår med ren snö. De brände som eld. I transporten från Adak var en sjuksyster med. Nästa morgon gick hon från stuga till stuga för att sköta om alla som hon hade vård om. Fastän jag inte hörde till dem, såg hon också till mig. Hon blev förfärad. Insidan på bägge låren var ett enda sår ända ner till knäna.

Sjuksystemen instämde med mig, att jag inte kunde följa med transporten längre till fots. Knappt hade hon lämnat oss, förrän redan kommandot hördes:

– Alla färdiga, med sina tillhörigheter!

Jag lydde inte ordern. Även Krivorutjko och Tina Artjomova, som också hade övernattat i samma stuga som vi, vägrade bryta upp. Transportens ledare och två NKVD-soldater kom dit. De rasade, svor och hotade. Vi vidhöll vår vägran.

Vi hänvisade till att en god del av skulden för eländet vilade på transportledaren. Han borde inte ha övertagit ledningen av transporten, när han såg att de utlovade slädarna inte fanns tillstädes. Nu fick han själv ordna så att vi kom fram till järnvägsstationen. NKVD-soldaterna prövade på sina vanliga metoder att skrämja oss. Men deras okvädinsord rörde oss inte. Soldaterna hade ingenting med oss att göra. De skulle bara föra de andra till Vorkuta, de ännu inte frigivna fångarna.

Transporten gav sig av, och kvar stannade inalles fem personer, nämligen Krivorutjko och fyra kvinnor: Tina Artjomova, Lisa Rybakova, Margarita Romani och jag. Medan vi andra fyra gjorde vad vi kunde för att driva upp slädar i byn, vilket för resten visade sig fåfängt, brydde sig fru Romani, en förutvarande ungersk emigrant, inte om någonting. Den planerade fortsatta färden till Inta skulle vi själva få betala, men hon förklarade, att hon inte ämnade betala en kopek. Lägerledningen var förpliktad att se till att hon kom till Kosjva, och därmed basta.

Hon skrattade rentav ut oss.

– Varför står ni i så där och hetsar upp er? sa hon. De kommer nog och hämtar oss. Det är ju de som har ansvaret för oss, sa hon orubbligt lugn.

På tredje dagen inträffade en stark omsvängning i temperaturen. Termometern visade inte mer än åtta graders kyla, och nu kände vi oss mycket bättre. Men ändå avvisade vi energiskt tanken på att till fots bege oss vidare till Inta. Den ofrivilliga vistelsen i byn hade emellertid haft obehagliga följder. Vi var alldeles nerlusade. Vår värdinna, hennes lilla dotter, de täcken hon gav oss, allt vimlade av löss.

Äntligen på morgonen den fjärde dagen kom slädar till byn. Det var ”våra” slädar med ”våra” slädkuskar från Kotjmes. De hade varit i Inta och hämtat bensin och fotogen i stora behållare. Vi betraktade det som självfallet, att de först skulle forsla oss till järnvägsstationen. Säkerligen hade de också fått tillsägelse om det. Men nu räknade de på att kunna göra en affär och förnekade detta. Vi rådgjorde sinsemellan fram och tillbaka. Till sist gav vi Krivorutjko i uppdrag att inleda förhandlingar med slädkuskarnas förman.

– Femtio rubel per person, om ni vill att vi ska skjutsa er till Inta, blev beskedet.

De här slädkuskarna var kriminella fångar, liksom för övrigt vår transportledare. Vad skulle vi göra? Vi betalade sextiotvå rubel femtio kopek var, utom fru Romani. Hon vägrade att komma ut med sina femtio rubel.

Hur annorlunda tedde sig inte världen när man susade fram i släde! Vägen gick genom små skogar, över kullar och fält, och så genom samhället Inta fram till stationen. En härlig färd!

Vår transportledare tog emot oss med ovet. Det var på högsta tiden att vi infann oss. De ännu inte frigivna fångarna från Vorkuta hade redan lämnat Inta. Snart kom tåget och vi fick stuva in oss i godsvagnar.

Resan från Inta till Kosjva, som varade två nätter och två dagar och under vilken vårt tåg stannade otaliga gånger, kommer jag inte att glömma i hela mitt liv. Jag darrade av köld och skulle redan på den grund inte ha kunnat sova. Då det var mycket trångt om utrymmet kunde man inte lägga sig ner, utan fick halvsovande gunga hit och dit på det ostadiga bagaget. Att frysa och inte få sova är redan det tillräckligt plågsamt. Nu tillkom dessutom att man inte kunde uträtta sina behov. För det ändamålet skulle man ha måst lämna vagnen. Men det var en riskabel sak, eftersom man aldrig visste hur länge tåget höll, och dessutom krävdes det styrka och skicklighet för att klättra tillbaka upp igen. Till slut åkte vi över floden Petjora och var framme.

Tåget stannade på en godsbangård. Men nu visade det sig att vi ännu hade fyra och en halv kilometer kvar att gå till fots, innan vi kom till lägret. I Inta hade jag engagerat en bärare, som bar mina tre kollin de få stegen från väntsalen till godsvagnen. För detta hade jag inte bara gett honom den utlovade kvantiteten bröd utan också utfodrat honom medan han bar, så att säga i förskott för framtida tjänster. Men när vi hade kommit fram till Kosjva, gav han sig av med en annan kvinnas tillhörigheter, sedan han ropat till mig över axeln att han skulle komma tillbaka senare. Naturligtvis kom han inte, och jag blev utsatt för NKVD-soldaternas oförskämdheter där jag stod. Till slut lyckades jag få tag på en annan man som hjälpte mig, dock mot oförskämda krav på vederlag. Skulle det fortsätta på samma sätt? Det var vad jag undrade.

I Kosjva blev vi anvisade en barack, där vi skulle bo tillsammans med männen. Detta var återigen mycket illa, ty vi var alldeles nerlusade och skulle gärna ha velat klä av oss generat.

Kosjva gjorde på mig ett mycket starkare intryck av förkommenhet än något läger som jag dittills hade stiftat bekantskap med. Samtliga stugor och baracker var fallfärdiga med sneda och vinda tak. I hela lägret fanns bara ett enda avträde, och det var ständigt nedsmutsat på det mest förfärliga vis. Dessutom fattades flera bräder i bakre väggen, och dörren hängde till hälften lössliten på sina gångjärn. Det talades om att vi först efter första maj-festligheterna skulle få fortsätta resan. Varför? Ja, det visste ingen.

Redan första dagen kom Ivan Pimenovitj Mogilevtjik, förre ”uppfostraren” i Kotjmes, till oss och erbjöd sina tjänster. Jag bad honom hjälpa mig till att få underkläder tvättade. Faktiskt blev de tvättade och till och med strukna. Vi fick också möjlighet att bada, men ändå blev vi inte av med våra löss.

Så levde vi tolv dagar i Kosjva.

– Varför ska de hålla oss kvar här så länge?! frågade vi varandra.

På nytt kom över oss den för en fånge så välkända förnimmelsen av egen vanmakt och osäkerhet. Vad skulle ske med oss? Skulle samma saker upprepas som i juni 1941? Men då hade ju krigsutbrottet gett vederbörande en motivering att på nytt häkta oss. Nu i slutet av april 1946 fanns det inte den ringaste anledning att på nytt låta inspärta nyss frigivna, föreföll det mig. Då verkade de rykten mera trovärdiga, som gick ut på, att järnvägslinjerna på grund av frigivning av tusenden och åter tusenden tvångsarbetsfångar hade blivit till den grad överbelastade, att vår transport skulle få vänta två, tre veckor, innan den kom vidare.

I Kosjva skulle alla de frigivna själva få ta hand om sina papper. Sedan fick envar se till att komma i väg så gott det gick. Redan hade ett flertal olyckor inträffat i trängseln, uppgavs det. Kvinnor och ålderstigna personer hade fallit omkull och skadats. Massan av hänsynslöst

påträngande hade helt enkelt vältrat fram över de omkullfallna. Flera stycken hade trampats ihjäl. Tanken på detta slagsmål för att komma i besittning av en plats i tåget skrämde mig. Jag avtalade med en man från Adak, som jag hade hört också skulle resa över Moskva, att han skulle hjälpa mig. Självt hade han inte ett dugg bagage. Han lovade att bära två av mina tre kollin.

För att vara säker på hans hjälp gav jag honom mer än halva min dagsranson av bröd och hälften av de övriga livsmedel som utdelades i lägret. Nu tyckte jag att jag med större ro kunde avvakta händelsernas vidare utveckling.

En överraskning i Kosjva

På förmiddagen den 29 april kom en biträdande lägerpolis klivande in i vår barack och läste från ett papper upp följande sex namn: Artjomova, Germann (Hermann), Jochim, Korn, Leongard (Leonhard), Schengolz (Schönholz). Dessa sex personer ska omedelbart inställa sig i arbetsfördelningscentralen, sa han och avlägsnade sig.

Inne på arbetsfördelningscentralen betraktade den tjänsthavande natjalniken oss med misstroagna blickar. Han vände sig till Hermann och sa:

– Germann, ni har uppgivit, att ni vill resa till er familj i Kalmanka i Altai-distriktet. Stämmer det?

– Ah! Ah! utlät sig gamle Hermann. Han var stendöv och hade inte uppfattat ett ord.

– Om ni vill resa till er familj! upprepade natjalniken skrikande. Vänligt småleende svarade Hermann:

– Min hustru och mina två döttrar.

Natjalniken vrålade:

– Jag frågar om ni vill resa till dem! Till Kalmanka!

– Hur sa? undrade gamle Hermann. Jag har kanske inte fattat riktigt. Jag hör lite illa.

Till slut lyckades det för gamle Hermann under förmedling av Valentin Jochim att fatta, att hans familj, som han ville återförenas med, hade blivit deporterad från Tyska Volgarepubliken vid Don till Altai-distriktet i Sibirien, och att han alltså nu måste bege sig till Sibirien, om han ville träffa de sina.

– Jaha, sa natjalniken. Och ni Schengolz?

Schönholz svarade:

– Jag är från Tyska Volgarepubliken. Min familj har blivit tvångs-förflyttad till Omsk-distriktet. Och dit vill jag resa.

– Bra. Med er två är alltså saken klar. Men ni fyra, tillfogade han med höjd röst och såg på oss andra. Ni får inte resa till de ställen, dit ni har förklarat att ni vill resa. Tyskar får slå sig ner endast i Sibirien, antingen i Omsk-distriktet eller i Altai.

– Är det där en ny förordning? frågade jag i skarp ton. Sedan när gäller den?

– Hur sa? Vad? Sedan när den förordningen...? Ni har kanske inte reda på vem det är ni talar med!

– Jag talar med natjalniken på arbetsfördelningscentralen i Kosjva, svarade jag oberörd. I egenskap av fri sovjetmedborgare – ty jag är lagligen försatt på fri fot – anhåller jag att ni visar mig den där förordningen, om den existerar.

– Vad är det för fräckheter ni tillåter er! Vad ska det här betyda? röt natjalniken.

– Det ska inte betyda annat än att jag här vill reda upp ett eventuellt missförstånd. Den 31 mars 1946 blev jag frigiven ur lägret och fick då staden Alexin anvisad som min framtida vistelseort. Detta står också på min frigivningsedel. Den är undertecknad och stämplad av kommissionen.

– Vad var det för en kommission! En eller annan kontorspojke har av misstag skrivit det där, och nu vill ni åberopa er på det. Just en skön ordning, yttrade natjalniken hånfyllt.

– Kontorspojke, säger ni. Intressant, att ni titulerar medlemmar av NKVD:s frigivningskommission oansvariga kontorspojkar.

– Tig ni! Jag är själv representant för NKVD. Om jag får höra ett enda fräckt ord till från er, så låter jag häkta er! skrek natjalniken och dängde näven i bordet.

Då lade sig den fräckt gemytligt flinande Jochim i samtalet.

– Låt oss nu inte förivra oss, sa han. Vad är det egentligen ni vill den här kvinnan, kamrat natjalnik?

Natjalniken vände sig nu till den nye motståndare som talade i så försonlig ton.

– Inte bara den här kvinnan, utan er alla ... Ni ska alla till Sibirien, förklarade han med höjd röst.

Jag skrek:

– Jag reser inte till Sibirien ...

– Ni ska resa till Sibirien!

– Hade jag vetat att tyskarna blev frigivna bara för att deporteras till Sibirien, så skulle jag ha stannat i Kotjmes!

– Den saken går inte att ändra nu längre. När ni nu har hunnit så långt som hit måste ni fortsätta till Sibirien.

– Jag begär att bli skickad tillbaka till Kotjmes. Antingen till Kotjmes eller till Vorkuta.

– Det har jag ingen rätt att låta er få. Vi har fått oss anvisat att skicka alla tyskar härifrån till Sibirien.

Jag skrek, att detta var oerhört.

– Ni har ingen rätt till det, säger ni! Ingen rätt att handla efter lagen? Ni är helt enkelt förpliktad att transportera mig tillbaka till Vorkuta, om jag vägrar att olagligen låta mig bli skickad till Sibirien. Natjalnikens tålmod var slut. Han vinkade till en NKVD-soldat som högg tag i armen på mig och knuffade mig undan.

– Antingen skriver ni under, eller också låter jag häkta er allihop! ropade natjalniken. Han gick in i nästa rum och slog dörren hårt igen efter sig.

Vi hade inte varit mer än en halvtimme i baracken, när Mogilevtjik förstulet vinkade ut mig.

– Ni hade bråk, va? skrattade han. Jag berättade alltihop för honom.

– Om det nu är så, att jag verkligen inte får resa till Alexin, tycker ni inte då, Ivan Pimenovitj, att det vore klokast att jag vidhåller min begäran att bli transporterad tillbaka? frågade jag.

– Till Kotjmes? undrade han. Då vore det väl bättre med Vorkuta. Men tänk efter, så besvärligt. Ni kanske måste resa ensam. Tror ni ni kan det?

Han fortfor:

– Någon genomresa över Moskva, som ni önskade så ivrigt, blir det ju nu i vilket fall som helst ingenting av. Ni har bara att välja mellan Vorkuta och Västsibirien. Vad beträffar klimatet så är nog Altai att föredra framför polarområdet. Om ni är klok så gör ni inte någon prestigefråga av saken, Susanne Jevgenjevna, det skulle kunna sluta illa ...

När jag kom tillbaka in i baracken, träffade jag Tina, som redan var på bästa humör igen. Hon hade under tiden fiskat rätt på någon som hade berättat för henne att Altai-området var det vackraste och mest fruktbara i hela Sibirien.

– Tänk dej bara, pladdrade hon på, där har dom sockermeloner så stora som barnhuvun .. .

– Du är själv ett barnhuvud, sa jag. Vem vet var den uppgiften kommer ifrån. Jag tror inte på någonting som jag inte har sett med mina egna ögon.

Tina var förnärmad. På eftermiddagen kallades vi på nytt till natjalniken i arbetsfördelningscentralen. Eftersom vi inte kände till några samhällen i Altai, föreslog Jochim att vi alla ”frivilligt” skulle göra sällskap med gamle Hermann. Och vi undertecknade våra frigivningspapper, där den gamla bestämmelseorten var överstruken och det i stället stod Kalmanka.

De två högtidsdagarna i början av maj använde jag till att skriva brev. Jag skrev till Ella Wilhelmi och berättade om den besvikelse jag hade fått uppleva i Kosjva och bad henne varsko alla tyskar i Kotjmes, så att ingen skulle vara lika oförberedd som vi. Detsamma skrev jag till min väninna den kvinnliga botanikern, som sedan hösten 1945 vistades i Vorkuta och i september 1946 skulle ha avtjänat sin strafftid. Sedan skrev jag till Moskva. Ännu tre veckor tidigare hade jag brevlades meddelat en kort plan för återseendet och mitt uppehåll i Moskva. Och nu ...

De breven var för övrigt alls inte avsedda att skickas med allmänna posten. Jag skrev därför utan ringaste förbehåll precis vad jag tyckte. Jag ville begagna tillfället att skicka ett ocensurerat brev också till min son. Jag visste inte då att han befann sig i Tyskland. Allt vad jag visste var att mina vänner skulle skaffa fram brevet och lämna det till honom vid ett eller annat tillfälle.

När Krivorutjko fick höra, att jag inte skulle få göra resan över Moskva, erbjöd han sig att söka upp min väninna. Det blev alltså till honom jag anförtrodde mina brev. För resten kan jag här så gott först som sist tala om, att de breven, som var så viktiga för mig och andra, aldrig kom sina adressater till handa. Krivorutjko var dödssjuk när han kom fram till Moskva och han dog samma dag han återförenades med sina anhöriga. Men detta fick jag inte veta förrän på sommaren 1948.

Det var den 4 maj 1946 som vi lämnade Kosjva. Den station varifrån persontågen avgick låg sex eller sju kilometer från lägret. På nytt hade vi alltså en marsch med bagage genom snön framför oss. Jag sökte efter min bärare. Plötsligt fick jag syn på honom, där han gick i hopen, tungt lastad.

– Hallå! Ni hade lovat att bära mitt bagage!

– Det ska jag också. Först ska jag bara bära den här fruns bagage, det lovade jag henne redan i Adak, men sedan kommer jag tillbaka och hämtar ert. Låt bara lugnt alltihop stå!

Med de orden försvann han. Jag visste inte vad jag skulle ta mig till. Här hade jag dag efter dag undfågnat karln med bröd, hade för hans skull själv avstått ifrån gröten, och nu lämnade han mig i sticket. Jag var nära att brista i gråt. Baracken tömdes. Bara gamle Krivorutjko och jag var kvar. Ivan Matvejevitj hade åt sig beställt en släde. Med sju tusen rubel på fickan har man råd till sådant. Plötsligt kom lägerpolisen in i baracken.

- Vad nu då, varför har ni inte gett er av ännu?
- Jag väntar på min släde, svarade Krivorutjko.
- Men ni då?
- Jag väntar på ett under, svarade jag kort och gott.
- Vad? Driver ni med mig!

– Inte alls. Men så som jag just nu har det, kan tydligen bara ett under rädda mig.

Och jag berättade för honom, att min bärare hade lämnat mig i sticket. Omkring tjugo minuter senare – jag trodde inte mina ögon – kom natjalniken från arbetsfördelningscentralen in i baracken och frågade, om jag hade råd att betala en man tio rubel eller en dagsranson bröd, om han bar mitt bagage åt mig. Alltså hade jag inte fåfängt väntat på ett under.

På järnvägsstationen fick vi veta, att vårt tåg skulle avgå först följande dag. Dessförinnan måste vi emellertid lösa biljetterna. För det ändamålet krävdes ett intyg från avlusningsinrättningen. Jag gladdde mig åt att ännu en gång få en varm dusch och låta desinficera kläderna. Men när jag kom fram till badet var det fullt av kriminella, och kassörskan sa att stölder ideligen begicks och att hon själv inte fick ta emot några värdesaker till förvaring. Vad skulle jag alltså göra med guldklocka och pengar?

– Är det bara ett intyg ni behöver för att köpa tågbiljett? sa kassörskan. Det kan ni få av mig utan att behöva bada.

Alltså löste jag en badbiljett och betalade sedan två rubel till för att få den stämplad, dvs. så att den intygade, att jag hade gått igenom ”sanitär behandling” och var fri från ohyra. På det viset skyddar sig sovjetstaten mot fläcktyfusedemier. De flesta andra kvinnor som begav sig till badhuset gick det likadant som mig. Men fulla av löss var vi alla.

Natten tillbringade vi i väntsalen, som var sprängfylld av människor, ty det fanns flera andra kontingenter frigivna på stationen. Jag lade mina tre kollin bredvid varandra och lade mig själv ovanpå. Naturligtvis blev jag väckt flera gånger under nattens lopp, två gånger när en främmande hand snokade i mina fickor. Det stals mycket den natten. Många sov så hårt att de inte ens märkte att ett knyte försvann under huvudet på dem.

Klockan tio på förmiddagen öppnades biljettluckan. Klockan ett hade envar sin tågbiljett i handen. På våra stod angivet att resan gick över Kotlas, Kirov (tidigare Vjatka), Molotov (tidigare Perm), Sverdlovsk, Tjumenj, Omsk, Novosibirsk och Barnaul – en sträcka på över 4 000 kilometer.

Jag vinkade till min bagagebärare och frågade honom, om han ville bära bagaget direkt från väntsalen till tåget eller om han redan nu ville bära det ut på perrongen. Han muttrade något om att han nog skulle hämta det i rättan tid.

- Susanne Jevgenjevna, sa då Krivorutjko, jag måste göra er uppmärksam på, att ni inte kan räkna på den mannen, för honom har jag engagerat. Han kommer inte att hämta ert bagage.
- Men Ivan Matvejevitj, redan i flera veckor har jag ju betalat mannen i förskott, och det vet ni också...

Jag begrep naturligtvis sammanhanget. Krivorutjko hade helt enkelt överbjudit mig hos mannen. Så gott om pengar som han hade, var ju detta ingen konst. Han blygdes inte det bittersta, när han nu försvarade sig med att nöden inte har någon lag, och att han var sjuk.

– Mannen kommer att hjälpa mig upp på tåget och han ska göra mig sällskap till Moskva. Jag har redan avtalat det hela med honom.

– Men Ivan Matvejevitz, ni har ju alls inget bagage utom den lilla resväskan. Då skulle väl mannen åtminstone kunna ta en av mina väskor.

– Nej, nej, jag har lejt honom. Jag vill inte att han splittrar sina krafter.

Jag försökte underhandla med andra av männen. Men ingen var villig att bära bagage. Lika illa ställt var det med mina fem reskamrater. Korn bar gamle Hermanns bagage. Jochim hade lovat hjälpa Tina...

Tåget hade ropats ut. Alla rafsade i feberaktig brådska till sig sina påsar och väskor och störtade ut på perrongen. Jag släpade mina kollin efter mig. Två minuter senare rullade tåget in. De scener som utspelades på perrongen låter sig inte beskrivas. De fyra- eller femhundra människorna var som vilda rovdjur. Blint hänsynslösa knuffade männen undan kvinnorna och klättrade upp på fotstegen. Här och var släpade de ett knyte eller en säck med sig över huvudena på dem som trängde sig efter. Kvinnor som dignade under sina bördor slogs med varandra, skrek och ropade. Envar kämpade som för livet. Och det gällde faktiskt också livet. Kvinnor föll omkull, tunga reskollin släpades fram över deras kroppar ner på skenorna. Över de omkullfallna trängde sig andra framåt, hänsynslöst trampade de ner allt, bara de själva fick ett grepp om den räddande järnstången, och kunde hålla sig fast och dra sig upp på tåget.

Många rusade som amoklöpare från vagn till vagn. Andra koncentrerade sig fanatiskt på en och samma plats. De kvinnliga tågjänstemännen var maktlösa.

– Fullsatt, fullsatt! Här kan ingen komma in mera! skrek de uppifrån. Jag såg Tina, där hon i förtvivlans ursinne började dänga till dem hon hade omkring sig. På huvudet balanserade hon ett hopvikt duntäcke. Hon lyckades! Hon var uppe.

Långsamt ebbade människofloden ut. De fallna kravlade sig på fötter. Resväskor och säckar rensades undan från skenorna. En som hade benet amputerat bars bort på en bår. Alla mina reskamrater, alla som tillhörde vår transport, var uppe på tåget. Men plattformarna var blockerade. Till och med på nedersta fotsteget stod människor. Uppe på vagnstaken låg det fullt av folk.

Nu, när perrongen var nästan tom, vågade jag låta mina två bärremskollin ligga kvar och med endast resväskan i handen bege mig upp längs tåget och tigga om att bli upptagen någonstans.

– Omöjligt! skrek de kvinnliga tågjänstemännen. Jag såg mig tillbaka och upptäckte att någon var i färd med att dra i väg med mina två kollin. Jag rusade dit.

I detsamma kom natjalniken från arbetsfördelningscentralen i lägret tillsammans med Mogilevtjik ut på perrongen. Ivan Pimenovitj fick genast syn på mig och sprang fram. Med ett kolli i var hand rusade han till närmaste vagn och sköt upp mitt resgods på bakre plattformen. Där stod fru Romani och skrek:

– Det går inte. Man kommer inte in i kupén från det här hållet!

– Ner igen, ner igen, släpp inte upp någon mera! röt den kvinnliga tågfunktionären från främre plattformen.

Mogilevtjik ropade tillbaka:

– Stationsinspektoren har själv gett tillåtelse till det!

Tåget började röra sig, Ivan Pimenovitj pressade mig upp på plattformen. Jag var med. Vi hade anträtt resan.

Dörren till tågupén var faktiskt låst. Fyra stycken stod vi tätt ihopträngda mellan höga staplar av resgods. Det blåste isande kallt. Skulle vi bli tvungna att stå så här ända till Kotlas så frös vi ihjäl. Men vi frös inte ihjäl.

I hörnet av plattformen låg ett väldigt kolli resgods, det påminde om en bal tidningspapper. Ovanpå kollit satt en man med benen korslagda under sig. Han sa, att han var en avskedad NKVD-man. Den andre mannen var en infödd syrjän. Hela plattformen var fullstaplad med resgods. Vi kunde inte sätta oss, knappt röra oss.

På stationerna såldes mjölk och bjöds ut tranbär. Vi såg människor stiga ner från tåget, hämta vatten i sina tekittlar, låta fylla sina muggar med bär. Men själva var vi så inkilade, där vi stod att vi varken kunde få tag på bröd eller kärl, eller ens ett täcke eller en filt. Säkert skulle medpassagerarna med litet god vilja ha kunnat ge oss plats i någon kupé. Men ingen hade god vilja. Att vi inte kunde ta oss något att äta, det var ändå inte det värsta, men vi kunde ju inte heller uträtta våra behov. Syrjänen var den minst generade. Han pinkade gladeligen förbi oss ut på skenorna. Den andre mannen gav överhuvudtaget inga livstecken ifrån sig. Som en buddistisk stenbild slöade han där han satt på sin upphöjda plats.

– Fru Romani? frågade jag viskande. Vad ska man ta sig till? Man måste ju ibland kunna gå nånstans – på stationerna kan man inte heller...

– Jag har redan för länge sedan gjort mitt i byxorna, svarade fru Romani lugn som en filbunke. Det var enda utvägen. Man kan dö om man håller sej för länge. Någon gång ska väl den här resan ändå ta ett slut!

Så reste vi hela den dagen och hela nästa natt. På natten blev det så hemskt kallt, att våra genomblöta vadderade byxor frös till is. Med sådana iskompresser gällde det nu att hålla ut. När morgonen grydde, fick den orörlige mannen på pappersbalen liv i sig. Vid nästa station steg han av och tog sitt väldiga bagage med sig. Nu fick vi det litet bättre. Vi flyttade resgodset tillrätta så att vi kunde sätta oss. Så tillbringade vi den dagen och nästa natt. Äntligen var vi framme i Kotlas. Det var åtta och ett halvt år sedan jag senast var där. Den gången på väg in i fångenskapen, nu på väg ut i ”friheten”. Stationen var bara ett skjul med två biljetluckor. Litet avsides låg badet, där man mot betalning av två, tre rubel fick ett intyg på att man var ”avlusad”.

I Kirov, nästa större anhalt, fanns visserligen en riktig stationsbyggnad, men hela stationen påminde om ett flyktingsläger. I trädgårdar och parker låg ännu snö kvar, endast på perrongerna var snön upptöad och ersatt med smutsigt vatten. I de pölarna låg de resandes säckar och knyten, där stod tekittlar, och där lekte barnungar. Var det evakuerade familjer som nu var på väg hem igen, eller vanliga resande som väntade på sitt tåg? Det gick rykten att resande ibland dagar i sträck fåfängt försökte komma med ett tåg.

Vi skulle byta tåg. Några bärare fanns det tydligen inte, men järnvägsarbetare såg jag några hänga omkring. En av dem bar mitt resgods över till stationsbyggnaden.

– Femton rubel, sa han. Mycken hjälp var detta inte till. Jag måste gå och låta stämpla min biljett och därför fanns det ingen annan utväg än att låta bära bagaget vidare till förvaringen. Det fördömda bagaget hade snart kostat mig mera än det var värt.

Jag hade förlorat alla mina reskamrater ur sikte. Senare fick jag veta, att tåget till Moskva hade avgått redan på eftermiddagen. I så många år hade vi levat tillsammans i Kotjmes och nu hade kamraterna rest sin väg utan att ens så mycket som säga farväl. Vårt tåg gick på kvällen. Vid resgodsförvaringen stod två unga pojkar med en liten handkärra. Dem engagerade jag att forsla mitt bagage till tåget.

Även det tåget var redan överfullt. Men de oförvägna pojkarna tilltvingade sig – och mig – tillträde till en kupé.

– Femtio rubel, sa de. Jag ville ge dem trettio, men då blev det ett uppträde. En kvinnlig tågfunktionär kom till min hjälp.

– Hör du, din snorunge, skrek hon. Allra högst tjugo rubel har du rätt att begära. Om du inte försvinner härifrån på eviga momangen så ska jag sätta ben under dej! Såna lymlar, fortfor hon vänd till mig. De tar sista öret ifrån folk och bara super opp pengarna. Småningom hade alla vi som skulle till Kalmanka lyckats bli samlade i samma kupé. Tåget gick inte fram till Novosibirsk, som jag hade hoppats. I Sverdlovsk måste vi byta igen. På de tre dygnens resa från Kirov till Sverdlovsk blev det vår omkring oss. Jag tror att det var den 10 maj 1946 som vi kom fram till Sverdlovsk. Utanför järnvägsstationen såldes glass.

Sverdlovsk hade efter vad vi hörde under kriget tidvis varit säte för regeringen. Staden har en vacker stationsbyggnad som man kommer till från tågen nedför en ståtlig stentrappa. Utanför järnvägsstationen utbreder sig ett jättestort torg, skilt från järnvägsområdet av en hög mur. Utmed den muren såg man en välkänd bild. Hundra och åter hundra människor, som hade slagit läger där med sitt bagage.

Jochim strövade omkring och fick reda på att av hela vår stora transport numera bara åtta stycken skulle fara vidare i riktning mot Omsk. Alla de andra, så många som hade följt med ända fram till Sverdlovsk, skulle resa vidare till Tjeljabinsk eller över Kurgan till Kazakstan. Vi bestämde oss för att fråna och med nu hålla ihop och slog läger tillsammans på platsen framför järnvägsstationen. Utom vi tyskar hörde till vår grupp dessutom en jakut, en stackars utsvulten karl, samt vidare en sibirier från trakten av Barnaul, en enögd figur med ytterst misstänkt utseende. Han berättade sagolika historier om Altai, som han påstod vara ett rentav underbart rikt land. Kött fanns det i överflöd, och särskilt fjäderfä var mycket billigt. Floden Ob var dessutom mycket fiskrik. Mjöl och gryn var det aldrig brist på. Västsibirien var ju Sovjetunionens vetemagasin. Mjölk var det så gott om att svinen och kalvarna fodrades med den. Människorna nöjde sig med att dricka grädden. Särskilt läcker var den feta fårosten, sa han. Rika skördar av gurkor, tomater, pumpor och meloner hörde till ordningen lika säkert som att biodlarna vartenda år fick mängder av honung. Tina såg på honom med allt större ögon. – Glöm inte att det var jag som första gången talade om det för er, sade sibiriern. Tänk på mej första gången ni sitter och äter sibirisk bröduppuding. Den tillredes av rivet vetebröd med mycket grädde och ägg och honung. Det är ett slags nationalrätt. När ni är gäst på något ställe, sätter den sibiriska husmodern alltid fram sådan bröduppuding åt er.

– Har ni egentligen varit länge i tvångsarbetsläger? frågade jag.

– Femton år, svarade han. Jag blev häktad i Donområdet. Vi var nämligen på den tiden på de vitas sida.

– Då är det ganska länge sedan ni var i Altai sist. Hur länge?

– Sedan 1921, svarade han.

På tjugofem år hade naturligtvis mycket kunnat bli annorlunda, tänkte jag och kanske hade mannen helt enkelt inte längre reda på hur det verkligen hade varit ens förr i världen. Man idealiserar mycket som man tror att man kommer ihåg.

– Du ska då alltid säga emot, yttrade Tina förtretad.

– Vi får väl se, sa jag och avbröt samtalet. Den enögde sibirierns cyniska flin verkade i högsta grad motbjudande.

Under tiden hade en av männen upptäckt var badhuset låg, och vi bestämde oss för att den här gången ovillkorligen bada riktigt och låta desinficera våra kläder. Först gick männen, och när de kom tillbaka Tina och jag. Det var underbart ljuvligt att ha obegränsade mängder hett vatten till sitt förfogande! I nio år hade vi måst umbära den lyxen.

Jag hade tagit med mig rena underkläder och min klänning och kände mig lycklig över att slippa dra på mig de stinkande vadderade byxorna igen. För första gången efter avresan från Kosjva kände jag också aptit, inte bara den utsvultnes helt primitiva begär efter föda.

Männen satt hos vårt bagage precis som vi hade lämnat dem. Men 500 gram vitt bröd som jag hade köpt i en salubod på platsen var försvunna. Mina handskar var också sin kos. Jochim och den enögde flinade åt mig.

Nu var det tid att ställa upp sig igen vid en biljettlucka för att få biljetterna i ordning. Vårt tåg skulle gå klockan elva på kvällen, fick vi veta. Men på en gång kungjordes i högtalare, att inga biljetter expedierades längre. Vi fick veta, att folk redan hade suttit tio dagar på stationen och ändå inte fick följa med något tåg. Först måste man stå flera timmar i kö för att få sin biljett iordningstämplad och sedan fick man inte följa med något tåg. När man hade väntat i tre dar var biljetten ogiltig igen och det hela måste börjas om från början. Härtill kom att ingen fick stanna kvar i väntsalen längre än till klockan halv 3 på morgonen. Då blev alla utkörda och måste tillbringa resten av natten på gatan.

I fyra dygn levde vi detta vagabondliv i och omkring järnvägsstationen. Från klockan fyra på morgonen stod fyra av oss i kö vid biljettluckan för att få de åtta biljetterna stämplade. De andra stannade ute i det fria hos bagaget. Vi avlöste varandra i kön. På kvällen redde vi oss ett läger på stengolvet inne i banhallen. Äntligen lyckades den enögde och den tysk som skulle till Omsk få följa med ett tåg. Vi fem, som skulle till Kalmanka, och jakuten stod där än en gång med lång näsa. Trött och förbittrad släpade jag mitt bagage tillbaka från perrongen igen. Då blev jag oväntat tilltalad av en stationskarl. Han frågade varifrån jag kom och vart jag skulle fara, och så vidare.

– Men om ni är frigivna, utbrast han, varför låter ni behandla er så här? Gå bara till överstinsen. Han är skyldig att ge er företrädesrätt.

– Företrädesrätt? sa jag tveksam och misstrogen.

– Tror ni mej inte, så låt bli då, sa han. Ni är kanske rädda för NKVD när allt kommer omkring. Det finns ju folk som är det. Men annars begriper jag inte att ni inte har reda på era egna rättigheter.

Alldeles upprörd kom jag tillbaka till mina reskamrater. Nog för att vi visste att vissa kategorier hade företrädesrätt till tågen: Medlemmar av armén, partiet, fackföreningsfunktionärer, regeringsmedlemmar osv. Men att också vi tillhörde de privilegierade det varken visste vi eller kunde vi begripa. Faktiskt förhöll det sig så som stationskarlen hade sagt.

– Vill ni övernatta i genomgångsläget? frågade stationsinspektören. Det ville vi. Han telefonerade till NKVD-förläggningen och vi fördes dit, alldeles i närheten av järnvägsstationen.

– Hemma igen, sa Tina, och det lät som om hon drog djupt efter andan av lättnad, när vi på nytt befann oss i ett läger. Nästa morgon kom lägerpolisen, pratade med oss och lovade, att vi skulle få resa vidare redan samma dag på kvällen. Under dagens lopp ökades vår skara. Bland de nyanlända var en tysk, en hygglig ung man, som hade tillbringat flera år i ett läger i närheten av Gorkij och nu närmast skulle resa vidare till Novosibirsk med järnvägen, därifrån följa med en båt på Ob och slutligen stiga i land vid en by, dit hans fru hade blivit deporterad. Då han inte hade något bagage, utsåg jag honom till min bärare. Detta gick efter beräkning. Eskorterade av en NKVD-soldat gick vi ut på perrongen. De kvinnliga vagnbefälhavarna kämpade en förtvivlad kamp mot den vilt anstormande hopen. Men när vi kom fram och soldaten visade dem vår legitimation, släpptes vi för vår del upp. Tillsammans med jakuten

och den unge tysken kom jag in i en kupé. Men jag tvivlade inte på att de andra också fick följa med.

Först var de medresande ovettiga på de objudna nykomlingarna, men snart lade sig deras animositet. På stationerna kunde de resande liksom överallt i Ryssland, där tågen inte medför restaurangvagn, få köpa sig livsmedel: bröd, smör, kokta ägg, potatissallad och stekt potatis, rökt fisk, stekt kött, ostmassa, piroger, sura gurkor och surkål. Mina två reskamrater hade inte en kopek på sig. Inte heller jag var förmögen, men jag lät dem dagligen köpa sig en portion kött med surkål eller potatis med sur gräddes vardera. Sammanlagt reste vi tror jag sex dagar, innan vi kom till Novosibirsk. Jakuten stannade kvar på tåget. Vi stod kvar och vinkade tills vi inte längre kunde se hans utsvulna ansikte med den mörka skäggstubben i fönstret.

På andra sidan spåren reste sig en stor, ljusgrön byggnad. Det var den nya järnvägsstationen i Novosibirsk. Hopen av resande välldes ner genom den breda trappan till tunneln. Tinas ljusgröna jacka skymtade ett tag, innan den försvann. Jag satt på mitt bagage på perrongen och väntade. Min unge ledsagare hade på resan tusen gånger försäkrat, att han inte skulle släppa mig ur sikte, förrän han hade satt mig hel och sund på tåget till Barnaul. Hela resan igenom hade jag försett honom med mat. I vederlag för hans hjälp hade jag dessutom lovat att betala båtbiljetten åt honom. Nu hade han gått för att ”sondera terrängen”.

Äntligen kom han tillbaka. Strålande sa han:

– Min båt går om en timme. Biljetten kostar bara sju rubel. Och han sträckte fram handen.

Jag gav honom femton rubel. Han tackade så mycket. Sedan sa han, att jag måste ge mig över i stationshuset innan jag kunde komma till den perrong från vilken mitt tåg skulle avgå. Det visste jag själv, men jag behövde hjälp med bagaget. Han tvekade ett litet tag, blev röd i ansiktet och sa:

– Jag är mycket ledsen, men jag är så nervös för att komma för sent till båten. Lycka till nu! Han tryckte min hand och gav sig av. Där satt jag. Nu var det högt på tiden, om jag skulle hinna med mitt tåg. Jag fick syn på en bärare och ropade honom till mig. Han bar bagaget ner till resgodsdiskens. Det visade sig att jag måste betala fjorton rubel i övervikt. Uppför trapporna och till stationshallen. Där satt Korn och vaktade de andras bagage. Femton rubel till bäraren. Nu i galopp till badet för att få intyg om att jag hade badat och fått kläderna avlusade. Efter ett forcerat tjat hade jag den saken ordnad. Nu till biljettluckan i stationshallen för att få biljetten kontrollerad. Redan ropade de andra, att jag måste raska på. Äntligen också biljetten klar. Under tiden hade Tina skaffat en ny bärare. Med långa steg lade han i väg. Springande följde vi efter. Där stod tåget. Det var ännu nästan tomt. Återigen femton rubel till bäraren. Äntligen fick jag lägga mig ner på en bänk och andas ut. Nu gick resan raka vägen till Kalmanka.

Kupén fylldes snabbt. Ryska hörde man knappt talas. Våra medresande var turkmener, usbeker, tadsjiker, oiroter, kazaker och kirgiser. Jag försökte inleda ett samtal med en närsittande. Trots hettan var han klädd i en svart fårskinnskappa med fällan utåt. På huvudet hade han en blåvitstrimmig turban. I det mörkhyade ansiktet glimmade underbart vit-blänkande tänder. Jag bad att få veta, om tåget skulle gå över Barnaul till Semipalatinsk. Om detta var fallet visste jag att vi inte behövde byta fler gånger.

– Novosibirsk, Alma-Ata, svarade usbeken, gjorde en energisk handrörelse vågrätt i luften och såg på mig strålande. Alltså skulle vi inte behöva byta tåg. Turksib, tillade reskamraten och nickade med stolt uppsyn.

Ja visst! Det hade jag ännu inte tänkt på. Det var ju namnet på den järnvägslinje som förbinder Sibirien med södra mellersta Asien, den järnvägslinje som genom den underbara

filmen ”Turksib” har blivit berömd också i Västeuropa. Hur entusiastisk hade inte Volodja den gången varit på bion vid Kurfürstendamm. ”Å, mamma, dit måste jag en gång, när jag blir stor. Det måste jag se ...

Tåget knattrade och gungade. Det var en järnväg som alla andra. Ingenting romantiskt fanns på den här ”Turksib-järnvägen”, absolut ingenting!

Från Novosibirsk reste vi över en stor slätt, som endast sällan avbröts av med gles skog beväxta kullar. På somliga åkerfält plöjde de redan, på många andra såg vi små eldar. Jochim förklarade, att innan de plöjer bränner de upp fjolårsgräset och annan ogräsväxtlighet. På stationerna mellan Omsk och Sibirsk hade försäljningen av livsmedel blivit alltmera sparsam, men nu, när vi hade lämnat Novosibirsk, fanns det nästan ingenting mer att köpa. I Barnaul såg vi fattigt klädda människor som bjöd svartbröd och flatbröd av svart mjöl till salu. När vi hade passerat Barnaul låg stationerna på det hela taget övergivna av försäljare. På hela vägen såg vi inte längre till någon skog. Trädlös stäpp, ingenting annat än stäpp.

– Vad eldar folk egentligen med här, det skulle jag vilja veta.

– Var inte orolig för den saken, sa Jochim, här eldar de med stenkol.

– Var tar de stenkol ifrån? Från Kusbas?

– Å, stenkol finns det överallt här i närheten, försäkrade Jochim. Längre fram kom det i dagen, att mina misstankar hade varit bara alltför väl berättigade. Det fanns varken stenkol eller ved, och eldade gjorde folk här med torkad kogödsel och torra stäppväxter. När tåget stannade i Kalmanka var det bekmörkt. Helt övergivna stod vi på banvallen. Inte ett hus i sikte. Plötsligt vrålade Jochim:

– Hej, du där! Finns det inte nånting som liknar en station här på trakten? Han hade upptäckt det flämtande skenet från en handlykta, som bars förbi borta i mörkret, och dragit den slutsatsen att det måste vara en banarbetare. Svaret kom:

– Jo, följ bara efter samma väg som jag.

Plötsligt klappade gamle Hermann mig på axeln och sa:

– Jag trodde aldrig att vi skulle komma fram dit vi ska. Sedan sa han:

– Korn, tag en av fruns kappsäckar, så ska jag bära min ryggsäck själv, den är ju snart nästan tom.

Vi hittade ett litet stationshus med en väntsal. En matt oljebrännare upplyste torftigt lokalen. På bägge bänkarna och på golvet i ett hörn låg några människor och sov. Vi beslöt att tills vidare göra i ordning ett nattläger på golvet åt oss. Tina hade upptäckt att i huset också fanns en ”bar”. Det var ett litet kyffe till kroglokal med två små bord och några bänkar. Där såldes vodka och cigaretter. Små bröd kunde man också få köpa till 14 rubel stycket.

Tina ville ”fira” vår lyckliga framkomst och bjöd Jochim med. De försvann in på krogen efter att ha bett oss se till deras bagage. Knappt hade vi slagit oss ner i den dunkelt upplysta väntsalen, förrän gamle Hermann steg upp igen.

– Du tänker väl inte nu mitt i natten börja leta rätt på din familj, Herbert Petrovitj? sa Korn. Men Hermann gav sig verkligen i väg, stödd på sin käpp. Förbaskade gamle idiot, muttrade Korn. Därmed lade han sig till rätta på sin påse och började snarka.

Jag var orolig för gamle Herbert Petrovitj. Men, vilket under! En halvtimme senare kom han tillbaka. En kraftig ung bondkvinna följde honom i hämlarna. Med strålande uppsyn stammade han i ett enda kör:

– Jag har hittat dem, jag har hittat dem!

– Är ni Herbert Petrovitjs dotter? frågade jag kvinnan.

– Ja, svarade hon, kan ni tänka er, jag råkade honom ute på järnvägslinjen. Han frågade om jag kände till var familjen Hermann bodde.

Glad till mods drog gamle Hermann sina färde tillsammans med sin dotter. Han tog också sin vän Korn med sig till stugan. Det hade han lovat honom redan i Kosjva.

Nu hade alla gett sig av. I den ödsliga väntsalen på Kalmanka station satt jag ensam och övergiven kvar mitt i en stapel av resgods, belyst av det dystra skenet från en långsamt tynande fotogenlampa.

Två år i Altai-distriktet

Någon höll fram två ägg framför näsan på mig. Jag hade hållit vakt till klockan tre på natten över allt vårt bagage. Först när Valentin Jochim och Tina Artjomova kom tillbaka från ”baren” hade jag lagt mig till vila på mina kollin. Jag blev i alla fall klarvaken med en enda gång. Kvinnan som på bruten ryska bjöd ut äggen åt mig mot bröd var barfota och torftigt klädd.

– Ni är visst tyska? frågade jag. Ja, svarade hon, hon var en från Volgarepubliken hit deporterad tyska. Hon hette Sonja Gerber. För kort tid sedan hade hennes man som arbetsoduglig blivit skickad tillbaka hit från arbetsarmén. De hade tre barn.

– Lider ni brist på bröd? frågade jag. En rädslofylld aning nästan förlamade tungan för mig.

– Det finns alls ingenting att äta, svarade hon. Ingenting alls. Inget bröd, ingen potatis. Vi svälter.

Sonja Gerber erbjöd mig att tills vidare få bo hos dem, och när Jochim och Tina hade sovit ruset av sig flyttade också de över till Gerbers, fastän golvet var bra trångt för tre stycken.

Kolchosen Kalmanka gjorde ett förfärande fattigt intryck. Omkring en tredjedel av invånarna var tvångsflyttade volgatyskar. Vi fick veta, att vi genast måste anmäla oss för NKVD i distriktshuvudorten Kalmanka. Det var en by omkring 26 kilometer från järnvägsstationen med samma namn. Av värdfolket hörde vi, att NKVD-expeditionen var öppen för allmänheten endast mellan klockan 10 och 11. Eftersom vi skulle komma för sent den dagen fanns ingen annan utväg än att övernatta i byn. Vi fick adressen till tyskar från Gerbers egen hemort.

Det var en mycket varm dag när vi någon gång mellan 11 och 12 på förmiddagen begav oss av. Ingenstans fanns ett träd eller en buske att se. Runt omkring stäpp, solgenomglödd stäpp. Det gick allt långsammare för oss att komma framåt, allt oftare måste vi rasta. Till slut orkade inte Tina mera. Först efter flera timmars vila kunde vi fortsätta vår väg. Klockan var över tio på kvällen, när vi äntligen nådde fram. Men tyskarna som vi skulle övernatta hos var inte hemma. De hade några dagar tidigare blivit inkallade till tvångsarbete på sovchosen Kubanka. Till slut fick vi natthärbärge hos en gammal snäll ensamstående ryska.

Nästa morgon begav vi oss till NKVD. Vi blev ingående förhörda, registrerade, rubricerade etc. Det meddelades oss, att vi, då vi hade blivit frigivna ur tvångsarbetsläger jämlikt par. 39 i passförordningarna, inte utan särskilt tillstånd hade rättighet att lämna den uppehållsort inom räjongen Kalmanka som hade anvisats oss. Sedan ville de skicka oss som ”tvångskolonister” till sovchos Kubanka. Efter långvariga böner lyckades det åtminstone för gamle Hermann att utverka, att ”tills vidare”, d. v. s. tills det var tid att ta upp potatisen, få stanna hos de sina vid järnvägsstationen Kalmanka. Men vi andra skulle genast till Kubanka.

Jag gjorde gällande, att jag var invalid och även på grund av min tidigare utbildning skulle kunna göra bättre skäl för mig på ett kontor eller i skolan än ute på åkrarna. Jag blev utlovad att de skulle ha mig i åtanke när skolåret började, och till slut fick jag en lapp från NKVD till sovchosledaren, att om möjligt ge mig sysselsättning på kontoret.

En med utsäde lastad bil tog upp oss och förde oss till Kubanka. Sovchosen var belägen 18 kilometer från byn. ”Direktörens hjälp”, en enarmad man vid namn Ivan Vladimirovitj Grisjtjenko med ett ytterst osympatiskt ansikte, förde in oss i kartoteket och gav oss brödkort.

– Här har vi bara jordbruksarbete, ingenting annat, förklarade han bryskt. Jag lät inte avspisa mig så där utan vidare utan begärde att få träffa direktören.

Han var en intelligent man med slipat utseende och bara ett öga. Han hette Samsonov. Han tog emot papperslappen från NKVD-officern och sa föraktfullt:

– Kontor! Vi har övernog av egna kontorsarbetare. Med de orden lät han mig gå.

Korn och Jochim fick sig var sin brits anvisade i en barack, Tina och jag blev skickade till en kvinna, som tillsammans med sin lilla dotter Valja och ett spädbarn bodde i en eländig stuga. Ännu en gång fick vi sova på bara golvet. Den enarmade direktörsassistenten hade lovat oss att låta en av de lastbilar, som enligt uppgift nästan dagligen trafikerade vägen till järnvägsstationen, hämta vårt bagage. Två dagar gick utan att vi fick våra tillhörigheter.

Tredje dagen kallades vi till milismannen, Kubankas poliskonstapel. Han for ut emot oss i de grövsta ordalag och sa att vi genast skulle ge oss ut på arbete. Jag invände, att vi inte hade det ringaste att klä på oss, vi hade kommit dit utan ett enda arbetsplagg. För min del kunde jag inte gå ut och arbeta i jorden klädd i min enda hyggliga klänning. När karln inte ville ta hänsyn till detta, förklarade jag kort och gott, att jag inte ämnade gå ut på arbete förrän jag hade fått mina grejor och kläder från Kalmanka, så som jag hade blivit lovad.

– Sabotage! Fräckt sabotage! väsnades polisen. Han sa att han genast skulle rapportera till NKVD, att vi vägrade utföra arbete. Sånt där fick man tjugo år i tvångsarbetsläger för, och så vidare. Tina blev hjärtängslig och sa att naturligtvis ville hon gå på arbete.

– Jag har inte frågat om ni vill eller inte, sa karln och eskorterade oss till kvarnen. Där skulle vi bära ut säckar. När nu någon lade den första säcken på mina axlar bröt jag ihop under de åttio kilonas tyngd.

Då blev jag i stället kommenderad att lasta säckar uppe på vagnen. Två arbeterskor skulle lyfta säcken och slänga den upp i vagnen. Men trots den mest raffinerade beräkning av svängningsrörelsens mekanik orkade jag inte. Det krävdes ju utom beräkning även ett visst mått fysisk styrka. Den dagen kom jag hem med fullständigt nersölade underkläder på grund av den ofrivilliga avgången av exkrement och urin. Dödstrött släpade jag mig ner till floden för att tvätta mig själv och kläderna rena.

Efter några dagar var min överklänning alldeles söndertrasad. Till slut måste jag binda om mig en säck, för att inte arbeta i bara underkläderna. Först efter en vecka fick vi våra andra kläder.

Redan första dagen hade vi gjort framställning hos den enarmade om att få någonting att ligga på. Då Tina förklarade att hon kunde låta tillverka en brits på egen bekostnad, fick hon en beställningssedel till snickaren, och några dagar senare hade hon sin brits. Jag fick däremot fortsätta att sova på golvet och jag sov ganska dåligt. Jag plågades av loppor och flesjtji, ett slags insekter som liknar skäcktor. De borrhade sig in i huden och gav upphov till smärtsamma svullnader.

När jag omsider fick mig pengar tillsända från Moskva, blev det första jag gjorde att också beställa mig en sovbrits hos snickaren. Men innan jag hade hunnit hämta den flyttade jag på tillsägelse från direktionen för sovchosen till en annan värdinna. Hon hette Sjura Kolesnikova, och hon bodde tillsammans med sin sjuåriga dotter i ett ganska stort rum. Det var en renlig och mycket sympatisk kvinna. Hon hade en ko, en kalv, några får och ett flertal hönor, tillhörde alltså den mest välbärgade kategorin av den kvinnliga arbetarstammen på statsgodset. Vi hade nu lärt känna de tvångsförflyttade tyskarnas bostadsförhållanden och kunnat konstatera, att de hade det avsevärt sämre ställt än vi. Mestadels bodde två familjer i ett enda rum, ofta blev detta tio eller elva personer. I många av stugorna fanns det inte en enda ordentlig säng. Att barnungar på två, tre år skulle sova på bara jordgolvet var allmänt skick och bruk, även bland de mera välbärgade ryssarna. Vi trodde att vi i tvångsarbetslägret hade lärt känna ett absolut minimum av bostadskultur, men här visade det sig att människor redan sedan generationer tillbaka tillbringade nätterna under ännu primitivare förhållanden än vi hade gjort i lägret.

Arbetet på sovchosen var ett fruktansvärt slit. Vi blev skickade ut på de mest olika arbeten. Vi sådde och planterade grönsaker, satte potatis, skovlade utsädesfrö på magasinet, rensade ogräs ute på landen o.s.v. – schaktade jord och forslade vatten. Mathållningen var fullständigt otroligt dålig. Vi fick dagligen 500 gram bröd och en ”middag” som för det mesta bestod av ett slags mjölvälling. Den smakade unket och beskt, och odefinierbara beståndsdelar simmade omkring i den. Den bofasta befolkningen i Kubanka livnärde sig i allmänhet av potatis, men i maj 1946 var potatisen redan uppäten och sedan fick arbetarstammen på sovchosen svälta. Många var så fattiga, att de inte kunde köpa sig den så kallade ”middagen”. Ko, får och höns kunde bara de rika hålla sig med. I samband med sin förflyttning hade tyskarna blivit fråntagna vad de ägde i boskap. De hade fått kvitto på sin egendom, men det papperet kunde de inte äta sig mätta på.

Vår kamrat Korn hade snabbt anpassat sig efter de nya förhållandena. På samma sätt som hans förfäder av livegna daglönare hade slitit och släpat på lantadelns storgods, så släpade och slet han nu på det sovjetiska statsgodset. Valentin Jakovlevitj Jochim, den slipade förutvarande kvarnägaren och storbonden, förstod emellertid att inrätta det bättre åt sig. Arbeta måste han förstås fortfarande alltjämt, men han bröt med Tina och inledde ett vänskapsförhållande med en tjock krigsänka, som ägde en bra ko och några höns.

En ljusglimt under slavarbetet de första veckorna innebar för min del såningsfesten, eller rättare sagt förberedelserna till den. Varje år när vårsådden var avslutad – på sovchosen odlades vete på 4 000 hektar jord – firades detta med en festlighet som varade i två dagar. Vid vårfesten 1946 fanns det visserligen så gott som ingenting att äta, men vodkan flöt i strömmar. Till en sovjetiskt högtidlighet hör emellertid utom brännvin också politiska anföranden, men framför allt statistiska uppgifter, siffror, siffror och åter siffror – ett sätt att berusa sig som är lika effektivt som den starkaste drank. Hur vederbörande kom på den idén att engagera mig till festförberedelserna vet jag inte. Den 9 juni kallade sekreteraren i partiorganisationen mig till sig och frågade om jag kunde rita diagram. Jag fick ritpapper, linjal och färgkritor, och så tillverkade jag en del stora plakater, på vilka jag grafiskt framställde tillväxten av odlad jord de senaste åren, det planerliga besåendet av olika odlingsområden, de olika traktorförarnas prestationer i plöjning, etcetera. Alla berömde mig, också de som inte förstod vad de olika höga färgade pelarna avsåg, och det var nog de flesta. På kvällen den 12 juni, när direktören Samsonov höll festtalet, prålade mina plakater och diagram på väggarna i det eländiga brädsckjul som med en utpräglad förskönande omskrivning kallades för ”klubben”.

Men om jag hade hyst några förhoppningar att med dessa prestationer ha tillförsäkrat mig en blivande anställning på kontoret, så hade jag bedragit mig. Omedelbart efter festen fick jag order att gå tillbaka ut på jordbruksarbete. När vetet stod några centimeter högt, måste vi

rensa ogräs på den ändlösa stäppens oändliga åkerfält med solen obarmhärtigt brännande i nacken. Man förflyttar sig i krumböjd ställning kilometer efter kilometer, och när man rätar på ryggen är det som om mörkt blod fyllde ögonen. Det värsta ogräset var vicker, tistlar och malört, vilken sistnämnda hade sina vittförgrenade rötter så fast i marken, att jag kunde dra upp plantorna bara om jag högg i med bägge händer. Vi började arbetet klockan sju på morgonen, och hade vi inte rensat den bestämda arealen när solen gick ner, så måste vi arbeta till nio eller tio på kvällen. Middagssoppan kördes ut på åkrarna, så att vi sällan fick mer än en halv timmes middagsrast. I Kubanka tolererades inte begreppet ”invalid” och inte heller fanns det någon läkare. Det fanns i hela samhället bara en barnmorska, som emellertid saknade varje slags medicinsk utbildning – om man frånser den primitiva fält-, skogs- och ängsmarks-gynekologi, som hörde till hennes hantverk.

En morgon när jag alldeles svullen i ansiktet var på väg ut till arbetet mötte jag förste agronomen Alexej Stepanovitj Panin.

– Vad är det där? undrade han. Är det myggbett?

– Nej, svarade jag. Det är hjärtat. Se på mina svullna fötter. Det är ödem – säg, har ni inte någont annat arbete åt mig?

– Gå till spannmålsmagasinet i dag och sopa en smula och så där, i morgon flyttar jag er över till en annan arbetsavdelning. Nästa dag blev jag skickad ut på grönsaksodlingarna. Där stiftade jag bekantskap med en volgatyska Emilia Ivanovna Glöckner. Hon hade till i mitten av maj varit lärarinna i tyska språket på Kalmankastationen, men sedan plötsligt blivit skickad på jordbruksarbete till sovchosen Kubanka. Hon hade tre barn. Hennes man, som tidigare hade varit rektor vid en volgatysk skola, och hennes bror hade båda skickats till tvångsarbetsläger. Skulle hon manne, när det nya skolåret började, få återinträda i lärarinnetjänsten, skulle hon få tillåtelse till det, suckade Mili Glöckner. Vi beslöt att bägge lämna in ansökningar hos de högsta skolmyndigheterna, distriktsorganisationen för folkbildning.

Någon synnerlig nåd fann jag inte för min nya arbetsledarinna. När förste agronomen Panin vid ett tillfälle kom förbi, skrek hon till honom:

– Alexej Stepanovitj, vad är det för en odugling ni har skickat mej på halsen? Var snäll och tag genast tillbaka kvinnan. Såna där har jag ingen användning för. Hon är ju så dum, så hon duger på sin höjd till kontorsjobb eller till skolarbete.

– Tag det lugnt, svarade agronomen. Tills vidare arbetar hon här. Sen får vi se.

Alltså stannade jag kvar under Buranovas befäl och fick lida en lika förnedrande behandling som av de värsta NKVD-soldaterna i tvångsarbetslägret. Ständigt gav hon mig de sämsta redskapen – för att bevisa, att ”hon där med de vita händerna” inte dög till någonting ordentligt. Dessutom var jag ofta övertygad om att hon inte redovisade det arbete jag hade utfört strikt på kvadratmetern. Eljest skulle min sammanlagda arbetsförtjänst för juli månad ha måst uppgå till mer än de 7 rubel och 50 kopek som tilldelades mig, medan andra arbeterskor fick 50-80 rubel i månaden. Hade jag inte fått mig pengar tillskickade från min väninna i Moskva, så skulle jag sommaren 1946 ha gått under i elände. Bara den brödranson som jag enligt ransoneringskorterna hade rätt till kostade dubbelt så mycket som jag fick i arbetslön per månad.

Eftersom jag är närsynt måste jag bära glasögon när jag rensade ogräs. Nu hände det sig i slutet av juli att det ena glaset lossnade och ofta föll ur. I hela Kubanka fanns emellertid varken kitt eller kontorslim eller sigillack, och ännu mycket mindre någon finmekaniker som kunde reparera glasögonen. Jag måste alltså bestämma mig för att resa till staden Barnaul, som låg på 60 kilometers avstånd. För den saken behövde jag emellertid tillåtelse av NKVD,

och fördenskull måste jag bege mig till räjongcentrum Kalmanka, ett avstånd på 36 kilometer fram och tillbaka.

Samtidigt med mig hade en annan volgatyska anhållit om resetillstånd. Hon hette fru Schnarr och behövde komma till polikliniken i Barnaul. Vi fick den begärda permissionen från arbetet och begav oss tidigt en morgon klockan sex tillsammans på väg till räjongbyn Kalmanka, där vi också utan krångel fick resetillstånd för att resa till Barnaul. Vi hade emellertid inte lov att nu bege oss direkt från räjongbyn Kalmanka till järnvägsstationen Kalmanka, utan måste först tillbaka till Kubanka igen, där vi fick en stämpel på våra papper med datum för avfärden.

På ditvägen hade jag mycket väl kunnat hålla jämna steg med reskamraten, men på återvägen blev det snart så att jag knappt visste, hur jag skulle orka ta mig fram. För att inte uppehålla den andra kvinnan sa jag åt henne att ensam fortsätta hemåt och inte bry sig om mig. Sedan satte jag mig ett tag vid vägkanten för att vila. Himlen mulnade snabbt, och när jag ännu hade minst två kilometer kvar till Kubanka föll de första tunga regndropparna, och så blev det bekmörkt. Ett fruktansvärt störtregn, sådant som endast förekommer i dessa stäpptrakter, öste ner över mig och förvandlade på ett litet ögonblick landsvägen till ett kärr. Jag plaskade fram i vätan och visste snart inte längre om jag vadade fram i landsvägsgyttjan eller på en sumpig äng eller i floden. Ingenstans fanns en ljusglimt att vägleda sig efter. Till slut hörde jag en hund skälla. Jag gick i riktning mot ljudet och tog mig fram till byn. Det var nära midnatt när jag kom hem till vår stuga, drypande våt. Flera dagar därefter fortsatte min värdinna att för alla berätta att hennes stackars inneboende i mörkret hade ramlat i floden.

Trots denna ofrivilliga vattenbehandling beslöt jag att redan den följande dagen resa till Barnaul. Inte heller min reskamrat ville uppskjuta sin resa. Tåget stannade på ett sidospår omkring 15 kilometer från Kubanka klockan fyra på morgonen. Nattetid kunde man inte bege sig dit, ty det fanns ingen banad väg, och dessutom riskerade man att råka ut för vargar eller banditer. Därför begav vi oss av klockan fyra på eftermiddagen. Vid halvniotiden på kvällen var vi framme vid anhalten. I det lilla brädskjulet fanns det varken bänkar eller nånting annat. Vi satte oss på golvet. Fru Schnarr sov till och med en smula med hängande huvud. Klockan fyra på morgonen kom tåget. Att stiga upp på det blev på nytt en fråga om liv eller död. Hållplatsen var ju inte någon regelrätt station. På några få sekunder måste de som ville med ha klivit upp i vagnarna, men vagnarna befann sig manshögt över marken. När vi väl hade kommit ombord fick vi slå oss ner på golvet i vagnen. Sittplatser fanns det inte i de här tågen. Envar fick ta plats på sitt knyte eller på vagnsgolvet som hade ett tjockt lager av smuts.

Vid sjutiden var vi framme i Barnaul. Eftersom fru Schnarr inte förstod mycket ryska bad hon mig följa henne till polikliniken. Vi avtalade att efteråt träffas igen antingen i poliklinikens vestibul eller senare hos fru Schnarrs svåger, som arbetade i fabriken nr 77 i Barnaul. Hon gav mig hans namn och adress.

Jag gick in på ett apotek och frågade var man kunde få köpa glasögon eller få söndriga sådana reparerade, och fick veta namnet på ett företag, en verkstad för sanitära artiklar på Leo Tolstoj gatan, men blev samtidigt upplyst om att det var sex kilometer dit.

Barnaul har minst 150000 invånare men ändå kan man inte egentligen kalla det en stad. När jag var där fanns det varken spårvägar eller bussar. Inte heller fanns det vare sig avlopp eller vattenledning, utom i de mycket få nyanlagda representationskvarteren. Det gamla Barnaul är en jättestor by som åt ena hållet från järnvägsstationen räknat når sex kilometer bort. Där ligger stadens äldsta kvarter. Tätbebyggelsen fortsätter vidare på andra sidan Ob och breder ut sig omkring två kilometer bort över en svag höjning av marken. I motsatt riktning från järnvägsstationen ligger en nyuppförd fabriksstad med tillhörande arbetarkvarter, för resten mestadels eländiga baracker. Från järnvägsstationen och ända ner i gamla staden leder en bred boulevard – Lenin Prospect – och på vardera sidan om den reser sig mellan låga, bofälliga hus

de nya sovjetpalatsen. Det är partihuset, distriktssovjetens hus, räjongsovjetens hus, industrikombinatens förvaltningsbyggnad, distriktskolestyrelsens hus, en bio, ett varuhus och till och med ett hotell. Mittibland de moderna lådliknande jättehuserna drar ett vackert gammalt palats till sig uppmärksamheten – kanske någon gammal asiatisk förstes forna residens med en vacker fontän i trädgårdsanläggningen på framsidan. Numera har NKVD-tjänstemännen sin klubb där. Mitt i Leninboulevarden löper en av gräsmattor och träd kantad promenadväg, där den gående på sina ställen sjunker ner till över fotknölna i smutsgrå sand. Körbanorna till höger och vänster om promenadvägen har åtminstone på vardera yttersidan närmast husen en gångbana av trä. Precis som i byarna ser man här kvinnor komma släpande på vattenämbar.

Jag betraktade människorna. Så gott som alla var mycket dåligt klädda. Kvinnorna hade inga strumpor på, och de flesta bar på fötterna lätta tygskor som påminde om europeiska gymnastikskor. Sin fåfänga, som inte kunde tillfredsställas med klädedräkten, gav kvinnorna fritt utlopp genom att sminka sig.

Sista tvärgatan på Leninboulevarden före gamla basaren var äntligen Leo Tolstojgatan, och där såg jag strax vid början det företag jag hade fått anvisning om.

– Var har ni receptet? frågade expediten.

– Receptet? Jag behöver inga nya glasögon. Jag vill ju bara ha de här reparerade.

– Det är samma sak. Ni måste visa upp ett recept.

– Recept för att låta sätta en ny båge på ett par gamla brillor! Nå, var kan jag få tag på ett sådant då? frågade jag tålmodigt.

– På ögonkliniken vid Anatolgatan, blev svaret.

Jag begav mig dit. Där stod en kö genom hela korridoren ut på gatan. Till slut var det min tur. Namn, yrke, adress blev uppskrivna.

– Får vi be om remissen från ortsläkaren, hette det sedan.

– Någon remiss har jag naturligtvis inte. Det rör sig ju inte om annat än att få ett par gamla glasögon reparerade.

– Det är samma sak, replikerade den kvinnliga läkaren. Annars kan ni inte få något recept.

– Men ute hos oss på sovchosen finns det inte någon läkare, vem skulle då ha remitterat mig hit!

– Räjongläkaren, blev svaret.

– Jaså, men nog kan ni väl inse, att ni inte kan skicka mig tillbaka med oförrättat ärende till sovchosen bara för att jag inte har någon remiss från en läkare för att få ett par brillor reparerade. Jag har varit på väg ända sedan i går eftermiddag.

– Det där, replikerade läkaren, angår inte mig. Jag måste följa bestämmelserna.

Jag hade stor lust att tala om för henne, att jag ansåg att de där bestämmelserna var idiotiska, men jag behärskade mig och frågade, om jag inte skulle kunna få tala med någon av hennes överordnade.

– Förrän i morgon eftermiddag kan ni inte få träffa överläkaren, blev svaret.

– Jaså, men varför inte i eftermiddag?

– Därför att hon inte har mottagning här mer än varannan dag klockan 15-17.

När jag kom till polikliniken för att träffa fru Schnarr höll de som bäst på med att städa lokalerna. Min reskamrat var inte längre kvar. Jag frågade mig fram till den stora utfartsgatan

mot väster som ledde förbi nya basaren och där den berömda fabriken nr 77 var belägen. Där vidtog ”de västra förortskvarteren”, där enligt uppgift fru Schnarrs släktingar familjen Riep skulle bo. Gatuskyltar och husnummer fanns det naturligtvis inte i de här trakterna, men jag tyckte mig ändå känna igen den Barack som fru Schnarr hade beskrivit. Men där kände ingen till någon familj Riep. Jag fick emellertid veta att det utom den här fanns ännu en arbetarstadsdel längre väster ut. Alltså begav jag mig på väg ditåt.

På nytt förgäves. Jag strävade tillbaka samma väg. Mina fötter bar mig knappast längre. Hela eftermiddagen irrade jag omkring i kvarteren. En gång fick jag upp ett spår. I ett hus där byggnadsarbetare just var i färd med att vitstryka väggarna uppgavs det att en tysk familj helt nyligen hade bott där, men nu skulle huset nyinredas till skola. Invånarna hade blivit avhysta, men ingen visste varthän.

Nu var jag en välkänd figur i ett helt kvarter, så ofta hade jag hela eftermiddagen tittat in litet här och var. När jag till slut måste betrakta alla efterforskningar som ändamålslösa, fick jag idén att bege mig till fabriken och förfråga mig där. I mottagningslokalen kom omedelbart tre revolverbeväpnade uniformerade karlar emot mig. Jag måste in i minsta detalj berätta varför jag egentligen ville ha reda på den där familjen Rieps adress. Till slut sa den ene av de tre uniformsklädda att jag skulle bege mig till personalavdelningen och fråga där. Han beskrev huset, där denna avdelning hade sina lokaler, och dit hittade jag verkligen.

När jag hade klappat på porten, öppnades den och en kvinna beväpnad med en bössa kom till synes. Hon tycktes bli lika förskräckt vid min åsyn som jag vid hennes, ty hon lade genast an på mig med sitt skjutvapen. Efter den härdning jag i nära tio år hade undergått i olika NKVD-läger imponerade detta inte särskilt på mig, sådan situationen nu var, utan jag berättade för andra gången av vilken orsak jag gärna ville ha familjen Rieps adress. Den krigiska kvinnan gav uttryck för sitt beklagande, men det var för dagen redan för sent att lämna mig en sådan upplysning, de anställda hade redan begett sig hem.

Så stod jag på gatan igen och var dödstrött. Ännu en gång begav jag mig till det hus där Rieps tydligen hade bott, i hopp att träffa någon av deras forna grannar. Men gatan låg redan människotom, och i lägenheterna var det släckt och mörkt. Jag stod framför det tysta och nystrukna vita skolhuset då plötsligt en tanke for genom hjärnan på mig. Vad skulle jag egentligen med de där Rieps? Vad jag behövde var tak över huvudet och en sovplats. En sådan kunde jag skaffa mig i Rieps gamla hus, den nuvarande skolan, utan Rieps hjälp. Jag spanade försiktigt för att se om det fanns någon nattvaktare i huset, men det såg inte så ut, och då smög jag mig in.

Jag drog av mig skorna. Fötterna var alldeles sönderskavda på hällarna. Under fotsulorna och på tårna hade jag stora blåsor. Jag placerade en tegelsten till huvudkudde och min vadderade jacka till madrass på golvet, och fastän hungern slet i inälvorna somnade jag. Från klockan fyra på eftermiddagen föregående dag till klockan tio efterföljande kväll hade jag varit på benen.

Så fort nästa dag började gry steg jag upp och drog mina färde. Det hade blivit kallare. Ett fint duggregn risslade ner och inhöljde fabriksarbetarkvarteren i dystert grått. Jag hade framför mig en vägsträcka på minst tio kilometer att tillryggalägga för att komma till gamla basaren. Där ville jag köpa ett madrassvar eller ett par tomsäckar, ty hemma sov jag fortfarande utan underlag på min hårda träbräns.

I basaren rådde ett livligt köpande och säljande. Det fanns regelrätta marknadsstånd där grönsaker, färsk potatis, mejeriprodukter, socker och potatismjöl försålles, men också verktyg, borstbinderiarbeten, etcetera, bjöds till salu. Jag såg chokladkonfekt som kostade fem rubel stycket och små gulgröna äpplen, likaledes till ett pris av fem rubel per styck. Äpplen

växte det inte i Altai, ty träden tålde inte den stränga vinterkylan. De importerades av privata svartabörshandlare säckvis från Alma-Ata. Längre tvekade jag om vilken av de två delikatesserna jag skulle tillåta mig njuta till mitt bröd: en pralin eller ett äpple. Till slut bestämde jag mig för äpplet. Det var litet och surt, men det beredde mig ändå en obeskrivlig njutning, jag som inte hade ätit äpplen på tio år. Socker, solrosfrö, potatismjöl m.m. såldes glasvis, gurkor, tomater och sockermelon per styck. Dill och rädisor salufördes i buntar, lök och morötter mestadels i små högar. Fyra små eller tre större utgjorde en portion. Potatis slutligen såldes ämbarvis. Ett ämbar färsk potatis kostade den gången 60 rubel och kunde alltså inte förvärfas av vem som helst. Sextio rubel utgjorde en lantarbetares månadslön.

Även kött och flott fanns till salu. De varorna vägdes med besman. De flesta inköpen och försäljningarna på svarta börsen i Barnaul försiggick dock inte på de vanliga försäljningsställena, utan så att säga på peripatetisk basis. Torftigt klädda kvinnor strövade omkring i människovimlet och salubjöd åt dem de mötte en tvål, en stekpanna, en broderad handduk, en porslinstallrik etc. Jag själv där jag vandrade omkring med min gamla vadderade stickjacka över armen, blev väl tjugotalet gånger tillfrågad hur mycket jag ville ha för den. Madrasser eller säckar såg jag inte till försäljning någonstans. Till slut vände jag mig till potatisförsäljarna och förvärfade två gamla och lappade men rena säckar.

Sedan gav jag mig i väg till Anatolgatan, där ögonkliniken var belägen. Där hade jag dagen innan sett en matsservering. De i sovjetiska företag anställda arbetarna av olika kategorier intar i regel sina måltider vid sina företag till priser som staten har fastställt. För dem som tjänar mera pengar än normalt och för främlingar på orten finns restauranger med ”kommersiella” priser. Vid det bord, där jag fick en plats, höll just en ung välklädd man på att avsluta sitt middagsmål, till vilket han också hade intagit någon sprithaltig dryck. Han betalade en nota som gick på 90 rubel! Jag beställde en soppa, som jag fick betala 7 rubel 50 kopek för, alltså – jag drog på mun när jag kom att tänka på det – precis lika mycket som jag hade tjänat på hela förra månaden med tolv timmars arbete om dygnet.

När klockan blev två gick jag till ögonkliniken. Den öppnades just, men det dröjde inte länge innan väntrummet var fyllt till bristningsgränsen. Då kom en kvinna och trängde sig fram till mig och utbrast:

– Att jag skulle få tag på er här! Ni vet det ännu inte! Er kamrat är inte i livet längre.

Först nu kände jag igen kvinnan. Hon bodde i Kubanka i en barack tillsammans med sin man som var krigsblind. Nu hade hon följt honom till läkarundersökning här.

– Vad är det ni säger? sa jag. Menar ni Tina?

– Ja visst, Leontina Karlovna. Hon dog i förgår, den tolfte augusti. Vid tretiden på middagen ute på åkern föll hon omkull, och bara några minuter senare var hon död.

Åtta års tvångsarbetsläger hade Tina bakom sig, och knappt hade hon kommit ut i ”friheten” förrän hon skulle möta ett sådant sorgligt slut. Jag drog mig till minnes hur Tina hade drömt om härligheterna i Altai, när vi ännu var på väg, om melonerna som hon skulle äta ... Det var som om fru Afanasjevna hade känt vad jag tänkte, för hon sa i detsamma: Vattnet stod ända uppe i buken på henne sedan flera dagar tillbaka, och när det nu nådde upp till hjärtat, så dog hon. Den sista tiden arbetade hon på grönsaksfältet. Hon hade ätit en massa gurkor och sockermelon. Och vet ni vad! De unnade henne inte en ordentlig begravning ens. De bar henne som hon var ute från fältet och körde henne till kyrkogården och grävde ner henne som en hund.

Nu uppstod rörelse i den väntande mängden. Samtalsluckorna öppnades.

– Reser ni tillbaka i dag? frågade jag.

– Jaha, klockan 18.30 går tåget. Vi träffas väl på stationen. Äntligen släppte de in mig i mottagningsrummet. Jag framförde mitt ärende, och faktiskt skrev den kvinnliga överläkaren ut ett recept – på reparation av bågarna på mina glasögon – som jag tjugo minuter senare stolt uppvisade i butiken för sanitära bruksartiklar. Eftersom ”den behövliga ersättningsdelen” – därmed menade damen den lilla skruv som hade fallit av – inte fanns på lager, skulle jag till och med få ut alldeles nya bågar.

– Men det kostar sex rubel, tillade hon.

– Bra, sa jag.

– Då kan ni få komma och hämta glasögonen i morgon middag.

– I morgon? Nej, jag behöver dem genast. För de här stackars glasögonens skull har jag nu rantat omkring i tre hela dygn. Jag vill gärna betala mera, bara jag kan få dem nu genast.

Faktiskt hade jag dem snart i min hand och kunde ge mig av till järnvägsstationen. Det var högt på tiden. Fru Afanasjevna med man stod redan vid spärren. De tänkte resa med till stationen bortom den anhalt där jag hade stigit på tåget. Där hade sovchosen sitt spannmålsleveranskontor och dit kom ofta lastbilar. Den blinde hade tillåtelse att åka med en sådan, och om jag gjorde dem sällskap, sa han, skulle jag också kunna få åka med.

Vi talade en hel del om Tina Artjomova. Det var tydligt att befolkningen i Kubanka hade blivit uppskakad av hennes öde. De två tyskarna Jochim och Korn hade blivit skickade att gräva en grav, och volgatysken Miller med fru, som just hade kommit körande ut på fältet med vatten, hade fått order att montera av vattentunnan och sedan forsla kroppen direkt till graven.

– Tänk er bara. Utan kista. Hade ni varit där, skulle det inte ha fått ske.

– Naturligtvis inte, svarade jag. Men Lida Schäfer, Tinas väninna, vad gjorde hon?

– Hon fick först på kvällen av Tinas värdinna höra att hon var död, och hon beställde genast en kista. Sedan fick hon förstås veta, att Tina Artjomova redan var begravnen. Vilken kristen människa som helst skulle väl ha gått med på att ta emot den döda kroppen i sitt hus och ställa om att den blev tvättad och iordninggjord. Ingen skulle väl ha velat ta den synden på sitt samvete att vägra en sån sak, sa fru Afanasjevna indignerat.

– Stackars Tina skulle ha varit bättre betjänt om någon medan hon ännu levde hade lånat henne ett tvättfat, så att hon hade kunnat tvätta fötterna hemma i stället för att om kvällarna vara tvungen att gå ner till floden, invände jag. Det är inte min mening att sära era religiösa känslor, men ... Om folk tvättar min döda kropp eller inte, innan de gräver ner den, det struntar jag i. Det är först och främst de levande som måste bli hjälpta, det är nu min åsikt, sa jag. Den blinde gav mig rätt. Efter en stund frågade hans fru om jag hade känt Tina länge.

– Närmare bekant med henne blev jag först de senaste fyra åren, men eftersom hon var mycket meddelsam känner jag egentligen till hela hennes liv, svarade jag. Och jag berättade för makarna Afanasjev vad jag visste om Tina och hennes familj.

När vi kom fram till den station där vi skulle stiga av, tog Afanasjevs mig med till sovchosens kontor. Den första människa jag där fick se var den enögde direktören Samsonov. Just då steg Marusja Grisjtjenko fram till honom och rapporterade:

– Ivan Ivanovitj, kan ni tänka er, en av de nya tyskorna har plötsligt dött!

– Är det möjligt, hur gick det till?

– Hjärtslag eller nånting sånt. Tyskorna begravde henne genast precis som hon var. Fru Schäfer lät göra en kista men den kom för sent.

Ett cyniskt småleende syntes på den enögdes ansikte, i det han replikerade:

– Då har vi alltså nu en ledig kista i Kubanka, inte sant?

– Kanhända inte ledig så värst länge, kamrat direktör, blandade jag mig i samtalet. Kanske den ganska snart blir upptagen av mig. Ni har hela tiden vetat att såväl Leontina Karlovna som var jag invalider. Men ni låtsades inte om det. Tina blev det första offret. Jag kommer att bli det andra.

Samsonov bevärdigade mig inte med något svar, vände ryggen till och gick sin väg. Men på kvällen följande dag kallade arbetsförmannen i förvaltningsavdelningen mig till sig och frågade om jag hade lust att tillträda tjänsten som väktare på det grönsaksfält som låg inne i byn. Så blev jag nattvakt med 70 rubel i månadslön. Grönsaksfältet som jag skulle bevaka var omkring fem hektar i omfång och låg mitt i byn. Det var omgivet av enbart diken. Rädisorna, rättikorna, morötterna, vitkålen, gurkorna och melonerna var redan skördade, men massor av lök stod kvar. Vad jag huvudsakligen skulle hålla vakt över var fröplantorna av vitkål och gulrovor.

I jämförelse med det rena grovarbetet i jorden var naturligtvis den här tolvtimmarstjänstgöringen mindre ansträngande, och först och främst: den gick inte på beting. Men lätt var den inte fördenskull. Det hände att jag genast på kvällen mellan åtta och nio blev genomblöt av regn in på bara kroppen och sedan måste tillbringa hela natten i de våta kläderna. Kampen med kor, oxar och kalvar var för min del lika upprivande som fåfång. Fastän bönderna var tillsagda att hålla kreaturen bundna på nätterna, gjorde de inte detta, ofta för resten alls inte med beräkning utan helt enkelt för att de inte hade rep som dög, och så strövade djuren omkring hela natten. Knappt hade jag hört det prassla någonstans och hade rusat i väg i ljudets riktning för att jaga bort en objuden gäst från lökodlingen, förrän jag från motsatta hållet kunde få höra det kärva rrraps, rrraps från en betande ko och måste störta i väg ditåt. Det ledsamma var, att korna inte bara anställde stor skada med sin glupskhet utan en ännu större i det att de trampade ner och fördärvade plantorna, när jag schasade bort dem.

Inte heller var det lätt att i mörkret springa efter kreaturen. Hur ofta ramlade jag inte omkull, hur många gånger stupade jag inte på huvudet i diket, under det att kokräket som jag förföljde med ett elegant språng förfogade sig över till andra sidan! Ännu besvärligare var det med kalvarna. I skydd av malörtsbuskarna – det ogräset frodades överallt – kom de söta djuren och åt sig mätta. Fullständigt lugnt lät de en komma sig ändå in på livet och såg på en med sina oskuldsfulla ögon. Men så snart man lyfte käppen, galopperade de sin väg som harar. Arbetsförmannen var naturligtvis missbelåten med mig här också.

– Inte ens en ko kan ni skrämja bort. Förstår ni inte att ni måste fånga kräken och binda dem. Annars kan vi ju inte göra några skadeståndsanspråk gällande hos ägarna.

Med vad och vid vad jag skulle binda fast djuren, det talade han inte om för mig.

Alltså hade min nya verksamhet som åkervakt också sina lömska sidor. Och om jag till äventyrs hade inbillat mig att ledningen för sovchosen hädanefter skulle vara litet vänligare emot mig, så skulle jag några dagar efter att jag hade tillträtt befattningen få veta, att en sådan förmodan var obefogad. En kväll kom min värdinna Sjura Kolesnikova till mig ute på grönsaksfältet och talade ytterst indignerad om för mig, att direktörens ställföreträdare, den enarmade Grisjtjenko, just hade varit hos henne och meddelat, att han ämnade anvisa bostad i hennes stuga åt en familj på tre personer, av vilka en ung fru som väntade ett barn. Hon hade frågat vad det då skulle bli av mig, och då hade han svarat:

– Asch, tyskan, henne vräker vi. Hon skaffar sig nog en vrå att krypa in i.

Men att ”skaffa sig en vrå” var inte en så enkel sak. Jag hade ju inte någon rätt att på egen hand söka mig tak över huvudet. När jag på morgonen dödstrött kom hem, stod min sovbrits redan utflyttad framför stugan. Jag packade ihop mina tillhörigheter och gick tillbaka till mitt grönsaksfält, där jag lade mig att sova. Under dagens lopp kom min efterträdare i stugan, Isjenin, och lämnade mig en muntlig anvisning från Grisjtjenko, att jag skulle flytta över till en fru Isjenin, en släkting till honom. Hon bodde i den s.k. nya baracken, som egentligen var nästan lika gammal och bofällig som ”den gamla”.

Fru Isjenin var svinsköterska på Kubanka. Tillsammans med sin sjuåriga dotter bebodde hon en ytterst liten kammare, där det inte ens fanns plats för min sovbrits. Kammaren hade ingen egen utgång till förstugan och inte heller fanns där någon ugn. Det tillhörande genomgångsrummet, lägenhetens forna kök, utgjordes av ett endast något större rum. Där bodde en gammal farmor med sitt sexåriga barnbarn. Bägge kvinnorna vägrade att ta emot mig, och eftersom jag inte hade något skriftligt på min nya bostad från ledningen, kunde jag heller inte tilltvinga mig att få flytta in, helt frånsatt att jag hade föga lust till att bo i det smutsiga och nerlusade kyffet. Dag efter dag försökte jag förgäves att få tag på Grisjtjenko eller Samsonov för att utverka något slags avgörande i bostadsfrågan. Dag och natt tillbringade jag nu på mitt grönsaksfält. Jag hade den turen att det var relativt varmt och torrt denna senare hälft av augusti. Till slut på sjunde dagen fick jag ett papper med anvisning att flytta in i baracken, men till farmor Konina.

I den här lägenheten fanns det varken bord eller stol. Farmodern åt och sydde och spann sittande på sin säng. Och den lilla lekte på golvet i den smala genomgång, när jag var i rummet. När jag var ute lekte hon på min säng. I det rummet begrep jag i efterhand att mången fattig kolchosbondkvinna hade brustit i gråt över att ha blivit utsläppt från tvångsarbetslägret!! Farmodern levde på en pension om 53 rubel i månaden tillsammans med den lilla flickan, vars mor var i tvångsarbetsläger. Då den gamla inte ägde ett enda linne och aldrig tog av sig sina kläder var hon obeskrivligt smutsig och obeskrivligt nerlusad. På morgnarna brukade hon öppna klänningen framtill och knäckte med stort sinneslugn och stor skicklighet mellan tumnaglarna några dussin löss, som hon kraftrade åt sig längs sömmarna. Ibland tog hon också den lilla till sig och knäckte med hjälp av en brödkniv hennes huvudlöss. För resten kliade sig de här människorna aldrig, de hade vant sig vid lössen. Då var det annorlunda med mig. Men hur ivrigt jag än bekämpade den besvärliga ohyran kunde jag inte hålla mig fri ifrån den; hela min kropp var sönkerklöst. När jag bodde hos min förra värdinna, vars stuga låg inte långt från floden, kunde jag åtminstone i skydd av det höga stäppgräset tvätta mig ordentligt i det fria. På det nya stället kunde jag bara gå ut bakom huset med en skål vatten och skölja mig ren om ansikte och händer, mera var inte att tänka på här mitt inne i Kubanka. Något badhus fanns det inte på sovchosen. Det fanns bara rester av byggnaden kvar. Under kriget hade bjälkar, bänkar, dörrar, etcetera, undan för undan stulits och använts till att elda med.

I samma barack som jag nu bodde i hade också den volgatyska lärarinnan Glöckner sitt rum. I slutet av augusti fick hon en inbjudan till en lärarkonferens i Kalmanka samt meddelande om att hennes ansökan att bli återinsatt i sin befattning hade bifallits. Hon skulle bli lärarinna i tyska i Kubanka. Jag för min del hade inte fått något svar på min ansökan och bad nu Emilia Glöckner att under sammankomsten förhöra sig hos skolstyrelsens ledare på mina vägnar. Något positivt svar hade hon ändå inte med sig tillbaka. Det enda hon vid sin återkomst kunde råda mig till var att söka anställning som sekreterare i skolstyrelsen. Jag satte omedelbart upp min ansökan, men fick avslag även här. Detta misslyckande berodde i främsta rummet på – efter vad jag i förtroende fick veta – att den gamla lärarinnan Valentina Dimitrievna Krysjanovskaja energiskt hade satt sig emot att jag skulle få tjänsten.

Den 31 augusti, just när jag på kvällen skulle bege mig ut till min vaktjänst på fälten, kallades jag plötsligt till skolan. Där satt den unge rektor Tjernenko, hans ställföreträdare Afonin och en skolinspektör från Kalmanka. De frågade, om jag nästa morgon skulle vilja tillträda platsen som skolsekreterare. Efteråt fick jag av Emilia Glöckner reda på hur omslaget hade skett. Den oväntat från Kalmanka anlände skolinspektören hade velat ta del av protokollet från lärarkonferensen och hade blivit förfärad över den mängd stavfel han fann där. Han hade otåligt frågat, om de inte kunnat få tag i en sekreterare som inte var en sådan analfabet som den unga flicka som hade skrivit ut protokollet. Då hade rektorn påmint sig min ansökan och dragit fram den.

– Men hon är utländska, sa han.

Inspektören hade förklarat att det mera kom an på förmågan att stava rätt än på nationaliteten. Han hade noga läst igenom min ansökan och funnit alla ord rätt stavade och till på köpet skrivna med vacker handstil. Så blev jag efterskickad och anställd som sekreterare och bokhållare vid skolan i Kubanka.

Vad sekreterarbetet beträffar hade dittills skolrektorn själv utfört huvudparten; den unga kvinnliga sekreteraren till namnet – avlönad med endast 95 rubel i månaden – hade egentligen bara varit ett slags avskrivare. Nu förklarade alla skolans lärare med en röst, att en sådan sekreterare som jag dittills aldrig hade skött sysslan. Jag ägnade alla krafter och all min tid åt skolan, vilket för resten inte var utan fördelar för min egen del. Visserligen var det ganska kallt i lärarrummet, där jag hade mitt lilla skrivbord, men det var åtminstone rent där och fritt från ohyra.

Jag förde på egen hand bok över skolans ekonomi – vi hade en häst, en vagn, en släde och så och så många hektar jord – räknade ut avlöningarna, gjorde de statistiska översikterna och satte upp andra rapporter till de överordnade skolmyndigheterna, förde protokollen vid de pedagogiska konferenserna, skötte korrespondensen, förberedde föräldramöten, höll uppsikt över skolstädningen, anordnade elevutställningar, målade affischer etc. När jag hade kommit i gång med allt detta, tog jag också itu med att ordna de fullständigt vanvårdade skolsamlingarna och biblioteket, som jag fann i samma bedrövliga tillstånd som på sin tid klubbiblioteket i Kotjmes. När jag hade lyckats få ordning bland böckerna blev jag högtidligen utnämnd till skolbibliotekarie och kom på den vägen in i det pedagogiska arbetet, Skolan tillhörde för resten ett av de få stäppsamhällen som höll tidningar. Därför var det inte att undra över att jag var sysselsatt dagen igenom i skolbyggnaden. Alla som behövde någonting där visste att jag fanns i lärarrummet också på kvällarna.

Från och med den första september 1946 minskades plötsligt brödransonerna. Såvitt jag vet vidtogs inte så rigorösa åtgärder i storstäderna, utan bara på landsbygden, i det att vederbörande myndigheter lugnade sig med att folket i byarna ju hade skördat potatis. Medan dittills visserligen inte varenda invånare men åtminstone varenda arbetare i Kubanka hade fått brödkort så att han dagligen kunde ta ut sina 500 gram bröd, ställdes plötsligt för hela sovchosen endast omkring ett dussin brödkort till förfogande för utdelning. Vilka som därefter fick bröd, ja, det var ”specialisterna”, dvs. sovchosens direktör, hans ställföreträdare, avdelningsledarna, sovjetavdelningens ledare, förste bokhållaren, veterinären, agronomen, mekanikern, och några till – alla andra fick gå utan bröd. Vad skollärarna beträffar skulle de få sina brödkort från skolstyrelsen. Där beslöts, att skolans tjänstemän i Kubanka en gång i månaden skulle få hämta sina ransoner i form av mjöl i Kalmanka. Varje lärare erhöll på så vis varje månad 9 kilo mjöl i stället för tidigare 15 kilo bröd. Städernas och jag tillhörde emellertid inte lärarkåren utan var underordnade sovjeten i Kubanka och fick således varken brödkort, bröd eller mjöl. Detta innebar för min del början på en ny svältperiod, ty jag hade dittills livnärt mig så gott som bara på bröd.

Jag började köpa potatis, men då jag inte hade någon plats där jag kunde magasinera den i större mängder, köpte jag alltid bara ett ämbar åt gången, men för varje nytt ämbar potatis måste jag betala mera pengar. Ofta hade jag ingen möjlighet att koka mina stackars potatisar. Då gick jag hungrig till sängs. I oktober inställde också arbetarköket driften och matsalen stängdes. Nu hade det kommit därhän att jag en gång, gripen av onda aningar, hade sagt till Tina, att jag längtade tillbaka till kålsoppa och brödransonen, som vi alltid dagligen hade fått i lägret. Kanske det berodde på undernäringen, kanske också på ohyran och den kroppsliga vanvården, nog av, i början på oktober insjuknade jag i en hudsjukdom. Det brann och kliade i huden, och överallt där jag klöste mig uppstod variga utslag. Jag försökte behandla de öppna sårn med olika salvor, men det hjälpte inte ett dugg, och lössen levde glada dagar under och inne i förbanden och lämnade mig inte i fred någon stund på dygnet.

Jag måste göra ett försök med något antibiotiskt medel, tänkte jag och letade på nytt igenom min medicinlåda, som jag hade fått mig tillsänd från Moskva. Där hittade jag en tub streptocidtabletter. Lida Schäfer som tidigare hade arbetat på apotek erbjöd sig att bereda en salva åt mig. Någon skaffade mig från Barnaul 100 gram smör, tablettorna blev rivna till fint pulver i en mortel och så gjordes av smöret en salva, som tämligen snabbt hjälpte mig. Snart var jag fri från de otäcka varuslagen.

Den främsta förutsättningen för att inte behöva bli sjuk på nytt var naturligtvis att komma bort från det av ohyra nedsmittade rummet. Jag skrev till Samsonov, direktören för vår sovchos, en enträgen hemställan med bön om att få flytta någon annanstans, men han hänvisade mig till sin ställföreträdare. Gång på gång bad jag skriftligen och muntligen om ett annat logi, och även rektorn vid skolan lade ett gott ord för mig, men jag fick inte ens något svar. En dag mötte jag alldeles utanför vår barack direktörens ställföreträdare Grisjtjenko.

– Ivan Vladimirovitj, sa jag mycket hövligt till honom, jag ber er, var snäll och se själv hur vi bor. Till på köpet kommer den gamla gummans dotter en av de närmaste dagarna hit som frigiven ur tvångsarbetslägret. Hur ska det då bli?

– Låt mig vara i fred, sa Grisjtjenko, andra bor inte bättre, de.

– Men ni vet ju inte hur förfärligt det är. Var så snäll och titta in och se på rummet!

– Jag behöver inte se på något rum, sa han.

– Behöver ni inte? sa jag. Säg hellre, att ni inte vill se. Jag var förargad och gick in i förstugan.

– Vad är det ni säger! skrek Grisjtjenko högröd i ansiktet och rusade efter mig.

– Att ni inte vill se hur vi har det, upprepade jag med hög och tydlig röst.

I detsamma hade den enarmade hunnit upp mig och gav mig ett slag med knytnäven.

– Det där ska du få ångra, din fräcka kanalje, väste han. Jag ska ställa om att du kommer tillbaka till ett läger! Tio år minst ska du få, din smutsiga fascist! Och bry dig bara inte om att sätta din fot i skolan mera. Det är ju skandalöst att anställa en tyska i vår skola! Och för varje mening gav han mig ett slag med näven. I förstugan samlades en massa barnungar och stirrade förfärade på uppträdet, flera dörrar öppnades och folk tittade ut.

– Ivan Vladimirovitj, sansa er, sa jag.

Då ropade den gamla ryska lärarinnan till den rasande mannen att komma in i hennes rum. Vad som där inne yttrades vet jag inte. Jag begav mig som vanligt till min tjänstgöring i skolan utan att bry mig om hans hotfulla förbud.

Dagen efter sa den gamla bara till mig:

– Ni får inte lägga honom det alltför hårt till last, Susanne Jevgenjevna. Ni måste förstå honom. Den beklagansvärde, han har ju förlorat ena armen i kriget. Naturligtvis måste han hata tyskarna sedan dess.

Bland de kvinnor som hade bevittnat Grisjtjenkos överfall på mig, var Natalja Ivanovna Ivasjina, som förestod hemmet för föräldralösa barn i Kubanka. Hemmet i fråga bestod av ett enda rum, och de nio barn som bodde där hade varken sängar, underkläder eller gångkläder. Trasiga och vanvårdade sprang de omkring. Fru Ivasjina var mycket öm mot barnen, men klä dem kunde hon med bästa vilja inte. Var skulle hon ha tagit vad som behövdes till det? Hon hade en sextonårig dotter, och efter mycken möda hade det nu lyckats för henne att genomdriva att hon och dottern skulle få ett litet rum för sig själva. När hon föreslog, att jag skulle flytta ihop med dem i deras nya rum, blev jag naturligtvis mycket glad. Tillåtelsen utverkade hon själv, och två dagar senare flyttade vi in.

Det var verkligen på allra högsta tiden, ty dottern till den gamla gumman, där jag dittills hade bott, kom just då hem. Hon hade tillbringat fem år i ett tvångsarbetsläger i Burjat-mongoliska området, nordost om Bajkalsjön.

Vid samma tid – det var i mitten av oktober 1946 – kom ytterligare två människor strax efter varandra efter mångårigt tvångsarbetsläger-straff till Kubanka: det var brodern och maken till den volgatyska lärarinnan Emilia Glöckner. Hennes glädje var stor. Hon hade haft det förfärligt svårt alla de gångna åren med att försörja sina tre barn. De två nykomlingarna var för resten klokare än vi hade varit, de anmälde sig inte omedelbart hos NKVD, utan sökte själva arbete. Efter några dagar kom de mycket glada i hågen tillbaka från sin spaningsutflykt. Maken Glöckner hade fått plats som bokhållare och brodern anställning som agronom i ett samhälle inte långt från Barnaul. Emilia Ivanovna lade in en ansökan och utverkade tillåtelse att också hon flytta över dit.

Platsen som lärarinna i tyska språket vid skolan i Kubanka blev tack vare dessa tillfälligheter ledig, och det låg nära till hands att låta mig få den. Rektorn gjorde en inläga till skolmyndigheterna och den 25 oktober 1946 började jag min tjänstgöring som lärarinna. Sekreterarsysslan fortsatte jag att sköta bredvid, och inte heller lämnade jag ifrån mig min hederspost som bibliotekarie. Nu hade jag i alla fall mycket, mycket att göra. I vederlag fick jag så mycket bröd jag behövde och en lön på omkring fyrahundra rubel.

Livet i det nya rummet artade sig inte så illa. Just vid den tiden fick jag från min gamla väninna i Vorkutaläget, den kvinnliga botanikern, ett paket med ett litet tvättfat. Energiskt satte Sjura Ivasjina och jag i gång med en systematisk avlusning av huvud, kropp, kläder och filter. Mamma Ivasjina eldade tidigt på morgonen i den lilla spisen, ty nu i oktober var det bistert kallt. Sedan lade hon torkad kospillning och malört-ris i ordning, så att Sjura och jag fort kunde koka eller värma upp någonting åt oss när vi kom hem på middags rasten. Själva uppehöll hon sig sällan i rummet, då hon hela dagen var upptagen på sitt hem för de föräldralösa.

Tyvärr varade detta behagliga liv endast fjorton dagar. En dag kom nämligen Grisjtjenko och meddelade att fyra nya barn måste intagas på hemmet, att i samband därmed ännu en vårdarinna måste anställas, och att barnen måste fördelas på de två rummen.

Så blev jag förflyttad till en stuga som innehades av en fru Karakovskaja. Där bodde sedan några veckor tillbaka också Jochim och Korn. Att vuxna av bägge könen bodde i samma rum gällde i dessa trakter som normalt. För sibiriska bondkvinnor, som aldrig tvättar sig och som sover i gångkläderna, är det också faktiskt utan betydelse, om deras rumskamrater är män eller kvinnor. Men för mig var det synnerligen obehagligt. Hur kortvarig vistelsen has

Ivasjina än hade varit, innebar den dock en återgång till vissa privatvanor, som jag nu måste avstå ifrån igen.

Valentin Jakovlevitj Jochim hade emellertid blivit mjölnare. Den gamle skojaren tycktes bedriva allsköns svindlerier med mjöl. I vilket fall som helst hade varken han eller värdinnan, som han delade hushåll med, någonting att klaga över. Hon hade en bra mjölkko och han bar hem mjöl. Stackars Korn hade det inte lika fint ställt. Han arbetade i häststallet, och det enda han kunde försnilla och äta sig mätt på var oljekakor.

En gång i månaden brukade jag få pengar från Moskva så att jag då och då kunde köpa ägg och någon gång litet kött – det kostade 45 rubel kilot. Mjöl köpte jag regelbundet, likaså potatis. Den hade gett god skörd, felet var bara det att den potatis bönderna kom med var frusen. Smaken vande man sig vid, men tillagningen tyckte jag var mycket besvärlig. Ännu besvärligare tyckte jag det var att ”baka bröd”, men till sist lärde jag mig att bereda de två flatbröd som utgjorde min dagsranson genom att blanda mjöl, mjölk, vatten och litet surdeg. Det var bra att man till de där flatbröden kunde använda också havremjöl. Vi fick nämligen för det mesta fyra och ett halvt eller fem kilo havremjöl och bara två och ett halvt eller tre kilo vetemjöl i vår månadsranson av mjöl.

Så levde jag vintern 1946-47 visserligen något oregelbundet, men på det hela taget avsevärt mycket bättre än under de första två månaderna av min vistelse i Kubanka. Fekla Semjonovna Karakovskaja var en egendomlig, i mitt tycke inte särskilt sympatisk människa. Hon hade förlorat sin man i kriget och blev nu på gamla dar – hon var 48 år gammal – kär som en aderton års flicka i Valentin Jakovlevitj Jochim. Denne hade – kanske med hjälp av mutor i form av pengar eller mjöl – lyckats genomdriva att hans rumsvärdinna inte längre blev inkallad till arbete på sovchosen, så att hon kunde ägna sig helt och uteslutande åt honom. Hon läste varje hans minsta önskan från hans läppar.

Det värsta husmödrarna i Kubanka hade att dras med var vattenhämtningen. I hela den vidsträckta bebyggelsen fanns det bara tre brunnar. Även om många av byborna hade ett ytterst sparsamt eller alls inget behov av vatten till sin kroppsvård, så behövdes det ändå en hel del till dryck och till matlagning, men framför allt till vattning av kreaturen. Det grundvatten brunnarna innehöll var ovanligt kalkhaltigt. Rumskamraten Valentin Jakovlevitj skaffade sig därför ofta flodvatten att tvätta sig i. En morgon gick Fekla Semjonovna tidigt i gryningen fördenskull med två ämbar till floden. En kvarts timme senare kom hon blek av förfäran störtande tillbaka in i stugan och slog dörren hårt i efter sig.

– Vad nu då, sa Jochim och lyfte huvudet ur dynan, du ser ju ut som om du hade mött djävulen själv.

– Vargar, flämtade fru Karakovskaja. En hel flock störtade emot mig på bron. En förföljde mig ända hit.

– Jaså, men var har du vattnet? frågade Valentin oberörd.

– Jag lämnade ämbaren kvar. Valja, du måste nöja dig med brunnsvatten i dag, sa Karakovskaja förskrämd.

– Idiotiska fruntimmer. Slänger ämbaren ifrån sig! muttrade Valentin. Vargar anfäller aldrig en människa, det borde du sannerligen veta.

Samma natt – det fick jag veta senare – hade vargar tagit sig in i en illa förbommad ladugård och släpat i väg med en getabock. Benknotorna låg strödda vitt omkring. Och hos kon, som stod i samma ladugård, hade mjölken sinat.

Fekla Semjonovna Karakovskaja hade tre vuxna barn: en gift dotter och två söner, som var sin mors stolthet. Den äldste, Vassilij, var officer, och den yngste, Konstantin, tjänade vid gränsskyddsstrupperna i trakten av Magadan i Fjärran Östern. Denne Kostja hade som helt ung pojke varit inblandad i en stöldhistoria, men hade undsluppit straff och strax efter blivit inkallad till militärtjänst. Alla de andra medbrottslingarna, unga karlar från Kubanka, hade dömts till sju års läger vardera.

– Jag räddade min Kostja, berättade fru Karakovskaja. Det kostade mig förstås ganska mycket, men det var inte utan sin nytta, gud ske tack.

– Hur bar ni er då åt? Gick det med att bara betala pengar? frågade jag.

– Gud bevara oss. Det skulle ju ha varit bestickning. Så går det inte till. Neej, jag sa, att det var första gången Kostja var med på nånting sånt, och de hade sagt åt honom att hålla hästen, och han visste inte alls, vad det var fråga om. Och sen så sa jag, att jag hade en bra kalv, fem månader gammal, och jag hade också en bra kapp med pälsbesättning. Då sa rannsakningsdomaren: ”En damkappa? Nej, en sån har jag inte användning för. Hämta kalven.” Och så gav han mig adressen på det ställe där jag skulle lämna av kalven, och så sa han, att en liten svinstek inte skulle vara så illa – och under sådana omständigheter skulle han inte dra sig för besväret att ännu en gång genompröva målet. Jaa, så sålde jag kappan och för pengarna köpte jag en fet griskulting och lämnade av både kalven och grisen, och när sedan målet kom före, framgick det alldeles tydligt att min Kostja var så att säga oskyldig.

– Nåå, men var kanske inte det bestickning? sa Jochim och skrattade. Fekla Semjonovna låtsades alls inte förstå. Men Jochim nämnde saker vid deras rätta namn. Korruption och bestickning har det alltid funnits i Ryssland, och nuförtiden mera än någonsin. Det kommer inte heller att bli annorlunda, allra minst under bolsjevikerna. Och han berättade ur sin egen erfarenhet fall av bestickning sådana att håren reste sig på huvudet på en.

Under vinterns lopp kom åtskilliga demobiliserade till Kubanka. Bland dem Gubin. Med honom skulle djupt ingripande förändringar göra sitt inträde på sovchosen. Han var radiospecialist och det var han som fick till stånd en klubb- eller radioledarplats i Kubanka, varpå han naturligtvis själv blev utsedd att bekläda posten. Sedan kunde man gå på klubben och lyssna till radio. Det var som en fläkt från stora vida världen ända bort till vår by. Dessa hemvända soldater hade under kriget kommit i kontakt med tyskar, hade sett hur den tyske arbetaren levde och fått sin horisont vidgad. De trodde inte längre, att det inte fanns någon kultur någonstans på jorden utom hos ryssarna – som de hade fått trumfat i sig av bolsjevikregimen.

Å andra sidan hade de från kriget fört med sig hem en last, som ryssarna i allmänhet visserligen är kända för att vara hemfallna under, men som nu efter frontkrigarnas hemkomst grep omkring sig ännu starkare än förut, nämligen fylleri. Ingen söndag förgick utan att supbröder låg redlösa här och var. Överallt hemma hos bönderna brändes vodka – detta mitt under en period av brödbrist och fastän potatisen säkert inte skulle räcka till den nya skörden.

I mars eller april 1947 fick fru Karakovskaja ett brev från sin äldste son, som meddelade att han skulle komma hem på tjänstledighet. Plötsligt hade Fekla Semjonovna på så sätt ställts inför problemet att för sonen dölja sitt verkliga förhållande till Valentin Jakovlevitj Jochim. – Antingen måste ni eller Korn ut ur stugan, så att jag kan ställa in en säng till, innan min Vasja kommer, sa hon till mig. Dittills hade hon och Valentin sovit i samma säng.

Så gick det till att jag i början av juni 1947 flyttade över till de åldrade makarna Lebedev – de blev mitt sjätte värdfolk i ordningen sedan jag hade kommit till Kubanka, men redan från början såg det ut att bli ett snart slut på fröjden. Lebedevs ämnade nämligen flytta till Västryskland. De hade redan sålt sin ko och sina höns. Allt berodde på det besked gubben

skulle få på vissa ansökningar, först och främst den, vari han hade bett om pension som underhållsberättigad icke arbetsför åldring. Sonen som hade underhållit honom hade stupat i kriget. Dottern studerade medicin i Leningrad. För att få bo närmare denna dotter hade de två gamla beslutat sig för att flytta till Lebedevs hemort, en by strax öster om den västra delen av Dvina.

Lebedev var ett original på ett grovt narraktigt sätt, men han var intressant att tala med, eftersom han hade en åsikt om allt. För resten var han läskunnig, om också ingen mästare, men han glädde sig var gång jag hade en bok med åt honom från skolbiblioteket.

I april 1947 hade jag en dag fått ett mystiskt brev från Moskva. Det innehöll kort och gott en anmodan att jag skulle ifylla ett bilagt frågeformulär. Brevet var undertecknat med namnet Försterling. Vad kunde frågeformuläret innebära? En tanke sköt genom huvudet på mig. Men det var en så oerhörd tanke, att jag inte vågade tänka den till slut.

Jag fyllde i formuläret och skickade det som rekommenderad försändelse till angiven adress: Postfack nr 2383, Moskva 81. På samma gång skrev jag till min väninna i Moskva och berättade om den mystiska saken. Hon svarade omgående, att jag skulle skriva till den där Försterling – det var så han hette, och han var tysk – att han måtte göra allt för att påskynda ärendet.

Faktiskt låg nämligen hos Internationella Röda hjälpen ett förslag till min definitiva frigivning, ett fullständigt frikännande och mitt återsändande hem till Tyskland.

Den lilla droppe hopp jag hade omhuldat svällde ut till en ocean. Jag skrev ett stormande brev till Moskva och hemställde hos Röda hjälpen att de måtte göra allt för att utverka, att jag fick lämna Ryssland, ty jag hade endast en önskan kvar i livet: att få återse min son. I juni 1947 fick jag en svarsskrivelse från Försterling, daterad den 25 maj, i vilken han varnade mig för att spänna mina förhoppningar alltför högt. Visserligen gjorde min son och mina vänner allt vad som stod i mänsklig makt, skrev han, men jag måste vara beredd på att saken ännu kunde dra ganska långt ut på tiden. Sedan hörde jag ingenting av honom på månader.

När jag flyttade över till Lebedevs gick ett skolår just till ända. Jag hade utomordentligt mycket att göra, då nu alla avslut i räkenskaperna skulle verkställas, samtidigt som jag var utsedd till hjälpreda åt lärarna vid de flesta examina och proven med eleverna.

Men några riktiga ferier för lärarpersonalen i en sovjetisk byskola blir det inte ens när alla dessa prov och förhör är undanstökade. Eftersom penningmedlen till underhåll av skolbyggnaden är alldeles för knappt tilltagna, förslår de nätt och jämnt till anskaffande av själva byggnadsmaterielen. Så återstår ingenting annat för lärarna än att hugga i och själva utföra större delen av de behövliga reparationsarbetena.

Rektorn hade som barn lärt sig timmermansyrket av sin farfar. Han satte nu i gång med att reparera skolbänkarna. Vi lärare byggde under ledning av en kakelugnsmakare om två ugnar. Vi kalkströk väggarna och taken i samtliga skolrum och kittade om fönsterrutorna. Men ännu mera betungande än dessa arbeten var skötseln av skolans jord, huggning och framskaffande av ved samt tillverkning av de briketter av kreatursgödsel som skulle tjäna till bränsle under vintern.

Till skolan hörde ett ganska omfattande jordbruk. Havre odlades till foder åt skolans häst, potatis, hirs, solrosor och bovete åt människorna. Dessutom förfogade envar av lärarna över omkring i 500 kvadratmeter jord för sitt privata behov. De yngre lärarna begav sig till skogen på en flera dagars vedhuggningssejour, det var en utflykt på omkring 80 kilometer. För min del var jag som invalid men framför allt på grund av att jag månader i sträck hade utfört ”allmännyttigt arbete” – min syssla som sekreterare och skolbibliotekarie hade nämligen

under tiden förvandlats till ett ”hedersuppdrag” – befriad från skogs- och jordbruksarbete. För mitt personliga behov gällde det emellertid nu att se till att skaffa ett tillräckligt förråd av gödselbriketter (kisjak). Gamle Lebedev hjälpte mig att få tag på folk som kunde skaffa ”råmaterial” till briketterna. Själva gödseln levererade sovchosen generöst åt oss pedagoger, ävensom en häst till låns att köra fram vatten att blanda ihop gröten med, samt yttermera tre hästar till att trampa dyngan.

Till att forma ut briketterna anställde jag en kvinna och två halv vuxna barnungar, och för vart hundrade briketter skulle jag betala femton rubel. Min kisjakmassa räckte till för 960 briketter. Därför kunde jag den här gången med lugn emotse vintern, särskilt som också jag skulle få litet vanlig ved från skolans förråd. Kanske jag måste stanna så länge jag lever här i Altai, tänkte jag. Om några år kommer jag då att inte det minsta skilja mig från de andra bondkvinnorna här på sovchosen.

Från Moskva inte det ringaste livstecken.

Jag har inte nämnt, att förhållandena i Kubanka på våren 1947 blev avsevärt förbättrade, och detta tack vare den nye ledarens personlighet. Slavdrivaren Samsonov, han som inte ens drog sig för att högst egenhändigt piska upp en misshaglig arbetare, hade fått flera månaders tjänstledighet för att gå igenom en kurs i Omsk. Till hans ställföreträdare hade utnämnts förste agronomen Alexej Stepanovitj Panin. Han var en god organisatör men samtidigt också en god människa.

Panins milda regim skulle dock inte bli av lång varaktighet. I början av augusti 1947 gick Alex Stepanovitj en morgon tillsammans med tre andra herrar från Barnaul och partisekreteraren Bjelovolov ut på andjakt. Några timmar senare kom de bärande på en bår med den döende Bjelovolov tillbaka till sovchosen. Hade den förolyckade varit en vanlig dödlig skulle det förmodligen inte ha gjorts stort väsen av saken. Men eftersom det rörde sig om sekreteraren inom partiorganisationen, vädrade naturligtvis NKVD ett attentat mot själva bolsjevikpartiet och började omedelbart vända upp och ner på sovchosen Kubanka. Alla som bodde där blev i tur och ordning underkastade skarpa korsförhör ”i anledning av mordet på sekreteraren Bjelovolov”. Vad som i samband därmed förekom innanför lyckta dörrar har ingen annan människa någonsin fått veta. Sannolikt torde förloppet ha varit det, att den olycklige skytten Alexej Stepanovitj Panin själv ”erkände” att han av misstag hade skjutit ihjäl sin vän. Hur som helst, han försvann från Kubanka. Vi sörjde ”mördaren” bittrare än vi beklagade ”den mördades” bortgång. Ordinarie sovchosledaren Samsonov måste med anledning av vad som hade hänt avbryta sin kurs. Åter suckade sovchosen under hans piska.

Just i de dagar då olyckan inträffade gjorde sig mitt värdfolk i ordning att lämna oss. Jag tyckte det var riktigt ledsamt att behöva skiljas ifrån dem. Jag har ofta tänkt tillbaka på de tre månader som jag i frid och lugn fick tillbringa i deras stuga.

Ovannämnde ställföreträdande rektor vid skolan i Kubanka, skolans pedagogiske ledare Ivan Semjonovitj Afonin hade redan på den tiden då jag planerade att flytta till Lebedevs föreslagit, att jag skulle flytta till honom i stället. Nu upprepade han sitt förslag, och hans hustru, som i juni hade fött ett barn, förenade sig med honom. Naturligtvis skulle jag inte ha kunnat få stanna kvar i Lebedevs tomma stuga. Till sovchosen väntades en kvinnlig läkare, och mitt rum skulle ställas i ordning åt henne, hennes två barn och hennes farmor. Alltså flyttade jag till Afonins, och tog därmed ett steg, som jag längre fram bittert skulle få ångra.

Det ligger mig absolut fjärran att – till äventyrs av hämndbegär – i något som helst avseende bedöma sovjetryska förhållanden eller människor mera negativt än de förtjänar att bedömas. Om jag påstod att Afonin var en äkta representant för den unga generationen i Sovjetunionen, så gick jag nog för långt i min kritik av den sovjetryska ungdomen. I vilket fall som helst

förenade Afonin emellertid i sin karaktär åtskilliga av de otrevligaste egenskaperna hos denna ungdom: ohämmad nationalism, omåttlig förhävelse, bornerad intolerans, en gränslös äregirighet och den fasta övertygelsen, att Sovjetunionen som den i varje avseende alla andra nationer överlägsna staten inom kort skulle stoppa hela världen i sin ficka.

Hos Afonin tillkom dessutom att han led av en svår kroppslig defekt, som han förmodligen sökte kompensera med sitt vräkiga uppträdande. Han haltade starkt till följd av ett olycksfall han hade varit ute för som barn. Men det var typiskt för honom, att han vid vår första bekantskap slog i mig, att det var i kriget han hade ådragit sig den skada som medfört en förkortning av ena benet.

Afonin var född 1920 i Kalmanka. Han hade två yngre bröder och en syster. Fadern hade i slutet på tjugotalet, efter vad modern berättade, blivit häktad – Ivan Semjonovitj skulle säkert aldrig själv ha nämnt det – och skickats till ett tvångsarbetsläger, där han förmodligen hade avlidit. Modern var en evigt svärande slampa. Systemen hade redan två gånger för förskingring tillbringat kortare perioder i läger. Hon var precis typen för de kriminella och prostituerade, som jag själv kände till från min lägervistelse. Tillsammans med någon hade hon avlat ett uselt litet krymplingkräk till barn, som hon överlät i sin mors tvivelaktiga vård i Kalmanka. Om den mellersta av bröderna, som var vid armén, vet jag ingenting, men den yngste, Fedja, blev jag bekant med. Han blev som elev i sjunde klassen utesluten från skolundervisningen på grund av underhaltiga kunskaper och brist på disciplin. I denna familjemiljö måste naturligtvis Ivan Semjonovitj, som hade gått igenom den tioklassiga skolan i Kalmanka, framstå som ett ljus av bildning och goda seder.

Efter avslutad skolgång hade Afonin såsom bruket var genast fått sysselsättning som lärare i de övre klasserna av en sjukklassig skola. Hans specialämnen var historia, geografi och författningskunskap. Då jag såväl 1947 som 1948 biträdde honom vid de prov och examina han ledde, kan jag bedöma hans kunskaper. Han visste inte så mycket som ett enda ord utöver vad som stod i skolböckerna.

Hans verkliga käpphäst var att veva ur sig fraser. Vid alla politiska högtider, alla märkesdagar i skolan, på vartenda föräldramöte och vid varenda lärarsammankomst producerade han samma flöde av floskler. Varenda ledare i Pravda tuggade han om och om igen. År 1947 hade den ryska pressen just tagit hand om anatemat mot varje slag av medgivande att konstnärer, vetenskapsmän, uppfinnare och andra talanger och kulturpersonligheter i utlandet dög till någonting. Att bara nämna sådana vid namn kallades att krypa för utlandet. Det bedömdes som ett svårt politiskt fel, ja, som en sådan brist på fosterländskt sinnelag, att det gränsade till landsförräderi. Denna propaganda var som beställd åt Afonin. Denne litteräre analfabet, som aldrig någonsin hade läst ett verk av en utländsk diktare, och av rysk litteratur inte kände till någonting annat än det han hade pluggat igenom på skolkurserna, tog sig nu för att i vidlyftiga tirader bevisa, att de ryska författarna stod himmelshögt över alla andra författare i hela världen. I alla tiders och alla folks litteratur fanns det, utlät han sig, inga romaner som kunde mäta sig med Tolstojs ”Krig och fred” och Fadejevs ”Unga gardet”.

Samma år, 1947, satte också den uppifrån anbefallda kampanjen in för att påvisa, att alla uppfinningar och upptäckter ursprungligen hade gjorts av ryssar, ett ämne som Afonin naturligtvis kastade sig över med iver. Närhelst han nu höll ett anförande försummade han inte, vare sig det passade i sammanhanget eller inte, att infläta några meningar om de stora ryska uppfinnarna Lodygin, Jakovlev, Mosjajkin och – det största av alla tiders genier – Lomonosov. Dessa stora andar, sa han, hade av den kapitalistiska världen blivit bedragna på sin välförtjänta berömmelse, och deras storverk hade tigits ihjäl. Afonin ville bevisa att ryssen Alexander Popov ensam var radions uppfinnare och drog sig i det sammanhanget inte för att påstå, att italienaren Marconi hade ”stulit” Popovs planer och vetenskapliga anteckningar.

Som i så många andra fall var också hos Afonin den överdrivna nationalismen förknippad med antisemitism och utlänningshat, och i undervisningen försummade han sällan att begagna tillfället att tala nedsättande om och ge en felaktig framställning av vad som hände eller existerade i utlandet.

En gång vände sig en sjundeklassare till mig och sa:

- Susanne Jevgenjevna, era föräldrar var ju storgodsägare och monopolkapitalister, inte sant?
- Hur har du kommit på den idén? frågade jag och började redan få en konstig känsla i maggropen.
- Jo, sa pojken, Ivan Semjonovitj har talat om att i utlandet är det bara storkapitalisterna som kan låta sina barn få lära sig nånting ..

Och från alla håll strömmade nu instämmanden emot mig från pojkens kamrater:

- Han har sagt, att arbetarna och bönderna i utlandet inte har pengar att låta sina barn gå i skola för.
- Han säger att i utlandet måste arbetarbarnen börja arbeta i fabriker innan de är tolv år gamla!

Med prat av det slaget försatte Afonin mig alltsomoftast i en obehaglig situation.

Även de officiella skolböckerna var hållna i en sådan ton, att jag för min del ibland kände mig pinsamt berörd. I läseböckerna fann jag texter som skildrade tillvaron i utlandet i de svartaste färger: en känslös berättelse om trasiga, utsvultna barn till tyska arbetslösa, som på påsksöndagen går från gård till gård och letar i avfallstunnorna efter möjliga brödkanter, medan de rikas barn finklädde går på promenad med sina påskpresenter av choklad och marsipan i små korgar – och liknande amsagor.

För att förläna sådana historier större trovärdighet hade ofta lämpliga avsnitt av utländska romaner utvalts. Så stod i läseboken i tyska i sjunde klassen en bit text om den stackars bondpojken Georgs sorgliga barndom, tagen ur en roman av Adam Scharren, och ett annat om den åttaårige Mac som blev lärling i en kolgruva (ur romanen ”Tunneln” av Bernhard Kellermann). Visserligen måste barnen i byn Kubanka själva ända från det de var små hjälpa till med att ta upp potatis, vända hö, forma gödselbriketter, bära vatten och mycket annat, visserligen sprang de själva barfota omkring, fick sova på golvet och saknade vinterytterkläder, visserligen fick de sällan en bit bröd och måste äta sig mätta på kokt potatis – men i gengäld fick de så ofta höra, hur bra de hade det i jämförelse med de stackars barnen i de kapitalistiska länderna, att de faktiskt själva trodde, att detta var livet i paradiset, och att det överallt på andra håll var mycket, mycket sämre.

Men jag som hade till uppgift att gå igenom sådan lektyr med barnungarna, kände mig ofta så illa till mods, att jag undrade om det inte hade varit bättre att ha stannat kvar på det vanliga grovarbetet. När vi i sjunde klassen hade kommit till lästexten om ”Moskva–Volgakanalen” (N. Bergman och A. Isvolenskaja, på tyska, Moskva 1947, sid. 90-92) och där läste: ”Byggandet av Panamakanalen utgör ett kapitel i den kapitalistiska utsvettningens historia. Men Moskva–Volgakanalen är ett monument över befriat mänskligt skapande och över socialistisk kultur”, då kunde jag inte sova på hela natten. Av de slavarbetare, som hade varit med om detta 128 kilometer långa kanalbygge, hade några efteråt hamnat i vårt Vorkutstroj-läger, där de skulle resa nya monument över ”det befriade mänskliga skapandet”. De berättade, att av de 400 000-500 000 fångar, som under åren 1932-37 hade slavats vid kanalbygget, omkring 200 000 aldrig fick uppleva att kanalen blev färdig. Det var ”den socialistiska kulturen”! Naturligtvis visste jag att jag satt på en vulkan. Ett enda oförsiktigt

ord, ja, bara en kritisk min, skulle på nytt kunna medföra att jag hamnade i NKVD:s klor. Det gällde att bita ihop tänderna och tiga. I skolan var detta inte alltför svårt. Men hemma, där man gärna skulle vilja vara privatperson, måste jag lägga så mycket mera band på mig, och där hade Afonin just möjligheter att provocera mig till oförsiktigheter. Jag märkte snart att han hade utkorat mig till sitt offer. Men först när den misstanken hade förvandlats till visshet, började jag begripa, att när Afonin hade uppmanat mig att flytta till honom så var det för att då så mycket lättare kunna spionera på mig för att ange mig för NKVD.

Psykologiskt var detta lätt att förklara. Afonin var ärelysten, han ville bli en hög partifunktionär, men hade ännu inte hunnit längre än till en ”kandidatplats” i partiet. De som var invigda i sammanhangen ansåg att det svåraste hindret för hans karriär bestod i att hans far hade blivit skickad till läger som politisk förbrytare. Detta är möjligt. Så mycket mera förståelig blir då hans strävan att hos NKVD visa sitt nit.

När Afonin kom med sådana frågor som: – Inte sant, ni anser att det är mycket bättre i Berlin eller Paris än här? då var jag naturligtvis på min vakt. Men ofta hade jag i samband med en alldeles tillfälligt gjord anmärkning en känsla av att redan ha pratat bredvid mun. Ibland visste jag helt enkelt inte heller hur jag egentligen borde reagera. En sådan sicksackkurs som partiet beskrev kunde medföra, att en person som bara en dag hade underlåtit att läsa tidningarna och hålla kännning med den politiska vind som blåste, kunde riskera att göra sig skyldig till en eller annan avvikelse från partilinjens. Sålunda minns jag, att jag en dag rådlös vägde hit och dit om jag skulle opponera mig eller inte, när Afonin – en smula berusad – lade fram det sovjetryska världserövringsprogrammet för mig.

– Berlin, började han. Ack, Berlin, det är en struntsak. Jag måste skratta när jag tänker på våra soldater, hur de alltid skrek: ”Till Berlin!” och hur de nu bröstas sig med att de har varit där. I Tyskland blir inte mycket kvar av det som förr har utgjort landets storhet. Industrin blir likviderad, Tyskland förvandlas till ett åkerbruksland, Berlin blir en jättestor by. Tänk er bara, vi förvandlar Tyskland till en enda stor potatisåker! Han skrattade hånfullt. Det viktigaste är i alla fall att vi besegrar Amerika. Och vi kommer att besegra det, det ska ni allt få se, Susanne Jevgenjevna. Vi ska stoppa New York i fickan precis som vi har stoppat Berlin i fickan, var ni lugn för det. Vi ska allt visa världen vilket folk som är det största! Oss kommer ingen längre att kunna tampas med. Vi är den mäktigaste staten på jorden...

En sådan bekännelse till den oinskränkta expansionismen hade jag ännu aldrig hört eller läst. Jag vågade en försiktig invändning. Men då råkade jag illa ut:

– Ser ni där, utbrast Afonin triumferande, där förrådde ni er. Där slapp det ur er att ni egentligen är västligt dekadent och sjuklig till sinnelaget!

En annan dag – det var om jag inte minns fel i samband med en radioutsändning till firande av minnet av Alexander Alexandrov, den nya sovjet hymnens kompositör – frågade Afonin mig, om det fascistiska Tyskland också hade haft en nationalhymn.

– Kan ni inte tala om något trevligare? sa jag förtretad.

– Men det intresserar mig faktiskt, envisades Afonin och började vråla fram sovjet hymnen, och så sa han: Den låter underbart kraftfull, inte sant?

– Jaa, den är mycket vacker, skyndade jag mig att instämma.

– Men ett så mäktigt imperium som det fascistiska Tyskland måste väl också ha haft en hymn som eldade människorna? fortfor han.

– Nå ja, mig och alla andra hitlermotståndare kunde den inte göra förtjusta, sa jag.

– Jaså, men i alla fall, ni känner till hymnen, sjung den för mig är ni snäll, jag skulle gärna vilja höra hur den låter.

– Ack ja, Susanne Jevgenjevna, sjung den för oss, bad nu också Tanja Afonina.

Det var alldeles klart att Afonin ville provocera mig till att sjunga Horst Wessel-sången för att sedan kunna avlägga rapport om saken för NKVD.

– Låt mig vara i fred. Jag mår illa bara jag tänker på den nationalsocialistiska tamtammusiken, sa jag med stark motvilja och gick fort min väg.

På sovchosen hade efter den enarmade Grisjtjenko en viss Vissotskij blivit direktörens ställföreträdare. Många påstod att han var jude. Den mannen omnämnde Afonin aldrig på annat sätt än med den föraktfulla beteckningen ”sjid”, vilket är detsamma som när man kallar en färgad för ”nigger”. Och hans fru Tanja hade fått den vanan att skrämma sin lilla flicka, när hon inte ville somna, med att säga: ”Vänta du bara, om du inte vill vara tyst kommer kalmucken med den stora säcken och hämtar dig.”

– Ivan Semjonovitj, ni undervisar ju själv i författningskunskap och lär barnen att alla raser och folk är likvärdiga och likaberättigade, och ändå kallar ni vår Vissotskij ”sjid” och förebrår inte er fru för att hon använder kalmucken som buse för den lilla.

– Och det ska vara ni som ger oss förmaningar om sådana saker, för Afonin ut med ett giftigt ögonkast. Varför talade ni inte om sådant för era tyska landsmän. Ni tycker förstås i ert innersta att ni hör till ett herrefolk och därför har rätt att ge oss anvisningar.

Med det nya läsårets början den första september 1947 måste jag åta mig ytterligare några timmar mer i veckan än jag hade haft det föregående året. I det nya lärarkollegiet fanns ingen som kunde meddela undervisning i konstruktionsritning. Knappt hade jag gått med på att åta mig de lektionerna, förrän också undervisningen i frihandsteckning föll på min lott.

Lika illa omtyckt som jag på det hela taget var som språklärlarinna – ty barnen ville inte lära sig tyska, och det var ju också rena dumheten att sibiriska bondbarn skulle plågas med undervisning i ett främmande språk – lika omtyckt blev jag nu som lärarinna i teckning. I fjärde klassen upptäckte jag fyra begåvningar. Det var en rysk pojke Lyssov, en tysk vid namn Hoppe, en kalmuck Nikolaj Basango och den tyska flickan Frida Herzog. Dessa fyra små konstnärer tillhörde på det hela taget eliten bland eleverna även i de andra ämnena, och om det vore sant, att i Sovjetunionen alla begåvningar får komma till sin rätt, så hade staten bort sörja för dessa fyra barns vidareutbildning. Men jag är övertygad om, att de aldrig kommer utanför Kubanka utan i bästa fall slutar som arbetsförmän eller kontorsarbetare. I konstruktionsritning hade jag inte lika stor framgång med min undervisning som i frihandsteckning. Tar man emellertid i betraktande, att det inte fanns vare sig användbara linjaler, radergummi, gradmätare eller millimeterpapper, får man en uppfattning om vilka svårigheter som skulle övervinnas. Jag skrev och bad mina vänner i Moskva att skicka mig ritmateriel, och på den vägen fick mina elever för första gången i sitt liv se ett ritbestick, en gradskiva, flytande tusch och en mall.

I oktober 1947 kallades jag en dag till den nye partisekreteraren Marin. Han hade sett de plakat och diagram jag året förut hade gjort och bad mig nu att också den här gången göra grafiska framställningar av arbetsresultaten på sovchosen. Det året skulle den 7 november – trettioårsdagen av revolutionen – firas en fest av särskilt omfattande dimensioner. Utom de statistiska ritningarna skulle en stor väggteckning och en ny ”hederstavla” framställas. Slutligen planerades också en socialistisk tävlan mellan de tre avdelningarna på sovchosen Kubanka, och samtliga tre avdelningar ville i det sammanhanget ha sina insatser kalligrafiskt framställda och smyckade med teckningar. Detta blev fler uppdrag än jag någonsin hade haft

på en och samma gång, och jag visste knappt hur jag skulle hinna med alltihop, då jag samtidigt var tagen starkt i anspråk i skolan. På plakaten arbetade jag bokstavligen varenda ledig minut.

Största mödan vållade mig de sex jättestora diagrammen över tillväxten i odlingsareal och de inom planeringens ram gjorda prestationerna i fråga om jordbruk, kreatursskötsel, mjölkproduktion och traktorsarbete. Faktiskt måste jag till sist göra natten till dag för att bli färdig i rätt tid med de uppgifter jag hade tagit på mig.

Den 7 november på morgonen hjälpte mig skolans rektor Nikolaj Aleksandrovitj Tjernenko att forsla de väldiga pappersrullarna över till ”klubben” och fästa upp dem på väggarna. På kvällen höll sovchosdirektör Samsonov ett stort tal om sovchosen Kubankas årsprestationer, varvid han riktade publikens uppmärksamhet på de på väggarna uppsatta statistiska teckningarna. Efter festens officiella del vidtog de lantliga förlustelserna: dragspelsmusik, sång och dans. Jag för min del begav mig på hemväg, glad vid tanken att nu kunna få sova ut efter den gångna veckans ansträngningar.

Nästa morgon skyndade jag till klubben för att hämta ner mina plakat från väggarna och överlämna dem till förvaring hos partisekreteraren. Rektor Tjernenko gjorde mig sällskap även nu. Han ville föra den av honom gjorda väggtidningen i säkerhet. När vi kom in i klubblokalen konstaterade vi till vår förundran, att väggarna var tomma. Vi begav oss till klubbföreståndaren Gubin.

– Hallå, Gubin! Stig upp! Lämna ut diagrammen och plakaten åt oss, annars lortar ni bara ner dem, era svin!

– Finns inga diagram, inga plakat längre. Alla förstörda. Borta! lallade den fortfarande berusade klubbföreståndaren. Det hängde så ihop att den av starka drycker överlastade festpubliken på natten hade roat sig med att riva ner väggdekorationerna och på en liten stund slita sönder i småbitar resultatet av så många timmars och dagars mödosamma arbete. Även Tjernenkos festnummer av väggtidningen hade gått all världens väg.

– Vi har kastat pärlor för svinen, sa Nikolaj Alexandrovitj och skakade på huvudet. Men du, Gubin skulle inte du ha kunnat se upp? Det är ju en evig synd om de snygga plakaten!

Gubin ryckte på axlarna.

– Vad vill du man skulle ha gjort? Människorna var ju fulla, yttrade han, som om detta var inte bara en förklaring utan också en fullgiltig ursäkt för att en festpublik betedde sig på det sättet i klubben, det sovjetiska statsgodsets kulturcentrum.

Strax efter novemberfestligheterna måste Ivan Semjonovitj Afonin på två dagar fara till räjongcentrum för att uträtta vissa ärenden åt den kommunistiska ungdomsorganisationen. Jag bad honom ta med sig två brev åt mig till Kalmanka och där skicka av dem rekommenderade. När han kom hem igen gav han mig så som sig borde de två inlämningskvittona på breven. Några veckor senare fick jag från den ena av de två adressaterna, den kvinnliga botanikern i Vorkuta, ett brev av synnerligen oroande innehåll. Hon hade mycket riktigt fått ett brev från mig daterat den 8 november, men det andra brevet, adresserat till vår gemensamma väninna Maria Friediger, hade i det av mig utskrivna kuvertet innehållit en papperslapp, på vilken med främmande handstil stod ungefär följande på ryska: ”När ni får det här brevet är jag inte längre kvar i Kubanka. Det vore alltså tillrådligt att ni tills vidare avhåller er ifrån att skriva några brev till mig. Jag reser bort på längre tid, kanske för alltid. Varthän, det vet jag inte själv. Skulle jag en gång på nytt få en stadigvarande adress och möjlighet att skriva, ska jag låta höra av mig.”

När Maria fick det brevet, råkade hon i den starkaste sinnesrörelse, skyndade till den kvinnliga botanikern och de två fastställde till sin förundran, att det mystiska brevet till Maria och det andra, som det inte var något fel på, hade skickats av på en och samma dag från Kalmanka. Botanikern var så klok att hon i sitt svarsbrev till mig lade in den lapp som Maria hade fått. Afonin var just i rummet när jag fick brevet. Min hand darrade, men jag ansträngde mig att inte låta honom märka någonting.

Jag bråkade min hjärna för att försöka dra mig till minnes, om jag i brevet till Maria hade skrivit något, som kunde läggas mig till last hos NKVD, men kunde inte komma på det ringaste. Att jag hade berättat att den överlastade festpubliken i Kubanka hade rivit ner mina diagram och teckningar från väggarna och slitit dem i småbitar, hoppades jag inte skulle betraktas som någon politisk förseelse. Men hur som helst, jag kände marken bränna under fötterna.

Snart blev jag även från annat håll varnad för Afonin. Som tämligen ofta hände, minst en gång i månaden, kom en dag två NKVD-män till sovchosen. Den här gången kallades emellertid inte samtliga tvångsförflyttade till förhör utan bara vi tyskar, en efter en. För min del blev jag tillfrågad om Lida Schäfer. Vad hade hon berättat för mig om sitt förflutna?

– Hon har inte berättat ett dugg för mig, svarade jag sanningsenligt.

– Är ni säker på det? Tänk nu efter!

– Här är ingenting att tänka efter. Ni förväxlar mig med Leontina Artjomova, henne var Lida nära vän med. De var bägge från Leningrad. Men jag vet ingenting annat om henne, än att hon på sin tid hade anställning på ett apotek.

– I Berlin! sa NKVD-mannen.

– I Berlin? undrade jag förvånad.

– Har hon inte berättat för er, att hon en gång eller rentav flera gånger har varit i Berlin?

– Nej, det har hon inte. Säkert har hon heller aldrig varit i Berlin, för hade hon det så skulle hon naturligtvis ha talat om det för mig, som själv är från Berlin.

NKVD-männen anmodade mig att ofördröjligen de närmaste dagarna inleda samspråk med Lida Schäfer och försöka ta reda på hur ofta, när och i vems uppdrag hon hade varit i Berlin. Jag ryckte på axlarna.

– Ni måste förstå, sa jag, att detta inte är möjligt för mig. Sedan ett år tillbaka har jag knappt mer än växlat god dag med fru Schäfer. Vi träffas så gott som aldrig. Då kan jag inte på en enda gång komma springande till henne och börja fråga ut henne. Vänd er hellre till någon annan!

– Alla de andra tyskarna har redan gett oss utförliga redogörelser för fru Schäfers spioneriverksamhet, sa NKVD-männen. Ni är den enda som låtsas inte veta något. På det viset drar ni själv misstankar över er.

Djupt upprörd lämnade jag förhørsrummet. Vad ville NKVD Lida Schäfer? Och vad ville de mig?

Ute på gatan kom jag att tänka på att jag ännu inte hade avslutat biblioteksjournalen. Jag begav mig till städerskan fru Muradova för att hämta nyckeln till skolan. Hon spärrade upp ögonen och korsade sig.

– Gud vare lovad, Susanne Jevgenjevna! Vi trodde redan att det hade hänt er nånting!

– Vad skulle väl hända mig? undrade jag.

– Ack, alla sa att NKVD hade kommit till Kubanka för att häkta er! När jag den följande dagen kom till fru Ivasjina för att som vanligt hämta min dagsranson mjölk, sa hon med ett förläget småleende:

– Vi har just funderat på, om vi inte hellre skulle berätta det för er... Tanja Afonina talar om för alla möjliga att hennes man nog ska sätta fast er. Hon sa att han hade anmält er för NKVD, för att ni klipper ur bitar och porträtt ur tidningarna och skickar till Tyskland. Naturligt nog greps jag av en förskräcklig oro. Redan hade jag i brev från Moskva fått veta, att den för min del av Försterling hos Röda hjälpen igångsatta repatrieringsaktionen lovade ge gott resultat, och under tiden drog sig av allt att döma ett oväder ihop över mig här på platsen. Här var NKVD som begärde att jag skulle vittna emot Lida Schäfer och här var agenten Afonin som på mig ville förtjäna en orden och medlemskap i kommunistiska partiet. Jag tillbringade en sömnlös natt. Skulle jag kanske själv vända mig till NKVD och på förhand bryta udden av Afonins beskyllningar och angivelser? Det värsta var, att jag inte hade en enda människa i Kubanka som jag helt kunde anförtro mig åt.

Då kom Afonin själv oförvållandes mig till hjälp. En dag hade han ett häftigt gräl med rektor Tjernenko, som högst uppretad lämnade rummet och slog dörren i hårt efter sig. Afonin var nog oförsiktig att i min närvaro utslunga alla möjliga hotelser efter honom. Det var inte att ta miste på att Afonin också hade angivit sin kollega och forne vän för NKVD. Kanhända han siktade till att få efterträda Tjernenko som rektor. Alltså kom jag på den idén att knyta an med rektorn och rådföra mig med honom om mina egna bekymmer.

Även Nikolaj Alexandrovitj betraktade min situation som allvarlig. Det mystiska brevet trodde han visserligen inte att Afonin själv hade skrivit, men väl någon i NKVD. Sannolikt hade han där lämnat av bägge mina brev. Det brev som jag hade skrivit på ryska till den kvinnliga botanikern hade befunnits utan anmärkning och fått gå vidare till posten som det var. Men det brev jag hade skrivit på tyska till Maria Friediger hade förmodligen ingen på NKVD kunnat läsa. Därför hade det tills vidare blivit beslagttaget och ersatt med den mystiska lappen på ryska.

– Säkert har den lymmeln också rapporterat vad ni har sagt om Thälmann, sa Tjernenko.

– Om Thälmann? undrade jag. I detsamma kom jag att tänka på vad antydningen kunde gälla. Jag hade vid ett tillfälle för Afonin gett uttryck åt min förvåning över att han knappt kände Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg ens till namnet. Karl Liebknecht, sa jag, hade genom sin modiga antikrigspropaganda för alltid befast sitt namn i historien och Rosa Luxemburg var en av marxismens främsta teoretiker.

– Men Thälmann då! utbrast Afonin.

– Thälmann, sa jag, var en ärlig och modig partikamrat, men, tillade jag oförsiktigt nog, man kan inte nämna honom på samma dag som våra största revolutionärer.

– Vad för nånting! ropade Afonin förtjust uppbragt. Vi i vårt parti betraktar Thälmann som den störste ibland alla tyska kommunister. Och den saken kan väl vi bäst bedöma!

Även det där att jag skulle ha begått förrädiska handlingar genom att göra urklipp i tidningarna kände Tjernenko till.

– Men är det inte sinnesrubbat, att jag skulle ha klippt antisovjetiska textbitar ur sovjettidningar? sa jag.

– Afonin påstår, att ni har klippt ut bilder av Molotov och Stalin och skickat dem i brev till Tyskland, sa rektorn.

Hur vansklig situationen än såg ut att vara, så kunde jag ändå inte låta bli att dra på mun.

– Tror ni då, att de inte själva har några bilder av Molotov och Stalin i Berlin? frågade jag.

Nu måste också Tjernenko skratta.

Endast en man så fullständigt renons på kunskaper och omdöme som Afonin kunde ge sig till att rapportera en sådan sak. De angivelser som hade medfört att massor av människor hade dömts till åratals läger, var de männe inte lika dumma? Jag frågade Nikolaj Alexandrovitj vad han ansåg, skulle jag vända mig till NKVD med en skriftlig förklaring?

– Att råda i den saken vågar jag mig inte på, svarade han, men vad mig själv beträffar, så har jag gjort vad jag har kunnat för att gendriva eventuella angivelser.

Nästa dag skrev jag till NKVD. Inte för att jag blev stort lugnare efter det! Ofta låg jag nattetid sömlös i timmar, eller jag for upp ur sömnen med klappande hjärta, skrämnd vaken av ångestdrömmar.

Jag drömde om Butyrki-fängelset. Ännu en gång, det visste jag, skulle jag inte förmå överleva detta martyrium.

Jag vände mig till direktör Samsonovs nye ställföreträdare Vissotskij och bad honom se till att jag fick bo någon annanstans, så snart det fanns någon möjlighet.

Den 15 december 1947 klockan tolv på natten kungjordes i radio den nya valutareformen och samtidigt upphävandet av brödransoneringen. För min del visste jag på förhand, att när det inte längre fanns några brödkort, så skulle det inte heller längre finnas något bröd i Kubanka.

I press och radio frambars den övliga rökelsen till regimens ära, så som alltid när ett viktigt beslut sattes i verket. Valutareformen, hette det, hade företagits på begäran av det arbetande folket i stad och på landsbygd för att marken skulle ryckas undan för svarta börsen.

I verkligheten låg saken helt annorlunda till. Svartabörsjobbarna – det fick vi snart veta av folk som från Barnaul kom och hälsade på i sovchosen – hade i rättan tid förvandlat alla sina kontanta tillgångar till realvärden. Den av regeringen enligt uppgift så strängt bevakade hemligheten om den förestående valutareformen hade ändå just funnit väg till vissa kretsar, märkvärdigt nog till de kretsar som valutareformen avsåg att vara ett dråpslag emot. Sannolikt stod svartabörsjobbarna ändå ministrarna en smula närmare än det arbetande folket, som enligt uppgift äger regeringsmakten i Sovjetunionen.

Hur som helst gick hela ”reformen” i verkligheten ut på en enorm engångsbeskattning av lantbefolkningen. Ty under det att stadsborna ännu fick möjlighet att inom tredagarsfristen skaffa sig en del valuta för sina gamla pengar, så var den möjligheten stängd för bybefolkningen. I vår butik fanns det ingenting att köpa. Vi förlorade 90 % av våra pengar.

Afonin, som jag i slutet av september på hans enträgna begäran hade lånat 110 rubel till att betala avgifterna i ungdomsorganisationen och fackföreningen, vilket han dittills hela året hade försummat, varför han var rädd för en razzia – Afonin hade panna att ”betala tillbaka” lånet med elva rubel!

En dag under vinterferierna gjorde NKVD ett nytt besök på vår sovchos. Lida Schäfer blev arresterad. På grundval av ett vittnesmål av tyskan Bertha Miller blev hon dömd för spioneri till tio års läger. Kronvittnet hördes inte inför rätta. De andra tyskar, som intygade riktigheten av denna fru Millers uppgifter, hade varit Lidas bästa vänner. En av dem, en ung pojke, hade rentav betraktats som hennes blivande man ...

När släden med Lida hade kört sin väg, blev jag inkallad på polisexpeditionen. Jag blev dödsförskräckt, ty nu var jag säker på att turen hade kommit till mig. Men det var fråga om någonting helt annat. En skolelev skulle förhöras och jag anmodades att som representant för skolan vara närvarande.

Skräcken satt mig ännu så i kroppen, att jag hade svårt för att följa med förhöret. På vägen hem därifrån kom tre skolflickor emot mig.

– Susanne Jevgenjevna! ropade de och omringade mig. Ska ni gå hem nu? Får vi göra er sällskap? Får ni stanna kvar här? frågade de om varandra.

– Vad menar ni? I Kubanka? Naturligtvis ska jag stanna här, sa jag. De stötte varandra i sidorna.

– Ser du där? Bara dumt skvaller alltihop! Det tänkte jag genast, sa de till varandra.

Sedan fick jag veta, att ryktet redan hade spritts i Kubanka, att också jag hade blivit häktad, strax efter att Lida hade forslats bort. Knappt hade skolan åter börjat, förrän jag en dag fick ett egendomligt telegram från Barnaul. Ett telegram med samma text anlände till sovchosdirektören Samsonov. Han anmodades ge mig ledigt så att jag kunde resa till Barnaul och fylla i ett formulär. Telegrammet var undertecknat med det för mig okända namnet Matjusjkova. Innan jag hade tillfälle att bege mig till räjongbyn Kalmanka och hos NKVD inhämta tillåtelse att resa till Barnaul, förflöt flera dagar. Aldrig förut hade – såvitt jag visste – NKVD avslagit en hemställan om resetillstånd, men den här gången gjorde de det. Jag talade om att saken helt säkert gällde min ansökan om repatriering. De svarade att det där kände de inte till, någon fru Matjusjkova hade de sig inte heller bekant. NKVD gav mig inte resetillstånd.

Jag telegraferade genast till Moskva. Efter några dagar fick jag det telegrafiska beskedet, att Matjusjkova var namnet på den kvinnliga generalsekreteraren i Röda hjälpen för Altaiområdet. Jag skulle omedelbart bege mig till Barnaul. Även nu fick Samsonov en dublett av telegrammet. I Moskva tycktes de inte veta, att jag som landsförvisad inte ägde rätt att utan tillstånd av NKVD resa så långt som till Barnaul.

På nytt begav jag mig till Kalmanka. På nytt visade sig NKVD ovillig att meddela mig resetillstånd. Precis som första gången tog den tjänsteman jag talade med telegrammet ifrån mig. Den här gången visade jag emellertid inte fram dublett-telegrammet, som Samsonov hade gett mig. Jag skulle ännu en gång ha fått vända tillbaka till Kubanka med oförrättat ärende, om inte en yngre NKVD-man, som jag ansatte med envisa frågor, hade medgivit, att jag skulle kunna få resetillståndet beviljat, om det var för att gå till doktorn i Barnaul jag ämnade företa resan. Till slut skrev han alltså ut en resetillåtelse för besök i Barnaul. Ärende: konsultation av specialutbildad läkare.

– Det bästa vore, om ni för ordningens skull också skaffade er en remitteringssedel från er kvinnliga läkare i Kubanka till specialisten i Barnaul, sa NKVD-mannen.

– Ska ske, sa jag och gick.

Till vår kvinnliga byläkare vände jag mig ändå inte, därför att jag var rädd att NKVD-mannens råd gömde på en fälla. Om jag vid en eventuell razzia befanns inneha remitteringspapperet från vår byläkare, kunde NKVD sedan påstå, att jag med hjälp av läkarattesten hade lurat till mig resetillåtelsen.

Denna min andra resa till Barnaul var nästan ännu otäckare än den första. Jag följde med en släde som skulle till samma anhalt som förra gången, 15 kilometer bort. Sex timmar fick jag så vänta i det oeldade skjulet, i trettioåtta graders kyla och utan att få sitta. När tåget kom kunde jag knappast gå. I järnvägsvagnen fanns det lika litet som förra gången några bänkar.

Klockan sju på morgonen kom vi fram till Barnaul. Allt vad jag visste var att jag skulle träffa fru Matjusjkova hos Röda hjälpen och adressen dit skulle jag fråga efter på posten eller hos polisen. Nikolai Alexandrovitj Tjernenko, som bättre kände till de asiatiska förhållandena än

jag, hade dock för alla eventualiteters skull gett mig adressen till partihuset och namnet på en hög partifunktionär, som enligt vad Tjernenko av en tillfällighet hade fått veta, likaledes tillhörde Röda hjälpens styrelse.

Mina bemödanden att få reda på Röda hjälpens adress var faktiskt fåfänga. Jag hade det intrycket att folket på postkontoret och i upplysningen på järnvägsstationen helt enkelt inte visste vad Röda hjälpen var för något. Alltså styrde jag kosan till partihuset. Där visade det sig emellertid, att folk utan medlemskort inte blev insläppta. Jag blev hänvisad till den så kallade kommandanturen. Även där måste jag vänta i nära två timmar i ett oeldat väntrum, där det enda möblemanget var en telefon och det inte fanns så mycket som en bänk att sitta på. Äntligen lyckades jag per telefon komma i förbindelse med den höge partifunktionären, och han ställde likaledes per telefon om att en passersedel utfärdades åt mig. Det inre av partiets högkvarter var praktfullt att skåda. Breda trappor av vit marmor, tjocka röda plyschmattor överallt.

Jag fick genast företräde och kom in i ett ytterst elegant möblerat gemak med persiska mattor, tunga sidengardiner, klubbstolar och ett imponerande skrivbord. Tanken att ta emot en tyska, som hade suttit många år i tvångsarbetsläger och för närvarande vistades som tvångsförflyttad i Altai, här i dessa heliga lokaler tycktes i alla fall ha bringat honom en smula ur koncepten. Till slut skrev han emellertid ut adressen åt mig – Pusjkingatan 74 – och önskade mig lycka och framgång i min strävan att återvinna medborgerligt förtroende.

Röda hjälpens kontor bestod av ett enda rum i ett förfallet hus. Fru Jelena Maximovna Matjusjkova var på sammanträde, men lät snart höra av sig per telefon till kontoret och visade sig storligen förtjust över att jag äntligen hade kommit. När hon sedan personligen infann sig talade hon om för mig, att hon om en vecka skulle resa till Moskva och då tänkte genast själv ta mina papper med sig. Först måste jag nu fylla i ett formulär, författa en levnadsbeskrivning och lämna mitt fotografi. Hon presenterade mig för sitt biträde Polina Georgjevna Melichova, som skulle hjälpa mig till rätta. I nära tre timmar suckade och stönade vi över jätteformulärets tjugonio sidor frågor. Sedan hann jag nätt och jämnt springa till en fotograf och lämna ifrån mig kontramärket till fru Melichova, så att hon skulle kunna hämta fotografierna. Jag ville absolut inte stanna över natten i Barnaul. Fördenskull lovade jag att omgående skicka levnadsbeskrivningen per post. När jag skildes från fru Matjusjkova var jag fylld av tillförsikt.

Jag hann nätt och jämnt med tåget. När vi hade kommit fram till min station steg utom jag också två män av tåget. Men de började gå i alltför rask takt och brydde sig rakt inte om mig. Fastän de vadade ända till höfterna i snön kom de snabbt i väg. Gång på gång förlorade jag dem ur sikte. Jag sjönk ner i förrådiska diken fyllda med snö, kravlade mig åter på fötter, föll på nytt omkull, störtade hals över huvud i snödrivor, råkade ett tag känna fast mark under fötterna och rusade ropande efter männen, förlorade på nytt fotfästet och kämpade mig förtvivlat framåt. Fyra kilometer från järnvägsstationen låg en liten nybyggarkoloni, bara några stugor, den så kallade ”Tredje avdelningen” av sovchosen Kubanka. När vi hade hunnit så långt som dit, gav jag upp. Jag fick stanna över natten hos föräldrarna till en före detta skolelev. Nästa morgon hade jag tur. En släde tog mig med till Kubanka. Trettio rubel begärde körsvennen.

För min plågoande Ivan Semjonovitj hade jag varken berättat något om anledningen till min stadsresa eller om de möjligheter som yppat sig att jag skulle bli repatrierad. När jag nu kom hem igen lät han mig dock förstå, att han var invigd i vad som var på färde.

– Höga vederbörande tycks ha stort förtroende för er, eftersom de tänker låta er resa utomlands, började han med en lömsk blick. Men hur kommer det att bli, om ni missbrukar detta förtroende och där ute talar illa om Sovjetunionen?! Tänk er bara hur det där svinet Gide har betett sig. Först låter han sig bjudas hit som gäst och tar emot allt vad som bjuds honom

och sedan baktalar han oss. Varför vill ni för resten till Tyskland? Trivs ni inte i Sovjetunionen?

– Jag har kommit hit som politisk emigrant. När nu Hitler-regimen har krossats finns det inte längre någon anledning för mig att inte vilja vända tillbaka till Tyskland. Med dessa ord avfärdade jag Afonin, men rädslan kylde mig i nacken. Om det lyckades för honom att väcka NKVD:s misstro emot mig, skulle jag aldrig i livet få se min son igen. Ännu samma kväll skrev jag min levnadsbeskrivning, skrev dessutom ännu ett brev till generalsekreteraren för Röda hjälpen i Barnaul och bad henne att försöka påskynda saken, skrev ytterligare ett brev till min väninna i Moskva och bad henne göra vad hon kunde där – sedan hade jag ingenting annat att göra än att vänta. Under tiden måste jag försöka komma bort ifrån Afonins.

Slumpen gynnade mig. I slutet på januari kallade Natalia Ivanovna Ivasjina mig till sig.

– I morgon flyttar mina hyresgäster, sa hon. Ni kan flytta över till mig. Vissotskij har ingenting emot det.

Redan samma kväll bar jag min resväska dit och tog ett hörn av rummet i besittning.

Jag flyttade över till fru Ivasjina utan att på förhand säga något till Afonins. Sjura Ivasjina arbetade fortfarande på kontoret. Hennes mor var nattvakt på barnhemmet, och de främmande barnungarna bodde inte längre hos henne. I stugan var det relativt rent och snyggt, fast kalven förstås delade rum med människorna. Men så var det ju så gott som överallt. Det viktigaste var att jag hade det lugnt och fridfullt hos Ivasjinas.

Men i övriga avseenden tedde sig tillvaron med början på år 1948 allt besvärligare. Mina profetior om brödförsörjningen visade sig ha varit riktiga. Förr, när vederbörande hade varit förpliktade att se till att alla innehavare av brödkort fick vad de skulle ha, hade också bröd skaffats fram. Nu när brödet hade blivit ”fritt”, underlät Samsonov att ställa en lastbil till förfogande för transport av mjöl eller bröd. Bageriet hade lagt ner sin verksamhet. De som hade makt och resurser hämtade eller lät hämta vad de behövde i form av mjöl eller bröd med mindre bilar från Barnaul, men alla vi andra måste leva på potatis – detta på en sovchos om 4000 hektar, vars huvudsakliga produktion var vete!

I februari hemsöktes vår trakt av en sådan snöstorm, att ingen hade sett dess make på tio år, efter vad folk försäkrade. För det mesta brukar snöstormarna, när de är mycket häftiga, inte hålla på mer än en eller ett par dagar. Även i de trakter vid polcirkeln där jag hade vistats brukade snöstormarna sällan äga en längre varaktighet. Inte heller hade jag någonsin varit med om oväder av sådan häftighet som jag här i Sibirien fick uppleva.

En halvtimme innan hade det bara rätt en tät snöyra, men plötsligt var det som om världen skulle gå upp i sina fogar. Natalia Ivanovna hann nätt och jämnt rusa till ladugården och hämta fåret och de två lammen in i stugan.

– De som nu är ute långt från människoboningar, de är förlorade, sa fru Ivasjinas gamle onkel, som sedan två dagar tillbaka var hos henne på besök. Alldeles upplöst kom Sjura hem från kontoret. Ute hade det blivit nermörkt.

Jag kände ju till snöstormar, men aldrig hade jag fått uppleva maken till rasande orkan. Många av bönderna hade spänt ett rep från stugdörren till ladugården, så att de skulle kunna ta sig fram och tillbaka. Stormen blåste så fruktansvärt att man tyckte man knappt skulle kunna hålla sig fast vid repet utan tvingas irra ut i fördärvet.

Ivasjinas rum låg relativt bra till mitt i baracklängan och utan egen ingång till förstugan. I genomgångsrummet bodde en tysk familj. Ingången till barackens förstuga vette mot söder. Trots detta blev redan första natten hela förstugan igensnöad. På fjärde eller femte dagen

kunde vi inte längre ens öppna dörren på glänt. Dessförinnan hade vi åtminstone kunnat hämta in litet snö åt oss. Nu blev vi till och med utan vatten, det vill säga vattentunnan var ännu omkring halv. Dyngbriketter hade vi lyckligtvis ett förråd av i ”källaren”, så att vi åtminstone kunde elda. Men belysning fanns inte, ty elektricitetsverket hade stängt. Sjura och den gamle onkeln sov i samma säng, jag på min brits, Natalia Ivanovna på golvet. Kalven släppte ifrån sig hela bäckar på golvet, en sak som jag tyckte var obegriplig, eftersom den var satt på mycket små ransoner av foder och vatten. Fåret bräkte så att stenar kunde röras, lammungarna hoppade omkring överallt som små tosingar. Vi människor hade ställt fram en hink för våra behov, det var ju den enda utvägen. Fyra kreatur, fyra människor, avträdeshinken och djurens ekskrementer, allt detta i ett litet rum.

Natalia Ivanovna jämrade sig för att kon kunde dö eller bli alldeles fördärvad – men vem kunde komma åt att mjölka och sköta den? Först på nionde dagen av vår fångenskap bedarrade stormen något. Vi blev ”utgrävda”, åtminstone så pass, att tysken i genomgångsrummet och onkeln i vårt rum kunde fortsätta befrielsearbetet och skotta oss fria.

Nästa dag begav sig några våghalsiga själar ända ut i byn och den påföljande öppnades skolan igen. Efter undervisningens slut satt jag ännu kvar i lärarrummet och sysslade med saker och ting för biblioteket. Då kom en pojke och sa:

– Susanne Jevgenjevna, er hyresvärdinna skickar mig. Ni har fått främmande!

– Främmande? undrade jag. Tusen tankar myllrade i mitt huvud...

– Ja, sa pojken, det är en fru från Barnaul. Fin är hon. Hon har en pälskappa på sig.

När jag kom in i vårt rum såg jag till min stora förvåning Polina Georgjevna Melichova, sekreteraren i Röda hjälpens avdelning i Barnaul, sitta vid bordet och dricka te. Röda hjälpens ordförande Gordejev, sa hon, hade inte tyckt att de besked jag hade lämnat i frågeformuläret var alldeles till fyllest. Inte heller min levnadsbeskrivning hade varit till belåtenhet. Vi måste göra om alltihop.

– Och ni har bara för min skull gett er hit i det här vädret! frågade jag förundrad.

– Snöstormen hade jag ingen aning om förrän på tåget. Visst har vi haft litet snö i Barnaul också, men det var ingenting emot vad det har varit här, svarade hon och fortfor: När ni var hos oss i Barnaul för en tid sedan, tyckte vi ni såg så utsläpad ut, att vi inte kunde begära, att ni skulle utsätta er för de strapatserna en gång till. Jag var rörd över denna vänlighet. Men fru Melchova hade ännu inte talat till slut.

– Ärligt talat har jag tagit med mig en liten påse, sa hon, jag tänkte att jag kanske kunde komma åt att köpa litet potatis. Men jag har redan hört att ingen har några att vara av med, och inte heller bröd har ni här ute!

Vi begav oss till lärarrummet i skolan för att gå till förnyad attack mot frågeformuläret. När vi kom tillbaka till baracken hade Natalia Ivanovna just fört ut fåret och lammen igen, tvättat golvet och gett kalven ren halm att ligga på. Jag kokte hirsgröt åt min gäst. Sedan bäddade jag åt henne på min brits och åt mig själv på golvet. Jag gjorde naturligtvis allt som stod i min förmåga för att hon skulle ha det så bekvämt som möjligt, men Polina Georgjevna erkände för mig, att hon var förfärad över att se under vilka förhållanden jag var nödsakad att leva här.

När Röda hjälpens sekreterare hade farit sin väg igen, hade jag en känsla av att nu verkligen allting skulle gå i lås. Från Moskva skrev min väninna, att vissa ”oklarheter” hade yppat sig, men att nu allting tycktes ordna sig och lova en god utgång.

Otåligt väntade jag på besked från Barnaul, men fastän Polina Georgjevna hade lovat att hålla mig väl underrättad, hörde jag ingenting ifrån henne. På en brevlades framställd förfrågan fick

jag det beskedet, att organisationen Röda hjälpen hade blivit upplöst. Repatrieringen av politiska emigranter hade övertagits av Röda korset.

Nyheten drabbade mig som ett hårt slag. Innan Röda korsets tjänstemannastab hade blivit inarbetad, skulle på nytt veckor, kanske månader förflyta. Jag blev alldeles förtvivlad.

Under tiden var min väninna i Moskva outtröttligt verksam för att skaffa ljus i den mystiska sakens dunkel. Hon skickade mig adressen till Röda korsets verkställande kommitté i Moskva och namnet på chefen för repatrieringsavdelningen. Därmed inleddes den brevväxling med en viss Sjavronov, som skulle dra ut över mer än fyra månader. Levnadsförhållandena i Kubanka blev under tiden svårare dag för dag. Ingen sålde potatis längre. I april levde jag på enbart mjölk, men på grund av knappheten på livsmedel över huvud hade mjölken stigit starkt i pris. Då och då kunde jag komma över några ägg. Tre stycken kostade tjugu rubel. När snösmältningen var till ända, öppnades folksköket igen. Emellertid var det bara de arbetare som arbetade ute på åkrarna som fick äta där. När jag två år tidigare, i april 1946, lämnade det arktiska lägret, hade jag inte trott, att jag någonsin i mitt liv skulle komma att svälta så som jag där hade gjort. Men nu på våren och sommaren 1948 i Sibirien var det långt värre än det hade varit i Kotjmes.

När det blev varmare och vårsådden var överstökad, gick barnen ut på åkrarna för att fånga springråttor. Springråttorna livnär sig av sädeskorn och av de första gröna sädesbroddarna. Tävlningar i fångst av springråttor anställdes. När jag inte längre hade något att äta, måste jag övergå till att livnära mig av springråttor. Feta springråttor måste jag betala sex rubel stycket för, mindre och magrare exemplar fick jag för fem rubel. Mycket mat är det inte på ett sådant där litet kräk, men köttet är fint och vitt, och har man gjort sig fri från eventuella fördomar smakar det nästan riktigt gott. Men i längden – och utan tilltugg av bröd eller potatis – blev jag så led på springråttor, att jag till sist inte längre kunde få ner dem.

Läsåret slutade den 12 juni 1948 och avslutningsexamina började. Den 14 juni, just medan jag biträdde vid en examen i rysk grammatik, kom ett bud med en anmodan från skolstyrelsen i Kalmanka, att jag omedelbart skulle bege mig dit. Vasilij Alexandrovitj Tjernenko, rektorns bror, spände för och vi åkte i väg. Innan vi hade hunnit ut från byn vinkade brevbärrerskan Davydova och ropade:

– Stanna! Här är ett telegram till er!

Telegrammet var från Moskva och lydde:

**REPATRIERING BEVILJAD. AVRES OFÖRDRÖJLIGEN TILL MOSKVA.
SJAVRONOV**

Här höll jag den alltså faktiskt i mina händer, den länge efterlängtrade nyheten. Jag var stum av lycka. Nu kunde jag i Kalmanka på samma gång gå in till NKVD och allt skulle vara ordnat på några minuter. Men knappt hade jag börjat tänka på NKVD, förrän jag på nytt greps av den där känslan av osäkerhet.

– Nyheter från sonen? frågade plötsligt den unge Tjernenko.

– Inte direkt, svarade jag. Det är ett telegram att jag får resa härifrån. Först till Moskva, men sedan till Tyskland.

– Då får jag verkligen gratulera på det hjärtligaste, sa den unge mannen. Det där har ni ju fått vänta så länge på!

Efter en kort paus fortfor unge Vasilij Alexandrovitj:

– Jag skulle allt gärna också vilja resa till Tyskland.

– Ni, Vasja? undrade jag. Men varför då?

– Det är väl ändå intressant att få lära känna främmande länder och folk. Särskilt när man har fått i sig så oriktiga föreställningar som vi här ... Vet ni vad, Susanne Jevgenjevna, jag har redan länge velat tala om för er hur det har gått för mig.

Och i något stammande ordalag berättade han, att han hade fått lära sig bland annat att tyskarna var ett blodtörstigt, fullständigt ociviliserat folk, som hade för sed att överfalla andra länder och döda alla deras invånare, tyskarna var halvvida djuriska varelser med ett stort horn i pannan.

– Naturligtvis trodde jag på det där, vad skulle jag eljest ha gjort? Och så kom kriget. När vi hade tagit de första fångarna, trodde jag helt enkelt rakt inte att det var tyskar. De såg ju ut precis som vi. En av dem bjöd mig en cigarrett och smålog på samma gång. Å, Susanne Jevgenjevna, jag skämdes så gräsligt.

– Det har ljugits förskräckligt mycket på bägge sidor, Vasja, sa jag. I hitlerpropagandan betecknades alltid ryssarna som ”undermänniskor”.

Men snart stannade vårt samtal av. Jag var inte i stånd till att föra ett sakligt resonemang med Vasja. Han drev på hästen.

När vi kom fram till Kalmanka begav jag mig först till skolstyrelsen. Där väntade mig chefen för högsta skolmyndigheten Glotov tillsammans med rektorn för skolan i Kalmanka.

– Vi har en viktig sak att tala med er om, sa Glotov och lade kortet med examensfrågorna i tyska språket på bordet. Jag måste be er, Susanne Jevgenjevna, att se igenom de här texterna och rätta dem, förklarade rektorn. Läraren Hartmann som undervisar de högsta klasserna påstår att läraren på mellanstadiet är en analfabet. Men han i sin tur påstår, att Hartmann själv inte begriper något. Jag gjorde mig snart förvissad om att bägge lärarna hade rätt och tog itu med att korrigera texterna. När jag var färdig med detta anförtrodde mig rektorn att han just hade genomdrivit hos skolstyrelsen att jag det kommande läsåret skulle få övertaga undervisningen på högsta stadiet i tyska. Hartmann skulle flyttas ner på mellanstadiet, och den fullständigt okunnige hittillsvarande läraren där skulle bli uppsagd.

– Vänta ett tag med att säga upp honom, sa jag. Jag kanske snart ska resa min väg. Jag kommer kanske att bli repatrierad till mitt eget land.

Jag förklarade för de två hur saken låg till och de var inte sena att gratulera mig och önska mig framgång.

Nu skyndade jag till NKVD. Strålade av glädje räckte jag vakthavande officern mitt telegram. Han läste det, läste det en gång till, stirrade på papperet och ändrade inte en min. Jag började känna mig konstig till mods.

– Hm, sa han så. Och bara för det här telegrammets skull tror ni att ni kan gå och sätta er på tåget? Han gav mig en lurande blick.

– N-nej, stammade jag. Det är ju därför jag har kommit hit. Jag ville be om tillåtelse att resa.

– Vem är det egentligen som har skickat det här telegrammet? frågade han.

– Men det ser ni ju, Sjavronov, ordföranden i Röda korsets verkställande kommitté i Moskva.

- Ett telegram är inte något officiellt dokument. Vem som helst kan skicka ett telegram och underteckna det med vilket namn han har lust till, sa NKVD-mannen.

Jag trodde naturligtvis inte på att han verkligen betvivlade telegrammets äkthet. Var månne något förfarande från NKVD:s sida igångsatt emot mig med anledning av Afonins angivelser?

- Men ni vet ju ..., började jag, men blev tvärt avbruten av officern som sa:
- Jag vet inte ett dugg. Vi har inte tagit emot någon rapport från Röda hjälpen eller från Röda korset. Om ni tar er till att utan vårt medgivande resa någonstans, gör ni er skyldig till straffbar handling. Jag varnar er!
- Jag tänker inte det minsta på att lämna Kubanka utan er tillåtelse, sa jag. Skulle jag kunna få anhålla om tillåtelse att resa till Barnaul?
- Vad vill ni i Barnaul?
- Söka upp ortskommittén av Röda korset och be dem .
- Nej. En sådan resa kan jag inte ge er tillstånd till. Jag satt som förstenad.
- Var det nånting annat ni ville? sa NKVD-officern.

Då reste jag mig och gick min väg. Det var klart att en anklagelse höll på att förberedas emot mig. Mina vänners alla försök att rädda mig hade misslyckats.

Jag skickade två telegram till Moskva, och så anträdde vi hemfärden. Det är ännu i dag en gåta för mig, hur jag lyckades uthärda de närmast följande sex veckorna. Nästan inte en dag förgick utan att jag skrev eller telegraferade till Moskva eller Barnaul, men av svarstelegrammen förstod jag, att vederbörande i de avgörande instanserna inte förstod, varför jag inte genast kunde resa. ”Allt är klart, avres genast Moskva”, telegraferade Röda korset i Moskva gång på gång. ”Utan resetillstånd avresa omöjlig. Anhåller enträget om intervention hos NKVD Barnaul och Kalmanka”, telegraferade jag i olika formuleringar tillbaka.

En gång kom på nytt en representant för NKVD till Kubanka. Han förklarade, att han inte kände till ett dugg. Men när han hade farit sin väg fick jag höra, att han hade sagt:

- Den där tyska lärarinnan är bra naiv. Sådana där människor släpper vi absolut aldrig ut ur Ryssland.

Så slets jag fram och tillbaka mellan hopp och missmod. Från Moskva fick jag brev i kategoriska ordalag, att allt nu var lyckligen ordnat. I Kalmanka påstod NKVD, att de inte hade fått några informationer i ärendet. Min väninna i Moskva skrev, att hon inte förstod varför jag tvivlade på att saken var klar. Enligt hennes åsikt hade varken Röda hjälpen eller Röda korset kunnat behandla saken utan att först ha inhämtat ett principiellt medgivande från NKVD, att jag fick repatrieras.

Precis detsamma hade jag själv tänkt, och nu fick jag min tillförsikt tillbaka. Men då blev jag på nytt kallad till NKVD. Där satt en officer som jag inte förut kände.

- Vet ni vad MGB är? frågade han.
- Ja visst, svarade jag. Ministeriet för statssäkerheten.
- Rätt. Jag är representant för MGB.

Nu är det slut på allt hopp, tänkte jag. Men han gjorde mig bara helt likgiltiga frågor, frågor som jag redan hundratals gånger hade besvarat i alla möjliga frågeformulär. Det verkade som om hela saken nu skulle börja ända från början igen. Och detta bragte mig till gränsen för uppgivenhet. Härtill kom svälten. Sedan tre månader tillbaka levde jag utan potatis, utan bröd, utan gryn. Jag tyckte att det hade varit mycket lättare att i tvångsarbetslägren leva av kålsoppa och bröd än nu av mjölk och springråttor. Jag kunde inte längre se åt de små kräken, jag kunde inte få ner dem.

Och så till råga på allt stäppklimatets sommar! Att vårt rum inte hade någon direkt utgång till förstugan eller till landsvägen, hade varit en fördel, när det var snöstorm. Men i den torra hetta

som nu rådde var det förfärligt. Brist på luft och överflöd på vägglöss och mygg gjorde det omöjligt att sova i baracken. Hela Kubanka tillbringade nätterna i det fria. Men där var myggplågan lika svår som inomhus. Jag tillbringade många, många sömnlösa nätter. Tankarna kretsade oupphörligt omkring ett och detsamma: Ska jag återfå friheten? Får jag se min son igen? Stängs alla utvägar, så gör jag slut på det hela. Jag står inte längre ut med det här livet.

Efter läsårets slut blev det på nytt att ta itu med reparationsarbeten och andra göromål i skolan. En dag när vi höll på med att bära diverse undervisningsmateriel in i det förvaringsrum som också tjänade till vedbod, föll jag ner i ett hål i det murkna golvet. Jag föll så illa, att ett träsplitter trängde in i bröstet alldeles under nyckelbenet, och jag dessutom skadade vänstra foten.

Medan jag behandlades för mina skador låg min kollega, den gamla lärarinnan Valentina Dimitrievna Krysjanovskaja, på sjukhuset i lunginflammation. En dag frågade hon, om jag kunde låna henne 140 rubel. Knappt hade jag lämnat henne pengarna förrän den kvinnliga läkaren kom in i sjukrummet. Strålände av glädje tryckte den sjuka de 140 rublerna i hennes hand och sa:

– Här är pengar, skaffa nu penicillin.

– Vill ni verkligen ge ut så mycket pengar? sa läkaren.

– Ja, absolut, svarade lärarinnan i bestämd ton. Hon vände sig till mig och fortfor: Ni måste nämligen veta, Susanne Jevgenjevna, att doktorn vill låta mig gå igenom en penicillinkur. Det amerikanska penicillinet kostar bara 60 rubel, men jag vill absolut ha ryskt, och det kostar 140 rubel.

Jag frågade läkaren, doktor Popova, vilka erfarenheter hon hade beträffande de olika penicillinsorternas effekt.

– Av det amerikanska har jag mycket goda resultat, svarade hon, det ryska känner jag ännu inte till. Vem vill köpa det, så länge det är så dyrt och vi ännu har ett förråd kvar av det billiga amerikanska?! Men Valentina Dimitrievna vill inte höra talas om det amerikanska.

– Nej, nej, ropade den sjuka energiskt. Amerikanerna vill bara förgifta oss med sin billiga medicin. Jag vill inte ha nånting att göra med det amerikanska.

Jag trodde inte mina öron.

– Men Valentina Dimitrievna, sa jag, det kan väl omöjligt vara ert allvar. Det är ju spritt sprängande galet, ursäkta att jag säger rentut.

– Hur så, galet! utbrast Valentina. Ni har kanske inte reda på, vilken kamp som just nu står mellan oss och amerikanerna. De vill föra bakteriekrig mot oss och alldeles förinta oss.

Dr Popova och jag utbytte blickar. En lärarinna som satte tro till sådana skrämselsagor, ja som själv fann upp likadana, det var ändå för tokigt!

Efter att otaliga gånger ha skrivit och telegraferat till Barnaul och Moskva fick jag ett rekommenderat brev från Barnaul med anmodan att den 19 juli klockan nio på morgonen infinna mig i NKVD:s förvaltningsbyggnad. Den 19 juli, det var nästa dag. Alltså måste jag samma dag som jag mottog brevet ge mig i väg. Någon möjlighet att få skjuts till stationen stod inte att uppdriva. En lastbil som skulle hämta ved fick jag emellertid följa med tio kilometers väg. Den återstående tredjedelen av avståndet till järnvägsstationen tillryggalade jag till fots.

Vid sextiden på kvällen kom jag fram till den numera välkända anhalten Rasjad och måste alltså där som vanligt vänta på tåget i tio timmar. Tio timmar, och vad väntade mig i Barnaul? När tåget kom var det nära att jag inte hade fått följa med. De många resenärer som redan var ombord barrikaderade dörrarna inifrån, för att slippa att åka i alltför stark trängsel. Till slut tog jag mig i alla fall in. Klockan sju på morgonen var vi framme i Barnaul. Där återstod för min del den numera välkända sexkilometersvandringen från stationen till Gamla staden.

När jag steg in i den fruktade byggnaden, skälvde knäna under mig. Nu skulle avgörandet ske. Jag var beredd på allt. Den som i likhet med mig i nära tolv år – från oktober 1936 till nu i juli 1948 – har stått under NKVD: s uppsikt, känner sig föga manad att lita på den institutionen så långt som tio centimeter ens. Kanhända var kallelsen hit i dag bara en fälla för att i all stillhet kunna häkta mig igen! Därför blev jag snarast förvånad, när en officer frågade mig:

– Jaha, och ni vill resa hem till Berlin.? Ert brev, där ni skriver, att det är er enda önskan i livet att få återse er son, har gripit mig djupt. Tyvärr har svaret på ert brev blivit liggande några veckor – på grund av ett förbiseende. Jag har nämligen under tiden varit ute på en tjänsteresa.

Detta lät nästan som en anhållan om ursäkt för förseningen. Det återstod ännu några formaliteter att stöka undan. Papper stämplades, konvolut flyttades från ena bordet till det andra. Jag skrev mitt namn, officern undertecknade i sin tur – och så fick jag gå.

Bedövad av lycka stod jag på den solgenomglödgade gatan och tryckte det dyrbara dokumentet intill mig. Klockan var omkring halv elva på förmiddagen, och mitt tåg skulle gå först vid halv sjutiden på kvällen. Jag beslöt att genast bege mig till Röda korset på Korolenkogatan och göra framställning om min biljett. Vilket nummer vid gatan det var visste jag inte. Men eftersom mitt brev hade nått fram, måste det väl inte vara svårt att hitta rätt, tänkte jag. Jag gick hela Korolenkogatan ena sidan uppför och andra sidan nedåt, någon Röda kors-skylt kunde jag inte upptäcka. Jag frågade förbipasserande, var inne i butiker och frågade. Röda korset hade ingen här hört talas om.

Sedan försökte jag på postkontoret och i upplysningen på stationen, jag antastade en brevbärare och en man till, jag var i huset Pusjkin-gatan 74, där Internationella Röda hjälpen tidigare hade haft sina lokaler och försökte få reda på var Röda korsets Barnaul-avdelning nu höll till, men det var fåfängt. I timmar sprang jag omkring, fick lungorna fulla av damm och skorna av sand. Mina såriga fötter var ännu inte läkta och vållade mig stort besvär. På ett håll fick jag en adress, som visade sig felaktig, därför att gatan hade bytt namn. På ett annat håll skickades jag till en adress, som i så måtto visade sig riktig, att Röda korset faktiskt en gång hade haft sina lokaler där. Nu hade det flyttat, men vart? Till slut gjorde jag den fantastiska upptäckten, att jag under förföljandet hade hunnit upp och förbi det ständigt bortflyttande Rödakorskontoret. Jag kom nämligen till ett hus, där R. K. visserligen inte fanns, men där det inom kort skulle ta i besittning nya lokaler.

Huset var ännu inte färdigt, byggnadsarbetare strök omkring. En äldre murare spottade omständligt och sa:

– Var skulle här finnas något kontor? Ni ser väl själv att här inte finns något!

Kunde då aldrig en enda sak gå lätt och ledigt för sig i det här landet! Skulle då gång på gång de ringaste anledningar dra med sig de mest vidunderligt oöverstigliga svårigheter!

Nå ja, när jag omsider hade gett upp allt hopp, fick jag den rätta adressen: Korolenkogatan 77. Dödstrött släpade jag mig dit. Det fanns inte en anvisning, ingen dörrskylt, ingenting. Men till slut hittade jag den rätta dörren, sjönk utmattad ner på en stol och framförde mitt ärende.

– Vi ska göra vad vi kan, blev svaret. Tågen går bara varannan dag. I värsta fall får ni vara beredd på att stanna över i Barnaul, tills vi kan ordna en direkt biljett åt er.

Nu var jag nöjd och begav mig mot stationen, ty klockan var redan över fem på eftermiddagen. I Kubanka hade under tiden nyheten att jag äntligen skulle få resa till Tyskland spritts som en löpeld. Det var den största sensation sovchosen någonsin hade upplevt. Folk belägrade vår bostad och tiggde om min kvarlåtenskap: kokkärl och tallrik, mugg, skål, kniv och gaffel, sked, filter, kläder, min pall, min bokhylla, som jag hade låtit göra, ja, till och med min lilla kista av fanerträ ville de ha och slets de om – kistan där jag förvarade saker som jag hade fått mig tillskickade från Vorkuta och från Moskva.

Naturligtvis måste jag i första hand tänka på min snälla värdinna Natalia Ivanovna och på fru Annemarie Schnarr, som hade sytt och tvättat åt mig och som nu också skulle hjälpa mig med reseförberedelserna. De många böcker och tidskrifter som på nytt hade samlats hos mig, till största delen engelska och tyska, kunde ju ingen i Kubanka ha någon nytta av. Dem beslöt jag att skicka per post till Moskva – ett på grund av de oräkneliga bestämmelserna oerhört komplicerat och dessutom på grund av det långa avståndet till poststationen ganska dyrbart företag, som fru Schnarr hjälpte mig med.

Dagen efter min återkomst från Barnaul fick vi tag på en lastbil för att forsla bokpaketen till posten. Det hela kostade inklusive avgifterna för oss två medföljande kvinnor samt postavgifterna sammanlagt omkring 100 rubel. Men så var då den saken i hamn.

Nästa dag igen måste jag till Kalmanka för att säga adjö hos mina före detta överordnade i skolstyrelsen samt hos NKVD låta stryka mig ur registret över de tvångsflyttade. Som så många gånger förr vände jag mig till postköraren och bad att få följa med på hans åk. Till min förvåning vägrade han bryskt. Han sa att direktör Samsonov hade förbjudit honom att ta med passagerare. Nå, det där var en gammal förordning. Gubben begagnade den nu som en förevändning. När jag erbjöd honom det dubbla emot vad jag eljest brukat ge honom, muttrade han:

– Nå, kliv opp då!

I skolstyrelsens lokaler var det öde och tomt. Jag skrev några rader till farväl, adresserade till högste chefen Konstantin Sergejevitj Glotov. Så begav jag mig till NKVD-stationen. När jag steg in i rum nr 7 möttes jag av de där sittande två tjänstemännens uttråkade uppsyn. Men det kom liv i dem när jag framförde mitt ärende.

– Vad för nånting! Har ni fått resetillstånd! utbrast vakthavande chefen och stirrade på mig som om jag hade varit världens åttonde underverk. Ja, titta här, fortfor han vänd till den andre, faktiskt låter de henne inte resa till Moskva...

De två männen växlade häpna blickar. Jag hade litet mera mod i kroppen än sist jag var här, och jag sa:

– Var nu bara snälla och kom inte och säg, att herrarna inte känner till saken.

Han tittade ännu en gång på papperen som jag hade räckt honom och svarade:

– Nej, nej, för all del. Jag ska ordna allt. Men vill ni inte ta plats, var så god och sitt!

Den här gången gjorde de sig faktiskt besvär med att vara hövliga, mycket hövliga till och med. Men nu hade den underordnade lömsknat till. Han frågade:

– Reste ni personligen till Barnaul? Utan tillåtelse från oss? Det var min tur att vara överlägsen den här gången.

– Menar ni att jag skulle komma och be er om tillåtelse, när jag hade fått order från era överordnade i Barnaul att omedelbart bege mig dit?

Härtill hade han tydligen ingenting att säga.

Jag fick mina papper efter middagsrasten. Det var med en förnimmelse av oändlig lättnad jag lämnade NKVD-byggnaden.

Nu återstod bara en sista svårighet att övervinna: att skaffa en lastbil som förde mig och mitt bagage till Barnaul. Till direktör Samsonov ville jag helst inte vända mig, han hade aldrig varit välvilligt stämd emot mig. Jag gjorde ett försök hos garageföreståndaren Vorotjagin, som jag hoppades skulle låta tala med sig, om jag ställde i utsikt en möjlighet att han skulle få tillfredsställa en smula av sin lust till några glas vodka. Joho, dagen efter påföljande dag skulle en lastbil gå till Barnaul, den kunde jag väl få följa med. Han nämnde chaufförens namn. Och när jag kom till tals med honom, gav han mig sitt ord på att han skulle köra fram till baracken och hämta mitt bagage och mig själv.

Jag sprang omkring som i en dröm. Inom omkring tio dagar skulle jag vara i Moskva – och sedan snart också i Berlin. Det var nästan omöjligt att föreställa sig.

Min trogna hjälperska fru Schnarr lovade att komma till mig strax före sex på morgonen. Klockan blev tre på natten, innan jag gick till vila på de numera nakna bräderna på min brits. Jag hade inte ens hunnit somna, när fru Schnarr kom. Hon sa:

– Kan ni tänka er, min son hade i går kväll hört att bilen ska köra redan klockan fyra.

Vi bar ut allt vad jag skulle ha med mig på bygatan. Jag gick till garaget. Där var allting tyst. Dörrarna var låsta.

Men nu hade jag ingen ro i kroppen mer. Fru Schnarr satt på mina resväskor utanför baracken och väntade. Utanför garaget satt jag på ett järnrör och väntade. Det var ännu mörkt. För sista gången såg jag solen gå upp i Kubanka.

Strax före klockan tio på förmiddagen var lastbilen klar att köra. I ett huj lastades mitt bagage ombord. Vi skakade händer. Jag satt på bilen. Vinkade. Vi åkte.

Resan hem till Tyskland

Från Kubanka till Moskva

Från alla håll kom skolbarn springande, ropade, vinkade och skrek avskedshälsningar. Utanför barnkrubban stod Natalia Ivanovna Ivasjina och viftade med bägge armarna.

Till Kalmanka kände jag vägen, kände den alltför väl. Sedan bar det igenom en trakt som var främmande för mig, men den var i sin enformighet föga olik Kubankas omgivning. Vägarna var urusla. Djup smutsgrå sand och skröpliga broar. Hjulen sjönk djupt ner i gropar eller hoppade bland klippor och stenar. Alldeles mörbultade kom vi fram till ett ytterområde av Barnaul. Först styrde vi kosan till Finudarnikgatan, där sovchosen Kubanka hade sin ”expedition”. Föreståndaren för lokalsovjeten i Kubanka, han hette Kopajev, hade gett mig ett brev med till värdinnan på ”expeditionen”, som anmodades att ge mig logi tills jag skulle resa vidare.

Jag hade knappt fått förnimmelsen tillbaka att de omskakade benen i min kropp hade kommit något så när i ordning igen, förrän jag begav mig av till Röda korset på Korolenkogatan. Ännu hade ingen biljett blivit reserverad åt mig, och jag fick det intrycket att de goda tjänstemännen inte hade bemödat sig över hövan för min skull. Jag måste själv betala biljetten. När jag lade upp de 230 rubel den skulle gå till på bordet, upptäckte jag med förfäran att jag inte hade så

väst mycket kvar i penningpungen. Jag beslöt att försöka sälja några av mina tillhörigheter. På morgonen nästa dag begav vi oss, fru Schnarr och jag, till Nya basaren, som inte låg mer än halvannan kilometer från vår expedition. Någon vidare framgång hade vi inte, och det var inte att undra på: fru Schnarr förstod inte mycket ryska och själv är jag notoriskt bakom flödet i affärer.

Två dagar förflöt och vi delade tiden mellan basaren och Röda korset. Ännu hade jag inte fått någon biljett. Vårdinnan avgav protest mot att vi skulle stanna ännu längre under hennes tak, och ändå var vi så anspråkslösa att vi höll till godo med sovplatser på golvet. Vi forslade bagaget till resgodsförvaringen på stationen, och redan samma kväll reste fru Schnarr tillbaka till Kubanka, någon annan utväg fanns inte.

På Röda kors-byrån berättade jag hur ledsamt jag hade det ställt.

– Vi kan skaffa ett rum åt er på Hotell Altai, sa den kvinnliga chefen älskvärt. Kan ni betala 25 rubel per natt?

– Nej, det kan jag inte. Om någon privatperson kunde ge mig tak över huvudet, så skulle jag kunna betala fem rubel per natt. För resten lovade fru Matjusjkova att jag skulle få resa alldeles gratis till Moskva. Jag är alls inte beredd på stora utgifter.

En förlägen tystnad följde. Jelena Maximovna Matjusjkova var redan sedan en längre tid tillbaka ute på resa och hade, efter vad som försäkrades, inte lämnat efter sig något besked för min räkning. Plötsligt var det en behaglig kvinnoröst som sa:

– Om ni vill, kamrat, så får ni gärna följa med mig hem. Jag har en mycket bra bostad, alls inte långt härifrån.

Snart var jag på väg tillsammans med Jelena Michailovna Bakanova hem till hennes. Hon var föredragande på Rödakorsbyrån, sympatisk, 35-40 år gammal. Den ”goda bostaden” bestod av ett torftigt inrett rum i ett nio våningshus på Gogolgatan. Huset, det enda höghuset i Barnaul, av stadens invånare stolt kallat ”skyskrapan”, stammade från före revolutionen och var uppfört av symaskinsfirman Singer till kontorshus, men innehöll numera endast bostadslägenheter. För samtliga i huset boende fanns bara ett enda avträde, ett litet lortigt skjul av korrugerad plåt nere på gården, där det så gott som ständigt stod en kö av väntande. I den sommarhetta som rådde var luften där inne sådan att man kunde kvävas.

I Bakanovas rum stod tre sängar, och i en vrå fanns ett läger av lumpor, där en äldre, halvnaken, till ett skelett avmagrad kvinna satt hopkrupen. Jag tänkte mig att det kanske var en fattig släkting eller före detta tjänarinna. Men Jelena Michailovna talade om att det var hennes äldre syster, och hon gjorde ett tecken för att antyda att kvinnan var andligen omtöcknad.

– Låt ingenting ligga framme, varnade hon mig, den gamla stjäla. I detsamma gick dörren upp, och en tredje kvinna steg in. Det var Bakanovas yngre syster. Hon var för tillfället arbetslös. När jag nämnde, att jag ännu ett tag måste bege mig till ”expeditionen” och hämta mina grejor, erbjöd sig Sina Bakanova att följa mig. Hon ville tala ut med mig. Den skildring av de fasansfulla upplösta familjeförhållandena som hon gav mig överträffade allt vad jag kunnat ana och kom mig att djupt ångra mitt beslut att ta in hos Bakanovas. Men det var nu för sent. Eftersom jag dessutom själv efter detta evinnerliga hit och dit mellan hoppfullhet och förtvivlan var på upphällningen med mina nerver och alltjämt hölls som i ett tånggrepp av den krampaktiga spänningen att någonting oförutsett ännu kunde hända, som gjorde det omöjligt för mig att komma ut ur Ryssland, irriterade mig familjen Bakanovas tragiska öde mer än det vann min medkänsla.

När vi kom tillbaka med mitt handbagage, hade Jelena Michailovna kokt te och lagat till kvällsmat: grönsakssallad och bröd.

– Får ni köpa så mycket bröd ni vill? frågade jag.

– Nej, det är ransonerat.

– Men brödransoneringen slopades ju för sju månader sedan!

– I verkligheten existerar den alltså, och det är bra. Vi köper vårt bröd i kooperativa, de har en lista på sina kunder där. Det var alltså därför som jag på de här två dagarna inte hade kunnat köpa bröd någonstans utom på basaren och till ockerpris.

Den äldsta av systrarna satt fortfarande nerhukad på sina lumpor i rummets hörn och stirrade med lystna blickar på bordet. De andra gav henne en mugg te, och på en tallrik av stengods två skedar sallad.

– Bröd vill du väl också ha? sa den ena.

Den gamla ställde fort ifrån sig tallriken på golvet och höll fram bägge händerna öppna. Precis som folk slänger ett ben till en hund, så slängde de till henne en brödbit.

– Du vill kanske ha mer? frågade Jelena henne på nytt efter en stund. Men systemen Sinaida Michailovna inföll vresigt:

– Den kan du bjuda mat tio gånger, hon får aldrig nog, det glupska kräket!

Den atmosfär av sinnesförgiftning som de tre systrarna i denna matbristens tid levde i lade sig som en mardröm på mig. Efter kvällsmaten berättade Jelena Michailovna ett och annat om sitt arbete. Hon förtjänade bra med pengar, sa hon, men eftersom hon måste sörja för tre personer, blev det ändå för litet. Den yngre systemen hade nu varit utan arbete länge.

– Hon är så grälsjuk och illa omtyckt att hon aldrig får stanna länge på samma plats, sa hon. Samtalet blev outhärdligt. Äntligen fattades beslut att gå till sängs.

– Var kan jag få bädda åt mig? frågade jag och gjorde mig beredd att gå till kojs på golvet.

– Men kära ni, här finns ju en säng åt er, sa Jelena Michailovna.

– Sover inte er syster i sängen?

– Usch nej, hur kan ni tänka er något sådant! Hon är alldeles för smutsig av sig. I den där sängen brukar eljest en brorsdotter sova. Men hon är just för närvarande bortrest.

Nästa dag blev jag ensam med den gamla ett tag i rummet. Hon ville absolut inte låta mig gå min väg och pratade oupphörligt enträget med mig. Men jag förstod inte hälften av vad hon babblade. Så mycket fattade jag, att hon hade bott tillsammans med en äldre syster tills denna dag. Med sina egna händer hade hon skottat upp graven och hade forslat den döda på en kälke till begravningsplatsen, ty det hade inte funnits pengar att låta jordfästa henne för. Sedan hade hon kommit på ett hem. Jag förstod inte vad det hade varit för slags hem. Men att den stackars kvinnan där så när hade svultit ihjäl, det kunde hon skildra åskådligt nog. De sjuka fick så litet att äta att de alla till sist bara var skinn och ben och snart lämnade detta livet på grund av ren krafterlöshet. Alltså härskade i Sovjetunionen – det var lätt att förstå – mittunder ”den gyllene friheten” samma system som i tvångsarbetslägren: arbetsodugliga människor hölls på en livsmedelsnivå som låg långt under existensminimum. På det viset gjorde sig vederbörande på ett diskret sätt kvitt den improduktiva befolkningsbarlasten. Till slut hade självbevarelsedriften förmått den gamla att rymma. Hon hade lyckats få reda på sin syster Jelenas adress.

– Stackars ni! Men får ni äta er mätt nu då?

– Ack ja, Jelena Michailovna är snäll, hon ger mig mat, svarade den olyckliga kvinnan. Hon tycktes inte finna det förnedrande att den goda systemen bara gav henne en sovplats på golvet och slängde åt henne brödbitarna som till en hund. Jag deltog inte vidare i systrarnas måltider. Jag ordnade det så att jag vid de klockslagen alltid var ute, och på kvällen sa jag, att jag redan hade ätit.

Nästa morgon hade jag ett sammanträffande med en ung man, som lovade hjälpa mig att skaffa en tågbiljett. Han var student och arbetade under sommarferierna på Röda korsets byrå. Biljettcentralen låg i ett kontorshus i Gamla staden. Den var ännu stängd och på gården trängdes omkring tvåhundra människor.

– Nu blir jag rädd, sa jag och tappade alldeles modet. Jag har inga armbågar. Överallt där det är rusning och trängsel, blir jag bland de sista...

– Var inte orolig, vi ska nog klara saken, sa den unge mannen och drog på mun full av tillförsikt.

Efter en lång stund kom en liten oansenlig kvinna in på gården från gatan. I en blink var hon omringad.

– Nej, omöjligt! Bara till kurorterna! hörde jag henne ropa. Hon steg upp för trätrappan. Folkmassan var nära att göra mos av henne. Plötsligt hade min student försvunnit från min sida, och strax efter såg jag honom på trappan bredvid kvinnan. Han viftade henne om näsan med ett papper från Röda korset. Kvinnan ropade skrämmt mitt namn. Jag försökte fåfängt tränga mig fram till trappan. Plötsligt var det någon som uppifrån grep mig i armarna och ryckte mig uppåt. Omkring sex eller åtta människor blev insläppta. Jag fick min biljett. När jag vände mig om stod min student där och skrattade triumferande.

– Det där gjorde ni verkligen storartat, sa jag lättad. Men är det nu säkert en direkt biljett till Moskva? Behöver jag inte byta tåg?

– Nej, svarade han. Direkt vagn Barnaul–Moskva. Här har ni platsbiljetten. Inget tågombyte och ingen biljettstämpling vid någon station på vägen. Det är klart alltihop. Ni kan resa i morgon. Jelena Michailovna Bakanova försummade inte att personligen följa mig till tåget. Trängseln var mycket svår, men den som hade platsbiljett kunde vara fullständigt lugn. Vi gick fram och tillbaka på perrongen och pratade. Ingen som såg den sympatiska kvinnan jag hade sällskap med skulle ha trott det möjligt, att hennes hem var ett helvete, och att hon blev en helt annan människa när hon trädde inom dess väggar.

Och så satte sig tåget i rörelse. Skulle det verkligen bära mig ut ur Altai och ut ur Sibirien? Var detta avsked verkligen ett avsked för alltid? Det föreföll sagolikt, överkligt.

I den direkta vagnen Barnaul–Moskva brukade alltid reserveras fyra platser, två för NKVD: s räkning och två för den lokala sovjeten. Men i vår vagn var av de platserna bara en enda upptagen. Den tjocka dam som satt där uppmanade mig att ta platsen ovanför henne, ty den var naturligtvis bättre än den jag redan satt på. Så att jag flyttade över. I Novosibirsk och i Tatarsk kom sedan nya passagerare på tåget, och vagnen blev fullständigt upptagen. Ryssar har lätt för att släppa sig lösa. Männerna sjöng och spelade kort, kvinnorna pratade om sina barn, berättade inbördes om sig själva och utbytte minnen från kurorter och sanatorier. Politik talades inte ett ord. Närmast mig satt en officer vid polisen i Leningrad, en äldre herre som oavbrutet åt. Han hade en jättestor ryggsäck full med proviant och köpte dessutom vid varenda station någonting ätbart. Vi reste samma väg som jag kände till från min färd till Altai – över Omsk, Tjumen och Sverdlovsk. Men på andra sidan Sverdlovsk tog tåget den sydligare ruten, som leder över Kazan. Mellan Tjumen och Kazan låg och stod på en sträcka av över tusen kilometer längs banvallen oräkneliga maskiner, delar av järnkonstruktioner, turbiner,

arbetsbänkar, vagonger, pansarplåt. Mycket var nytt, men det mesta redan nedrostat och överlämnat åt definitiv förstörelse. Var det krigsbyte? Jag upptäckte tyska firmanamn. Var det nedmonterade fabriker från Tyskland? Alla såg det. Ingen sa ett ord.

Jag låg hela dagen på min säng och när jag inte såg ut genom fönstret läste jag för det mesta. Först på näst sista resdagen kom jag i samspråk med en yngre officer, som tillsammans med sin fru var på väg till Moskva. När han började berätta om Berlin, talade jag om att jag var en politisk emigrant från Berlin och att jag nu blev repatrierad. Om min vistelse i Sibirien yttrade jag mig i förskönande ordalag som om den hade varit en vanlig evakuering.

– Ni måste absolut köpa er kläder och hållbara livsmedel, för i Tyskland finns det ingenting alls, tillrådde mig officern. Han hade först för några månader sedan kommit tillbaka från Berlin. Jag svarade att jag måste köpa skor, för sådana hade jag inte kunnat komma över i Altai.

– Ja, skor och galoscher, sa han.

– Gummiskodon? sa jag. Aldrig i hela mitt liv har jag burit galoscher i Berlin. Sådana behöver man ju inte på asfaltgatorna där, replikerade jag.

– Det var förr, det! Men nuförtiden är stenläggningen förstörd, man går i sand och sörja och ibland kan man ramla ner i ett hål, sa han.

– Och mitt inne i Berlin odlar de potatis, insköt hans fru.

– Potatis, undrade jag. Var då?

– Minns ni Elefantporten i Zoo? sa hon. Den stora marmorelefanten finns ännu kvar, men runtomkring honom växer potatis. Hela Tiergarten för resten, fortfor hon, den är öppna åkrar nu.

Jag kände mig illa till mods.

– Har de fällt träden i Tiergarten? sa jag. Då är väl Berlin svårt förstört?

– Ja, det är mycket svårt förstört.

Mellan klockan fem och sex på morgonen kom tåget fram till Moskva. Alla rusade åt olika håll ifrån varandra. Kvar på perrongen stod jag och såg mig omkring.

Från Moskva till Berlin

Att min väninna inte var i Moskva, det visste jag. Hon var just på sin semester, som hon tillbringade på en kurort. I sitt sista brev till Kubanka hade hon emellertid gett mig adressen till en gemensam bekant. Honom hade jag telegraferat till.

Jag blev inte förvånad över att jag inte såg honom på perrongen. Det var ju ännu tidigt på morgonen. Efter att ha druckit ett glas kaffe begav jag mig till Upplysningen.

– Var snäll och tala om för mig hur jag ska åka för att komma till Ulitsa Ostrovskovo, sa jag.

– Någon Ulitsa Ostrovskovo finns det inte i Moskva, blev svaret. Tjugu kopek. Nästa.

– Ursäkta, sa jag, ett ögonblick om jag får be! Jag har ...

– Kanske ni inte menar ulitsa (gata) utan pereulok (sidogata, gränd), sa nästa man i kön hjälpsamt till mig.

Då frågade jag fen i luckan:

– Finns det en Pereulok Ostrovskovo? Och svaret blev:

– Ja visst. Ta tunnelbanan till Arbat. Fyrtio kopek tillsammans. Nästa!

Gatan som jag omsider kom fram till fann jag vara densamma där min väninnas och min gemensamme bekant hade bott tolv år tidigare. Då hade den emellertid hetat något helt annat.

I dörren möttes jag av svaret, att han inte var hemma.

– Han har gått till stationen för att möta en bekant.

– A, men bekantingen, det är jag. Jag kommer raka vägen från stationen.

Sannolikt hade den gode mannen kommit åtskilligt för sent till tåget, och sedan hade han väl sökt både länge och väl efter mig. Ty han kom inte tillbaka hem förrän jag hade väntat nära en timme i hans rum. Då åkte vi genast till min väninnas bostad. Jag skulle vara hennes gäst den tid jag stannade över i Moskva. Husföreståndarinnan, hette det, skulle sörja för allt vad jag behövde, och för övrigt hoppades hon att finna mig kvar när hon kom tillbaka. För första gången på nära tolv år satt jag vid ett bord igen med duk på, lade för mig på min tallrik av aptitligt anrättad och serverad mat i stället för att få kålsoppa uppslevad ur en fältkittel eller äta gröt ur en bleckskål eller – fruktansvärda minne! – äta springråtta direkt ur stekpannan.

Mitt nästa ärende var att bege mig till Röda korset på Klimentovskij pereulok. Jag frågade efter ordföranden Sjavronov, men fick det tämligen barska beskedet, att hos Sjavronov hade jag ingenting att söka. Mitt ”fall” föll under de ärenden som expedierades i rum nr 2, och till det behövde jag inte tala med ordföranden.

Behandlingen av mitt ”fall” tog sin början med att jag fick fylla i ett frågeformulär. Det var långt som en binnikemask, fast ändå inte lika långt som det tidigare formuläret på tjugonio sidor. När jag blev färdig med det fick jag livsmedelskort för tio dagar och en rumsanvisning till Hotell Severnaja.

Hotellet gjorde ett gott intryck, men längre än till vestibulen kom jag inte. Jag måste först ha en remiss från polisen, förr fick jag inte stanna över natten. Jag lyckades hitta rätt på vederbörande anmälningsskontor strax före stängningsdags.

– Jag skulle be att få anmäla mig. Jag kom på sin tid som politisk emigrant till Sovjetunionen och ska nu bli repatrierad genom Röda korsets försorg. Under den tid jag stannar över i Moskva ...

– Mycket bra, sa tjänstemannen, tog mitt av NKVD i Kalmanka utfärdade pass och brevet från Röda korset, lade bägge dokumenten i en låda, drog ner fönstret för luckan och skulle bege sig i väg. Förskräckt började jag bulta på fönsterrutan.

– Mina papper! ropade jag. Ska jag inte få dem stämplade?

– Nej, blev svaret. Ingen stämpel. Ingenting.

– Men jag måste ju ha mina papper. Utan pass kan jag ju inte existera i Moskva!

– Passet? sa vederbörande. Varför gav ni mig det då? Här, ta papperet då. Jag behöver det inte.

Jag kunde inte på villkor begripa vad hela förfarandet skulle betyda. Tillvaron som ”fri” människa verkade i någon mån komplicerad. Eftersom de i alla fall inte hade velat ta emot mig på hotellet utan tillåtelse från polisen, låg jag över natten i min väninnas bostad och begav mig nästa morgon på nytt till Röda kors-byrån. Joho, det var fel besked de hade gett mig dagen förut, jag måste först till polisens högkvarter vid Pokrovkan en bit utanför Eremitaget. I två hela dagar kämpade och stretade jag i polisens jättekomples till hus – det omfattade tre, fyra kvarter – för att ordna min pliktenliga anmälning. Hur många kilometer jag tillryggalade på de två dagarna och hur många timmar jag tillbringade i korridorer och framför tjänsteluckor, skulle vara intressant att veta. När jag på eftermiddagen den andra

dagen – tredje dagen jag var i Moskva – äntligen hade lyckats få anmäla mig, var jag fullständigt uteslutas. Det var ju inte bara den fysiska ansträngningen som kostade ett övermått av krafter, utan nästan ännu mer den paniska skräcken att någonting nu igen kunde ligga bakom. Jag var ju inte den första människa, som Röda korset repatrierade, tänkte jag. Hur kunde de då vara tveksamma om vart de skulle skicka mig!

Och då tänkte jag: Kanske har NKVD låtit mig komma så långt som hit, för att inte väcka uppseende i Kalmanka, och nu ska jag på nytt tas fast och buras in.

I den stora hall där jag fick vänta i timtal fanns en disk, där enligt vad en liten skylt angav anhöriga till arresterade personer kunde få upplysningar. Där trängdes en jättestor människohop, som gång på gång ”ordnades” till en slingrande kö av en barsk poliskonstapel. De väntande såg bleka och oroliga ut. En böjd, vithårig gammal gumma, som förmodligen hade kommit för att få upplysningar om sin son, flickor som försökte få veta något om sina föräldrar, hustrur som sökte sina män – mer än trehundra människor av olika ålder och samhällsställning förenades här i utsäglig ängslan över det faktum att deras närmaste plötsligt hade försvunnit genom NKVD: s oförklarliga ingripande. De stod här och väntade på att få framställa den räddhågade frågan: ”Är han häktad? I vilket fängelse finns han?”

Ju närmare de kom luckan, desto mera upprörda och fulla av rädsla blev de. Men innanför luckan satt en utmärkt mansperson med en spöklik uppsyn som överdragen med pergament. Han såg ingen i ögonen. Han upprepade det namn frågan gällde, ögnade över ett flertal listor som låg framför honom och gläpste fram ett svar. Mycket ofta blev det förmodligen det ”besked” man för det mesta får höra i Sovjetunionen: ”Det är inte bekant!” – ty många brast i gråt, när de fick höra det, lyfte bevekande händerna, ville göra ännu en fråga, men pergamentansiktet gläpste bara:

– Vidare! Nästa!

I den salen, där dag efter dag så många tårar göts, fick jag till slut mitt pass tillbaka med påskrift att mitt uppehåll var beviljat till den 15 september.

På Röda korset träffade jag samma eftermiddag en tyska, som just hade kommit till Moskva från Tasjkent tillsammans med sin tolvårige son Andrej. Hertha Reder var också från Berlin, och vi skulle tillsammans bli repatrierade dit. Hennes man, han hette Gabo och hade beklätt en ansvarsfull post som funktionär inom kommunistiska partiet, hade i Moskva blivit häktad av NKVD och sedan fått tillbringa ett flertal år i ett tvångsarbetsläger vid Magadan. Slumpen hade fogat det så att han just sommaren 1948, några månader efter sin frigivning från lägret, hade fått tillåtelse att resa till sin hustru, som vistades i en by vid Tasjkent, samtidigt som hon som resultat av en redan för länge sedan av Försterling igångsatt aktion inom Röda hjälpen hade fått tillåtelse att resa ut ur Ryssland. Hertha Reder var djupt bekymrad för sin man, men säkerligen handlade hon ändå rätt, när hon trots detta utnyttjade den kanske aldrig återkommande chansen att få komma ut ur Ryssland tillsammans med sitt barn. På Röda korset lovade de att göra allt för att Herthas man snart skulle kunna få följa efter till Berlin.

Jag var lycklig över resällskapet och det glädde mig att tack vare mina tre dagars erfarenheter kunna tala om för min blivande reskamrat vad hon hade att göra för att utverka uppehållstillstånd hos polisen och vad hon skulle akta sig för att göra. Faktiskt avlöpte nu saken för hennes del avsevärt mera smärtfritt.

Hertha Reder hade goda vänner i Moskva som hon kunde stanna hos den första natten. Men vad sådana människor tog sig till, som kom resande till Moskva och inte kunde skaffa sig det erforderliga uppehållstillståndet av polisen och därför inte kunde ta in på hotell och inte hade några bekanta i Moskva, det vet jag inte. Att övernatta i privatbostäder är för resten inte utan risker. Om portvakten får nys om det – varenda ”dvornik” i Sovjetunionen är en NKVD-agent

– så rapporterar han det ögonblickligen till polisen, och polisen tar utan förbarmande och hämtar varenda ”kines”. Kommer det till på köpet då i dagen, att den fasttagne alls inte är anmäld hos polisen i staden i fråga, kan han utan vidare rannsaking bli dömd till arbetsläger. Jag hade tillbringat två nätter i min väninnas bostad och hade haft tur. Ändå beslöt jag att hellre redan samma dag som jag hade fått mitt uppehållstillstånd bege mig till mitt hotell. Detta var så mycket mera tillrådligt, som den dam som delade bostad med min väninna – hon innehade en hög post i ett ministerium – just hade kommit tillbaka från sin semester. När jag kom hem till min väninnas bostad fann jag i det rum, som jag hade ”kinesat” i, vår gemensamme manlige bekant och en väninna till honom, som hette Luise. De två förklarade, att de ville följa mig till Hotell Severnaja. De undrade skämtsamt, vad det nu skulle bli som hakade upp sig. Faktiskt hakade det upp sig. I hotellvestibulen blev jag tillfrågad: – Var har ni ert renlighets- och avlusningsintyg? Det hade jag förstås inte något. Klockan var redan över tio på kvällen.

Jag förklarade för mitt sällskap, att jag absolut inte ville tillbaka till min väninnas bostad. Innan jag kom fram skulle klockan vara halv tolv. Då sa Luise tveksamt:

– Om ni inte är alltför pretentiös, skulle ni kunna få ligga natten över hos mig.

Nästa morgon gick jag genast till ett badhus och tog en dusch. När jag sedan begärde ett intyg sa kassörskan:

– Jaså, det är för att visa fram på ett hotell som ni vill ha det! Men fördenskull hade ni inte behövt duscha.

Framför kassan hade under tiden uppstått en lång kö. Varenda en sa bara: ”Att visa på hotellet”, och fick till svar: ”Tre rubel sextio”, betalade och fick sitt intyg att han eller hon hade befriat sig från smuts och ohyra genom bad och desinfektion.

Jag hade ju stiftat bekantskap med detta slags bedrägeri redan på färden till Altai 1946, men jag fann den samvetslöshet med vilken nödvändiga hygieniska åtgärder kringgås, samtidigt som statskassan tillföres extra tillskott ur folks fickor, ytterligt förnedrande för huvudstaden i ett ”socialistiskt” land.

Nu kunde jag äntligen bli mottagen på hotellet. Jag visades in på ett rum, där det stod åtta bäddar. Det fanns fräscht vitt sänglinne, snygga tjocka yllefiltar, små nätta nattduksbord med skåp och läslampa. Mina rumskamrater var dels ombud för folket, dels lärarinnor, som hade kommit för att delta i en kongress. Priset var femton rubel per natt. För oss som skulle repatrieras betalade Röda korset. Redan nästa dag kom Hertha Reder till hotellet, och snart inställde sig ännu en tredje blivande reskamrat, Mimi Brichmann. Hon berättade, att hon tämligen nygift hade kommit som emigrant till Sovjetunionen tillsammans med sin man. De hade blivit häktade bägge. Om sin man visste hon ingenting. Själv hade hon tillbringat åtta år i ett arbetsläger vid Karaganda.

På de tolv år jag hade varit borta från Moskva hade staden blivit förändrad till sin fördel. De skador i bebyggelsen som hade åsamkats av kriget, hade de tydligen redan reparerat igen. Jag fäste mig vid ett flertal vackra moderna byggnader, som tidigare inte hade funnits där. Några gator hade blivit avsevärt breddade, särskilt Gorkijgatan. Alldeles påfallande var moderniseringen på trafikens område. Bekväma motorbussar och elektriska trådbussar utgjorde ett livande inslag i gatubilden. Vid hållplatserna, där tidigare jättestora köer av människor hade varit en vanlig företeelse, väntade numera bara tre, fyra personer.

Även tunnelbanan, vars trafiknät hade blivit väldigt utökat, hade i många hänseenden moderniserats. Moskva hade blivit en modern storstad – till och med människorna verkade urbaniserade. Den traditionella huvudduken hade hos många fått vika för en vacker hatt.

Bland mängden av gammaldags fot- och benbeklädnader av tyg utan klackar, som drogs på direkt på nakna foten och benet, sågs många snygga högklackade skor och silkesstrumpor.

En av de allra första dagarna av min vistelse i Moskva begav jag mig till Tretjakovgalleriet på Lavrusjinskijgatan. Tyvärr hölls just i juli och augusti 1948 en allrysk specialutställning av samtida målare, som intresserade mig mindre än den samling av ryskt måleri som vanligen fanns utställd i museet. En stor Rjepinsal var stängd på grund av reparation, de andra Rjepinsalarna och Surikovsalen hade utrymts och tagits i anspråk av den allryska utställningen, som hade lagt beslag på hela undre våningen. Ingen av Rjepins politiskt intressanta målningar – ”Häktning av agitatorer”, ”Oväntat”, ”Straff-kolonnen”, ”Terrorister” – fanns att se på museet. Även ”Mensjikov i förvisningen” av Surikov och ”Krigets apoteos” av Veresjtsjagin eller ”Själamässa på slagfältet” av densamme spanade jag fåfängt efter. Endast ett fåtal av mina forna älsklingstavlur återfann jag: Kramskojs ”Porträtt av en okänd”, Serovs ”Flicka i solljus”, ”Grå dag” och ”Flicka med persikor”, Savrassovs ”Råkor”, ”Sensommar vid Volga” och ”Landsväg mellan byarna”, Venetsianovs ”Sommar” och Korovins impressionistiska landskapsstudier från Krim.

Jag firade ett återseende med Levitan, det ryska landskapsmåleriets lyriker, som på ett sätt som ingen annan har skildrat naturstämningar i de finaste färgskiftningar, och med Sjisjkin, den ryska skogens målare. Den här gången fäste jag mig också vid V. Makovskijs humoristiska genretavlur, som jag tidigare för det mesta hade lämnat obeaktade – jag hade ju nu i tvångsarbetslägret stiftat bekantskap med denne målares dotterdotter Lola Enokjan och fått höra henne berätta så mycket om honom.

”Den allsovjjetiska utställningen av samtida måleri” blev en tämligen stor missräkning. I den väldiga, betryckande massan av chauvinistisk smörja fanns visserligen ett par ljuspunkter, men på det hela taget var det Stalin, Stalin och åter Stalin. Vart man riktade blicken möttes man av mannen med de hängande sälmustascherna. Denna bysantinism verkar helt fränstötande på en normal människa, men ännu mera fränstötande var publikens beteende. Människorna kände sig förpliktade att i timmar med hänryckta blickar stå och hänga framför de panegyriska dussinmålerierna. Utom framför den med Stalinpriset belönade tavlan ”Brev från fronten” av Laktionov trängdes utställningsbesökarna framför ett monstrum till oljetavla där banketten under segerfestligheterna var framställd. Tavlan som täckte en hel vägg visade ett rikt dukat bord kring vilket samtliga sovjetregeringens spetsar inbördes skålade med höjda champagneglas. Om sådant ska kallas ”socialistisk realism”, då vet jag varken vad ”socialistisk” eller ”realism” vill säga.

Leninmuseet besökte jag inte. Jag hade hört att den stalinistiska historieförfalskningen där firar sina största triumfer. Vad som tilldrog sig i oktober 1917 framställes där ”autentiskt-historiskt” i ord och bild. På inget fotografi finns Trotskij att se. Tillsammans med Lenin ses ständigt Stalin. För sådana människor, som år 1917 redan hade lärt sig att läsa tidningar, är det farligt att studera dessa falsifikat. Säkert finns alltid NKVD-män närvarande, och det kunde hända, att man förrådde sig med ett ord eller en blick.

Att den vetenskapliga forskningen och framställningen i kapitalistiska länder trots demokratiska författningar, i vilka friheten lagligen garanteras, aldrig vare sig har varit, är eller kommer att bli fullständigt fria, om den saken hade jag tidigare både talat och skrivit åtskilligt. Det slår också in. Därutinnan har jag inte heller ändrat min uppfattning. Men att förnedra vetenskapen – här avses närmast den historiska forskningen, men det finns eklatanta exempel även från andra områden – att fränra vetenskapen all frihet, att förnedra den till skökans, den billigaste prostituerades nivå, det har varit förbehållet ”den första socialistiska staten i världen” att göra. I tidningskioskerna i Moskva låg till salu i dussintal exemplar det stora tal ”Om läget inom biologin” som den där potatiskristus Trofim Lysenko – ”alla tiders

störste ärftlighetsforskare” – på lantbruksakademins kongress i början på augusti 1948 hade utslungat som ett av partiet anbefallt anatema mot ”kapitalistdrängen och charlatanen Georg Mendel och hans anhängare”. Ett nytt bevis för ”förkunnelsens frihet”. Men skulle det ännu tarvas fler bevis för en så oförtydbar sak, som för länge sedan är bevisad och mer till!

Tack vare min väninnas gästfrihet hade jag möjlighet att för de dagtraktamenten, som jag eljest hade måst använda till middags- och kvällsmåltider, skaffa mig en del nödvändiga saker. Sedan mina reskamrater hade talat om för mig, att deras resekostnader till Moskva hade bestritts av Röda korset, hade jag skrivit en ansökan om restituering av mina egna resekostnader och fått den beviljad till ett belopp av 300 rubel.

Att köpa sig kläder och skodon var emellertid i Moskva ännu ett invecklat problem. Affärerna var fulla av varor, men befolkningens köplystnad översteg varutillgångarna många gånger om. Jag var i olika varuhus: ett låg alldeles i närheten av mitt hotell, ett annat på Serpuchovskij-torget, ett tredje vid Arbat-platsen. Det största varuhuset är ”Zentralnyj Univermag” i stadens centrum. Dörrarna öppnades där vid elvatiden på förmiddagen, men folk ställde sig i kö ute på gatan redan klockan sju på morgonen. När tidpunkten närmade sig att affären skulle öppnas stod där en minst sexhundra meter lång kolonn av människor åtta i bredd. Kön sträckte sig runtom kvarterets väldiga fyrkant, men så snart dörrarna hade öppnats, försvann den fullständigt in i varuhuset. Vad som nu utspelades i Univermags inre, det trotsar all beskrivning. Jag var alltid rädd att trätrappan skulle störta ihop.

Framför disken började en kvinna oroligt räkna efter:

– Hundrasextiofyra, hundrasextiosex – hundrasextiosju, det är jag. Nej, då får jag inga handdukar i dag heller. Två timmar har jag köat på gatan.

– Ja, replikerades det, när ni inte ställer er i kö förrän vid niotiden. Ni måste vara på platsen mellan sju och åtta på morgonen. Då kan ni hoppas att få nånting.

Jag för min del hade tänkt köpa skodon. Men jag lyckades inte. Det var ju inte bara av vikt att man stod så långt framme i kön som möjligt. Man måste också, så snart man hade kommit in genom porten, känna till den genaste vägen till den avdelning där man kunde få köpa skor, och dessutom äga den rätta stridsandan och de effektivaste armbågarna.

Jag förfrågade mig efter några av de mest begärliga varuslagen. Skor fanns i användbara nummer dagligen åt omkring trettio personer. Sticktacken levererades till Univermag endast till ett antal av sex stycken per dag. Billiga pälskappor två eller tre stycken. I Zentralnyj Univermag köpte jag mig en svart vinterkappa. Kappor fanns det stort urval av. De var dyra.

– Tjeckoslovakiskt material, prima ylle, viskade försäljerskan till mig.

Vidare köpte jag mig en svart handväska av skinn. Att få tag på ytterplagg, som reskamraten löjtnanten så ivrigt hade tillrätt mig, lyckades jag inte.

Men vanliga skor kom jag av en tillfällighet över ute på öppna torget, dit jag hade begett mig för att tillhandla mig ett rep att slå om bagaget. Plötsligt fick jag i ett stånd sikte på ett par vanliga svarta promenadskor.

– Vad är det för nummer på de där? frågade jag.

– Trettiosex, blev svaret.

– Är de till salu?

– Ja visst, det är enda paret. Var så god och stig på, damen, och prova dem.

Mannens hövliga bemötande väckte min misstänksamhet. Men jag tog fel. Skorna var bra och passade utmärkt.

– Tvåhundrastrjuttiofem rubel, damen.

Det var inte ens dyrt. Fastän anhängare av det socialistiska ekonomiska systemet kände jag inga samvetsqual över att i detta sammanhang ha uppmuntrat den privata handelsnäringsen, då ju den statliga varudistributionen inte visat sig mäktig att under loppet av tre veckor förse mig med ett par skodon.

Jag var den första av oss tre repatrieringsansökande som fick sitt utlandspass överlämnat, och nu började jag på allvar att förbereda mig till resan. Jag inköpte litet livsmedel: ärter, risgryn, mannagryn och kaffe. Livsmedelsaffärerna var väl försedda med mångahanda varuslag, det enda som var svårt att få tag i var socker.

Det fanns i Moskva också bra konditorier och delikatessbutiker. Att de så gott som alltid stod tomma hade sin förklaring i de skrämmande höga priserna på de högrevärdiga livsmedel som där var till salu. På mornarna såg man långa köer utanför brödbutikerna. Det hette ändå, att det bara var vitt bröd som det var ont om, svart bröd påstods finnas till salu hela dagen igenom i hur stora kvantiteter som helst. I "bättre hus" där människor ur de privilegierade klasserna bodde, bars brödet på mornarna upp och försåldes utanför dörren. Två unga kvinnor i vita överdragskläder kom släpande med en jättestor korg med vitt bröd och bröd av blandat mjöl, ringde på och frågade, vad "herrsskapet" önskade för dagen. Men en arbetare, lägre tjänsteman eller affärsanställd som ville äta vitt bröd eller kanske måste äta det, därför att han inte tålde det klubbiga svarta brödet, måste palla sig upp och ställa sig i kö klockan halv sex på morgonen utanför butiken, om han ville ha det önskade.

Tiden var nu inne att tänka på att ta farväl. Mina försök att på nytt komma i kontakt med forna vänner och bekanta hade tyvärr misslyckats. Om de alls hade överlevt de stora utrensningarna, var de antingen för närvarande bortresta på semester eller hade flyttat till annan ort, eller också hade de hus där de förr bodde blivit fullständigt ombyggda, eller jag kunde inte ens hitta gatan, därför att hela stadsdelen hade blivit omplanerad.

Så kom turen till de skriftliga avskedshälsningarna till mina vänner i arbetslägren. Till mina forna kolleger och rumskamrater i sovchos Kotjmes skrev jag ett tjockt brev, som jag adresserade till Sjura-Manuilova-Nelidina. Om henne visste jag nämligen att hon efter sin frigivning hade gift sig i Kotjmes, och alltså säkert ännu fanns kvar där. Naturligtvis skrev jag också till Vorkuta – till min trogna kamrat, den kvinnliga botanikern, som jag ju också hade stått i brevväxling med hela den tid jag vistades i Kubanka. Vidare till Jelena Michailovna Bakanova i Barnaul, som jag hade lovat meddela, om allt hade gått bra. Till slut skrev jag tre brev till Kubanka. Jag kände ett behov att undvika att bereda någon en missräkning i detta land, där mitt eget liv hade varit så rikt på besvikelser.

Mest huvudbry vållade mig avskedsbrevet till Semjon Michailovitj M. och Pavel Dimitrovitj L., de två män, som hade varit mina intima vänner i tvångsarbetslägren, och som nu inte på länge hade låtit höra ifrån sig. Jag hade bägges hemortsadresser, och det var dit, till de byar där föräldrarna bodde, som jag adresserade mina avskedsbrev. Om de kom fram till dem som skulle ha dem vet jag inte.

Men nu låg mig ännu en sak om hjärtat. Jag ville ge de skolbarn jag hade undervisat del av vad jag såg i Moskva, och bestämde mig för det ändamålet för att skicka dem en samling vykort och konstreproduktioner. Tolv år tidigare hade urvalet av sådana saker varit mycket sparsamt, och tjugufyra år tidigare, när jag för första gången var i Moskva, hade det över huvud taget inte funnits ett enda vykort eller en enda konstreproduktion i vykortsformat att uppdriva i hela Moskva.

Under den tid som gått hade det blivit annorlunda. Jag fick tag på allt som jag tänkt skicka mina elever i Kubanka: totalvyer av Kreml och Moskva tagna från olika håll, fotografier av de

olika tornen i Kreml, av Leninmausoleet, av Röda torget, av Stora teatern, Lenin-museet, Marx-Engels-institutet, av olika stationer på tunnelbanan, av livet på de starkt trafikerade gatorna i Moskva, av ”Parkanläggningen för kultur och rekreation”, av Moskva-Volga-kanalen, kort sagt av alla upptänkliga sevärdheter i staden.

Att göra något för barnens konstnärliga förkovran visade sig vara en smula mera besvärligt. I Tretjakov-galleriet, där man år 1936 hade kunnat köpa reproduktioner i vykortformat av samtliga utställda konstverk, fick jag beskedet:

– Sådana där kort kan ni köpa i alla konst- och pappersaffärer. Och naturligtvis visade det sig att den upplysningen återigen inte stämde. Jag gnodde förgäves omkring till bortåt tjugutalet affärer. Äntligen lyckades jag i alla fall. Det var i en pappershandel på Arbatgatan.

I huvudsak valde jag ut landskapsreproduktioner och porträtt, saker som utan tvivel bäst passade barnens utvecklingsnivå. Alla de stora ryska landskapsmålarerna blev representerade i min samling: Ivanov, Sjtjedrin, Savrassov, Sjiasjkin och Polenov, Korovin, Levitan, Serov, Archipov och Maljavin. Av de ryska porträttmålarernas verk under 1800-talet valde jag ut sådana signerade av Borovikovskij, Kiprenskij, Brjullov, N. Gey, Kramskoj, Rjepin och Serov. Samtidigt hoppades jag, fast jag också tvivlade på det, att det skulle finnas någon i lärarkollegiet, som kunde tala om för barnen, vilka det var porträtten föreställde och vilken roll modellen hade spelat i rysk kulturhistoria. Pusjkin och Leo Tolstoj, Nekrassov, Maxim Gorkij och fabeldiktaren Krylov kände barnen förstås till från lektionerna i rysk litteraturhistoria. Men därmed var det också slut. Med särskild avsikt tog jag i samlingen av konstnärliga porträtt också med Dostojevskijs bild, denne store romandiktare som har tigits ihjäl i den sovjetryska skolundervisningen.

Till slut hade jag fått ihop en samling av ganska många konstnärliga vykort och måste för dem erlægga en alls inte ringa summa pengar, ty färgreproduktioner är mycket dyra i Sovjetunionen. Men jag var ändå mycket glad över att jag hade hittat butiken och tack vare det kunde bereda mina forna elever en glädje.

När dagen för avresan närmade sig, förfrågade jag mig på Röda korset om det fanns särskilda bestämmelser för tillåtelse att ta med sig böcker och manuskript. Naturligtvis fanns det det. Man fick inte ta med sig vare sig trycksaker eller manuskript, om man inte hade gjort upp en lista – i fyra exemplar – på allt vad man i den vägen önskade utföra, och den hade blivit granskad och frisläppt av censurinstansen i tullen.

Nu började en likadan hetsjakt som de första dagarna, när det gällde uppehållstillståndet. Till en början jagades jag bara inom samma byggnad hit och dit. Men sedan kom något utstuderat slughuvud på den idén, att jag måste bege mig till ”glavlit” på Smolenskboulevarden. Där väntade jag först i timtal. Till sist undrade de förvånat, varför jag egentligen hade kommit till ”glavlit”. I stället skulle jag ju vända mig till tullen på järnvägsstationen.

– Men där har jag ju redan varit, på fyra olika avdelningar, sa jag. Det var ju där de sa att jag skulle bege mig hit!

Då gav de mig namnet på en avdelningschef, som jag skulle be att få komma till tals med. Nästa dag – det var tredje dagen av mina fåfänga bemödanden – bad jag alltså att få träffa denne tjänsteman.

– Lämna era listor kvar här, så kan ni få besked om en åtta, tio dagar.

– Men jag reser ju om högst tre eller fyra dar, protesterade jag.

– Ni skulle ha kommit förr, hette det då.

– Men jag var ju här redan för fyra dagar sedan, och då skickade ni mig bara hit och dit.

Efter upprepade hänvändelser och sedan Röda korset hade ingripit, fick jag fyra dagar senare tillbaka ett exemplar av min boklista försedd med stämpel. Manuskript fick jag dock inte tillåtelse att föra med mig ut ur Sovjetriket. Men jag bestämde mig för att jag i alla fall skulle ta med mig åtminstone breven från min son i handbagaget – på vinst och förlust.

Bara några dagar innan min väninna väntades hem inträffade ett intermezzo i hennes bostad, som åter igen bevisade i hur hög grad sovjetmedborgarna är utsatta för NKVD-agenternas snokanden i deras privatliv. Jag var trött av kringspringandet på tullen. Ute regnade det som om himlen var öppen. Alltså beslöt jag att stanna natten över i min väninnas bostad. Husföreståndarinnan ansåg också att det var bäst och gjorde sängen i ordning åt mig. Nästa morgon hörde jag en häftig ordväxling mellan kvinnoröster från köket. Plötsligt kom husföreståndarinnan störtande in till mig. Hon jämrade sig och klagade, att damen som delade bostaden med min väninna hade inte bara varit otidig emot henne utan rentav övergått till handgripligheter. Grälet hade gällt min person. Den andra hade förklarat, att hon ju inte kunde veta vad jag var för en människa, hon ämnade anmäla för polisen, att jag stannat kvar i lägenheten över natten.

Jag bad hushållerskan anmoda damen att komma in till mig. Efter att ha presenterat mig förklarade jag att jag på dagarna uppehöll mig i lägenheten på inbjudan av min väninna. Nu hade jag dessutom legat kvar över natten. Hade jag kanske stört henne?

– Visst inte, svarade hon något förlägen, men tillade i mera aggressiv ton: Jag måste väl få veta vad det är för folk som går ut och in här i lägenheten!

– Såå? replikerade jag, något tvivlande. Att ni skulle ha rätt till det visste jag inte. Min väninna hyr inte sin bostad i andra hand av er, utan det är ju så, att ni två tillsammans har hyrt lägenheten. Alltså står min väninna såvitt jag kan bedöma inte i något beroendeförhållande till er, och hon kan låta vem hon behagar komma in i hennes bostad. Eller tar jag miste?

– Ja, rent formellt juridiskt kan ni ha rätt. Men här övernattade en tid flera dygn i sträck en kvinna hos er väninna, utan att alls ha uppehållstillstånd i Moskva. Saken rapporterades förmodligen, kanske det var hisskonduktören, och så en natt kom polisen. Just den natten fanns den främmande inte här längre. Men det hade kunnat bli riktigt obehagligt.

Jag förstod naturligtvis mycket väl vad det var fråga om, och kvinnan hade i misshugg själv avslöjat sig. Jag räckte henne mitt pompösa sovjetiska utresepass och visade henne stämpeln med uppehållstillståndet och namnet ”Hotell Severnaja”.

– Skulle någon rapportera mig för milisen, sa jag, så kommer han eller hon varken att få nånting för sitt besvär eller ni att få något obehag. Jag visste ju inte, att ni har tagit på er det politiska ansvaret för den här lägenheten, för då skulle jag långt förr ha kunnat informera er om min person.

De sista orden träffade prick. För den här gången var marknaden förstörd för angiverskan, ty hon hade förstått, att det inte skulle bli någon belöning, om hon avgav rapport. Men i varje nytt fall skulle hon på nytt tjäna som verktyg åt NKVD. Jag kände mig naturligtvis inte avundsjuk mot min väninna, som bodde vägg i vägg med spionen. Den 22 augusti, två dagar före utloppet av den tid, inom vilken avresan från Moskva skulle äga rum, kom min väninna tillbaka från sin semester. Jag glädde mig obeskrivligt åt att efter så många år få återse henne och personligen få tacka henne för all omtanke hon hade visat mig. Det kändes som om det bara var en vecka sedan vi sist hade setts och inte nära tolv år. Den korta tid av vår samvaro som stod oss till buds ville vi inte använda till att företa oss någonting i Moskva. Det var bäst att stanna hemma och utbyta tankar om de upplevelser som vi hade haft på var sitt håll den tid vi varit skilda åt. Mycket av detta hade vi ju bara kunnat antydningvis beröra i våra brev.

Och så kom dagen för avresan. Enligt en anvisning från Röda korset skulle jag hålla mig hemma från klockan två på middagen. När klockan närmade sig fem på eftermiddagen kom lastbilen, och mina kollin resgods lastades på. Vår resemarskalk, som hette Ivan Ivanovitj, sa att jag inte behövde vara orolig för någonting. Han skulle ge mig telefonbesked när det var tid att åka till stationen. Tåget skulle gå klockan 23.40 från Vitryska stationen.

De sista timmarna gick förfärligt fort. Vi stod ansikte mot ansikte med skilsmässan, som skulle innebära ett avsked för alltid. Så kom telefonsamtalet. Min väninna och vår manlige bekante följde mig till tåget.

Den förste som i banhallen kom springande emot oss var Hertha Reders lille Andrej. Han förde mig i triumf till den plats där hans mor och Mimi Brichmann satt. Ivan Ivanovitj sa till oss, att om vi hade pengar över, så skulle vi absolut köpa upp dem på resan. I Brest-Litovsk skulle vi knappt få tid eller tillfälle att köpa något, och på andra sidan Brest skulle vi naturligtvis inte ha någon glädje av sovjetrysk valuta. De pengar som min väninna just hade trugat på mig gav jag henne tillbaka – hon hade ju dessutom försett mig med en mer än riklig matsäck till resan. Och så steg vi på tåget.

Jag ville ännu en gång tacka min väninna alldeles särskilt hjärtligt för allt. Men medan jag talade kände jag hur intetsägande och otillräckliga orden var. Att ta farväl för resten av livet är uteslutande svårt. Vi reste med ett så kallat kurirtåg, ett bra snälltåg, hade en fyrpersonerskupé alldeles för oss själva, sovvagnsplatser, madrasser, sänglinne. Vi hade det mycket skönt på natten. Klockan elva på förmiddagen nästa dag var vi i Smolensk, klockan åtta nästa kväll i den vitryska huvudstaden Minsk, en timme senare i Negoreloje, den forna sovjetryska gränsstationen. Vid midnatt kom vi igenom Baranovitji, och klockan sex på morgonen den 26 augusti 1948 höll tåget i Brest-Litovsk, gränsstaden, där pass- och resgodskontrollen skulle äga rum. Vi följde med strömmen – jag var förvånad över hur många människor som lämnade tåget – över till stationsbyggnaden, men vi var inte bland de sista. Efter en förtvivlat lång väntan i en dragig korridor blev vi insläppta i den lokal där handbagaget skulle gås igenom. Undersökningen var metodisk, gentemot somliga rentav förnärmande noggrann, beträffande andra mera vänligt överseende. En dam bredvid mig blev plötsligt befalld att underkasta sig kroppsvisitation. Jag blev rädd, ty jag hade gömt min sons brev och några andra manuskript i en liten väska som jag hade fäst på insidan av min höfthållare. Om tullbetjäningen beslutade att underkasta också mig kroppsvisitation, skulle de möjligen tro att breven var en samling farliga dokument och efter gammalvant mönster stämpla mig som spion. För alla eventualiteters skull var det bäst att inte hålla någonting undangömt. Jag frågade efter en toalett. För resande som ännu inte hade slussats igenom tullspärren fanns det bara ett litet hemlighus tvåhundra meter bort från stationen. Där företog jag den omplacering jag ansåg klokast. När jag kom tillbaka hade turen just kommit till Mimi Brichmann som den första av oss repatrierade. Jag ställde mig skyndsamt bredvid Hertha. Breven höll jag nu hoprullade i handen. Jag ämnade försöka klara mig igenom med låtsad naivitet. Blev jag ertappad skulle jag säga, att jag hade tagit dem upp ur resväskan för att särskilt fråga, om jag fick ta dem med, ja – och så hade jag rent glömt bort dem i trängseln och brådskan.

Mimi hade en stämplad boklista, på vilken också en rysk ordbok stod uppförd. Men eftersom hon inte hade skrivit, att den bestod av två delar, tog de den tysk-ryska delen ifrån henne. Strax efter föll de barnböcker som Hertha hade köpt till reslektyr åt sin pojke offer för tullmännens beslagsiver, eftersom de inte av tullen i Moskva var försedda med anteckning om att de fick utföras. I mitt handbagage hade jag likaledes litet reslektyr, som jag hade köpt efter det mina listor hade blivit behandlade. Det var en roman av Babajevskij och ”den store genetiker” Lysenkos epokgörande broschyr. När jag såg vad som vederfors mina två reskamraters reslektyr, tog jag upp de två böckerna och höll dem sedan i handen tillsammans med breven – delvis dolda av handväskan.

Tullaren bara kastade ett snoköga ner i resväskan och så var tullundersökningen för min del klar. Varken breven eller min reslektyr lade de märke till. Att tullundersökningen på det hela taget förlöpte tämligen lättvindigt både beträffande Herthas och mitt bagage hade vi förmodligen Herthas konversationstalang att tacka för. Mitt i hela proceduren berättade hon för tulltjänstemannen, att vi var politiska emigranter, som var på väg att bli repatrierade. Detta föreföll göra ett starkt intryck på mannen.

– Åhå, antifascister! sa han. Och ni fick asyl hos oss! Jaha, nu kan ni lugnt resa hem igen. Där kan ingenting mera hända er. Fascismen där borta, den har vi definitivt likviderat, tillfogade han stolt. Hade han haft en aning om allt vad vi hade varit ute för i Sovjetunionen och vad för slags ”asyl” vi där hade åtnjutit...!

Emellertid fick vi veta, att vårt tåg skulle avgå bortåt klockan elva. Vi måste skynda oss. När Hertha Reder och jag nådde fram till resgodsmagasinet, var Mimi Brichmann redan på väg ut därifrån. Det hade förlöpt snabbt och smärtfritt, sa hon i förbigående. Jag hade två stora, omsorgsfullt insydda kollar. Att sprätta upp och dra av hölkena var ett långvarigt arbete. Äntligen var det hela klart för undersökning. Kontrollören kom, lyfte upp några saker i luften och sa:

– Hm!

Varpå jag inföll:

– Här är listan på böckerna. Ska jag ta upp dem en för en, så att ni kan kontrollera dem?

– Gud bevara oss! yttrade tullsnoken och lyfte avvärjande händerna. Sånt har jag inte tid med.

Därmed lämnade han mig. Hur många brev och anteckningar och tidningsurklipp hade jag inte förstört i onödan! Men det är ju här det skymf lika i behandlingen innerst ligger. Den ene blir kroppsviserad, hela hans bagage blir genomsnokat, vartenda föremål vänt och vridet och rannsakat, vartenda plagg utplockat och skakat. Den andre slipper undan med ett flyktigt ögonkast ner i den öppnade kofferten. Men ingen av dem vet på förhand vilken kategori han kommer att tillhöra.

När vi vände tillbaka till banhallen, kom Mimi blek av förskräckelse springande emot oss.

– Vi kan inte resa, sa hon.

– Dumheter! Varför inte det?

– I varje fall inte med tåget klockan elva. Det kostar 39 rubel i tillägg per person, och vi har ju inga pengar kvar.

Förbluffade såg vi på varandra.

– Var har ni fått veta detta, Mimi? Är det kanske bara som andra resande har sagt eller ...?

– Nej, jag ställde mig genast i kön för att få biljetten stämplad och när jag kom fram till luckan fick jag veta det ... Jag hade visserligen redan förut hört, att elvatåget är ett snälltåg och kostar extra men jag tänkte att kanske våra biljetter var undantagna. I vilket fall som helst sa mannen i luckan, att de biljetter som vi har inte gäller till snälltåget utan vidare.

– Och så pratade den idioten Ivan Ivanovitj en massa smörja om att vi skulle göra oss av med våra pengar före Brest, sa jag högeligen förtretad.

– Och jag som hade så gott om pengar, sa Hertha. På vägen hit har jag köpt och köpt bara för att göra av med dem.

– Det är faktiskt konstigt att de inte hade reda på det här på Röda korset, klagade Mimi.

Ännu en gång typiskt ryskt, tänkte jag, men sa bara:

– Vad ska vi göra nu då? Tror ni att det finns någon Röda korsbyrå här?

Vi dryftade saken, men kom överens om, att det nog skulle bli till föga nytta att bege sig dit. Så utan vidare skulle de inte ge oss pengarna, och innan de hade hunnit telefonera till Moskva...

– Nu springer jag först och tar reda på när det går något vanligt tåg till Frankfurt, förklarade Hertha synnerligen energiskt.

– I dag går det inga tåg mer, sa Mimi. Och så var det faktiskt! Bara varannan dag gick ett militärtåg som vi kunde få åka med, det närmast följande den 27 augusti klockan 20.

Hur vi tillbringade de två sista dagarna på järnvägsstationen i Brest, det ville jag helst slippa att beskriva. Särskilt otäckt var det på natten. Vi hade visserligen lyckats få sittplatser på en bänk i stationsvestibulen. Men det blev ordentligt sörjt för att ingen fick någon vila. Varannan timme kördes samtliga närvarande upp för att lämna fram bevis på att de hade rätt att uppehålla sig i väntsalen. Men inte ens när på så sätt biljetterna hade blivit kontrollerade, lät stationspersonalen någon enda få somna. Lutade någon huvudet mot ett knyte, så kom den vakthavande och väckte honom eller henne.

– Hallå där! Förbjudet att sova här!

Varför egentligen? Hur som helst en egendomlig service åt den resande allmänheten.

Från alla håll drog det. Klockan två på morgonen skulle lokalen städas. Alla bänkar sköts över åt ena sidan, medan stengolvet på andra sidan tvättades. Sedan följde förflyttning tillbaka av bänkar och människor, och den återstående hälften skurades. Detta varade till klockan fyra, och så var det snart slut på den natten och en ny dag kom krypande. Det var en mörk och dystert morgon.

Jag hade frusit hela natten och kände köldrysningar även på dagen. Det skulle ha varit skönt att få något varmt att äta eller dricka. Äntligen närmade sig kvällen på andra väntedagen. Vi beslöt att jag skulle hålla vakt över allt resgodset och Mimi och Hertha ställa upp sig framför luckan, där biljetterna till Frankfurt an der Oder skulle stämplas.

Snett emot mig satt sedan en stund tillbaka en överste. När nu mina reskamrater hade gett sig av, kom han närmare och sa:

– Jag hörde, att ni nu tänker stanna kvar här. Skulle ni tycka det var för besvärligt om jag tillät mig be er att också hålla ett öga på mitt bagage? Jag skulle gärna vilja gå in på restaurangen och äta en smula.

– För all del, det vill jag gärna göra, sa jag.

Redan efter tjugominuter kom han tillbaka och tog plats bredvid mig.

– Ska ni också resa med tåget klockan nitton och tio? frågade han. Jag svarade nej.

– Jag har sett er sitta här hela dagen, fortfor han. Vad är det egentligen ni väntar på, om det är tillåtet att fråga?

– Ni skulle ha kunnat se mig sitta och vänta här ända sedan i går morse, sa jag och skrattade, om ni hade varit här. Och så berättade jag om vårt missöde för honom.

– Det är ju alldeles förfärligt, sa han beklagande. När kommer ni nu att kunna resa vidare?

– Klockan tjugon i kväll, svarade jag.

Nu följde förstås den nära till hands liggande frågan, när jag hade kommit till Sovjetunionen, hur jag hade trivts här, om jag hade haft det besvärligt under kriget och var jag hade uppehållit mig. Jag svarade med avsikt i något vaga ordalag. Narras för mannen ville jag inte, jag har alltid stått på krigsfot med lögnen, men å andra sidan hade jag förstås ingen vidare lust att tala om tvångsarbetslägren. När jag sa, att jag för det mesta hade levat långt ute på landsbygden, studsade han emellertid något och gav mig en forskande blick.

– Ni var väl evakuerad, förmodar jag, sa han tvekande.

– Så att säga, replikerade jag. Egentligen inte evakuerad i ordets bokstavliga betydelse...

Plötsligt gick det upp för honom vad jag inte ville säga rentut. Han såg mig prövande i ansiktet.

– Ni kommer att ha ledsamma minnen med er från mitt land, sa han. Men alla ryssar är inte dåliga människor.

– Det finns överallt på jorden både goda och mindre goda människor, sa jag. Jag var medveten om att det var en banalitet jag sa, men stämde gjorde det, och för honom var det i ögonblicket just det svar han behövde, ty jag hade en tydlig känsla av att den här människan, som under kriget hade kommit i beröring med medlemmar av andra folk, måst kasta över bord sina inpräntade fördomar mot främlingar och det främmande. Jag kände, att han nu hade börjat tvivla på allt bestående, tvivla på sitt land, som han i likhet med nästan alla ryssar instinktivt och lidelsefullt älskade.

– Synd att jag inte har råkat er tidigare, sa han. Vi hade kunnat resonera om åtskilligt. På nytt ryckte han upp sig. Jag måste göra mig i ordning, sa han, mitt tåg är redan utropat.

Han reste sig upp, plockade och fingrade i sin plånbok, drog regnkappan på sig, ställde resväskorna till rätta. Så stod han framför mig och såg stadigt på mig med en enträgen bön i de klara ögonen. Han sa:

– Jag önskar er av hela mitt hjärta att ni måtte få det bra i Tyskland, och jag hoppas, att ni inte ska tänka bara med bitterhet tillbaka på de år som ni har tillbringat här. I detsamma räckte han mig handen, vände sig bryskt bort och skyndade mot utgången. Jag kände sedlar i handen.

– Kamrat överste! ropade jag. Det här går inte för sig! Ni måste... Han vände sig än en gång till hälften om och vinkade till mig över axeln.

– Res med kvällståget, snälltåget, ni är trött! ropade han och var borta.

Alltjämt helt förvirrad stirrade jag ännu på de fyrtio rublerna i min hand, när Hertha och Mimi kom tillbaka.

– Tänker ni resa med snälltåget? frågade de. Det går litet före åtta, strax före vårt.

– Nej, sa jag, jag tycker det blir bäst om vi håller ihop i fortsättningen också, inte sant?

Andrej tittade osäkert från den ena till den andra.

– Tant Susanne, varför sa du inte till översten att också vi är med? Han hade säkert...

– Vad tror du, Andrej?

– Jo, sa pojken, han hade nog gett dig 160 rubel, så att vi kunde resa med snälltåget allihop.

Nu kunde vi i alla fall dricka så mycket hett te vi ville. Och äta småkakor till. För resten av pengarna köpte jag cigaretter. En liten sedel gömde jag till minne av en människa, som med sin vackra avskedsgest hade stämt mig försonligare än jag hade känt mig på mycket länge. Fanns det alltså ändå sådana människor i Ryssland, som jag en gång hade drömt om och

fåfängt sökt efter, människor sådana som Dostojevskij har skildrat? Mötet med sovjetofficern, som älskade sitt land så högt, att han inte förmådde bära att en utlänning lämnade det med bitterhet i sinnet, skulle jag inte glömma. Det visste jag.

Vi gick ut på perrongen. Först steg soldaterna på. Vi var de enda civila passagerarna. Det fanns inte längre några bekväma ryska vagnar, utan det var ett vanligt enkelt tyskt eller polskt persontåg. Någon tom kupé hittade vi inte utan måste hålla till godo med en, där en soldat redan hade tagit riklig plats i besittning.

Vi reste genom Polen, men tåget stannade inte på de riktiga stationerna utan växladades över via godsbangårdarna. Ute på landsbygden kom bönderna i skaror till tåget och bjöd ut sina produkter, som de ville byta till sig textilvaror och skodon för. Det var frukt, ägg, smör men framför allt fläsk. Jag drog mig till minnes, att officern jag hade haft till reskamrat på resan från Barnaul till Moskva hade berättat om denna halvt tillåtna svarta börs.

När det blev natt lade sig soldaten bekvämt till rätta på ena bänken och somnade. Vi fyra satt på den andra och vantrivdes. Den 29 augusti 1948 vid tiotiden på morgonen kom vi till Frankfurt an der Oder. Väntsalen var full av sovjetrysk militär. På väggen ett jättestort porträtt av Stalin. När skulle jag äntligen få slippa att känna mig förföljd av det där ansiktet med de där mustaschern! På något vis hade jag tänkt mig mitt återseende med Tyskland annorlunda. Jag såg ingenting annat än ockupationstrupperna. Vi var utvakade och kände oss rådbårade.

– Om man åtminstone kunde få tvätta sig, suckade jag. Hertha Reder hade hittat en toalett. Kvinnan som förestod inrättningen ville gärna ta emot en bit bröd. Tyska pengar hade vi ju inga. Jag tog återstoden av ett vitt bröd och gick in på toaletten. Kvinnan blev överlycklig.

– Får ni inte tillräckligt att äta? frågade jag. Är allting ransonerat?

– Ja, svarade hon, allting är på kort. Vi svälter. Brödet räcker inte till, om man bara har tredje klassens ransoneringskort. Men ni ska väl till Berlin? I Berlin är det bättre.

En eller två timmar efter vår ankomst till Frankfurt ropades tåget till Berlin ut. När jag gick genom spärren, frågade jag vilken station i Berlin vi skulle komma till.

– Nix gut, nix gut, nix ferschtå, sa biljettkontrollören.

Jag hade i misshugg talat ryska, och eftersom han trodde att jag var ryska försökte han uttrycka sig på bruten tyska, som han tänkte att jag skulle förstå bättre. Hertha höll på att förgås av skratt. Jag kände mig alldeles vimmelkantig. Så konstigt att plötsligt alla människor runtomkring talade tyska!

Det vill säga, alla talade inte tyska. Det stod fullt med medlemmar av ockupationsmakten på perrongen. När tåget kom in trängde sig Hertha efter de ryska soldaterna.

– Kom bara hitåt! ropade hon till oss. Till de våra.

Detta hennes lismande beteende för allt som var sovjetryskt verkade förskräckligt motbjudande.

Och så gick tåget vidare: Skogar och kullar, ängar och åkrar, landsvägar med alléer, broar, småvägar, små hus med små trädgårdar framför, varenda vrå av marken utnyttjad. Där det förr i världen var blomrabatter, växte nu kål. Ja, detta var Tyskland. Min dröm hade gått i uppfyllelse. Det var på tysk mark som tåget rusade fram.

Jag lutade mig ut genom fönstret. Varför var banvallen så bred? Ack, det hade en gång gått ett spår till bredvid. Man såg ännu sliprarna i gruset. Först föll mig en dum tanke in. Hade nazisterna använt järnet i skenorna till att ... Det var naturligtvis en idiotisk tanke.

Transportvägar är ofta viktigare än kanoner när det är krig. Plötsligt gick ett ljus upp för mig.

Det var "befriarna" som hade avlägsnat skenorna. Sannolikt lagt beslag på dem och kallat dem krigsskadeersättning. Och jag kom att tänka på de många nedmonterade maskiner jag hade sett från tåget längs järnvägen kilometer för kilometer borta i Asien. Värdefulla produktionsmedel prisgivna åt väder och vind, dömda att förvandlas till skrot, längs järnvägen från Tjumen till Kazan där borta. Segerherrarna utplundrar Tyskland. Värre kan inte heller västmakterna bete sig, tänkte jag.

Vi närmade oss Berlin. Erknens och Rahnsdorfs ruiner dök upp. Enstaka husväggar med ojämma öppningar efter krevader. Hela hus bara tomma skal. Alldeles utbrända inuti. Svarta, gapande fönstergluggar. Så hade jag ändå inte föreställt mig det. Jag var djupt skakad.

Hirschgarten, Karlshorst, Rummelsburg. Ruiner och bråte, stenrös och grushögar, redan delvis övervuxna av ogräs.

Vi åkte in på Schlesischer Bahnhof. Som alla andra steg vi nerför den breda trappan, och där andra lämnade ifrån sig biljetten till Stadtbahn lät vi kontrollören överta våra pompösa biljetthäften. Sedan stod vi där. Vad skulle vi nu göra?

Redan i Moskva hade vi börjat sysselsätta oss med den tanken, hur vår ankomst till Berlin skulle te sig. Eftersom de på telegraf stationen hade meddelat oss, att ett telegram expedierades till utlandet endast om utom mottagarens adress också hans eller hennes telefonnummer utsattes, hade vi måst avstå ifrån att telegrafiskt anmäla att vi skulle komma, ty några telefonnummer kände vi inte till. På grund av det ofrivilliga avbrottet i vår resa i Brest skulle ju också ett från Moskva avsänt telegram ha varit till ringa gagn.

Hertha hade för resten tyckt:

– Dumheter! Varför telegrafera. De vet ju i alla fall att vi kommer. Säkert kommer genast en representant för kommandanturen att ta emot oss.

Här hade hon sitt "mottagande". Inte desto mindre ansåg hon att vi skulle vända oss till ryssarna. Mimi stannade vid bagaget. Vi två andra drog i väg. Jag fick syn på en halvt nersliten skylt på en lyktstolpe: Till kommandanturen. Den hängde emellertid så snett och vint att man inte kunde se åt vilket håll den skulle visa.

Vi gick åt vänster inåt stationsbyggnaden. Det var fel. Sedan gick vi åt höger, tvärsöver gatan, och faktiskt hittade vi inte där en ny skylt med påskriften: Kommendantur. Men därinunder satt ännu en skylt med orden: "Se upp! Huset kan störta in!"

En polisman gav oss beskedet att den sovjetryska kommandanturen hade flyttats till ett hus litet längre fram. Där stod angivet vilka tider den hade öppet. På söndagarna var den stängd. Jaha, i dag var det söndag.

Jag föreslog att vi skulle bege oss till Socialistiska enhetspartiets centralbyrå, vars adress min son hade meddelat mig: den låg vid Wallstrasse. Dit var det emellertid ganska lång väg. Hertha och Mimi gav sig av ditåt, jag stannade kvar hos bagaget, Andrej gjorde mig sällskap. Redan efter tio minuter kom de två andra tillbaka. Alldeles i närheten hade de fått syn på en distriktsavdelningsbyrå av Socialistiska enhetspartiet. Dit gjorde vi nu alla sällskap. Och därifrån fördes vi senare till Wallstrasse. På vägen dit frågade mig vår följeslagare, om jag hade bekanta eller släktingar här.

– Ja, svarade jag. Min son.

– Vad? Är Wolfgang Leonhard er son? Han är ju en stor man här. En glänsande talare.

I Socialistiska enhetspartiets hotell på Wallstrasse kunde vi inte få nånting att vare sig äta eller dricka, varmt eller kallt, eftersom det var söndag, och inte heller kunde vi träffa någon av ledarna. Jag fick veta att min son inte var i Berlin. Han befann sig just på semester vid

östersjökusten. De frågade om jag inte möjligen kände Hans Rodenberg från förr. Han bodde också där.

Hans Rodenberg, angivaren, ville jag verkligen inte träffa. Jag svarade, att jag var för trött, närmast ville jag, bara vila och slippa träffa någon. Jag kände mig faktiskt också dålig. Jag hade förkyllt mig i stationsväntsalen i Brest-Litovsk.

Hertha Reder hade goda vänner som bodde i Weissensee, Mimi Brichmann sin syster i Hasenheide. De två lånade respengar och gav sig av. Jag lade mig till sängs, alls inte ond för att jag blev lämnad ensam. Kanhända att jag hade tänkt mig den första dagen i Berlin något annorlunda, när jag långt borta i Asien och Ryssland drömde om den. Men det gjorde ingenting. Det var så skönt att få ligga i lugn och ro i det halvmörka rummet.

Återseende

This is the last of all, this is the last ...

Strange he is, my son, whom I have awaited like a lover.

D. H. Lawrence, "Monologue of a mother".

När jag tre dagar därefter mot kvällen kom hem, fick jag veta att min son hade ringt. Han tänkte komma till mig nästa morgon vid niotiden. Vi tre kvinnor hade på hotellet fått ett gemensamt rum med fyra sängar. Återseendet med min son skulle jag hellre velat fira någon annanstans, för oss själva, inte under främmande människors nyfikna blickar. Men det lät sig inte ändra nu.

Vi hade just druckit kaffe. Utanför rumsterade folk omkring. Det bultade på flera dörrar. Också på vår dörr. In i rummet stormade en ung man, slängde med en portfölj i handen, styrde kurs runt bordet och sjönk tvärt ner på en stol.

– Det här skulle man väl aldrig ha kunnat drömma om! utbrast han med högljudd röst och på en äkta berlinares osnutna sätt. Detta var alltså min son. En fullständigt främmande människa, som inte i en enda detalj, alltså absolut inte i en enda detalj stämde överens med den bild jag hade gjort mig av honom, och som inte såg ut att äga den minsta likhet med den väluppfostrade gosse som jag mindes. När jag blev häktad var han femton år gammal. Nu var han tjugusex. Jag skulle inte ha känt igen honom, om jag inte hade vetat, att det måste vara han, eftersom han kom in i vårt rum på den utsatta tiden. När vi sedan blev lämnade ensamma övervann vi undan för undan de hämningar som det av den långa skilsmässan orsakade främlingskapet hade lagt på oss. Jag spanade efter fordom välkända, välförtroagna drag i mitt barns uppsyn, men gång på gång stötte jag på fullständigt nya detaljer i hans sätt, i hans anletsdrag och åtbörder. Det var inte det, att min son var så eller så och inte annorlunda, som gjorde mig besviken. Men att han, som jag alla dessa tolv år timme för timme hade längtat efter, att han hade blivit främling för mig, det var bittert. Han hette numera Wolfgang. Jag hade förr brukat kalla honom Volodja.

På eftermiddagen gick vi tillsammans hem till honom. Långsamt blev jag mer och mer förtrogen med hans anletsdrag. Småningom såg jag då och då någonting välbekant skymta fram under det nya, det främmande. Ett ögonkast, ett småleende, ett någonting som jag knappast kunde säga vad det var.

Volodja berättade om sitt liv, men han kom knappast in på personliga detaljer. Det var sin karriär, sin utveckling som partiets man, sitt arbete han skisserade för mig. Han visade mig böcker, broschyrer, buntar av tidningsurklipp, en portfölj med artiklar som han hade skrivit de senaste åren. Det sätt på vilket han talade om sitt arbete kände jag igen. Så hade också jag

alltid underordnat mitt privatliv arbetets krav. I det gemensamma arbetet skulle vi återfinna varandra, och då skulle vi också komma varandra närmare som människor igen...

Var det möjligen förhastat att genast vid vårt första sammanträffande ge oss in på ”de yttersta tingen”? Jag tvekade. Men om det alls fanns någonting att hoppas på som skulle föra oss närmare varandra igen, så kunde detta gemensamma och sammanhållande inte ligga någon annanstans än i de politiska grundtankarna.

I årtal hade jag i tankarna genomlevat den stunden, den stund då vi skulle tala öppet ut för varandra om vår politiska ståndpunkt. Behovet att omedelbart göra detta blev mig övermäktigt. Jag började att kort och knappt skissera upp min kritik av sovjetssystemet . . .

Volodja blev iskall i blicken.

– Naturligtvis du också! Jag har alltså överskattat dig, sa han utan att dölja sin besvikelse. Typiskt kvinnligt, fortfor han. Med ditt eget öde som utgångspunkt ett fullständigt betydelselöst särfall – uttalar du dig om Sovjetunionen.

– Inte på grundval av ett enda individuellt fall, Volodja, det finns miljontals slavar i Sovjetunionen, det vet du. Tiotusentals, hundratusentals bland dem är gamla revolutionärer, värda allt erkännande, och dem har Stalin förklarar vara kontrarevolutionära och skickat dem ut i förintelsen. Att det skulle ända på det viset, det begrep jag redan för tolv år sedan. Minns du inte det?

– Din kritik tog också då fasta på oväsentligheter, det kom jag längre fram till insikt om. I stället för att kallt och lidelsefritt analysera världshändelserna har du låtit dig influeras av känslor och moraliska värderingar. Det är bara en enda sak det kommer an på: socialismens förverkligande. Liksom vi alla har också du en gång ansett att för detta höga mål måste offer göras. Först när den politiska utvecklingen krävde att du själv skulle offras, satte du dig till notvärn. Detta är saken sådan den är, när man ser den objektivt.

– Volodja, det är inte vem det är som offras som är det avgörande, utan varför offret sker. Det måste vara någon mening med ett offer. Ett offer måste göras frivilligt. För att förverkliga det högsta möjliga mått av lycka för det högsta möjliga antal människor på jorden skulle jag inte bara med glädje gå i fängelse och koncentrationsläger, utan också i döden...

– Men den som sätter sig till motvärn mot ändamålet?

– Motståndare måste offras, om kommande generationers lycka står på spel, det har vi sagt, det vet jag. Men jag frågar dig: ett par motståndare? Eller ett par miljoner? Eller en hel generation? Eller flera generationer? Inbördeskriget är ju ändå slut för länge sedan. Dessutom, vilken människa kan vara så fast övertygad om att hon strävar mot det rätta målet och att hon vet den rätta vägen till det målet, att hon skulle våga utrota miljoner människor fördenskull? Och det en gång skådade idealet självt, vad har blivit av det? Det har förfalskats till oigenkännlighet, Volodja . . .

Han lyfte avvärijande handen.

– Jaså, ända därhän har du kommit? sa han. Ämnar du förneka den socialistiska grundvalen för Sovjetunionens existens? Tänker du bestrida, att det – fränsett några fel och missgrepp – går framåt på socialismens väg?

Då blev jag tvungen att uttala de ord som öppnade den oöverstigliga klyftan:

– Volodja, Sovjetunionen är inte något socialistiskt land och har sedan sin tillblivelse år för år alltmera avlägsnat sig från det en gång uppställda, eftersträvansvärda målet.

Docenten vid Tyska Socialistiska enhetspartiets högskola Wolfgang Leonhard vände sig bort.

– Om detta är din inställning, så har vi två ingenting med varandra att göra, sa han. Det finns inte något ingenmansland mellan fronterna. Du står på motsatt sida om barrikaden än jag.

De anklagande orden gjorde mig stum. Tolv års fångenskap – och så denna besvikelse, en besvikelse värre än de tolv åren hade varit. Jag hade kommit för sent hem. Den stalinistiska uppfostran hade format min son efter sina egna lagar. Jag tänkte: nu ångrar han att han har låtit mig komma ut ur Sibirien. Han kommer att – om jag är i vägen för honom, om han får för sig att jag skadar honom, kommer han att gå fram över min existens...

Men då började han tala om Jugoslavien. Om sin beundran för det modiga lilla landet, som ville bygga upp sitt socialistiska samhälle fritt från Moskvas förmynderskap. Han talade om Moskvas strävan att tvinga de nya folkdemokratierna att underordna sin hushållning de sovjetryska behoven. Han talade om den brottsliga resolution som Kominform hade fattat. En svag förhoppning började gro inom mig. Konflikten med Tito skulle kanske kunna föra min son till samma insikt, som jag hade kommit till, när jag hade sett oktoberrevolutionens kämpar förintas.

Volodja sänkte rösten. Han började anförtro mig sina hemligaste tankar och planer. I sådana saker förstod vi varandra. Om konflikten tillspetsas, kommer han att dra konsekvenserna och ställa sig på den sida som hans samvete befäller honom.

Och ändå lyssnade jag till hans utläggningar med räddhåga och oro. Om Volodja skulle besluta sig för att öppet ta Titos parti och bryta med Moskva, då måste ju också jag ofördröjligen lämna Berlin, annars riskerade jag att ännu en gång bli skickad till Sibirien...

Lämna Berlin, som jag i tretton år hade längtat tillbaka till! På nytt bli hemlös? Söka mig ut i det ovissa igen? Men – fastän jag ännu knappt hade hunnit se mig omkring – en räddhågad fråga hade redan börjat plåga mig: finns ännu det Berlin kvar som jag en gång älskade? Kommer människorna här inte snart att leva under samma förhållanden som jag just har undsluppit? Löper man inte fara att bli tvingad till ett arbete, med vilket man måste understödja en regim, som man inom sig tar avstånd ifrån?

Så länge min son höll samman med Tyska Socialistiska enhetspartiet måste jag tåla. Men om han emigrerade till Jugoslavien, då inte bara "måste" jag, utan då fick jag lämna Berlin, då kunde jag fly ... Men varthän? Och på vilket sätt skulle jag fly?

Mörka moln hopade sig på nytt över horisonten och spärrade utsikten mot den lugna levnadsafton, som jag så ofta hade drömt om de år då jag hade levat som ett hetsat djur.

Jag förstod, att min odysseé ännu inte på långt när var till ända.